K-L.150-867

Class PT512
Book .L8

HANDBOEK.

HANDBOEK

VAN DEN

VROEGSTEN BLOEI

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE,

OF

PROEVEN

UIT

NEDERLANDSCHE SCHRIFTEN

DER

DERTIENDE EN VEERTIENDE EEUW.

Met Inleidingen, Aanstippingen over de spraakleer en den stijl van dien tijd, een klein Woordenboek enz.

DOOR

Mr. B. H. LULOFS,

Ridder d. O. v. d. N. L., Hoogl. aan de Univers. te Groningen, Lid van het K. N. Instit. enz. enz.

. . . . Von dem tadel anderer leute, welche . . . das vermeintlich bäurische wesen unsrer eignen vorzeit gar nicht aufkommen lassen möchten, . . . wird kein vernünftiger mehr zurückgeschreckt.

JACOB GRIMM, *de groote*, aan SAVIGNY.

TE GRONINGEN, BIJ

J. OOMKENS,

Akademiedrukker.

1845.

PT5121
.L8

106115
97

A. J. Gr. 1847

VOORREDE.

Ofschoon ik eerlijk bekennen moet, geëerde Lezer! dat ik vroeger met de oudste *voortbrengselen onzer bepaaldelijk gezegde Nederlandsche taal- en letterkunde juist zoo bijzonder veel niet op had, en meer* con amore *mijn' tijd of aan oud-klassieke, of aan moderner in- en uitheemsche literatuur besteedde, ben ik in dat opzigt wat van gevoelen veranderd. Ten minste ik houde, om de redenen, die ik op bladzijde zes-en-twintig van dit werk heb aangevoerd, de beoefening onzer vroegste of zoogenaamde Middel-Nederlandsche Schrijvers en de studie hunner ongemeen zoetvloeijende taal* (*) *voor op zijn' tijd zeer nuttig, en ik heb er mij derhalve in de laatste jaren met vlijt op toegelegd; hiertoe des te meer mij aangespoord voelende, doordien in Duitschland, in Frankrijk, in Engeland, en ook hier te lande en in België, aan het bebouwen van den akker der middeleeuwsche Nationale letterkunde dagelijks ijveriger de hand wordt geslagen en de beroemdste Geleerden en Vernuften dien arbeid niet beneden zich rekenen. De vrucht mijner pogingen is het tegenwoordige boek, hetwelk ik bij een gedeelte mijner Akademiesche Voorlezingen hoop te gebruiken, en dat misschien ook elders voor minkundigen, die zich zelve oefenen willen, dienstig zal kunnen zijn*

(*) *Over dat zoetvloeijende (deels een gevolg van thans verloren gegane grammatikale eigenaardigheden, deels van uitspraak, deels van al de bl.* 367 *door mij vermelde Aansluitingen en Zamensmeltingen van woorden in onze oude taal) vond ik dezer dagen nog goede aanmerkingen in een stukje, getiteld:* La Langue Flamande, son passé et son avenir etc. etc., par HUBERT VANDENHOVEN. Bruxelles 1844.

om hun een Overzigt van eenige der voornaamste Nederlandsche schriften uit de dertiende en veertiende eeuw, benevens een denkbeeld van de taal diens tijdperks te geven. — Hetgeen over den aanleg en het plan van dit werk in de Inleiding, vooral bl. 12, *en voorts op bl.* 250, *gezegd is, behoeft hier niet herzegd te worden. Even min wat bl.* 251 *en bl.* 376 *over de bijgevoegde* Taalkundige Aanstippingen *herinnerd is. Ik herhaal alleen dringend mijne bede, dat men in de laatstgemelde toch niets anders dan rhapsodische* Aanstippingen, *in den strengsten zin des woords, en geene volledige Spraakleer onzer oude taal gelieve te zoeken.* Ex punctis et lineolis doctiores picturam faciant! — *Wat de door mij gekozene Proeven betreft, ze zijn uit de werken, waarin ze voorkomen, letterlijk overgedrukt, zonder dat ik mij veroorlobfd heb — op enkele verplaatsingen of invoegingen der interpunctie en het verlengen van* en *tot* ende *of soortgelijke kleinigheden na — in haar eenige verandering te maken. Ik oordeelde toch, dat dit voor de vroegere Uitgevers eenigzins stootend zou kunnen zijn, terwijl ik daarenboven in de regelen onzer oude spelling en taal veel nog te weifelend vond, dan dat ik aan eene zoogenaamde kritische uitgaaf zou hebben durven denken, of getracht zou hebben alles op eene eenparige leest te schoeijen. Zoo heb ik derhalve zelfs de afzonderlijk geschrevene en geapostropheerde* t$^{s.}$ *en* s$^{s.}$, *waar ik die vond, gelaten, ofschoon in onze oude manuscripten die letters, als ze bij verkorting voor* dat, het *en* des *staan, doorgaans zonder eenig teeken van aphaeresis aan het voorgaande of volgende woord getrokken worden;* int *b. v.* (*niet, als nu,* in 't) *voor* in dat, savonds

(*niet* 's avonds) *voor* des avonds. *Verg. bl.* 369 *en* 370. — *Dat ik op den titel een motto uit* JACOB GRIMM *aangehaald en hem* den Grooten *genoemd heb, zal wel niemand bevreemden, die 's mans werken beoefend heeft.* GRIMM *is in taal- en oudheidkundige geleerdheid en schier goddelijke scherpzinnigheid een der grootste wonderen* (*zoo niet het grootste*) *van onzen tijd, een man, op wien men maar behoeft te wijzen, om ieder overdreven* laudator temporis acti *den mond te snoeren, die ons zou willen diets maken, dat de reusachtige wetenschap en ijzeren vlijt der* JUNIUSSEN, DU CANGES, HICKESSEN *en soortgelijke geleerden uit de zestiende en zeventiende eeuw thans eene hersenschim, en het menschelijke brein voor zulk eenen intellectuélen* Hercules-*arbeid te zwak geworden is. Kan men zich toch drie kolossaler werken voorstellen, dan* GRIMM'S *over alle oudere en nieuwere Germaansche talen loopende* Deutsche Grammatik, *zijne* Deutsche Rechtsalterthümer, *en zijne* Deutsche Mythologie, *waarbij hij nu nog,* zoo men zegt, *voornemens is een den geheelen schat van het Hoogduitsch sedert* LUTHER'S *tijd omvattend Woordenboek en een werk over de zeden en gewoonten der Germaansche Volkeren in de Middeleeuwen te voegen? — Ook wij Nederlanders — ongelukkig zij, die soms te kleingeestig mogten zijn zulks te erkennen! — zijn aan* GRIMM (*en aan meer anderen zijner tijd- en landgenooten; verg. bl.* 161)) *veel dank verschuldigd, zoo in het bijzonder voor het licht, dat hij, de voetstappen van onzen grooten* HUIDECOPER, V. WIJN, CLIGNETT *en andere hoogverdienstelijke mannen drukkende, over verschillende punten ook onzer oude taalkunde heeft doen opgaan, als vooral in het algemeen daarvoor, dat hij, door zijne drie gemelde reu-*

zenwerken, voor alle Volkeren van Germaanschen stam, als daar zijn: Hoog- en Nederduitschers, Nederlanders, Denen, Zweden en Engelschen, den grondslag gelegd heeft tot eene dieper, tot eene wijsgeeriger, tot eene historisch-, etymologisch- en grammatikaal-naauwkeuriger, tot eene onbekrompener, bedaarder en min hersenschimmige, en tevens tot eene grandioser, *verhevener en dichterlijker* (*)

(*) *Ik zeg: verhevener en dichterlijker. Hoe weet toch* GRIMM *de schoone en bevallige zijde ook der oudste en schijnbaar ruwste Germaansche dialekten in het licht te stellen! Dikwerf doet hij ons hoogere voortreffelijkheid, fijnheid en juistheid van uitdrukking in taalvormen opmerken, in wier verschil met de tegenwoordige wij aanvankelijk barbaarschheid en plompheid waanden te zien. Zie vooral daarover het vierde deel zijner* Grammatik *en de derde uitgaaf van haar eerste gedeelte, met name de fraaije aanm. bl.* 21. *Het zamenstel der taal — heb ik elders gezegd — wordt door hem een gebouw, oorspronkelijk als door Feënhanden opgetrokken. — In welk een' natuurlijk-poëtischen glans ook treden vaak de oud-Germaansche wetten en regtsoudheden door hem te voorschijn! Men neme eens hetgeen hij in zijne* Rechtsalterthümer *over het zinnelijk-dichterlijke der uitdrukking in sommige oud-Friesche wetten zegt,* (*b. v. bl.* 35) *en in het algemeen wat hij, van bl.* 109 *tot bl.* 207, *over het poëtisch-symbolische van vele oude regtsgebruiken, gelijk verder* (*zijne geheele Inleiding, van bl.* 1 *tot bl.* 226, *door*) *over alliteratie, vormen, formulieren, maatberekeningen, getallen enz. in het regt der Germaansche Volkeren opgemerkt heeft. Onder zijne schreden wassen ook op de dorste velden bloemen. En welk eene ongeblankette kleur spreidt hij over de geheele oud-Germaansche Godenleer, zonder daarbij tot die overdreven symboliserende, allegoriserende en Graeciserende wijze van uitlegging te vervallen, waaraan men in Duitschland tegenwoordig maar al te zeer bot viert en waarover hij in de hoogstbelangrijke Voorrede voor de tweede uitgaaf zijner* Deutsche Mythologie, *en bl.* XI *der Inleiding, afkeurende wenken gegeven heeft. — In de nietigste Volkssprookjes en Kindervertelseltjes voorts weet* GRIMM *ons vaak een' nagalm der oud-Germaansche Volksliederen te doen hooren, en tevens uit die* Sagen en Märchen *een' schat van de allerbelangrijkste ophelderingen over oude taaleigenaardigheden, zeden, gebruiken, historie en volksgeloof te verzamelen. En dat alles zonder eenige magtspreuken, en steeds met eene kalme, naar gronden en bewijzen vragende bedaardheid, en tevens met eene voor anders denkenden hooge bescheidenheid. Men beschouwe*

studie der Duitsche talen en oudheden, dan ooit te voren bestaan heeft, en dat hij.... Doch laat anderen de loftrompet over een' man steken, wiens alom in Europa geprezen, maar, ook zelfs in Duitschland, mijns inziens, nog lang niet genoeg geprezen naam (*), *even als bij ons die van eenen* TEN KATE *en* HUIDECOPER, *nooit dan met diepen eerbied te noemen is, en zeker met den diepsten eerbied*

---

uit dit laatste oogpunt eens zijnen brief aan den alom vermaarden Berlijnschen Regtsgeleerde en Staatsminister VON SAVIGNY; *een' brief of opdragt, op nieuw voor de derde Uitgaaf van het eerste gedeelte des eersten deels der* Deutsche Grammatik *geplaatst, en die ook om netheid en eenvoudigheid van prozastijl, gepaard toch met veel verheffing in gedachten, beelden en vergelijkingen, overwaardig is gelezen te worden. Zoo ook de Voorr. der tweede uitg.*

(*) *Zelfs echter de bestrijders of gedeeltelijke bestrijders van* GRIMM *bewonderen hem hoe langs hoe meer. Zoo zegt* RAPP, Versuch einer Physiologie der Sprache, IV. 260, *van de* Deutsche Grammatik: » *Eine Riesenarbeit hat* GRIMM *gethan: Das anderthalbtausend Jahre brach geleyene Geschäft, den ganzen Complex der Deutschen Zunge in seinem Organismus als Einheit gefasst, und diese Aufgabe, das Grammatische Facit des ganzen Volksstammes, reproducirend nachgeholt und vor die Sinne gestellt! Eine so unsterbliche und ewigen Ruhmes würdige That, wie sie nur etwa der That des Gothenbischofs* ULFILAS *an die Seite gesetzt werden könnte, der zuerst unser Deutsches Idiom durch die reflectirende Niedersetzung fixirte und so den Anfang dessen machte, was sich nun grammatisch zur Wissenschaft abschliesst.* Ja, es hat vielleicht niemals ein Grammatiker gelebt, der als einzelner Mann so ungläublich viel geleistet hätte, wie JACOB GRIMM." — *Wanneer op dien toon (wij laten het wat duistere des stijls daar, Lezer!) iemand spreekt, die vroeger tegen deze en gene stellingen der* Grammatik *was opgekomen en nog in sommige punten daarvan afwijkt, wanneer hij in dien trant* nog maar over een enkel van GRIMM's *kolossale werken spreekt, zal men mij dan wel van de minste overdrijving of* Grimmo-manie *in mijne bewondering, zoo hier als in mijne Aant. op de zoogenaamde* Kakographie, *beschuldigen? Inderdaad, ik moet altijd glimlachen als ik dien Reus der reuzen in geleerdheid en scherpzinnigheid met de kleinste onder de Pygmaeën en Klein-Duimpjes zoo soms in ééne en dezelfde rij zie stellen, en men zich al bijzonder kwistig met lof waant, wanneer men zich verwaardigt hem den naam van* » de verdienstelijke GRIMM" *of eenig dergelijk schraal bloempje te geven.*

genoemd zal worden, zoo lang er Germaansche Volkeren en Germaansche talen bestaan. Non ego is sum, qui huic docti orbis stupori laudando parem me sentiam. *Jammer, voor het overige, dat* GRIMM, V. RICHTHOFEN, HOFFMANN VON Fallersleben, MONE *en anderen hunner landslieden niet wat meer ook met onze Hollandsche letterkunde uit de gouden zeventiende eeuw en met die van onzen tegenwoordigen tijd bekend schijnen.* VONDEL, HOOFT, HUYGENS, CATS, FEITH, BILDERDIJK, HELMERS, LOOTS, STARING, VAN DER PALM *enz. zijn — uit een aesthetisch oogpunt ten minste beschouwd — toch altijd meer waard, dan de Schrijvers uit de dertiende en veertiende. Hebben ook al eerstelingen der lente hare eenvoudige en eigenaardige schoonheid, later bloemen zullen toch meer rijkdom en afwisseling opleveren. Wie zou* WOLFRAM VON ESCHENBACH, *of* GOTTFRIED VON STRASSBURG *boven* SCHILLER *en* GÖTHE *stellen?*

Hiermede, geëerde Lezer! beveel ik mij in uwe welwillendheid. Ingeslopene drukfeilen, waarvan intusschen de meest stuitende, geloof ik, achter dit boek wel zijn opgegeven, zult gij mij niet te streng in rekening willen brengen, wanneer gij in het oog houdt, dat, bij mangel aan eenen corrector, ik-zelf alle drukproeven heb moeten nazien, en dat, hoezeer zulk een nazien mij nooit verveelt, ja, een allergrootst genoegen voor mij oplevert, zoo lang het den druk mijner eigene kopij betreft, en ik daaraan nog wat vijlen en polijsten kan, het voor mij een waar Sisyphus-*zwoegen is, als ik bloot vergelijken moet, of iets naar een' vroegeren druk, of wel naar eens anders handschrift naauwkeurig is afgedrukt, terwijl ik-zelf daarbij geen' tittel of*

jota mag veranderen of verbeteren. Dit geldt mede het lastige naslaan, of de bladzijden der aangehaalde bewijsplaatsen goed uitkomen, iets, dat zoo tallooze malen in mijne Taalkundige Aanstippingen *heeft moeten geschieden. Ook hiertoe, helaas, heeft het mij menigmalen aan die eigenschap ontbroken, die anders nog al onder de deugden van den Hollandschen landaard geteld wordt, en die onze voortreffelijke* VAN ALPHEN *reeds den kinderen als »eene schoone zaak" aanpredikt. Welnu, Lezer! wil, bij het ontdekken van feilen in dit mijn werk, die eigenschap des te meer zelf bezitten; met andere woorden: oefen zelf met mijne letterkundige zonden des te meer geduld, als ik het met het collationnéren van citaten en wat een dergelijke* labor asininus *meer zij, minder moge gehad hebben. Ik eindig met een rijmpje op zijn oud-Hollandsch.*

Desen boec ebbic visiert
En̄ met Dietscen blomen verchiert,
Doe men screef ons Heren gheboert
Dusent, acht hondert en̄ .XL. voert,
Ende oec .IV. daer toe mede,
Tote Groeninghen intie stede.
Ghenueghet die pine, soe bem ics vro,
En̄ houts mi overghepayt also.
Es iegherinc iet een twint misset,
Diet beteren can, hi maket bet.
Hine moete capen no kipen,
Ochte emmer toe begripen,
Bedi saen die vroetste Clerke
Faelghiren in ghepens jof werke.
God doe us leven sonder blame,
Te prise van heme en̄ siere namē;
Hi sta ons .beden gader in staden!
In dar bet desen bouc beladen,
Seghet amen, of ghijs sijt beraden!

B. H. LULOFS.

BLADWIJZER VAN DEN INHOUD.

Inleiding . . . . . bl. 1 – 31.
Proeven uit JACOB V. MAERLANT'S *Rijmbijbel* . . . . . » 31 – 53.
» uit zijn' *Spieghel Historiael* » 53 – 59.
» uit zijne *Hemelychede der Hemelychett* . . . . . » 59 – 69.
» uit zijne (of wiens anders) Kleinere Gedichten . . . . » 69 – 105.
als daar zijn:
a) *Wapene Martijn* . . . bl. 70.
b) *Verkeerde Martijn* . . » 78.
c) *Van der Drievoudichede* . » 79.
d. *Vervolg op Martijn* . . » 82.
e) *Ene Disputacie van onzer Vrouwen ende van den Heilighen Cruce* . . . » 83.
f) *Van den drie Gaerden* . » 86.
g) *Van den Lande v. Overzee* » 88.
h) *Die Clausule van der Bible* » 92.
i) *Van den V Bloemen* . . » 95.
k) *Sente Anselmus enz.* . . » 97.
l) *De Zeven Ghetiden* . . » 99.
m) *Die zeven Worde, die God sprac an den Cruce* . » 102.
n) *Van ons Heren Wonden* . » 104.
o) *Van ons Heren Kindshede* » 104.

Proeven uit MELIS STOKE's *Rijmkronijk* bl. 105–115.
» uit den Slag van Woeringen van JAN VAN HEELU of JAN VAN LEEUWEN . . . . . » 116–125.
» uit den *Spieghel Historiael* van LODEWIJK VAN VELTHEM » 125–134.
» uit de *Brabantsche Yeesten* van JAN DE CLERC . . . . . » 134–141.
» uit de *Rijmkronijk van Vlaanderen* eens Onbekenden . . . » 140–144.
» uit de *Dietsche Doctrinael* van JAN DECKERS of DE CLERC . » 144–151.
» uit *Esopet* . . . . . » 151–158.
» uit Middel-Nederlandsche Riddergedichten of liever Rijmromans . . . . . » 158–192.
als:
a) uit *Caerl ende Elegast* . bl. 161.
b) uit *Floris ende Blancefloer* » 167.
c) uit *Renout van Montalbaen* » 174.
d) uit *Ferguut* . . . . . » 178.
e) uit den *Trojaenschen Oorloch* . . . . . » 187.
Proeven uit het Dierengedicht *Reinaert de Vos* . . . . . » 193–207.
» uit WILLEM VAN HILDEGAERSBERCH . . . . . » 207–210.
» uit deze en gene Kleinere Gedichten, Romantische Verhalen, Legenden, Drama's enz. » 211–235.
als:
a) uit de *Borchgravinne van Vergi* . . . . . bl. 211.
b) uit *Theophilus* . . . . . » 216.
c) uit *Beatrijs* . . . . . » 218.

d) uit *de Reis van Sinte Brandaen* . . . . . bl. 222.
e) uit *Esmoreit en Lippijn* » 227.
f) *Een oud Volkslied*. . . » 233.
Een paar Proeven uit oud-Nederl. Prozaschriften . . . . . bl. 236–249.

als:

a) uit het *Leven van Jezus*, en daarbij in de noot iets uit het Rijmwerk *Van den Levene van ons Heren*, bl. 237.
b) uit *den Clerck uit de lage landen bij der zee*, bl. 241.
c) uit *den Delftschen Bijbel*, *gedrukt in* 1477, bl. 243.
d) uit *der Leken Spieghel*, bl. 247.

Besluit . . . . . » 250–251.
Taalkundige Aanstippingen . . . . . » 252–377.

als:

a) Iets over de spelling in onze oude taal, bl. 252.
b) Iets over Voor- en Achtervoegselen van derivatie en compositie in onze oude taal, bl. 259.
c) Iets over onze oude Substantiva, de vorming van hun meervoud en hunne verdere declinatie, hunne geslachtsbepaling enz., bl. 269.
d) Iets over onze oude Adjectieven, hunne Declinatie, Comparatie enz., bl. 279.
e) Iets over onze Lidwoorden of Articuli in de dertiende en veertiende eeuw, bl. 283.
f) Iets over onze Pronomina of Voor-

naamwoorden in de dertiende en veertiende eeuw, bl. 286.

g) Iets over onze oude Telwoorden of Numeralia, en over onze numerale, onbepaalde en adjectivale Pronomina of pronominale Numeralia, bl. 293.

h) Iets over onze Verba of Werkwoorden in de dertiende en veertiende eeuw, bl. 298.

i) Iets over onze oude Adverbia of Bijwoorden enz., bl. 308.

k) Iets over deze en gene oude, thans *of* niet, *of* wat anders gebruikte Conjunctiën of Voeg- of Koppelwoorden, bl. 315.

l) Iets over onze oude Praepositiën of Voorzetsels, 320.

m) Iets over de Ontkenningspartikel *ne* of *en* in onze oude taal, en over de woorden tot versterking der Ontkenning gebezigd, bl. 326.

n) Iets over onze oude Interjectiën of Tusschenwerpsels, bl. 332.

o) Iets over onze oude Woordenschikking, mitsgaders nog een paar gemengde Syntactische Aanmerkingen, bl. 336.

p) Iets over het gebruik van Bastaard- en Stopwoorden bij onze oud-Nederl. Schrijvers, bl. 349.

q) Iets over de Prosodie of Versmaat-leer in de dertiende en veertiende eeuw, bl. 359.

r) Iets over de Aansluitingen, Aan- of

Zamentrekkingen van woorden bij onze Schrijvers uit de dertiende en veertiende eeuw, bl. 367.
Glossarium of Verklaring van meer of min moeijelijke woorden in de aangehaalde stukken . . . . . bl. 376–408.
Eenige Verbeteringen en Toevoegsels . » 409–424.
Naschrift over MAERLANT's *Boec van den Houte* . . . . . » 425 (*).

(*) De Verkortingen, in de Taalk. Aanstippingen en in het Glossarium voorkómende, zullen voor een' eenigzins oplettend lezer wel zonder uitlegging en door op dezen Bladwijzer acht te geven verstaanbaar genoeg zijn. Ik behoef dus niet te zeggen, dat b. v. FL. en BL. *Floris en Blancefloer*, SP. HIST. *Spiegel Historiael* van MAERLANT, REIN. *Reinaert de Vos*, WAP. MART. MAERLANT'S *Wapene Martijn*, CL. VAN DER BIBL. zijn (of wiens anders?) dichtstukje *Clausule van der Bible*, ST. *de Rijmkronijk van* MELIS STOKE, LEKENSP. *de Lekenspieghel*, DIETS. DOCT. *de Dietsche Doctrinael*, LEV. V. JEZ. *'t Leven van Jezus*, door den Hoogl. MEIJER uitgegeven, KIL. *Kiliaans Woordenboek*, TEUTH. de *Teuthonista* (door CLIGNETT uitgeg.), NIB. L. of N. L. *Nibelungen lied*, Fr. doorgaans Fransch beteekent? enz. Waar GRIMM zonder meer wordt aangehaald, bedoelt men zijne *Deutsche Grammatik*, en (tenzij uitdrukkelijk het woord »derde" er is bijgevoegd) van het eerste deel de tweede uitgaaf. De derde uitgaaf toch van het eerste gedeelte des eersten deels is mij eerst laat geworden. Met groote bewondering heb ik daarin (voor zoo veel ik G. in zijne *allerfijnste* uitpluizingen van het vokaalstelsel der Duitsche talen volgen kon) gelezen, hetgeen bl. 556–579 nog nader gezegd wordt over de *bet-overoudheid* (men vergunne mij dit woord) van het beginsel des *Ablauts*, of hetgeen wij *Ongelijkvloeijendheid* heeten, in de conjugatie der Duitsche talen, en hoe GRIMM aantoont, dat dit principe, hier in meerdere, daar in mindere mate, ook in het Grieksch en Latijn, ja, zelfs reeds in de wieg en bakermat der meeste Européesche talen, het Sanskritisch werkzaam is. Des te steviger wordt hierdoor de eerekroon op het hoofd van onzen TEN KATE gedrukt, die toch het eerst van alle Duitsche taalkenners en reeds vóór meer dan honderd en twintig jaren de overoudheid en het hooge gewigt der Ongelijkvloeijendheid (of *sterke* conjugatie, als GRIMM ze noemt) heeft begonnen in het licht te stellen. Verg. bl. 298. Ziedaar, onder veel ander flonkerends, de lichtende noordstar in TEN KATE's werk, welks luister door geene zijner soms verkeerde woordafleidingen ooit verdoofd kan worden!

INLEIDING.

§ 1.

Ofschoon het Nederlandsch of de Nederlandsche taal, als tak van den algemeenen Germaanschen of Duitschen, zoo Opper- of Hoog-, als Nederduitschen spraakstam, sedert onheugelijke tijden bestaat, en, evenzeer als hare zuster het Hoogduitsch, reeds verschillende van hare eigenschappen in het oudste ons bij geschrifte bekende Duitsch, het Gothisch uit de vierde eeuw, ten toon ziet spreiden, kan men echter den aanvang onzer bepaaldelijk gezegde *Nederlandsche Letterkunde* eerst regt in de tweede helft der dertiende eeuw stellen. Dan treden onze eigenlijk gezegde, in eene onafgebrokene rij elkander nu opvolgende Nederlandsche Schrijvers, wier schriften tot ons zijn overgekomen en wier leeftijd met zekerheid kan worden uitgemaakt, te voorschijn. Vroegeren — zij mogen dan CALFSTAF, NOIJDEKYN, UTENHOVE of hoe anders geheeten hebben — zijn slechts of bloot bij naam, of bij gissing bekend. De taal der

oudste Nederlandsche Schrijvers noemt men tegenwoordig wel het *Middel-Nederlandsch*, in tegenoverstelling zoo van het oudere Nederlandsch, waarvan men de verspreide bestanddeelen in het Oud-Saksisch, Angel-Saksisch, Oud-Friesch en soortgelijke Nederduitsche tongvallen zoeken moet, als van het latere en tegenwoordige Nederlandsch, welks opkomst en literatuur men van het einde der zestiende eeuw, of wat vroeger, af kan rekenen. Op dezelfde wijze spreekt men ook van *Middel-Hoogduitsch*, in onderscheiding van het Oud-Hoogduitsch, gelijk dit laatste zich in het Frank-Duitsch, Allemannisch, Allemannisch-Zwavisch en soortgelijke meer Opper-Duitsche dialekten zien laat, en tevens in onderscheiding van het tegenwoordige of het Nieuw-Hoogduitsch, dat uit Opper-Duitsch, door wat Neêrduitsch gewijzigd, is zamengesteld, en vooral met en na LUTHER's leeftijd, de beschaafde spreek- en schrijftaal voor geheel Duitschland — ook voor die streken van hetzelve, waar het Nederduitsch onder het volk nog blijft heerschen — allengskens geworden is.

1). Ofschoon het Gothisch of Moeso-Gothisch wel hier en daar eene vrij sterke Opperduitsche kleur heeft, bezit het echter ook eigenschappen, die veel meer Nederduitsch schijnen. Wij wijzen b. v. op het gebruik der *sk*, *sm*, *sn*, *sp*, *spr*, *st* (allen, zoo het schijnt, zonder de tegenwoordige Hoogduitsche zuizing uitgesproken); op dat der *p* soms in steê van de *f*, en vooral ook op dat der *k* en *t* in plaats van der Hoogduitscheren *ch*, *s* en *z*, welk laatste een hoofdkenmerk van onderscheid tusschen de Opper- en Nederduitsche tongvallen uitmaakt. Sommige

Gothische woorden zijn ook meer in de Nederduitsche, dan in de Opper- of Hoogduitsche talen overgebleven. Vergelijk daarover het *Glossarium Gothicum* van JUNIUS, TEN KATE's *Gemeenschap der Gothische en Nederduitsche Sprake*, YPEIJ, *Beknopte Gesch. der Nederl. taal*, GRIMM's *Deutsche Grammatik* enz.

2). De Heer WILLEMS wil in de voorrede voor den *Reinaert* (*Reintje de Vos*) den aanvang onzer bepaaldelijk gezegde Nederlandsche literatuur reeds in de twaalfde eeuw stellen. Het kan zijn, ja, het is zelfs *zeer vermoedelijk*, dat er toen reeds Nederlandsche Schrijvers bloeiden, gelijk dan ook de Heer MONE in zijn *Uebersicht der Niederl. Volksliteratur, älterer Zeit*, bl. 78, zegt: »*dass die Blüthe der Niederl. Dichtkunst vor* 1270 *fällt, also der Mittel-Hochdeutschen zur Seite steht.*" Vergelijk ook v. WIJN, *Hist. Avondst.*, bl. 261, en den Heer v. D. BERGH, *Nederl. Volksromans*, bl. 163. — *Met zekerheid* weet men echter tot dus ver van hen en hunne schriften weinig of niets te zeggen.

3). De uitdrukking van *Middel-Nederlandsch* en *Middel-Hoogduitsch* is vooral door den beroemden JAKOB GRIMM, *dat bedwelmend wonder onzer eeuw in taal- en oudheidkunde* (*), en zijn reuzenwerk, *Deutsche Grammatik*, gangbaar geworden. Zoo ook die van *Oud-Hoogduitsch*, waarvoor SCHILTER, HICKES en soortgelijke oudere Taalkenners doorgaans die van Frankduitsch (*lingua Franco-theotisca* of *Teutonica*) hezigen, eene benaming, waaraan nu eens eene engere, dan eene ruimere beteekenis door hen en anderen gegeven wordt.

4). Onze tegenwoordige of Nieuw-Nederlandsche Taal- en Letterkunde hangt wel in eene onafgebrokene keten met die van de dertiende en volgende eeuwen zamen, doch tegen den tijd, dat met de vijftiende eeuw de Middeleeuwen zich sluiten, komt er, ten gevolge van een aantal oorzaken, zulk eene verandering in de geheele gesteldheid van Europa, dat ook daardoor taal en litera-

(*) Over GRIMM's lof heb ik in de Aant. op mijne zoogenaamde *Kakographie*, bl. 123, uitgeweid.

tuur in de meeste gewesten allengs eene andere plooi krijgen, en bij ons ten minste eene poos daarna een nieuw perk voor beiden zich opent, nadat beiden reeds gedurende een' geruimen tijd in een' kwijnenden toestand verkeerd hadden. Dit nieuwe tijdperk kan men rekenen, dat op het laatst der zestiende eeuw bij ons begonnen is, van welke dagen af inzonderheid de *Hollandsche* of *Noord-Nederlandsche* taal en literatuur luisterrijk het hoofd opgestoken en zich, vooral in de zeventiende eeuw, door een aantal van voortreffelijke letterwerken gekenmerkt heeft.

5). Hoe het tegenwoordige Hoogduitsch met deszelfs literatuur zich allengskens tot beschaafde spreek- en schrijftaal voor geheel Duitschland, vooral met en na LUTHER's of den Reformatietijd, gevormd en verheven heeft, kan men in de Schrijvers aangewezen vinden, die ik heb aangehaald in mijne vóór vele jaren uitgegevene *Schets van een Overzigt der Duitsche taal of der Germaansche taaltakken in derzelver oorsprong en tegenwoordige verdeeling in het Hoogduitsch, Nederlandsch, Deensch, Zweedsch, Engelsch* enz., bl. 79. Men voege bij de destijds aangehaalden CERVINUS, GRIMM en anderen, en vergelijke KOBERSTEIN's *Grundriss der Geschichte der Deutschen National-Literatur*, bl. 235 en volg. KOBERSTEIN rekent van het begin der zeventiende eeuw af den aanvang der *moderne* of *nieuwere* Duitsche literatuur. Zie bl. 339. Het laatste gedeelte der veertiende met de vijftiende en zestiende eeuw is bij hem de overgangsperiode van de oudere of middel- tot de nieuwere Hoogduitsche letterkunde. Wij kunnen een' soortgelijken overgang in onze Nederlandsche literatuur ook opmerken. — Het tegenwoordige of Nieuw-Hoogduitsch staat in vele opzigten tot het Middel-Hoogduitsch, als ons later of Nieuw-Nederlandsch tot het Middel-Nederlandsch.

6). Dat in schier geheel het Noorden van Duitschland tot aan de Oostzee en de Russische grenzen toe, nog overal onder het volk de Nederduitsche, met het Nederlandsch op het naauwst vermaagschapte, doch daar uit de beschaafde kringen door het Hoogduitsch verdrongene en

doorgaans thans Plat-Duitsch geheetene dialekten heerschen, is bekend. Men kan de geschiedenis van het Nederduitsch, dien oorspronkelijk misschien uitgebreidsten en in Europa oudsten, als ook meest zoetvloeijenden der twee hoofdtakken van den algemeenen Duitschen spraakstam, kortelijk geschetst vinden in de gemelde zoo even aangehaalde *Schets*, bl. 90 en volg. Ons Nederlandsch is niets dan eene onderafdeeling van het Nederduitsch in het algemeen. Doordien het zich echter tot eene op zich-zelf staande, onafhankelijke taal had gevormd, verstond men vroeger hier te lande, en ook nog wel, door *de Nederduitsche taal* meestal alleen het Nederlandsch of Hollandsch.

7). Van het *Middel-Nederlandsch* onderscheide men het *Middel-Nederduitsch*, door welk laatste men het Nederduitsch uit de dertiende en veertiende Eeuw *buiten de Nederlanden* verstaan moet, namelijk het toenmalige Saksisch, Westphaalsch, Nederrijnsch en de tongvallen in het Noorden van Duitschland. Vergelijk over het Middel-Neêrduitsch GRIMM, *Deutsche Grammatik*, I. 452 en 330, en over het Oud-Nederduitsch I. 202.

§ 2.

De Nederlandsche Schrijvers, die zich in de dertiende Eeuw en vervolgens vertoonen, zijn, (voor zooveel hunne namen en levensloop bekend zijn) deels, zoo als b. v. MELIS STOKE, WILLEM VAN HILLEGAERTSBERCH, CLAES VERBRECHTEN of liever VERBRECHTS VAN HAERLEM (?), ook de Autheur misschien van *der Minnen loop* en enkele anderen, uit Noord-Nederland, deels, en wel voor het grootere gedeelte, uit Zuid-Nederland, van hetwelk het Hertogdom Braband de eerste provincie in rang, maar het Graafschap Vlaanderen, door deszelfs ligging langs de zee, door deszelfs handel-

en fabrijksteden en wat dies meer zij, zeker wel de rijkste en meest bloeijende provincie was; eene provincie tevens, wier dialekt naauw met die van de provinciën Holland en Zeeland zamenhing en onder de Zuid-Nederlandsche dialekten de meest bekende en de uitgebreidste was. Vandaar, dat bij Oud-Fransche Schrijvers het geheele Middel-Nederlandsch onder den naam van *het Vlaamsch* (*le Flameng, Flamand*) voorkomt. Bij onze Oud-Nederlandsche Schrijvers zelve heet echter het Nêerlandsch doorgaans *het Dietsch*, of ook wel *Duutsch*, gelijk van den Vlaamschen schrijver JAKOB VAN MAERLANT in den *Lekenspiegel* dus gezegd wordt:

Want hi es 't hoeft, wildijt weten,
Van allen Dietscen poëten (*).

Het Fransch wordt door onze Ouden veelal *het Walsch* genoemd. Zoo zegt de zoo even gemelde MAERLANT in zijnen *Spiegel Historiael*, I, 5, 1, sprekende van de bij de Franschen voorkomende verhalen over ALEXANDER *den Grooten:*

Dat Walsc maect grote sprake
Van sconinx Alexanders wrake.

Die oude benaming van *Walsc* (veranderde uitspraak van Gallisch, Galsch) leeft nog voort in de uitdrukking *Luiker-Waalsch*, dat is, de uit Fransch en andere bestanddeelen gemengde tong-

(*) In hetzelfde geschrift wordt MAERLANT ook geheeten *der Dietscer Dichter vader*, welk *Dichter* men hier in den algemeenen zin van Schrijver of Maker verstaan kan. Zie KILIAAN en PLANTYN op het woord, en vergelijk YPEIJ, *Bekn. Gesch.*, bl. 227.

val, die in de omstreken van *Luik* heerschende is. En zoo ook in *Waalsche Kerk* enz.

1). Gelijk in de Middel-Nederlandsche letterkunde Zuid-Nederland de eerste rol speelt, zoo speelt in de Nederlandsche literatuur na de zestiende eeuw zulks verre weg Noord-Nederland. Wat kan Belgie tegen onzen VONDEL, CATS, HOOFT, HUIGENS en vijftig anderen overstellen? Wat hadden hare letteren echter weêr kunnen worden (en de onze door de hare), zoo de band niet verscheurd ware geworden, die, van 1815 tot 1830, Noord- en Zuid-Nederland op nieuw vereenigde! Intusschen, ook bij afgescheidenheid in het Staatkundige, laat zich voor het vervolg toch nog vereeniging in het Letterkundige tusschen België en Holland denken, gelijk Duitschland wel in een aantal verschillende Staten en Godsdienstige sekten gesplitst, maar toch één is en hoe langs hoe meer één wordt in Taal en Letterkunde.

2). Braband maakte een gedeelte van het oude Neder-Lotharingen of Neder-Lotrijk uit, maar droeg, toen in de twaalfde eeuw Neder-Lotharingen in het Stamhuis der Graven van Leuven, Heeren van het oude *Bracbantum*, overging, zijn' naam op geheel dat Frankische Hertogdom over, schoon de Hertogen van Braband bij dezen laatsten naam steeds dien van Hertogen van Lotharingen bleven behouden. Als Keizerlijk Hertogdom dus en tevens door zijne grootte, was Braband wel de eerste in rang onder de Zuid-Nederlandsche provincien, maar deszelfs aan de zuidelijke grenzen in het Fransch, aan de oostelijke in het Hoogduitsch te veel versmeltende tongval was toch niet zóó de kern en het middelpunt, gelijk het schijnt, van het Middel-Nederlandsch, als de dialekten der beide magtige en in de dertiende en veertiende eeuw al meer en meer bloeijend gewordene, ja de geheele magt van Frankrijk soms trotsérende Vlaanderens zulks waren, en zulks nog tot op den hnidigen dag gebleven zijn (*). Men zal dus oudtijds het *Nederlandsch in het*

(*) Ik kan mij dus niet wel vereenigen met den allerverdienstelijksten

algemeen wel soms met den naam van Vlaamsch, maar niet of zelden met dien van Brabandsch, zoo min als met dien van Henegouwensch, Namensch enz. bestempeld vinden; even als men later onder onze glorierijke republiek wel van de Hollandsche, maar niet van de Geldersche, Groningsche of Utrechtsche taal sprak. Vergelijk over Braband en Vlaanderen VAN KAMPEN, *Staat- en Aardrijkskundige Beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden of der XVII Nederl. Provincien*, bl. 52, 56, 139.

3). Dat *Dietsch* bij onze Schrijvers-zelve uit de dertiende en veertiende eeuw de gewone benaming voor Nederlandsch is, zoude ik hier uit een aantal andere plaatsen van MAERLANT, MELIS STOKE, JAN VAN HEELU, den Dichter der *Dietsche Doctrinael*, den Dichter of de Dichters van den *Reinaert* enz. enz. kunnen betoogen. Meermalen heet het ook wel *Duutsc*, gelijk b. v. in het begin van het Amsterdamsche Handschrift des *Reinaerts*, door HOFFMANN aangehaald *Hor. Belg.*, I. bl. 126, voor welk *Duutsc* het Comburgsche Handschrift echter *Dietsc* heeft. Broeder GHERAERT, *Natuurk.*, heeft in een viertal regels, die in het Voorberigt voor den *Spieghel Hist.*, bl. XXX, bijgebragt zijn, *Duutsc*. En zoo lees ik in het begin van mijn fraai manuscript van MAERLANT's *Rijmbijbel* tweemalen *Duutschen*, gelijk ook later bij herhaling. WILLEM VAN HILLEGAERTSBERCH noemt vertalen uit het Latijn in het Hollandsch, *duutscen*. Zie de plaats bij CLIGNETT, *Bijdragen tot de oude Nederlandsche Letterkunde*, bl. XXVI van het Voorberigt. In de volgende door CLIG-

---

NONE, *Uebersicht*, bl. 3, als hij zegt: »*Die Fränkische Uebermacht führte die Herrschaft der Fränkischen Mundart nach sich, das Brabantische wurde die Niederländische Schriftsprache.*" Ei lieve, is het Middel-Nederlandsch niet eer Saksisch, dat wil zeggen, Vlaamsch (want volgens NONE zelven kreeg Vlaanderen zijne bevolking uit Saksen) dan Frank-Duitsch, hetwelk altijd meer een Hooger Duitsch is te heeten? De kern van alle Nederlandsch is Nederduitsch, en dit laatste moet men, zoowel bij ons als door geheel Duitschland, naar den kant der zeekusten zoeken. Daar heerschen de vlakte-tongvallen, in tegenoverstelling der bergdialekten, van de Germaansche taal. Het Brabandsch kon zoo min den eersten rang in het Zuiden, als b. v. het Geldersch in het Noorden bekleeden.

NETT en STEENWINKEL aangehaalde plaats van MAERLANT uit deszelfs *Leven van den Heiligen Franciscus*, schijnt intusschen *Duutsc* Hoogduitsch, en *Dietsc*, in tegenoverstelling daarvan, Neêrduitsch (in deszelfs algemeenen zin) te beteekenen. Van dit laatste worden dan Brabandsch, Vlaamsch en Zeeuwsch als onderafdeelingen genomen.

Men moet om de rime soeken
Misselike (*) *tonghe in boeken*,
Duutsc, *Dietsc*, *Brabantsc*, *Vlaemsc*, *Seeusc*,
Walsc, *Latyn*, *Griex ende Hebreeusc*.

Zie deze plaats ook bij HOFFMANN, *Hor. Belg.*, bl. 14. YPEIJ, bl. 328. Oud-Fransche Schrijvers noemen naar het woord *Dietsc* het oud-Nederlandsch wel *Thyois*, en Nederland *Tiesche terre*, gelijk door MONE wordt opgemerkt en gestaafd, bl. 6 en 7 van zijn *Uebersicht der Niederländischen Volksliteratur älterer Zeit*. VAN WIJN, *Hist. Avondst.*, bl. 268, zegt, dat in het Luiksch *Roman et Texhe* weleer Fransch en Duitsch beteekende. (*Texhe* zal misschien *Tiesche* of zoo iets moeten zijn.) Dat de Engelschen in hun *the Dutch* voor Nederlandsch of Hollandsch nog dien ouden naam van *Dietsch* of *Duutsch* doen hooren, zal wel geene herinnering behoeven. — Wat de uitdrukking *Vlaamsch* betreft, deze wordt, zoo als ik zeide, voornamelijk door Fransche Schrijvers, van het oud-Nederlandsch gebezigd. Intusschen, in eene half-Hoogduitsche vertaling van den grootendeels te zoek geraakten Nederlandschen Ridderroman *Malagys*, bezigt ook die Vertaler het woord *Flemsch*, ter plaatse, die door MONE, *Uebersicht*, bl. 44, wordt angehaald.

Nue tue ich uch bekannt,
Als ich dis buch in Flemsch fant.

(*) *Misselike* beteekent bij oud-Nederlandsche Schrijvers niet, zoo als thans, leelijk of walgelijk, maar *misgelijk*, dat is, ongelijk, van verschillenden aard en soort, verscheiden. Zie over het woord de Aant. op het derde Deel van den *Spiegel Hist.*, bl. 33, en een aantal daar bijgebragte bewijsplaatsen. Zoo ook CLIGNETT's *Bijdragen*, bl. 324. Dat men in later tijd bij VONDEL echter het woord *misselijk* zoo niet meer verstaan moet, heb ik beweerd in het *Taalkundig Magazijn* van den Heer DE JAGER, IV. bl. 616.

§ 3.

Den bloei van het zoogenaamde *Dietsch* of *Duutsch*, of de beste en talrijkste gewrochten der Middel-Nederlandsche letterkunde moet men vooral in de dertiende en veertiende eeuw zoeken. Met de vijftiende, ja, reeds eerder, bespeurt men en in de taal en in de letterkunde-zelve verbastering en kwijning. De eerste verliest hare vroegere naauwkeurigheid van vormen en verfranscht zich, de andere wordt hoe langs hoe schraler aan voortbrengselen van eenige waarde, en krijgt hoe langs hoe meer eene prozaïsche kleur. Verschillende oorzaken gaven tot die verbastering aanleiding. Onder anderen behoorden hiertoe de hevige verdeeldheden, die er in Vlaanderen tusschen deszelfs Graven en de Gemeenten der steden, vooral die van *Gent* en *Brugge*, gedurende de veertiende eeuw, gelijk ook later nog, heerschten, en waarin Frankrijk en Engeland niet zelden opruijend en vol afgunst omtrent elkander, de vuile handen staken, terwijl met die verdeeldheden dan nog Vlaanderens hevige oorlogen met naburige Zuid- en Noord-Nederlandsche gewesten, als daar zijn, Braband, Holland enz., gepaard gingen. Moest de Letterkunde hierdoor in haren wasdom niet lijden? Even weinig bevorderlijk voor dien wasdom waren de eindelooze burgertwisten, die er tegen het midden der veertiende eeuw in de verschillende provinciën van Noord-Nederland tusschen de Hoekschen en Kabeljaauwschen, de Hekerens en Bronkhorsten, de Lich-

tenbergers en hunne tegenstanders de Lokhorsten, de Schieringers en Vetkoopers enz. begonnen los te barsten of reeds vroeger losgebarsten waren, en zulks met zulk eene hardnekkigheid en woede, dat sommige dier twisten, als b. v. die der eerstgemelde Hoekschen en Kabeljaauwschen, wel eene anderhalve eeuw lang geduurd en het land met moord en bloed vervuld hebben. Voeg hierbij het verval van de Ridderschap en van den ridderlijken, wel woesten en avontuurlijken, maar toch niet onpoëtischen geest der Middeleeuwen, benevens den staat van spanning en worsteling, dien het van lieverlede ten einde neigende tijdperk dier Middeleeuwen, zoo als ook de ontwakende geest van Hervorming in het Godsdienstige, na zich sleepte. Ook dit moest in den daardoor onrustig geworden en van onweders broeijenden staatkundigen dampkring den frisschen en weligen bloei der letteren voor een tijdlang doen kwijnen. Het allengskens ontstaan en de verdere geheele uitbreiding der zoogenaamde Rederijkkamers in de Nederlanden bragten — mag ik het zoo eens noemen? — voor dien bloei ook geen' bijzonder bevruchtenden regen aan. Hebben toch de Rederijkers ook al kennis en wetenschap onder de volksklasse uitgebreid, de grondslagen onzer dramatische letterkunde gelegd, liberale beginselen in het zedelijke en Godsdienstige veld doen winnen en misschien ook hier en daar de ouderwetsche ruwheid van uitdrukking wat gladder geslepen, zoo hebben ze van den anderen kant tot veel letterkundig gebeuzel

en zielloos rijmgebengel aanleiding gegeven, en meer en meer eene allegorisch-theologische en dor didactische geaardheid voor de vroegere meer epische en poëtische strekking onzer literatuur in de plaats gesteld. Vooral echter gaf de regering van het Fransche Huis van Bourgondië, onder welks schepter — van het einde der veertiende eeuw voornamelijk af te rekenen — het eene Nederlandsche gewest voor, het andere na, de kruin moest bukken, der Middel-Nederlandsche literatuur sterkere Fransche plooijen, bezwalkte hare oorspronkelijke meerdere zuiverheid en hielp voor een tijdlang dat volslagen bastaard-Nederlandsch telen, hetwelk wij b. v. in de schriften van eenen HOUWAERT en in de *Spelen van Sinne* der Rederijkers uit de zestiende eeuw met ergernis en walging aantreffen.

Wij zullen dus in dit Handboek, bij het geven van eenige Proeven uit de oudere Nederlandsche letterkunde, die proeven vooral ontleenen uit haar zuiverst en nog oorspronkelijkst tijdperk, namelijk uit de dertiende en een deel der veertiende eeuw, terwijl wij in het voorbijgaan slechts van latere letterkundige voortbrengselen soms eenige melding maken zullen. Onze proeven voorts zullen wij over het algemeen en voornamelijk trachten te nemen uit volledige en reeds uitgegevene schriften, die de Lezer zelf in derzelver geheel nader kunne opslaan. Van hetgeen dus nog in Handschrift bestaat, of alleen fragmentsgewijze in het licht is verschenen, zullen wij slechts enkele keeren iets aanstippen, met

uitzondering evenwel van MAERLANT'S *Rymbybel* en van deze en gene zijner kleinere Gedichten, van welk eene en andere wij om de voorname plaats, die deze Schrijver bekleedt, en naar een fraai manuscript, hetwelk wij er van bezitten, wel iets wenschten aan te halen.

1). *Antiquior Belgarum Literatura* (zegt de in onze oude letterkunde doorbekwame HOFFMANN, *Horae Belg.*, Parte I, p. 7, te regt) *originem cepit sub finem seculi XIII, et ad summum pervenit perfectionis fastigium initio sec. XIV, usque ad medium idem seculum.* Zie ook GRIMM I, 466. Zoo kan men ook rekenen dat de oud-Hoogduitsche literatuur met het sluiten van het zoogenaamde Zwavische tijdperk en toen op de Minnezangers de Meesterzangers (eene soort van Hoogd. Rhetorijkers) volgden, het einde van haren bloei bereikt had. VAN WIJN, *Hist. Avondst.*, bl. 248.

2). Over de hevige verdeeldheden en oproeren in *Gent*, *Brugge* en andere Vlaamsche steden, over Vlaanderens oorlogen met Frankrijk, Braband, Holland enz. — over de in Holland, na het sneuvelen van Graaf WILLEM IV, in 1345, begonnen Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten, over de Geldersche partijschappen der *Hekerens* en *Bronkhorsten*, welke omstreeks 1350 een' aanvang namen, over den reeds in de dertiende eeuw ontbranden, maar gedurende de veertiende eeuw telkens in heviger vlammen uitbarstenden haat tusschen de Schieringers en Vetkoopers in Friesland en Groningen, over den wrok tusschen de Lichtenbergers of Hollandsgezinden en hunne tegenstrevers de Lokhorsten in het Utrechtsche, over de voortdurende oorlogen van Hollands Graven met Friesland, over den bloedigen honderdjarigen krijg tusschen Frankrijk en Engeland enz., zie men voor min kundigen het eene en andere aangestipt in mijn *Kort Overzigt van de Geschiedenis der Nederlanden*, I Deel, bl. 167 en verv. Vergelijk hier voorts over den toestand der veertiende eeuw den door-

geleerden VAN WIJN, *Hist. Avondst.*, bl. 316; WILLEMS, *Verh. over de Nederd. Taal en Letterk. in de Zuidelijke Provinciën*, N°. 4, bl. 211, en andere Schrijvers. De welig opschietende plant der Nederlandsche letterkunde, die in de dertiende en in het begin der veertiende eeuw zoo veelbelovend scheen, werd door al de stormen en onweders dier tijden in haren verderen groei allengskens gestuit, en nog minder was de daarop volgende te zoele, onnoordelijke lucht, die het weelderige Bourgondische Hof verbreidde, geschikt om haar den aanvankelijk stevigen wasdom terug te geven. Even min vermogt zulks de worsteling tusschen den geest der Middeleeuwen en dien van het tijdperk der zoogenaamde *renaissance*.

3). De ridderlijke geest der Middeleeuwen blinkt nog in onze oud-Nederlandsche Riddergedichten uit, die echter met de vijftiende eeuw en vervolgens geheel verloren gaan, of slechts blijven voortkwijnen in de Volksromans en de zoogenaamde blaauwe boekerij. Vergelijk hier VAN WIJN, *Hist. Avondst.*, bl. 279. VAN DEN BERGH, *Over de Nederlandsche Volksromans*, bl. 196 en elders, MONE, *Uebersicht*, bl. 14.

4). De Rederijkers, over welke men KOPS, VAN WIJN, WILLEMS, JERON. DE VRIES, DE CLERCQ, enz. enz. raadplege, begonnen zich reeds in het begin der veertiende eeuw in België te vertoonen, en breidden zich later over schier geheel Nederland uit. Zij laten zich in hunne deugden en gebreken eenigzins bij de evenwel veel minder talrijke *Meesterzangers* in Duitschland vergelijken, alsmede *in sommige opzigten* bij al de dichtkundige en letterlievende Genootschappen, waarmede Noord-Nederland in de achttiende Eeuw overstroomd werd en waarover men de *Gesch. der Nederl. Dichtk.* van den Heer JER. DE VRIES, II, bl. 8, 325, enz. vergelijke.

5). Het Bourgondische Huis begon regt voet in de Nederlanden te krijgen van den tijd af, dat FILIPS *van Bourgondië*, bijgenaamd *de Stoute*, zoon des Konings van Frankrijk en gehuwd met MARGARETHA, de dochter des Graven van Vlaanderen, dezen zijnen schoonvader omstreeks den jare 1383 of 1384, in de regering over

Vlaanderen opvolgde. — Schoon het niet te ontkennen valt, dat de bloei en luister van Vlaanderen en die der overige Zuidelijke gewesten onder hetzelve ten toppunt stegen, en de Vorsten uit dat Huis, inzonderheid FILIPS *de Goede*, groote voorstanders der letteren waren (*), kon het echter niet missen, of hunne Fransche afkomst en hun Fransch Hof moesten aan onze taal en letterkunde allengskens meer en meer eene bastaardachtige rigting geven. Ook verslapten geest en veerkracht in den schoot van de weelde dier dagen. Vergelijk over dien rijkdom en die weelde WILLEMS, *Verh.*, 4, 193, en de daar aangehaalde plaats uit de *Mémoires* van PH. DE COMMINES. — Voorts over den toestand onzer Letteren destijds zie men denzelven, benevens VAN WIJN, YPEIJ, DE VRIES, V. KAMPEN, SIEGENBEEK, enz. enz. Ook MONE, *Uebersicht*, bl. 4.

6). Hetgeen hier over de taalbastaardij gezegd is, die zich door Fransche besmetting in de schriften der vijftiende en zestiende eeuw meer en meer voortplantte, moet altijd met uitzonderingen verstaan worden. Bij JACOB VILT, SANTANDER, DIRK VAN MUNSTER enz., hoe weinig pit ook in hunne schriften moge steken, schijnt toch, even als wat later bij de veel verdienstelijker ANNA BYNS, de taal vrij zuiver te zijn. Zie WILLEMS *Verh.*, N°. 4, pag. 201 en volg. Met ANNA BYNS en anderen uit de zestiende Eeuw is men echter ook reeds het Middel-Nederlandsche tijdperk, (dat met de Middeleeuwen sluit) meer of min uitgetreden. Men is dan in de overgangs-periode, waarvan hier boven bl. 4. Vergelijk voorts eene aanmerking van wijlen mijnen geëerden ambtgenoot YPEIJ, *Beknopte Gesch. der Nederl. taal*, bl. 397, over het onderscheid, dat men maken moet tusschen de schriften, die uit de scholen der Rederijkers voortkwamen, en die van andere personen. Men loopt anders gevaar van zich van de Fransche taalbastaardij der vijftiende en zestiende eeuw een te zwart denkbeeld te maken.

(*) Over hunne prachtige Bibliotheken zie men VON RAUMER'S *Hist. Taschenbuch*, *Neue Folge*, *Zweiter Jahrgang*, *S.* 531. (1841).

§ 4.

De schriften onzer Nederlandsche letterkunde uit de dertiende en veertiende eeuw (bij welk tijdperk, als gezegd is, wij voornamelijk ons bepalen wilden), zijn of van Historischen, of van Epischen en Romantischen, of van Lyrischen; of van Satyrischen, of van Didactisch-Fabulistischen, of van Didactisch-wijsgeerigen, godsdienstigen en zedekundigen inhoud, en loopen zoo over wereldlijke, als over geestelijke onderwerpen. De eigenlijk gezegde Dramatische Poëzij, zoo als zij in de *Spelen van Sinne* en in de *Tafelspelen* en *Kluiten* onzer voorvaderen voorkomt, is van wat later tijd. Ook de Lyrisch-Erotische Poëzij of het Minnedicht, gelijk wij zulks bij de Provençaalsche *Troubadours* en bij de Zwavische *Minnezangers* aantreffen, doet geene of maar enkele galmen hooren (*). Bij de voornaamste, het meest bij name bekende en meest geachte Schrijvers, bijv. JAKOB VAN MAERLANT, MELIS STOKE, JAN DE CLERC enz., heerscht reeds die bedaard Histo-

---

(*) Ik zeg in de dertiende en veertiende eeuw. Hetgeen toch van Minneliederen door den Heer MONE, bl. 194 en volg. van zijn allernuttigst *Uebersicht*, wordt opgenoemd, is of half geestelijk, of ook al vermoedelijk van later tijd. Later toch zijn er amoureuse liedjes en rijmen bij de vleet hier te lande gemaakt. De Minneliederen van Hertog JAN *van Braband* kunnen moeijelijk in aanmerking komen. Het is voor het overige zeer wel mogelijk, dat er van wereldlijke Lyrisch-Erotische Poëzij uit de dertiende en veertiende eeuw nog meer aanwezig is, dan men wel tot hiertoe meende. Misschien ook zijn reeds verscheiden Volksminneliedjes in de Gentsche, Antwerpensche en andere verzamelingen van hoogen ouderdom.

rische, anti-romaneske, van al te avontuurlijke verzinselen afkeerige, naar practisch nut strevende, ernstige en religieuze geest, die in het algemeen de Nederlanders tot op den huidigen dag toe kenmerkt, en zoowel op hunne poëzij, als op geheel hunne letterkunde zijnen stempel gedrukt heeft. Immers de hoogdravende, om het zoo te noemen, boven lucht en wolken stijgende, in denkbeeldige gewesten zich geheel verliezende, of stoute, of romaneske, of sentimentéle, of dweepende wijze van zien en gevoelen, die men somtijds reeds in de Middel-Hoogduitsche literatuur, b. v. bij deze en gene Zwavische dichters, en nog bij voortduring in de latere en tegenwoordige Hoogduitsche letteren wel aantreft, moet men, op enkele uitzonderingen na, bij onze Schrijvers uit de dertiende en veertiende eeuw niet zoeken, en zoo zij nog in de fantastische riddergedichten van dien tijd, — die men, in het voorbijgaan gezegd, wel mede tot de oudste voortbrengselen onzer letteren brengen mag — doorstraalt, de toongevers dier dagen, vooral MAERLANT, werken haar onophoudelijk tegen, en de smaak er voor is, gelijk men bespeuren kan, al sterk aan het verflaauwen. In hoe ver dit een geluk, of een ongeluk is geweest, behoeven wij hier niet te onderzoeken. Elke zaak kan uit verschillende oogpunten beschouwd worden. Voor het overige bestaat onze Middel-Nederlandsche of oudere letterkunde, even als voor een deel de Hoogduitsche in dat tijdperk, al veel uit vertalingen, navolgingen, nabootsingen en omwerkingen, hetzij van

Middeleeuwsch-Latijnsche, hetzij van Noord-Fransche en enkel ook Provençaalsche Schrijvers. De Hoogduitschers hebben op haar weinig invloed geoefend, integendeel, volgens het oordeel van Duitsche Geleerden-zelve, zij meer nog op de literatuur der Hoogduitschers. Over het algemeen was toen en wat later de letterkundige band naauwer toegehaald tusschen de Nederlanden en Frankrijk, dan tusschen de Nederlanden en Duitschland. Geen wonder, vooreerst daar de beschaving meer uit het Westen dan uit het Oosten kwam, en onderscheidene der tot de Nederlanden gerekende provinciën het Fransch half en half als moedertaal erkenden, ten tweede wijl Vlaanderen, de destijds magtigste en rijkste dier provinciën, oorspronkelijk grootendeels leenpligtig was aan Frankrijk, en eindelijk, wijl de Bourgondische Vorsten van Franschen oorsprong waren en in den grond steeds Franschen bleven.

1). Historisch zijn b. v. MAERLANT's *Rijmbijbel* en *Spieghel Historiael*, de *Rijmkronijk* van MELIS STOKE, het verhaal, dat JAN VAN HEELU ons geeft van de daden van Hertog JAN I *van Braband*, en vooral van den door dien Hertog geleverden slag bij *Woeringen*. Episch en Romantisch, of liever Romantisch-Episch (dat is, tot de verhalende poëzij van ware, of verdichte avontuurlijke voorvallen behoorende) zijn *Floris en Blancefloer*, *Karel en Elegast*, *Reinout*, *Ferguut* en meer andere, voor een deel nog onuitgegeven riddergedichten. Breng hiertoe ook Legenden, als de *Beatrys*, of — wat men eene soort van Romance zou kunnen heeten — de *Hero en Leander*, of wel Volksliederen, als het lied op den dood van Graaf FLORIS V, of wel Verhalen, als in den *Minnenloop* voorkomen. Lyrisch kan men b. v. deze en gene kleinere geestelijke

gedichten van MAERLANT noemen, b. v. zijn kruistogtlied: *van den Lande van Overzee*, en enkele soortgelijke, waarin echter de Didactische toon zich zeer met den Lyrischen vermengt. — Satyrisch, zoo men wil, of wel Satyrisch-Episch is het Dierengedicht de *Reinaert* of *Reintje de Vos*, hetwelk schier in alle talen van Europa overgezet is. Didactisch-Wijsgeerig en Zedekundig is b. v. MAERLANT's *Heimelicheit der Heimelicheit*, de *Dietsce Doctrinael*, de *Lekenspieghel* enz. enz. Tot de Aesopische Dierenfabel behoort de zoogenaamde *Esopet*. — Enkele stukken zijn in een Dialogischen vorm, als b. v. het Lyrisch-Didactische dichtstukje van MAERLANT, dat met de woorden *Wapene Martijn* begint en een der oorspronkelijkste voortbrengselen zijner pen is. Voor het overige kenmerkt een zeer godsdienstige toon de voornaamste lettervruchten der dertiende en veertiende eeuw, en de aanroepingen aan de Heilige Maagd worden niet gespaard. — Bepaaldelijk gezegde Lyrisch-Erotische gedichten weet ik mij uit de dertiende en veertiende eeuw niet te herinneren. *Der Minnen loop* toch is zulks niet, en ook misschien uit de vijftiende, en wat de liedjes van Hertog JAN *van Braband* aangaat, ze zijn van weinig belang en onzeker van dialekt. Vergelijk hier boven, bl. 16.

2). Over den meer naar practisch nut en naar het reale, dan naar het bloot schoone en ideale, of naar een vrij verbeeldingsspel strevenden geest, die reeds in de dertiende en veertiende eeuw de Nederlandsche letterkunde begint te kenmerken, vergelijke men VAN DEN BERGH, WILLEMS, HOFFMANN, MONE en anderen, schoon evenwel dit alles al weêr *cum grano salis*, gelijk men wel zegt, genomen moet worden en uitzonderingen niet ontbreken. Ondertusschen had inzonderheid MAERLANT, *der Dietscen Dichteren Vader*, gelijk hij door zijne tijdgenooten wel genoemd werd, een' ingekankerden haat tegen hetgeen louter verdicht was, weshalve hij bij elke gelegenheid tegen de avontuurlijke ridderverhalen uitvaart. Zie b. v. *Spieg. Hist.* I, 7, 39, IV, 1, 29, als mede zijne Inl. tot dit werk, waarin hij van *de boerden*, *de loghene*, *de truffe* (grappen, leugens en beuzelarijen) van den *Graal*, den

Perceval en soortgelijke riddergedichten spreekt. Ook vergelijke men de plaatsen uit de *Alexandreïs*, het leven van *Sint Franciscus*, JAN VAN HEELU, den *Lekenspieghel*, den Schrijver der *Brabantsche yeesten*, enz., die bij HOFFMANN, *Hor. Belg.*, bl. 48 en volg. aangehaald zijn, en zie over MAERLANT's prozaïsche geaardheid en den anti-romantischen geest, die na hem al meer en meer veld won, V. D. BERGH, *Nederl. Volksromans*, bl. 167. Ook WILLEMS, *Inl. tot de Brab. yeesten*, bl. IX.

3). MAERLANT heeft zijne voornaamste werken, als daar zijn de *Rijmbijbel*, *Spieghel Historiael*, *Heimelicheit der Heimelicheit*, *Alexandreïs* enz. uit het Middeleeuwsch Latijn van COMESTOR, VINCENTIUS en anderen vertaald, of ten minste nagevolgd en getrokken. MELIS STOKE ontleent veel uit de oud-Egmondsche Latijnsche kronijk. (Vergelijk den Heer DE WIND, *Bibliotheek der Nederl. Historieschrijvers*, Eerste Stukje). LODEWIJK VAN VELTHEM putte voor een groot deel ook uit Latijnsche Middeleeuwsche Schrijvers. (Zie LE LONG's voorrede voor deszelfs *Spieghel*). De *Dietsche Doctrinael* schijnt uit Latijnsche schriften *bijeengezameld*. Van 's gelijken de *Lekenspieghel*. Ook de poëtische *Rijmkronijk* van JAN VAN HEELU over Hertog JAN *van Braband* en den slag van *Woeringen* is geene vertaling. (Zie WILLEMS voorrede voor de uitgaaf van dat stuk). De riddergedichten — *Karel en Elegast* misschien en een enkel ander uitgezonderd — zijn over het algemeen Fransche nabootsingen, veranderd evenwel, verkort, vermeerderd, of omgewerkt. De *Esopet* is op eene vrije wijze naar PHAEDRUS en andere Latijnsche vertalingen van den Griekschen fabeldichter gevolgd. (Zie CLIGNETT's voorberigt voor de *Bijdragen*, bl. XIII). *Reinaert de Vos* integendeel, dat gedicht vol echt Nederlandsch vernuft en gezond verstand, schijnt geheel van alouden Nederlandschen oorsprong, hoewel de oudste op deze stof genomene proeven door Nederlanders in het Latijn bewerkstelligd mogen zijn. (Vergelijk WILLEMS inleiding voor de uitgaaf; VAN DEN BERGH, *Nederl. Volksromans*, bl. 124, en MONE, *Uebersicht*, bl. 11). Doch genoeg! Het gebrek van oorspronkelijkheid, dat men meenen zou uit hoofde

van het hier gezegde aan de oud-Nederlandsche literatuur te last te kunnen leggen, kleeft de meeste overige soorten van letterkunde der Middeleeuwen aan. Dit valt ten minste bij de Hoogduitschers, wat hunne voornaamste Ridder-gedichten uit de twaalfde en dertiende eeuw, en ook hunne didactische poëzij betreft, in het oog, en zou misschien bij de Franschen even zeer in het oog vallen, als men al de Spaansche en andere bronnen wist, waaruit zij geput hebben. De eene mensch leent steeds van den anderen, en op de lettermarkt der volkeren heeft door alle eeuwen heen ruiling, omzetting en handel plaats.

4). Sporen van navolging uit oud-Hoogduitsche Schrijvers zijn in onze oud-Nederlandsche letterkunde al zeer weinig te vinden. Slechts het *Nibelungen-lied* schijnt geheel of gedeeltelijk bij ons vertaald te zijn, blijkens de daarvan gevondene fragmenten. Ook een paar Spreuken en Volksliederen, benevens eenige bloote toespelingen. (Vergelijk MONE, *Uebersicht*, bl. 11, en V. D. BERGH, *Nederl. Volksromans*, bl. 169 en 172). De Hoogduitschers integendeel hebben, gelijk hun bekwame landsman MONE, *Uebers.*, bl. 11, zelf opmerkt, verschillende dichtstukken uit het Nederlandsch overgenomen, als de beide gedichten van *Salomon* en *Morolf* en dat van *Ogier* (alle drie in het Nederlandsch-zelf vermist geraakt). Voorts de *Dietsche Doctrinael*, den *Lekenspieghel* en den *Reinaert*, om van anderen niet te spreken. — Zoo zien wij in later tijd, namelijk in de zeventiende eeuw, den beroemden Hoogduitschen dichter OPITZ en met hem velen zijner tijdgenooten bij ons ter schole gaan, waarover men BOUTERWECK, *Geschichte der Poësie und Beredsamkeit*, X D., bl. 95, KOBERSTEIN, *Grundriss der Geschichte der Deutschen National-Literatur*, bl. 354, en anderen kan raadplegen. KOBERSTEIN noemt den smaak, die destijds in de Duitsche poëzij heerschte, den *Französisch-Holländischen*. Zie ook VAN WIJN, *Hist. Avondst.*, bl. 249, VAN KAMPEN, *Handb. der Hoogd. Letterk.* I, 40, en de *Bijdragen* van den Hoogleeraar VAN CAPELLE. Frankrijk heeft, van den dageraad onzer bepaaldelijk gezegde Nederlandsche letterkunde aan tot in de laatste helft der vorige eeuw toe, met zijne wereldlijke literatuur altijd meer invloed op onze taal en letter-

kunde geoefend, dan het anders door spraak en oorsprong veel naauwer met ons vermaagschapte Duitschland. — Men vergelijke over hetgeen in het algemeen andere volkeren op onze letterkunde gewerkt hebben de bekende prijsverhandeling van den, helaas, onlangs gestorvenen, verdienstelijken W. DE CLERCQ, en daarin bepaaldelijk over den reeds vroegen Franschen invloed, bl. 60.

§ 5.

De taal in de schriften der dertiende en veertiende eeuw vertoont reeds al de eigenschappen van ons tegenwoordig Nederlandsch, schoon zij al zoo zoetvloeijend, en voorts in het stuk van declinatie en conjugatie vormrijker en naauwkeuriger is, in welk opzigt zij meer dan de tegenwoordige met het Hoogduitsch overeenstemt. Van het laatste onderscheidt zij zich echter, zoo door haar verschillend vokaal- en consonantenstelsel en deze en gene syntactische eigenaardigheden, als door de menigte van zamentrekkingen en aansluitingen in hare woorden; zamentrekkingen en versmeltingen, die in het eerst (even als dit b. v. bij het lezen van Engelsche dichters ook het geval is) onze oude Schrijvers moeijelijk maken om te verstaan, en waarvan er nog eenigen in de taal van onzen tijd zijn overgebleven, schoon de meesten verdwenen zijn. Kortheid en zoetvloeijendheid worden door dergelijke metaplasmen ongemeen bevorderd, maar niet de duidelijkheid. Een aantal woorden, al verder, bij onze oud-Nederlandsche Schrijvers zijn thans verouderd. Vele anderen hebben geheel andere beteekenissen gekregen, of worden in deze en gene beteekenis, die zij buiten de tegenwoordige nog hadden, niet

meer gebezigd. Dit geeft bij onkundigen somtijds tot groot misverstand en verachting onzer oude Schrijvers aanleiding. — Fransche bastaardwoorden komen in de dertiende en veertiende eeuw reeds niet zelden voor, op verre na echter niet in die groote mate, als zij wel in de vijftiende en zestiende gevonden worden. Van dit eene en andere hier achter nader. — In den stijl onzer oud-Nederlandsche geschriften is over het algemeen niet veel verheffing, en vele zoogenaamde dichtstukken, met name de Rijmkronijken, zijn niets anders dan berijmd proza. Hier en daar echter heerscht kracht en schildering. In de Lyrische gedichten van MAERLANT en anderen vindt men somtijds eene verwonderlijke kunst en bevalligheid van rijm ten toon gespreid. Ontsierd worden vele schriften der dertiende en veertiende eeuw door de stopwoorden en stopzinsneden, die om des rijms wille worden ingelascht. Inzonderheid gaan MAERLANT en MELIS STOKE aan dat euvel mank. De schrijftrant heeft dikwerf anders iets naïefs, natuurlijks en ruw-bevalligs. *Hoe meer men denzelven regt leert verstaan, hoe meer men dit leert gevoelen.* Ook moet men niet zelden zich over het gezond verstand en de wijsgeerige wijze van zien onzer oude Schrijvers grootelijks verwonderen. — Met die Middeleeuwsche, hetzij Hoog-, Nederduitsche of Fransche Schrijvers, echter zóó te dweepen, als door sommige Palaeomanen in Duitschland wel geschiedt, ze met de grootste vernuften der klassieke Oudheid en van later tijden op eene rij te willen stellen, is belagchelijk.

Der Nibelungen Lied — zegt de beroemde Zwitsersche Historieschrijver JOHANNES VON MÜLLER — *könnte die Teutsche Ilias werden;* het is zulks echter daarom niet geworden.

1). Wij hebben b. v. in onze oude declinatie en conjugatie nog den uitgang op *e* in het Meervoud van sommige substantieven, nog het onderscheid in het persoonlijke Voornaamwoord tusschen *du* en *gij*, nog eenen tweeden enkelvoudigen persoon in de Werkwoorden *(ik geve*, b. v. *du geves)* nog eene naauwkeuriger regering der Praepositiën enz., waarover hier achter in de grammaticale Aanstippingen.

2). Men noemt bij de Hoogduitsche taalkenners tegenwoordig de in de bovenstaande § vermelde Zamentrekkingen, Aansluitingen en Versmeltingen van letteren of lettergrepen, *Anlehnungen*. Voorbeelden er van zijn: *In* voor *ik en* (d. i. ik niet), *hens* voor *het en is*, *sire* voor *sinere (zijner)*, *eest* voor *is het*, *tes* voor *te* of *tot des*, *dat* voor *dat het* en honderd anderen, waarover hier achter nader. *Ten* en *ter* (voor *te den* en *te der*, of voor *te een'*, of *te eener)* en enkele anderen zijn er van in den hedendaagschen stijl in gebruik gebleven. Onze dagelijksche omgangstaal wemelt echter nog van zulke metaplastische taalverkortingen, b. v. *kui* voor *kunt gij*, *zak* voor *zal ik* enz.

3). Hier achter in de Aanstippingen over geheel of gedeeltelijk van beteekenis veranderde woorden iets naders. Voor 's hands diene als een enkel voorbeeld, dat onder onze Voegwoorden of Conjunctiën, en Voorzetsels of Praepositiën *opdat* vaak genomen wordt voor *indien*, *over* voor *voor*, *door* voor *om*, *bij* voor *door*, *of* voor *zoo* enz. Het over het hoofd zien hiervan heeft aan deze en gene plaatsen onzer oudere Schrijvers een' geheel verkeerden zin doen geven. Bekend is het *over spel houden* van Graaf FLORIS V bij MELIS STOKE, dat door onkundigen in den zin van echtbreuk plegen *(adulterium committere)* opgenomen is. Zie HUIDECOPER op STOKE.

4). Over Fransche Bastaardwoorden, schijnbare Ger-

manismen en Anglicismen enz., als daar zijn: *yeesten*, *amie*, *amys*, *garçoen*, *pusoen*, *grongieren*, *vergier*, *torsioen*, *pute*, *putanier*, *vro*, *vroude*, *truffe* of *trufe*, *stoet* enz. zal ik in de Aanstippingen nog het eene en andere zeggen.

5). Mist men ook al dichterlijke verheffing in de meesten onzer oud-Nederlandsche Schrijvers, zoo houde men onder het oog, dat men hunne Historische en Didactische schriften, hoezeer dezelve in versmaat en rijm zijn, niet zoo zeer als gedichten moet aanzien, als wel meer als verhalen en vertogen, die ten dienste van het volk in rijm zijn gebragt, om ze door die rijmklanken wat gangbaarder en wat gemakkelijker om te onthouden te maken. Dit geldt b. v. van den *Spieghel Historiael* van MAERLANT en van dien van VAN VELTHEM, van de *Rijmkronijk* van STOKE, van de *Dietsche Doctrinael* misschien, en van meer anderen. Vergel. WILLEMS, *Inl. tot de Brab. yeesten*, bl. IX. Dat MAERLANT voor eene lyrische vlugt wel vatbaar was, kunnen ons zijn *Wapene Martijn*, zijn lied *van den Lande van Overzee* en soortgelijke kleinere dichtstukjes getuigen. En daarin is dan ook die allerkunstigste rijmtrant te vinden, waarvan ik gesproken heb, en die b. v. coupletten van dertien regels over maar twee of drie gelijke eindklanken doet loopen. Te onregt — voor een deel ten minste — zegt dus de Heer HOFFMANN (*Horae Belg.* I, pag. 7), dat onze Middel-Nederlandsche letterkunde in verscheidenheid van rijm bij de Middel-Hoogduitsche achterstaat.

6). Het tot in de wolken opvijzelen van de Middeleeuwen en van Middeleeuwsche wetenschap en kunst is ook al eene van die dolheden en zoogenaamde *maniën* geweest, waartoe de Hoogduitschers, bij gebrek almede aan politieke vrijheid, zoo ligt vervallen, en die dan eens in allegoromanie, dan in eene Romantische manie, dan in Graecomanie, dan in Indomanie, dan in Anglo- en SHAKESPEARO-manie, dan in GÖTHO-manie bestonden of nog bestaan, om van de HEGELO-manie en alle verdere philosophische maniën niet eens te spreken. Lijders aan zulke letterkundige razernijen verkeeren in den koortsachtigen toestand van smoorlijk verliefden, die niets schoon vinden dan het voorwerp hunner liefde alleen, en die

de oogen wel zouden willen uitrukken aan een iegelijk, die ook het afzigtigst scheelzien hunner aangebedene *Dulcinéa* niet met hen als een hemelsch lonken zou willen uittrompetten. Met een paar dier maniën steekt de onsterfelijke SCHILLER den draak in het epigram:

Kaum hat das kalte Fieber der Gallomanie uns verlassen,
Bricht in die Grecomanie gar schon ein hitziges aus, u. s. w.

§ 6.

Ofschoon dus ook al, uit een hoog aesthetisch oogpunt beschouwd, de beoefening onzer oud-Nederlandsche letterkunde, met name oud-Nederlandsche volksletterkunde, even als die der Middeleeuwsche literatuur van de meeste andere volkeren, juist zoo bijzonder veel aanlokkelijks niet hebbe, ten minste niet in die mate, als die of der latere Hollandsche en overige moderne, of die der Klassieke literatuur, verdient zij echter altijd grootelijks onze belangstelling, en 1) voor de studie onzer taal, en 2) voor de studie van de geschiedenis dier dagen, en 3) voor de studie van de zeden, gebruiken, godsdienstbegrippen, de denkwijze, den smaak en de geheele nationaliteit, mag ik het zoo eens heeten, onzer voorvaderen, en 4) om de menigvuldige vonken van vernuft, die te midden van de nevelen der ruwheid en onbeschaafdheid, welke op de Middeleeuwsche letteren moge rusten, alom opflikkeren, en om het gezond verstand, benevens het ware, naïeve en ongekunstelde gevoel, dat soms in die schriften van den ouden tijd wordt aangetroffen. Het nog on-

gelouterde en met min edele bestanddeelen vermengde goud van menig oud stuk kan den toets eener onpartijdige kritiek beter doorstaan, dan zulks het klatergoud vermag van sommige latere letterkundige voortbrengselen. Uit voorzegden hoofde hebben dan ook de grootste vernuften in Frankrijk, Duitschland, Engeland en hier te lande, van de studie der Middeleeuwsche letterkunde vlijtig hun werk gemaakt, en daardoor zoo wel over een aantal onderwerpen van kennis en wetenschap licht verspreid, als menige poëtische bloem weten te plukken. Getuigen de ROQUEFORT's, de LA RUE's, de PERCY's, de WALTER SCOTT's, de GRIMM's, de HUIDECOPER's de VAN WIJN's, de BILDERDIJKEN en een aantal andere mannen van geleerdheid en smaak in Frankrijk, Engeland, Duitschland en hier te lande. In onze dagen vooral heeft men zich door geheel Europa, en inzonderheid ook in Frankrijk en Duitschland, met verdubbelden ijver op de beoefening van de talen, tongvallen en lettergewrochten der Middeleeuwen toegelegd, en zulks te meer, naarmate het veld der oud-Grieksche en Romeinsche literatuur weinig geheel onbebouwde plekken meer aanbiedt, ja, hier en daar, op wat arenlezingen na, luttel meer op hetzelve te oogsten valt, terwijl integendeel onafzienbare akkers der oudere Nationale letterkunde nog ten eenenmale woest en braak liggen. Ook heeft bij alle hedendaagsche volkeren van Europa hunne oud-Nationale letterkunde het groote voordeel, dat dezelve meer onmiddellijk met hunne tegenwoordige zamenhangt, in eenen door het

Christendom geheel veranderden toestand der maatschappijen en staten gegrond is, en niet, gelijk de Klassieke literatuur, door geheel het tijdvak der Middeleeuwen, dat wil zeggen, door een in begrippen en zeden volkomen omwentelingstijdperk van duizend jaren, van de moderne letteren is afgescheiden. Ten slotte kan zoo min een volk, als een mensch er onverschillig omtrent zijn, hoe deszelfs eerste schreden in de loopbaan van kunst en wetenschap waren, en van welken aard de jeugdige taal was, die aan hetzelve daarbij ten staf, en tot tolk en gids verstrekte.

1). Hoe oneindig veel nut er te trekken is uit de beoefening onzer oud-Nederlandsche Schrijvers, om licht over den oorsprong, de verwantschap en de ware beteekenis onzer woorden, kortom, over de geheele Etymologische taalstudie, als mede over de studie onzer Grammatica te verspreiden, is uit de schriften van een' TEN KATE, HUIDECOPER, CLIGNETT, BILDERDIJK, CLARISSE en anderen hier te lande, en buiten 's lands uit die van den grooten GRIMM bij den eersten oogopslag duidelijk te zien. Wat zeg ik? hoeveel soms een enkel eenvoudig volkslied, ja, een kindersprookje ons van de godsdienstige begrippen en zeden onzer Germaansche voorvaderen leeren kan, heeft de laatstgemelde Geleerde in zijne voortreffelijke Duitsche Mythologie, een zijner reuzenwerken, aangetoond. Wat wij aan de beoefening van onze oude Kronijkschrijvers en van andere Auteurs voor de geschiedkunde onzes Vaderlands te danken hebben, leeren ons de doorwrochte aanteekeningen van den diepgeleerden en scherpzinnigen HUIDECOPER op MELIS STOKE, leert ons de wakkere en allerverdienstelijkste VAN WIJN in zijne *Hist. Avondstonden*, (die men hier bl. 272 vergelijken kan) leert ons wie niet al meer.... doch genoeg van dit eene en andere! Bewijzen aan te voeren voor iets, dat zonneklaar is,

is, gelijk QUINCTILIANUS het uitdrukt, bij den vollen dag eene kaars opsteken. Vergelijk hier intusschen de voorrede van CLIGNETT en STEENWINKEL voor den *Spieghel Hist.*, bl. 1 en volg., en hetgeen MONE zegt over het gewigt der Nationale Volksliteratuur, in de Inleid. voor zijn *Uebersicht*, bl. 1.

2). Over het aesthetisch genoegen, dat, in weerwil van het hun nog aanklevende ruwe en onbeschaafde, de lezing onzer oud-Nederlandsche Schrijvers ons verschaffen kan, leze men VAN WIJN, *Hist. Avondst.*, bl. 281, CLIGNETT en STEENWINKEL, voorr. voor den *Spieghel Hist.*, bl. VI, en de daar aangehaalde zeer juiste aanmerking van GELLERT over oude Schrijvers. Zie ook YPEIJ, *Beknopte Gesch. der Nederl. Tale*, bl. 341, en WILLEMS in zijne, in het Fransch geschrevene zeer belangrijke inleiding voor JAN VAN HEELU, bl. XIX, bij de woorden *Gardons nous de croire que les poésies dans lesquelles se délectaient nos pères, fussent tout-à-fait dépourvues de mérite etc.* Men herinnere zich voor het overige bij de beoordeeling van onze Middel-Nederlandsche schriften altijd het zeggen van Frankrijks beroemde schrijfster, Mevrouw VAN STAEL: *Il faut juger les écrits d'après leur date.*

3). Het meer belangrijke, dat de beoefening der oudere Nationale literatuur in tegenoverstelling van die der Klassieke somtijds hebben kan, wordt onder anderen ontwikkeld in de *Histoire des idées litéraires en France etc. par* ALFRED MICHIELS (*la Haye* 1842), een boek, met ongemeen veel talent en kennis van zaken en in een' bijzonder fraaijen stijl geschreven, schoon wat overdreven der partij van het zoogenaamde Romantismus toegedaan, en aan de uit het Christendom en den aard der Middeleeuwen zich ontwikkeld hebbende gedaante en toestand van kunst en wetenschap meer dan billijk is boven die der Grieksche en Latijnsche oudheid den prijs toekennende. Ook hier geldt het zeggen: *Medio tutissimus ibis.*

§ 7.

Na dit tot Inleiding aangestipt te hebben, gaan

wij over tot de hoofdzaak-zelve van dit ons werk, namelijk tot het geven van *eenige* Proeven uit deze en gene onzer voornaamste oud-Nederlandsche geschriften uit de dertiende en veertiende eeuw, of bij en om dat tijdperk. Wij zullen vooraf telkens een paar woorden zeggen over den Schrijver of het geschrift in het algemeen, uit hetwelk wij de Proeve ontleenen; met bijvoeging, zoo noodig, van hetgeen de aangehaalde Proeve in haren zamenhang met het overige van het werk, waartoe zij behoort, verstaanbaarder kan maken. Voor de woorden, die opheldering behoeven, verwijzen wij tot het Woordenboekje hier achter, en, wat Grammaticale eigenaardigheden betreft, tot de insgelijks achteraan gevoegde Taal- en Stijlkundige Aanstippingen. — Zonder ons voorts aan eene systematische verdeeling van de werken onzer oudere literatuur in Epische, Historische, Didactische enz. te binden, zullen wij met de meest bij name bekende en tevens oudste Schrijvers beginnen, en zoo wij meer dan één geschrift van hen bezitten, uit die schriften, hoe verschillend van inhoud ook, achter elkander proeven bijbrengen, terwijl wij indiervoege tot of meer naamlooze, of tot kleiner, of wel tot wat later lettergewrochten zullen overgaan. Men zoeke in dit alles echter in het minst geene volledigheid, of verwachte, dat wij van elk maar eenigzins bekend oud-Nederlandsch geschrift hier staaltjes zullen aanvoeren. Dit ligt volstrekt niet in het doel van ons boek, zoo als wij dit reeds op het slot van § 3 gezegd hebben en niet behoeven te herhalen.

Laat ons een' aanvang maken met *der Dietscen Dichtren* (dat is, Schrijveren) *Vader*, JACOB VAN MAERLANT.

PROEVEN UIT GESCHRIFTEN

VAN

JACOB VAN MAERLANT.

JACOB VAN MAERLANT (*), zoowel bij name, als door zijne talrijke schriften de meest bekende en oudste Nederlandsche Schrijver en Dichter, was, luidens zijn eigen zeggen, een Vlaming, niet onvermoedelijk uit de stad *Damme*, in 1235, (zoo men wil) geboortig, ten minste daar ten jare 1300 gestorven en begraven. Immers men vindt er nog zijn graf, met een opschrift in Middeleeuwsch-Latijnsche versmaat. Voorts een gedenkteeken. — De naam *Maerlant*, of wel *Merlant*, *Meerlandt*, *Mierlant*, *Meellant*, schijnt hem gegeven te zijn naar de plaats, waar hij of geboren mag zijn geweest, (zoo dit niet *Damme* was) of korter of langer gewoond hebbe, ofschoon men het onder de Geleerden over de ligging van dat vermoe-

(*) Men zie den uitbundigen lof, dien BILDERDIJK, in de voorrede voor het derde deel van den *Spiegel Historiael* aan MAERLANT toezwaait. Ik acht het onnoodig hier al de schrijvers over M. aan te halen. Vergelijk er den Hoogl. SIEGENBEEK, *Gesch. der Nederl. Letterk.*, bl. 26, over. Veel onzekers is nog in MAERLANTS leven.

delijke dorp of vlek nog niet regt eens is, en sommigen het in Zuid-, anderen in Noord-Nederland zoeken. — MAERLANT (hij zij voorts al dan niet Griffier of Klerk te *Damme* geweest) was een man van voor zijn' tijd veel gezond verstand, vernuft en geleerdheid. Daarbij liberaal in zijne wijsgeerige en godsdienstige begrippen, en over allerlei onderwerpen van theologische, historische, philosophische en physische wetenschap, in zijne moedertaal licht en kennis onder het volk trachtende te verspreiden; weshalve hij dan ook een doorn in het oog der domme Geestelijkheid was, ja, van dezelve bij het Kerkelijke Oppergezag aangeklaagd werd, dat hij, zoo als hij zelf het uitdrukt, *den Leeken uter Biblen die heimelichede weten dede*, dat is, de verborgenheden der Heilige Schrift den leeken openbaarde. Menigvuldig zijn de door hem uitgegevene geschriften, hoewel hem ook wel werken toegerekend zijn, of misschien nog worden, die uit zijne pen niet gevloeid zijn. De werken van hem, waaraan niet, ten minste schier niet, te twijfelen valt, zijn: 1) de *Rijmbybel* en *Wrake van Jeruzalem*, 2) de *Spieghel Historiael*, 3) de *Bestiaris* of *der Naturen Bloeme* en het daarvan een deel uitmakende *Cruden boec*, 4) de *Alexandréis* of een fabelachtig leven van ALEXANDER *den Grooten*, 5) de *oorlog* of *destructie van Troyen*, 6) de *Heimelicheit der heimelichede*, 7) *het leven van* ST. FRANCISCUS, en 8) eenige kleinere gedichten. Verschillende dezer schriften, allen in rijm, zijn nog ongedrukt. Van enkele, zoo als b. v. van het verhaal van *Troye's* verwoesting, zijn zelfs geene of naauwelijks

handschriften bekend. — Het Dietsch of oud-Nederlandsch van MAERLANT is over het algemeen naar de grammatica van dien tijd, in het gebruik en de verbinding der onderscheidene rededeelen *(partes orationis)* zeer correct; de stijl, hoewel niet zonder eenige bastaardwoorden, is zuiver, maar wel eens wat duister, (misschien ook al bedorven door afschrijvers), en soms overladen, in de geschiedkundige werken vooral, met inlasschingen en stopwoorden ten behoeve van maat en rijm; voor het overige in de kleinere gedichten niet zonder alle verheffing. Dat MAERLANT een doodvijand van avontuurlijke verdichting was, is hierboven, bl. 19, reeds gezegd.

Zie hier een paar proeven uit MAERLANT'S *Rijmbijbel.* Dezelve is eene in rijm gebragte navolging der *Historia Scholastica*, een Middeleeuwsch-Latijnsch geschrift van zekeren Franschen Schrijver uit *Troyes*, PETRUS COMESTOR geheeten, die in het midden der twaalfde eeuw bloeide en over wien men de *Histoire Littéraire de France, Tom. XIV*, raadplegen kan. — In den *Rijmbijbel* vindt men den hoofdinhoud der historische boeken van het Oude, en eene harmonie of overeenstemmend verhaal der Evangeliën van het Nieuwe Testament. Daar dezelve onze oudste in het Nederlandsch geschrevene soort van Bijbel is, is hij uit dien hoofde zeer merkwaardig, weshalve de geleerde LE LONG in zijne *Boekzaal der Nederduitsche Bijbels* er ook breedvoerig over uitweidt. Van geen der werken van MAERLANT zijn ook zoo vele en zulke fraaije handschriften

voorhanden. Intusschen is MAERLANT'S *Rijmbijbel* nog nooit gedrukt geworden. Terwijl ik echter een ongemeen fraai manuscript uit de eerste helft der veertiende eeuw van denzelven bezit, zoude ik in staat zijn (*) hier uit den *Rijmbijbel* zoo veel mede te deelen, als ik slechts wilde. Evenwel, om aan de overige schriften van MAERLANT en aan die van anderen zijner tijdgenooten niet te kort te doen, zal ik mij slechts tot twee of drie staaltjes bepalen. Men zal uit dezelve zien, dat de *Rijmbijbel*, op enkele uitzonderingen na, in korte, twee aan twee op elkâar, hetzij staand, hetzij slepend rijmende regels geschreven is, even als men die versmaat in de grootere werken van hem en van de meeste Schrijvers der dertiende en veertiende eeuw aantreft; eene versmaat, waarvan echter de prozodische wetten

---

(*) Dit manuscript van den *Rijmbijbel* van MAERLANT en van eenige met meer of minder regt aan hem toegeschrevene kleinere gedichten is tegenwoordig bekend onder den naam van het Zutphensche Handschrift, en was vroeger het eigendom van mijn' overleden geëerden Gelderschen landsman en vriend, den Heer en Mr. A. C. W. STARING *van den Wildenborch*. Het is hetzelfde fraaije manuscript, dat door LE LONG, *Boekzaal der Nederd. Bijbels*, bl. 195-211, beschreven wordt, gelijk ik aangewezen heb in mijn uitvoerig berigt, hetwelk ik begonnen heb over hetzelve aan het Koninkl. Nederl. Instituut, (Tweede Klasse), te geven, en dat geplaatst is in No. 2 van het Tijdschrift des gemelden Instituuts over het jaar 1843. Men zie ook over dit handschrift en deszelfs vroegere bezitters een paar woorden in mijn boek, getiteld: *Gelderlands voortreffelijke Dichter, Letter- en Landhuishoudkundige* Mr. A. C. W. STARING *van den Wildenborch in zijn leven, karakter en verdiensten geschetst door enz. Arnhem* bij VAN ELDIK THIEME 1843. Ik heb het bezit van dit ongemeen fraai manuscript te danken aan de familie STARING, die mij hetzelve, als een aandenken aan den Heer STARING, allervriendelijkst ten geschenke heeft gegeven.

bij onze Geleerden nog niet regt uitgemaakt schijnen. In de Aanstippingen hierover iets naders.

Aldus luidt, na de inhoudsopgaaf, de aanvang van mijn' *Rijmbijbel.* MAERLANT bezigt hier in het eerst eenige kruisrijmen, zoo als hij en anderen wel meer eene wat lyrischer maat nemen, als de Godheid, of de Moedermaagd wórdt aangesproken. — Mijn handschrift, — en dit is in alle of de meeste dergelijke oude manuscripten het geval — heeft zinteekenen noch groote letters. Beiden voeg ik er in, waar de zin mij zulks schijnt te vereischen. Woordverkortingen, als *en* voor *ende* enz., vul ik aan.

Vader, Zone, heilich Gheest,
Enich God zonder beghin!
Gheeft mi hulpe ende volleest
Ende gracie in minen zin!
Dat ic vinden moeghe woert
Scone, ende die rime goet,
Daer ic bi brenghen moeghe voert
Dat vaste leghet in minen moet. —
Maria, Vrouwe vol ghenaden!
Moeder der ontfarmicheit!
Ghi hebt den menigen beraden
Ende ghetroest bi zekerheit.
Helpt mi, Vrouwe, met uwer bede,
Dat ic ghewinne den heilighen Gheest,
Die mi cracht ende moghenthede
Verlene ende sinen volleest!
Zo ben ic dan al onvervaert
Fraye rime te brenghen voert
Van eenre jeesten, die ic begaert
Hebbe te ontbinden in Duudsche woert.
Scholastica (*) wil ic ontbinden

(*) De *Historia Scholastica* van PETRUS COMESTOR. Zie bl. 33. *Ontbinden* heet thans *ontvouwen*. Zie 't Woordenb. hier achter.

In Duudschen worde uten Latine.
Vrouwe, nu moeti u onderwinden
Troest te zijn van mire pine!

Thans gaat MAERLANT, zijne lezers aansprekende, in den gewonen rijmtrant van al zijne grootere werken over. Hij roemt het nuttige en ware van zijn werk, en vergelijkt het bij eene noot, bitter en hard van schil of omkleedsel en van bast of dop, maar zoet van kern. Zoo vergeleek op een' soortgelijken trant CATS de gedichten van CONSTANTIJN HUYGENS.

Nu merct, die hierin zelt lesen,
Wat nutscap hier an sal wesen.
Hierin en vindi fabule, no boerde,
No ghene trufe, no faloerde,
Mer fraye rime ende ware woert,
Hoe die tijt is comen voert,
Zint dat die werelt ierst begonde,
Toter wilen, dat quam die stonde,
Dat Jhesus Christus van hemele clam,
Ende onze menscheit ane nam.
Hier vindi reine dachcortinghe, (*)
Ende oec mede ware leringhe.
Der noten ghelijct deze historie,
(Dit merct in uwe memorie)
Die bitter heeft buten die slume;
Die scael is hart, dat menze cume
Metten tanden can ghewinnen,
Mer al die soetheid is daer binnen.
Want de bitterheid van der jeeste,
Dat die vroedste ende die meeste
Van lancheit connen ghegronden cume,
Dats die bitterheit van der slume.

(*) *Dachcortinghe.* Dergelijke, tegen den tegenwoordigen accent indruischende rijmen zijn bij onze oude Schrijvers niet vreemd. Het schijnt, dat men de woorden soms anders dan thans accentueerde, of wel andere prozodische regelen volgde.

Die hartheit leghet an die scale;
Dats, dat niement altemale
Verstaen mach, wat die woerde dieden.
Die soetheit daeraf is dat den lieden,
Die recht verstaen ende minnen,
Ende waerheit ende goet bekinnen,
Datsize gheerne horen ende lesen,
Daer mach geen verlies an wesen.

Hierna, tot slot zijner Inleiding, zegt MAERLANT den nijdigaards en bedilallen nog duchtig de les op.

Hoert, hoe God die werelt stichte,
Enten troen mit sterren verlichte,
Die locht mit voghelen visierde,
Ende die eerde met dieren versierde, (*)
Ende die vische ende water maecte,
Ende alle goede dinc gheraecte,
Ende hoe hi lest maecte den mensche,
Ende hoe hi alle die wensche
Hadde ghemaect, die bedorste. —
Mer nu suldi sonder uorste
Gode met mi bidden mede,
Dat hi mi doer zine waerheide
Vergheve, dat ic mi besmet,
Dat ic dichte van sire wet
Hebbe in loghentliken zaken,
Die mi die lichtheit dede maken
Van der herten ende van zinne,

(*) In mijn Manuscript des *Rijmbijbels* wordt doorgaans, zoo niet altijd, *versieren* met eene *s*, en niet met eene *c* geschreven, hetgeen tot bevestiging strekken kan van het daarover door mij aangestipte op bl. 621 des vierden Deels van 's Heeren DE JAGER's *Taalkundig Magazijn*, in de woorden »sieren voor tooijen wordt ook dikwerf met eene *s* geschreven." — Tevens wordt hier *visieren* en *versieren* schier in dezelfde beteekenis gebruikt. Waaruit dus blijkt, dat beiden te gelijker tijd in zwang waren. Over de schrijfwijze van *chieren* en *cieren* (met eene *c*) zie men een woord bij GRIMM, I. 502, die deze *ch* voor ontleend uit het Hoogduitsch houdt, en, zoo min als ik, *chieren*, *cieren* of *sieren* (tooijen) gaarne van het Fransche *cher*, *chier* af zou leiden.

Ende van der weerliker minne;
Ende hi die nidighe verduwe,
Die altoes versch ende nuwe
Ende talre stont sijn daartoe gherust,
Dat hem ummer begripens lust
Mijn ghedichte ende mine woert. —
Ghi, nidighe, merct ende hoert!
Ghine zult mi niet ghederen connen,
Ghi hebbes alte spade begonnen!
Hets dompheit, dat ghi u verteert.
U nijt dunct mi, dat niemen en deert
Dan u selven in uwen zijn. (lees zin)
Ghi hebter meer zuerheit in;
Ghi sijts te magherre ende te bleker.
Hoe sidi voer die oghen smeker,
Ende achter lude valsche verrader!
Met Judas moetti allegader!
Hebt u den nijt, ic wil dichten,
Ende mi daermede oec verlichten.
Oec en suldijs u niet vertijen
Dor mijn zegghen, dor mijn castijen.
Des wil ic gaen aen mijn beghin.
Aij, God verclare minen zin!

Zoo luidt in mijn Zutphensch handschrift de Inleiding tot den *Rijmbijbel.* Anderen mogen hunne manuscripten er mede vergelijken. — Ik laat nog een paar andere staaltjes uit den *Rijmbijbel* volgen, dit des te eerder doende, daar het werk nog ongedrukt is en deze proeven dus iets nieuws zijn. Zie hier het begin der geschiedenis van JOZEF. Het is bij mij, volgens de inhoudsopgaaf, die den *Rijmbijbel* voorafgaat, Kapittel XLIV van het eerste boek, bl. 23, a), en heeft in die opgaaf ten opschrift: *Hoe Joseph vercocht was.*

Twaelf iaer eer Ysaac starf,
Ende eer Rachel bedarf,
Zo was dat men Joseph vercochte.
Nu hoert, hoement daertoe brochte!
Zine broedre hatene allegader,
Omdat hi van den vader
Liever was dan hore engheen,
Dat wel nidichede sceen.
Die scoenste was hi uutvercoren,
Die doe ter werelt was gheboren.
Die vader maecte hem Irahel (*)
Enen dieren roc, ghescepen wel
Van dieren werke, ten voeten lanc.
Mer daer de meeste nijt af spranc,
Dat was van dromen, die hi zach.
Hi tellet den broedren op enen dach:
Hem docht in drome tenen stonden,
Dat si tesamen scove bonden,
Ende huer scove den sinen neghen.
Doe spraken si daer fellike jeghen:
»Zoutu dan onze coninc wesen?"
Enen andéren tellede hi na desen,
En seide ten vader: »daer ic lach,
Dachte mi, dat ic die zonne zach
Ende xi sterren entie mane
Mi algader beden ane."
Die vader scauten ende seide:
»Zal ic ende dine broederen beide,
Ende dijn moeder di anebeden?"
Hieraf quam vele der nidicheden. —
Die broedren (†) laghen in Cychem,
Ende huer beesten doe met hem

(*) Zoo staat hier meermalen in mijn Handschrift voor *Israel*. Men geve voorts acht op de constructie »*Die Vader maecte hem Irahel*," voor »*Die Vader Irahel maecte hem*.

(†) Hier heeft men in den eersten naamval des Meervouds *broederen*. Wat hooger in denzelfden casus *bróedere*. Men ziet, hoe ook hier al weer zoogenaamde zwakke en sterke declinatie dooreen wart, waarover achter in de Aanstippingen een enkel woord.

In huer weide, in dien tiden;
Also deden si langhe siden.
Irahel riep Joseph en seide: »vaer
Te dinen broedren, zie hoet staet daer!"
Joseph vantse in Dothaim.
Tiersten datsi saghen him,
Zeiden zi: »ziet, waer die dromer coemt!
Sla wine doet ende proeven wat vroemt,
Dat hi hem an drome houdt;
Waerp wine in die cisterne cout,
Ende zegghen, datten een dier verbeet!"
Ruben horet, het was hem leet:
»Mar waerp wine levende in den put,
Dat vader ende moeder om dit
Van rouwen niet en sterven beide."
Zi namene bi den duren cleide,
Ende dadent hem af, ende na dit
Lieten zine neder in den pit,
Die van water niet en was nat.
Ruben riet dit ommedat,
Dat hine gheerne hadde ghenomen
Ende ten vader doen wedercomen.
Mettien voer Ruben zijnre straten.
Dander broedre saten ende aten,
Ende saghen coepmanne comen ghevaren
Met kemelen ende met duren waren enz.

Dan volgt in het volgende korte kapitteltje of de met eene groote gekleurde en omkrulde letter beginnende afdeeling het verkoopen van JOZEF aan de Midianitische kooplieden.

In Kapittel XVII van het boek der Regteren, met het opschrift (zoo als dat namelijk voorkomt in de *tafle* of opgaaf, die den *Rijmbijbel* voorafgaat) *Hoe Samson starf*, wordt het uiteinde van den sterken SIMSON aldus verhaald; bl. 51, a) van mijn Zutphensch manuscript:

Samson, die niene was vervaert,
Ghinc daerna te Gazen waert,
In dat land van Philisteen.
Een licht wijf heeft hi daer versien
Ende is ghegaen tot hare.
Die Philisteen wordens gheware,
Ende lieten vor die porten wachten,
Dat zine tilike met crachten,
Als hi uutghinghe, zouden slaen.
Samson hevet dit verstaen,
Ende nam die porten doeren beide
Met posten, met slotelen, met ameide,
Te middernachte, ende is hem zaen
Daer mede op enen berch ontgaen.
Dat bedudet met groten ere
Die verrisenisse ons Heren, (*)
Die was in der ridder wachte.
Hi verrees te middernachte,
Ende ontclam hem crachtelike
Opten berch van hemelrike. —
Samson verminnede daerna
Een scone wijf, hiet Dalida.
Doe quamen tot huer die Baroene
Van Philistee om Samsoene,
Ende baden huer — daer wasser vive —
Dat zi die cracht van zinen live
Besoeken zoude ende bevinden,
Hoe zine mochten ghebinden;
Want zi beloveden huer scat.
Dalida bevragede dat
Samsone, mer hi loech hare,
Ende si bantten hi hande ende hare;
Mer hi braect al ontwee.
Hierom zo waert huer wee,

(*) Eene zonderlinge allegoriserende vergeestelijking van eene zeer wereldsche gebeurtenis. Latere Theologen hebben echter soms niet minder vreemd met de Heilige Schrift omgesprongen. Wat heeft men in de minnepoëzij van het Hoogelied niet wel gezocht!

Ende voer of zire om sterven zoude,
Dat hi huer zegghen niet en woude.
Doch zeide hi huer die waerheit dus:
»Ic ben, sprac hi: Nazareus,
Al zident dat ic was gheboren;
Worde nu mijn hare af ghescoren,
Zo verlore ic mine cracht."
Dalida heeft huer bedacht,
Ende riep tot huer die Baroene
Metten gelde ende metten doene.
Zi deden slapen in' haren scoet,
Ende scoer hem thaer af, dat was groet,
Ende stacken tehant van hare.
Die Philisteen namene dare,
Ende staken hem doghen uut tehant,
Ende leidenen al doer huer lant;
Tot Gazen leiden zine int prisoen;
Oec deden zi malen Samsoen.
Daerna quam zo voert die stonde,
Dat sijn haer wassen begonde,
Zo dat quam huer vierdach,
Daer Dagons feeste ane lach;
Dat was huer God, hem willen zijs zaen
Danken, datsi hadden ghevaen
Horen viant den alren meesten.
Doe zi daer waren in der feesten,
Brochtmen Samson, datsi wouden,
Wie wilde, daer mede spotte houden.
Tuschen twe colummen optien dach
Stont hi, daer dat huus op lach.
Tot hem sprac hi, diene leide:
»Laet mi dese zulen beide
Tasten, daer dit huus op rust,
Want mi der rusten (*) zere lust!"

(*) Dit *der rusten* is geen Genitivus plur., maar sing. Men houde toch wel in het oog, dat de vrouwelijke tweede naamval in het enkelvoud dikwerf op *n* uitging. Hierover in de Aanstippingen.

Daer nam hise met beiden handen
Ende sprac: »nu moetic tehanden
Metten Philisteen bliven doet."
Der (*) colummen gaf hi sulken stoet,
Dat dat huus viel op hem allen.
Vele meer, dus horic callen,
Blever doet aldaer hi starf,
Dan hire in al zijn lijf verdarf.
Al zonder die der werscap waren,
Bleven doet daer ter scaren
Omtrent m^{m}. wijf ende man,
Diene zaghen spelen an. —
Zine maghe horic daer af,
Groevenen in zijns vader (†) graf.
xx jaer berichte hi wel
Al dat volc van Israel.

Thans deelen wij naar ons Zutphensch manuscript van den *Rijmbijbel* (bl. 107 a)) den aanvang der Euangeliegeschiedenissen mede. De afdeelingen waarin ze gesplitst zijn, hebben tot opschriften slechts dagaanwijzingen, als b. v. *Quatertemper vor korsavont; In korsnachte ter eerster missen* enz., waaruit blijkt, dat ze dienen moesten, om, als de zondagsche Euangeliën der Kerk, op die tijden gelezen te worden. Boven den aanvang van het geheel staat met rooden inkt: „Dit zyn dewangelien van den jaer in duutsce, alze Jacob van Mlant dichte."

(*) Deze Dativus plur. *der* (zoo 't geen schrijffout is), is nog al merkwaardig, daar dezelve anders ook in het vrouwelijke doorgaans *den* is. In den volgenden regel staat *hem* voor *hen*. Men zeide dit onverschillig, gelijk ook ik *bem* en ik *ben*. Zie de Aanstippingen.

(†) Men ziet hier het gevoelen van HUIDECOPER bevestigd, dat in zeker tijdperk *vader* bij onze oude Schrijvers geen *s* in den Genitivus aanneemt.

En dan volgt eene inderdaad zeer vernuftige, treffende, en zelfs onzer eeuw niet onwaardige vergelijking van het oude en nieuwe Testament bij twee molensteenen.

In den name van onzen Heren
Beghinne ic, in Marien eeren,
Zire moeder, diene droech,
Des menige zalige ziele loech,
Die ewangelie, die nuwe wet,
Die van hem zelven is gheset.
Deze II wetten, die nuwe ende doude,
Waer iemant, die des merken woude,
Beduden die ij molen stene.
Men mochte nimmermeer allene
Die bloemen uten corne halen,
Men moest het tusgen die ij malen.
Merct, dat men eerst te leggen pleecht
Den nedersten, die stille leecht.
Hi leghet recht in diere ghebare,
Alse of hi crane orbare
Dade, al is hi daer gheset;
Ende die beduut die oude wet,
Die luttel zielen te hemele brochte
Ende luttel orbaren wrochte.
Mer dander steen die boven leghet,
Dat es die te lopen pleghet,
Alommetrent met snelre vaert,
Hi haest, hi pijnt ende hi begaert,
Die al werct datmen hem zent;
Ende dit is dat nuwe Testament,
Dat ons teverstane doet,
Hoe men zal met groter spoet
Hemelrijc der zielen ghewinnen.
Hieraf wil ic u (nu?) beghinnen.

Nu beschrijft MAERLANT de vier Euangelisten en zegt, dat hun getal van vier op de vier uit het Paradijs voortstroomende rivieren zinspeelt.

Nu zuldi merken ene maniere,
Der ewangelisten zijn viere,
Ghelike recht in diere wise
Dat uten ertscen paradyse
Ghelopen comen vier rivieren,
Die al ertrike versieren,
Met zoeten water maken nat,
Als ghi hier voren hebt ghehadt;
Also gafze Jhesus cracht
Teghen der werelt cleine macht,
Die vol van zoeter gracien zijn;
Hi is tparadys reine ende fijn,
Entie boeke zijn die rivieren.
Nu wil ic bi namen visieren
Die viere, dieze brochten
Ter werelt ende onderzochten;
Het waren die iiij. ewangelisten,
Diet bi den heilighen Gheest wisten,
Zente Jan ende Mattheus
Zente Lucas ende Marcus.
Dese vintmen in die schrifturen
Betekent bi vier figuren.

Hierop volgt de uitlegging der vier onderscheidene figuren, afbeeldingen en zinnebeelden van de Euangelisten, met arend, leeuw, os enz.

Jan is betekent bi den aren,
Ende sonder redene niet twaren,
Want de aren is die hoechste die vlieghet,
En zi dat ons nature lieghet;
Aldus eest van Zente Janne;
Men vint van ghenen ertschen manne,

Die dit van Gode brochte voort,
Zo heilighe noch zo clare woort.
Mattheus hevet mans figure,
Hi spreect van Jh'c. (d. i. JEZUS CHRISTUS) nature,
Hoe hi menschelike quam
Van den goeden Abraham.
Marcus hevet leuwen ghedane,
Want zijn boec in den bestane
Spreect van der groter woestine,
Daer Zente Jan in doghede pine,
Ende daer hi metten leuwen in was.
Die vierde dat was Lucas,
Ende hevet eens ossen ghedane,
Dien plachmen in doude wet te slane (*);
Des si plaghen na doude wet,
Als van Moyses was gheset,
Die papen op ons Heren outare
Offrande te doen, wet vor ware;
Dat boec bescreef Lucas,
Die beghint van Zacharias,
Die pape was na der ouder wet,
Des was hi na den osse gheset. —
Dese iiij heren die bescreven
Ons Heren prediken ende zijn leven,
Die bescreven elc zijn deel;
Dat wil ic altemale gheheel
In enen boec tegadre bringhen,
Also als ic van zinen dinghen
Zomwile in sprake, zomwile in doene.
Nu bidde wi den Gods Zone,
Daer zi af spraken ende screven,
Dat hi mi zin moete gheven
Te dichten die waerhede;
Maria, zijt in mijn hulpe mede!

(*) Minkundigen moeten in dit *slane* voor ons tegenwoordig slaan geene lamme uitrekking van het woord zoeken. Regelmatig ging vaak achter *te* de Infinitivus op *e* uit. Men zeide dikwerf *te ontvangene*, *te gevene*, *te ziene* enz. Hierover in de Aanstippingen.

Aan het einde der Euangelien van mijn *Rijmbijbel* vindt men, als een aanhangsel in proza, het volgende geparaphraseerde begin van het Euangelium van *Johannes* (*). Met rooden inkt staat er boven: *Initium Sancti Ewangelii secundum Johannem. Gloria tibi, Domine!*

In aneghinne was een woort, ende dat woort was bi Gode, ende God was dat woort. Dat was van aneghinne bi Gode; alle dinghe zijn overmids hem ghemaect, ende zonder hem en is ghemaect niet dat ghemaect is; in hem dat was, is dat leven; ende dat leven was een licht der lude, ende dat licht luchtet in der duusternisse, ende die duusternissen begrepent niet. — Het was een mensche ghesent van Gode, des name was Johannes. Dese quam in dat orconde, dat orconde te ghevene van den lichte, dat si alle gheloven zouden overmids hem. Hi en was niet dat licht, mer dat hi orconde gheve van den lichte. Het was een ghewaer licht, dat verlucht alle menschen, die in dese werelt comen. Hi was in der werelt, ende die werelt is overmids hem ghemaect, ende die werelt en bekennes niet. In zijn eighen quam hi, ende die zine en ontfinghens niet. Alle die hem ontfinghen, dien gaf hi ghewelt Goods kinder te werden, dien, die gheloefden in zinen name, die niet van bloede, noch van wille des vleischs, noch van wille des mans, mer van Gode gheboren zijn. Ende dit woort is vleisch worden ende heeft ghewoent onder ons, ende wi hebben ghesien zine glorie, glorie als eens eengheborens (†) Zone, vol gracien ende waerheit.

(*) Zie dit begin ook aangehaald in LE LONG, *Boekzaal der Nederduitsche Bijbels*, bl. 211.

(†) Het Adjectief en Participium gaan in den tweeden naamval van het Mannel. geslacht soms zoowel uit op *s*, als op *n*. B. v. *de groot*, *des groots* en *des grooten*. Over dit alles in de Aanstippingen.

Nog geef ik uit mijn zoogenaamd Zutphensch handschrift des *Rijmbijbels* den aanvang of de inleiding van de achter denzelven volgende beschrijving der verwoesting van *Jeruzalem* door de Romeinen, of, zoo als MAERLANT het noemt, der Wrake van Jeruzalem. De daar ter plaatse, bl. 148, in mijn manuscript voorkomende aloude miniatuurprent, heb ik beschreven in mijn Verslag over het gemelde handschrift, dat in het Tijdschrift van het Koninkl. Nederl. Instituut, N°. 2, 1843, geplaatst is. Met rooden inkt staat als opschrift: „Hier beghint van Jheruzalem die wrake," en daarop wordt gewag gemaakt van een' ons onbekenden vriend, (kan het ook MARTIJN wezen uit MAERLANT'S dialogisch dichtstukje *Wapene Martyn*, waarvan hier onder nader?) ten wiens gevalle deze „Wrake" naar JOSEPHUS geschreven wordt.

Liete (*) mi mijn lieve vrient,
Dies dicwile heeft verdient,
Zo waert mi wel rustens tijt;
Mer ic wille, ghijs zeker zijt,
Het en ware hovesch no recht,
Ontseidic hem nu ende echt
Dat hi wilde ende ic vermochte.
Hi bat mi, dat ic voort brochte,
Na die verrisenisse ons Heren,
Hoe datten met groter eren
Die Romeinen zident wraken,
Entie stat testucken braken,

(*) Hoe LE LONG, *Boekzaal der Nederd. Bijbels*, bl. 162, er aan kome om van dit werkwoord *liete* den eigennaam des vriends van MAERLANT te maken, beken ik niet te begrijpen. Het wil immers niets anders zeggen dan: »liet mij mijn lieve vriend toe," of »liet mijn lieve vriend met vragen van mij af."

Jherl'm, (Jerusalem) al daer hi was
Gepassijt, alsmen eerst las.
Nu hore wie zo (*) wil hier naer;
Want dit scrijft ons over waer
Josephus, diet zelve zach,
Een Jode daer vele zins aen lach,
Ende dien oec die scrifture priset,
Dat hi recht ende waerheit wiset.
Hi scrijft also als ict verzach,
Ende hem zal ic, zo ic best mach,
In Duutscen woorden volghen naer,
In rimen fray, in woorden waer.

En nu begint MAERLANT dadelijk met zijn verhaal:

Doe onze Here was verresen enz.

Ten slotte moge hier nog naar mijn Zutphensch manuscript het einde der *Wrake van Jeruzalem* en dat des geheelen *Rijmbijbels* volgen. MAERLANT verzoekt om verschooning voor gebreken, waarschuwt afschrijvers van zijn werk tegen vervalsching van hetzelve, dankt God en zoo ook de Moedermaagd voor de hem verleende hulp, geeft den tijd op, waarin hij dezen *Rijmbijbel* voltooide, en beveelt zich in de voorbidding zijner lezers.

Hier naket der hystorien inde,
Ende wilde wel, dat elc man kinde,
Hoe ic hebbe na mine macht
Dware behouden ende dliegen ghewacht;
Elc mach zinen wille waenen;
Voort zo wil ic hem vermanen,

(*) *Wie zo wil.* Is dit *zo* hier de oud-Gothische Artikel en Pronomen *sa, so, thata*, die bij de Hoogduitschers nog overig is in sommige spreekwijzen, b. v. *der Mann, so mir das sagte* (de man, die mij dat zeide)?

Die clerke zijn ende hystorien kinnen,
Of zi iet vinden hier binnen
Te verbetren, of zijt connen,
Dat zijt doen! Ens onder der zonnen
Menschelic werc, dat wet albloet,
En heeft wel verbeterens noet.
Scrivers (*), die dit zelen scriven,
God gheve, datsi goet moeten bliven;
Want menigen en roect, hoe hi verdult
Tfolc, opdat hi die plaetse vult.
Hem bid ic, dat zijs nemen goem;
Want dit en is niet Madocs droem,
No Reinards, no Arturs boerden.
Waert, datsi den boec vervoerden
Met valschen sermonen, zi daden zonde.
Hiers over ghepijnt langhe stonde,
Ende mi waer leet, — wet wel te voren —
Zoude die pine zijn verloren
Met hore valscheit, die zi scriven. —
Die plaghe van den keitiven,

(*) Tegen zulke den tekst verknoeijende afschrijvers der manuscripten waarschuwt MAERLANT ook in den aanvang van zijn dichtstukje over *de Drieëenheid*, waarover hier onder nader. Talloos toch was in die dagen, zoo buiten als in de kloosters, het getal van hen, die zich met het kopiéren van handschriften en met het soms prachtig door miniatuurteekeningen versieren derzelve bezig hielden. Zij werden in het Latijn *scriptores*, *illuminatores*, *pergamenarii* enz. geheeten. Vergelijk over hen de verhandeling *Gutenberg und seine Mitbewerber, oder die Briefdrucker und die Buchdrucker* in VON RAUMER'S *Historisches Taschenbuch* voor 1841. Daar die afschrijvers allengskens kleine stukken in hout sneden en die houtprenten en houtsneden afdrukten, heeft dit, volgens dat stukje, het eerst aanleiding tot de uitvinding der drukkunst gegeven, die de Schrijver er voor houdt, dat reeds vóór GUTTENBERG in de Nederlanden en ook in Duitschland op die wijze bekend was. » GUTTENBERG *kann also nicht* (zegt bl. 572 de kundige Schrijver), *wozu man ihn bisher hat machen wollen, der Erfinder der Buchdruckerkunst, oder gar der Druckkunst gewesen sein.*" Hij heeft ze slechts volmaakt. Van LOURENS JANSZ. KOSTER wil hij echter nog niet in dien trant hooren, als wij over hem denken. Vergelijk hier *Horae Belg.* VI, p. 221, en den daar aangeh. WILLEMS.

Van den Joden, wet vorwaer,
Ghesciede XLII jaer
Na die passie ons Heren.
No en hoerde man zo onneren
Volc als die Joden waren.
Dus quam op hem sonder sparen
Die plaghe, die God zelve vorsprac;
Aldus wet wel, dat hi wrac
Theilige bloed van menighen man,
Dat van Abels tiden daer an
Ghestort was op dat Joedsche diet. --
Nu danc ic Gode, diet al ghebiet,
Dat ic met pinen hadde vorhacht, (vordacht? vol-
Dat hi mi gaf die macht; bracht?)
Want van hem coemt alle doghet. --
Ay, Maria, vercoerne joghet!
Fonteine der ontfarmichede!
U danc ics oec te rechte mede,
Want ic u aen riep int beghin,
Dat ghi getroest hebt minen zin,
Dat ic volbracht heb ende voldaen
Die dinc, die ic hadde bestaen.
Op uwen dach namet ende,
Optie achtende kalende,
Die van Aprille gescreven staet;
Optien dach, dat onse toeverlaet
Jhesus aen u geboetscapt was (*).

(*) De achtste kalende van April is naar Romeinsche tijdrekening, die MAERLANT hier schijnt te volgen, de vijfentwintigste Maart, 1270. Men rekent anders in de Middeleeuwen de kalende ook wel eens anders; namelijk niet bij af-, maar bij opklimming, en dan zou de achtste kalende (te beginnen met 15 Maart) de 22 Maart zijn. Dat het echter de vijfentwintigste Maart, of de achtste dag vóór April is, blijkt uit het bijgevoegde »Jhesus aen u geboetscapt was." Immers op den vijfentwintigsten Maart vierde men het feest der Annunciatie of van Maria-boodschap. — Voor het overige schijnt LE LONG in zijne *Boekzaal der Nederd. Bijbels*, bl. 163, de hier op volgende regels uit mijn handschrift te bedoelen, als hij zegt, dat in zeker handschrift des *Rijmbijbels* het jaargetal van 5469 na

Nu hoert, ic ben wel zeker das,
Na die ghebornisse van onzen Here
Waest XII hondert jaer ende mere,
LXX ende in een ghegaen.
Van beghinne, zonder waen,
Der werelt waest V. dusent jaer,
C.C.C.C. ende LXIX. vorwaer,
Ende VII daghe. -- Ghi, diet zelt lesen,
Bidt onzen Here vor desen,
Diet dichte, dat hi hem doe ghenaden!
Zegt amen, of ghijs zijt beraden!

A---M---E---N.

Men moet de zuiverheid van stijl, de weinige bastaardwoorden en de vrij nette eenparigheid van spelling — b. v. in het gebruik der *gh* voor *e* en *i*, der *z* en *s*, der harde slotconsonanten *t* en *ch* enz., — mitsgaders het niet veelvuldige der taal- of schrijffouten in deze naar het Zutphensche handschrift aangehaalde plaatsen des *Rijmbijbels* prijzen. De

---

de schepping der wereld voorkomt, en hij zulks een' misslag des afschrijvers noemt, daar het, volgens de Eusebiaansche tijdrekening der Latijnsche Kerk in het Westen, (die tot aan CHRISTUS geboorte 5199 jaren telt), 6469 zijn moest, gelijk in andere manuscripten staat. — Het is waar, Lezer, dat EUSEBIUS van de schepping tot aan ABRAHAM 3184, en van ABRAHAM tot CHRISTUS 2015 jaren rekent, gevolgelijk van de schepping tot CHRISTUS 5199, doch er zijn, gelijk men weet, zoo vele andere berekeningen van den tijd, die er tot aan 's Heeren menschwording verloopen is, dat de afschrijver onzes manuscripts ook wel zulk eene andere gevolgd kan zijn, zonder nog juist daarom een' misslag begaan te hebben. In *l'art de vérifier les dates*, vindt men in het *Discours préliminaire* der afdeeling *avant l'ère chrétienne* over de honderd van zulke onderscheidene rekeningen opgenoemd, die soms wel tweeduizend jaar van elkaar verschillen. En DESVIGNOLLES in de voorr. zijner *Chronologie de l'Histoire sainte*, zegt, dat hij tweehonderd berekeningen verzameld heeft, waarvan tot aan CHRISTUS de grootste 6984, de kleinste 3483 jaren telt. Zie IDELER's *Chronologie*, bl. 444.

verkeerde weglatingen of verkeerde vooraanplaatsingen der *h* (b. v. *hu* voor *u*, *adde* voor *hadde*), die in den *Spieghel Historiael* van MAERLANT zoo dikwerf voorkomen, worden hier nergens aangetroffen, hetgeen mij doet vermoeden, dat dit manuscript niet in Vlaanderen of Zeeland, maar in Holland geschreven en van dergelijke dialekt-feilen gezuiverd is. Misschien moet men daaraan ook toeschrijven, dat doorgaans in hetzelve voor oud-Nederlandsch niet *Dietsc* (hetwelk, verbeeld ik mij te regt of onregt, meer Vlaamsch is) maar *Duutsc* staat. Vergelijk hier boven, bl. 8. Zoo treffen wij hier ook niet het voornaamwoord *zoe* in plaats van *zi* of *zij (illa, haec)* aan, van welk *zoe* de *Spieghel Historiael* overvloeit. Maar het ontbreekt mij aan ruimte om over mijn manuscript van den *Rijmbijbel* verder uit te weiden.

UIT MAERLANT'S SPIEGHEL HISTORIAEL.

Onder de grootere werken van MAERLANT bekleedt zijn *Spieghel Historiael* eene aanzienlijke plaats, schoon men denzelven niet in zijn geheel bezit, en van hetgeen men er hier te lande van in handschrift heeft (*) ook nog maar een

(*) Men bezit bij het Koninkl. Nederl. Instituut acht boeken van de eerste en acht van de derde Paertie, en voorts drie van de vierde. De tweede Paertie ontbreekt. Verg. HOFFMANN, *Hor. Belg.* I, 43.

gedeelte in het licht is gegeven. Van de vier *Paertien* of Afdeelingen namelijk, waaruit de *Spieghel Historiael* schijnt bestaan te hebben, zijn acht boeken van de eerste en drie boeken van de derde Paertie door den druk gemeen gemaakt, en zulks in drie deelen in groot octavo, waarvan de uitgaaf der twee eerste door de Heeren CLIGNETT en STEENWINKEL, die der laatste (onder vóórwerking van STEENWINKEL) door het Koninklijk-Nederlandsche Instituut, inzonderheid met hulp van deszelfs medelid BILDERDIJK, bezorgd is. De uitgaaf is geschied naar het niet overal even correcte, van spelling soms ongelijke, en sterk Vlaamsch gekleurde handschrift, hetwelk tegenwoordig in de bibliotheek van het gemelde Instituut berust en het eenigste is, dat wij, op enkele fragmenten na, in of buiten ons Vaderland kennen. BILDERDIJK houdt het voor niet ouder op zijn hoogst dan uit het begin der vijftiende eeuw. Men zie over hetzelve in het breede de voorredenen der Uitgevers van de drie deelen des *Spieghels*, voorts HOFFMANN, *Hor. Belg.*, MONE, *Uebersicht*, en anderen.

De *Spieghel Historiael* (Historiespiegel) is eene berijmde, met vrij wat fabelen, maar soms ook met niet onbelangrijke bijzonderheden doorvlochtene geschiedenis van hetgeen er van het begin der wereld tot omstreeks de helft der dertiende eeuw is voorgevallen. Dezelve is bewerkt naar het Latijnsche *Speculum Historiale* van zekeren VINCENTIUS uit *Beauvais*, een' Franschen Dominikaner monnik, die in de dertiende eeuw bloeide,

en over wien en wiens schriften men de *Histoire Littéraire de France* en een aantal andere geleerde werken raadplegen kan. Zijn *Speculum Historiale*, herhaalde malen gedrukt, is op de meeste groote bibliotheken te vinden.

MAERLANT heeft zijne Nederlandsche vertaling, navolging of bewerking, luidens zijn zeggen in het eerste boek, zoo wat omstreeks 1200 en in de tachtig begonnen, en haar aan den later in 1296 vermoorden FLORIS V, Graaf van Holland en Zeeland en zoon van den Roomsch-Koning, Graaf WILLEM II, opgedragen. Ofschoon zich, zoo als wij hier boven zagen, een' Vlaming noemend, schijnt hij dus met Holland in betrekking te hebben gestaan, gelijk dan ook sommigen gemeend hebben, dat men het dorp of vlek *Maerlant*, waar hij of geboren mag zijn, of korter of langer gewoond moge hebben, in Zeeland of Holland te zoeken had. (Zie de voorrede voor den *Spieghel* en VAN WIJN'S *Hist. Avondst.*)

Wij deelen kortheidshalve hier bloot de Inleiding of *Prologhe* des *Spieghels* mede. MAERLANT maakt ons met het doel van zijn werk bekend, zegt, dat hij hetzelve naar het Latijn van een' Predikheer of Jakobijner Geestelijke maken zal, roemt de waarachtigheid van hetzelve boven die der riddergedichten van zijn' tijd, waarschuwt echter, dat slechts de Kerkelijken over de geestelijke onderwerpen, die er in voorkomen, oordeelen moeten, smeekt den bijstand der Moedermaagd af, en draagt eindelijk zijn geschrift aan Graaf FLORIS op.

Die de werelt eerst werrelt hiet,
Hine was al in dole niet.
Hij gaf hare bi na rechten name;
Want bider mesdaet van Adame,
Daer hi Gode omme vererrede,
Entie werelt al verwerrede,
So es hare die name comen.
Werrelt machmen de werelt nomen;
Want je sidert alle jare,
Heuet soe sijn gewerret in hare. --
Wie dan weten begaert,
Hoe swaerlike, ende hoe hinderwaert
Soe heuet ghesijn gewerret dan,
Sidert dat die eerste man
Ghemaket was van der erden lime,
Hi come ende lese minen rime.
Hier vint hijs meer, in rechten ware,
Dan els ieweren openbare.

Niemen en wane, no en peinse,
Dat ic dit in boerden veinse;
Maer biden Coninc Loduwike,
Die Coninc was in Vrancrike,
Ende voer Thinius staerf int heré:
Bi sinen wille, bi sinen ghere
Versaemde dit wt vele boeken,
Diemen verre dede souken,
Een Jacopijn, een Predicare,
Ende maket alder wérelt mare,
In xxxi bouken wale,
Ende hietse Spiegle Ystoriale,
Omme datmer in ziet openbare
Van vele ystorien dat ware.
Van allen Coningen, die oint waren,
Die met riderliker scaren,
Die werelt dwongen ende dorvochten,
Hoe si hare dinc vulbrochten?
Hoe si begonsten? hoe si enden?
Hoe si hare vianden scenden?

Van allen Roemschen Keyseren mede.
Van allen Pauesen vander stede.
Van Philosophen. Van Poeten.
Van vrayen ende van valschen Propheten.
Al neder toter coemst ons Heren,
Die de maget drouch met eeren,
Entie nieuwe wet daer naer.
Meneghe pine groot ende swaer
Die Kerstijnheit leet onder tswaert,
Onthier ende gedoopt waert
Constantijn, die Keyser was,
Ende van laserscepe genas.
Ende cortelike van aneginge,
Hoe die werelt hare dinge
Ghehandelt heeft tote onsen tiden?
Suldi hier horen ouer liden.

Dien dan die boerde vanden Grale,
Die loghene van Percheuale,
Ende andere vele valscher saghen
Vernoyen, ende niet en behaghen,
Houde desen Spiegle Ystoriale
Ouer die truffen van Lenvale;
Want hier vintmen al besonder
Waerheit ende menech wonder,
Wijsheit ende scone leringhe,
Ende reine dachcortinghe,
Also alse broeder Vincent,
Tote Beauays int couent,
Versaemde, die Predicare,
Die de loghene hadde ommare.
Deze ystorien altemale,
Vanden Spiegle Ystoriale,
Salic vten latine dichten
In sconen worden ende in lichten,
Eist dat mi God wille gheuen
Ghesonde, tijt ende leuen:
Die jeesten daer af al ghemeene;
Maer die clergie alleene,

Diere vele in es gesayt,
Willic, dat dat Paepscap mayt;
Want den leeken eist te swaer,
Ende oec mede hebbic vaer,
Dat des dat Paepscap belgen soude,
Of ic mi dies onderwinden wonde;
Ende anderwaeruen ebbic gewesen
In haer begripen van desen;
Want ic leeken weten dede
Vter Byblen die heimelichede. --
Hare biddic, diet al vermach
Naest Gode, die in hare lach,
Dat soe mi daer bouen beiaghe
Sin ende ghesonde daghe,
Dat ic dit bouc vulmaken moete,
Ende ic mine mesdaet gheboete.

Graue Florens! Coninc Willems sone!
Ontfaet dit werc, ghi waert de ghone,
Die mi dit dede anevaen,
Ghenoughet v, wildijt ontfaen
Danckelike, so hem ics vro,
Ende ic houts mi gepayt also.
God geue v leuen sonder blame!
Ic beghinne in ons Heren name.

Hoe kort en niet kruipend is die opdragt aan zulk een' groot Heer als FLORIS! — Hetgeen in het begin, versregel 21, gezegd wordt, ziet op de omstandigheid, dat VINCENTIUS zijn *Speculum Historiale* op verlangen van Koning LODEWIJK IX van Frankrijk maakte, welke Koning, bijgenaamd de Heilige, ten jare 1270, op zijnen tweeden kruistogt, bij de belegering van *Tunis*, in Afrika, stierf. De *Boerde* voorts *van den Grale* enz., waarop wat verder gezinspeeld wordt, zijn de destijds veel gelezene ridder- of andere ge-

dichten van den zoogenaamden *Heiligen Graal*, van *Percival*, *Lenval* (de laatste is weinig bekend) en soortgelijke, waarover men VAN WIJN, CLIGNETT, V. D. BERGH, HOFFMANN, MONE enz. raadplegen kan. Vergel. hier boven bl. 17, 19, 33, 50, en hetgeen wij in het vervolg van dit boek over de verschillende soorten van oud-Nederlandsche riddergedichten zeggen en de proeven, die wij uit eenigen derzelve aanhalen zullen.

UIT MAERLANT'S HEMELYCHEDE DER HEMELYCHEIT (*).

Dit werk bevat eene vertaling of navolging van een geschrift, *zoo het heet* van ARISTOTELES, dat over de kunst van regeren handelt en gerigt is tot ALEXANDER *den Grooten*. Het oorspronkelijke Grieksch is verloren, doch uit hetzelve zijn vertalingen, en uit deze weêr vertalingen van ver-

(*) Zoo wordt de titel in den aanvang des werks geschreven, letterlijk zoovel zeggende als Verborgenheid der Verborgenheid. Ik houde namelijk hier *Hemelychede* niet voor een' Pluralis, maar voor een' Singularis, gelijk de terminatie *hede* dit zeer dikwerf is, want *hede*, *heit*, *heden* en *heiten* worden door elkâar gebruikt, waarover in de Aanstippingen iets naders. Intusschen luidt de Latijnsche titel *Secreta Secretorum*. — Wat de beteekenis van *Heimelicheit* of *Hemelychede* betreft, het komt bij onze oud-Nederl. Schrijvers doorgaans voor in den zin van iets wat in meerdere of mindere mate bij het algemeen onbekend is, of wel wat het innerlijke wezen van eene zaak of onderwerp bevat. Zoo spreekt MAERLANT hier boven, bl. 58, van die *Heimelichede uter Biblen*. Zoo heeft men een gedicht van der *Vrouwen Heimelicheden*, waarover HOFFMANN, *Hor. Belg.* I, b. 121. Vergelijk verder de Aant. van den Heer CLARISSE, bl. 115.

talingen in het Arabisch, Hebreeuwsch, Chaldeeuwsch enz. ontstaan, en zoo ook in het Middeleeuwsch Latijn, van welken laatsten tekst een zeer groot aantal van handschriften aanwezig is. Naar dien Latijnschen tekst heeft men overzettingen in verschillende hedendaagsche talen, met name ook eene berijmde oud-Nederlandsche (want al dergelijke vertolkingen werden berijmd), die doorgaans en algemeen aan MAERLANT wordt toegeschreven, hoewel, volgens het oordeel van den Hoogleeraar CLARISSE, nog niet met de volste zekerheid. Men vergelijke hetgeen de gemelde beroemde oud-Leydsche Hoogleeraar daarover, alsmede over alles wat tot de literatuur van dit zoogenaamde werk van ARISTOTELES behoort, in de doorgeleerde voorrede gezegd heeft, die hij voor zijne uitgaaf van MAERLANT's navolging heeft gelieven te plaatsen. Immers deze *Hemelychede der Hemelycheit* is door hem, ten jare 1838, in de werken der Maatsch. van Nederl. Letterkunde te *Leyden* met vele aanteekeningen naar een oud-Nederlandsch handschrift uitgegeven, hetwelk bij die Maatschappij berustte, en dat hij met een ander uit de Koninklijke Bibliotheek van *'s Gravenhage*, alsmede met een door BILDERDIJK van dit laatste genomen afschrift vergeleken heeft. MAERLANT's werk splitst zich in twee hoofddeelen, in welker eerste (gelijk later ook nog weêr in het tweede) voornamelijk gehandeld wordt over dingen, die de Landsheer of Regent te verrigten heeft, en in het tweede, inzonderheid over de zorg, die de Regent voor zijn leven en zijne

gezondheid dragen moet. Aan dit eene en andere worden een aantal uitweidingen over schijnbaar soms geheel vreemdsoortige onderwerpen vastgeknoopt, b. v. medische, physische, strategische, physionomische aanmerkingen over de saizoenen, de verschillende soorten van spijs en drank, het baden en aderlaten, de gelaatkunde, het oorlogvoeren enz. enz. Veel verstand en scherpzinnigheid blinkt in dit boek uit. Trouwens wie zou zich daarover verwonderen, indien het oorspronkelijk uit het reuzenbrein van ARISTOTELES gesproten ware, iets echter aan de grootste bedenking onderhevig is?

De *Hemelychede der Hemelycheit* bestaat in de uitgaaf van den Heer CLARISSE — een wat verdacht aanlapsel daarbij gerekend — uit 2154 versregels. Wij deelen hier de korte inleiding, de lessen, die over het woordhouden den Vorsten gegeven worden, en voorts de beschrijving der vier jaargetijden mede. De Inleiding luidt als volgt. Op zijde staan de varianten. De *d* in plaats van *t* op het einde van vele woorden strijdt tegen de oude spelling.

Die gheuen mach gheue alleweghe:
Elken radic dat hijs pleghe.
Want dat men gheeft, dats dat men vint,
Ende dat men houd, *vroemt* niet ·i· twint. **w't*
Noit mi gheuen ne v'noiede
Van dat ut minen sinnen vloiede. **want het ute*
En noch *helpt* elken dat hi gheuet, **helpet mi alsic gheue*
Daer hi bi met eren leuet. **Nu ontfaet dit, lieue Neue,*
V'staet dese word hier tehand, **Van mi Iacoppe van*
Wat ic in latine vant; **Van dat (Merlant*
Hoe Aristotiles, en gheen ander,
Sinen ionghere Alexander

Leerde die werelt berechten
En (lees *ende*) jeghen die sonden vechten.
Wat dat hoghen here betaemt, **want het*
En (lees *ende*) elken *here* die hem scaemt; **mensche*
Dat hi wete hoe land bedriuen,
En (lees *ende*) selue in sire eren bliuen.
Vindire iet, dat te prisene es,
Dat visierde Aristotiles:
Vindire oec iet onnuts inne,
Dat *tyc* minen dommen sinne. **tijhet*
Dese bouc es in latine gheseit **Dit*
Die hemelychede der hemelycheid.

De plaats over woord en trouw te houden komt voor vs. 665 en volgende. Zij is zinrijk en krachtig, en voor de groote Heeren, ook van onzen tijd, zeer behartigenswaardig.

Heren ne sullen altoos niet breken
Dat si belouen ende spreken.
Die t°uwe breken, sijn keytiven,
Si slachten den ghemenen wiuen.
Men sal *trouwelic*, in allen houen, **ghetrouwelike*
Houden, dat men sal *belouen*; **ghelouen*
Want quade *oude* volghet ontrouwe: **honde*
Ende, al mach ment somwile scouwen
Somich vordeel *in* bedrieghen, **int*
Nochtan marct wel, dat dit lieghen
Al te quaden ende coemt,
En wie soos volghet, *ward* verdoemt. **es*
Van trouwe coemt, als wijt vernamen,
Dat die liede wonen te samen;
Trouwe heuet ghemaect die steden;
Trouwe houd *die menichte* in vreden; **de ghemeente*
Trouwe maect die heren waerd;
Trouwe houd vesten onueruaerd.
Drijf die trouwe vt erdrike,
So es *tuolc* *† beesten ghelike. **dat volc* **†alse*

Lands here! houd dan dine trouwe;
Ende dijn belouen dat bescouwe:
Ende, al ware dijn belouen suaer,
Houd emmer vaste, al gaet *te* naer. **di*

Wat de beschrijving der vier jaargetijden aangaat, wij vinden haar in kapitt. XIII of vs. 1055 en volgende. Lente, zomer, herfst en winter worden in hunne eigenaardigheden, niet zonder eenig poëtisch koloriet hier en daar, geschilderd. Vooral echter worden ze beschouwd uit een diaetetisch oogpunt, dat wil zeggen, met opzigt tot den in elk dier saizoenen te houden leefregel. Wat van die verschillende voorgeschreven diëet te denken zij, laat ik den Heeren Medici ter beoordeeling over.

Vier tide sijn *in* den iare. **binnen*
Die lentin beghinnet al dare,
Daer in marte d'sonnen ganc
Dach ende nacht maect euen lanc.
Dan verniewet *'t*lijf ende lucht; =
Die winde vlieghen hare ulucht;
Die sne verdoyet altemale;
*†Beken lopen in dale; **†Die*
Die fonteinen warden ghehier; (*)

(*) De Heer CLARISSE zegt in zijne Aant., bl. 380: »wat dit woord (*ghehier* namelijk) beteekent is mij onbekend," en de Heer SIEGENBEEK, die hier en daar eene opheldering tusschen de Aant. des Heeren CLARISSE gevoegd heeft, laat tusschen twee haakjes volgen (» Het kwam mij nergens voor. M. S."). » BILDERDIJK — zegt de Heer CLARISSE wat verder — heeft door een teekentje het woord, als 't ware, zijner nadere overweging aanbevolen. Niemand dergenen, die ik geraadpleegd heb, geeft mij licht. Ook het Latijn niet enz." — Ik neem de vrijheid hier aan te stippen, dat *gehier* het Middel-Hoogduitsche *gehiure* is, hetwelk volgens WAC-

Men siet vp waerd clemmen hier
Dat sap in die bome droghe;
*†Coren, dat ward groene int oghe; *†*t*
Die merschen *† werden vro; *†*die*
Bloemen toghen hen also;
Beesten bringhen hare vrucht;
Vogle singhen in die lucht;
Die eerde die vercierd hare al,
Als die bruut, die comen sal
Te manne, ende hare parerd,
Ende dat huwelijc begherd.
Die lentin es warem ende nat
Ende de lucht *gheliken* dat. **gheliker*
In den mensce wasset dat bloet,
Ende lopet, als ene vloet,
In *die* lede harenthare; **menschen*
Ghetidich es dan ende mare
Quackelen ende kiekine van hinnen;
Eijeren, die men goet mach ghewinnen,
Nemeer dan sesse ten male;
Gheets melc es ghetidich wale, **Gheetine*

KERNAGEL liefelijk, aangenaam beteekent, b. v. bij HUGO VON LANGENSTEIN, *manusc.*, aangehaald door WACKERNAGEL, *Leseb.*, p. 759. (Er wordt van liefelijke, edele en kostbare balsems gesproken).

Darzvo vil gehiure
Edilen balsamen so tiure.

Dit Hoogd. *gehiure* staat hier tot ons oud-Hollandsche *ghehier*, als het volgende Hoogd. *tiure* (dier- of kostbaar) tot ons *dier* of *dierbaar; iu* namelijk tegen *ie*. Eene andere plaats uit KONRAD VON WURTZBURG'S *Trojanerkrieg* heeft WACKERNAGEL, bl. 706. — Kortom, » de fonteinen warden *gehier*" beteekent bij MAERLANT: de bronnen (in den winter verstijfd) worden nu weêr lieflijk ruischend. — N. B. *Hiure* zonder voorgevoegd *ge* is in het Middel-Hoogd. een adverbium, dat: van dit jaar (het Hoogd. *heuer*) aanduidt.

Later in het *Taalk. Magazijn* van den Heer DE JAGER bladerende, vond ik, Deel IV, bl. 67 en verv., eene uitvoerige aanteekening over *ongehier* en *gehier*, die mij in mijne uitlegging volkomen bevestigde.

Ende van crude wilde latuwe.
Laten es *† ghetididich ende nuwe, *†*dan*
Ende *in* *ghene tijt* *so goet int iaer*. **ten* **ghenen* **tiden*~
Goet eist baden ouer waer, **Baden heeft dan gro-*
Ende sueten ende pinen. (*ten spoet*
Dan *† men neme medicinen, *†*sal*
Die den lechame vardich maken.
Want alle crude dan *waken* **wel smaken*

Na deze beschrijving der lente luidt het van den zomer, vs. 1093, als volgt:

Die rechte somer coemt in,
Als die sonne neemt beghin
In den lancsten dach van den iare.
Alle varewe vertoghet *dan* hare; *=
Die winde mett' hitten ontsteken;
Die zee laet haer hoghe breken;
Serpente wassen ende venijn;
Die lucht ward *† claer ende fijn;
*†Coren ward wit ende *hard*, **†t* **vaert*
*En (lees *ende*) gaet* te sire rijpheit waerd. **Henen*
Dan ward die werelt, als die bruut, **En werdt*
Die hare vulwassen toghet al *vt*, **vut*
Ende met vruchte *al* vul laden, **es*
Als diet al wille beraden.
Die zomer es heet ende droghe:
Ende dan betaemt wel, dat elc poghe
Te scuwene, *so waer* hi gheet, *~
Want *so* droghe es ende heet; **dat*
Scuwe ouer dranc ende ouer hate;
Ete dan, te sire bate;
Wat so coud es ende nat;
Want het es ghetidich bat:
Alse calf vlees met aysine,
Cuwe conde crudekine, **Cauwoerden*
Vette kiekine, kout van naturen. **Witte*
Mac *pulment*, *in somigh'* vre, **Maken* **polument* **te sulker*
Van gerstinen mele, hete saken
Ende frute van suerre smaken,

Sulke alse sijn *pumegh'* naten. *prumegher
Scuwe vrouwen bouen maten.
Men ne sal *dan baden* no laten *∼
Het ne doe noot: *ende* vt'maten *En *=
Es het quaet elken man, *Ende hets
Vele pinen sinen lechame dan.

Op dezen raad om in den zomer het ligchaam niet *vele te pinen*, dat wil zeggen door arbeid (want *pine* beteekent dikwerf *arbeid* bij onze oude Schrijvers) te vermoeijen, wordt nu vervolgens, vs. 1127, van den herfst gezegd:

Herfst comt, als der sonnen ganc
Vor winter maect euen lanc
Bede die dach ende die nacht:
Daer beghinnet sine cracht.
Die nacht gaet dan bouen den dage;
Die lucht vercout dan alle slaghe;
Die winde sijn dan *† swaer; *†alle
Riuieren minderen verre ende naer;
Fonteine droghen; groenheit te gaet;
Die sconeit vander erden *verlaet*, *wed' slaet
Die wilde diere soeken hole;
Voghele, met *menigh'* scole, *groten
Vlieghen, om warme lande *† vinden; *†te
Serpente crupen ende winden,
Waer si *† onthouden *moghen* tlijf. *Daer*†dien winter*=
Die werelt es dan, als dat wijf,
Die hare ioghet heuet leden,
En nu meer tijt t' outheden.
Herfst es droghe ende coud:
So eist tijt, dat men *† spise houd *†an
Waren (m ?) en (l. *ende*) *wacke*, als tkiekin *ende* tlam.
Oud wijn es dan wel betam. *vucht *of
Wijnbesien sijn goet in dien tiden.
Hets dan het' pinen ende riden.
Bade sijn goet dan ende pusoene,
Vp dats *die* mensce heuet te doene. *een

Hets goet dan, keren vter maghe
Te maten, dit eetste van den daghe.
Den lechame eist goet suuere dan,
Vp dats noot ebbe die man.

Dan lezen wij, vs. 1157, van den winter:

Dan beghint des wint's cracht,
Als alre lancst es die nacht,
Ende die daghe beghinnen dijen (*).
Tcoude gaet ons ane castien,
Winde, varst, rijm ende snee.
In holen, *berghen* sijn dan mee *boemen
Bede voglen ende beesten,
Dan het sijn in den foreesten.
En es die erde in dier ghebare,
Als oft ene oude quene ware,
Arm ende in *crancheit* groot, *crankeden
Ende *recht* al bider doot. *wel naer
*†Winter es coud ende nat. *†Die
Ghetidich es dan tetene dat;
Dat warem es *van* naturen. *bi
Hoenre sijn *goed dan* t' curen, *∾
Wederin vleesch, aerste ghebraden,
Heet ende droghe, mach dan niet scaden.
Heete *specien*, machmense ghecrichen, *spise
Noten sijn *goet dan* en (lees *ende*) fighen; *∾
Root wijn, die beste die men vint,
Es *dan* van *† naturen *† ghemint. *= *†der *†meest
Dan es den liue *† onbequame *†seere
Laten ende vardighe lechame,
Het ne doe *die* grote noot. *dan
Men sal *† scuwen maeltiden groot, *†dan
Dat men nature *dan* niene verlade. *=
*†Tidich sijn dan ghetemperde bade. *†Ghe-

(*) De Heer C. tobt zich af over dat *dijen*. Waarom? De zin is dood eenvoudig: Met 21 of 22 December, als het de langste nacht is, maar na denzelven de dagen weer *uitdijen* of *lengen*, begint de winter.

Wandelen, pinen ne scaet dan niet,
Noch dat men *† vrouwe *minne* pliet. *†*spel van* *=
But'ste coude den lechame bint, **Tuterste*
So dat men binnen meer hitte vint:
Ende dies verduwet men vele *de* bet. **te*
Alexand'! *nv* houd dese wet, *=
Ende setti hier na, alse die vroede,
Ende blijf in ons heren hoede.
Vor warheit so hout wel ditte,
Alse langhe, als du behouds die hitte
Ende *wacheit* ghetempert in di, **vuchtecheit*
Alse langhe moghestu leuen vri.

Dit moge genoeg zijn uit de *Hemelichede der Hemelicheit*, die hare wijze, maar ook zotte zijde heeft. De taal van het stuk is, wat declinatie en conjugatie, veelvuldige constructiën met genitieven, woordschikking enz. betreft, over het algemeen echt oud-Hollandsch, en vrij zuiver van bastaardwoorden, als men *pusoen* (het Fransche *boisson* en *poison*), *torsioen* (*torsion*, krimping, kramp), *pute* (*putain*, ligtekooi), *vergier* (*verger*, boomgaard), *naan* (*nain*, dwerg), *messagiere* (boodschapper), *vite* (leven, levensbeschrijving), *fisisiene* (Eng. *Physician*, geneesheer) en soortgelijke, die bij onze oude Schrijvers voorkomen, uitzondert. Ook heeft dezelve soms eene Maerlantsche kleur, hoezeer deze en gene Maerlantsche uitdrukking ontbreekt. Bl. 99 komt zesmalen achtereen het zeldzamere *iu* voor *u* en *uw* voor. Zoo staat ook veel *iof* voor *of*. In de spelling heerscht veel slordigheid en afwijking van 't oud-Hollandsch gebruik.

Laat mij ten slotte nog even aanroeren, dat de *Heimelijkheid der Heimelijkheid* ook wel voorkomt onder den titel van *Bloemen* (d. i. uitgele-

zene plaatsen, schoonheden) *of Sproken van Aristoteles.* Het boek schijnt reeds, volgens MAERLANT's zeggen in den *Spieghel Historiael* I. 3. B. 47. c., vóór dien *Spieghel* en dus vóór 1283 of vóór omstreeks dien tijd gemaakt te zijn (*).

UIT MAERLANT'S (OF WIENS ANDERS) KLEINERE GEDICHTEN.

Behalve de *Rijmbijbel*, de *Spieghel Historiael* en denkelijk de *Heimelijkheid der Heimelijkheid* behooren, gelijk wij bl. 32 gezegd hebben, tot MAERLANT's grootere gedichten ook nog een *Leven van Alexander den Grooten*, de *Oorlog of Verwoesting van Troje* (beiden uit zijn' jongeren tijd en veel bekend), de *Bestiaris of der Naturen bloeme*, (waarvan ook *der cruden boec* een deel uitmaakt) en *het leven van Sint Franciscus.* Wij deelen uit dezelve hier geene proeven mede, daar zij, op een' enkelen brok hier of daar na, nog ongedrukt, ja zelfs sommigen derzelve, als de *Alexandréis* en de *Destructie van Troje*, niet eens, of ten minste niet hier te lande, in manuscript en in hun geheel, voorhanden zijn. Buiten deze grootere werken zijn er echter ook verschillende kleinere lyrische gedichten van MAERLANT aanwezig, meest allen gevonden wordende achter het hier

(*) Men zie evenwel over die wat dubbelzinnige plaats uit den *Sp. Hist.* den Heer CLARISSE, bl. 20, die nog altijd, schoon niet zoo sterk als ergens BILDERDIJK, over MAERLANT's auteurschap van de *Heimelichede* twijfelt.

boven, bl. 34, door mij beschreven zeer fraaije Zutphensche handschrift des *Rijmbijbels*, van hetwelk ik tegenwoordig bezitter ben, en waarnaar of naar de daarvan te *Leyden* berustende Le Longsche kopij reeds de voornaamste van dezelve door den druk gemeen zijn gemaakt. Uit deze kleinere gedichten, die men echter *allen* niet met even veel regt, ja, sommigen misschien met weinig of geen regt, aan MAERLANT kan toeschrijven, en waarover men onder anderen den Heer V. D. BERGH (Leyds. Maatsch. 1841) vergelijken kan, hier enkele staaltjes!

a). Uit den Wapene Martijn.

Dit stukje uit mijn Zutphensch handschrift wordt doorgaans aldus genoemd naar deszelfs beginwoorden *Wapene*, (d. i. helaas of wee) *Martijn!* Het is namelijk eene dichterlijke, voor dien tijd inderdaad vernuftige, naïve, wijsgeerige en regt liberale zamenspraak tusschen zekeren JACOB, door wien men JACOB VAN MAERLANT verstaan moet, en zijnen vriend MARTIJN over deze en gene ethische, philosophische en theologische onderwerpen, als namelijk 1) dat dikwerf de eerlijken en braven gesmaad, veracht en in ongeluk, de vleijers en slechten integendeel geëerd en gelukkig leven; 2) waarom God dit toelaat; 3) waarom God de zonde zoo hevig en langdurig straft; 4) over sommiger verkeerd opvatten van de meening der Heilige Schrift ten aanzien van goede werken; 5) over de drie soorten van liefde, als daar zijn: liefdadigheid *(caritate)*, geld- en eerliefde,

en voorts zinnelijke liefde; 6) over de vraag, waardoor het komt, dat, terwijl allen uit één' en denzelfden stamvader ADAM afkomstig zijn, de eene mensch intusschen een edelman, de tweede bloot een vrije, de derde geheel lijfeigen en arm is, en daarbij over den waren en valschen adel; 7) over de vraag, waardoor onder menschen, uit éénen stamvader gesproten, zoo veel haat, vijandschap enz. regeren; 8) over de vraag, of de liefde door het hart, dan wel door de oogen zich tot den mensch een' toegang baant; 9) over de vraag, wat beter voor den mensch zij, rijkdom dan wel armoede; 10) of men het ontstaan der zonde in de wereld aan EVA en dus aan de vrouwen in het algemeen hebbe toe te schrijven; bij de beantwoording van welke vraag voor de schoone sekse wakker in de bres gesprongen en daaruit naar den smaak des tijds en MAERLANT's vroomheid aanleiding genomen wordt om met lof en dank aan de Moedermaagd te eindigen.

De *Wapene Martijn* (*), waarvan hier gespro-

(*) Er zijn namelijk verschillende andere zulke zamenspraken aanwezig, hetzij dan van MAERLANT, hetzij van navolgers en nabootsers van hem, en die gedeeltelijk ook in het Zutphensche handschrift worden aangetroffen. Hiertoe behooren de zamenspraak over *de Drievoudigheid* of de Drieëenheid; 2) *de Verkeerde Martijn;* 3) *het Vervolg op den Martijn* en 4) *eene Disputatie tusschen Rogiere en Janne*, over welk eene en andere men NONE's *Uebersicht*, bl. 344, raadplegen kan. De bepaaldelijk gezegde *Wapene Martijn*, waarvan wij nu spreken, vormt in het Zutphensche handschrift een gesloten geheel, en is in dat handschrift geen fragment, gelijk de Heer NONE het noemt. In sommige andere manuscripten echter heet dezelve een eerste boek, waarop dan een

ken wordt en die een gedeelte uitmaakt van meer soortgelijke Tweespraken tusschen JACOB en MARTIJN, bestaat in het Zutphensche handschrift uit vijfenzeventig coupletten, elk van dertien slechts over twee rijmklanken loopende versregels, die, wat kunst van rijm en versificatie betreft, tegen de fraaiste dichtmaten der Middel-Hoogduitsche dichters kunnen overgesteld worden. Taal en stijl, schoon soms wat duister en ook niet vrij van de bij MAERLANT voorkomende stopwoorden, zijn zuiver oud-Nederlandsch, en hier en daar krachtig en dichterlijk. De Heer SIEGENBEEK heeft in de Werken der Maatsch. van Nederl. Letterk. te *Leyden* (III D. II St.) dit dialogisch-lyrisch dichtstuk door den druk gemeen gemaakt en opgehelderd, en zulks naar eene door STARING gezondene kopij van het gemelde Zutphensche manuscript, vergeleken, zoo met het van dit laatste te *Leyden* berustende *Le Longsche* afschrift, als met een Haagsch manuscript, (dat uit de boekerij van den Heer HULTMAN afkomstig is) en voorts met een' alouden, hoogst zeldzamen Antwerpschen druk, beide laatsten echter veel minder zuiver en oud-Hollandsch van lezing, dan het keurige Zutphensche. In den Antwerpenschen druk wordt MAERLANT uitdrukkelijk als auteur genoemd.

Zie hier de drie eerste coupletten! JACOB,

---

tweede en derde, ja, soms een vierde volgt, die echter elk weér als eene bijzondere zamenspraak moeten aangezien worden en als zoodanig, dat wil zeggen, gescheiden en met aparten titel, ook in ons Zutphensch handschrift voorkomen, voor zooveel ze daarin voorkomen. Vergelijk hier den Heer SIEGENBEEK t. a. p., bl. 87, 88.

MARTIJN aansprekende, klaagt bitter, dat valschaards en pluimstrijkers in eer en aanzien staan, terwijl de regtschapen man geen den minsten invloed heeft en gehaat en vervolgd wordt. Hij vraagt, hoe lang God dit wel dulden zal, en bidt zijnen vriend daarover met hem eene zamenspraak te houden. Zoo toch, zegt hij figuurlijk, verrigten wij iets, dat aan den arbeid gelijk is, waarmede men vuur uit den steen lokt, om eene weldadige vlam te ontsteken. Men houde nog in het oog, dat, in het eerste couplet, van de Eer als van eene Vrouw gesproken wordt, gelijk zoo in couplet 55 van *Vrouw Herte*, en in couplet 57 van *Vrouw Rede* gewag wordt gemaakt. Zulke persoonsverbeeldingen van afgetrokkene begrippen zijn in den Middeleeuwschen stijl zeer gewoon. Zoo vindt men in den *Percival* en soortgelijke Middel-Hoogd. riddergedichten van *Fro* (d. i. vrouw), *Minne*, *Ere*, *Aventiure* (d. i. de fortuin) enz. gesproken, en wat later treden in onze oudste tooneelstukken, in de zoogenaamde *Spelen van Sinne*, allerlei deugden en ondeugden, zedelijke eigenschappen enz. gepersonifieerd te voorschijn. Vergelijk hier GRIMM, *D. G.*, III. 356, en de zeer merkwaardige plaats bl. 346 van dat reuzenwerk.

I.

Wapene, Martijn! hoe zalt gaen?
zal dese werelt iet langhe staen
in dus cranken loue,
so zal mijn Vrouwe Eere zaen,
zonder twiuel ende waen,
rumen heren houe.

ic zie den valscen wel ontfaen,
die de heren connen dwaen,
ende plucken van den stoue;
ende ic zie den rechten slaen,
beide bescatten ende vaen,
alse die mese in die cloue,
recht of hen God verscroue.

2.

Hoe langhe zal ghedoghen dit
God, die alle dinc besit
in zijnre heerscappie,
dat die goede vleet ende bidt,
ende hem en doech noch dat, noch dit,
zoe dat hi iet gedie?
recht man deluet onderspit;
hine heeft tepointe niet ghehit
in enghene baelgye.
al gaet in den helschen pit,
eest blau, eest grau, eest swart, eest wit;
hets ghetrouwe als die zye:
mi is leet, dat ic waer lye.

3.

Laet ons, Martijn, over een
hier af spreken onder ons tween
in dit dyaloghe.
wanne quam ons dese ween,
dat die wilen zo onwaert sceen,
nu zit also hoghe?
ic zal vraghen ende vleen,
ende andworde mi ja of neen
van dat ic betoghe.
ledicheit is vroem en gheen;
arbeit vijnt vier in den steen,
waerbi ontsteect dat droghe:
nu sprec ende ic ghedoghe.

Als eene andere proeve uit den *Wapene Martijn* mogen de twee volgende strophen dienen. In

couplet 37 verzoekt MARTIJN aan JACOB, dat hij hem uitlegge, hoe toch het onderscheid tusschen Edelen, Vrijen en Lijfeigenen (de drie hoofdstanden in de Middeleeuwen) zijn' oorsprong genomen hebbe, niettegenstaande alle menschen uit éénen stamvader gesproten en dus van gelijke afkomst zijn.

37.

Lieve Iacob, nu bericht mi,
of dat volc al comen zi
van den iersten Adame,
twi is deen edel, dander vri,
ende die dorde eyghen daerbi?
wane quam dese name?
twi zeghetmen ten dorper: »fi,
ganc wech, God onnere di;
du bist der werelt scame!"
die edele man heest al tghecri;
men zeghet: »willecome ghi!"
dats, daer ic om vergrame;
want het dunct mi ontame (*).

JACOB noemt in couplet 38—42 daarvan eenige oorzaken op, en uit dan in het 43ste de volgende echt liberale en der negentiende eeuw waardige grondstelling, dat deugd en wijsheid elkeen' tot een' edelman maken, ja, dat ook zelfs de slavernij hem dien adel niet ontrooven kan. Hij beveelt daarbij in couplet 44 MARTIJN drie

(*) Men kan uit dit krachtig en levendig couplet overtuigend zien, hoe reeds in de dertiende eeuw het onderscheid tusschen het nu veranderde enkelvoudige voornaamwoord *du*, *di*, en het meervoudige *ghi*, *u* soms diende om aan te wijzen, of men tot een' geringen, dan wel tot een' aanzienlijken sprak. Hier achter in de Aanstippingen daarover nader.

middelen aan om tot zulk een' adeldom te geraken.

43.

Mine roect, wiene droech of wan,
daer wijsheit ende doeght is an,
ende reyne is van zeden.
vyt wat lande dat hi ran,
dats dien ic den name an
van der edelheden.
al vercocht men sulken man,
hens niemen, die ne gherouen can
zijnre doechdachticheden.
mi dunct edelheit began
vte reinre herten dan,
met doeghden besneden,
ende beghint noch heden.

44.

Martijn, oftu climmen wout
ter edelheit, drie poynten hout,
die ic di zal leren.
wes naerechtich, minne niet dat gout,
wes erachtich menichuout;
dese hout niet voer sceren:
wes wareftich ende stout.
dese drie pointen, des wes hout,
die zijn al uol eeren.
hens nieman dan, jonc ende out,
dien du scalc dunken zout,
zonder die weldaet deren,
ende alle die doeght verkeren.

Wakker gesproken! Doch reeds in de schriften der Scholastieken enz. uit de elfde, twaalfde en dertiende eeuw, als b. v. van ABAELARD, THOMAS D'AQUINO en anderen, die den geleerden MAERLANT wel niet onbekend zullen geweest zijn, zijn zulke liberale

beginselen niet vreemd. Ook niet bij Middel-Hoogd. Dichters. Zie eene plaats uit een' der laatsten bij GRIMM, *Rechtsalt.*, 330. — Ten slotte halen wij uit den inderdaad zinrijken en vernuftigen *Wapene Martijn* nog een paar coupletten aan van hetgeen tot verdediging der schoone sekse gezegd wordt tegen de haar aangewrevene blaam, als of zij de mannen steeds poogt te verleiden en te verlokken. De dichter oordeelt, dat wanneer de mannen den vrouwen wat minder in de oogen keken en hunne eigen blikken en lusten wat meer in toom hielden, zij door geene buitensporige vrouwenmin tot razernij vervallen zouden.

70.

Zulc tyet der vrouwen opzien,
dat zi hem dat herte ontien,
alse die steen die naelde.
die dunken mi misdoen in dien;
wilde hi der waerheit ghien,
dat hi daertoe taelde.
wat moghens vrouwen, dat manne plien
zo nauwe haer scoenheit spien?
wie is, diese daertoe haelde?
wilde die claghere te tide vlien,
zo en mochte hem niet miscien,
ende hi den zin verstaelde,
eer hem therte daelde.

71.

Vrouwen sijn van naturen zoet;
zi slachten den wine ende der gloet,
die de werelt verbliden.
die te vele des wijns indoet,
ende te na den viere zet den voet,
hine cant niét gheliden.
waren die manne also behoet;

dat zij oghen, zin ende moet
wel consten besniden,
zo waer vrouwen minnen spoet:
nu werden zij van minnen verwoet,
die daer domlike toe tiden;
dit doet vrouwen beniden.

b). Uit den Verkeerden Martijn.

Dit is in mijn Zutphensch handschrift een uit acht coupletten bestaand fragment van eene parodie op den *Wapene Martijn*, waarbij in ironieke bewoordingen vleijen, pluimstrijken en allerlei laagheden worden aanbevolen, zoo men tot eer en aanzien geraken wil. Maat en rijm zijn dezelfde, en de *Wapene Martijn* wordt op den voet gevolgd. Men oordeele uit het eerste couplet.

Wapen! Jacob, hoe salt gaen?
wilwi dese heren bestaen
te werpene vten loue?
wat loue wane wijs ontfaen?
niet, dan men ons wt sal slaen
tote elker heren houe.
mitoer es smeken ane vaen;
men wert daer bi geminnet saen;
want pluckers van den stoue
drinken nu den rynsschen traen;
waerheit hevet huer macht gedaen:
hi vedelt vor die doue,
die heren scelt van roue (*).

(*) Het woord *mitoer* in den zevenden regel van dit couplet is den Heer SIEGENBEEK duister. Het is, dunkt mij, klaar genoeg. *Mitoer* is zaamgetrokken en met Vlaamsche weglating der *h*, *mit hoer*, dat is *met haer*, *huer*, of *hen*, namelijk met de groote Heeren. Bij hen, zegt de dichter, is slechts *met smeken*, dat is in 't oud-Hollandsch *met vleijen* (Hoogd. *schmeicheln*, frequentatief van *schmeichen*) wat aan te vangen. Zie het woord *hoer* voor *haar*, ook hier onder bl. 81.

Dit fragment is naar een afschrift, hetwelk wijlen mijn geëerde Geldersche vriend STARING VAN DEN WILDENBORCH (de vorige bezitter van het Zutphensche manuscript, zie hier boven bl. 34), van dit laatste overgezonden heeft, in het III D. II St. der Nieuwe Werken van de Leydsche Maatsch., bl. 68, afgedrukt en door den Heer SIEGENBEEK opgehelderd. — Een, zoo het schijnt, vollediger *Verkeerde Martijn* van 47 coupletten vindt men, volgens MONE, (*Uebersicht*) bl. 345 en 346, in een manuscript, dat vroeger aan R. HEBERS behoord heeft.

c). Van de Drievoudichede.

Is ook al de *Verkeerde Martijn* misschien niet van MAERLANT, of hij moest zich zelven hebben willen parodiëren, gelijk in later tijd door auteurs dikwerf genoeg geschied is, het dichtstukje, waarin over de Drieëenheid gehandeld wordt, en dat insgelijks in mijn Zutphensch handschrift voorkomt, is meer buiten kijf van hem. Het is toch geheel in zijn' trant, en reeds het eerste couplet, waarin hij tegen vervalsching van zijn geschrift waarschuwt, herinnert ons eene soortgelijke waarschuwing in zijnen *Rijmbijbel*, die wij bl. 50 hier boven hebben aangehaald. Ook vindt men deze Drieëenheids-beschouwing in den door mij bl. 72 genoemden ouden Antwerpenschen druk des *Wapene Martijn* van 1496, waarin de naam van „JACOP VAN MAERLANT" „den groten philozophe ende poete," uitdrukkelijk aan het slot genoemd wordt. — Het stukje *van der Drievoudichede* bestaat uit 38 coupletten, elk van dertien regels,

kunstig slechts over twee rijmklanken loopende, doch eenigzins anders toch dan de *Wapene Martijn* (*). JACOB en MARTIJN houden hier wêer eene zamenspraak over het Wezen der Godheid, en deszelfs verdeeling in Vader, Zoon en Heiligen Geest, waarbij 's Vaders alomvattend bestuur, de menschwording van CHRISTUS en de werking des Heiligen Geestes geschetst worden, en dit als eene leer verkondigd, die men niet kan loochenen, zonder zich, gelijk in couplet 37 gezegd wordt, der vlammen hier en hier namaals waardig te maken. Dit laatste doemvonnis, schoon verschoonlijk in een' tijd, waarin zelfs de schrandere THOMAS VAN AQUINO de ketterverbranding verdedigde, ontsiert het anders vrij zinrijke en soms niet onpoëtische, hoewel hier en daar wat duistere en scholastieke dichtstukje, en klinkt hard in den mond van den anders nog al wijsgeerigen MAERLANT. Het fraaiste couplet (ook door den Heer VAN WIJN in zijne *Hist. Avondst.*, I. bl. 296, schoon onvolledig, aangehaald) is het derde, waarin JACOB, op MARTIJN's verzoek om hem God te doen kennen, antwoordt, dat zulks menschen- en Engelenverstand te boven gaat, en men er niets meer van zeggen kan, dan hetgeen de Schriftuur ons leert. (Ik volg mijn handschrift.)

Martijn, du vraghes mi te hoghe!
Al vloghic bouen der yngle vloghe,
Bouen cerub ende seraf,

(*) Een der coupletten, namelijk 33, wijkt in maat geheel van de overige af, want terwijl al die overige deels slepende of vrouwelijke, deels staande of mannelijke rijmen hebben, heeft dit drieëndertigste alleen staande. Misschien is het een inlapsel.

Zoe weet ic wel, dat ic en moghe
Berichten dat, te uollen doghe,
In woerden hieraf.
Alle zinne zijn tedroghe;
Alle creaturen, hoe men poghe,
En doeghen niet een caf,
Dat hoer enich te uollen toghe.
Mer nu verscarp dijns zins oghe,
Hoer, wat mi scrifture gaf;
Hout in dijnre herten graf.

Het zoo even gemelde streng orthodoxe en het anathema over de ketters uitsprekende zeven-en-dertigste couplet luidt aldus:

Waer iement, diet wedersprake
Dese gheloue ende dese sake,
Die waer ewelijc verdoemt.
Recht waert, dat men in den brand stake,
Ende hi daerna thelsce vier smake,
Daermen den duuel in droemt.
Helpt, God, dat ik daer noch gherake,
Dat ic dat zie, daer ic af make,
Die Godheit onghenoemt!
Zo ne trect mi niet die helsce drake (*)
Met hem ter eweliker wrake,
Daer niement uyt en coemt,
Wient scaedt oft vroemt.

(*) *Die helsche drake* is eene van die tallooze benamingen des Boozen, die men bij MAERLANT en andere schrijvers zijner eeuw telkens kan aantreffen. Zoo heeft hij *helsche viant*, *oude viant*, *Lucifer*, *helsche Here* enz., terwijl de hel, waarin, gelijk men zich voorstelde, de doemelingen zoowel door koude als hitte gepijnigd werden, bij hem onder de namen voorkomt van *helsche put*, *helsche vat*, (*vat* namelijk heeft in het oud-Hollandsch eene zeer ruime beteekenis; later ook nog bij VONDEL), *helsche bijt* (ijsgat), *helsch ijs*, *helsch convent*, *helsche tempeest*, *helsch dal*, *helsche mure*, *helsche ring*, *helsche hole*, *hellegrond*, *helsche stank* enz. Men zou over deze terminologiën eene geheele verhandeling kunnen schrijven en daarbij in het voorbijgaan van DANTE's *Inferno* spreken, in welken ook ijs en vuur de boozen folteren.

Doch genoeg over de *Drievoudichede*. Jammer, dat er zoo veel stoplappen in voorkomen! — Mijn Ambtgenoot G. J. MEIJER heeft dit stukje in zijne *Nalezingen op het Leven van Jezus*, doch wat anders dan in mijn handschrift, uitgegeven.

d). Vervolg op Martijn.

Tot den cyclus der zamenspraken tusschen JACOB en MARTIJN schijnt ook nog eene dialoog te behooren, die wel niet in mijn Zutphensch handschrift maar toch elders voorkomt, en in de Nieuwe Werken der Maatsch. van Nederl. Letterk. te *Leyden*, D. V. St. II. bl. 125, door den Hoogl. SIEGENBEEK is uitgegeven naar een handschrift der Haagsche Bibl. en naar den hier boven vermelden oud-Antwerpschen druk. Of het stukje van MAERLANT zij, laat zich, hoezeer in couplet 2 JACOB gezegd wordt in den *Dam* (*Damme* in Vlaanderen?) te wonen, nog altijd vragen. Dat het vrij duister van zin, vreemd soms van spelling (*) en hier en daar gebrekkig van lezing is, valt tamelijk duidelijk in het oog. Het bestaat uit zes-en-twintig coupletten, in dezelfde maat als de *Wapene Martijn*, en loopt hoofdzakelijk — wel te verstaan, zoo ik niet mis zie — over de eenigzins casuistische en den tijd der Scholastieken waardige vraag: als er

(*) De spelling van dit stukje handelt sterk in *ai*, *oi* en soortgelijke verlengingen der vokaal door middel der *i*, in plaats van de bij de Vlaamsche en Hollandsche schrijvers gebruikelijke *e*. Zoo b. v. in couplet 8 *wairt*, *spairt*, *vairt*, *begairt*, *verzwairt* enz. voor *waert*, *spaert* enz. In couplet 13 *woirt*, *voirt*, *versmoirt*, *toehoirt* voor *woort* of *woert*, *voert* of *voort* enz. Dit doet mij denken, dat het manuscript van een' Overijssels-, Gelders- of Kleefsman, of wel van een' Brabander uit die buurt is.

twee vrouwen zijn, van welke wij de eene vurig lief hebben, schoon ze zelve ons niet acht of telt, de andere integendeel uit liefde alles voor ons zou opofferen, hoewel wij van onzen kant niets voor haar gevoelen, wie van die twee zouden wij dan moeten redden, zoo zij beiden in levensgevaar verkeerden en haar behoud van ons afhing. MARTIJN pleit in dezen voor hetgeen blinde zinnelijke drift, JACOB voor hetgeen rede en billijkheid zouden eischen, aan welken laatsten MARTIJN het eindelijk gewonnen geeft.

Wij achten het onnoodig uit dit stukje hier iets aan te halen. — Liever iets uit:

e). Ene Disputacie van onzer Vrouwen ende van den Heiligen Cruce.

Dit is een stukje van 46 dertienregelige, kunstig rijmende coupletten, in mijn Zutphensch handschrift (met eene wat jongere hand en spelling, b. v. zonder *h* na de *g*) te vinden, en ook aan MAERLANT zich latende toeschrijven, schoon zijn naam er niet in vermeld wordt. Het is toch wel in zijn' trant en bevat aanvankelijk eene soort van dialoog tusschen de Heilige Maagd en het Kruis van CHRISTUS. MARIA namelijk verwijt aan het Kruis — hetwelk zij met *du* aanspreekt — dat het zich heeft laten gebruiken tot een strafwerktuig voor haren geliefden zoon, waarop het Kruis (beleefdelijk het meervoudige *gi* gebruikend) zich verdedigt met MARIA opmerkzaam te maken op de heilrijke gevolgen, die de kruisdood van CHRISTUS voor heel de wereld hebben zoude. MARIA wordt hierdoor tot zwijgen

gebragt, en men zou zeggen: hier eindigt het stukje. Met couplet 16 begint nu echter eene klagt van den Heiland zelven over de ontucht, schijnheiligheid, simonie en brooddronkenheid, die er in de Kerk heerschen, en eene aansporing voorts tot een' kruistogt tegen de Saracenen, waarop dan zonderling genoeg in couplet 38, als eene soort van derde afdeeling, wêer een teruggang tot het oorspronkelijk onderwerp wordt aangetroffen, en door den dichter onderzocht, wie het meest op onze hulde aanspraak kunne maken, de Maagd, die CHRISTUS ter wereld bragt, of het Kruis, waaraan Hij tot heil der wereld stierf. De slotsom is, dat beiden voor ons onmisbaar zijn, Mij komen die twee afdeelingen na couplet 16, ten minste de tweede van 17–38, vrij verdacht en als later aangehechte lapsels voor. Ze zijn ook duister en verward van stijl, en sommige woorden schier niet te verklaren. De opwekking intusschen tot eene kruisvaart tegen de Ongeloovigen is geheel in MAERLANT'S geest, die toch een afzonderlijk, hier onder, bl. 88, vermeld dichtstukje *van den Lande van Overzee* gemaakt heeft, waarin hij van het begin tot het einde de Christenen tegen de Turken te wapen roept. Hoe dit zij, ik geef hier uit mijn Zutphensch handschrift, couplet 6 en 7 tot een staaltje van den dicht- en rijmtrant dezer zoogenaamde *Disputacie.* Zij is in haar geheel door den Heer Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH naar de door STARING gecollationeerde *Le Longsche* kopij in de Werken van de Leyds. Maatsch., (V. D. II. St.) uitgegeven. De hier aan te halen

coupletten behelzen den aanvang der repliek, die het Kruis op het pleit van MARIA tegen hetzelve geeft.

Dat Cruce der Maget dus andwort:
In hebbe, Vrouwe, eren niet een ort,
Hens mi al van v comen.
Die vrucht, Vrouwe, die v toehort,
Die mine telge versiert, begort (*)
Met sonderlinger blomen,
Tlijc, dat gi bracht Maget vort,
Nu es hi geseilt an mijn bort,
Si keert noch v te vromen.
Al dragedi ronwe omme dese mort,
Al oest, al west, al zuut ende nort
Sal hem noch dies beromen,
Dat Jhesus hem liet domen.

Ic drage, Vrouwe, an minen mast,
Die soete vrucht, den soeten last
Niet tuwen behoef allene;
Nu wert hi mensscheit* dese gast, *of *menssche*
Dor v dede hijs niet enen bast,
Maer dor die werelt gemene;
Hier omme heeft hi in v gerast,
Ende dor waden ende dor past
Dit leven vol van wene;

(*) Dit woord wordt door den Heer V. D. B. te regt verklaard als *omgord, bewonden*. Het moet niet verward worden met *begoort*, dat in het hier boven bl. 82 genoemde *Vervolg op Martijn*, couplet 13 vs. 8, voorkomt, en *bezoedeld* beteekent, van *begoren*, d. i. *bezoedelen*. De Heer SIEGENBEEK zegt aldaar zulk een werkwoord *begoren* niet te kennen. Het is echter allergemakkelijkst te *veronderstellen*, want in Gelderland is *goor* voor vuil, morsig, bezoedeld, smerig, zeer gewoon, en in het Engelsch beteekent *gore* geronnen bloed, dat eene handen en gewaad zeer bemorsende, vuil en kleverig makende vloeistof is. Vergelijk ook KILIAAN en WEILAND. — Voor het overige is deze *Disputacie* vol echt Maerlantsche uitdrukkingen, en, op een paar fouten na, vrij zuiver van stijl, ofschoon slordiger van spelling dan de *Rijmbijbel* in mijn manuscript.

Hi wille, die werelt in dogeden wast,
Ende elc si in merkene vast
Sijn leven oetmoedich rene,
Ende micken op weelde clene.

f). Van den drie Gaerden.

De Disputacie van de Moedermaagd en het Kruis, en wel daaruit couplet 3, waaarin tot het Kruis gezegd wordt, dat het van een klein rijsje *(riscke)* eene magtige heerscheres *(Vrouwe)* geworden is, herinnert ons MAERLANT'S dichtstuk *van den drie Gaerden* of *het Boexken van den Houte*, gelijk het in twee of drie aloude, hoogst zeldzame drukken genoemd wordt (*). Dit niet lyrisch, maar verhalend dichtstukje wordt insgelijks in mijn Zutphensch manuscript aangetroffen, waarin het tusschen acht- en negendehalfhonderd regels telt, en uit hetwelk ik hier eenige weinige verzen wil laten volgen. Laat mij vooraf zeggen, dat de inhoud van dit gedicht vrij mystiek en fabelachtig is. Er wordt namelijk in gezongen (indien het stukje dichterlijk genoeg is om er dit woord van te mogen gebruiken) van drie gaarden, dat wil zeggen, drie boomtelgen of rijsjes, die uit drie korrelen van een' appel gesproten zouden zijn, welke tot den Paradijsboom der kennisse des goeds en des kwaads behoorde. Deze drie telgen (in hunne drieheid zinnebeeld

(*) Vergelijk de voorrede voor den *Spieghel Historiael* van MAERLANT, bl. 50, waar van een druk van 1480 en 1550 gesproken wordt. WILLEMS (Verhand.) zegt, dat er drie Antwerpsche drukken van bestaan, van 1480, 1546 en 1550. — Onlangs heeft de Heer P. I. VERMEULEN achter zijn *Van den Levene ons Heren* (*Utrecht* 1843) een fragment van 567 regels van dit dichtstukje uitgegeven, welk fragment hij bij het manuscript van dat *Leven* gevonden had. Die Heer kende ons handschrift niet. Zijn tekst verschilt nog al van den onzen.

der Drieëenheid) zouden na velerlei lotwisseling tot éénen boom zijn zamengegroeid, uit wiens hout door Gods bestuur, ten tijde van den marteldood van CHRISTUS, het heilige kruis zou zijn gemaakt geworden. Ziedaar de kern van MAERLANT'S legende — want aldus kan men haar met regt noemen — die, in weerwil van hare wezenlijke of schijnbare ongerijmdheid en haar' tusschenbeiden vrij langdradigen stijl, toch niet van alle schilderachtigheid ontbloot is, en waarvan de taal Maerlantsche kleur heeft. — Op de volgende wijze wordt in vs. 46 van mijn manuscript beschreven, hoe ADAM, afgemat van ouderdom en arbeid, zijnen zoon SETH verzoekt om den Cherubijn, die met een vlammend zwaard voor het Paradijs de wacht hield, te vragen, wanneer hij toch eindelijk de olie der ontferming bekomen zoude, die God hem beloofd had, toen hij uit Eden verdreven was.

Doe Adaem hadde gheleeft IX.c. jaer
Ende dertich wael naer,
Doe was hi van ouder cranc
Ende van aerbeide ghemanc;
Doe stoent hi metter spade ende wrochte,
Zo moede, dat hi niet meer en mochte.
Hi loende over zinen spade ende ruste.
Luttel hem zijns levens luste.
Cranclijc stoent hi ende stan.
Seth zinen zoene riep hi an
In deser manieren, ende seide:
»Lieve kijnt, gaet zonder beide,
Op gherechte vaderlike minne,
Toten inghel Cherubinne!
Dien zoeldi vijnden voer tparadijs;

Bidt hem, dat hi u maec wijs,
Hoe langhe tijt ic zal ghemissen
Des olys der ontfarmenissen,
Die mi God zelve dede beloven,
Doe ic van danen wart ghescroven.
En weset van den inghel niet vervaert,
Al draeght hi een vierich zwaert.
Hi hoedt daermede die zaeleghe stede,
Daer rust in is ende ewelijc vrede."

Is er niet iets roerends en schilderachtigs in de voorstelling van dien negenhonderd-en-dertigjarigen ADAM, die daar nog aan het zwoegen in het zweet zijns aanschijns is, voor een oogenblik het werk staakt en, op zijne spade leunend, al zuchtend zijn' zoon aanspreekt?

g). Van den Lande van Overzee.

Uit dit krachtig dichtstukje van MAERLANT, dat door den Heer HOFFMANN (*Horae Belg.* p. 23) teregt allerfraaist genoemd wordt, zouden wij ongaarne niet een paar coupletten mededeelen. Het is een wapenkreet tegen de Saracenen, een kruisvaarderslied, waarin de nood der Christenheid in het Oosten met levendige kleuren geschilderd, en Vorsten, Edelen en Burgers bij alles wat heilig is bezworen worden om haar van een' volslagen ondergang te redden. Het *land van Overzee* namelijk zijn hier de Aziatische en Afrikaansche gewesten aan de andere zijde der Middellandsche of der Wendelzee — gelijk zij oudtijds wel heette — en onder die gewesten Palestina, dat in den *Lekenspieghel* even zoo het *Heilighe Lant van Overzee (Pays d'Oultre-Mer)* genoemd

wordt (*). Hoe deze oorden MAERLANT aan het harte lagen, hebben wij hier boven, bl. 84, uit zijne *Disputacie* tusschen MARIA en het Kruis reeds kunnen zien. — Dit stukje *van den lande van Overzee* bestaat uit negentien coupletten, elk van dertien regels en weer zeer kunstig ieder couplet maar over twee rijmklanken loopende. Het wordt, voor zoover ik weet, nergens anders dan in mijn Zutphensch manuscript aangetroffen, naar hetwelk en naar het te *Leyden* berustend afschrift van LE LONG (dat echter, gelijk wij meermalen zeiden, niets anders dan eene kopij van het Zutphensche is (†)), wijlen de doorgeleerde en omtrent onze oude Letterkunde allerverdienstelijkste Archivarius VAN WIJN hetzelve in het tweede Deel van zijn *Huiszittend Leven* (Bijlagen bl. 306) heeft laten afdrukken. — Hierbij een paar coupletten! Fraai en gepast is in het negende de volgende vergelijking der destijds, zoo het schijnt, reeds zeer verbasterde Kerk bij een ligchaam, welks hoofd dronken is en door zijnen roes ook al de overige ledematen doet lijden.

Alse thoeft gulselike ontfaet
Den wijn, die zine kele doer gaet,
Het onkeert alle die lede.

(*) Zoo spreekt LODEWIJK VAN VELTHEM, Kap. 5. I. B. van zijn *Spieghel Hist.*, van de Geslachten (dat is de afstamming der Egyptische Kalifen) *van Overzee*.

(†) Vergel. VAN DEN BERGH, Nieuwe Werken der Leydsche Maatsch. V. D. II. St. Inl., bl. 5, en den Hoogl. SIEGENBEEK, Voorr. voor *Wapene Martijn*. Zie ook hier boven bl. 34. LE LONG heeft zijne kopij echter telkens bedorven.

Die mont hi roept, hi slaet, hi vaet,
Hi verzet, dat wale staet,
Bene faeliren ende voete (*) mede.
Die Keirke van Romen is dusdaen vraet;
Zi is dronken ende al zonder raet,
Die hoeft is van kerstijnheden.
Zine heeft geen let, dat haer bestaet,
Keizer, Coninc noch Prelaet,
Het en is, mits der ghirichede,
Ontkeert van goeden zeden.

Na deze verwijting, die aantoont, hoe vrij men reeds in de dertiende eeuw kerkelijke en wereldlijke misbruiken in het licht durfde stellen, gaat MAERLANT voort met de Vorsten en hunne leenmannen over de traagheid en lafhartigheid te gispen, die zij op algemeene en bijzondere kruis-

(*) LE LONG heeft ergens dit *de voete* (d. i. de voeten) gaan veranderen in *devotie*, hetwelk tot de duizend en één proeven behoort, hoe slecht deze anders verdienstelijke man onze oud-Nederl. Schrijvers verstond. En zoo verklaart hij (zegt de Heer v. WIJN) *bene faeliren* (dat is: de beenen bezwijken) door *wellevendheid!!!* — Onze kundige v. WIJN heeft echter ook een paar woorduitleggingen, die min streek houden; b. v. de geheel noodelooze conjectuur in coupl. 10 van *moutoene* voor het zeer bekende *boetoene*, de verklaring (in coupl. 11) van *hiesch* door *eischte*, terwijl het *beloofde* (Hoogd. *verhiess*) beteekent, en de als mogelijk voorgeslagene afleiding in couplet 19 van *massere*, van het Fransche *amasser*, terwijl dit *massere* niets anders dan het werkwoord *maescheren*, *maschelen* of *maeschen* van KILIAEN is, die zulks door bemorsen, met roet enz. bestrijken uitlegt, eene uitlegging, die daar ter plaats, waar van geld, dat nutteloos ligt te verschimmelen, gesproken wordt, volkomen strookt. Tevens heeft v. WIJN (misschien echter ook al door LE LONG's bedorvene Leydsche kopij in den war geholpen), in den vierden regel van het aangehaalde couplet, van den mond een' Monnik gemaakt, zeer verkeerd namelijk *die mont*, gelijk in mijn handschrift staat en de zin vereischt, in *die Monc* veranderende en in zijne Aant. zeggende, dat MAERLANT hier van een' dronken Monnik spreekt. — Zoo leest hij ook in den laatsten regel ongepast *onteert* voor *ontkeert* (afgeweken).

togten in Afrika, in Spanje en elders getoond hadden, en zulks niettegenstaande de Geestelijkheid den tienden penning harer inkomsten den Christen-Prinsen bij herhaling voor zulke Heilige Oorlogen had afgestaan. Zie couplet 10.

Hoert, ghi Heren, ghi Baroene,
Wes die Keirke u vermoene!
Zi zeit: zi hevet tiende ghegheven,
Daer zi noyt af te haren doene
Profijt ghecreech van enen boetoene,
Dat zijt weet oft heeft beseven.
Wat dadi in Tunes, in Arrogoene?
Ieghen wien waerdi daer coene?
Wat eren hebdi daer beweven?
Waert, dat u di Duvel niet en spoene,
Ghi naemt met v ten uwen verdoene
Van uwen rechten goede beneven,
Ende hulpt der Keirken, daer si moet beven enz. enz.

Wij kunnen ons niet onthouden van den aanvang of het eerste couplet van het dichtstukje ook nog aan te halen. Het, helaas! thans geheel verouderde voornaamwoord *du*, *di*, en het bezittelijke *dine* vertoont zich hier nog in al zijne kracht.

Kerstenman! wats di ghesciet?
Slaepstu? Hoene dienstu niet
Jhesum Christum, dinen Here?
Peins! doghedehi doer di enich verdriet,
Doe hi hem vanghen ende crucen liet,
Int herte steken metten spere?
't Lant, daer hi zijn bloet in sciet,
Gaet al tequiste, alsmen siet;
Lacy! daer en is gene were!
Daer houdt dat Sarracijnsche diet
Die Keirke onder zinen spiet
Daerneder, ende doet haer groet onnere;
Ende dien dunkets min no mere.

Fraai en nadrukkelijk! — Dat dit, in mijn handschrift, van taal zeer zuivere kleine gedicht van MAERLANT is, lijdt, dunkt mij, geen' twijfel. Trouwens, in het laatste of negentiende couplet noemt de auteur zich ook bepaaldelijk IACOB.

Ghi Heren, dit is Iacobs vont enz.

h). Die Clausule van der Bible.

In mijn Zutphensch handschrift vindt men ook onder de aan MAERLANT toegeschrevene gedichten een stukje met het bovenstaande opschrift en uit 42 zulke *Clausulen*, d. i. strophen of coupletten, elk van dertien regelen, bestaande. De rijmen, die over twee slepende of vrouwelijke rijmklanken telkens loopen, zijn fraai en kunstig. Het stukje zelf is een loflied op de Heilige Maagd, dat onuitputtelijke voorwerp van bewondering door heel de Middeleeuwen, en wier deugden en voortreffelijke hoedanigheden, zoo van ligchaam als van ziel, met de levendigste kleuren hier geschilderd worden. Onder anderen maalt de Dichter in couplet 25–28 hare schoonheid op de volgende wijze weidsch genoeg af — en dit moge tot een staaltje van zijn penseel en koloriet strekken —.

Dese vrouwe, dese maghet,
Die den Duvel noch versaghet,
Was zo claer na den lichame;
Die nature hadde hur beiaghet
Die scoenheit, daer hur mede bedragbet
Al dat hevet menschen name,
Wat helpt daer omme ghevraghet?
Van horen live was ghevaghet

Alle smette ende alle blame;
An huer en was niet ghetraghet;
Hur ghelike wart nie verdaghet,
Noch geboren van Adame,
No zo reine no zo bequame.

Huer haer was scoenre dan gouddrade,
Want die nature vant in rade,
Dat zijs hur gonste allene;
Hur vorhoeft slecht gelijc den plade,
Ende witter dan die lelieblade;
Hur oren wel te maten clene;
Wijnbrauwen bruun zonder ghegade;
Die oghen blide ende ghestade,
Ghelijc den carbonkel stene;
Die rode rose bat ghenade
An hur lier; het ware scade,
Vonde men zo wel gheverwede ene
In dese werelt al ghemene.

Noyt en maecte die nature
Nese, bat gheset ter cure,
No lippe zo zoete aen monde;
Wat wonder eest, dat vloyt daer dure
Zo menighe bede telker ure,
Die verbidt des menschen zonden?
Hur tande wit, reine ende pure;
Noyt was man, die kints figure
Zo scone ghevisieren conde.
Zoeter no zaeligher creature
En wart niet moeder te zure,
Zint die werelt eerst begonde,
No hier no in ghere stonde.

Hur hals witter dan die zwane,
Of dan yvore of dan boucrane,
Te lane no te cort, mer te maten;
Al leide elc man den zin daer ane,
En zeide nieman, na minen wane,
Hoe wel hur hoor ghegaren zaten;

Hur arme lanc na den welstane,
Witte hande ende welghedane,
Altoes ontdaen ter caritaten.
Nu zijt ghereet, Vrouwe, tontfane
Den zondare, die zine trane
Gherne laet om zine ommate,
Ende doet, datten God niene hate (*)!

(*) De Heer en Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH heeft naar de *Le Longsche* kopij van het Zutphensche handschrift (met dit handschrift door wijlen den Heer STARING vergeleken) deze Hymne in het V D. II St. bl. 58 van de Nieuwe Werken der Leydsche Maatsch. naauwkeurig uitgegeven. Dat zij van MAERLANT is, meen ik te kunnen aannemen *en* om den eerbied, dien MAERLANT in al zijne werken voor de Moeder des Zaligmakers ten toon spreidt, *en* wijl de naam JACOB, als Maker van het vers, uitdrukkelijk in het laatste couplet genoemd wordt. De bedenking tegen MAERLANT's auteurschap, uit de eenigzins andere spelling van enkele woorden in dit loflied door den Heer V. D. B. getrokken, komt mij zwak voor. — Het zoo evengemelde laatste couplet heeft nog het eigenaardige, dat het, hierin van de overigen afwijkende, geheel uit *monoríme's* bestaat, dat wil zeggen, uit rijmen, allen op één' en denzelfden rijmklank. Hierover in de Aanstippingen iets naders. Wij laten de strophe hier naar ons handschrift volgen.

Jacob heeft ghemaect van hare,
Die zo scoene is ende zo clare,
Datter werelt openbare
Te zeggen onverwinlic ware,
Ende bidt, dat zine beware
Ter lester stont, die zere is zware,
Dat hi te rusten vare
Met hem toter blider scare,
Ende zine quite van den vare
Vor hem, die de zonden heeft ommare,
Dat hine te zire ghenaden spare,
Ende hine dan bringhe dare,
Daer nemmermeer einden iare.

Men vergelijke bij dit loflied op MARIA andere soortgelijke, b. v. de Hymne getiteld: *Dit sijn de seven bloemen*, die door mijn' geëerden ambtgenoot MEIJER in de Werken der tweede klasse van het Instituut (VI D. 2de St.) is uitgegeven, en waarin de Moedermaagd bij zeven onderscheidene bloemen vergeleken wordt. Zoo ook de beschrijving, die VAN VELTHEM in zijn' *Sp. Hist.*, B. VI, I, 34, van MARIA's

i). Van den V Bloemen.

Wij zeiden zoo even, dat door heel den Middeleeuwschen tijd heen de Moeder van CHRISTUS in liederen en andere schriften op allerlei wijze gehuldigd werd, en dat ook MAERLANT tot hare ijverigste vereerders behoorde. Zoo kan het ons dan ook niet vreemd dunken, dat het dichtstukje uit mijn Zutphensch handschrift, hetwelk den bovenstaanden titel *Van den V Bloemen*, dat is, de vijf Vreugdebloemen, voert, aan hem wordt toegeschreven, ofschoon evenwel zijn naam in hetzelve volstrekt niet genoemd wordt. Taal en stijl intusschen zijn tamelijk Maerlantsch, en ook de kunstige maat en rijm zijner niet onwaardig. Deze maat en rijm verschillen echter van die van den *Wapene Martijn* en van andere zijner hier boven opgenoemde lyrische dichtstukjes, want de coupletten (er zijn er zes) bestaan elk niet uit dertien, maar uit twaalf regels, en loopen niet over twee, maar over drie rijmklanken. Het onderwerp van dit korte dichtstukje maken de vijf hoofdvreugden uit, die MARIA in haar leven gesmaakt heeft. Vooreerst namelijk, toen de Engel GABRIËL haar de onbevlekte ontvangenis *(conceptio immaculata)* uit den Heiligen Geest verkondigde,

---

schoonheid geeft, — om thans van meer andere niet te spreken. — VONDEL's echt dichterlijk dichtstuk aan MARIA heb ik in mijne uitgaaf van eenige zijner kleinere gedichten (*Gron.* 1838) opgehelderd, en daar ook een fraai vers van BILDERDIJK over hetzelfde onderwerp aangehaald, gelijk mede wat HOFFMANN zegt van al de lofzangen, die ter eere der Heilige Maagd in onze oude Letterkunde voorkomen.

ten tweede, toen JEZUS geboren werd, ten derde, toen hij uit den dooden opstond, ten vierde, toen hij ten hemel voer en aan 's Vaders regterhand verheven werd, en ten vijfde eindelijk, toen zij zelve in de hemelsche heerlijkheid werd opgenomen. Aan de opnoeming van elke dezer vreugden knoopt de Dichter gebeden en verzuchtingen. De fraaije en kunstige versificatie is het beste van dit gedichtje, dat door den Heer VAN DEN BERGH in het zoo even aangehaalde deel der Werken van de Leydsche Maatsch. is uitgegeven. Zie hier tot proeve het eerste couplet. (De spelling met *g* en *gh* is weifelend).

Maria! Vrouwe wtvercoren,
Gi ontfinget in v oren (*)

(*) De Heer V. D. BERGH zegt: »Eene duistere zinspeling op des Engels boodschap." — Duister is ze zoo zeer niet, maar voor ons wat zonderling luidende, hoewel in MAERLANT's tijd niet ongebruikelijk, want ik vind ze ook in de *Dietsche Doctrinael*, bl. 22. De Dichter wil zeggen: *Concepit per aures* (of *auribus*) *Maria, audiens Angeli nuntium etc.* Ten onregt meent ergens de Heer MEIJER, dat *in u oren* (dat is, in uwe ooren) hier *ter uwer ure* zou beteekenen. Vs. 5 van ons couplet hebben wij immers nogmaals dezelfde uitdrukking, en zoo ook in vs. 7, waar *het ontfingdi bi der tale* (dat is, werd gij bevrucht door de woorden) niets anders is. Daarom werd het feest der *Annuntiatio*, dat op den 25 Maart jaarlijks plegtig gevierd wordt, vroeger ook wel genoemd *Mariae conceptio*. Niets gewoner voor het overige vóór, in en na MAERLANT's leeftijd dan zulke liederen, zoo in het Latijn als in het Nederlandsch, waarin de vreugde en droefheid, die MARIA in haar leven zoo al ondervonden had, werden opgeteld en geschilderd. Zoo heeft men in een handschrift, hetwelk bij het Koninkl. Nederl. Instituut berust en, schoon ten onregt, achter op deszelfs band den titel draagt van *Geestelijke Gezangen van* MAERLANT, onder meer andere een gedicht, waarin een aantal ergernissen en smarten der Moedermaagd worden opgesomd. Mijn geëerde Ambtgenoot MEIJER heeft hetzelve met het

Van den heiligen Geest u kint;
Gabriel brochte v te voren,
Doe hi v twort sprac in doren,
Dies ghi twifelt niet en twint;
Daer ontfingdi bi der tale,
Dies ghi vro waert, scone smale!
Om die vroude, die men vint,
Die v daer bequam so wale,
Ontfaet mi ten lesten male,
Eer dat mi die viant bint!

k). *Zente Anselmus, of dit is Onzer Vrouwen Claghe.*

Tot de Maria-liederen behoort ook dit bovenstaande stukje uit mijn Zutphensch handschrift, dat, als het vorige, wel niet met zekerheid, maar zoo lang het tegenovergestelde niet bewezen wordt, toch met eenige waarschijnlijkheid aan MAERLANT toegeschreven kan worden, daar het onder de gedichten, die kennelijk van hem zijn, wordt aangetroffen, over een hem ter harte gaand onderwerp loopt en zijne manier van uitdrukking heeft. MARIA wordt hier ingevoerd, weenende en klagende over haren beminden Zoon, die daar aan

---

opschrift van: *Dit sijn onser Vrouwe droefheiden*, (Deel VI, Stuk II, der werken van de tweede klasse van het Instit.) het licht doen zien. Het beroemde *Stabat Mater*, tallooze malen in 't oud-Nederl. vertaald, en later door PERGOLESE's muzijk verheerlijkt, behoort ook al tot die soort van liederen. (Verg. v. D. BERGH t. a. p.). En zoo heeft de moeder van CHRISTUS den dichteren, schilderen en toonkunstenaren eene onuitputtelijke stof tot gezangen, tafereelen en muzijkstukken opgeleverd. De haar toegeschrevene ligchamelijke schoonheid maakte haar voor den Christelijken kunstenaar meer, dan VENUS voor den Heidenschen geweest was. Wat toch kan bij RAFAËL's *Madonna's* halen? Vooral ook om adel en schoonheid van ziel moest MARIA in de Christelijke phantasie veel hooger staan, dan ooit eene Godin der Oudheid in de verbeelding van Grieken of Romeinen gestaan had, of staan konde.

het kruis hangt en wiens lijden zij met levendige kleuren schildert. Zij herinnert zich echter, tot wat einde hij sterven moet, en JOHANNES, die na haar het woord opvat, vertroost haar verder met deze gedachte. Dan opent CHRISTUS zelf den mond, spreekt haar van het martelhout moed in, en voorspelt de kracht, die in vervolg van tijd de gebeden, ook tot haar gerigt, hebben zullen. Nu volgt het verhaal van het sterven des Verlossers en van de daarbij plaats hebbende wonderteekenen; voorts, hoe JOZEF *van Arimathea* PILATUS verzoekt den gestorvene te mogen begraven, hoe MARIA het afgenomene lijk nogmaals aanspreekt, hoe de discipelen komen, hoe JEZUS dan, onder het vernieuwde gejammer zijner moeder, ter aarde besteld wordt, en hoe eindelijk JOHANNES de zijner zorg aanbevolene MARIA met zich huiswaarts neemt. — Schoon dit stukje, dat uit 517 doorloopende, telkens op elkâar rijmende versregels bestaat, hier en daar vrij langwijlig en niet zonder herhalingen is, zijn echter deze en gene plaatsen niet van alle levendigheid en gevoel ontbloot. Taal en stijl zijn ook redelijk zuiver oud-Hollandsch. De spelling echter van *wij* voor *wi*, *zij* voor *zi* enz. is oneigenaardig. — Daar het niet is uitgegeven, zullen wij dit misschien te zijner tijde wel eens doen. Hier, waar het ons aan ruimte ontbreekt, neme men het met eenige regels voor lief. Aldus luidt het begin:

Hoert groet zeer met groten rouwe!
Het quam Maria, onze Vrouwe,
Ende die Evangeliste Zente Jan

Quam met hare, een zerich man,
Daer Jhesus ten den cruce hinc,
Al was hi Gods zone ende coninc (*).
Maria claghede wel zere
Haer kijnt, onzen lieven Here;
In deser manieren, in deser wijs
Claghede si Gode van paradijs:
»Ay, liefste kijnt, hoe hancstu hier" enz.

Zie hier iets uit de beschrijving der wonderteekenen bij 's Heeren sterven:

Alse dus versceiden was onse Here,
Die aerde bevede vele zere;
Het wart donker over al
Op den berch ende int dal;
Die zonne liet haer scinen staen,
Die stene cloven harde zaen
In alsdie werelt openbare.
Die Joeden worden alle in vare,
Die bomen dorreden na ende verren;
Haer scinen lieten alle die sterren.
Dat laken in den tempel hinc
Scoerde zaen, ende ander dinc
Zij toenden alle haer nature,
Zine doet vernam elke creature enz.

l). De Zeven Ghetiden.

In mijn Zutphensch handschrift treft men ook een gedicht van omstreeks honderdnegentig versregels aan, *de Zeven Ghetiden* getiteld, dat insgelijks wel van MAERLANT zijn mag, hoewel zijn naam er niet in voorkomt. Het zijn gebeden

(*) Zulk een jambus, als coninc hier in de versmaat schijnt, in plaats van den spondéus of trochaeus coninc of coninc, is bij onze oude Schrijvers, met name bij MAERLANT, niet vreemd. Iets naders hierover in de Aanstippingen.

in rijm, te doen *op*, en ingerigt *naar* de verschillende getijden, tijdperken of hoofdafdeelingen van nanacht en dag, in betrekking beschouwd tot het tijdsverloop van den goeden Vrijdag, gedurende hetwelk CHRISTUS gevangen, beschuldigd, veroordeeld, gekruist, afgelegd en begraven werd, en welke getijden of *Horae Canonicae* hier met de kerkelijke benamingen van *Metten (Matutinae Horae)*, *Priemtide (hora prima*, 't eerste biduur, te zes uur 's morgens), *Terciën* of *Terciëtide (hora tertia*, drie uur later, of negen uur 's voormiddags), *Sexte tide (hora sexta post primam*, twaalf uren 's middags), *Noenen (hora nona*, drie uur 's namiddags of de negende ure na priemtijd), *Vespertide* ('s avonds bij zonnenondergang), en *Completen* (het laatste biduur, zooveel als *post completum diem et Christi passionem)* bestempeld worden. Men denke aan het Latijnsche versje: *Matutina ligat Christum etc.* — Ik neem van dit ongedrukte stukje hier de Inleiding over, die eenigzins zou kunnen doen vermoeden, dat MAERLANT deze geestelijke verzuchtingen heeft vervaardigd, daar hij Inleidingen nog al bemint. Vergelijk zijn' *Rijmbijbel*, zijn *Van der Drievoudichede* enz. (*).

(*) Of MAERLANT intusschen een Clerk geweest zij, gelijk de maker hier genoemd wordt, mag men in twijfel trekken, zoo men door Clerk ten minste een' Geestelijke of Priester in de volle kracht des woords verstaat. Het woord Clerk heeft echter ook wel bloot de beteekenis van Geletterde, bepaaldelijk van een' Geletterde, die Latijn verstaat. Men vergelijke over dit van zin zeer weifelende woord HUIDECOPER *op Stoke*, III. bl. 446-449. VAN WIJN, *Hist Avondst.*, D. I. bl. 278, 279. Voorrede voor MAERLANT'S *Spieg. Hist.*, bl. 15-20. HOFFMANN, *Horae Belg.* I. pag. 22, welke laatste daar niet vreemd schijnt van het denkbeeld, dat MAERLANT eene soort van Geestelijke geweest is. Ter verdediging, wel is waar, van het tegenovergestelde

Ic wil v segghen openbaer,
Zekerlike al overwaer,
Zo waer zo vrouwe in arbeit gheet,
Ende zi desen boec int huus weet,
Heeft sijs ghelove zonder waen,
Zi zal te zachter hebben zaen,
Ende die vrucht, die zi bringhen zal,
Zal zijn recht hebben al;
Zo wie oec ghelove hevet des,
Zo wat huse daer dese boec in es,
Daer en mach tempeest no plaghe
Comen bi nachte no bi daghe;
Ende alle dieghenen, die Gode minnen
Ende hieraen legghen hare zinnen,
Dit dichte ende dese rime horen,
Eest hier, eest in midden, eest voren,
Diere eernste ane legghet, het eest man of wijf,
God gheve hem een zalich lijf,
Ende die clerke, die dese rime makede
Diere om pijnde ende wakede,
Gode ende onzer Vrouwen teren,
Datter tvolc ane moete leren,
Zonder einde moete zine ziele
Zijn metten inghel Zente Michiele,
Ende rusten in den hoghen trone

---

gevoelen beroepen CLIGNETT en STEENWINKEL zich in de Voorr. voor den *Spieghel Hist.* op vs. 25, bl. 3 van de prologhe, doch die plaats bewijst mijns inziens zeer weinig, en de groote kennis, die MAERLANT van den Bijbel en allerlei godsdienstige onderwerpen ten toon spreidt, zijn vrome toon enz. zouden bijna doen denken, dat hij op de eene of andere wijze tot de Geestelijkheid behoord hebbe. Intusschen HOFFMANN zelf schijnt later MAERLANT in zoo ver slechts een' Clerk te noemen, als hij een Geschiedkundige en een in de *Biblia Vulgata* en het Latijn ervaren Geletterde was. Zie de zeer belangrijke Aant. *Hor. Belg.* VI. 207, over de benamingen van *Clerke*, *Menestrelen*, *Dichtere* enz. MAERLANT, Lezer! mag een Clerk geweest zijn op dezelfde wijze, als MELIS STOKE in het tiende boek zijner *Rijmkronijk*, vs. 1058, en zijn kopiïst *Wouter* vs. 1107 zich *Clerken* noemen. En zoo ook JAN, de Schrijver der *Brabandsche Yeesten*, waarvan hier onder.

Met al den inghelen vele scone,
Ende onzer alre ziele met hem!
Spreect alle na mi amen!
Die dit screef ende scriven dede,
God gheve hem goet ende ere mede!
Ende ewelike blijdscap na dit leven
Moete God ons allen gheven,
Met hem boven in den trone,
Daer die inghelen zinghen scone!

De taal, Lezer, is zuiver oud-Hollandsch genoeg, maar stijl en gedachten zijn droevig kreupel. Zoo MAERLANT het gedicht heeft, waaraan ik nog twijfel, heeft hij zeker wat geknikkebold. *Quandoque bonus dormitat Homerus* (*).

m). Die zeven worde, die God sprac an den cruce.

Slechts één dichtstukje van 130 versregels is er in mijn Zutphensch handschrift, hetwelk ook in het hier onder in de noot genoemde gebedenboek van het Koninkl. Nederl. Instituut voorkomt. Het is namelijk dat stukje, waarin de zeven kruiswoorden of de woorden, die CHRISTUS aan het kruishout uitsprak, en die zich tot zeven hoofdpunten brengen laten, vermeld en met elk van dezelve verzuch-

(*) Men kan met dit dichtstukje *de Zeven Ghetiden* (behalve de door MONE bl. 151 opgenoemde) een soortgelijk met denzelfden titel vergelijken, hetwelk de Heer MEIJER naar het hier boven bl. 96 vermelde, vermoedelijk te onregt aan MAERLANT toegeschreven getijdeboek in de werken der Tweede Klasse (VI. D. 2de St.) van het Instituut heeft uitgegeven. Eerst meende men, (gelijk ook de kundige V. D. BERGH bij abuis doet) dat beide stukjes hetzelfde van inhoud waren. Toen mij echter het gezegde getijdeboek door de Tweede Klasse ter bezigtiging gezonden werd, deed mij beider vergelijking dadelijk zien, dat de behandeling van het onderwerp geheel verschillend was.

tingen en gebeden aan den Verlosser gepaard worden. Zie hier een staaltje. De dichter spreekt op de volgende wijze van hetgeen JEZUS tot MARIA en JOHANNES zeide.

Here Jhesus Christus, ghi die hinct.
Naect ant cruce ende zere besprenct
Ende belopen mit den bloede,
Als die beke uter vloede,
Al daer ghi hinct spraect di (lees *spraecti*)
Iegen (*) uwer moeder, maget vri:
»Wijf, zich hier dijn kint!"
Dat daer te voren noyt noch zint
So maten een wissel en was gedaen,
Als daer Maria hadde ontfaen;
Want zi ontfinc eens vischers sone
Om den Here van den trone.
Doe seide hi: »Jan dits dijn moeder!"
Daer wart Jan huer behoeder. —
Daer omme biddic u, Here!
Dor uwer liever moeder ere,
Die ghi in groten dogen liet,
Doe ghi beide mit dogene sciet,
Dat scarper was dan enich swert,
Dat ghi mi, die vele deert,
Laet onstich uwer moeder zijn,
Ende maect van huer die moeder mijn,
Die ic sondare heb sere te doene enz.

(*) Het invoegen der *h* na de *g* is in dit stukje maar sober in acht genomen. Ook kon de verdere spelling beter. — Voor het overige is hetzelve in zijn geheel naar het bovengemelde Gebedenboek, vergeleken met nog een ander, door mijn' geachten ambtgenoot MEIJER uitgegeven. Hier en daar is de lezing van zijnen tekst verschillend van dien van mijn Zutphensch handschrift. Andere manuscripten van hetzelfde gedicht, (zoo 't schijnt,) vindt men genoemd bij MONE, *Uebers.* bl. 178. — Ik meen nog te moeten opmerken, dat in den laatsten regel van de hier door mij aangehaalde plaats bij den Heer MEIJER gelezen wordt:

Dies ic sondersse sere hebbe te doene.

n). Van ons Heren wonden, en *o) Van ons Heren Kintschede.*

Ook van deze twee stukjes uit mijn Zutphensch handschrift, die beiden door den Heer VAN DEN BERGH in de Nieuwe Werken der Leydsche Maatsch. (D. V. St. II.) uitgegeven zijn, zou ik nog een paar staaltjes in deze bloemlezing kunnen aanvoeren, doch ik laat zulks ter plaatsbesparing achterwege. Die stukjes zijn ook maar klein, en schoon het eerste van MAERLANT zijn kunne, (zekerheid is daar echter niet voor) is zulks het tweede gewis niet, daar het mij onlangs is gebleken, dat het een fragment is van een berijmd leven van JEZUS, denkelijk uit de veertiende eeuw, hetwelk onlangs door den Heer P. I. VERMEULEN, gelijk wij bl. 86 zagen, onder den titel: *Van den levene ons Heren*, met eene belangrijke inleiding in het licht is gegeven, en waarvan deze nog al idyllische beschrijving van CHRISTUS kindsche jaren vs. 854 tot 921 uitmaakt. Mijn tekst is echter veel minder bedorven en heeft niet den zotten regel, dat het kind JEZUS ook Fransch en Hollandsch verstond. — Misschien halen wij in het vervolg, zoo er plaats is, nog wel eenige regels uit dit door een' onbekenden geschreven Leven van JEZUS aan. Thans

(d. i., die, of dat ik zondares zeer noodig heb) waaruit de Heer MEIJER meent te moeten besluiten, dat eene vrouw (en dus niet MAERLANT) de maakster, of wel afschrijfster van dit gedicht is; een besluit, hetwelk, schoon het om andere redenen aannemelijk zijn moge, toch, gelijk men ziet, door ons handschrift niet gewettigd wordt. Immers in onzen tekst komt dat geheele woord *sondersse* (zondares) niet voor, maar er staat uitdrukkelijk *sondare* (zondaar). — Ik heb in mijn handschrift vóór dit dichtstukje ook nog eene Inleiding in proza.

haasten wij ons afscheid te nemen van MAERLANT (*), den oudsten, meest bekenden en vruchtbaarsten der Nederlandsche schrijvers, en van de hem met meer of minder regt toegekende geschriften, en wij gaan tot zijnen tijdgenoot MELIS STOKE over, die wel niet zulk een veelschrijver, maar toch een allerbelangrijkst auteur geweest is.

UIT MELIS (AEMILIUS) STOKE.

MELIS STOKE, schrijver eener voor ons oud-Vaderlandsche geschiedenis hoogst belangrijke *Rijmkronijk*, (zoo die van ééne en dezelfde hand gesproten is) was vermoedelijk een Hollander of Utrechtenaar, van wien men echter niets met zekerheid weet, dan dat hij zich een' armen Klerk, dat is, of Geestelijke of Schrijver, noemt (†) en een tijdgenoot was der Hollandsche Graven FLORIS V,

(*) Ik zou hier anders uit mijn Zutphensch handschrift nog wel een paar regels aan kunnen halen uit een ongedrukt stukje, *Van den Clusenaere* getiteld. Het bestaat uit 102 telkens op elkâar rijmende versregels en is eene legende, die vermeldt, hoe zekere vrome Hermiet, op zijn gebed daarom, het juiste getal der door CHRISTUS in zijn lijden bekomene wonden en striemen te weten komt, en tevens, waartoe deze kennis hem en anderen strekken kunne. De aanvang luidt:

Gheloeft ende ghebenedijt
Moet hi zijn, die te alre tijt enz.

Het stukje is echter van te weinig belang. — De *Prozabijbel*, dien de zeer geleerde I. VAN HARDERWIJK gevonden heeft, weet ik nog niet, of van MAERLANT zij.

(†) Juist dien naam van armen (zie over 't woord HUIDEC. op S. III. 477) geeft zich ook JAN DE CLERC, de Schrijver van de hier onder te vermelden *Brabandsche Yeesten* en vermoedelijk ook van den *Lekenspieghel*. Hij doet zulks in de opdragt van dit laatste werk aan

JAN I, JAN II en WILLEM III, aan den eersten van welke Graven toch hij zijn werk opdraagt en tot den laatsten van welke (WILLEM III) de woorden gerigt zijn, waarmede hij het laatste of tiende boek zijner *Rijmkronijk* eindigt. Zijne kronijk is dus geschreven op het slot der dertiende en in het begin der veertiende eeuw. In de *Rijmkronijk* van STOKE, die uit tien boeken of een groote veertiendehalfduizend versregels bestaat, worden, na eene inleiding, hoofdzakelijk de daden en verrigtingen der Graven van Holland en Zeeland beschreven, van DIRK *den Eersten* af tot op WILLEM *den Derden* toe. Hoog schat men zijne naauwkeurigheid en waarheidsliefde, zoo bij hetgeen hij zelf gehoord of gezien, of bij hetgeen hij uit anderen overgenomen heeft, b. v. uit de oud-Egmondsche Latijnsche kronijk *(Hollandiae Chronicon)*, die het laatst door wijlen den Hoogleeraar KLUIT uitgegeven is, en waarover men de belangrijke *Bibliotheek der Nederl. Historieschrijvers* van den Heer en Mr. S. DE WIND vergelijken kan. Zie D. I. St. I. bl. 32. — Wat de uitgaven der kronijk van STOKE betreft, de beste is die van den grooten HUIDECOPER, die, naar verschillende handschriften

---

Hertog JAN III *van Braband:*

Heere, desen bouc ende dit werc
Soe geeft u Jan, u arme Clerc.

Vergel. WILLEMS Inl. tot de *Brab. Yeesten*, die daarbij uit een oud charter aantoont, dat de Secretaris van *Mechelen* doorgaans *Clerc* geheeten werd. Hij voegt er bij, dat het meest een Geestelijke was. Zie voor het overige over de vraag, of de *Rijmkronijk* van MELIS STOKE niet soms voor het werk van meer dan één' Schrijver te houden zij, hier onder een woord aan het slot.

en eene vroegere editie (*) van DOUZA, het werk, ten jare 1772, in drie deelen in kwarto het licht deed zien en met een' schat van de geleerdste, zoo taal-, als inzonderheid historie- en oudheidkundige aanteekeningen verrijkte. Vele plaatsen echter der kronijk houdt HUIDECOPER voor inlasschingen van Afschrijvers, schoon hij in dit zijn gevoelen, naar sommiger en ook mijne meening, wel eens te ver is gegaan (†). — Het fraai oud-Hollandsch van STOKE wijkt hier en daar van het Vlaamsch van MAERLANT af, b. v. in het gebruik van het lidwoord *de*, hetwelk bij hem menigmalen in plaats van het anders meer gebruikelijke *die* voorkomt, terwijl hij hetzelve ook wel in den zin van *welke* bezigt. Het eene en andere is wat minder Maerlantsch. Van stop- en bastaardwoorden, hoewel hem alles behalve geheel vreemd, is hij soms zuiverder dan de Vlaming. Doch het is hier de plaats niet om over het onderscheid van taal, stijl en denktrant dier twee oud-Nederlandsche tijdgenooten verder uit te weiden. Het ware een goed onderwerp voor eene afzonderlijke verhandeling, ofschoon evenwel STOKE en JAN VAN HEELU (over wien zoo straks) nog beter te vergelijken zijn zouden. — Poëzij moet men bij STOKE niet zoeken. Hij

(*) Die handschriften enz. zijn het naauwkeurigst opgegeven door CLIGNETT, (*Vertoog over het aantal der Handschriften*, die HUIDECOPER *bij de uitgaaf der Rijmkronijk van* MELIS STOKE *gebruikt heeft*) en door HOFFMANN, *Horae Belg.* I. p. 70. Zie voorts MONE 110. Jammer, dat HUIDECOPER's Voorrede nooit in het licht is verschenen!

(†) Vergel. CLIGNETT, *Bijdragen*, bl. 204, die ook oordeelt, dat HUIDECOPER in de lezingen van het zoogenaamde manuscript A, hetwelk hij voornamelijk volgde, zich wel eens zeer willekeurige veranderingen veroorloofd heeft.

schreef proza, maar dat hij, gelijk het gebruik der eeuw vorderde, in rijm bragt. Met dat al ontbreekt het hem in geenen deele soms aan kracht en klem van uitdrukking en aan iets zeer schilderachtigs en dramatischs in de voordragt. In al die kronijken, Lezer! doet zich nog een nagalm der aloude volksliederen en volksballaden hooren, die de eenigste geschiedbronnen in de kindschheid der natiën waren. Kunnen wij die echo ook nog niet flaauw in HERODOTUS opmerken? — Van het schilderachtige en dramatische bij STOKE kan b. v. het verhaal van de gevangenneming en van den moord, die ten jare 1296 aan Graaf FLORIS *den Vijfden* door de zamengezworene Edelen GERARD VAN VELZEN, GIJSBRECHT VAN AMSTEL en een aantal anderen gepleegd werd, ten bewijze strekken. Het komt voor in het laatst van het vierde en in het begin van het vijfde boek. Wij zullen, tot een staaltje uit MELIS, er hier het grootste gedeelte van overnemen. De aanvang zij van vs. 1357 des vierden boeks, waar hij begint te verhalen, hoe de Graaf, niets kwaads vermoedende, de gezegde Edelen, om een' zoen met hen te treffen, te *Utrecht* genoodigd had, daar eene poos met hen aan tafel doorbragt, en dan, na een oogenblik slapens, met hen ter jagt reed, waarop hij door hen gevangen genomen, naar *Muiden* geleid, en een paar dagen daarna, als men hem verder vervoeren wilde, doch door 's Graven aanhangelingen werd vervolgd, onder weg afgemaakt werd.

Hi deedse alle mit hem eten.
Bi siere side waren gheseten
Herman van Woerden ende Ghisebrecht
Van Amestelle, de over recht
Altoos te siere taefle saten,
Ende met hem dronken ende aten.
Dandre waren gheseten daer,
Dene voren, dandre naer,
Als daer betaemde haer ghelike.
Men at ende dranc blidelike
Over al daer in den hove.
De herberghe was van goeden love.
Want een Hoghe Avont was,
Was men vele te blider das.
Maer dat hof moeste sceiden,
Eer avont quam, met droefheiden:
Dat pensde van Woerden de verrader,
Ende sine ghesellen allegader,
Mocht na haren wille gaen.
Alst gheten was, ende opghedaen,
Ghinc de Grave in siere rusten,
Want hem begonste slapens lusten.
Elc ander ghinc daer hi woude.
Doe ghevielt, alst wesen zoude,
De verraders treckeden te samen;
So dat si buter stat doe quamen,
Ende reden voren over de weide,
Ende hadden liede in haer gheleide,
De alle tharnassche met hem reden,
De si met behendicheden
Hadden brocht met hem aldaer;
De sider wilden, al der naer,
Dat si te Romen hadden ghesijn.
Dat seghet mi tghelove mijn,
Si soudent hem node hebben gheseget.
Ic waens, elc verrader pleghet,
Dat hi heelt sine daet
Den ghenen, de sinen raet
Niet en weet; al wil hi dat si

Bi hem sijn: dat is daer bi,
So hi meer volcs bringhet int stric,
So hi meer helpen hevet int pic,
De mede besmit sijn inde daet
Al ne gaven si niet den raet.

Stoke verhaalt nu in eene even zuivere taal, hoe gijsbrecht van amstel den armen Graaf uit deszelfs middagslaap opwekt en hem ter jagt aanspoort.

Hoort hier grote iamerhede,
De de here van Amestelle dede
Op deen nameliken dach.
Hi ghinc daer de Grave lach,
Ende wectene ute sinen slape,
Dat en dorste doen gheen cnape,
Ende seide: »ghi slaept al te lanc."
Also dat de Grave op sprane,
Ende sprac: »Wies daer?" »Ic bent," seit hi:
»Ghisebrecht; also scone weder alst si,
So slaepti te langhe vele:
Ghi sout ute varen met veder spele,
Want tweder is also scone."
Als de Grave hoerde tgone,
Sprac hi: »Ic hebbe te langhe gheslapen:
Roept mi enich van minen cnapen."
»Ic salt doen," sprac hi doe,
Ende seide den camerlinghe toe:
»Gaet tuwen here, en sect hem dat,
Ic ride voren uter stat;
Latene comen, als hi wille."
De Grave ne bleef niet stille.
Hi seide: »Heer Ghisebrecht! hier inne
Sal ic u sinte Gherden minne
Geven, eer wi hene riden."
Men brochte wijn ten selven tiden.
De Grave hiet scinken den wijn,
Ende seide: »Drinct vander hant mijn
Sinte Gherden minne, ende vaert wel!"

Doe nam de verrader fel
Den wijn van des Graven hant;
Ende keerden hem omme te hant;
Ende seide: »God hoed u! ic gâ varen."
De Grave de hiet sonder sparen,
Dat men sadelde al de paert,
Zonder beiden metter vaert.
Sijn neve Jan, 's Graven zone
Van Henegouwen, vernam tgone,
Ende liet sine perden sadelen alle.
Hi pensde lettel vanden ghevalle,
Dat hem in de vaert ghesciede.
Gheraert van Vorne, ende lettel liede,
Reden metten Grave doe.
Hi sprac sinen cnapen toe:
»Volghet mi, als ghi sijt ghereet;
Ic vare voren." Ende hi leet
De straten mitten tween kinden,
Diene bede gader minden.
Hi reet voren ter poorten vut
Blidelike sonder gheluut.

Na de beschrijving (een' WALTER SCOTT waardig) van dit inderdaad regt dramatisch tooneel tusschen Graaf FLORIS en AMSTEL, volgt de nog levendiger en nog dramatischer schilderij der gevangenneming vs. 1451.

Doe hi op de weide quam,
Sach hi voer hem, ende vernam
Den heer van Woerden houden daer.
Als hi sijns wort ghewaer,
Reet hi tot hem, omdat hi woude
Vraghen, waer hi riden zoude.
Doe hi aldus quam ghevaren,
Voeren teghen hem, tere scaren,
De van Woerden, entie van Amestelle,
Gheraert van Velsen, de morder felle;
Daer quam Arent van Benscop,
Ende Gheraert van Craienhorst in den hoop;

Willem van Teilinghen quam der mede,
Ende Willem van Zaenden daer ter stede.
Daer quam oec mede menich man,
De ic ghenoemen niet en can.
Als si hem quamen dus te ghemoet,
Hevet hise alre eerst ghegroet.
Herman van Woerden reet hem ane,
Als dene wille hadde te vane,
Ende grepen biden breidel zaen :
»Uwe hoghe spronghe sijn ghedaen,
Ghine sult niet meer der voeren driven,"
Sprac hi : »heer meester ! ghi moet bliven
Onse ghevanghen, wien lief of leet."
Ic seg u, dat ic seker weet,
Dat de Grave hilt over spel,
Want hi loech, dat wetic wel;
Ende antworde den fellen man :
»Help," seit hi : »in ben nochtan."
Arnout sprac : »Bi Gode ! ghi sijt :
Ic moet nu op dese tijt
Uwen sconen sperwaer draghen,
U te lachtere ende uwen maghen."
Den sperwaer hi doe gheprant,
Ende namen hem vander hant.
De Grave sloech de hant ten swerde,
Als de ghene de begheerde
Hem te werne, mocht hem ghescien.
Gheraert van Velsen trac mettien
Sijn sweert, en swoer bi Gode :
»Ghi moghet dat ghemaken odé;
Ic sal u tsweert tote inden tanden....!"
Dit mochte den Grave seer anden,
Datten Gheraert wilde ontliven.
Daer most hi ghevanghen bliven,
Wast hem lief ofte leet enz. enz.

Hoe verkeerd de regel *dat de Grave hilt over spel,* (d. i., WOERDEN'S zeggen in het eerst *voor een grap hield*) wel verstaan is, heb ik bl. 24 gezegd. —

Wij slaan thans het vervoeren van den gevangen Graaf naar *Muiden* over, en beginnen met het vijfde boek, in welks aanvang verhaald wordt, hoe de Kennemers, Noord-Hollandsche Friezen en Waterlanders, verbitterd over 's Graven hechtenis, op *Muiden* afkwamen om hem te bevrijden, en hoe men FLORIS dwong hen door een' brief tot den aftogt te manen.

Dat volc wert al in roere,
Ende verwoet om dese voere.
De Kenemaren entie Vriesen mede,
Ende Waterlanders voeren ter stede,
Daer men hem dede verstaen,
Dat haer Here lach ghevaen;
Dat was te Muden. Doe siere quamen,
Mochten si doen ghene vramen,
Want dat volc was sonder hovet,
Ende lettel of niet, des ghelovet.
Sie voeren dolen op de zee,
Daer iiij, hier v, daer iij, hier twe;
Recht als volc, dat wilde ontsinnen.
Doe dit vernamen de van binnen,
Seidsi ten Grave: »Doet u liede
Keren! Waert, dat ons messciede,
Ghi souter selve om sterven mede."
De Grave sende staphans ter stede
Enen brief, ende onboot
Sinen lieden, clene ende groot,
Dat si thuus al stille zaten;
Hi hopede cortelike der baten,
Dat hi met minnen soude comen wt. —
Dat volc wart doe so luut,
Dat wel na al was verdovet.
»Gods hat hebbe, dies ghelovet!"
Spraken douden metten ionghen:
»Sine hebben hiertoe beduonghen.
Dus ne sulsi niet ontgaen."

De zaamgezworenen, merkende, dat het den Grave afgeperste schrijven niet baat, begrijpen nu, dat zij uit *Muiden* vlugten en trachten moeten om den Graaf in een vreemd land over te brengen. Zij zetten hem dus gebonden op een paard, maar terwijl zij onder weg in eene hinderlaag der Naardenaars vallen en geene kans zien om FLORIS langer in hunne magt te houden, vermoordden zij hem. Eenvoudig en kort, maar krachtig en gespierd is hier de stijl van onzen kronijkschrijver (vs. 30).

Als de verraders dit verstaen
Waren si te blivene niet bout,
Ende wildene voeren in haer behout
Verre in een ander lant.
Die van Naerden vreeschdent te hant,
Ende leiden hem ene laghe. —
Recht op den vijften daghe
Souden sine voeren haerre vaerde;
Ende settene op enen paerde,
Ende bonden hem sine voete
Ondert paert wel onsoete;
Ende enen hantscoe in den mont.
Dat seide mi, deent was cont,
Ende dine dus ghebonden vant.
Doe voerden sine allehant,
Tote dat si bi Naerden quamen.
Doe saghen si, ende vernamen
De liede ligghen in dat coren.
Gheraert van Velsen de reet voren,
Ende vraghede hem, wat si sochten?
Dandre seiden: »Dat si brochten,
Dat wildsi hebben; dat waer de Grave;
Dan wildsi laten doer gheen have."
»Dan sal niet wesen," sprac Gheraert;
Ende warp omme metter vaert.

Hi trecte tsweert, ende wilde slaen
Den Grave, de hem pijnde tontgaen.
Hi waende tpaerdekijn springhen soude
Over den vliet, ende also houde
Viel dat paert metten Grave
Inden sloot. Gheraert sat ave,
Ghetrects sweerts, ende ghinkene slaen.
De Grave mochte niet ontgaen,
Want hi ant paert was ghebonden.
Daer stac hine, ten selven stonden,
Metten sweerde door den live,
Ende gaf hem wonden meer dan vive.
Oec stac hine int herte, dats waer,
Dat ment vant al openbaer.
Si gaven hem ten selven stonden
So diepe ende so vele wonden,
Dat hi daer den gheest op gaf (*).

(*) Er volgt nu, een weinigje verder, eene anecdote over de trouw van twee honden van Graaf FLORIS, welke anecdote HUIDECOPER voor een inschuifsel van een' afschrijver houdt. Te onregt! Zulke anecdoten zijn geheel in den trant der kronijken. Vergelijk over dien trant hier boven bl. 108 en hetgeen hier onder er van gezegd zal worden. — Ware er ruimte voor in dit geschrift, zoo zoude ik ook nog het eene en andere aanhalen uit het levendig tafereel, dat MELIS in het negende boek zijner kronijk ophangt van den scheepsstrijd tusschen de Hollanders (en hunne bondgenooten) met Jonker WILLEM, den Zoon van Graaf JAN *den Tweeden*, aan het hoofd, ter eener en de Vlamingers ter andere zijde. Die slag had plaats ten jare 1304 bij *Zierikzee*. Maar ik kan niet alles in het eng bestek van dit werkje zamenpersen en haal dus alleen nog de versregels aan, waarmede STOKE zijne kronijk eindigt. Ze zijn tot Graaf WILLEM III gerigt en bevatten eenige nuttige lessen, die hij den gemelden Grave geeft. Regtschapenheid en eene edele oud-Hollandsche vrijmoedigheid van spreken stralen in dezelve door. Dit is de eenigste plaats uit de *Rijmkronijk*, waarin STOKE zich bij name noemt. En daar deze toespraak aan WILLEM III met de opdragt van het werk aan Graaf FLORIS V minder schijnt te strooken, heeft dit bij sommigen het vermoeden doen ontstaan, of men ook slechts het laatste gedeelte der kronijk aan STOKE, het eerste aan een' anderen onbekenden maker hadde toe te schrijven. Zie VAN WLIN, *Hist. Avondst.*, I, bl. 280, die over STOKE vooral verdient geraadpleegd te

UIT BROEDER JAN VAN HEELU OF VAN LEEUWE.

Kan men het naar het oordeel onzer meeste letterkundigen voor waarschijnlijk, zoo niet voor zeker houden, dat MELIS STOKE een Noord-Nederlander is geweest, zijn tijdgenoot JAN VAN HEELU was een Brabander, die, gelijk sommigen meenen, zijn verblijf hield in een klooster der kleine Brabandsche stad *Leeuwe*, vanwaar of uit welker buurdorpje *Heele* (thans *Heelenbosch* geheeten) hij ook geboortig mag geweest zijn en misschien zijn' naam

worden.

HERE VAN HOLLANT, edele Grave,
U hevet ghemaect, teenre gave,
Dit boec ende dit werc,
MELIS STOKE, u arme Clerk,
Gode teren ende uwen live!
Wacht, dat niet verloren blive
De name, de ghi hebt nu.
Ende dorvijs nu, dat seg ic u,
Dat quader wort dan te voren,
Ente pine es al verloren. —
Altoes penset om de doghet,
Ende ghevet, als ghi gheven moghet;
Ende wat ghi ghevet, ende wien,
Ende den smekers suldi sien
Inden mont, ende merke wale,
Waeromme si segghen hare tale;
Oft om ghewin is haer flatéren. —
Weest ghelike anderen Heren.
Hout u liede ende u lant te rechte,
Ieghens heren ende knechte. —
Elken man so doet vonnesse.
Dies verdient, leert hem de lesse,
Dat recht is ende vonnesse draghet,
So eist om niet, eist dat hi claghet.
Doedijs niet, ghi mesdoet;
Hi sal u werpen onder de voet,

VAN HEELU, VAN HEELEN, of VAN LEEUWE ontvangen hebben. JAN VAN HEELU wordt welligt Broeder genoemd, wijl hij tot de Duitsche Orde behoord kan hebben, die onder hare leden, behalve Ridders en Priesters, ook dienende Broeders *(fratres servientes)* telde. Veel echter van dit alles over hem is nog onzeker. Dat hij Priester zou geweest zijn, wordt door zijn' uitgever, den Heer WILLEMS voor onwaarschijnlijk gehouden, die hem ook meer als een man van talent, dan juist van bijzonder veel wetenschappelijke kunde beschouwt. Het werk, dat wij van JAN VAN HEELU of van Broeder JAN

Mach hi, en segghen dan:
De duvel soude desen man
Moghen dienen ofte minnen.
Trouwen, wildi dat bekinnen,
Ghi hebbets groten scade ontfaen,
Dat te voren niet was ghedaen. —
Loent den ghenen, die u dient;
So blijft hi u ghestade vrient.
Recht over den riken, als over den armen.
Ne laetse niet lopen carmen.
Doedi dit, so doedi wale. —
Weest hoefsch in daden ende in tale,
Ende seer ghestade in ghelate.
Van allen dinghen houdet mate. —
Ende sult minnen de heilige kerke,
Eren papen ende clerke;
Begheven lude so doet ere,
So sal u sterken onse Here. —
De arme suldi niet versmaen.
Doet hem goet, dats wel ghedaen. —
God gheve, dat behouden blive
U werelt ere in desen live!
Ende na desen live comt daer boven,
Daer dInghelen Gode loven!
Des onne u Marien Kint!
Seghet, Amen! de den Grave mint.

Mannelijke, ronde taal aan een' Vorst! Dat pluimstrijkers er bij blozen!

bezitten, is een levendig verhaal der daden van JAN *den Eersten*, Hertog van Braband (gestorven 1294), inzonderheid echter van den beroemden en ook door andere Schrijvers vermelden en bezongenen slag, welken de gemelde Hertog, in het jaar 1288, bij *Woringe* of *Woeringen*, een steedje in het Keulsche, aan REINOUT, Hertog van Gelderland, en aan deszelfs bondgenooten, den Graaf van Luxemburg, den Aartsbisschop van Keulen en anderen leverde, en waarin REINOUT met den gemelden Bisschop gevangen genomen en de Luxemburgsche Graaf, gelijk mede zijn broeder WALRAVEN en twee bastaardbroeders, verslagen werden (*). Men streed over het Hertogdom Limburg, de aanspraak waarop en het bezit van hetwelke den Hertoge van Braband betwist werden. — HEELU'S rijmverhaal is opgedragen aan MARGARETHA *van Engeland*, de verloofde van 's Hertogen zoon, JAN II. Het bestaat uit achtduizend negenhonderd acht-en-veertig versregels, en is verdeeld in twee boeken, waarvan het tweede bepaaldelijk de beschrijving des Woeringer strijds bevat, terwijl het eerste ons een overzigt der vroegere daden van Hertog JAN en van hetgeen den strijd veroorzaakte aanbiedt. In geenen deele

(*) De Heer WILLEMS zegt in zijne allerlezenswaardigste Fransche Inleiding, bl. 44, dat de Graaf van Luxemburg en zijne twee broeders sneuvelden, maar uit het gedicht zelf, zoo ik niet mis zie, blijkt, dat en de Graaf (HENRIK geheeten), en zijn broeder WALRAVEN, en twee bastaardbroeders bij *Woeringen* omkwamen. Vergelijk bl. 208-211 en bl. 215-219. — Dus wordt dan ook bl. 219 uitdrukkelijk gezegd, dat *dire bruedre vicre van Lutsenborch daer bleven.* ic mede *Brab. Yeesten*, bl. 411.

ontbreekt het dezer belangrijke, beroemde en zelfs in Latijnsche verzen vertaalde kronijk hier en daar aan eene zekere poëtische kleur, en zij nadert door de in haar voorkomende aanspraken, vergelijkingen (die echter wel eens tot vervelens toe van leeuwen ontleend worden) en wat dies meer zij soms eenigzins het Heldendicht (*).

Tot eene proeve van HEELU's schrijf- of dichttrant volge hier het verhaal, dat hij in het tweede boek, vs. 5506 en volg. van het sneuvelen des Graven *van Luxemburg* geeft. Toen de strijd namelijk bij *Woeringen* op het felst aan het bran-

(*) HEELU's taal en stijl zijn vrij zuiver van bastaard- en stopwoorden, en verder in den trant van MAERLANT en MELIS STOKE, met welke Schrijvers hij ook eene soortgelijke versmaat bezigt. Schoon redelijk waarheidlievend, is HEELU niet vrij van alle pronk- en partijzucht. Ook is hij tot in het buitensporige toe met zijn' Held ingenomen. Hij schijnt zijn werk omstreeks twaalfhonderd in de negentig geschreven te hebben. Van hetzelve is echter maar één oorspronkelijk afschrift (uit de vijftiende eeuw) bekend, waarvan de Heer VAN WIJN bezitter was, die ook ten oogmerk had hetzelve uit te geven. Hiervan echter niet gekomen zijnde, heeft later, ten jare 1826, naar het gemelde handschrift onze doorkundige voormalige landgenoot J. F. WILLEMS, gerugsteund door het Belgische Gouvernement, eene keurige, prachtige, met eene breedvoerige in het Fransch geschrevene inleiding en opheldere bijlagen, aanteekeningen en registers op het rijkst voorziene uitgaaf des werks, onder den titel van *Rijmkronijk van* JAN VAN HEELU enz., doen in het licht verschijnen. — HEELU's gedicht schijnt door den Afschrijver hier en daar verminkt en met bonte lappen opgepronkt te zijn, op dezelfde wijze, als dit ook bij STOKE het geval is. De Afschrijver heeft er tevens eene lange voorrede in rijm aan gehecht. In de spelling van het manuscript worden *g* en *gh* dooreen gemengd. Over HEELU's verdiensten raadplege men, behalve VAN WIJN, LELIJVELD, WILLEMS en anderen, ook eene verhandeling van den Heer CARBASIUS, die in de Nieuwe Werken van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te *Leyden*, D. III. St. II., te vinden is. De *Letter- en Geschiedkundige Aanteekeningen*, door den Heer V. WIJN op HEELU's kronijk gemaakt, zijn na 's mans dood door de Heeren W. I. A. JONCKBLOET en A. W. KROON, ten jare 1840, aan het Publiek medegedeeld.

den was, rende de Hertog *van Braband* op den gemelden Graaf aan. Beide helden brengen elkâar hevige slagen toe.

In dien wijch van ben beiden
Mochte men groote daden sien
Van hoeger ridderscape gescien;
Want si scenen beide alsoe stout,
Alse die leeuwe sijn in dat wout,
Alsi sijn in haren toren,
Ende hen die ghene vallen te voren,
Daer si af begheren wraken;
Want gelijc als dan die leeuwe braken,
Alsoe brakenden dese twee
Ieghen een; want lange ee
Hadde elc anderen seere begheert.
Si lieten haestelike dat swert,
Ende ginghen metten armen wringhen,
Wie anderen onder mochte bringhen.
Daer waest fel in elken side;
Maer nochtan te dien tide
Bleef elc in sijn ghereide;
Want si waren soe vromich beide,
Dat niet wale, int beginnen,
Deen op anderen ghewinnen
Met crachte en mochte bare geen.
Die één wijch tusschen hen tween
En gheduerde doen niet lange;
Want der Brabantre ange
Ende haer ghenendicheit van dade,
Die men door noot moeste ontraden,
Drongen met crachte ave
Van Luthsenborch den coene grave.

Door het gedrang echter, gelijk men ziet, raken zij wêer uit elkander, en verschillende andere feiten en voorvallen, onder anderen het omkomen van 's Graven broeder WALRAM of WALRAVEN, worden

nu eerst beschreven. Vs. 5765 ontmoeten wij echter op nieuw den Hertog *van Braband*, die anderwerf met den Luxemburgschen Graaf handgemeen raakt, terwijl eenigen uit zijn gevolg de banier van Luxemburg ter aarde doen zinken.

— — — — — — — — — — — — —

Den Hertoge, die ter selver tijt
Dwers in sloech ter vaert,
Weder ten Limborcheren waert,
Met enen hoverdegen drave,
Ende riep in walschen: »Her grave
Van Luthsenborch! u es bedaget,
Dat ghi langhe hebt gheiaghet.
Siet hier noch comen, al bereet,
Alse die wreken wilt sijn leet,
Den hertoge Jan van Brabant.
Dat ghi copen dorst dat lant
Van Limborch, ende mi onterichten,
Dat moeten wi nu berichten
Metten swerde, gheloeves my;
Hier saelt becopen, ic oft ghi;
U hoverde ende u ongevoech!" —
Doen dus die hertoge in sloech
En waren bi hem nochtan,
Na minen wane, niet XX man,
Die dweers met hem keerden in.
In segt om onste noch om ghewin,
Want ic ben wel seker des,
Dat Ector, noch Anchilles,
Noch Olivier, noch Roelant,
Van ridderscape metter hant
Nye hoeger daet en dreven,
Die men vint van hen bescreven,
Dan die hertoge doen daer dede. —
Die Brabantre volgeden mede,
Ende quamen hem te hulpen sciere,
Ende sloeghen neder die baniere
Van Luthsenborch met ghewelt.

De Graaf intusschen blijft den dappersten wêerstand bieden, niettegenstaande zijn paard zoodanig in den buik getroffen wordt, dat de ingewanden van het dier uitstorten. Op het laatst echter boort zekere Ridder, WOUTER VAN DEN BISDOMME geheeten, den Graaf het zwaard zoo diep in het lijf, dat hij weinige oogenblikken daarop den laatsten adem uitblaast. Zie vs. 5798.

Doen die baniere wert ghevelt,
Bleef daer die grave alsoe mat,
Dat hi en hilt en ghene stat;
Nu voer hi ute, nu quam hi in,
Ende en gheberde, meer noch min,
Dan ochte hadde willen tornieren;
Maer hine toende en geen maniere
Noch ghelikenesse van dien,
Al ruste hi, dat hi woude vlien;
Want, alse hi ute was ghevaren,
Quam hi weder sonder sparen,
Ende porde, telker vaert,
Dapperlike ten hertoge waert,
Dat hi in dinde diere becochte,
Daer elc anderen van hen sochte.
Daer wert soe coenlike toe ghereden,
Ende soe ridderlike ghestreden,
Dat was een die meeste daet,
Beide in werke ende in ghelaet,
Ende van ridderscape die meeste,
Die men vint in eneghe yeeste.
Men vint in vele yeesten genoech,
Dat een man liede vele versloech;
Maer men heeft niet gelesen,
Noch van gygante noch van resen,
Dat eneghe yeeste cont doet
Van ridderscape hoeger ontmoet,
Dan tusschen hen tween wert gedaen.
Al moeste die grave onder gaen,

Van Luthsenborch die coene heere,
Hi weerde hem nochtan alsoe seere,
Alse ridder doen mochte metter hant;
Maer een Brabantre, een seriant,
Des hertogen knecht een, Meerbeke,
Gaf des Graven ors doen enen streke,
Van Luthsenborch, met enen swerde,
Dat hem die derme vielen op deerde.
Noch doen (was) Willem die Ardenoes
Biden grave, ende werd ontoes
Dat sijns heren ors wert ghesteken,
Ende riep: »Dat salic wreken,
Mordere, wat hevestu gedaen?"
Dat die Ardenoes doen mochte ontgaen
Metten live, dats wonder groot;
Want si hildenen over doot,
Diene staken, eer sine begaven.
Van Luthsenborch des edelen graven
Ors was soe sere ghequelt,
Dat hem waren ute die derme ghevelt,
Alsoe dat nie en mochte ghenesen;
Nochtan waer sijn here woude wesen
Daer keeret met hem, in die porsse,
Dat selden es ghesien van orsse;
Het scheen wel Baiaert ghenoot. —
Dien Banbantren verdroot,
Dat van Luthsenborch die here
Soe lange hem weerde, ende soe seere,
Ieghen hen met ghewout.
Doen sloech tot hem een ridder stout,
Her Woutre vanden Bisdomme,
(Het ware onrecht, keerde men omme
Die woort, ende sinen name hele,
Want hi dede recht sinen spele,
Al was die grave scadelec doot.)
Dat hi coenlike, te diere noot,
Den grave reet te gemoete,
Dien hi diep twee voete
In den lichame stac een sweert.

Die grave bleef nochtan op sijn peert,
Doene die ridder gheraecte,
Maer thant keerde hi ende door braecte.
Doen hi den steke hadde ontfaen,
Nye sint en mochte hi ontgaen;
Want sciere sterf hi vanden wonden.
Hadde menne gesocht, men hadden vonden
Op die plaetse, niet verre van daer;
Die anders telt, hi segt onwaer.
Hi wert ghetrect ende over rint
(Daer bi en wert hi niet bekint,)
Met menegen orsse ieghen die eerde.

De dichter uit nu nog eenige woorden tot lof van het hier zoo kort op elkander gesneuvelde Luxemburgsche en Limburgsche broederenpaar, gelijk mede ter eer van hunne twee insgelijks omgekomene bastaardbroeders (vs. 5878).

Aldus bleven daer beide die weerde
Riddere van Luthsenborch doot;
Want doent hen ginc aen die noot,
Ghelijc dat elc in sijn leven
Den anderen niet en hadde begeven,
Alsoe en wonden si onder hen beden
In die noot van een niet sceden;
Daer bi bleven si beide verslagen.
Wel te rechte mach men clagen
Tverlies van hen, entie scade,
Om hare ridderlike dade;
Want soe vromich waren si,
Datter verhoegt te rechte was bi
Van Aelmangen alt ridderscap.
Bi hen en hilden deer niet slap
Twee hare broeder bastaerde;
Die en wouden uten hoegen aerde
Van Limborch oec niet keeren,
Ende bleven doot bi hen met eeren.
Dus bleven daêr dire bruedere viere

Van Luthsenborch; maar diere
Vercochten si hen met groten daden.
Hare sielen moete God genaden,
Ende geven hen dat ewege paradijs!
Ter werelt hadden si eere ende prijs;
Want si lieten sonder blame
Na hen dien hoegen name
Van Limborch, ende den coenen aert,
Alse hi vore hen gehouden waert.
Deus! hoe mochten si dus vallen,
Die vroemste ridder van hen allen,
Die ute Limborch waren geboren? (*)

UIT DEN SPIEGHEL HISTORIAEL VAN LODEWIJK VAN VELTHEM.

Deze berijmde *Spieghel Historiael* of Historiespiegel wordt doorgaans voor een vervolg van dat werk van MAERLANT gehouden, hetwelk denzelfden titel voert en waarover hier boven, bl.

(*) Men ziet uit de geheele beschrijving, die HEELU van den Woeringschen slag geeft, dat hij denzelven in persoon heeft bijgewoond, gelijk hij dit dan ook op een paar plaatsen uitdrukkelijk aanduidt. Te[illegible] ziet men, zoo als de Heer WILLEMS te regt opmerkt, in zijne geheele kronijk een' romanesken geest en eene groote zucht voor de oude riddertijden en ridderverhalen uitblinken, iets, waardoor hij zich van zijnen tijdgenoot MAERLANT, dien doodvijand van alle ridderhistoriën, grootelijks onderscheidt. Vergelijk hier boven bl. 19. — Beter laat JAN VAN HEELU zich met MELIS STOKE, dan met MAERLANT (die ook wat ouder nog is) vergelijken, ofschoon evenwel STOKE hem misschien evenzeer in streng onpartijdige historische naauwkeurigheid en in alle opsmukking hatende waarheidsliefde overtreffen mag, als hij denzelven soms in dichterlijkheid, die echter iets gezwollens heeft, de loef afsteken moge. Het dramatische is beiden even zeer eigen. 't Verhaal van FLORIS gevangenneming en moord (hier boven bl. 109) kan men tegen 't beste van HEELU stellen.

53, gesproken is. MAERLANT's werk toch schijnt uit vier afdeelingen of Paertiën bestaan te hebben, en VAN VELTHEM noemt het zijne eene vijfde paertie. Met dat al heeft dit gevoelen in onzen tijd bij BILDERDIJK (voorr. voor het derde deel van MAERLANT's *Sp. Hist.*), bij HOFFMANN en anderen tegenspraak gevonden, oordeelende deze Geleerden, dat VAN VELTHEM misschien zelf vroeger reeds drie paertien van eenen Historiespiegel naar VINCENTIUS of een' ander geschreven hebbe, en dat hetgeen wij van hem bezitten dus de voortzetting niet van het werk van MAERLANT, maar van zijn eigen is. VAN WIJN legt in zijne *Hist. Avondst.* I, bl. 318, de zaak nog wêer anders uit. Wij laten deze meeningen, die ons, in het voorbijgaan gezegd, nog niet bijzonder aannemelijk voorkomen, in het midden, en gaan voort met aan te stippen, dat LODEWIJK's geschrift uit acht boeken bestaat. In de zes eerste daarvan behandelt hij gebeurtenissen, die omstreeks van den jare 1248 tot 1316 zijn voorgevallen, springende daarbij echter dikwerf op vroegere eeuwen terug; terwijl hij in het zevende en achtste (als een toebaatje, naar den trant van dien tijd) over deze en gene voorspellingen van den Profeet DANIEL, van den oud-Britschen tooverkunstenaar MERLIJN, van HILDEGARDE, Abdis van het *St. Robertsklooster* bij *Bingen*, († 1178) en van den Calabreeschen Abt JOACHIM († 1281) handelt, en ten slotte een tafereel van de toekomstige verschijning des Antichrists, alsmede van het laatste Oordeel ophangt (*). Tevens verhaalt

(*) De *Lekenspieghel* heeft ook zulke tafereelen. Men vindt ze

hij in Hoofdstuk 33 van het achtste boek een mirakel der Maagd MARIA, dat hem zelven wedervaren is, en hij vergeet niet om daarop in het breede over haren lof uit te weiden. Veel is er in die acht boeken, dat of tamelijk beuzelachtig, ongerijmd en bijgeloovig, of, gelijk b. v. de beschrijving van het jongste gerigt en van de straffen der verdoemden, met een grotesk, bont penseel geschilderd is. Even als de phantasie van MAERLANT, is ook de zijne met wanstaltige beelden van Hel en Duivel vervuld. Men kan zich bij zulke tafereelen uit dien tijd zekere middeleeuwsche schilderij van het laatste Oordeel, die ik mij herinner te *Keulen* wel gezien te hebben, levendig voorstellen. Intusschen is er bij den in andere opzigten gansch niet bekrompenen, vrij onpartijdigen en hier en daar dichterlijken VAN VELTHEM ook veel aan te treffen, dat licht over de gebeurtenissen van zijn' leeftijd verspreiden kan, daar hij niet alleen uit Latijnsche en andere misschien voor een deel verloren gegane kronijken zijne berigten geput, maar ook naar oor- en ooggetuigen, of naar eigen ondervinding deze en gene voorvallen geboekt schijnt te hebben. Vergelijk LE LONG's Voorrede voor den *Spieghel* en de daar aangehaalde bewijsplaatsen. Hier en daar heeft hij HEELU (van wien zoo even), en zoo ook MAERLANT schier woordelijk afgeschreven. Zijne taal en stijl zijn met

---

mede bij de oud-Hoogd. Schrijvers, en zelfs in de Friesche wetten zijn beschrijvingen van het toekomstig vergaan der wereld ingelascht, juist als bij VAN VELTHEM, Cap. XI van het achtste boek.

die van MAERLANT in deszelfs historische werken al zoo van denzelfden stempel (*). — Van LODEWIJK's leven weet men niet veel meer, dan dat hij, gelijk hij zelf te kennen geeft, een Brabander van geboorte was, ten jare 1304 het Priesterschap in het Brabandsche steedje *Sichem*, en van 1313 af in het tusschen *Brussel* en *Leuven* gelegene dorp *Velthem* bekleedde. Zijn' *Spieghel* stelde hij, blijkens deszelfs laatste ka-

---

(*) Aan eenige bastaard- en stopwoorden, als *wet vorwaer, wil verstaen, sonder waen* of *wanc, als iet verstaen, das waer, des seker zijt, dat sech ic u, wat oec wale* en soortgelijke ontbreekt het VAN VELTHEM ook niet. Tot de door hem veelvuldig gebezigde uitdrukkingen behoort het woord *gene*, in den zin van *deze* of *die* (in het Hoogd. *jener, jene*). Zoo bemint hij ook zeer het bijwoord *waert* of *wart*, b. v. *te taflewaert* (naar de tafel toe), *te hemwaert* (naar hem toe). Insgelijks (even als HEELU) de woorden *porren, porre, porsse* voor dringen, persen, haasten, ook prikkelen, drang van den strijd, hitte des gevechts enz. *Ter vert, ter vart*, voor haastig, schielijk, is hem al mede in den mond bestorven. Onze oud-Nederlandsche Schrijvers hebben (in het voorbijgaan gezegd) voor ons tegenwoordige spoedig of schielijk een aantal woorden, b. v. *ter vart* of *vert, sniemen, houde, sciere, boude, zonder sparen* of *onghespaert, galinge, galike, saen, varinghe, doon, vluchts, zonder duren, gereid, geringe, staphans* enz. — Doch het zou vervelend zijn meer dergelijke stilistische eigenaardigheden uit VAN VELTHEM op te teekenen. — Even als MAERLANT, voor het overige, roept hij telkens de Moedermaagd aan en bezingt haren lof. Men zie inzonderheid het laatste hoofdstuk des zesden boeks, »Van onser Vrouwen," en het vier-en-dertigste van het achtste, »Van onser soeter Vrouwen love" getiteld, waarmede men MAERLANT's, hier boven, bl. 92, aangehaalde *Clausule van der Bible* vergelijken kan. Ook in het drie-en-twintigste Hoofdstuk des eersten boeks wordt, met de woorden van ALBERTUS MAGNUS, MARIA's lof vermeld, en komen rijmen voor, even kunstig als die in MAERLANT's kleinere gedichten. Dit is ook het geval in het aangehaalde vier-en-dertigste kapittel des achtsten boeks. Bij wijlen toch treedt VAN VELTHEM uit den gewonen rijmtrant in meer lyrische voetmaten over.

pittel, „Dat Inde van Boeke" getiteld, ten gevalle op van zekeren Heer VAN VOORNE (*).

Als proeve uit VAN VELTHEM nemen wij het XXVI kap, van het eerste boek over. Hij verhaalt daarin de toovergrap van Broeder ALBERTUS MAGNUS, Bisschop van *Regensburg*, (maar die later in een klooster te *Keulen* zijn verblijf hield) toen deze onzen oud-Hollandschen Graaf WILLEM II, Roomsch-Koning, bij zich ter maaltijd had genoodigd. ALBERT, *de Groote* bijgenaamd, was, gelijk men weet, een man, door kennis en wetenschap tot de flonkerlichten der dertiende eeuw behoorende en van wiens bekwaamheden ook in de *magia* of tooverkunst de zonderlingste anecdoten geboekt staan (†). Niet vreemd dus, dat LODEWIJK VAN VELTHEM verscheiden hoofdstukken aan

(*) Er is van dit zijn werk slechts één handschrift bekend, dat tegenwoordig op de bibliotheek te *Leyden* gevonden wordt en naar hetwelk vroeger, ten jare 1727, de geleerde ISAAC LE LONG den *Spieghel* in het licht heeft gegeven. De uitgaaf is echter vrij slordig en in de op den kant gevoegde woordophelderingen wordt de bal door LE LONG honderd malen misgeslagen. Nu, de scherpe HUIDECOPER en anderen hebben den in verscheidene opzigten anders verdienstelijken man daarvoor dan ook genoeg aan de kaak gesteld. Jammer, dat het ook alles geen goud is, wat bij hen blinkt! Ten jare 1840 heeft de Heer W. I. A. JONCKBLOET als Akademisch proefschrift het derde boek van den *Spiegel* nader uitgegeven, onder den titel van: *Specimen e literis Neerlandicis, exhibens Ludovici de Velthem Chronici, quod inscribitur Speculum Historiale, librum III, denuo editum secundum M. S. unicum bibliothecae Acad. Lugduno-Bat., atque Annotatione illustratum, quod ad diem* 22 *Sept.* 1840, *in Auditorio majore ad publicam disceptationem proponit* W. I. A. JONCKBLOET. — Mij is dat *Specimen* nooit ter hand gekomen.

(†) Wijlen mijn geëerde vriend, onze geestige dichter STARING *van den Wildenborch* heeft eene van die anecdoten onder den titel van *de Tooverwijnstok* zeer aardig in rijm gebragt. Zie er mijne levensschets van STARING over, bl. 176, en vergelijk over ALBERTUS MAGNUS ook V. D. BERGH, *Nederl. Volksromans*, bl. 152.

de vermelding der verdiensten van dezen „*Biscop Alebrechte van Coelne,*" gelijk hij hem noemt, toegewijd, de schriften, die door denzelven vervaardigd werden, opgeteld, eenige der gevoelens, spreuken en gebeden van hem aangehaald, en ook een paar staaltjes van deszelfs nigromantie gegeven heeft. Het voorgevallene met den Roomsch-Koning WILLEM maakt den inhoud uit van een dier kapittels. (Wij moeten wel LE LONG's uitgaaf, die zeker hier en daar zeer corrupt is, volgen. Jonge lieden mogen er het bedorvene in opzoeken.)

Ene ander spellycheit bracht hi vort
Die ic diewile hebbe gehort.
Doen Willem van Hollant Coninc was,
Ende te Colen eens sach na das,
Doen hordi seegen van desen man,
Dat hi vele consten can;
Ende om yet van hem te wetene,
So noetdinc met hem ten etene,
Dat broeder Alebrecht gerne dede.
Ouer eten worden si mede
Spreken vele op ende neder.
Na vele spraken, so werd weder
Die Coninc pensede om die saken,
Hoe hi met worden conde maken
Hem te begroetene van der dinc.
In 't letste dat hi ne soe beuinc
Met sconen worden daer ter stont,
Dat hi hem yet soude maken cont
Van siere conste, ende laten sien.
Maer hi nam noch enen verst van dien
Toten avonde daer gereet.
Doen 't auont was, broeder Alebrecht geet
In ene siere heymelike stat;
Daer vernam hi saen na dat,
Van enen bode, die hem quam an,
Ende seide: hoe dat menigen man

Die Hertoge hadde van Oestrike
'S ander dages genoet tidelike,
Maer daer en salre een niet comen.
Alse dit die Biscop heeft vernomen,
Beual hi den genen sere daer naer,
Dat hi die spise wel bewaer,
Die daer ten houe sal syn bereet;
Sider meer dat aldus geet,
Dat si soude bliuen verloren,
So will ic, dat mense mi bringe voren,
Margen alse men 't eten sal.
Dus gaet die Biscop, op dit geual,
Ende node ander dages met hem
Ten etene den Coninc Willem,
Ende geloeft hem, dat hi daer
Hem doen sal der wonder sien vorwaer.
Dus louet die Coninc Willem nv.
Des anderen dages, dat secg ic v,
Doe men Messe hadde gedaen,
Syn som sine cnape vore gegaen
Toter herberge, daer men soude eten,
Daer 't broeder Alebrecht had beheten.
Dese cnapen gingen in die zale,
Si sagen op, si sagen dale,
Si gingen weder, si gingen vord,
Maer si ne sagen, no hebben verhord,
Noch van vire, noch van spisen,
Die men daer in gere wisen
Ye geren gereiden doet.
Si keerden weder ouer voet
Toten Coninc herde saen,
Ende deden hem dese dinc verstaen,
Die selue quam, ende daerna versochte,
So hi behendelycste mochte;
Waer hy 't dede soeken, no waer hi quam,
Noch vier, no spise men daer vernam.
Dit ne behagede hem niet wel.
Daer na, niet lanc na dit geuel,
Quam Alebrecht wt siere camer gegaen
Toten Coninc Willem, dien hi sach staen

Onder sine Baroene in die zale.
Hi ontfinckenen met blider tale,
Ende seide: »Here, laet ons gaen dwaen,
Die taflen syn gerecht saen!"
Daer na leidi den Coninc ter vard
In enen sconen bogaerd
Ter taflen, gerecht stoeden genoech.
Dit dochte den cnapen ongeuoech,
(Want het was cout sere)
Ende spraken aldus t' haren Here:
»Hoe sal men hier gedienen mogen?
Wie ne connen coude niet gedogen;
Het worde ons besich in die sale,
Ende bi viere, wet oec wale." —
Die Coninc hietse swigen stille,
»Wi mogen volgen nv syn 's wille,
Hi ne doet sonder sake niet."
Aldus es dese dinc gesciet,
Also dat men soude gaen eten.
Maer sConincs cnapen nie ne weten,
Waer men die spise halet boude,
Die men ter taflen bringen soude,
Ende stoeden daer al verdort.
Doen sagen sy daer comen vord
Knapen, scone ende welgedaen,
Bloets hoefts, ende in haer rocke saen,
Ende brachte d'ierste gerechte ter verd.
Alse vollike alse dat geset werd,
So sach men daer alse vollike staen
Enen wyngaerd wel gedaen,
Gelouerd, ende met besien mede;
Ende vogele saten daer op ter stede,
Die songen meniger tieren sanc.
Die sonne sceen daer eer yet lanc
So scone, ende so hete ter stat,
Dat elken dochte, die daer sat,
Dat recht in den somer ware.
Die daer van coude waren in vare,
Des Conincs dienres, si moeten daer
Haere cledre vtedoen vorwaer,

Van groter hitten, die hem quam ane.
Ten andren gerechte begondense te gane,
Ende wilden dienen met Biscops cnapen.
Doen geuiel alsoe die saken,
Dat si te dretsore syn comen,
Dat si daer niemen hebben vernomen,
Noch spise, no gerechte, no niet,
Daer al idel elc henen sciet.
Maer Albrechts cnapen brachten 't gerechte.
Doen wouden des oec mede plechten
Des Coninc cnapen, ende namen daer,
Den andren die scotelen ouerwaer.
Maer tehans, op tie selue vre,
So werd hem dit wel sere te sure:
Want vte die scotelen quam gegangen
Te hem waerd crupen die grote slangen;
So dat si worden so veruard
Dat si liepen ten taflen waerd,
Ende lieten die scotelen vallen 't samen.
Mer die ander diese opnamen;
Doe werd die spise verwandelt weder,
Ende brachtense ter taflen seder.
Doe dit geruechte vtquam,
En 't die Coninc Willem vernam,
En dorsti der spise nemmer eten.
Doen liet hem broeder Aelbrecht weten,
Hoe 't metter spisen waer geuaren,
Ende vertrac hem al daer naren:
Hoe die Hertoge dede gereiden
Diere spise van waerdicheiden;
Al den nacht hi coken dede,
Om 's margens te hebben goede gerede;
Ende des mergens quam hem ene mare,
So dat hi hene moeste van vare;
Ende alsoe bleef die spise daer,
Die wi hier nv eten vorwaer. —
Nu hebbe ic v, Here! hier terstont
Van der spisen geseit den gront.
Nu doet cnapen mede gaen,
Si selen die spise wel sien staen,

Dit si tote nv nie ne vonden.
Daer dien vord ten seluen stonden
Des Coninces Willems cnapen gereet,
Dien eten-tyt lanc ende breet.
Ende doen dat eten was gedaen,
Ende men 't water vortbracht saen,
En tie Coninc dwoech daer naeren,
So waest 't gene al veruaren,
Banke, taflen, scragen, wyngaerd,
Ende wiste niemen vorward;
Ende dat weder werd coud na das,
Gelyc dattet te voren was.

Het daarop volgende hoofdstuk bevat eene andere tooverpots, die Bisschop AELBRECHT eenen *Scoesuttere*, dat is, schoenmaker (van het Latijnsche *sutor*) speelde (*). Doch genoeg! Wij kunnen ons bij den Velthemschen Pastoor niet langer ophouden.

UIT DE BRABANTSCHE YEESTEN VAN JAN DE CLERC.

Dit boek bevat een berijmd verhaal der *Yeesten* of *Jeesten*, dat is, daden, gebeurtenissen, (Latijn *Gesta*, Fransch *gestes*) in Braband voorgevallen, bepaaldelijk der daden en lotgevallen van de Brabandsche Hertogen, sedert de vroegste tijden. De Schrijver toch poogt in den trant

(*) Ik vind bij MONE, *Uebersicht*, bl. 137, een afzonderlijk sprookje »Van enen scoemakere" aangehaald, dat mij woordelijk uit VAN VELTHEM schijnt overgenomen. Ten minste de door MONE bijgebragte zeven eerste regels, en zoo ook de slotregel, zijn nagenoeg volkomen gelijk. Van *scoesuttere* is echter in het begin van 't sprookje het onverstaanbare *scoesitbere* gemaakt.

der Middeleeuwsche kronijken (*) tot aan de verwoesting van *Troje* op te klimmen, om van *Iliums* Helden den oorsprong der Brabanders en der Brabandsche Vorsten af te doen dalen. Hij geeft anders voor, dat zijne geschiedenis vooral strekken moet ter logenstraffing der fabeltjes, die over de afkomst der Brabandsche Hertogen van eene zwaan in zijn' tijd uitgevent werden. Hoe dit zij, deze *Brabantsche Yeesten* zijn voor de historie van Braband een zeer belangrijk werk, waaruit een aantal latere Schrijvers geput hebben. Met het vierde boek begint echter dit belangrijke eerst regt in het oog te vallen, want den inhoud der drie eerste kan men reeds hoofdzakelijk in het nog onuitgegeven gedeelte van MAERLANT'S *Spieghel Historiael* (waarvan hier boven) geboekt vinden. De stijl, hoewel op verre na niet de poëtische en half epische kleur van dien van JAN VAN HEELU bezittende, is evenwel hier en daar noch van levendigheid, noch van iets dramatisch verstoken; voorts zuiver en tamelijk vrij van stop- en bastaardwoorden. Wat den persoon des Schrijvers der *Brabantsche Yeesten* betreft, velen hebben zekeren NICLAES DE CLERC uit *Antwerpen* daar-

(*) De Franken, oorspronkelijk'eene verzameling van Nederduitsch-Germaansche volksstammen, tot welke ook de oude bewoners van Braband behoorden, hielden zich voor afkomstig van zekeren uit Troje stammenden FRANCUS. Daarop zinspeelt OTFRIED reeds, een oud-Hoogduitsch Schrijver uit de negende eeuw, bekend door zijne Euangelienharmonie, die het laatst in 1831 door wijlen den doorgeleerden GRAFF onder den titel van *Krist* is uitgegeven, even als de oud-Saksische harmonie *Heljand* door SCHMELLER. Verg. over de oorzaken dier gewaande Trojaansche afstamming van de Franken MONE, *Anzeiger für Kunde der Teutschen Vorzeit*, 1835. Hun naamsoorsprong schijnt mij nog onzeker.

voor gehouden. De Heer WILLEMS heeft het echter zeer waarschijnlijk gemaakt, dat hij niet NICLAES, maar JAN DE CLERC heette, vermoedelijk Secretaris, of, gelijk men toen zeide, Klerk te *Antwerpen* was en in 1351 gestorven is. Misschien was zijn eigenlijke familienaam wel DECKERS of DE DECKER. Zijne *Yeesten* schijnt hij ten jare 1318 begonnen en hij ook den *Lekenspieghel*, de *Dietsche Doctrinael* en nog een paar andere werken geschreven te hebben. Ondertusschen is in dit eene en andere veel nog niet even zeker (*), gelijk de meesten dier oud-Nederl. schrijvers uit de dertiende en veertiende eeuw, wat hunne personen en levensomstandigheden aangaat, in een' meerder of minder dikken mist en nevel schuilen. De *Brabandsche Yeesten* van JAN DE CLERC bestaan uit vijf boeken, die zestienduizend en tusschen de drie- en vierhonderd versregels tellen. Men heeft voorts echter van eenen ongenoemden nog een vervolg van twee boeken op dezelve. Ook van deze

(*) Men vergelijke er de Inleiding van den Heer WILLEMS over, maar tevens hetgeen door den Heer JONCKBLOET in de Voorrede voor de *Dietsche Doctrinael* (waarvan hier onder) gezegd is. De Heer WILLEMS, Lid der Historiële Commissie, die in België van wege het Gouvernement met de uitgaaf van gewigtige oude oorkonden belast is, heeft in 1839 de *Brabantsche Yeesten* op eene prachtige wijze naar verschillende handschriften in het licht gegeven en daarbij eene Inleiding, een aantal diplomatieke en andere Bijlagen, benevens ophelderende Zaak- en Woordregisters gevoegd. De uitgaaf is daarenboven versierd met een groot twintigtal gesteendrukte afbeeldingen of vignetten, die tooneelen uit de Brabandsche geschiedenis voorstellen, en naar de bij een der handschriften behoorende middeleeuwsche gekleurde teekeningen gemaakt zijn. Kortom, het werk is door ondersteuning der Belgische Regering regt deftig in het licht verschenen. Heil den lande, waar de oud-Vaderlandsche Letterkunde zoo wordt aangemoedigd!

twee heeft de Heer WILLEMS er reeds één, dat is, het zesde boek der *Yeesten*, in 1843 door den druk gemeen gemaakt. Het zevende wordt verwacht. Bij dit vervolg der *Yeesten* zullen wij hier echter niet stilstaan, want het is reeds uit de vijftiende eeuw (*), en, schoon voor de geschiedenis van belang, veel minder, wat taal, stijl en voordragt betreft.

Als eene proeve uit DE CLERC of DE CLERCK, diene de volgende brok, die dat levendige en dramatische heeft, hetwelk men, even als bij STOKE en bij VAN HEELU, tusschenbeiden ook bij hem ontmoet. Er wordt bl. 288 verhaald, waarom GODFRIED, Graaf van *Leuven* en *Brussel*, die in de tweede helft der elfde eeuw geboren werd, den bijnaam van *den Gebaarden*, of van GODFRIED *met den baard* erlangde (†). De Heer WILLEMS maakt teregt op deze plaats opmerkzaam. (Ik interpunctueer iets anders).

Hoe dat van Lovene Godevaert
Metten baerde gheheeten waert,
Sal ic u hier saen
In corten woerden doen verstaen.
Tien tiden dat Keyser was

(*) Het zesde boek werd geëindigd in 1432. Over den onbekenden Schrijver van hetzelve zie men WILLEMS Inl. voor de uitgaave van dat zesde boek. Veel schijnt die Schrijver getrokken te hebben uit eene in het Latijn geschrevene diplomatieke historie of verzameling van Brabandsche oorkonden van A-THYMO, een' Geestelijke en Rentmeester of Tresorier van *Sinte Gudule* te *Brussel*, welke A-THYMO hem tot zijn werk aangespoord schijnt te hebben en bij hetzelve behulpzaam geweest te zijn. Zie WILLEMS Inl. bl. VIII.

(†) Met dezen GODFRIED, die in 1106 door den Keizer tot Hertog van Lotharingen benoemd werd, beginnen de bepaaldelijk dus genoemde Hertogen van Braband (*Bracbantum*). Zie 't *Chronicon Abbatiae S. Trudonis*, door WILLEMS aangehaald bl. 275, en vergelijk mijn *Kort overzigt van de Gesch. der Nederl.*, I. bl. 102.

Die vierde Heinric, als ic las,
Ja, ende in sijn xij^ste jaer,
Doemen screef, weet voer waer,
M jaer die date Ons Heeren,
Ende oec iij*, soe sat met eren *lees LXXIII
Te Lovene Heinric die Grave,
Want hi daer here was ave,
Ende van der Neten toter Scelt.
(Doen en was nemmeer in sijn gewelt;
Dander hilden mogentlike,
Dient hadde ghegeven die Keyser rike,
Metten bulte heer Godevaert,
Die tUtrecht vermoert waert.) —
Dese Grave Heinric sat tere tijt,
Ende at in sire salen wijt
Te Lovene, op enen kerstdach,
Met sinen ghenoten, als hi plach
Tétene telken hoechtide.
Daer saten neven sine side
Van Assche mijn her Robbrecht,
Diere hadde enen vromen knecht;
Heinric sijn sone diende daer;
Oec soe wasser, wet voer waer,
Van Orsmale die heere fier,
Ende van Graven [Grez] die jonge Wernier;
Dese waren metten Grave onthouden,
Ende waren wel van ere ouden,
Dat was Godevert des Graven sone;
Dertien jaer hadden si die gone. —
Die wile dat in den etentide
Die Grave sat ende was blide,
Wert hi peinsende soe jammerlike,
Hoe sijn vader, die Grave rike,
Wert vermoert in sinen sale.
Oec peinsde hi, op ende dale,
Datti verdroevede een luttelkijn.
Dit sach Godevaert, die sone sijn,
Ende seide: »vader, waer omme droefdi?
Ende u nu hier sijn bi
Die liefste vriende, die ghi hebt, here!

Ghine soutse niet maken in sere;
Ghi soude verbliden al te male."
Die Grave seide: »ghi segt wale;
Maer alsic peinsende wert om das,
Dat mijn vader vermoert was
Van Hermanne, dien hi hadde gevaen,
Soe comt mijn toren saen.
Dat grote goet, dat hier te voren
Mine vorders hebben verloren,
Dat ons nu ontvremt si,
Sone, soe bedroevic my,
Alsic wel mach, te rechte.
Ic ben comen van groten gheslechte,
Ende tgoet es mi mede af ghegaen." —
»Neen, vader, laet dit staen,
Ende en hebt hier af ghenen toren;
Wi worden alle naect geboren,
Ende bloet soe selen wi ter eerden keeren;
En verdroevet niet dese heeren."
Die Grave seide: »neen, ic niet;
Doch doet mi int herte verdriet."
»Laet varen, vader; waer bi sorghdi?
Het comt noch weder al te mi;
Ic saelt al noch weder winnen,
Daer mine vorders waren binnen;
Ic hebt noch weder, magic leven,
Al hadt die Keyser nog eens gegheven."
»Swiget, sone," sprac die vader doe:
»Ghi sijt noch te jonc daer toe,
Ende te cort sijn uwe granen,
Ghine sout u niet noch vermanen."
Doen antworde Godevaert
Wel na eens vroems mans aert:
»Vader, heere, verstaet my wel,
Ic segge u al sonder spel,
Ende sweert u oec, sekerlike,
Bi Onsen Heere van hemelrike,
Ende bi der trouwen, die ic u si
Sculdich, nu gheloves my,

Soe en sceric baert nemmermeer,
Ic en hebbe vercreghen eer
Weder Lotrike ende Brabant,
Ende al gader mede dlant,
Dat Karel, die Hertoghe verloes,
Dies ghi so dicke vermaent altoes,
Ende doeter af soe vele clagen."
»Sone, soe seldine lange dragen,
(Seide die Grave) eert sal gescien!"
Die heeren loegen alle mettien,
Dat die jonge Grave daer seide.
Doch soe bleeft ene waerheide;
Want hijt seder ghewan al,
Alsic u namaels seggen sal.

Naief, kort en regt in den ouden ridder-geest! — Wij zouden hier ook nog wel iets willen aanhalen uit de romaneske verhalen, die men bij DE CLERC over KAREL *den Grooten* en GODFRIED *van Bouillon* (twee zijner geliefde helden) aantreft, maar waar ruimte daartoe te vinden?

UIT EENE RIJMKRONIJK VAN VLAANDEREN VAN EEN' ONBEKENDEN.

Deze kronijk schijnt voor een deel in de veertiende, voor een deel in het begin der vijftiende eeuw geschreven. Zij bestaat uit 10569 versregels, en laat zich in twee afdeelingen splitsen, waarvan de laatste, opgevuld met stoplappen en bastaardwoorden, van onzuiverder en jonger allooi is, wat taal en stijl betreft, dan de eerste. Ook is zij veel minder poëtisch van kleur, hoezeer evenwel die verw in het eerste gedeelte ook maar flaauw is opgelegd. Men mag dus wel twee makers veronderstellen. De kronijk loopt over de ge-

schiedenis van Vlaanderen; beginnende met LIEDERIC VAN HAERLEBEKE, die luidens haar, in het laatst der achtste eeuw als eerste Graaf van Vlaanderen te voorschijn trad, en eindigende met Graaf JAN *zonder vrees*, die in 1405, of, volgens rekening des Schrijvers, in 1404, het Grafelijk bewind aanvaardde. Tot aan vs. 4732 put de Schrijver bijna woordelijk uit bekende middeleeuwsche Latijnsche en Fransche bronnen. Dan wordt tot aan vs. 7090 de navolging meer vrij, en bloot algemeen-zakelijk, terwijl na vs. 7090 tot aan het slot toe de maker geheel zijn' eigen weg gegaan schijnt te zijn (*). Wilt gij iets hooren, Lezer!

(*) De Heer E. KAUSLER, Koninkl. Wurtembergsch Archiefraad te *Stuttgart*, heeft, ten jare 1840, dit overblijfsel van Middel-Nederlandsche letterkunde naar een handschrift, — het eenigste, voor zoo veel men weet, er van bestaande — dat eerst in de boekerij van het ridderstift *Comburg* en thans op de openlijke Koninklijke bibliotheek te *Stuttgart* berust en meer ander ouds bevat, met bijlagen en geschiedkundige aanteekeningen in het licht gegeven. Zie zijne *Denkmäler Alt-Niederländischer Sprache und Literatur, Erster Theil.* Hij heeft er ook eene inleiding voor geplaatst, waarin hij met de krachtigste bewoordingen over den ouden bloei der Nederlanden, en het hoog belangrijke van derzelver geschiedenis, vroegere letterkunde en wat dies meer zij uitweidt. Van het oude Vlaanderen, welks magt en aanzien hij hemelhoog verheft, zegt hij onder anderen bl. XVII: *In Flandern fand, das ganze Mittelalter hindurch, das geistige Leben der Germanischen Völker in Poesie und bildender Kunst seinen reinsten, einfachsten und naturgemässesten Ausdruck.* Wat verder zegt hij: *Ja wahrscheinlich ist die grösste aller Germanischen Sagen* (zeker bedoelt hij die der *Nibelungen*) *auf Niederländischem Boden erwachsen, und von hier mit den Franken nach dem übrigen Deutschland gewandert u. s. w.* Nieuw bewijs, Lezer, dat de Hoogd. oudtijds veel meer van ons, dan wij van hen ontleend hebben. Zie hier boven bl. 21. Verder maakt de bekwame Schrijver eenige opmerkingen over het oogpunt, waaruit men de oude rijmkronijken beschouwen moet, aantoonende, hoe de rijmkronijken den overgang vormen van de poëzij, (in welke, onder het gewaad van epos, volkslied enz. alle geschiedenis in de

van dezen historiograaf in rijm, zoo luister naar de volgende anecdote (want hij houdt niet minder van anecdoten, dan de Grieksche vader der geschiedkunde HERODOTUS), die hij onder meer andere vertelt van den Vlaamschen Graaf BOUDEWIJN VII, welke van het jaar 1111–1119 den Gravenhoed droeg en om zijne strenge tucht BOUDEWIJN *Hapkin*, dat is, BOUDEWIJN *met de bijl* genaamd werd. Men leest deze anecdote vs. 2513 en volg. Er wordt in haar van de straf van tien ridders gesproken, die op eene kermis een' koopman hadden uitgeplunderd.

Te Thorut plach te sine alle iare
Eene grote iaermaerct, ende dare
Plaghen te comene danne
Met coepmanscepen vele coepmanne,
Soe dat die graue teere stont
Van x rudders roeue verstont,
Die, omme dat si waren van groter machte,
Ende van so groten gheslachte,
Eenen coepman, die daer was comen
Teer feesten, hadden hem ghenomen,
Ende gheroeft van sinen goede;
Die de graue met grammen moede
Al te hant vanghen dede,
Ende in een huus sluten dede.
Die maghe waren veruaert, ende baden
Den graue omme ghenaden
Oemoedelike, ende name
Alsoe vele goeds, als hem bequame,
Van hemlieden, ende parde,
Ende dat hise daer bi sparde
Van hanghene. — Ende die graue

---

kindschheid van een volk te voorschijn treedt) tot de proza, die later het woordenkleed der geschiedenis wordt. Vergelijk hier boven bl. 108 en 115, en WILLEMS belangrijke Inl. tot de *Brab. Yeesten*, bl. 5 en v.

Toghede ghelike daer aue,
Dat hi hem saude ghestaden
Van den dinghen, daer si omme baden,
Ende beual hem, dat si ombiden
Sauden daer buten tien tiden,
Dat hi weder commen ware. —
Hi ghinc met eenen deel lieden daer nare
Int huus, daer die rudders laghen gheuaen,
Ende hiet sinen lieden saen,
Dat sise hinghen daer ter stede.
Sine lieden daden groete bede,
Dat hijs hem wilde verdraghen,
Want si van der rudders maghen
Daer omme ghehaet souden wesen.
Doe verliet hijs hem met desen,
Ende beual den gheuanghenen saen,
Dat die ghene, die wilde ontgaen,
Alle die andre hanghen saude.
Daer was een, die alsoe haude
Alle sine ghesellen hinc.
Ende als hi ghedaen hadde die dinc,
Beual die graue den xden alsoe saen,
Dat hi vp eene banc ghinghe staen,
Ende ouer eenen balke daer nare
Vorpe eene line, die vaste ware,
An sinen als. — Ende als hi al
Ghedaen hadde, dat hi hem beual,
Die graue ontstac hem eer hiet lanc
Van onder de voete die banc,
Ende hi bleef hanghende daer,
Der herden omtrent drie voete naer.
Die graue ghinc hute dien huse te hant,
Daer hi haerre lieder maghe vant,
Ende seide tote hem lieden: »gaet
Tote huwen maghen ende gheeft hem raed,
Dat si hem voert meer niet ne pinen,
Yemene te roeuene van den sinen!"
Ende als hi dat seide, hi sat
Vp sijn paert, ende voer wech naer dat.
Si ginghen int huus, daer si vonden

Hare maghe verhanghen tien stonden,
Ende doet. Si worden veruaert,
Ende vloen van daer metter vaert. —
Die graue gaf met sulken daden
Soe groete vreese den quaden,
Dat si des roeuens af stonden;
Ia, al hadde men cleedre vonden,
Of nappe, of ander haue,
Ligghende vp die strate, die graue
Was soe ontsien, dat wijf, noch man
Hadde ghesleghen sine hant daer an (*).

UIT: DIE DIETSCHE DOCTRINALE (†).

Dit berijmd werk is een leerdicht en heet aldus, wijl het eene in het Nederlandsch geschrevene soort van wijsgeerige zedeleer is, die in Middeleeuwsch Latijn wel *Doctrinale*, *liber Doctrinalis*, letterlijk zoo veel als leering, boek van wijsgeerige leering en wetenschap, genoemd werd. Het bestaat uit drie boeken, waarvan het eerste 917, het tweede 3780, en het derde 1976 versregels telt, en wordt aan JAN DECKERS, die ook

(*) Dat de dialect dezer rijmkronijk van Vlaanderen duchtig gekenmerkt wordt door de Vlaamsche en Zeeuwsche of weglating of voorvoeging der *h*, b. v. *als* voor *huls*, *herden* voor *erden*, *huwen* voor *uwen*, *hute* voor *ute*, *hiet* voor *iet*, kan de Lezer ook uit dit staaltje ontwaren. — Voor het overige vindt men de aangehaalde anecdote bijna woordelijk in het Latijnsche proza der *Genealogia Comitum Flandriae*. Onze anecdote begint daar: *In villa, quae dicitur Turholilis, singulis annis mercatum magnum esse consuevit etc.*

(†) Vergelijk over dien naam *Doctrinael* den Schrijver zelven des werks, vs. 48, en zie over het woord *Dietsch* of *Duutsch* mijne Aant. bl. 8. Zoo heeft VINCENTIUS *van Beauvais* (over wien hier boven bl. 54) een *Speculum Naturale*, een *Speculum Historiale*, en een *Speculum Doctrinale* geschreven. Het laatste is van philosophischen en zedekundigen inhoud.

wel, en wel meest, JAN DE CLERC heet, wijl hij Klerk, Schrijver of Secretaris van *Antwerpen* schijnt geweest te zijn, toegekend. Hij is, zoo men zegt, in 1351 gestorven. Dat er echter, wat den persoon, de levensomstandigheden en de schriften van dezen JAN DE CLERC betreft, nog vrij wat onzekerheid heerscht — even als dit, helaas, met onze meeste oud-Nederlandsche schrijvers het geval is — hebben wij hier boven, bl. 136, aangemerkt. De *Doctrinael* is, gelijk wij naar haar' titel reeds eenigzins te kennen gaven, een zedekundig leerdicht, waarin over pligten en deugden, 's menschen handel en wandel, bepalingen, voorschriften en lessen gegeven worden, die de zich-zelf niet noemende Schrijver — hij zij dan DECKERS of DE CLERC, of wel een ander geweest — uit een groot aantal van gewijde en ongewijde, oudere en latere schriften bijeen heeft gezameld. Deswege zegt hij, vs. 37, dat hij zijn *hoecskijn, dat vore lach int Latyn, ute ghethoghen heeft,* hetgeen men juist misschien niet zóó behoeft te verstaan, als of de *Doctrinale* eene letterlijke vertaling uit het Latijn ware, neen, maar bloot eene in het Nederduitsch bewerkte zamenlezing of compilatie uit verschillende Latijnsche, hetzij oorspronkelijk Latijnsche, hetzij in het Latijn overgezette Grieksche, Hebreeuwsche en andere schrijvers (*).

(*) Vergelijk derzelver Uitgever, den Heer JONCKBLOET, in zijne belangrijke Inl., bl. XI. — De *Dietsche Doctrinael* schijnt oudtijds veel naam gehad te hebben en uit dien hoofde veel afgeschreven, ja ook buiten 's lands vertaald te zijn. Ook kan de opsteller op lof

Tot eene proef uit de *Dietsche Doctrinael* nemen wij hier het hoofdstuk of de afdeeling, die ten opschrift voert: *Van leringhen* (*), dat is, van

---

aanspraak maken, zoo wegens de behandeling der stof en de wijsgeerige en vrijzinnige denkbeelden, die hij hem voorkomen, als wegens de ongemeene duidelijkheid van zijn' stijl. Die stijl is tevens zuiver en met weinig bastaardwoorden vermengd. De stopwoorden, met uitzondering van eenige *sijds gewes, sonder waen, des sijt vroet, al bloet* en soortgelijke, zijn ook niet in grooten getale. Veel verheffing en zwier moet men echter in den schrijftrant niet zoeken, hoewel sommige plaatsen noch eene zekere levendigheid, noch eene zekere nette bevalligheid missen. — Ten jare 1842 is dit oud-Nederlandsch leerdicht door den Heer Dr. W. I. A. JONCKBLOET (van wege ons Gouvernement daartoe ondersteund) met eene Inleiding, opheldernde woordenlijst enz. sierlijk in het licht gegeven. Hij heeft zich daarbij bediend van zeven handschriften (één derzelve is bloot fragmentarisch) en een' vroegeren Delftschen druk van 1489. Een op de Haagsche Koninklijke boekerij berustend handschrift heeft hij uit die zeven tot grondslag van zijn' tekst gelegd, maar aan den voet van dien tekst de belangrijkste varianten der overigen gevoegd. — Om nog iets van den juisten tijd te zeggen, waarin de *Doctrinael* gedicht is, aan het slot lezen wij, dat *dese boec tAntwerpen in die stede volmacct* (dat is, voltooid) *wert* in Junij 1345, of in het 6143ste jaar na de schepping der wereld (van der werelt beginne). Men ziet hier al weer eene andere berekening van de aera der wereldschepping dan bij MAERLANT. Vergelijk het daarover door mij aangestipte bl. 51 en 52 hier boven. MONE, voor het overige, die in zijn *Uebersicht*, bl. 266, het slot der *Doctrinael* (of *des Doctrinaels*, hij gebruikt het woord mannelijk) naar een Brusselsch handschrift aanhaalt, leest niet 6143, maar 5143 jaren (*vijfdusent ende hondert ende XLIII*). JONCKBLOET's manuscript *S.* heeft 6543.

(*) Men wane niet, dat dit *leringhen* een pluralis is. Het is de genitivus (of, verkiest men, dativus) van het enkelvoud, want in de *Dietsche Doctrinael* heerscht bijzonder sterk het beginsel der zoogenaamde zwakke declinatie, volgens welke vele vrouwelijke substantieven eene *n* in de zijdelingsche naamvallen van den singularis aannemen. (In de Aanstippingen hier achter daarover nog wel iets naders). Men zie slechts de tafels of registers van den inhoud van elk boek, zoo zal men die aangehechte *n* telken reize aantreffen. B. v. »Van hopen ende wat hope is," »van caritaten," »van minnen ende van vrienscapen," »van godliker minnen," »van rijcheiden te ghewinnene," »van

wijsheid, kennis of wetenschap *(sapientia, doctrina).* Het begint met vs. 55, en eindigt met vs. 167 van het eerste boek. Kennis en wetenschap worden in al hare voortreffelijkheid geroemd. Met kan uit dit staaltje ook zien, hoedanig de versmaat van het gedicht is, en dat dezelve van die, welke in de werken van MAERLANT en MELIS STOKE voorkomt, al niet veel verschilt, ofschoon de juiste prosodie onzer vroegere taal nog overal niet even duidelijk zijn moge.

Die hem ter wijsheit wille keren,
Sal int ierste moeten leren,
Ende wel connen dat hi hoert,
Eer hi dat sal leren voert.
Die andren wilt leren van
Dien, dat hi selue nien can,
Moets met scanden af staen.
Dan soe seit men sonder waen:
Hi ontliep sinen meester tsaen. —
Den mensche sijn sonderlinghe

---

wraken," » van gherechtecheiden," » van spraken ende tonghen te bedwingene," » van hoverden," » van nidecheiden," » van wijsheiden," » van phylosophien," van goedertierenheiden," » van starcmoedicheiden," » van verdrachlechheiden," » van wiser voersienecheiden" enz. enz., alle welke schijnbare plurales enkelvoudige naamvallen zijn, zoo als of uit den aard der woorden-zelve, of uit den zin, waarin ze voorkomen, genoegzaam blijkt. (Niemand toch zal b. v. het woord *wraak* in het meervoud gebruiken.) In weinig of geene oud-Nederlandsche schrijvers voor het overige heb ik dat taaleigen zoo veelvuldig ontmoet. Het is misschien reeds eene meerdere afwijking van den vroegeren aard der taal en wordt wel tusschen beiden, maar niet, geloof ik, *in die sterke mate* bij MAERLANT en STOKE aangetroffen. Voor het overige baart die uitgang van het enkelvoud op *n* wel eens dubbelzinnigheid en ongewisheid, of een woord in singulari dan in plurali sta, vooral dan, als naar ons taalgebruik het woord voor een' pluralis vatbaar en zonder artikel gebruikt is. B. v. het aangehaalde *van leringhen.*

Noetdoerftech twee dinghe,
Die ter wijsheit wille comen,
Tsiere baten ende tsiere vromen;
Leringhe es dierste sake,
Ende dander dat es die sprake.
Wijsheit ende sprake, diet wel besiet,
En doeghen van een ghesceden niet.
En daedt de sprake, soe bleue dan,
Wijsheit verborghen inden man. —
Jhesns Sydrac heeft bescreuen:
Eer men tfonnesse uut sal gheuen,
Sal hi hem fondéren ghereit
Wijslec op gherechtecheit,
Ende die vore dincken ouer al,
Eer hi sijn vonnesse vten sal.
Daer bi seldi, als te voren,
Inden iersten wijsheit horen,
Ende die leren metten sinne,
Ende vaste houden daer inne. —
Men vint daer bescreuen,
Dat wi metter zielen leuen,
Ende metten sinne leren wat,
Ende metter herten onthouden dat. —
Die wise her Salomon seit:
Die leringhe mint, mint wijsheit,
Ende soe wie versmaet leren
Blijft euwelec in onneren. —
Hebt lieuer, seiti, menechfout
Mine leringhe dan mijn gout;
Want gout mach te nieutte gaen,
Maer leringhe moet altoes staen.
Goede leringhe inder ioeght
Volmaect den mensche inder doecht. —
Jhesus Sydracs sone hi seit:
Ghi selt van uwer kindsheit
Altoes om leringhe vraghen,
Ende tote uwen ouden daghen
Seldiere altoes meer vinden,
Want sine heeft gheen inden. —

Die leringhe gheerne hoert,
Ende die wel onthoudet voert,
En mach nemmermeer dat begaen,
Dat hire scande af sal ontfaen,
Want sine leringhe salne leiden
Tote alder beschedenheiden;
Want beschedenheit, sijds gewes,
Moeder van allen doeghden es. —
Leringhe doet scep opt water gaen;
Leringhe doet den hont hasen vaen;
Sonder leringhe te ghenen daghen
En mochte derde coren draghen.
Sonder leringhe en mocht oec niet
Dat coren mele worden iet,
Noch dat mele broet alsoe,
Daer en ware leringhe toe.
Soe ghi meer leert, soe ghi meer cont,
Ende soe v name meer wert ghescoent.
Soe wien dunct dat hi vroet es
Blijft euwelec sot, sijts gewes.
Al heeft leringhe een beginsel,
Sine heeft nochtan gheen insel. —
Die wise man sprect hier af:
Haddic enen voet int graf,
Nochtan soudic willen leren:
Daer coemt af soe vele eren;
Men sal leuen ende daer omme sorghen,
Als of men steruen soude morghen,
Ende oec leren ernstelike
Als te leuene euwelike. —
Catoen seit, die wise here:
Tsmenschen leuen sonder lere
Es als een beelde, dat es doet;
Lerens soe es altoes noet. —
Seneca seit: die niet en leert,
Dathi daghelijcs ontleert,
Ende vergheet tselue dathi can,
Ende werdt een ongheleert man. —
Een phylosophe aldus seit:

Soe wie dat scuwet den arbeit
Van leerne enen corten tijt,
Blijft euwelijc in der scanden verwijt. --
En hadt conste ghedaen,
Ertrike waer te quiste gheghaen.
En hadt conste ghedaen,
En soude kerke huus no borch staen.
En hadt conste ghedaen,
Men soude visch no voghel vaen.
En hadt conste ghedaen,
Clergie ware te nieute ghegaen.
En hadt conste ghedaen,
Die liede souden naect gaen.
En hadt conste ghedaen,
Tgheloeue soude onlanghe staen.
En hadt conste ghedaen,
Men soude van honghere steruen saen. —
Hier bij zal elc mensche keren
Sinen sin ter goeder leren,
Want daer bi staen moet ertrike,
Ende men winter met hemelrike.
Die nien can, sijds seker des,
Dat hi onnutte ter werelt es.
God laet ons alsoe leren,
Dat het si te siere eren! Amen.

De kracht van het oude ontkennende woordje *en* blinkt in de regels *En hadt conste ghedaen* enz. ongemeen uit. Gebrek aan ruimte verbiedt ons meer uit *die Dietsche Doctrinale* aan te halen (*).

(*) Werden wij door dit mangel aan plaats niet verhinderd, en hadden wij tevens ons niet voorgenomen (gelijk wij boven bl. 12 gezegd hebben) om in het geven van Proeven ons zoo veel mogelijk te bepalen bij schriften, die in hun geheel zijn uitgegeven, zoo zouden wij hier zeer goed aanleiding hebben om ook iets uit den *Lekenspieghel* (die misschien met meer regt aan JAN DECKERS of JAN DE CLERC toegekend wordt) bij te brengen, welke *Spiegel voor leeken* meer of min een leerdicht (schoon meer historisch) is als de *Dietsche Doctrinael* en omstreeks 1330 geëindigd. Het bestaat echter tot hiertoe bloot in handschrift, op

Wij gaan over tot een didactisch geschrift van een' anderen aard, namelijk dat door verhalen van met elkâar sprekende dieren poogt te leeren. Ik bedoel hier het fraaije overblijfsel van oud-Nederlandsche letterkunde, *Esopet* getiteld.

UIT ESOPET.

Onder dezen naam is eene verzameling van zeven-en-zestig oud-Nederlandsche, zoogenaamde Aesopische fabelen, dat wil zeggen, dierenfabelen, bekend, die, ten jare 1819, door den Heer Mr. J. A. CLIGNETT naar een Leydsch handschrift met zeer vele belangrijke taalkundige aanteekeningen zijn uitgegeven in zijne *Bijdragen tot de oude Nederlandsche Letterkunde*, van welke Bijdragen zij verre weg het grootste gedeelte uitmaken. Ofschoon de fabelen zelve des oud-Griekschen fabeldichters AESOPUS verloren zijn gegaan — immers de hem toegeschrevene worden niet voor echt erkend — heeft men echter vroegere en latere Latijnsche vertalingen, of wel navolgingen

---

het eene en andere na, dat door BILDERDIJK in zijne *Taal- en Dichtk. Verscheidenheden* I, bl. 133-164, van hetzelve is in het licht gegeven. — Dit geldt ook van den *Spieghel der Sonderen* (zondaren) *ofte der Leken* van een' onbekend schrijver, alsmede van *den Spieghel van Sonden*, of ook wel *Nieuwe Doctrinael* geheeten, van JAN DE WEERT *van Ypre*. Ook deze zijn nog in manuscript en daarenboven deels, zoo het schijnt, minder belangrijk, ten minste meer dor theologisch, deels uit de vijftiende eeuw, gevolgelijk buiten het tijdperk, waarop wij vooral de aandacht vestigen wilden. Vergelijk hier boven bl. 12. — Uit den *Lekenspieghel* en den *Spieghel* van JAN DE WEERT vindt men een paar proeven in de *Bijdragen* van den Hoogl. J. G. VISSCHER. Zie voorts MONE 260.

van dezelve, zoo namelijk in versmaat, gelijk die van PHAEDRUS uit Keizer AUGUSTUS' tijd, als diegene in Latijnsch proza, die den naam van *fabulae antiquae ex Phaedro soluta oratione* voeren en wêer naar PHAEDRUS gevolgd zijn geworden. Voeg hierbij de *Fabulae Aesopiae* van ROMULUS, een' middeleeuwsch Latijnsch Schrijver uit de elfde of twaalfde eeuw, en vooral ook de *Fabulae Aesopeae* van eenen ANONYMUS of Ongenoemden (*). Alle deze heeft de oud-Nederl. Schrijver voor oogen gehad.

(*) Naar alle deze, herhaal ik, en misschien nog naar meer soortgelijke schriften schijnt de oud-Nederlandsche schrijver van den *Esopet* zijn boekje, evenwel op eene, vooral in de toepassingen, vrije en hem eigenaardige wijze, te hebben opgesteld. Inzonderheid schijnt hij de gezegde fabelen eens Ongenoemden voor oogen gehad te hebben, daar hij toch in de zijne bijna dezelfde volgorde heeft. Zijn *Esopet* telt evenwel vijftien fabelen meer. Men zie over dit eene en andere de voorrede van wijlen den Heer CLIGNETT voor deszelfs *Bijdragen enz.*, welke bekwame en zeer verdienstelijke Taalkenner tevens aantoont, dat men onzen *Esopet* niet als eene navolging van het werk van MARIE DE FRANCE, die in de dertiende eeuw Aesopische fabelen in het Fransch maakte, houden moet. Wie voor het overige de maker van den oud-Nederlandschen *Esopet* zij, is onbekend. Men heeft wel eens gegist op CALFSTAF, of wel op NOIDEKIJN, twee oud-Nederlandsche schrijvers, die als Aesopische fabeldichters door MAERLANT genoemd worden, en over wie men VAN WIJN, CLIGNETT, HOFFMANN, MONE en anderen raadplegen kan, doch dit zijn slechts gissingen. Intusschen, wie ook *Esopet* gedicht moge hebben, zeker is het, dat het een werk is niet later dan uit de de dertiende of uit het begin der veertiende eeuw. Dit wijst ons de ongemeen zuivere, keurige, vormrijke en echt oud-Nederlandsche taal en stijl ten duidelijkste aan. Ik voor mij, Lezer, ken weinig schriften, waarin de kortheid, naïveteit en grammatikale naauwkeurigheid onzer oudere sprake zoo zeer uitblinken. — CLIGNETT heeft den ouden *Esopet* naar een handschrift uitgegeven, dat in de bibliotheek der Maatsch. van Nederl. Letterk. te *Leyden* gevonden wordt, en in vroeger tijd het eigendom van den grooten HUIDECOPER en na hem van den kundigen ALEWIJN was. Het is het eenigste bekende. — Laat mij nog aanstippen, dat men het woord *Esopet* wel uitgelegd heeft

Als proeven zullen wij hier uit *Esopet* zes fabelen overnemen, die den Lezer over de taal, den stijl en den verstrant van dit verwonderlijk fraai geschrift genoegzaam zullen inlichten. De eerste zij die, welke op bl. 15 gevonden wordt en ook vooraan bij PHAEDRUS staat. Zij handelt over de historie van den wolf en het lam. Hoor, hoe naief ze in onze taal luidt! (Ik interpungeer wat anders.)

Een wolf ende .i. lam goedertieren
Quamen drinken tere riuieren;
Si ghinghen drinken in .ii. steden;
Die wolf dronc boven, dlam beneden.
Doe seide die wolf: »du bewulst mi al
Dwater, dat ic drinken sal."
»Ay here!" sprac dlam: »wat segdi?
Dwater comt van v te mi."
»Ja," seide die wolf: »vloecstu mi toe?"
Dlam antworde: »here! in doe."
»Du doest," sprac hi: »dus dade dijn vader
Wilen eer, ende dijn gheslachte al gader."
Dlam sprac: »in was doe niet gheboren,
Twi soudicker af hebben toren?"
»Noch," seide die wolf: »horic di spreken?

---

door *kleinen Aesopus* (gelijk MONE nog doet). Mij komt echter die uitlegging geheel niet waarschijnlijk voor. Waarom toch, vraag ik, zou Esopet kleine Aesopus (*Aesopusje*) beteekenen? Is dat *et* een diminutief-uitgang? Of is het boekje voor kinderen geschreven? Of is het eene verkorte uitgaaf? Of ziet het op de kleine, kromme gestalte, aan AESOPUS wel toegeschreven, waaraan de geleerde BENTLEY echter niet gelooft? Niets van dit alles is vermoedelijk. En dus zal *Esopet* om het rijm wel voor *Aesopus* staan; zeggende de maker aan het slot zijner inleiding:

Hier beghint Esopet,
Verstadine, vorwaer des te bet.

d. i.: Hier begint *Aesopus*. Verstaat gij hem, voorwaar, het is des te beter. — CLIGNETT oordeelt er ook zoo over.

Ic wane wel, ic saels mi wreken."
Die wolf sloech te sticken ende scoert.
Dlam nochtan hads niet verboert. --
Dus vint .I. quaet man occusoen,
Als hi den goeden quaet wille doen.

Fabel III, welke bl. 18 voorkomt, zij onze tweede proeve. Er wordt van eene muis verteld, die eene rivier over wil zwemmen.

Een muus wilde tenen tiden
Over .i. riuiere liden.
Ghene muus bat .i. puut,
Dat hi haer over holpe, ganser huut.
Hi bant die muus an sinen voet,
Ende swam in die vloet.
Die puut liet hem int water sinken,
Om dat hi wilde die muus verdrinken.
(Die muus en mochte dwater niet ghedoghen.)
Een wuwe quam daer gheuloghen,
Die de muus int water vinc,
Ende den puut, die an haer hinc. --
Die valscheit penst tand'n wart,
Hets recht, dat hi mesuaert;
Hets recht, dat valsche tauerniere
Drinken van haers selfs biere.
Het es oec recht, dat quaet man sneeft,
Ende die quaet iaegt, dat hi quaet heeft.

Als derde proeve kiezen wij de negende fabel, zijnde die van de twee teven, die bl. 56 bij CLIGNETT te lezen staat.

Ene teve ghinc swaer met welpen,
Soe dat si haer niet en conste gehelpen.
Si bat .i. der ander teuen orlof
Te gheligghene in haer hof
Ende in haren nest op houesschede.
Die teue dede der ander bede.
Alse die teue gheleghen was,

Ende van .ii. welpenen ghenas,
Dander bat, dat si houde
Hare stede rumen soude.
Die ghene en wilde doer h' niet vlien.
Si seide: »wie soude di ontsien?
Wiltu vechten ieghen ons drien,
Di magher wel leit aue ghescien.
Het wort met storme ende met wighen,
Seldi uwen nest weder ghecrighen." --
Die al gheloeft, dat hi hoert,
Scone sprake ende scone woert,
Wort dicke te scerne ghedreuen.
Dit leert ons dbispel van der teuen.

Op bl. 71 komt de twaalfde fabel voor, namelijk van de stad- en de veldmuis. Zij zij onze vierde proeve.

Ene port muus ghinc omme m'ghen
Met ere velt muus herberghen.
Die velt muus leide haren gast te voren
Ene cele ende een gersten coren.
Smerghens leedde die port muus
Dandere met hare thuus.
Gheent huus was van groten prise,
Bewaert wel van goeder spise.
Die waert seide: »het es al vse
Dat hier es in desen huse."
Si waren te ghemake ter cure.
Mettien quam daer .i. ter dure.
Doe liep die port muus tharen hole;
M' die ander was in dole.
Si liep al omme harentare.
Sine was noit eer in selken vare.
Die man ginc weder vutw't.
Doe quam voert mijn h'e die w't,
Ende hi sprac al onghespaert:
»Twi bestu?" seit hi, »soe veruaert,
Comt hare," seit hi: »bi miere side,
Et ende drinct ende maect v blide."

»In mach niet eten," sprac die gone:
»Hier en ben ic niet ghewone.
In prise niet .i. twint dijn duut.
Ic wildic weder ware daer vut;
D' etic bonen ende cruut,
D' soe hebbic mijn beduut.
Al en vindic daer niet vele,
Ic ete met ioyen ende met spele.
Ic ben daer soe wel te ghemake.
Ic en ontfinc ghene sake.
Wat prisic dan hier te sine
In dese sorghe, in dese pine?
Men vanghet di met vallen hier.
Die catten biten di onder dijn lier.
Het es al met pinen dattu leues,
Ende met sorghen dattu heues." --
Verstonden wi dit wel, wi souden
Ons tonsen huus overghepayt houden.
Een luttel smaket bet met spele,
Dan met sorghen vele.

De dertiende fabel, bl. 79, kiezen wij tot onze vijfde proeve. Een arend en een wijfjes-vos spelen er de hoofdrol in.

Een aren nam wilen ere vossinnen
Haer ionc; met bliden sinnen
Droech hise te sinen kinden,
Die hi hongherech waende vinden.
Doc was die vossinne gram,
Ende liep, tessi ten bome quam,
D' die aren op sat met sinen broede,
Si bat hem doer omoede,
Dat hi haer kinder weder gaue;
Sine bat hem ander haue.
Hine wils niet doen, hi hadt ommare;
Want hi sat hoghe bouen hare.
Doen wassi sere tonghemake.
Si ghinc halen .i. stake

Albornende, ende stroes vele,
D' speelde si van reinaerts spele.
Doen ghinc si met behendicheden
Den boem ontsteken van beneden.
Dat vier sloech opten neste w't.
Dit sach die aren ende w't veruart.
Doe gaf hi weder ter seluer stont
Hare kinder al ghesont. —
Dit fauelkijn leert riken lieden,
Dat si den weken niet mesbieden.
Doen sijt oec, ic weet .i. dier,
Datse borne sal int vier.

Als zesde staaltje diene de zeventiende fabel, bl. 108. Zij is van den lompen ezel, die de aardigheden van den hond wil naäpen.

Een rijc man hadde tere stont
Enen ezel ende .i. hont.
Om dat hi hadde den hont soe wert,
Droech desel nijt ten honde w't.
Hi sach den hont in groter weelde,
Ende dat sijn h'e ieghen hem speelde.
»Ja," penst mijn h'e boudewijn:
»Wat meent mijn h'e, wat mach dit sijn?
Twi maect hi dus grote feeste
Met ere quader, vulder beeste?
Ic ben beter dan die hont,
Menech ambacht es mi cont;
Ic doe meer pinen dan si twee,
Ic draghe, ic hale, ic hebbe wee,
Ic wille oec sijn mijns heren vrient,
Ende dienen hem, daer hem die hont af dient."
Mettien quam mijn h'e die w't.
Di esel hief op sinen stert,
Hi maecte feeste, hi loech, hi sanc,
Soe dat hi op sinen h'e spranc
Met sinen vordren voeten bede,
Ende dede hem herde lede.
Hi wilde cussen an sinen mont,

In dier wise vanden hont.
»Helpe! helpe!" riep die h'e:
»Dese quetset mi herde sere."
Doe quam die cnape ghelopen,
Ende dedem sine quaetheit becopen.
Si sloeghen ende si blouwen,
Dat hem sijn leuen mochte rouwen. --
Aldus sijn vele liede, die prien
Om eens anders heerscepien,
Si hebbens nijt, si hebbens sprake,
Dat iemen es met ghemake.

De aangehaalde proeven zullen voldoende zijn, Lezer! om hetgeen wij over de zuiverheid, de kortheid, de correctheid, de naïefheid en de echt oud-Nederlandsche kleur van *Esopet* met een enkel woord gezegd hebben, alleszins te staven.

UIT MIDDEL-NEDERLANDSCHE (*) RIDDER-GEDICHTEN.

Groot was in de twaalfde, dertiende en veertiende eeuw door heel Europa de smaak voor Riddergedichten, die, vol van de avontuurlijk-

(*) Dat ik ter aanduiding onzer taal en letterkunde uit de dertiende en veertiende eeuw de woorden *middel-Nederlandsch* en *oud-Nederlandsch* dikwerf door elkander gebruik, zal de Lezer gemerkt hebben. Hoe intusschen, als men zeer naauwkeurig zou willen spreken, middel-Nederlandsch en oud-Nederlandsch van elkâar te onderscheiden zijn, is hier boven bl. 2 gezegd. Doch het *bepaaldelijk* gezegde oud-Nederlandsch levert geene van het *oud-Neêrduitsch in het algemeen* afgescheidene literatuur op. Het eenigste voortbrengsel *misschien*, dat bij uitsluiting oud-Nederlandsch (d. i. zoowel tegen Neêrduitsch in deszelfs geheelen omvang, als tegen middel-Nederlandsch overgesteld) zou kunnen heeten, zijn de zoogenaamde *Wachtendonksche Psalmen* uit den Carolingischen tijd, over welke psalmen men IJPEY, HALBERTSMA, CLARISSE en anderen kan raadplegen.

ste voorvallen, in de ridderschap en den ridderlijken geest der middeleeuwen hunnen oorsprong hadden. Die smaak waaide uit Frankrijk naar Duitschland en de Nederlanden over, en zoo hebben de Hoogduitschers daaraan den *Iwein*, den *Parcival*, den *Titurel* en soortgelijke poëtische ridderverhalen uit den zoogenaamden kring van oud-Brittannische, Carolingische en daarmede vermaagschapte volksoverleveringen te danken, wij insgelijks verscheiden riddergedichten van dienzelfden stempel en die veelal uit Noord-Fransche bronnen geput en uit de dertiende en veertiende eeuw, zoo niet van vroeger dagteekening schijnen. Reeds toch maakt MAERLANT bij herhaling gewag van dezelve en hij (even als ook wel DE CLERC en anderen) vaart hevig uit tegen de verdichtselen of *boerden*, *loghene*, *truffen*, *favele*, *favelien*, *faloerde* en *saghen* der *segghers*, *boerders* en *menestrelen*, gelijk wij hier boven bl. 19 en 58 gezien hebben. Onze middel-Nederlandsche riddergedichten hebben deels avonturen tot onderwerp, uit den zoo even gemelden kring der Carolingische en oud-Fransche volksverhalen, dat wil zeggen verhalen, die tot KAREL *den Grooten* en zijne zoogenaamde Paladijnen, of wel tot gebeurtenissen onder zijne opvolgers in Frankrijk en naburige gewesten betrekking hebben, deels uit dien der oud-Britsche of Wallische *sagen* (*) (gelijk men dit woord thans

(*) Dit woord *sage* klinkt mij evenwel altijd geweldig Germanistisch. Met dat al reeds MAERLANT gebruikt het telkens. Zie zijne hier boven aangehaalde Inleiding voor den *Sp. Hist.*, bl. 57. Daar *sage*

ook bij ons veel bezigt) over Koning ARTHUR, den Heiligen Graal en de Ridders der ronde tafel, deels uit de reeks van verhalen uit de latere tijden der kruistogten, deels uit den kring van oud-Grieksche en oud-Romeinsche, hetzij ware, hetzij valsche historiën, waaraan dan echter eene middeleeuwsch-ridderlijke kleur gegeven wordt; deels, hoewel schaarscher, uit den cyclus van Noordsche en oud-Duitsche overleveringen, deels enkel uit verhalen, die geheel op eigen Nederlandschen grond en bodem onsproten zijn (*). De

---

van *zeggen* (Hoogd. *sagen* met de zachte *s*) komt, moesten wij eigenlijk met eene *z zage* schrijven, doch dan zweemt het zoo naar het werktuig, dat wij een *zaag* heeten. Ik gebruik het woord ongaarne. Het is echter moeijelijk te missen. Vergelijk over de uitdrukking *saghe, sonder saghe* enz., en derzelver onderscheiden zin bij onze oud-Nederl. schrijvers HOFFMANN, *Hor. Belg.* VI, 205.

(*) Tot Carolingische en oud-Fransche verhalen hebben b. v. *Reinout* of *de Heemskinderen* betrekking, *Malagijs, Ogier van Denemarken, Guerijn van Montglavie, Floris en Blancefloer, Willem van Orenghen* en vele anderen, waarvan men echter, even als reeds van sommige der opgenoemden, of slechts enkele fragmenten, of alleen den titel kent. Tot oud-Britsche overleveringen behooren b. v. *Ferguut, Lancelot, Walewein, Parceval, Lenval, de Graal* en soortgelijke wel bestaan hebbende, maar thans deels verlorene, deels luttel of niet bekende riddergedichten. De stof van den *Seghelijn van Jeruzalem*, van *Saladijn* enz. is uit kruisvaartsprookjes ontleend. In MAERLANT's *Trojaensche oorlog*, MAERLANT's *Alexander* en soortgelijke dichtstukken spelen helden uit de klassieke oudheid op eene fabelachtige wijze hunne rol. Het fragment, dat wij van het *Nibelungenlied* in het oud-Nederlandsch bezitten en hetwelk door den Hoogl. MEIJER in zijne *Nalezingen op het Leven van Jezus* uit MONE's *Anzeiger* is overgenomen, heeft tot den kring der oud-Duitsche en oud-Noordsche sagen over *den gehoornden Siegfried*, den schat en het land der *Nibelungen* betrekking. De *Gudrun*, waarvan men echter (wat namelijk deszelfs Nederl. bewerking betreft) niets dan bij gissing weet, hangt met Noormansche en oud-Friesche traditiën zamen. De stof van *Karel en Elegast* en van *Wiselar de Beer* schijnt

meeste dier Nederlandsche riddergedichten zijn zoo min, als gelijksoortige Hoogduitsche, van alle poëtische verdiensten ontbloot, maar verscheiden zijn slechts fragmentsgewijze, ja, sommigen alleen bij name bekend. Ook waren allen tot hiertoe bloot in handschrift voorhanden. Thans echter heeft men in de laatste jaren enkelen derzelve, als *Karel en Elegast*, *Floris en Blancefloer*, *Renout*, *Ferguut* en een paar brokstukken van anderen in het licht gegeven. Wij zullen uit diegene, welke in hun geheel, of nagenoeg in hun geheel, door den druk gemeen zijn gemaakt, hier eenige proeven bijbrengen.

a). Uit Caerl ende Elegast.

Van dit riddergedicht, dat uit dertienhonderd en tachtig regels bestaat, schijnt de stof noch uit Fransche, noch uit Duitsche verhalen ontleend,

---

inheemsch. Men vergelijke hier vooral MONE, *Uebersicht*, bl. 34-92, die een zeer uitvoerig overzigt van onze geheel of gedeeltelijk nog bestaande of bestaan hebbende oud-Nederl. riddergedichten en ridder-volksverhalen geeft, met aanwijzing tevens van den geschiedkundigen bodem, waarin derzelver avontuurlijke verdichtselen altijd meer of min geworteld zijn. Inderdaad, het ware ondankbaar en bekrompen tevens, indien wij Nederlanders, in ons klein, en daardoor aan letterkundige aanmoediging arm land, niet erkenden, wat wij buitenlandschen Geleerden, als een GRIMM, (dat wereldwonder van Germaansche taalkennis) HOFFMANN, MONE en anderen, voor de studie onzer oudste letterkunde te danken hebben. Intusschen zijn onze HUIDECOPER'S, VAN WIJN'S, VAN HASSELT'S, CLIGNETT'S, BILDERDIJKEN, WILLEMS', CLARISSE'S enz. altijd de ijsbrekers geweest. — Over de volksboekjes, als b. v. *de vier Heemskinderen* en eene menigte soortgelijke, waarin onze riddergedichten, toen zij, bij de herleving der oude letteren en het verdwijnen der ridderschap, onder beschaafderen in minachting geraakten, onder het volk nog bleven en blijven voortleven, zie men den Heer VAN DEN BERGH, *Over de Nederduitsche Volksromans*.

maar van inheemschen oorsprong te zijn. Wel is waar, er wordt bij een paar Hoogduitsche dichters der middeleeuwen op die stof gezinspeeld, ten minste van eenen *Elegast* of *Alegast* gewaagd, en ook de geleerde MONE wil haar aan Duitschland toeëigenen, maar noch die zinspelingen, noch de andere, door MONE (*) aangevoerde gronden zijn voldoende om die Hoogduitsche afkomst te staven. Eer zou men dien oorsprong dan nog bij de Denen kunnen zoeken, daar er bij deze onze taalgenooten een boek, *Carl Magnus* geheeten, bestaat, waarin eene soortgelijke overlevering voorkomt. Waartoe echter hier ter plaatse ons bij dit geschilpunt langer opgehouden? Liever geven wij met een enkel woord den zonderlingen hoofdinhoud van dit riddergedicht op. Den Keizer en Koning KAREL *de Groote* wordt 's nachts bij herhaling door een' Engel gelast *om te gaan stelen.* Hij doet dit schoorvoetend en met hulp van ELEGAST, een' door hem verbannen en daarop roover geworden Edelman, dien hij, als hij tot het plegen van den diefstal uitgereden is, in het woud bejegent en met wien hij handgemeen wordt, doch hierna

(*) Men zie MONE, *Anzeiger zur Kunde der Teutschen Vorzeit*, 1839, Heft II, S. 257. Het door hem aangevoerde bewijs zijn een paar woorden en eigenheden van verstrant, die hem Hoogduitsch schijnen, doch zulks niet meer dan Hollandsch zijn. Vroeger dus ook in zijn *Uebersicht*, bl. 35, zegt hij, dat wel ELEGAST, maar niet *zijn* stelen den Duitschen Dichteren bekend was. Vergelijk hier JONCKBLOET, Inl. tot de *Dietsche Doctrinael*, bl. 55, en den daar aangehaalden HOFFMANN, *Horae Belg.* I, 62, en SNELLAERT, *Verhandeling over de Nederl. Dichtk. in België*, bl. 37-38. — Men zie ook HOFFMANN's Voorr. voor de uitgaaf.

zich verbroedert, schoon hij zijn' naam en waardigheid voor hem blijft verbergen. KAREL en ELEGAST breken hierop met elkâar in bij zekeren Graaf of soortgelijken *Baroen*, die EGGERIC *van Eggermonde* heet en met KAREL's zuster gehuwd is. Terwijl ELEGAST daar nu echter in 's Graven slaapvertrek geslopen is, hoort hij den te bed liggenden EGGERIC aan zijne gemalin het voornemen openbaren, om, met bijstand van meer andere Edelen, KAREL *den Grooten* des anderen daags te vermoorden. Ter ontdekking namelijk van dit geheim had, gelijk vs. 967 gezegd wordt, het bevel tot stelen moeten strekken, hetwelk door den Engel aan KAREL gegeven was. Immers ELEGAST vertelt nu aan KAREL, wat hij in het slaapvertrek gehoord heeft, en de noodige maatregelen van voorzorg worden genomen. Als dus Graaf EGGERIC met zijne eedgenooten den volgenden dag den Keizer in zijn paleis te *Ingelheim* hunne opwachting komen maken, worden zij gevat en in boeijen geslagen. Over EGGERIC's schuld of onschuld moet het Godsoordeel van den twee kamp beslissen. ELEGAST, die daarin als klager tegen hem optreedt, overwint hem, en EGGERIC wordt gehangen. Integendeel ELEGAST wordt in genade door den Koning weêr aangenomen en EGGERIC's weduwe hem tot echtgenoote gegeven.

De taal en de stijl van dit riddergedicht zijn vrij zuiver, op eenige Fransche woorden na, als: *facilment*, *meskief*, *putertiere*, *riveel* enz. Enkele plaatsen, vooral vs. 1222–1226, zijn wat duister. — Wij geven hier als

proeve de beschrijving van het gevecht, dat tusschen KAREL *den Grooten* en den verbannen ELEGAST plaats heeft, als beiden 's nachts elkâar te paard in het woud ontmoeten. Zie vs. 385–448. Eerst lezen wij, hoe KAREL daar een' Ridder ziet komen aanrijden, die er, even als zijn paard, van top tot teen zwart uitziet (vs. 272).

Met deser talen voer hi voort enz.

KAREL, of *de Koning*, zoo als hij doorgaans in het dichtstuk geheeten wordt, waant, dat het de Vorst der helle is, kruist en zegent zich en rijdt hem stil voorbij. De zwarte Ridder of ELEGAST integendeel, KAREL voor een' verspieder houdende en belust op deszelfs rijken wapendos, rijdt hem achterop en roept hem toe: sta stil, Ridder enz.

- - - - - - - »Ridder, ontbijt!
waër na eist, dat ghi rijt?
ic wil weten, wat ghi hier soect
ende jaecht ende roect?
eer ghi mi ontrijt van hier,
al waerdi noch so fier
ende so diere uwe tale,
berechtes mi, so doedi wale.
ic wil weten, wie ghi sijt,
ende waer ghi vaert op dese tijt,
ende hoe dat uw vader hiet,
en machs u verlaten niet." —
Doen antwoorde die coninc:
»ghi vraghet mi so menich dinc,
en wistu hoe* berechten.
ic hebbe liever, dat wi vechten,
dan ict u seide bi bedwanghe.
so haddic gheleeft veel te langhe,
dat mi een man dwinghen soude
van dinghen, die ic niet en woude

*lees: *in wilsu ne*

berechten, ten ware mi lief.
coomter mi goet af of meskief,
wi sullen desen strijt nu scheiden
ende becorten tuschen ons beiden." —
Des coninces schilt was verdect,
hi en wildes niet voeren ontdect
om teiken datter ane stoet;
hi en wilde niet, dat men waer vroet,
dat hi ware die coninc.
si worpen omme met deser dinc
haer orssen sterc ende snel.
si waren beide ghewapent wel,
hare speren waren sterc.
si versaemden in een perc
met sulken nide onder hem tween,
dat dorsen boghen over haer been.
manlic vinghen si ten swaerde,
als die vechtens begaerde.
si vochten een langhe wile,
dat men gaen mochte een mile.
die swarte was sterc ende snel
ende sine joesten waren fel,
so dat die coninc was in vare
ende waende, dat die duvel ware.
hi sloech den swarten opten schilt,
dien hi manlic voor hem hilt,
dat hi in tween stucken vlooch,
oft ware een lindenloof.
die swarte sloech den coninc weder.
die swaerde ghinghen op ende neder
op die helme, op die maelghien,
datter menighe moeste faelghien.
daer en was halsberch gheen so goet,
daer en dranc dore dat rode bloet
door die maelghien uter huut.
daer was van slaghen groot gheluut.
die spaenderen van den schilde vloghen,
die helmen op haer hoofde boghen
vol scaerden ende van vlegghen,

so scarp waren der swaerden egghen. —
Die coninc pensde in sinen moet:
»dese es ter wapene goet.
sal ic liden mijns namen,
ic souts mi ewelic scamen,
nemmermeer en ghecreech ic ere."
doe sloech hi enen slach so sere
opten swarten, die voor hem helt,
dat hien manlic hadde ghevelt
ende van den orse tumelen dede.
tusschen hem beiden en was ghene vrede.
ende die swarte sloech opten here,
ende sloech enen slach so sere
opten helm, dat hi booch
ende tswaert in twe stucken vlooch:
so anxtelic was die slach. —
Als dat die swarte sach,
datti sijn swaert hadde verloren:
»Ifi dat ic ie was gheboren!"
pensde hi in sinen moet:
»dat ic leve, waer toe eist goet?
en hadde noit goet gheval
noch nemmermeer hebben en sal.
waer mede sal ic mi nu verweren?
en prise mijn lijf niet twe peren,
want ic ben idelre hande." —
Doe docht den coninc scande,
op enen te slane, die voor hem helt.
doe hi sach ligghen tswaert opt velt
in twe stucken ghebroken,
pensdi: »en es niet ghewroken,
die enen wille slaen of deren,
die hem niet en can gheweren." —
dus hilden si stille int wout enz. (*).

(*) Hoe hierop de zwarte Ridder aan KAREL (die echter onbekend blijft) zegt, dat hij de verbannen ELEGAST is, en hoe zij hierop met elkâar gaan stelen, leze men in de uitgaaf van het gedicht zelf. Het is ten jare 1836 door den kundigen HOFFMANN *von Fallersleben* in het vierde deeltje zijner *Horae Belgicae* uitgegeven, en wel naar twee

b). Uit Floris ende Blancefloer.

Dit door den beroemden HUIDECOPER in zijne Aant. op STOKE, III, 218, om levendigheid en kracht van uitdrukking geprezen, en met regt geprezen riddergedicht bestaat uit 3978 versregels, en wordt aan zekeren DIDERIK VAN ASSENEDE toegeschreven, van wien men weinig anders weet, dan dat hij, vermoedelijk in de eerste helft der veertiende, zoo niet, gelijk anderen willen, in de laatste helft der dertiende eeuw geleefd, en zijn' naam van het marktvlek *Assenede*, hetwelk in Vlaanderen, niet ver van *Gent*, ligt, ontleend heeft. Zijn *Floris en Blancefloer* schijnt eene verfraaide en geheel vernederlandschte bewerking van een' Noord-Franschen roman, *Flore et Blanchefleur* getiteld, waarvan men in verschillende talen navolgingen en bearbeidingen aantreft. Hier onder in de noot hebben wij den hoofdinhoud opgegeven (†).

---

oude drukken uit de veertiende, (lees vijftiende) eeuw, waarvan slechts twee exemplaren bekend zijn, één op de Kon. Biblioth. te *'s Gravenhage* en één op die te *Berlijn*. Handschriften worden, volgens HOFFMANN, niet gevonden. Men zie zijne lezenswaardige voorr.

(†) Zie hier in twee woorden den hoofdinhoud van onzen *Floris en Blancefloer*. Zekere Koning en Koningin van Spanje hebben een' zoon, FLORIS geheeten, die met BLANCEFLOER, de te gelijker tijd als hij geborene dochter eener gevangen gemaakte Gravin, van kindsbeen aan wordt opgevoed en haar even vurig bemint, als hij van haar bemind wordt. Om die liefde nu, toen beide kinderen volwassen waren, tegen te gaan, verkoopen de Spaansche Koning en Koningin het meisje aan vreemde kooplieden, die haar naar het Oosten wegvoeren en aan een groot Heer te Babylon als slavin overdoen. Deze Emir wil haar tot zijne vrouw maken. De speelnoot echter harer jeugd, haar minnaar FLORIS, heeft, na lang omzwerven, haar weten op te sporen, dringt door tot in den toren, waarin zij opgesloten is, wordt

Tot eene proeve uit dit riddergedicht strekke de kunstige en schilderachtige beschrijving, die vs. 895 en volg. van het schijn-praalgraf gegeven wordt, dat de Spaansche Koning en Koningin, nadat BLANCEFLOER door hen aan de kooplieden verkocht was, hadden doen oprigten, om den afwezigen FLORIS bij zijne terugkomst in den waan te brengen, dat zijne geliefde gestorven en in die tombe begraven was. (Vergelijk het door ons in de noot op de vorige bladzijde gezegde). Wij voegen er eenige volgende regels bij, waarin 's jongelings hevige droefheid geschilderd wordt, als hij voor het eerst uit den mond der moeder het gewaande overlijden zijner beminde BLANCEFLOER (*) te weten komt.

Doe begonnen si werken onder enen boom
voor enen monster een eerlic graf,
daer men wonder mach segghen af.
het was van kerstale ende van marberstene,
ende was creature ne ghene,
si en stonder in gescreven:

---

ontdekt, doch weet door zijne smeekingen het hart van den Saraceenschen Amiraal of Emir zoo te vermurwen, dat deze hem en BLANCEFLOER de vrijheid schenkt. Met het huwelijk der gelieven eindigt het riddergedicht, dat, hoezeer van de gebreken van al die soort van middeleeuwsche romans niet vrij, op vele plaatsen teeder en vol gevoel en ook zoo rijk als bevallig van taal en stijl is. WITSEN GEYSBEEK in zijn *Biographisch Anthologisch Critisch Woordenboek der Nederd. Dichters* spreekt er even dwaas over, als hij over onzen grooten VONDEL gedaan heeft. Des te meer roemt het HOFFMANN. Naar het handschrift, dat er van in de bibliotheek der Maatsch. van Nederl. Letterkunde te *Leyden* berust, — het eenigst bekende en, helaas, hier en daar vrij wat verminkte en bedorvene — heeft HOFFMANN hetzelve ten jare 1836 in het derde deeltje zijner *Horae Belgicae* in het licht gegeven. Over de vrijheden, die hij zich tot herstelling van den tekst veroorloofd heeft, zie men zijne Inleiding.

(*) Dergelijke bloemennamen, als FLORIS EN BLANCEFLOER eigenlijk zijn, komen in middeleeuwsche gedichten meermalen voor. Zie MONE, *Uebers.*; S. 52.

die vogle, die in die lucht sweven,
serpente, liebarde, met andren dieren,
ende vische, die in der rivieren,
in des sewes gronde swemmen.
met dieren stenen ende met ghemmen
sierden die goutsmede haer werke.
ten hoofden setten si opten serke,
daer ment best moghe bescouwen,
een beelde van finen marbre ghehouwen,
beworpen van silvere ende van goude
ende van varwen menechfoude,
blauwe, root, gelu ende groene;
bi der wijsheit van Salomoene
ende bi haers selfs list groot
makeden sijt, dat emmer boot
sijn hant ter sonnen waert gherect,
al waest metten werke* bedect; *zwerke?
ende also die sonne daer ane scheen,
so ne was men in die werelt gheen,
die so claer hadde die oghen,
dat hi den schijn mochte ghedoghen.
si setten midden op dien sare
twe kinder, die wert waren menegher mare,
of men se vercopen soude.
si waren al ghewracht van goude
ende waren harde rijclijc.
deen was Floriso aneghelijc,
dat ander stoet in diere ghebare,
oft Blancefloer sine amie ware.
Blancefloer hadde van goude root
in die hant een rose, diese boot
ende hilt vort ansichte haers amijs.
al dies ghelike hilt Florijs
een lelie vor siere amien.
die bloemen waren bi meestrien
natuurlic ghemaect ende scone.
haerghelijc had een guldene crone
opt hooft wonderlike goet.
in Florijs crone een carbonkel stoet,

diet so licht om hem maecte,
welctijt sore iemen bi ghenaecte,
dat hi also claer daer bi ghesach,
oft sonneschijn waer ende middach.
hoort noch, wat men lesende vint:
daer mochtmen sien den wint
ende langhe pipen, daert waide dore;
alle den ghenen, diere leden vore,
dochtet wonderlike dinc.
van den winde, die dor die pipen ghinc,
waest so ghemaect met luste,
dat deen den andren dicke custe,
beide custe ende helsede vele,
al waiende stoeden si met spele;
als die wint weder ghelach,
haerghelijc bleef staende ende sach
vriendelijc ins anders oghen.
doe begonden si die bloemen toghen,
die si in haer hande droeghen,
als oft si hem onderloeghen
ende leefden, also ghebaerden si,
dat dochte hem allen, dier waren bi. —
daer was ooc een boom gheplant,
soghedanen vint men ghenen int lant;
die was gheset int graf ten hoofden.
sine swighe bloeiden ende loofden
in alle tiden van den jare,
dat was die waerheit openbare.
dien boom willic u noemen.
hi hiet ebenus, sine bloemen
waren wit ende root,
sijn hout hadde nature groot;
al warp ment in een vier brinnen,
en mocht vier no brant ghewinnen;
sine lover gaven ooc
den soetsten roke, dien ie man rooc,
ende soeter dan wi ghesegghen connen.
ten voeten stoet ooc jeghen der sonnen
een boom, die heet tyrebijn,

sijn roke mochté niet soeter sijn.
an die rechter side stoet een crisivier
ende an die luchtre een balsemier,
die gherechte balseme gaf;
daer mochtmen die balseme sien vallen af,
van den crisiviere droop crisine neder.
ven dien twe bomen en was noweder,
hi en gaf den roke so goet,
dat hem dochte, dier onder stoet,
dat hi ware int paradijs.
die dese viere bome plante was wijs.
alle die gode die waren doe,
doe hise sette; hi beswoerre toe
die gode, die daden die bome groeien,
alt jaer loven ende bloeien.
daer boven plaghen altoos te sine
ende in te singhene voghelkine,
die nie en worden so bedwonghen
no somer no winter, si en songhen.
so soete gheluut si onder hem maecten,
welctijt dat si twe daer ghenaecten,
eneghe joncfrouwe met eneghe jonghelinghe,
die ghelieve waren onderlinghe,
die hóvese ende natuurlic waren,
die moesten te hant haer minne baren:
van selker naturen was die sanc.
tierst dat si hoorden dat gheclanc,
si liepen te samen haestelike
ende ondercusten hem vriendelike.
die minne was soeter, die si dreven,
dan ic v telle ochte vinde ghescreven.
maer was een dorper ocht een dore,
als hi liden soude daer vore,
tierst hi hoorde der vogle sanc,
hi ghewan daer af so groot bedwanc,
dat hi hem ghere minnen daer naer
ne onderwant, maer al daer
moest hi slapen ter selver stede,
so besweken hem alle die lede.

dese bome stoeden alle viere
om dat graf, dat so diere
was ende so goet, dat ic gheprisen
niet en mach na siere wisen.
om een joncfrouwe was nie ne gheen
so goet ghemaect — menech rijclic steen
waser an gheset, daer doghede an laghen
ende ooc miracle te doene plaghen;
sofiere, jogonten, calcedonen,
miraude, bericolen ende sardonen,
jaspen, crisoliten, diamanten,
ametisten, topasen, jocanten.
met dieren lijsten waest graf bevaen.
daer mochtmen ooc sien ane staen
lettren al ghescreven van goude
so openbare, wie so woude
ende lesen conde dat hi las.
nu hoort, ic seggu wat dat was.
daer stont: HIER LEGHET BLANCEFLOER
IN DIT GRAF OP DESEN VLOER,
DIE DE JONCHERE FLORIS DAT SCONE KINT
MET GHESTADEGHER HERTE HADDE GHEMINT. —
Doe dede die coninc overal ghebieden
van sinen lande alle den lieden,
kint ende kinne, man ende wijf,
also lief alsi hadden haer lijf:
dat niemen der waerheit soude lien
jeghen Florise van siere amien,
ende niet souden segghen el van hare,
dan dat si doot ende begraven ware.

Nu geeft ons de Dichter het volgende roerende, korte, levendige en in de zamenspraken, die het bevat, als met bliksemsnelheid voortspoedende verhaal van FLORIS' droefheid en jammer bij de eerste mare van den gewaanden dood zijner geliefde.

Doe ontboot men Florise dat hi quame.
die bootscap quam hem wel ghename.

hi ghereide hem ende nam orlof
an alle die ghene, die waren int hof.
willike keerde hi te lande weder.
hi reet in die sale, daer bete hi neder.
hi groete sinen moeder ende sinen vader,
ende daer na dandre alle gader;
hi vraechde te hant om siere amien.
hem antworde niemen no dorste lien
die rechte waerheit, alse men wiste.
doe hise niet sach ende hise ghemiste,
wart hi vervaert ende sere ontdaen,
ende liep wech ter cameren saen,
daer hi hare moeder in bevoer.
»vrouwe," seit hi: »waer es Blancefloer?
mine amie, die ic hier liet?" —
»uw amie? des en wetic niet." —
»ghi hout uw scheren." — »in doe." — »ghi doet."
die vrouwe wart droeve in haren moet,
alsi hoorde ghewaghen van hare dochter.
Florise wart ie lanc so onsochter.
»roepse mi," seit hi: »haestelike!"
si antworde weder vroedelike
ende seide: »si ne wiste niet, waer si ware."
hi wart ie lanc so meer in vare.
»vrouwe," seit hi: »ghi doet quaet.
wijstse mi, ende doet den raet,
dat ghise mi haestelike doet sien."
does ander raet ne mochte gheschien,
hi en moeste iet van haer weten,
seide si, alse haer was gheheten,
dat si doot ende begraven ware.
Doe en wilde hijs niet gheloven hare,
onthier ende sijt hem swoer.
»ay mi," seit hi: »es Blancefloer,
mine wel soete amie doot!"
hi wart int ansichte harde root,
daer na so wonderlike bleec,
dat sine varwe een doden gheleec.
doe moest hi al met allen swighen,

want hi began daer neder sighen
ende viel in onmacht optie erde enz.

Κινητικον καὶ γραφικον! De nu volgende jammerklagten van FLORIS zijn ook alleraandoenlijkst, doch genoeg!

c). Uit Renout van Montalbaen.

Ook dit riddergedicht, dat echter maar uit fragmenten bestaat, is door den wakkeren HOFFMANN *von Fallersleben* uitgegeven (*). Hij houdt zekeren NICOLAAS VERBRECHTEN of VERBRECHTS, die tegen het einde der dertiende eeuw bloeide, voor den maker. Op welke gronden echter, vragen wij? Zekerder schijnt het ons, dat het dichtstuk eene berijmde vertaling uit het Fransch is, hetzij naar den roman *Renaut de Montalbain* van HUON DE VILLENEUVE, hetzij naar een ander soortgelijk werk, en tevens dat men van de Nederlandsche bewerking weêr eene slechte Hoogduitsche vertaling uit de vijftiende eeuw heeft, waarvan twee handschriften op de bibliotheek te *Heidelberg* gevonden worden. — Dat RENOUT of REINOUT een allerdapperst Ridder uit den tijd van KAREL *den Grooten* was, dat hij en zijne drie broeders zonen waren van AIMON, HAEMON of AIMES, Graaf of Hertog van Dordogne, en zij nog beroemd zijn in de volksboekjes, onder den naam van *de vier Heemskinderen* (verbastering van *Aimes-* of *Aimonskinderen*),

(*) In het vijfde Deeltje der *Horae Belgicae*. Vroeger had BILDERDIJK een hem door HOFFMANN gezonden stuk van hetzelve in het eerste deel zijner *Nieuwe Taal- en Dichtk. Verscheidenheden* geplaatst en van ophelderingen (allen niet even gelukkig) voorzien. HOFFMANN's fragmentarisch handschrift, uit ruim achttienhonderd versregels bestaande, is te *Hamm* in Westfalen op boekdeksels of boekbanden gevonden. Het zijn tien bladen in klein folio.

dat zijn kasteel naar de witkleurige rots, waarop het lag, *Montalbaen* heette, en dat zijn reusachtig en getrouw paard, hetwelk in staat was hem en zijne drie broeders te dragen, den naam van *Baijaert* voerde, dit en veel van zijne bloedige en roerende avonturen zal aan de meeste Lezers genoeg bekend zijn, om eene verdere melding onnoodig te maken. Wij gaan dus dadelijk over tot het geven van eene proeve uit dit van taal en stijl in andere opzigten niet slecht, maar wat lam en met stopwoorden overladen riddergedicht, dat ook bij FLORIS en BLANCEFLOER niet vergeleken kan worden (*). Zie hier, op wat wijze, vs. 216 en volg. beschreven wordt, hoe REINOUT, met zijne drie broeders, RITSAARD, WRITSAARD en ADELAARD, op het reuzenpaard *Baijaert* gezeten, naar Koning YWE aan de rivier *Dordogne* rijdt, om dezen het afgehouwene hoofd van deszelfs doodvijand SAFOREET, dien REINOUT verslagen heeft, te brengen.

Doe seide die marcgrave Adelaert,
»nu ne wetic, warewaert,
wi moghen varen omme onthout."
»so ne doe ic ooc," seide Reinout.
doe seide Writsaert die deghen snel:
»ic weet utermaten wel,
bi gode van Nasarene!
dattie werelt ons es te clene."
Ritsaert seide: »broeder Renout,
ic weet noch harde goet onthout."
»waer eist?" seide die ridder coene.
»tote Ywen van Dordoene.
Saforet die wigant

(*) HOFFMANN's kritiek van den stijl des gedichts is echter wel wat scherp. Vergelijk over *Renout* vooral MONE, *Uebers.*, bl. 46.

was oit sijn meeste viant,
bedi hi sloech Ywes vader
ende sine broeder bede gader,
ende hi hadde drie castele ghevest
in Ywes lande, daert was best."
Ritsaert sprac: »deghen vrome,
wi sullen hem sijn willecome,
ende wi sullen hebben goet onthout."
»so vare wi daer!" seide Renout.
»so doe wi dan!" seide Ritsaert.
doe so voersi derwaert,
so verre bin drie daghen,
dat si Ywes borch saghen,
die rikelijk was ende goet.
nu willic u maken vroet:
bi den castele van Vaucloene
woonde Ywe optie Dordoene.
als Ritsaert die borch sach,
moghedi horen wes hi plach.
hi seide: »ic bem sonder sorghen:
ic sie sconincs Ywen borghen."
»welc es soe?" seide Renout.
»neven der rootsen an dat wout
gone hoghe casteel, die ghinder staet,
daer gone muur al omme gaet
met gonen groten grachten:
dats daer wi te ridene achten." —
Doe seide Adelaert die ridder goede:
»wi rusten ons bat, wi sijn moede.
mallijc verbinde andren sine wonden."
si beten ten selven stonden.
die ridders stout ende milde
leiden haer hooft in hare schilde,
ende sliepen toten stonden
dat si verbonden hare wonden
mallijc andre met ghemake.
si hadden meneghertiere sprake.
si onbeten een lettel ende reden
wech met groter haesticheden.

daer ne was ghene lette,
si namen thooft van Saforette
met hoverden, met alre macht,
ende stakent boven op enen schacht
boven der banieren scone,
ende Renout banter an de crone. —
aldus reden si sonder sorghen
vor sconincs Ywes borghen.
Ywe stont ten tinne
ende wert der ridders ininne,
ende seide: »ic sie vremthede
ende wonder hier vor de stede:
vier riddren van snellen leden
comen ghewapent hier ghereden,
ende hebben maer één ors bescreden;
si scinen ooc van sconen seden,
bi gode die mi ghebot!
tors es behaghel ende groot." —
Doe liepen ridders ende vrouwen
ende joncfrouwen, die bescouwen
wilden tors van sconen leden,
entie ridders, diere quamen ghereden. —
Ywe die coninc streec te dale:
hem behaghes harde wale,
dat hi de ridders comen sach
te siere herberghen op dien dach.
si beten vor den coninc goet
ende ghinghen in sijn ghemoet
ende groeten alsi best mochten.
thooft, dat si vor hem brochten,
ende ene crone daer op ghebonden,
ende cnielden vor hem tien stonden,
ende boden hem utermaten scone.
hi nam thooft al metter crone,
ende si seiden: »coninc rike!
wi willen u sekerlike
dienen dach ende nacht,
ende helpen u met onser cracht." —
Doe seide Ywe die coninc vrome:

»ghi sijt mi harde willecome
hier ter herberghen mijn:
ic gheve u broot ende wijn."
Renout sprac: »dat lone u god!
ic wille doen al uw ghebot." —
doe seide Ywe: »waert u bequame,
ic wiste gaerne uwe name."
Renout seide: »wi willen alle gader
segghen onse namen: onse vader
es Haymijn die ridder name cont,
dat segghic u te deser stont.
mijn oudste broeder heet Ritsaert,
dander die heet Writsaert,
Adelaert heet die derde mede:
dits gherechte waerhede;
ic hete Renout, een ridder snel.
nu wetti onse name wel." —
Ywe onthaletse of hi hare vader
hadde gheweest alle gader.
hem allen dedi cleder maken:
groene samijt jeghen root scarlaken;
ende Renout donvervaerde
dede wel achterwaren Bejaerde.
Ywe dede hem ten selven stonden
meesters hebben te haren wonden;
hi deetse hem heelen met dranke.
aldus diendi hem te danke,
dattie ridders name cont
in seven weken waren ghesont
ende gheheelt al hare lede,
ende hare goede orse mede.

d). Uit Ferguut.

Gelijk men de door ons beschouwde ridder-gedichten *Floris en Blancefloer*, alsmede *Renout*, tot den zoogenaamden kring der Carolingische heldenverhalen brengen moet, zoo behoort de berijmde ridderroman *Ferguut* — ook wel *Ferra-*

guut of *Ferracruut*, of wel *Ferguut en Galiene* getiteld — tot die hoog romaneske overleveringen, waarin Koning ARTHUR en de Ridders der ronde tafel de hoofdrol spelen, en die men de Brittannische, of in het algemeen de Celtische gewoon is te noemen (*). Vergelijk hier boven bl. 160. De hoofdinhoud komt hierop neêr: FERGUUT, de even gespierde als onverschrokken zoon van zekeren oud-Britschen vrijen landman of *dorpere* (SOMILET geheeten) en van eene adelijke moeder, komt aan het hof van Koning ARTHUR, wordt van denzelven tot Ridder geslagen en onderscheidt zich door eene reeks van de dapperste en ongeloofelijkste feiten zoo zeer, dat hij het pronkjuweel der gansche Ridderschap des gemelden Vorsten wordt en op het laatste de schoone GALIENE ter gemalin krijgt. Deze GALIENE voert in het gedicht den titel van *Vrouwe van Rikenstene*, en is van eene even groote schoonheid, als uitmuntend door adel en rijkdom. Reeds in het begin des gedichts lezen wij, hoe FERGUUT niet minder op haar verliefd raakt, dan zij op hem. Wij verliezen haar echter vervolgens eene poos uit het gezigt, maar zien wat later, dat hij haar wedervindt, haar van hare vijanden, die haar in haar slot en vest belegeren, verlost en ten slotte op een door Koning ARTHUR gegeven steekspel, op hetwelk hare hand de prijs der overwinning zijn zal, haar ten spijt van alle zijne mededingers weet te verwerven.

(*) MONE, *Uebersicht*, S. 51, heet de Ferguut-sage Carolingisch, doch ten onregt, gelijk ten overvloede uit het gedicht zelf blijkt.

Kortom, alles eindigt, gelijk billijk is, met het huwelijk van FERGUUT en GALIENE. Dit geheele riddergedicht — het is 5604 regels groot — is vol van de avontuurlijkste gebeurtenissen, vol tooverkasteelen, reuzen, reuzinnen, dwergen, serpenten en wat niet al meer. Een onbekend Nederlandsch schrijver heeft het, vermoedelijk in de veertiende eeuw, naar een' oud-Franschen berijmden roman, *li Roman des avantures de Fregus* getiteld, op eene vrije wijze vervaardigd (*).

(*) Dat Fransche ridderverhaal, waarvan men een handschrift op de Koninklijke boekerij te *Parijs* aantreft, hetwelk echter uitvoeriger dan de Nederlandsche navolging schijnt, wordt aan den dichter GUILLAUME DE NORMANDIE toegeschreven. Hij bloeide op het einde der dertiende en in het begin der veertiende eeuw, en men kan dus den tijd der Nederlandsche bewerking om of in de veertiende eeuw stellen, gelijk taal en stijl dit dan ook niet schijnen te logenstraffen. Die taal draagt in hare Fransche bastaardwoorden het merk van Gallische navolging kennelijk op het voorhoofd. Ook zij en de spelling konden hier en daar wel wat naauwkeuriger en ouderwetscher zijn. Misschien echter is de tekst door afschrijven als anderzins wat bedorven. Nog al verschillende naar het Engelsch zweemende woorden zijn mij in dit riddergedicht meer dan elders voorgekomen, b. v. *schoppen*, d. i. *schimpen* (Eng. *to scoff*), *smijten* voor *slaan*, *treffen* (Eng. *to smite*), *dragen* of *dregen* voor *trekken* (Eng. *to draw*) enz. — Van den *Ferguut* zijn wij de uitgaaf aan den Hoogleeraar L. G. VISSCHER van *Utrecht* verschuldigd, die hem ten jare 1838 het licht deed zien en zich daarbij van een Leydsch handschrift bediende, waarvan weêr andere kopijen gemaakt schijnen. Ofschoon men toch uit de voorrede van den gemelden Hoogl. zou kunnen vermoeden, dat er, behalve de Leydsche *Codex*, meer oorspronkelijke manuscripten van *Ferguut* bestaan, vinde ik daarvan nergens gewag gemaakt en gis dus, dat die andere handschriften bloot kopijen van het Leydsche zijn, zoo als dat van STEENWINKEL ook is. Bedrieg ik mij hierin, zoo hadde ik wel gewenscht, dat die handschriften wat nader beschreven en hunne varianten er bij gegeven waren. De Heer VISSCHER heeft bij zijne uitgaaf eene lezenswaardige inleiding, bijlagen en een ophelderend woordregister gevoegd, bij welk laatste men eenige aanmerkingen van den geleerden HALBERTSMA in zijn *letterkundige naoogst* dient te vergelijken.

Wilt gij eene proeve uit dit riddergedicht, Lezer? eilieve, zoo lees de beschrijving van het gevecht, dat FERGUUT eerst met een vuurspuwend serpent en vervolgens met een' reus heeft, die LOKEFEER heet, twee-en-twintig voeten lang is en tot knods een' eikenboom des wouds heeft uitgekozen, welken twee paarden naauwelijks zouden hebben kunnen voorttrekken (*). Zie vs. 3423 en volg.

Hi sach vore hem liggen 't serpent,
dat vaste sliep, hi ghinc omtrent,
ende besaghet harde menderlike.
Hi seide: »Godt van hemelrike!
wanen mach comen dusdaen dier?"
Ferguut was herde fier,
ende nam stappans sijn swaert,
ende stac 't serpent op den staert.
Dat serpent vollec op scoet
verbolgeliken, het was groet,

(*) Voorwaar, geen Liliputter, Lezer! doch de éénoogige Polyfeem bij HOMERUS en VIRGILIUS, en zoo ook TITYUS, een der Titans, die, waar hij lag, volgens den laatstgemelden dichter, negen bunderen lands met zijn ligchaam bedekte, behoorden mede niet tot de dwergen. En in de Wallische ridderverhalen, zoo als dat van *Kilhwch en Olwen*, dat onlangs in een nummer der *Revue Brittannique* van 1843 te lezen stond, komen nog wel andere Bramarbassen en ijzervreters voor. — De beide gevechten van FERGUUT, waarvan ik hier de beschrijving aanhaal, hadden plaats, nadat hij eerst zich van een wit tooverschild meester had gemaakt, dat door eene reuzin van achttien voet, die PANTASALE heette en de vrouwe van den langen LOKEFEER was, bewaakt en verdedigd werd. Dat deze reuzin er niet bekoorlijk uitzag, kan men vs. 3338 lezen. Onze jonge Ridder dan nu, PANTASALE den hals gebroken en het witte schild uit den toren of burg, waarin het hing, genomen hebbende, zag daar voor zich een slapend serpent liggen, dat door een' ander misschien ongemoeid zou zijn gelaten, maar aan hetwelk FERGUUT niet nalaten kon een' stoot of duw op den staart te geven.

het was wel ix voeten lanc.
Ferguut den schacht an hem dwanc;
hi ontsach 't serpent te waren.
Vreseliken ghinc 't gebaren;
groet vier het uter kelen scoet,
het hadde den ridder saen gehadt doet,
ende al te polvere verberrent,
(het was wel sere vererrent)
en hadt gedaen des scilts cracht. —
So lange hi ieghen 't serpent vacht,
dat van vechtene Ferguut wert moede;
al sijn lijf droep hem van bloede.
hi wart onmachtich in al sine lede;
hi ware bleven doet ter stede,
maer die scilt dedene verbouden
ende dede heme sijn herte wel houden
ende sine cracht al weder comen.
Dat serpent heftene genomen
metten tanden in dat vel;
dat en dochte Ferguut gheen spel,
bedi het scordem altemale;
halsberch ende porpoint van sindale,
ende wonden in die scouderen sere;
hine gecreech noit eere
op gheene wile so grote noet.
Hi gaf hem meneghen slach groet
op dat hovet ende in die bene,
het en derde heme groet no clene;
hine conste sijn huut niet ontginnen.
Doe sach hijt in die kele binnen,
daer 't blasende quam hemwaert.
Die ridder nam hant ende swaert,
ende slaet heme binnen der storten,
hi stac 't in 't herte, het moeste storten,
ende viel doet op die erde.
Doe stac hijt metten voeten onwerde,
ende dede sijn swaert in sinen scoe.
Uten torne keerde hi doe
toten sinen orsse met gemake,

het was gebonden ane i stake;
bi den togle hijt gegreep,
ende sette voet in steghereep,
ende ruemde die ieghenode.
't Ors ghinc lopen, ende deet niet node;
dapperliken maecte hi hem werh,
in een foreest leedt die wech;
daer hi vele in moeste t'saken,
hine conster niet wel uut geraken;
xii daghen moeste hire in merren.
't Achterst sach hi van verren
enen herden vasten casteel.
Hi sprac: »God moet's hebben deel,
dat ic te weghe ben geraket!"

Nu zullen wij hooren, hoe FERGUUT bij dat kasteel den reus LOKEFEER aantrof, en ook dezen, ondanks deszelfs knods, in het gras deed bijten.

Alsi den castele naket,
so vant hi enen rese staende.
Hi groetene, want Ferguut waende
wel sijn gevaren sire straten.
Die rese wart utermaten
verbolgen, alse hi den scilt sach.
Hi sprac: »wel quaden dach
gheve di Sente Marien sone!
trouwen, dune best niet gewone
den scilt te draghene, hine es niet dijn.
Ic sie wel, dat die vrouwe mijn
versleghen es, ende mijn serpent.
Ay Deus! hoe sere waren si verblent,
dattu heme names dat lijf.
Pantasale, scone wijf!
nu sidi doet, dat's ware dinc;
also hulpe mi die hogheste coninc,
dat ic ben sere t'ongemake,
en hopedic's niet te hebben wrake
ic soude bersten mids ontwee

maer ic siene, wetecree,
die mi dit leet heft gedaen,
hine sal mi niet moghen ontgaen,
ic wilne mids ontwee spliten;
dorpenliken moet men 't mi verwiten,
ofte ic ontsie dusgedaen i wicht.
Ic hebber 't enen slaghen slicht
dusgedane xii doet." —
Die rese was herde groet,
xxii voeten was hi lanc.
Ic segge oec wel, hine was niet cranc;
hi hadde wel tusschen den oghen
enen halven voet; ic ne soude u moghen
sijn sceppenesse niet bescriven,
bedi latic't achter bliven.
Eene wouteyke hi droech,
daer hi grote slaghen met sloech;
ii paerden souden hem wel recken,
souden si dat boemkijn vertrecken,
dat die rese hilt in sine handen;
het was gebonden met yserinen banden.
Hi tart vort sine scerde
ten ridderwaert, pais no verde
en wildi houden; hi was so gram.
Den boem hi volleken nam,
ende hieffen op met groten cracht.
Ferguut behoeft, dat hi hem wacht
van des resen hameidekine,
want geraec't sine, ten trouwen mine,
ic wane, dat sine sal quetsen,
si salne doet in d'erde metsen.

Die ridder ontsach den groten here;
hi quam metten orse sere
wat dat hi geriden mochte.
Mettien scachte, die hi brochte,
stac hine op dat kanebeen;
luttel no vele het ne scheen,
datter die rese iet op micte;

met grote scerden hi te hem scricte,
ende brochte den scacht gedreghen.
Ferguut wachter hem ieghen;
die boem hem biden hoefde leet,
ors ende gereide hi smeet
in ii stecken, dat het viel op 't gras.
Ferguut sere vervaert was,
want het dochte hem quaet spel;
maer het quam Ferguut wel,
dat des resen eyke voer
wel viii voeten in den moer,
dat hine niet mochte bringen uut.
Dapperliken spranc op Ferguut,
ende dancte Gode van allen goede.
Hi liep den rese op met stouten moede,
ende sloeghem metten swaerde in 't hovet;
hi waenden wel hebben geclovet,
maer die rese en mickes niet.
Ferguut sprac: »wat's mi gesciet?
dit's die duvel, hens gheen man!
Wat maghic doen, want ic en kan
sijn hoeft ontginnen met minen swerde?" —
Die rese wranc doe wel herde
den boem, die vast in d'erde stac daer.
Ferguut hadde groten vaer,
hi ontsach des resen hameide,
hi ware doet al sonder beide,
dat wiste hi wel, haddi se eer gecreghen.
Met beiden handen heft hi herdreghen
dat swaert, ende sloech hem af den arem;
op die erde viel hi al warem.
Die rese erspranc, ende wert vervaert,
ende makede hem te Ferguutwaert;
want hi hevet groten toren,
dat hi sinen arem heft verloren.
Toten ridder es hi comen,
ende heften biden halse genomen;
onder sinen arem hine sloech,
dapperliken hine wech droech

ten watrewaert, so hi ierst mochte,
want hi micte in sijn gedochte,
dat hi den ridder soude verdrinken,
want hine conste hem niet ontwinken,
hi moesten draghen, al was't hem swaer.

Alse Ferguut quam den watre naer,
wilde die rese daer in stoten,
maer Ferguut is heme ontbroken,
alsoet avonturen woude.
Hi riep op Gode menechfoude,
dat hi sijn lijf moeste ontdraghen.
Die rese ghinken weder iaghen,
ende hadden harde gherne gelout;
maer Ferguut hem niet en betrout,
hine liet den rese hem niet nacomen,
want haddine anderwaerf genomen,
die pelse mochte wel sijn bleven.
Ferguut heft echt het swaert verheven,
die luchter hant hi hem afsmeet.
Ferguut lieper toe gereet,
sloech hem 't hoeft af metter swaerde,
die buuc viel neder op die aerde;
ic en wane niet datten souden draghen,
iiii sterke paerden op enen waghen (*).

(*) Dat het woord *buuc* hier niet bepaaldelijk den buik, maar geheel den romp des ligchaams beteekent, zie men achter in mijn woordregister. Meermalen komt buik in dien zin in den *Ferguut* voor. (Zie b. v. bl. 109 en 70.) Van daar in veel later tijd nog bij VONDEL de uitdrukking *iemand het hoofd van den buik slaan*, waarover men den grooten Dichter bespot heeft, doch eigenlijk zijne eigene domheid uitlachte. — Wij vertrouwen, voor het overige, dat de Lezer uit de staaltjes, door ons uit *Ferguut* aangehaald, genoegzaam zoo over de in vele opzigten echt oud-Nederl. taal, den stijl en den verstrant, als over den geest van dit middeleeuwsch romanesk en avontuurlijk, maar evenwel niet ondichterlijk riddergedicht zal kunnen oordeelen. Dat HAERLANT, vooral in eenen tijd, toen de door Vorsten en Ridders zoo lang onderdrukte derde stand allengskens zijne regten begon te hernemen, en de Gemeenten (*les communes*) zich meer en meer vormden, met verachting op dergelijke

e). Uit: de Trojaensche Oorlog.

Dit ten jare 1838 met eenige andere *oud-Vlaemsche gedichten* door den Heer PH. BLOMMAERT uitgegeven riddergedicht wordt door den Uitgever aan, zekeren SEGHER DIEREGODGAF toegekend, die hetzelve in de twaalfde eeuw gemaakt zoude hebben, welk laatste, mijns inziens, aan alle, het eerste voor een deel aan zeer groote bedenking onderhevig is (*). In de noot hierover iets naders.

---

ridderverzinselen nederzag, gelijk wij hier boven bl. 19 gezegd hebben, laat zich zeer wel begrijpen. Wij echter, in onzen tijd van meerdere burgerlijke vrijheid en gelijkheid en tevens van algemeene onpartijdigheid in letterkundige zaken, wij kunnen er billijker over oordeelen, en wij behoeven ons over die middeleeuwsche reuzen, serpenten en andere monsters evenmin te ergeren, als soortgelijke verdichtselen der Grieksche en Romeinsche Oudheid bij HOMERUS, VIRGILIUS, OVIDIUS enz. ons stuiten. Niet de stof als stof, maar slechts de wijze van behandeling kan in dezen lof of gisping verdienen. En zoo ook al die behandeling bij de *Trouvères* en *Troubadours* en hunne oud-Nederlandsche navolgers vaak zwak is, wat er door anderen uit die middeleeuwsche tooverstof (mag ik ze zoo eens heeten?) gemaakt *kan* worden, hebben ons DANTE, ARIOSTO, TASSO enz. in hunne onsterfelijke gedichten duidelijk genoeg bewezen. Of hebben ze niet van de wonderverhalen uit den middeleeuwschen heldentijd evenveel partij getrokken, als de Grieken en Romeinen uit de overleveringen van den grijzen voortijd hunner *Heroën* of Godenzonen? *Le ton fait la chanson.*

(*) De Heer JONCKBLOET namelijk — en reeds had ik zelf meer of min iets soortgelijks vermoed — heeft in N°. 11 van den *Gids* van 1843 het zeer waarschijnlijk gemaakt, dat slechts de eerste afdeeling van dit dichtstuk, welke afdeeling *het Prieel van Troje* ten opschrift voert, van SEGHER DIEREGODGAF is, die het niet in de twaalfde, maar in de dertiende eeuw, tijdens dat MAERLANT bloeide, vervaardigd heeft. De overige vier afdeelingen schijnen brokken te zijn uit MAERLANT's lang vermiste, hier boven bl. 32 vermelde *Destructie van Troje*, maar van welke brokken of fragmenten de gemelde SEGHER een zeker geheel gemaakt heeft, waarop zijn *Prieel* als eene soort van inleiding dienen moet. Het is voorts nog nader gebleken, dat MAERLANT's gedicht, waaruit SEGHER die brokken ontleend heeft en uit hetwelk nog andere stukken in

Ofschoon, voor het overige, in dit gedicht Trojaansche en Grieksche helden de hoofdrol spelen, kan men het echter een riddergedicht heeten, wijl die helden der klassieke oudheid in Ridders herschapen zijn, die, als zoodanig gekleed en getooid, op oud-Trojaanschen bodem geheel in den trant der middeleeuwsche Ridderschap spreken, vechten en aan hunne *amiën* of minnaressen het hof maken. — Het gedicht, uit 3309 dichtregelen bestaande, is in vijf afdeelingen of zangen verdeeld. De eerste heeft tot opschrift: *Dits 't prieel van Troyen*, de tweede: *Dits 't paerlement* (het mondgesprek tusschen de Grieken en Trojanen) *van Troyen*. In den derden wordt van eenen grooten strijd der Trojanen met de Grieken gehandeld en van de woorden gewag gemaakt, welke HECTOR, PRIAMUS *sone, die goede, hoefsche ende wise*, gezeten op zijn ros *Galentey*, en *Her* of *Heer* ACHILLES, die een *Spaensch ors van prise*, d. i. een kostbaar en allen lof

---

het eerste en tweede deel van BLOMMAERT's *oud-Vlaemsche gedichten* gevonden worden, eene navolging is van het oud-Fransche riddergedicht, dat BENOIT DE SAINT MORE over den Trojaanschen oorlog gemaakt heeft, even als welligt meer anderen in Frankrijk, Duitschland en de Nederlanden dien krijg bezongen hebben. Immers het romaneske van dien oorlog had voor de middeleeuwen zeer veel aanlokkelijks, te meer daar men niet de ware geschiedenis van dien krijg, maar de voor een deel verdichte verhalen volgde, die over denzelven in een door NEPOS uit het Grieksch van DARES PHRYGIUS, zoo het heette, in het Latijn vertaald werk, alsmede in een ander geschrift over Troje, dat aan den Cretenser DICTYS werd toegeschreven, voorkwamen. Beide deze pseudogeschriften vindt men in eene Amsterdamsche uitgaaf van 1702, onder den titel van *Dictys Cretensis et Dares Phrygius de bello et excidio Trojae*, waarbij tevens eene verhandeling van PERIZONIUS over den eerstgenoemden wordt aangetroffen.

verdienend Spaansch paard, rijdt, daarbij met elkaâr wisselen. De voortzetting des krijgs, HECTOR's vertrek uit *Troye* om ACHILLES te bekampen, en het gejammer van ANDRONICA of ANDROMACA (ANDROMACHE), *Her Hectors wijf,* daarover worden in den vierden, en HECTOR's dood *door den boesen deghen Achilles* in den vijfden zang geschilderd.

Wij geven hier uit de eerste afdeeling of uit het *Prieel* de volgende proeve, die geheel den verliefden riddergeest der middeleeuwen ademt en een deel uitmaakt der verzen, waarin POLLIDAMAS, MEMNON, MENFLOERS en hoe die *Baroenen, hoghe mannen en Ridders* — zoo als de Dichter ze noemt — verder heeten mogen, hunne verliefde zuchten voor HELENA, POLLEXINA, ANDROMACA enz. uitboezemen. Al die helden en *scone vrouwen* — wier namen soms gruwelijk geradbraakt worden — zijn vereenigd bij gelegenheid, dat PRIAMUS, Koning van het door de Grieken belegerde *Troje,* een groot festijn geeft, waarop wel een veertig- of vijftigtal rijke en magtige Vorsten, zijne bondgenooten, genoodigd zijn, en op hetwelk men tevens over het al of niet voortzetten van den krijg tegen de Grieken (met wie op dat oogenblik een wapenstilstand bestaat) raadplegen zal. Na den maaltijd gaan eenige der Vrouwen en Ridders zich *meijen,* dat is, verlustigen op een terras, ommuurden grasbeemd of grasperk (naar het Fransche *préau,* priëel of *proyeel* in het oud-Hollandsch geheeten), en dat tijdstip wordt door den dapperen POLLIDAMAS (een' neef van PRIAMUS) waargenomen, om aan de schoone HELENA of ELENE, die echter, zegt de Dichter, alleen

haren man PARIJS bemint, zijne liefde te verklaren. Eerst zit onze Trojaansche *Celadon* een' tijdlang zwijgend en in angst bij haar. Dan evenwel trekt hij de stoute schoenen aan en begint met eene naauwelijks hoorbare stem te stamelen. (Ik zal de interpunctie wat duidelijker trachten te maken, dan ze bij den Heer B. is.)

»Ghenade, Vrouwe!" — ende hi besweec
Metter talen, ende hi wert bleec,
Hi versuchte herde onsachte. —
Helene, die hare wel bedachte,
Sach te hant wel wat hem was.
»Segt mi," seit si: »Pollidamas!
Wat hebdi jeghen mi mesdaen?
Doet mi uwe mesdaet verstaen,
Daer ghi mi af comt te ghenaden;
Ic wilre mi gherne op beraden." —
Hi swech, en si sprac anderwerven:
»Sprect, dus en maech 't niet bederven,
Die tale, die ghi hebt begonnen,
Ocht ic moet u wanconnen,
Als die ghene, die jeghen mi
Mesdadich es. Ic segge u, twi
Ghi lijdt selve uwe mesdaet?" —
»Vrouwe!" seit hi: »ghi verstaet
Bat dan ghi antwerdt, wat ic mene." —
»Ic versta," sprac doe Helene:
»Dat ghi sijt jeghen mi mesdadech,
Ende baedt, dat ic ws ware ghenadech." —
»Ghenade bad ic, dat was waer;
Ic seide u, dorst ic doer den vaer,
Twi ics badt ende oec beghere;
Binnen Troyen, noch in 't here
En es ridder van soe hoghen name,
Maer mocht ic minen lichame
Jeghen den sinen avontueren,
Die vaer soude mi men ghedueren,

Dan den vaer dat ic u moet
Die waerheit segghen. — Vrouwe, nu doet
Met mi uwen wille; hebt mijns genade,
Ende anhoert mine mesdade!
Ic minne u voer alle die leven;
Nemmermeer en moet mi God gheven
Andren moet, noch andren sin,
Eest mijn verlies oft mijn ghewin!" —
Dat woert nam hi met suchten inde,
Soe dat Helene wel bekinde,
Dat hem al in erste was. —
»Ontwaect," seide si: »Pollidamas!
Hoert hoe die voghelkine singen,
Al sliep ic, ic waender bi ontspringhen;
Waect nu ende slaept te nacht ghenoech." —
»Vrouwe," seit hi: »groet onghevoech
Dade hi die sliepe ende bi u sate." —
»Dat onghevoech ende die ommate
Ghesciede u nu oec, seitdi
Selke dinc slapende te mi;
Haddi se gheseit, al wakende,
U ware vernoy daer af nakende." —
»Sliep ic?" — »Ja, ghi dede of en dede." —
»Sint ghijt segt, ic lye alsoe mede.
»Messeidic dan slapende iet?" —
»Ja ghi; maer ghi en wistes niet;
Bedi willic in spele verdraghen." —
»Magic sonder mesdaet vraghen,
Wat ic messeit hebbe?" — »Ja ghi,
Ghi segt ghenade 't ierst aen mi;
Doe waendic, dat ghi hat gewaect,
Ende andwerde, op dat ghi spraect.
Ic vraghede, welc u mesdaet ware.
In 't inde seitdi openbare,
Dat ghi mi minnet; als ic dat hoerde,
Ja d' overdadelike worde,
Daer ghi u te sere af verliept,
Doe waendic, dat ghi sliept
Ende u droemde; doe weckic u." —

»Ai! Vrouwe, dicker dan nu
Heeft men gheseit te menegher stont:
Dat es in den moede, dats in den mont." —
»Ja, segdi dan dat es in moede?" —
»Ghenade, scone Vrouwe goede!
Es, ocht en es, in ders ghewaghen,
Want in mochte niet ghedraghen
Uwen evelen moet te dien, dat ic
Draghe ende gedraghen hebbe een stic." —
Helena seide, ende seide waer:
»Lichte bordene es verre swaer,
Ja, die se verre draghen moet;
Die mi wel an, God gheve hem goet!
Hets rechts, dat ic hem onne wale.
Nu laten wi vallen dese tale;
Heeft er iet ghewest te vele,
Dat men 't oec verdraghe te spele,
Ende horen wi na der voghelen sanghe." —
Hier met saten si so langhe,
Dat der talen was een gheswijch (*).

(*) Is dit levendig en in sommige opzigten vernuftig genoeg gesprek niet reeds eenigzins in dien Platonisch-sentimenteel-galanten trant, als wij in later eeuw in de ridderromans van *Amadis*, *Roelant* en hoe die verdichte helden allen verder heeten mogen, bij D'URFÉ, *Mademoiselle* DE SCUDERY en anderen aantreffen, ridderromans, die door BOILEAU in zijn tooneelstukje *les Héros du Roman* zoo gehekeld zijn, gelijk vroeger CERVANTES met soortgelijke schriften den draak had gestoken? Intusschen zijn er ook plaatsen in den *Trojaenschen Oorlog*, (en wel dáár, waar hij volgens JONCKBLOET van MAERLANT is) die een' meer klassieken stempel dragen. De schildering b. v. van ANDROMACA's, dat is ANDROMACHE's droefheid, als Heer of Ridder HECTOR haar verlaat, heeft Homerische tinten. Krachtig is ook de beschrijving, diè van HECTOR gegeven wordt, als hij in toorn ontstoken is, dat men hem van het bekampen der Grieken heeft willen terughouden, en als hij, op zijn paard *Galentei* gezeten, thans ten strijde wil uitrijden. Zie vs. 2567. (Zijn vader PRIAMUS ontmoet hem.)

Her Hectore ontmoette hi in der straten,
Sere vererret utermaten;
Van moede hadden sine doen sweten,
Die hem baden omme beten.

UIT: REINAERT DE VOS.

Wie kent, al is het dan ook maar uit de daarvan onder het volk rondloopende, in proza geschrevene blaauwe boekjes, *Reintje de Vos* niet? Wie heeft om zijne schalksheden niet gelagchen? In

Op die Grieken stont hem die moet;
Onder sinen stalinen hoet
Was sijn anschijn roet als een vier;
Sijn oghen waren hem soe fier,
Ende soe vreselijc onsteken,
Nu hoert hier wonder af spreken,
Ghelijc den brande waren si roet;
Lyoen noch beesten clene no groet,
En es van sinne niet soe vreesam,
Vor waer gheseit als ic 't vernam,
Hine es soe stout, bi miere trouwen,
Diene in die oghen dorste ane scouwen;
Ja die honde van dier stede
Vloen, als sine saghen, mede.
Ghewapent sat hi op Galenteye,
Ane sine zide sine espeye,
Die wel helme sniden can.

Taal en stijl zijn in dit dichtstuk — van wien het dan ook zijn moge — echt oud-Nederlandsch, weshalve wij aan Jonkhr. PH. BLOMMAERT dank verschuldigd zijn, dat hij hetzelve en eenige andere oude stukken, onder den titel van *Oud-Vlaemsche gedichten der XII, (?) XIII en XIV eeuwen*, met voorrede, bijlagen en woordregister (welk laatste wij echter wel wat vollediger gewenscht hadden), heeft uitgegeven. (*Gent* 1838). Het handschrift, waarnaar zulks geschied is, stamt af uit de bibliotheek van wijlen den Oudheidkundige CH. VAN HULTHEM, over welk handschrift en welke bibliotheek, die door de Belgische regering is aangekocht, men MONE, *Quellen und Forschungen*, I, 147, en HOFFMANN, *Hor. Belg.*, VI. (Inl. bl. XXIX) kan raadplegen. Ik stip nog aan, dat eenige der in den *Trojaenschen oorlog* genoemde Helden en Heldinnen ook voorkomen in de dichtstukjes *de vijf Vrouwen Wenschen* en *de vijf Heren Wenschen*, die in het tweede deel der *oud-Vlaemsche Gedichten* (*Gent* 1841) medegedeeld zijn.

welk land van Europa is *Reinaert*, de slimme vos, naar wiens naam de Franschen zelfs hun woord *renard* gevormd hebben, niet beroemd en berucht? — Welnu, Lezer! dat Dierengedicht, Dieren-heldendicht of Dieren-epos, waarvan *Reintje* of *Reinaert* de *Achilles*, neen, laat mij liever zeggen de *Ulysses* is, en waarin, onder het masker van dieren, de menschen zelve, de Grooten, de Geestelijken, de Vrouwen, kortom, beide seksen en allerlei standen zoo waar, zoo natuurlijk, zoo naief, zoo fijn ironiek geschilderd worden, en aangetoond, hoe ver schranderheid en loosheid het, zoowel ten goede, als, helaas! ook ten kwade, boven ruwe kracht, vooral aan de hoven, brengen kunnen, dat gedicht is nu ook in het oud-Nederlandsch gevonden, nadat men vroeger doorgaans gemeend had, dat het oorspronkelijk in het Neder-Saksisch of Plat-Duitsch geschreven was, gelijk dan ook voor een deel uit het gezegde Neder- of Platduitsch de vertalingen en navolgingen, die men van *Reintje de Vos* in verschillende talen van Europa bezit, afkomstig zijn. Wat meer is, het schijnt, dat men den oud-Nederlandschen *Reinaert* wel mede voor den oorspronkelijksten, en die zeker althans het meest een gesloten geheel vormt, van allen heeft aan te zien, en dat de Plat-Duitsche *Reyneke de Vos*, en misschien zelfs eenige der zoogenaamde *branches* of takken van den Franschen, door MÉON uitgegeven *Renard* daaruit ontleend werden. Ja, schoon men ook in het middeleeuwsch Latijn eenen *Reinardus Vulpes* gevonden hebbe, die welligt van nog hoogeren ouder-

dom dan de Nederlandsche *Reinaert* is — MONE beweert dit, die hem in 1832 het licht deed zien — toch is die Latijnsche bewerking, naar alle vermoeden, uit de Nederlanden afkomstig, zoodat (de hoogere afstamming der fabel nu daargelaten) het hoofdgebied der avonturen van *Reintje* in Nederlandsche, aan Frankrijk meer of min onderhoorige gewesten, in een deel van Vlaanderen, *Artois* of daaromstreeks, gezocht moet worden, en wij Nederlanders er op roemen kunnen van, in gemeenschap misschien met de Noord-Franschen, en hetzij dan het eerst in middeleeuwsch Latijn, hetzij in oud-Nederlandsch, hetzij in op Nederlandschen bodem gesproken oud-Fransch (wat van drieën het aannemelijkst zij, schijnt mij nog twijfelachtig) een der merkwaardigste gedichten te hebben voortgebragt, waarop vroeger en later tijden roemen kunnen. Is toch, om deszelfs waardij, dit Dierengedicht niet in een aantal talen overgebragt? Hebben Geleerden, zoo als DREIJER (*), er sommige regtsgebruiken der middeleeuwen niet zelfs door opgehelderd? Heeft een der grootste dichters van Duitschland en Europa, GÖTHE, het in onzen tijd nog niet in zesvoetige rijmlooze verzen gekleed? Maar het is hier de plaats niet om in den lof van *Reinaert* breed uit te weiden. Liever een woord over den oud-Nederlandschen tekst en deszelfs uitgaaf. Het eerst werd van dit gedicht een handschrift ge-

(*) *Von dem Nutzen des treflichen Gedichtes Reineke de Vos zur Erklärung der Teutschen Rechtsalterthümer, insonderheit des ehemaligen Gerichtswesens. Butzow und Wismar* 1768. Zie ook HEINECCIUS' lof in zijne *Elementa Iuris German.*, Tom. II. P. V.

vonden in de bibliotheek van het ridderstift *Comburg* in Zwaven, en naar dit manuscript werd *Reinaert*, ten jare 1812, door den geleerden GRÄTER en vervolgens in 1834 op nieuw door den grooten JAKOB GRIMM uitgegeven, welke laatste daarbij een fragment van 1038 regels het licht deed zien, dat ons door den Heer VAN WIJN bewaard was. Thans echter hebben wij eenen veel uitvoerigeren oud-Nederlandschen *Reinaert* aan onzen voormaligen landgenoot, den kundigen WILLEMS, te danken, die zulks, ten jare 1836, onder den titel van *Reinaert de Vos, Episch Fabeldicht van de twaalfde en dertiende eeuw*, gedaan heeft naar een van wege het Belgisch Gouvernement op eene boekverkooping te *Londen* aangekocht handschrift, dat deels, schoon met vrij wat verschil van lezing, denzelfden tekst als het Comburgsche bevat, deels eene lange voortzetting van het *Reinaerts*-gedicht behelst, die in het manuscript van *Comburg* niet wordt aangetroffen (*).

(*) Van dezen door den Heer WILLEMS net en prachtig uitgegevenen en met een aantal van steendrukplaten versierden Nederlandschen *Reinaert* schijnt men zekeren WILLEM, *die Madoc maecte* — dus noemt hij zich in het begin des gedichts — als den Auteur te moeten aanzien, en wel zóó, dat in de dertiende eeuw het eerste gedeelte of de 3394 eerste versregels door hem naar een' ouderen tekst slechts eenigzins verbeterd en aangevuld zijn, en het daarop volgende tweede, (met het eerste en met tachtig tusschenregels 7816 verzen uitmakende) naar Fransche of Walsche boeken, niet echter zonder invlechtingen van zijne eigene vinding, bewerkt is. Zie WILLEMS Inl. bl. XXVIII. Zeker vertoont het eerste gedeelte, of wat men den *Vlaemschen Reinaert* heeten kan, en de daarin voorkomende toespelingen op louter Vlaamsche gebeurtenissen, plaatsen en zeden, een' hoogeren ouderdom en minder sporen van Fransche verwantschap dan het tweede, waartoe ik echter niet brengen zou, dat de *Leeuw* in de tweede afdeeling *Lioen* heet, terwijl hij in de eerste *Nobel* genoemd wordt.

Als eene proef uit den oud-Nederlandschen *Reinaert* zullen wij hier uit de eerste afdeeling het levendig, naïef en fijn ironiek verhaal van den leelijken trek overnemen, dien *de Vos* aan *Bruin den Beer* speelde, toen deze uit naam van Koning *Nobel den Leeuw* hem kwam dagvaarden om ten hove te verschijnen, ten einde zich tegen de beschuldigingen, welke *Isengrijn de Wolf*, *Courtois de Hond*, *Pancer de Bever*, *Cuwaert de Haes*, benevens de *Hanen Cantecleer*, *Cantaert* en *Craiant* tegen hem hadden ingebragt, te verdedigen. *Bruin* ging *Reinaert* op 's laatsten kasteel *Maupertuus* — zoo heette een der

---

Is *Nobel* niet zoo wel een bastaardwoord als *Lioen?* Of, voor het overige, het eerste gedeelte des *Reinaerts*, wel te verstaan in zijn' oorspronkelijken vorm, omtrent het jaar 1170, gelijk WILLEMS bl. XXVI zijner Inl. wil, gedicht en dus het oudste bekende dichtstuk in onze moedertaal zijn zou; of en in hoe ver de Fransche *branches* daarnaar gemaakt zijn, dan wel omgekeerd; of de Latijnsche *Reinardus*, — en zoo ook de *Isengrimus* — wat den grondaanleg betreft, reeds in de negende eeuw opgesteld en nog zoo veel ouder zijn zou dan de Nederlandsche, gelijk MONE beweert, maar anderen loochenen; of *Reinaert* een' louter historischen grondslag hebbe, of men onder den hoofdpersoon van het dichtstuk zekeren Lotharingschen Graaf REGINARIUS verstaan moet, en of *Reinaert* dus bloot eene satire in den engen zin des woords zij; of men van deze geheele dierenfabel reeds sporen in de Grieksche, Latijnsche en Indische oudheid aantreffe; hoe de namen der in *Reinaert* voorkomende dieren etymologisch en historisch verklaard kunnen worden; welke toespelingen op Vlaamsche gebeurtenissen in hem voorkomen; of WILLEM, *die Mudoc maecte*, WILLEM VAN UTENHOVE zij geweest, een Geestelijke der dertiende eeuw, uit *Aerdenburg* in Vlaanderen; wie en wat HENRIK *van Alkmaer* was, die den Nedersaksischen *Reineke* geschreven zou hebben — op deze en een aantal soortgelijke, soms zeer moeijelijke en duistere vragen zoeke men de dikwerf uiteenloopende beantwoordingen in de voorredenen, inleidingen en aanteekeningen van WILLEMS, HOFFMANN, MONE, SCHELTEMA, BORMANS en andere geleerden, die in den laatsten tijd over dit vermaard gedicht geschreven en

menigvuldige sluipholen van den *Vos* — volijverig opzoeken. Zie vs. 513.

Reinaert hadde so menich huus;
Maer die casteel Maupertuus
Was die beste van sinen borgen:
Daer trac hi in, als hi in sorgen,
Ende in node was bevaen.
Nu es Brune die bere gegaen
Dat hi te Maupertuus is comen. --
Doe hi de poorte hevet vernomen,
Daer Reinaert ute plach te gane,
Doe ginc hi voer die barbecane
Sitten over sinen staert,
Ende sprac: »Sidi in huus, Reinaert?
Ic bem Bruun, des coninx bode,
Die hevet gesworen, bi sinen gode,
Ne comedi niet ten gedinge,
Ende ic u niet voor mi bringe,

---

oud-Nederlandsche, Plat-Duitsche of Latijnsche teksten van hetzelve in het licht gegeven hebben. Vooral ook raadplege men *Reinhart Fuchs* (*Berlin* 1834), een werk, waarin GRIMM ons door zijne scherpzinnigheid en geleerdheid weêr daizelen doet, schoon het nog maar, mag ik het zoo eens noemen, een obelisk van wetenschap zij, in vergelijking der drie reuzenpiramiden, *Deutsche Grammatik*, *Deutsche Rechtsalterthümer* en *Deutsche Mythologie*, welke die opperste aller taal- en oudheidkundige bouwmeesters van onzen tijd heeft opgerigt. Eene lijst der meeste uitgaven, vertalingen enz. van *Reinaert* kan men bij WILLEMS in zijne hoogsthelangrijke inleiding vinden. Laat mij hier nog aanstippen, dat, wat de manuscripten betreft, de Heer WILLEMS in het eerste boek zijner uitgaaf den *ouderen* en meer Vlaamschen tekst van het Comburgsche, door GRÄTER en GRIMM uitgegevene handschrift gevolgd is, met vermelding onder denzelven van de varianten, die daarop in het hier boven genoemde, van wege het Belgisch Gouvernement te *Londen* aangekochte, volledige, doch latere en vermoedelijk Noord-Nederlandsche manuscript voorkomen. Voor het tweede boek, of voor hetgeen op de eerste 3474 verzen volgt, had men geen' anderen tekst dan dien van het gemelde Noord-Nederlandsche handschrift, dat een naar vroegere manuscripten genomen, in stof, taal en stijl vrij wat gemoderniseerd en noch zeer correct, noch van gapingen vrij afschrift uit de vijftiende eeuw schijnt. Zie WILLEMS voorrede, bl. VII, en Inl. bl. XXV.

Recht te nemen ende te gevene,
Ende in vreden voort te leyene,
Hi doet u breken ende raden.
Reinaert, doet dat ic u rade,
Ende gaet met mi te hove waert!" —
Dit verhoorde al nu Reinaert,
Die voor sine poorte lach,
Daer hi vele te liggene plach,
Dor warmhede van der sonnen.
Bi der tale, die Bruun heeft begonnen,
Bekenden altehant Reinaert,
Ende tart bet te dale waert
In sine donkerste hagedochte:
Menichfout was sijn gedochte,
Hoe hi vonde sulken raet
Daer hi Bruun, den fellen vraet,
Te scheerne mede dochte driven,
Ende selve bi siere eren bliven.
Doe sprac Reinaert over lanc:
»Uwes goets raets hebbet danc,
Here Bruun, wel soete vrient!
Hi hevet u qualic gedient,
Die u beriet desen ganc,
Ende u desen berch lanc
Over te lopene dede bestaen;
Ic soude te hove sijn gegaen,
Al haddet gi mi niet geraden;
Maer mi es den buuc so geladen
Ende in so utermaten wise,
Met eere vremder niewer spise,
Ic vruchte, in sal niet mogen gaen:
Ine mach sitten no gestaen,
Ic bem so utermaten sat." —
»Reinaert! wat aetstu? wat?" —
»Here Brune! ic at cranke have,
Arem man dan nes geen grave:
Dat moogdi bi mi wel weten.
Wi arme liede, wie moeten eten,
Hadden wijs raet, dat wi node aten.

Goeder verscher honichraten
Hebbic commer harde groot.
Die moetic eten, dor den noot,
Als ic el niet mach gewinnen.
Nochtan als icse hebbe binnen,
Hebbicker af pine ende ongemac." —
Dit hoorde Brune, ende sprac:
»Helpe, lieve vos Reinaert!
Hebdi honich dus onwaert?
Honich es een soete spise,
Die ic voor alle gerechten prise,
Ende icse voor alle gerechten minne.
Reinaert, helpt mi, dat ics gewinne!
Edele Reinaert, soete neve,
Also lang als ic sal leven
Willic u daer omme minnen!
Reinaert, helpt mi, dat ics ghewinne!" —
»Gewinne, Bruun? gi hout u spot!" —
»In doe, Reinaert! so waric sot,
Hildic spot met u, neen ic niet." —
Reinaert sprac: »Bruun! mochtijs iet?
Of gi honich moget eten,
Bi uwer trouwen, laet mi weten;
Mochtijs iet, ic souts u saden.
Ic sals u so vele beraden,
Gine atet niet met u tienen,
Waendic u hulde daer met verdienen." --
»Met mi tienen? hoe mach dat wesen?
Reinaert! hout uwen mont van desen;
Ende sijts seker ende gewes,
Haddic al thonich, dat nu es
Tusschen hier ende Portegale,
Ic aet al op, tenen male." —
Reinaert sprac: »Bruun, wat sechdi?
Een dorper, heet Lamfroit, woont hier bi,
Hevet honich so vele, te waren,
Gine atet niet in VII jaren.
Dat soudic ic u geven in u gewout,
Here Brune! wildi mi wesen hout,

Ende voor mi dingen te hove." —
Doe quam Brune, ende ginc geloven
Ende sekerde Reinaerde dat,
Wildine honichs maken sat,
Des hi cume ombiten sal,
Hi wilde wesen overal
Gestade vrient ende goet gheselle. —
Hier omme loech Reinaert, die felle,
Ende sprac: »Bruun, helt mare!
Vergave God, dat mi nu ware
Also bereet een goet geval,
Also u dit honich wesen sal,
Al wildijs hebben VII amen." --
Dese woort sijn hem bequame
Bruun, ende daden hem so sochte.
Hi loech, dat hi nemmeer ne mochte. --
Doe peinsde Reinaert, daer hi stoet:
Bruun! es mine avonture goet,
Ic wane u daer noch heden laten,
Daer ghi sult lachen te maten." --
Na dit peinsen ginc Reinaert uut,
Ende sprac al over luut:
»Oom Bruun, geselle, willecome!
Het staet so, suldi hebben vrome,
Hier ne mach sijn geen langer staen:
Volget mi, ic sal voren gaen.
Wie houden desen crommen pat,
Gi sult noch heden werden sat;
Salt na minen wille gaen,
Gi sult noch heden hebben, sonder waen,
Also vele als gi moget gedragen." --
Reinaert meende van groten slagen:
Dit was dat hi hem beriet.
Die keitijf Bruun ne wiste niet,
Waer hem Reinaert die tale keerde,
Die hem honich stelen leerde,
Dat hi wel sere sal becopen. --
Al sprekende quam dus gelopen
Reinaert met sinen geselle Brune

Tot Lamfroits, bi den tune.
Wildi horen van Lamfreide?
Dat was, eist waer, so men mi seide,
Een temmerman van goeden love,
Ende hadde bi sinen hove
Ene eeke brocht uten wonde,
Die hi ontwee clieven soude,
Ende hadde twee weggen daer in geslegen,
Also temmermans noch plegen.
Die eeke was ontdaen wel wide,
Des was Reinaert harde blide.
Te Brunen sprac hi, ende loech:
»Siet hier u grote gevoech,
Brune, ende nemet wel goom!
Hier, in desen selven boom,
Es honich utermaten vele;
Proeft, of gijs in uw kele
Ende in uwen buuc moget bringen.
Nochtan suldi u selven dwingen;
Al dinket u goet die honichrate,
Etet te seden, ende te maten,
Dat gi u selven niet en verdervet;
Ic ware onteert ende ontervet,
Wel soete oom! misquame u iet." --
Brune sprac: »Reinaert, ne sorget niet!
Waendi dat ic bem onvroet?
Mate es tallen spele goet." --
»Gi secht waer," sprac Reinaert:
»Waeromme bem ic ooc vervaert?
Gaet toe, ende crupet daer in!" --
Bruun peinsde om sijn gewin,
Ende liet hem so verdoren,
Dat hi thooft over die oren
Ende die twee voordere voete in stac.
Reinaert pogede, dat hi brac
Die weggen beide, uter eeken. --
Die daer te voren ginc so smeken,
Bruun, bleef gevangen in den boom.
Nu hevet de neve sinen oom

In boosheden brocht met sulker achte,
Dat hi met liste, no met crachte,
In geere wijs ne can ontgaen,
Ende bi den hoofde staet gevaen.
Wat raeddi Brunen te doene?
Dat hi was sterc ende coene
Sal hem niet gehelpen mogen.
Hi sach wel, hi was bedrogen:
Hi began briesschen ende dulen;
Hi was gegrepen bi sier mulen
So vaste, ende bi den voeten voren,
Al dat hi pijnde was verloren;
Hine waende nemmermeer ontgaen.
Van verre was Reinaert gestaen
Ende sach comen Lamfreide,
Die op sinen hals brochte beide
Een scarpe haex ende ene baerde.
Hier moogdi horen van Reinaerde,
Hoe hi sinen oom ging rampinéren:
»Oom Brune! vaste gaet minéren!
Hier comt Lamfroit, ende sal u scinken;
Haddi geten, so souddi drinken" enz. enz.

Er wordt nu verder vs. 997 enz. verhaald, hoe deerlijk *Bruin de Beer* door al de dorpelingen geslagen en gewond werd en te naauwernood, met achterlating van een gedeelte zijner huid, den dood ontsnapte, terwijl hij op den koop toe nog door den *Vos* werd bespot en uitgefloten. Wij kunnen daarvan echter niet meer overnemen. — Zie hier nog een staaltje uit het tweede boek of de tweede afdeeling van *Reinaert*, die over het algemeen echter van minder allooi is dan de eerste. De *Vos* vertelt, hoe hij in een hol komt, waarin hij het wijfje van een' aap met drie allerleelijkste jongen aantreft, maar het zeggen: „Aap, aap, wat hebje mooije jongen!" in praktijk brengende,

van de apenmoêr allervriendelijkst ontvangen en op het kostelijkst onthaald wordt. Vs. 6523.

Daer vant ic enen breden ganc,
Crom, doncker ende lanc,
Eer ic binnen dat hol quam,
Daer ic grote claerheit vernam
(Die lucht daerin quam van besiden).
Daer lach een groot aep, met twee widen
Ogen, die blincten als een vier.
Ic en sach nie so vreesliken dier,
Met groter muul, met langen tanden,
Ende scerpe nagelen aen voet ende handen,
Met enen langen stert aent set.
Ic waende het waer een Mamet,
Een bakumijn [of] een meerkat.
Ic en sach nie leliker dier dan dat.
Ende bi haer lagen, doe te spronge,
Haer drie kinder, lelike jonge,
Die haer moeder wel geleken.
Doe si mi sagen comen gestreken,
Swegen si, ende sagen mi lelic aen.
Ic had wel gewilt te sijn van daen:
Ic was verveert; -- wat bate versaect? --
Doe dochtic: ic ben daer in geraect,
Ic moet daer ute, als ic best mach.
Si was meerre, daer si lach,
Dan Isegrim; ende hare kinder
Waren eer meerre dan minder.
Maer ic en sach nie sulken proi.
[Si lagen daer int vule hoi,]
Dat haer urijn had bewract;
Si waren belabbert ende becact,
Ten oren toe, van haers selfs drec.
Het stanc daer vuler dan hels pec;
Wel was icker na af gestict.
Al had ic van teerste gemict
Tware te seggen, ic moest vertien,
Ende metten hoop, die daer lach, lien.

Doe seide ic: »God, diet wel doen mach,
Moeie, die geve u goeden dach,
Ende uwen kinder, mijn magen!
Het sijn die scoonste van haren dagen,
Die ic gesach, voor ofte na bi.
Deus! hoe wel behagen si mi!
Hoe lieflic sijn si, ende hoe scone!
Elc mocht met eren eens conicx sone
Wesen. Wi mogen u loven met recht,
Dat gi dus meerret ons geslecht.
Ic had grote bliscap gedreven,
Had ic geweten van desen neven;
Want het is een troostelic toetiden.
Ic en mochts niet langer liden,
Doe ic hoorde dat gi waert verlegen,
Ic en moeste uwes comen plegen:
Mi ware leet ic en hadt vernomen." --
»Reinaert, lieve neve, weeest wellecomen!
Ic weets danc dat gi mi vant:
Gi sijt ooc wijs ende trou becant,
Ende hebt des gerne voor ogen.
Gi moet uwen neven ooc wijsheit togen,
Ende laten doen eer ende tucht.
Ic heb recht op u geducht,
Want gi wandert onder die goede." --
Och, hoe wel was mi te moede,
Als ic dese tale hoorde!
Dit verdiendic ten eersten woorde,
Mettien dat icse moeie hiet.
Al seidic so, si en bestont mi niet;
Maer mijn rechte moeie stoet ginder,
Vrou Rukenau, die scone kinder
Pleget te winnen, sedich ende vroet.
Ic seide: »Moei! lijf ende goet
Staet tuwen gebode, wes ic vermach;
Gebiet to mi nacht ende dach;
Ic sal hem leren dat ic can." --
Ic hadde gerne geweest van dan,
Om dattet na die wiege daer rooc,

Ende bisonder om Isegrim ooc,
Die so herde leet van honger. --
Ic seide: »Moei, u ende [u] jonger
Moet God altoos behoeden!
Ic wil thuuswaert gaen spoeden;
Mijn wijf sal na mi verlangen." --
»Neve! gi en selt nergent gangen,
Gi en hebt u eerst gegeten sat:
Ende liet gijt ooc, ic seg u dat,
Ic soudt in groter ongunst verstaen." --
Doe stont si op, ende dede mi gaen
In een ander hol daer bi:
Daer lach so veel spisen, dat mi
Wonderde, wanen si was comen,
Herten, hinden (ic en cans niet nomen)
Patrisen, roeken ende reecalven:
Met al dese mocht ic mi salven.
Ende doe ic van als had genoech,
Gaf si mi, dat ic met mi droech,
Een stuc vleesch van ener hinde,
Met minen wive, met minen kinde
Teten, als ic thuus quame;
Dat nam ic in groter scame;
Maer het moeste emmer wesen.
Ic dancte haer seer, ende met desen
Heb ic oorlof aen haer genomen.
Si hiet mi corts weder comen:
Ic seide, dat ict laten soude node;
Hier mede beval icse te Gode,
Ende sciet haestelic van danen,
Blidelicker dan iemen soude wanen,
Om dat mi het scoonste gevel (*).

(*) De Vos vertelt nu verder, hoe *Isegrim de Wolf*, daartoe door hem aangespoord, ook in het hol gaat, maar op de leelijkheid en morsigheid der jonge apen schimpend, door hunne moeder, die hierover verbitterd is, allerjammerlijkst toegetakeld wordt. — Men ziet, hoe zuiver oud-Nederlandsch en tevens hoe verstaanbaar over het algemeen taal en stijl in *Reinaert* zijn. Ik moet hier echter bij voegen, dat de Heer WILLEMS het tweede gedeelte van

Ook dit verhaal heeft zijne verdiensten, schoon het platter is en bij dat van den beer, op honig belust, niet halen kan. — Maar genoeg van dit natuurlijk, geestig, naïef en somwijlen fijn satiriek oud-Nederlandsch dichtstuk. Ik aarzel niet het nogmaals een der merkwaardigste voortbrengselen van den menschelijken geest te noemen, een voortbrengsel, dat meer waard is dan vijf-en-twintig legenden, en wat dergelijke wel eens zotte sprookjes onzer middeleeuwsche letterkunde meer zijn.

UIT WILLEM VAN HILDEGAERSBERCH.

WILLEM VAN HILDEGAERSBERCH was een zoogenaamde Spreker, dat is, Spreuk- of Sprookopzegger, Verteller of Rhapsode en tevens Dichter uit de veertiende eeuw, die naar het bij *Rotterdam* gelegene dorp *Hildegaersberch*, waar hij geboren werd, zijn' naam droeg, en meermalen onder den titel van Meester WILLEM *den Spreker* (ook vermoedelijk wel onder dien van *den Dichter*) op oud-

---

vele slordigheden en gapingen ontdaan heeft. Dit verstaanbare vooits en tevens deze en gene kleine eigenaardigheden, b. v. misschien het zeldzamere gebruik van *du*, waarvoor zelfs tot geringeren vaak *gi* gebezigd wordt enz., toonen, mijns inziens, genoegzaam aan, dat de Afschrijver der vijftiende eeuw (en welligt ook reeds de Comburger) de taal wat naar zijn' leeftijd gemoderniseerd heeft. MAERLANT en MELIS STOKE zijn vrij wat duisterder en hebben ook meer stopwoorden. Immers noch deze noch bastaarduitdrukkingen zijn veelvuldig in *Reinaert*. De Vlaamsche tongval is in het eerste gedeelte meer merkbaar dan in het tweede.

Grafelijke rekeningen voorkomt. (*) In een eenigzins verminkt handschrift, dat laatstelijk het eigendom was van den geleerden CLIGNETT, treft men van hem honderd en zeventien kleine dichtstukken aan, meest, zoo niet allen, van godsdienstigen en zedekundigen aard, of ten minste toepassing, waarvan er twee of drie zijn in het licht gegeven, met name een stukje, getiteld: *Van Sinte Gheertruden min*, groot 448 regels, dat in de *Bijdragen* van CLIGNETT voorkomt, en een ander met het opschrift: *Hoe d' eerste partien in Hollant quamen*, hetwelk in de bijlagen tot de verhandeling van den Heer J. C. DE JONGE, *Over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten*, bekend gemaakt is. In het eerste stukje wordt een voorval of eene soort van legende verhaald, die tot het ontstaan van de

(*) Men zie over hem, zijn' bloot vermoedelijken geboorte- en sterftijd, levensloop enz. vooral CLIGNETT, voorr. voor de *Bijdragen*, bl. XXIII en volg. Zoo ook V. WIJN, *Hist. Avondst.* I. 342, SIEGENBEEK (*Bekn. gesch. der Nederl. letterk.*), HOFFMANN, MONE enz. Bij VAN WIJN, *Hist. Avondst.* I. 335, leze men het daar in het breede aangevoerde over onze oud-Nederlandsche *Sprekers*, bij de Franschen *Conteurs* geheeten, en zie ook de hier boven, bl. 101, aangehaalde plaats van HOFFMANN uit het zesde deeltje der *Hor. Belg.* over *Clerke, Menestrelen, Dichtere, Sprekers* enz., alle welke benamingen soms dooreen gebruikt werden. Van de gezondheid, *Sinte Gheerden minne* geheeten, die, gelijk wij bl. 110 zagen, ook Graaf FLORIS V aan GIJSBRECHT VAN AMSTEL toedronk, handelen een aantal Schrijvers, als: SCRIVERIUS, HUIDECOPER, WAGENAAR, ALKEMADE, MATTHAEUS enz., opgenoemd bij CLIGNETT, *Bijdr.*, bl. 383 en volg. Met dien dronk ter liefde, minne of eere van *Sinte Geerte* ging een andere, *de Vriendschap van Sint Jan* geheeten, dikwerf gepaard. — CLIGNETT haalt in zijne voorr. voor de *Bijdragen* de titels van verschillende andere dichtstukken van HILDEGAERSBERCH aan, als *van Sterven, van der Wrake Gods, van Ses Articulen der Werlt* enz. enz.

gezondheid of *toast*, welke haar' naam van *Sinte Gertruda* ontleend heeft, aanleiding zou hebben gegeven. Deze heilige GEERTRUID was eene zuster van den Frankischen Groot-Hofmeester GRIMOALD en in de zevende eeuw Abdis te *Nivelles* in Braband. Hare gezondheid werd oudtijds hier te lande en elders gedronken, als men van elkander afscheid nam of elkaâr behouden reis wenschte. Zie b. v. hier boven, bl. 110, het verhaal uit MELIS STOKE. — Het tweede stukje, uit 169 verzen bestaande, slaat op de partijschappen tusschen de Hoekschen en Kabeljaauwschen, die omstreeks 1350 of 1351 losborsten en eene anderhalve eeuw lang ons Vaderland teisterden. — Dit tweede stukje thans overspringende, deelen wij hier de acht-en-veertig eerste regels van *Sinte Gheertruden minne* mede. De stijl is wat verward.

Int soetste vander meyen tijt,
Als ouer al die werlt wijt
Louer (*) spruten ende gras,
Quam ic ghegaen, daert schone was,
Spasieren op een water claer,
Daer die voghelen sonder vaer
Bij naturen lude songhen,
Entie bloemelkijn ontspronghen.
Op dese riuier aldaer ic ghinc

(*) De geleerde CLIGNETT plaatst in vs. 3 van dit welluidend en poëtisch begin verkeerd een comma achter *lover*, als of het volgende *spruten* een substantief ware. Het is het werkwoord *spruten*, thans *spruiten*, en de zin is: »In 't zoetste van den Meitijd, als lovers en gras over heel de wijde wereld ontspruiten, kwam ik ens." Bij het volgende *spazieren op een water* toont de Heer C. te regt aan, dat *op* hier aan of langs beteekent en dikwerf zóó bij onze Ouden gebruikt wordt. Van *S. Gheerden minne* heeft men ook een volkslied. Zie het in HOFFMANN'S *Hor. Belg.* II, 41.

Ouerdenken menich dinc,
Beyde van desen ende van dien.
Mijn ghepeins en was niet clien
Om schone materi te vinden,
Die ic in ryme mocht ontbinden,
Beide voer heren ende voer cnapen,
Die gheboren sijn van wapen.
Papen, Clercken, ander luden
Willic oec den sin beduden,
Wat ic daer vant in corter stont,
Ende mit reden maken cont,
Doe ic ghinc peynsen ende visieren;
Vreemde sinnen menighertieren,
Die wel an goeden dichten voeghen,
Ende die mi tieghens therte droeghen,
Daer of en maect ict gheen ghescal.
Wildi die waerheit weten al,
Ic bleefs an een, die mi behaechde,
Ende quaem ic, daers my yemant vraechde,
Ic wilt berechten sonder beyden,
Ende mit reden onderscheyden,
An wat materie dat ics bleef,
Ende in minen sinne schreef,
Soe dat ics heb een deel onthouden. —
Nv mercket, jonghen metten ouden,
Ende elc versta den rechten sin.
Tis van Sinte Gheertruden min,
Die men gheeft drincken elken man,
Entaer toe die vrunscap van Sint Jan,
Noch huden sdaechs te menigher stede,
Den vrouwen des ghelijcs oec mede.
Dit neemdi gheerne, alsmen v biet;
Mer den rechten sin en weetti niet,
By wat saken datmen tdoet.
Hoert na mi, ic maecs v vroet,
Hoe Sinte Gheertruut lede hoer leuen,
Ende waerom hoer minne is hier ghebleuen,
Alsmense u schenct al sonder sparen,
Dat ghi dan hoept te bet te varen enz. enz.

UIT DEZE EN GENE KLEINERE GEDICHTEN, ALS DAAR ZIJN: ROMANTISCHE VERHAEEN, LEGENDEN, DIALOGEN, DRAMA'S ENZ. VAN ONBEKENDE SCHRIJVERS.

a). Uit: de Borchgravinne van Vergi.

Dit oud-Vlaamsch of oud-Nederlandsch naïef, schilderachtig en aandoenlijk verhaal is 1127 versregels groot en werd, blijkens eenige woorden aan het slot, voltooid in Mei des jaars 1315. Het schijnt meer of min eene navolging uit het Fransch te zijn (*); ten minste men heeft in die taal eene soortgelijke historie, die echter wat korter verteld is. — Hoe zekere Burggravin van *Vergi*, een Bourgondisch kasteel op geringen afstand van *Dyon* gelegen, sedert langen tijd met een' „*vromen, coenen ende in al sinen doene hoveschen* (hoofschen, heuschen, hupschen, galanten) *ridder*" van het Bourgondische hof eenen zeer verborgen minnehandel had, hoe de Hertog van Bourgondie hem evenwel het geheim daarvan wist af te persen, en, schoon hij den Ridder stil-

(*) Men vindt dezelve in het IVde deel der *Fabliaux et contes des poètes Français des XI, XII, XIII, XIV et XV siècles, par* BARBAZAN. *Paris* 1808, onder den titel in het oud-Fransch van: *Ci commence de la Chastelaine de Vergi, qui mori por loialment amer son ami.* Zie Jonkhr. PH. BLOMMAERT, die, naar een afschrift van een manuscript uit de hier boven bl. 193 genoemde boekerij van den Heer VAN HULTHEM, de uitgaaf van *de Borchgravinne van Vergi* in zijne *oud-Vlaemsche Gedichten* (*Gent* 1838) bezorgd heeft, en die in zijne Inleiding het begin van het oud-Fransche dichtstuk mededeelt.

zwijgen beloofd had, dat geheim zijner gemalinne mededeelde, hoe deze laatste (de Hertogin namelijk), die ook op den Ridder verliefd, doch door hem afgewezen was, hierop aan de Burggravin hare verliefde sluikerij verweet, hoe de Burggravin zich dien smaad en vooral het vermoeden, dat de Ridder-zelf het geheim verraden had, zoo zeer ter harte nam, dat zij willens het plotselijk bestierf, hoe ook haar minnaar zich bij haar lijk het zwaard in de borst stiet, en hoe eindelijk de Hertog, razend over de onbescheidenheid zijner gemalin, aan wie hij onder bedreiging des doods verboden had van 's Ridders liefdehandel te spreken, haar ten aanzien van heel het op een feest verzamelde hof het hoofd afsloeg..... ziedaar, Lezer! wat de hoofdinhoud van dit van taal en stijl vloeijende oud-Nederlandsche verhaal is. Vs. 938 tot 1050, die ik hier aanhalen zal, zullen u van hetzelve een denkbeeld geven. Zij behelzen een gedeelte der jammerklagten, onder het uitboezemen van welke de Burggravin haar leven eindigt, en voorts de beschrijving van den rouw en van den zelfmoord des Ridders.

»Sent ic scheiden moet van heme,
Soe biddic gode, dat hi neme
Hastelike mijn leven,
Ende sijn ghenade mi wil gheven;
Ende biddic gode ontfermelike,
Dat hij 't den gonen ewelike
Vergheve, die mi heeft verraden,
Ende sta hem ewelijc in staden,
Ende gheve hem ere ende prijs,

Ende vergheve hem in alder wijs
Mijn doot; al heeft hi mi onwaert,
Mijn herte altoes siere eren gaert,
Ende al heeft hi dit gheseit,
Van hem comt mi selc soeticheit,
Dat mi te sterven en es gheen pine." —
Haer arme nam die vrouwe fine,
Ende hevet haer selven bevaen
Om haer borste ende seide saen:
»Lief, ic bevele u onsen here!" —
Suchtende met groten sere,
Hier met dwanc se haer arme toe,
Dat haer 't herte scoerde doe,
Ende bleef doot liggende daer
Op dat bedde, dats waer. —
Haren vrient ende amijs,
Die scoene was ende faitijs,
En wiste niet van deser dinc.
In die camere dat hi ginc,
Daer die dans was ende die feeste,
Maer en was hem niet dat meeste,
Hem en behaghes twint niet,
Want hiere sijn lief niet en siet
Dat hem wonderde sere.
Ten hertoghe seide hi: »Here
Deeus! here, ende waer bi
Eest dat u nichte niet hier en si?
Sine hevet niet hier ghewesen." —
Die hertoghe sach al omme met desen,
Toten ridder seide hi mettien:
»Gaet in ghene waerderebbe sien,
Want icker en siere hier niet,
Ofte si daer mach wesen iet." —
Te hare liepi haestelike,
Ende helse se vriendelike,
Ende custe an haren mont,
Dic ende te meneger stont. —
Cout vant hi den mont ende bleec,
Dat si haer selven niet en gheleec;

Hi sach wel, dat se was doot. —
Doen riep hi met rouwen groet:
»O vriendinne, dien ic minde sere,
Nu helpt god wel lieve here,
Si es doot, wat sal ic angaen!" —
Die maget die stont op saen, (*)
Die daer siec lach, doen si hoorde
Ende verstont des ridders worde;
Si seide: »Here, het mach wel wesen,
Want men noit hoerde lesen
Van meerren rouwe dan si
Heeft ghemaect die vrouwe vri;
Om die doot heeft si ghebeden,
Sent si hier quam met droefheden,
Om dies die hertoginne seide
Van harer minnen die waerheide,
Dat haer was herde leet;
Want in die camere si haer verweet
Van een hondeken cleene.
In desen rouwe, in desen weene
Heeft si gheweest een wile groet,
Ende bat dic om die doot.
Mi dunct, si heeft se becort." —
Alse die ridder verstont die woort,
Dat hi heeft dood die vrouwe hoghe,
Om dwoort dat hi den hertoghe,
Dat hijt hem al liet verstaen,
Doen wert hi met rouwen bevaen,
Dat hi beefde met allen leden,
Ende viel in onverduldecheden,
Ende seide: »Lacen! lieve amie,

(*) In de kleedkamer of op zijn oud-Nederlandsch *waerderebbe* (*garderobe*), werwaarts de Gravin zich van het bal, waarop de Hertogin haar heure intrigue verweet, begaf en den laatsten adem uitblies, lag een meisje ziek, dat de jammerklagten der ongelukkige gehoord had. Het hondje, waarvan hier vervolgens gesproken wordt, had telkens der Gravin gediend om haar, bij haren minnehandel, van de aankomst des Ridders te verwittigen, en op dat dier had de Hertogin bij haar verwijt gezinspeeld.

Dat u mijn oghen saghen nie!
Ghi waert scoene ende wel gheraect mede;
U doghet ende u hoveschede
Die es al te malen nu leden
In wel groter jammerheden. —
Ic ben verradere ende onghetrouwe,
Ic hebbe u doot, wel lieve vrouwe!
Het ware recht, dat ware ghekeert
Dese mort te mi weert,
Die ghedaen hevet dit verraet
Ende dese grote overdaet.
Ay mi, ghine mesdaet mi niet,
Al hebdire omme dit verdriet!
Maer u trouwe es soe groet,
Dat ghi sijt van rouwen doot.
Nu eest recht dat ic wreke
Over mi selven haesteleke,
Die dese verradenesse dede." —
An ene want hinc daer ter stede
Een scaerp sweert dat daer hinc;
Dat trac hi ute ende ginc
Weder daer die vrouwe lach,
Die hi droefelijc ane sach.
Daer hi hare dus stont bi,
Met weenenden oghen seide hi:
»Ay! gheraecte vrouwe fijn!
Nu willic u goet rechter sijn
Van miere groter valscheden,
Ende d' ontrouwe die ic u dede." —
't Sweert nam hi in die hant,
Dat hi haelde ane die want,
Ende staec 't hem int therte vore,
Dat het bander side quam dore,
Ende viel neder op haere doot.

Waarlijk niet alle verhalen van onzen hedendaagschen tijd zijn even eenvoudig, even treffend en roerend!

b). Uit Theophilus.

Ook dit dichtstuk, 1853 versregels groot en uit de XIV eeuw, is door den Heer PH. B. (BLOMMAERT) ten jare 1836, te *Gent* uitgegeven (*). Het heeft echter op verre na de waarde niet van het romantisch verhaal der *Borchgravinne van Vergy*, want het is eene tamelijk zotte legende, die weinig poëtisch en schilderachtigs heeft. Hoe zekere *Theophilus*, een Geestelijke, in een verbond met den Booze was getreden, doch toen het tijdstip naakte, dat hij ter helle moest varen, door de Heilige Maagd uit de klaauwen des Satans gered werd, maakt den hoofdinhoud uit, die, in de wijze, waarop dezelve bewerkt is, ons den *Faust* van GÖTHE herinnert, gelijk eene verwerskladderij ons aan een stuk van RUBENS of RAFAËL denken doet. Met dat al is deze stof, hoe smakeloos en langdradig ook behandeld, toch eenigzins van historieschen oorsprong en eeuwen oud. Ook heeft men over dit zoogenaamde mirakel gedichten in verschillende talen, gelijk men in de belangrijke inleiding des Heeren B. kan vinden aangewezen. Tot die uitgaaf verwijzende, vergenoegen wij ons met de de volgende verzen uit het begin aan te halen. Zie hier het portret van THEOPHILUS.

(*) THEOPHILUS, *gedicht der XIV eeuw, gevolgd door drie andere gedichten van hetzelfde tijdvak. Uitgegeven door* PHS. B. *Gent* 1836. In het oud-Fransch heeft men een' *Theophilus* van RUTEBEUF en een' van GAUTHIER DE COINCY. De eerste (zoo zie ik in eene opgaaf van uitgekomen Fransche boeken) of *le miracle de Theophile* is in 1837 door JUBINAL, de andere in 1838 door M. P. MAILLET uitgegeven. Beiden ken ik slechts bij naam.

Het was een man goet ende rike,
ende diende Gode oetmoedelike,
oetmoedelike ende met trouwen, (*)
ende sente Marien onser vrouwen;
hi was den armen ghenadich,
ende daers te doene was gheradich;
van aelmoesene was hi groet,
ende goet van rade daers was noet;
sijn goet was den armen ghemene,

(*) Zulk eene herhaling (als hier, vs. 3, voorkomt) van een woord of zinsnede uit den voorgaanden regel in den daarop volgenden, b. v. *ende diende Gode oetmoedelike, — oetmoedelike ende met trouwen,* is in den stijl van dit dichtstuk zeer gebruikelijk. Het herinnert mij (*si parvula summis comparare licet*) eene soortgelijke eigenaardigheid in den trant van ARIOSTO. — Wij zeiden zoo even, dat in de werken van den Franschen *Trouvère* RUTEBEUF, die tusschen 1256 en 1286 voornamelijk bloeide en wiens gezamenlijke schriften in 1839 door den Heer A. JUBINAL zijn uitgegeven, ook *le Miracle de Theophile* voorkomt. Hierbij zij in het voorbijgaan aangestipt, dat de gemelde RUTEBEUF, nu eens een ernstig, dan een zeer wulpsch en losbandig Schrijver, ook een aantal dichtstukken tot lof der H. Maagd vervaardigd heeft, als b. v. *les IX Joies de notre Dame, ou çi encoumence li diz des propriétés de Notre Dame,* dichtstukken, waarmede men MAERLANT's hier boven bl. 92 aangehaalde *Clausule van der Biblen, de zeven Bloemen* enz. zou kunnen vergelijken, en die tot bevestiging dienen van hetgeen in mijne Aant. bl. 95, 97, 128 over de uitbundige hulde, in de middeleeuwen aan MARIA bewezen, gezegd is. Van de XI en XII tot de XVI eeuw is die hulde in het Westen het sterkste geweest. Kerk op kerk werden haar toegewijd, en Ridders, roovers, gelieven en ligtekooijen riepen elk om het zeerst haren bijstand aan. Vergelijk daarover het stukje, *Rutebeuf* getiteld, hetwelk door M. E. J. DELÉCLUSE, in de *Revue de Paris* van Julij 1843, bl. 96, geplaatst is. In dat stukje wordt mede van deze en gene liederen gesproken, waarin RUTEBEUF de Vorsten tot deelneming aan de kruistogten opwekt. Zouden die liederen misschien ook onzen MAERLANT, bij zijn hier boven bl. 88 vermeld dichtstukje *van den lande van Overzee,* voor den geest hebben gezweefd? RUTEBEUF's *Complainte d'outre mer,* als ook zijne *Complainte de Constantinople* (beiden, meen ik, afzonderlijk uitgegeven), schijnen wel wat in een' soortgelijken trant te zijn. Ik ben evenwel nog niet in de gelegenheid geweest ze te kunnen vergelijken.

jeghen hem selven spaerdi allene.
Den armen was hi goedertiere
ende van sinen rade ondiere;
hi was den weesen alse vader,
ende der weduwen troest algader;
hi was ootmoedech ende rike,
men vint nu luttel sijn ghelike,
die des goets vele winnen,
dat si hem selven willen kinnen.
gherne dede hi goede werke,
ende gherne was hi in die kerke,
in die kerke ende diende Gode,
ende hielt gherne sine ghebode
die God te doene gheboet,
ende dede penitencie groet
in vastene, in bedene, in ander dinghen,
diene te hemelrike mochten bringhen.
Suver was hi van sinen live,
wat hulpt dat ic langhe drive,
hi was ter werelt wel gheraect,
ende in doeghden al volmaect.

c). Uit Beatrijs.

Ofschoon dit ook al, wat het hoofddenkbeeld betreft, eene vrij ongerijmde legende is, is zij echter in hare behandeling, in hare voordragt en stijl, mijns inziens, ver boven den weinig aesthetischen *Theophilus* te stellen, ja, hier en daar uitstekend door gevoel en door bevalligheid van schildering. Tevens is dit dichtstukje zeer zuiver van taal en versbouw. Het is van een' onbekenden maker uit de veertiende, zoo niet reeds uit de dertiende eeuw, bevat 1038 korte versregels en is ten jare 1841 naar een manuscript der Koninklijke boekerij te *'s Gravenhage*

door den Heer W. A. JONCKBLOET (*) uitgegeven en met verscheidene oudheidkundige aanteekeningen, eene voorrede en een ophelderend woordregister verrijkt. Wij lezen in deze legende, of *sproke* (gelijk de uitgever haar noemt), hoe de Maagd MARIA aan zekere non, BEATRIJS geheeten, die uit een klooster met een' jongeling ont-

(*) De Heer JONCKBLOET meent in zijne voorrede, bl. VII, dat deze legende, of dit verhaal of *Fabliau* een oorspronkelijk stuk is, maar hieraan zou ik twijfelen. Men heeft toch in het oud-Fransch een sprookje, of *fabliau*, *la Sacristine* getiteld, dat nagenoeg van een' soortgelijken inhoud schijnt, want ook hier speelt MARIA, gedurende tien jaren, de rol van klokkeluidster in een klooster, om de eer eener haar zeer toegedane non, welke, even als de onze, met het luiden bij de vroegmetten enz. belast was, maar die met een' kapellaan was weggeloopen, te redden. Men zie het aangehaalde stukje van DELÉCLUSE over RUTEBEUF in de *Revue de Paris*, en wel, wat dit verhaal van *la Sacristine* betreft, het nº. van Aug. 1843, bl. 40. Meer andere oud-Fransche verhalen van de wonderkracht der Heilige Maagd worden daar opgenoemd, het eene al ongerijmder dan het andere. Heeft MAERLANT er ook niet van die soort in zijne *Miracle onser Vrouwen* in mijn Zutphensch handschrift? b. v. *van der Abdissen, die onze Vrouwe verloeste van scanden.* (De Abdis namelijk moest in de kraam.) MARIA, helaas, scheen bij velen in dien tijd, wat VENUS bij de Ouden was, namelijk niet alleen de beschermster van deugdzame gelieven, maar ook de patrones van alle ligtmissen en ligtekooijen, die maar braaf *ave's* voor haar prevelden. Geen wonder, dat ERASMUS, hoezeer hij eene Latijnsche hymne aan de Moedermaagd gemaakt heeft, toch met de hulp, die het gemeen waande, dat zij aan al dat volkje en aan alle overige vrome fielten en schavuiten verleende, zoo den draak heeft gestoken. Zie mijne vertaling van eenige zijner Latijnsche Zamenspraken, in 1840 te *Groningen* bij J. B. WOLTERS uitgegeven, bl. 192, waar de Heilige Maagd hare klagten uitboezemt over de menigte van schaamtelooze gebeden, die tot haar worden opgezonden, en onder anderen zegt: »Dan verzoekt mij eene Godgewijde non, die haren sluijer aan den kapstok hangen en uit het klooster vlugten wil, dat ik toch voor haar' goeden naam gelieve te waken, voor haar' goeden naam, let wel, dien zij zelve zoo op het oogenblik te grabbel gaat gooijen." — Vergelijk ook de anecdote bl. 177, en de vergelijking tusschen MARIA en VENUS, bl. 47.

vlugt was, op eene allermiraculeuste wijze te hulp kwam, om haar van schande en gebrek te redden en voorts tot berouw en boete te brengen. De Heilige Maagd namelijk nam voor haar jaren achter een het ambt van kosteres *(costerse)* en klokkeluidster waar, dat die Non in het gemelde klooster bekleedde, en zoo was hare vlugt, gedurende veertien jaren, niet eens ontdekt geworden. Belagchelijk inderdaad! En toch heerscht er in de beschrijving van dit eene en andere zoo veel naïveteit en kieschheid, het tafereel, hetwelk van de liefde tusschen de kloostermaagd en den jongeling wordt opgehangen, is zoo waar en natuurlijk, dat men niet nalaten kan op deze middeleeuwsche lettervrucht met eenig welgevallen het oog te vestigen. Wij geven tot proef hier de dichtregels, waarin wij vernemen, hoe BEATRIJS, door de hevigheid harer liefde vervoerd, haren minnaar schriftelijk bidt bij haar te komen, en hoe de twee gelieven daarop afspreken, dat hij haar in een' der volgende nachten uit het klooster schaken zal. Vs. 81.

Nu hoert, hoeter na verghinc:
Si sende om den ionghelinc,
Daer si toe hadde grote lieve,
Oetmoedelijc met enen brieve,
Dat hi saen te hare quame,
Daer laghe ane sine vrame. —
Die bode ghinc daer de ionghelinc was.
Hi nam den brief ende las,
Die hem sende sijn vriendinne.
Doe was hi blide in sinen sinne.
Hi haeste hem te comen daer.
Sint dat si out waren xii. iaer

Dwanc die minne dese twee,
Dat si dogheden menech wee. —
Hi reet soe hi ierst mochte
Ten cloester, daer hise sochte.
Hi ghinc sitten voer tfensterkijn,
En soude gheerne, mocht sijn,
Sijn lief spreken ende sien.
Niet langhe en merde si na dien;
Si quam ende woudene vanden
Vor tfensterkijn, dat met yseren banden
Dwers ende lanx was bevlochten.
Menech werven si versochten,
Daer hi sat buten ende si binnen,
Bevaen met alsoo starker minnen.
Si saten soe een langhe stonde,
Dat içt gheseggen niet en conde,
Hoe dicke verwandelde hare blye.
»Ay mi," seitsi: »aymie!
Vercoren lief, mi es soe wee,
Sprect ieghen mi een wort oft twee,
Dat mi therte conforteert:
Ic ben, die troest ane u begheert;
Der minnen strael stect mi int herte,
Dat ic doghe grote smerte:
In mach nemmermeer verhoghen,
Lief, ghi en hebbet uut ghethoghen!" —
Hi antworde met sinne:
»Ghi wet wel, lieve vriendinne!
Dat wi langhe hebben ghedraghen
Minne, al onsen daghen.
Wi en hadden nye soe vele rusten,
Dat wi ons eens ondercusten.
Vrouwe Venus, die godinne,
Die dit brachte in onsen sinne,
Moete God onse here verdoemen,
Dat si twee soe scone bloemen
Doet vervaluen ende bederven!
Constic wel ane u verwerven,
Ende ghi dabijt wout neder leggen,

Ende mi enen sekeren tijt seggen,
Hoe ic u ute mochte leiden,
Ic woude riden ende ghereiden
Goede cleder, diere van wullen,
Ende die met bonten doen vullen:
Mantel, roc ende sercoet.
In begheve u te ghere noet;
Met u willic mi aventueren
Lief, leet, tsuete metten sueren:
Nemt te pande mijn trouwe!" —
»Vercorne vrient!" sprac die ioncfrouwe:
»Die willic gherne van u ontfaen,
Ende met u soe verre gaen,
Dat niemen en sal weten in dit covent,
Wer waert dat wi sijn bewent.
Van tavont over .viii. nachte
Comt ende nemt mijns wachte
Daer buten inden vergier,
Onder enen eglentier.
Wacht daer mijns, ic come uut,
Ende wille wesen uwe bruut,
Te varen daerghi begheert;
En si dat mi siecheit deert,
Ocht saken, die mi sijn te swaer,
Ic come sekerlike daer,
Ende ic begheert van u sere
Dat ghi daer comt, lieve ionchere!"

Heerscht er niet veel bevalligs, niet veel zoetvloeijends en welluidends in deze oud-Nederlandsche taal, Lezer?

d). Uit: de reis van Sinte Brandaen.

Daar wij hier toch het toovergebied der middeleeuwsche legenden of kloostervertellingen (die intusschen maar zelden het vrolijke en aanvallige der oud-Grieksche mythologische ver-

halen bezitten) zijn binnen getreden, willen wij nog een paar regels aanhalen uit de *reis van den Heiligen Brandaen* (*), een zeer oud Nederlandsch dichtstuk van 2198 verzen, uit de twaalfde of dertiende eeuw, dat de Heer BLOMMAERT in het eerste deeltje zijner *oud-Vlaemsche Gedichten*, naar een handschrift uit de bibliotheek van wijlen den Heer CH. VAN HULTHEM, en nogmaals vervolgens in het tweede deel dier ge-

(*) Men vindt deze *reis van Brandaen*, hoe ongerijmd dezelve ook zijn moge, in de meeste talen van Europa beschreven. Zie hetgeen de Heer BLOMMAERT in zijne Inl. over verschillende teksten van dezelve in het Latijn, Fransch, Hoog- en Neder- of Platduitsch, Iersch, Gallisch, Spaansch, Engelsch enz. heeft aangeteekend. In hoe ver de oud-Nederlandsche tekst vertaling dan wel navolging zij, schijnt nog niet regt uitgemaakt. De reis is eene aaneenschakeling van de wonderlijkste verhalen, die veelal van een' somberen inhoud zijn, en waarin legioenen van duivelen ons aangrijnzen. Hier en daar herinneren zij ons avonturen uit de *Duizend en een' Nacht*, uit de leugenreis van LUCIANUS, van PYTHEAS enz. enz. Aesthetische waarde heeft het dichtstuk weinig of niet. Het verspreidt echter licht over sommige geographische en mythologische begrippen der middeleeuwen. — Vs. 410 wordt van de *leverzee* gesproken, eene fabelachtige zee aan het einde der aarde, waarvan men ook melding vindt gemaakt in het aardrijkskundig proza-fragment, dat tusschen de Maerlantsche gedichten in mijn meermalen hier boven genoemd Zutphensch handschrift wordt gevonden, en door den Heer V. D. BERGH in zijn werkje *over de Nederlandsche Volksromans*, bl. 143, is uitgegeven. — De kruistogten, die van het laatste der elfde tot in het einde der dertiende eeuw elkander opvolgden, de reizen, die de monniken RUBRUCK en DUPLAN CARPIN, de Venetiaansche koopman MARCO POLO, de Engelschman JOHN DE MANDEVIJL en anderen tot in de meest verwijderde streken van het Oosten begonnen te ondernemen, en wat dies meer zij, bragten eene menigte van zeldzame verhalen in omloop, die door de legendenschrijvers dan nog op allerlei wijze vergroot werden, en waarvan wij in dichtstukken, als de *reis van Sint Brandaen* en dergelijke, eene groteske terugspiegeling vinden. Ten jare 1836 heeft JUBINAL *la légende Latine de St. Brandaines avec une traduction inédite en prose et en poésie romanes* uitgegeven.

dichten, naar een vollediger Comburgsch manuscript, in het licht heeft gegeven. BRANDANUS was een Iersche Abt, die, tot straf voor zijn ongeloof aan Gods in zeker boek vermelde wonderen, op last van een' Engel, negen jaren lang met een deel zijner monniken en een paar kapellanen ter zee moest omzwerven en allerlei verre kusten aandoen, waar hij de ongeloofelijkste dingen te zien krijgt en die in schrift laat brengen. Met de beschrijving van zijne terugkomst en dood sluit het fantastisch gedicht. Zie hier eenige regels naar het Hulthemsche manuscript. Zij maken het begin uit van het verhaal, hoe BRANDANUS den verrader JUDAS ISCARIOTH ziet, die daar op eene rots in zee even zeer van koude als van hitte te lijden heeft. Vs. 1263.

Doen sac sente Brandaen
Enen naecten man staen,
Verre sitten allene
Op enen heten stene.
Hi doghede leet ende toren,
Besiden was hi vervroren
Dore vleesch ende bene.
D'ander side op den stene,
Was hi soe heet dat hi verbran.
Na sine wercke hi loen ghewan.
Hem vlogen an ·I· dwalen
Berrende hete stralen
Vaste in allen siden toe.
Gheen bescerm en haddi doe
Anders dan die clene dwale,
Die halp hem harde wale,
Die sloech die hitte danen.
Hem quam met groten bonen,
Beide heet, ende oec cout,

Sine pine was menichfout.
Des sondaghes 's nachts stont hem soe,
Dat hi was blide ende vroe,
Hem dochte wel openbare,
Dat hi ter werscap ware.
Des manedaghes vroe,
Quam hem grote pine toe;
Doe vorden in der hellen,
Die duvel met sinen ghesellen. —
Doe die here soe na quam,
Dat hi sine pine vernam,
Begonsti hem ontfermen.
Doen vraghede hi den armen,
Van wat volcke hi ware.
Doen sprac die sondare:
»Ic ben die arme Judas" enz. (*).

(*) Wat het lange berigt aangaat, dat JUDAS nu geeft, hoe hij door de duivelen in de hel de geheele week door gepijnigd wordt en alleen des zondags op die rots nog een dragelijker lot geniet, verwijzen wij den des begeerigen Lezer tot het gedicht zelf, dat geheel dat sombere mythologische heeft, hetwelk zoo sterk met de losbandigheid in de liederen der *Trouvères* en *Menestrels* van dien tijd contrasteert en in vele schriften der dertiende eeuw wordt aangetroffen. Trouwens, was het niet eene eeuw van moord en bloed, de eeuw, waarin de Inquisitie haar vol beslag kreeg, de eeuw, waarin de Albigensen op het wreedst vervolgd werden en het ketterverbranden alom gepredikt werd? Men herinnere zich zelfs MAERLANT's hard oordeel over onregtzinnigen, hier boven, bl. 80. — Met *de reis van Sint Brandaen* laat zich meer of min *het visioen van Tondalus* vergelijken, een oud stuk in proza, dat door den Heer BLOMMAERT in het tweede deel zijner *oud-Vlaemsche Gedichten* is uitgegeven. Het is uit het *Speculum Historiale* van VINCENTIUS vertaald, en wij treffen er allerfantastischste schilderingen van Hemel en hel in aan. Zij herinneren ons soms plaatsen uit DANTE ALIGHIERI, min zijn vernuft en poëzij, en wij leeren door dergelijke middeleeuwsche tafereelen begrijpen, hoe de gemelde groote Italiaansche dichter uit de dertiende eeuw, aan de groepen en beelden zijner *Comedia divina* gekomen is. Vergelijk het gezegde over MAERLANT en VAN VELTHEM, bl. 81 en 127. Zoo hangt alles in de letterkunde der volkeren zamen, en door het slechtere leert men het betere verstaan.

e). Uit een dialogisch dichtstukje, geliteld: Dit sijn Seneka leren.

Onder de *oud-Vlaemsche Gedichten*, door den Heer BLOMMAERT naar manuscripten des Heeren VAN HULTHEM uitgegeven, vindt men ook dit berijmd gesprek tusschen een' Vader en een' Zoon, waarin eenige lessen van den Romeinschen wijsgeer SENECA op eene breedvoerige, vrije wijze in het oud-Nederlandsch zijn overgebragt. De Zoon klaagt; de Vader troost of *castijt*, dat is, berispt met billijke redenen hem over zijne klagten. Uit dit stukje, dat 780 versregels groot is, laten wij hier vs. 350 tot en met 381 volgen. Het opschrift is: *die Sone claght den Vader dat hi aerm is.*

Ene dinc es, wel lieve here!
Dat mi te swaer es herde sere,
Dats mijn over grot armoede
Ende breke van uttersten goede.
Want ic weet wel over waer,
Wie aerm es, hi es swaer,
Ende onwillecome over al,
Eest op berghe, eest in dal.

Waarop de woorden volgen: *Die Vader troest den Sone.*

Trouwen, sone! ghi hebt onrecht,
Dat ghi op aermoede dus sere vecht,
Want alsoe als ic verneme,
Hens u niet swaer, maer ghi heme.
Sonde en leghet niet an aermoede,
Noch an breke van goede,
Maer si leghet an den man,
Die aermoede niet breken en can.
Maer aermoede maect den mensche soe vri,

Al sijn hem rovers ende scakers bi,
Eest op berch, eest in den dale,
Hi es van hem versekert wale,
Sine connen hem ghenemen niet,
Maer den riken doen si dike verdriet.
Besich die voghelen van den woude,
Ende ander beesten menechfoude,
Dat si negheen goet in en vuren,
Noch op solre, noch in scuren;
Nochtan soe comen se henen wel,
Ende hebben blisscap ende spel.
Ic sal di segghen ene ware tale:
Woude die mensche merken wale,
Met wie cleinen dinghen
Nature der mensche can henen bringen,
Hine soude niet hebben soe grot delijt
Goet te ghederne in allen tijt (*).

g). *Uit* Esmoreit *en uit* Lippijn.

Ik heb hier boven, bl. 16, gezegd, dat onze bepaaldelijk gezegde Dramatische Poëzij van wat later tijd is dan de dertiende en veertiende eeuw, en dit is *over het algemeen*, geloof ik, niet tegen te spreken. De voornaamste *Spelen van Sinne* toch en *abele Spelen*, onder welke

(*) Een overzigt van meer andere oud-Nederlandsche Dialogen of Zamenspraken kan men bij MONE vinden, *Uebersicht*, bl. 344-354. De meesten echter zijn nog onuitgegeven. Uit MAERLANT's *Wopene Martijn* en wat verder tot dien kring van dialogen behoort, hebben wij hier boven, bl. 73, het eene en andere aangehaald. In het zesde deel van de *N. Werken der Maatsch. van Nederl. Letterk. te Leyden* (1844) deelt ons de kundige M. DE VRIES nog een fragment uit de dertiende eeuw mede, dat hij in een handschrift, hetwelk tot schutblad van een oud boek diende, gevonden heeft en dat eene Zamenspraak bevat tusschen een' *Scalc* (knecht, of wel ondeugenden kwant) en een' *Clerc*. De *Scalc* spreekt zoo wat in den trant van den *Verkeerden Martijn*, waarvan hier boven, bl. 78, gesproken is. De *Clerc* weerlegt hem.

twee benamingen of de geestelijke en zedekundige, of de meer deftige wereldlijke tooneelspelen, *de spelen in 't vroed*, gelijk ze ook wel heeten, voorkomen, dagteekenen eerst uit de vijftiende en zestiende eeuw; gelijk dit ook het geval is met het grootste aantal der *sotternien*, *tafelspeelkens*, *boerden* of *kluiten*, zoo als men de meer vrolijke dramatische stukken, de blij- en kluchtspelen, *de spelen in 't zot*, betitelde. Met dat al, er zijn enkele tooneelspelen, hoe ruw ook, en *meer nog naar bloote Dialogen of Zamenspraken dan naar Drama's zweemende*, die men misschien reeds tot het laatste der veertiende eeuw brengen kan. Hiertoe behooren *Esmoreit*, *Lanceloot van Denemarken*, *Gloriant*, *Lippijn*, *de Buskenblaser*, *de Heks*, *Drie dagen Heere*, *Zomer ende Winter*, *de Klucht van Plaijerwater* en enkele andere, waarvan men de meesten in het zesde deeltje van HOFFMANN'S *Horae Belgicae*, de overige, zoo als b. v. *De klucht van Plaijerwater*, (die door den Antwerpschen Stadsbibliothekaris F. H. MERTENS in 1838 uitgegeven is) of afzonderlijk, of in het Muséum van den Heer WILLEMS enz. vinden kan. De kunst vertoont zich in die stukken nog in hare grootste kindschheid, de taal, met name in de *Sotternien*, is ruw en plat, en de onderwerpen dier *Sotternien* en *Kluiten* (ik zeg niet zoo zeer die der meer ernstige of *abele* spelen) zijn alles behalve kiesch. Kortom, zij hebben veel nog van dat ploertige en grofzinnelijke, dat wij bij den Romeinschen Blijspeldichter PLAUTUS aantreffen, dat in vele oud-Fransché *Contes* en *Fabliaux* schering en inslag is, en waarvan

ook, eene eeuw of twee later, noch BREDEROO, noch zelfs HUYGENS (in zijn *Trijntje Kornelis*) het weefsel hunner tooneeldichten vrij gehouden hebben. Met dat al, en schoon wij daarbij nog twijfelen, of men de gemelde stukken wel tot de veertiende eeuw reeds brengen kunne, willen wij een paar proeven uit een paar derzelve ontleenen. Zie hier het begin van *Esmoreit*. Het is eene alleenspraak van den staatzuchtigen ROBBRECHT, den neef diens Prinsen, als hij hoort, dat *Esmoreit* geboren is.

Ay mi! ay mi der leider gheboort!
die hier nu es comen voort
van Esmoreit den neve mijn.
ic waende wel coninc hebben ghesijn,
als mijn oom hadde ghelaten tlijf.
nu heeft hi al bi sijn wijf
een kint ghecreghen, die oude viliaert.
o Cecilien, edel bogaert,
edel foreest, edel rijc,
ic moet bliven ewelijc,
edel foreest, van di bastaert!
dies mijn herte also beswaert,
dat mi inbringhen sal de doot.
maer, bi den here die mi geboot!
ic sal daer omme pinen nacht ende dach,
hoe ic dat wicht verderven mach;
ic saelt versmoren oft verdrenken:
daer sal ic nacht ende dach om denken,
al soudic daer omme liden pijn.
ic sal noch selve de coninc sijn
van Cecilien, den hoghen lande.
ic sal ooc pinen om haer scande
der coninghinne, mijns ooms wijf,
dat hi nemmermeer sijn lijf
met haer en sal delen die wigant.

aldus so sal mi bliven tlant,
mag ic volbringhen dese dinc (*).

(*) ESMOREIT is de zoon van een' Koning van Sicilië, die kort na zijne geboorte door zijn' neef ROBBRECHT aan een' Tooveraar in dienst des Heidenschen Soudaans van *Damascus*, uit staatzucht verkocht wordt. Hij groeit aan het hof des Saraceens tot jongeling op en wordt er bemind door 's Vorsten dochter DAMEET. Later wordt zijne afkomst ontdekt, hij keert terug tot zijn' vader, herstelt zijne gevangene moeder in hare eer, trouwt DAMEET, en de booze neef ROBBERT wordt gehangen. Men springt in dit stuk in een wip van het Oosten naar het Westen en van het Westen naar het Oosten. Ook is ESMOREIT, die in het begin des tooneelspels zoo pas ter wereld is gekomen, een half dozijn bladzijden verder reeds achttien of twintig jaren oud. De verandering van tooneel wordt nergens aangeduid, en terwijl men dus zich in den eenen versregel soms in Sicilie bevindt, merkt men in een' volgenden, dat men hoog en droog in Syrie zit. — Dit *abele* (fraaije, deftige) spel, gelijk het genoemd wordt, is naar een handschrift uit de meermalen reeds genoemde, door het Belgisch bestuur aangekochte boekerij van den Heer VAN HULTHEM, die een aantal andere oud-Nederlandsche lettergewrochten bevat, door den wakkeren HOFFMANN in het zesde deel der *Horae Belgicae* met eene belangrijke inleiding in het licht gegeven. Vroeger had reeds de Belgische Hoogleeraar C. P. SERRURE, eerst in den *Messager des Sciences et des Arts de la Belgique* van 1835, en wat later ook afzonderlijk, eene Fransche vertaling van *Esmoreit* gegeven, onder den titel van *Le jeu d'Esmorée, fils du Roi de Sicile, drame du XIII siècle, traduit du Flamand etc.*; welk *XIII Siècle* mij echter tamelijk anachronistisch voorkomt. Zoo toch het stuk, gelijk ik zeide, in het laatst der veertiende eeuw geschreven is, zal het, naar de taal te oordeelen, al oud genoeg wezen. Men vergelijke die duidelijke taal eens tegen de duistere VAN MAERLANT. Of de *Esmoreit* en die andere dramatische stukjes al dan niet van Franschen oorsprong zijn, laat zich vragen. Van de deftige of *abele* spelen vermoede ik dit. Wat toch, hetwelk maar eenigzins van bellettristischen aard is, is ons niet in die dagen door het kanaal der Franschen toegevloeid, hetzij dan als vertaling, hetzij als vrije navolging? Dat de Franschen reeds in de dertiende eeuw tooneelstukken hadden, zie men bij LE GRAND, LA RUE en anderen, en verg. V. WIJN, *H. A.*, bl. 354.

Zie hier voorts eenige regels uit de bij *Esmoreit* behoorende *Sotternie*, dat wil zeggen, het kluchtspel, hetwelk op ieder *abel* of deftig spel volgt. *Ene sotheit sal men u spelen gaen* wordt aan het slot van *Esmoreit* gezegd, en die *sotheit* of *sotternie* heet *Lippijn*.

LIPPIJN, Lezer! is een onnoozele hals, die door zijne vrouw en door een buurwijf, hetwelk *de comère* (het Fransche *la commère*) in het stuk heet, op het deerlijkst gefopt wordt. Zoo betrapt LIPPIJN zijne eerbare gade op heeter daad met een' harer boelen, en is razend daarover, maar de *comère* maakt hem wijs, dat het niet zijne vrouw, neen, eene *alf* of *elvin* of soortgelijk tooverschepsel geweest is, wier tot aan de uiterste grenzen gedrevene dartelheid hij gezien heeft.

De comere.

Ey swijch, goede Lippen!
en was anders niet dan uw dochte.
en hoorde ghi noit segghen van alfsghedrochte,
dat die liede pleghet te bedrieghen?
de viant gheeft luttel om een lieghen
om toren te maken tuschen man ende wijf.
ic wilder over setten mijn lijf,
en waest niet een elvinne, dat ghi saecht.

Lippijn.

Wat duvel! heeft god die werelt gheplaecht
met alven ende met elvinnen?
en soudic dan mijn wijf niet kinnen?
dat ware emmer een misselijc dinc.
ic sach, dat si met hem ghinc,
hi namse in sinen aerm ende tracse naer.

De comere.

Lippijn, loghen en was noit waer:
daer toe kennic te wel uw wijf,
want si heeft also reine lijf,
si en daets om al de werelt niet van goude root.
maert alfsghedrochte es also groot,
dat den meneghen maect so blint,
dat hi hem selven niet en kint,
hoe soude hi dan enen andren ghekinnen?

LIPPIJN pruttelt nu verder nog wel wat tegen, maar gelooft eindelijk alles, als hij zijne vrouw 't huis bij het vuur vindt zitten. De sukkel, die in het minste niet een *cocu imaginaire* is, krijgt ten slotte van de feeks dan nog eene dragt slagen toe.

Wij zouden hier nog meer proeven uit soortgelijke door HOFFMANN en anderen uitgegevene dramatische eerstelingen onzer oude literatuur kunnen bijbrengen, doch plaatsgebrek verbiedt ons zulks. Merkwaardig — dit zij nog aangestipt — is *het abel spel van den Winter ende van den Somer, ende eene Sotternie navolghende*, dat in het zesde deeltje der gezegde *Horae Belg.* is uitgegeven. In

dit spel wordt meer of min gezinspeeld op een in een aantal Duitsche en Slavonische gewesten heerschend volksgebruik om de komst van het lente- en van het door dit laatste voorbereide zomersaizoen feestelijk te vieren en daarbij zinnebeeldige vertooningen te geven, waarin een of meer personen den Winter, anderen den Zomer voorstellen, die dan tegen elkâar een' wedstrijd houden, in welken op het laatst de Zomer den triomf behaalt. JAKOB GRIMM heeft in zijne *Deutsche Mythologie* over dit onderwerp met zijne gewone geleerdheid gehandeld. In het *abel spel* of tooneelstuk echter, waarvan wij hier spreken, worden niet zoo zeer de Winter en zijne aanhangers *Lojaert* en *Clappaert* overwonnen, als wel de strijd tusschen hem en den Zomer *cum suis* (de Heeren *Mojaert*, *Eollaert* en *Cockijn*) door de Godin VENUS bijgelegd. Die strijd namelijk loopt al mede en vooral over de vraag, welk van de twee hoofdjaargetijden voor de liefde het geschiktste zij. VENUS nu, die als scheidsvrouw door den eleganten Heer *Moyaert* (*Moyaert* beteekent in het oud-Nederlandsch een *petit-maître*) ingeroepen is, toont zeer philosophisch den verhitten kampioenen aan, dat beide saizoenen in den loop der natuur onmisbaar zijn, en eindigt den twist met deze woorden:

Ghi heren, dit hebbic op ghenomen
tuschen u beiden dit paerlement
bi uwen wille ende bi uw consent,
daer uut te segghene minen wille.
nu swijcht van allen saken stille
ende ewelijc seldi ghebroeders sijn.
laet ons eten ende drinken wijn
ende met goeder vrouden leven.

HOFFMANN meent, dat de maker bij dit eene en andere ook een Latijnsch gedicht uit de negende eeuw, *conflictus veris et hiemis* getiteld en doorgaans aan BEDA, of wel aan ALCUINUS toegeschreven, voor oogen hebbe gehad. Dit is mij echter nog niet regt duidelijk, maar hoe het hiermede gelegen zij, ons oud-Nederlandsch *abel spel* is gansch niet van alle poëzij, vernuft en vinding ontbloot. Inderdaad, en dit en de overige dramatische lettervruchten van dien vroegeren tijd, verdienen, hoe ruw en kindsch ook, op dezelfde wijze onze belangstelling, als wij deze belangstelling niet weigeren aan de te *Haarlem* bewaarde *incunabula* onzer drukkunst, ofschoon die, in vergelijking van de latere meesterdrukken der ELZEVIERS en anderen, niets dan het stumperwerk zijn van eerstbeginnenden.

EEN OUD VOLKSLIED.

Een aantal oud-Nederlandsche Volksliederen zijn ons door den Heer LE JEUNE in zijn *Letterkundig Overzigt en Proeven van de Nederlandsche Volkszangen*, en door den Heer HOFFMANN *von Fallersleben* in het tweede deeltje zijner *Horae Belgicae* medegedeeld. Wij nemen hier het bij beiden te vinden, voorzeker oude, schoon door de afschrijvers in taal en spelling wat gemoderniseerde, stukje over: *Het daghet uit den Oosten*, waaruit later, in de zestiende eeuw, G. A. BREDEROO de stof tot een treurspel ontleend heeft. Het is eene fraaije, treffende Romance. Wij zullen haar wat verduidelijken (*) door boven de versregels te zetten, wie men er zich bij denken moet, dat spreekt.

(*) Het hoofddenkbeeld is dit: twee Ridders (of wil men Ruiters?) beminnen een meisje. Zij een' derzelve. De ongeliefde brengt den geliefden om het leven bij een' naburigen lindeboom. Nu vlugten moetende, komt hij in den vroegen uchtend bij haar, die van den manslag niets weet, en zegt, dat hij haar gaarne met zich zou voeren. »Waarheen?" vraagt ze. »Naar de linde," antwoordt hij. »Neen," zegt ze: »ik zal straks in de armen van mijn' geliefde liggen." »Logentaal!" hervat hij, »ga naar de linde, daar ligt hij verslagen!" Ze gaat, vindt het lijk, jammert, delft met eigen handen een graf voor den geliefde, verrigt de lijkdienst en gaat uit hartzeer voor altijd in een klooster. — Weinig volksliederen hebben wij, helaas, die, in weerwil van het gebrekkige in maat en rijm, zoo echt poëtisch en romantisch zijn. Ook schijnt het geene vertaling of navolging. Er bestaat op dit lied eene melodie uit de XVI eeuw, die dikwerf door HOOFT en anderen wordt aangehaald. HOFFMANN deelt haar mede, bl. 181.

De Ridder.

Het daghet uit den oosten,
het licht schijnt overal;
hoe weinich weet de liefste,
waer dat ic henen sal!

Warent al mijn vrienden,
dat mijn vijanden sijn,
ick voerde u uit den lande,
mijn troost, mijn minnekijn!

Het Meisje.

Werwaert wout ghy my voeren,
stout Ruiter, wel ghemoet?

De Ridder.

al onder de linde groene,
mijn troost, mijn waerde goet!

Het Meisje.

Ick liggh' in mijn liefs armen
met groot eerwaerdicheit,
ick liggh' in mijn liefs armen,
stout Ruiter, wel ghemoet!

De Ridder.

Licht ghy in uw liefs armen?
bijlo! dat is niet waer!
gaet onder de linde groene,
verslaghen so leit hy daer.

De Dichter zelf verhaalt nu verder:

Het meisken nam haer mantel,
en sy ghinc eenen ganc
al onder de linde groene,
daer sy hem verslaghen vant.

»Och, lichdy hier verslaghen,
versmoort al in uw bloet,
dat heeft ghedaen uw roemen
en uwen hoghen moet!"

»Och, lichdy hier verslaghen,
die my te troosten plach!
wat hebdy my na ghelaten
so menighen droeven dach!"

Het meisken keerde haer omme,
en sy ghinc eenen ganc
al voor haer vaders poorte,
die sijder ghesloten vant.

En is hier niemant inne,
noch heer of edelman,
die my nu desen doden
ter aerden helpen can?

De heren sweghen stille,
sy gaven gheen gheluit.
het meisken keerde haer omme,
sy ghinc al wenende uit.

Met haren ghelen haren
dat sijder tbloet afvreef,
met haer snewitte handen
dat sij sijn wonden verbont.

Met sijnen blanken sweerde
dat sijder dat grafje groef,
met haren blanken armen
dat sy hem ter aerden droech.

Met haren blanken handen
dat sijder dat belleken clonc,
met hare heldere kele
dat sy de vigilie sonc.

»Nu wil ick my begheven
in een clein cloosterkijn
ende draghen de swarte wijlen
ter eeren der liefste mijn."

UIT OUD-NEDERLANDSCHE SCHRIFTEN IN PROZA.

De meeste voortbrengselen der Nederlandsche letterkunde uit de dertiende en veertiende eeuw zijn in versmaat en rijm. Wij zagen dit van godgeleerde schriften, als b. v. MAERLANT'S *Rijmbijbel*, van zedekundige en wijsgeerige schriften, als de *Dietsche Doctrinael*, van historische schriften, als de *Spieghel Historiael*, van al de ridderromans, als *Ferguut*, *Renout* enz. Zelfs de Kronijken, gelijk b. v. die van MELIS STOKE, van JAN DE CLERC en anderen, zijn allen in gebonden stijl, hetgeen deels almede, gelijk wij bl. 108 gezien hebben, zich daaruit verklaren laat, dat men in die kronijken nog eene soort van nagalm der aloude historische volksliederen zoeken moet, deels ook daaruit, dat misschien het rijm dienen moest om ze voor het volk des te aangenamer te maken en ze aan hetzelve des te eer in het geheugen te prenten. Met dat al, en hoezeer dus maat en rijm schier onmisbaar schenen voor elk oud-Nederlandsch geschrift, heeft men echter uitzonderingen op dien regel, waarvan wij aan het slot dezer Proeven nog een paar voorbeelden willen bijbrengen. Wij kiezen die niet uit oude stedelijke Keuren, als b. v. die van *Brussel* van 1229, of die van *Middelburg* van 1254, of uit Wetten en Landregten, als b. v. de *Cortenbergsche Wet* van 1312, het *Landregt van Averissel*

van 1365, het *Stadsboek van Groningen*, het oudste *Landregt van Drenthe* en andere dergelijke civiele, judiciële, politieke en diplomatieke stukken, die toch of slechts van geringen omvang zijn, of minder binnen den kring onzer oude bepaaldelijk gezegde fraaije en wetenschappelijke letterkunde liggen, neen, wij ontleenen die proeven uit regtstreeks tot die letteren behoorende uitvoerjger schriften, hetzij ze in den jongstverloopen tijd, hetzij voor lang reeds in het licht zijn gegeven. Moge hier dus eene plaats volgen 1) uit het *leven van Jezus;* 2) uit *den Clerc van de lage landen;* 3) uit onze oudste Nederlandsche vertaling des ouden Testaments; 4) en uit de *tafle des Lekenspieghels.*

a). Uit het leven van Jezus.

Dit Prozaschrift, vermoedelijk uit de dertiende eeuw, is, ten jare 1835, door mijn' geëerden ambtgenoot, den Hoogleeraar G. J. MEIJER, met een voorberigt, ophelderende aanteekeningen en woordregister zeer netjes in het licht gegeven (*). Het is eene in tweehonderd vijf-en-

(*) Te *Groningen* bij J. OOMKENS, naar een manuscript uit de oude, op de grenzen tusschen Braband, Limburg en Luikerland gelegene abdij van *Sint Truyen*, van welk manuscript de Heer MEIJER in zijne voorrede eene naauwkeurige beschrijving geeft. De maker van het werk is onbekend, want hij noemt zich niet in zijne lezenswaardige inleiding, waarin hij anders zegt, wat hem tot zijn' arbeid bewogen heeft en hoe hij daarbij te werk is gegaan. Taal en spelling hebben die half-Duitsche tint, welke men in streken aantreft, waar Nederlandsch en Hoogduitsch zich beginnen te vermengen. De Heer MEIJER heeft dit te regt opgemerkt. Over het

veertig hoofdstukken verdeelde, uit de vier Evangelisten bij wijze van harmonie of concordantie getrokkene waarachtige levensgeschiedenis onzes Heeren, met zijne geboorte en het eene en an-

---

algemeen is die taal anders vrij correct, zonder stopwoorden en ook met niet veel bastaarduitdrukkingen, schoon het evenwel te sterk is, als de Heer M., bl. XVIII zijner voorr., zegt, "dat wij in onzen Schrijver niet eene eenige spreekwijze vinden, die ons aan Waalsch of Fransch doet denken." — Achter het manuscript vindt men van eene andere hand eene inhoudsopgaaf der kapittels, welken inhoud de Heer M. in zijne uitgaaf ook boven ieder hoofdstuk geplaatst heeft. De gemelde Hoogl. heeft ten jare 1838 nog eenige *Nalezingen* op dit werk laten volgen. Wat den tijd van deszelfs ontstaan betreft, de Heer M. wil het tot de dertiende, maar de Heer WILLEMS in zijne Inl. voor *Reinaert*, bl. XVIII, hetzelve reeds tot de twaalfde eeuw gebragt hebben. De laatstgemelde doorbekwame Geleerde schroeft echter onze letterkunde misschien wel wat hoog in de oudheid op. Vergelijk hier boven bl. 3. 't Is echter mogelijk, want zeker dit *Leven* bevat oude woorden en eene moeijelijker taal, dan die van andere prozaschriften uit het laatst der dertiende of uit het begin der veertiende eeuw.

Terwijl ik hier van een in proza geschreven *Leven van Jezus* spreek, wil ik aan de bl. 104 gedane belofte voldoen om nog iets aan te halen uit het daar vermelde rijmwerk *van den Levene ons Heren*, dat door den Heer P. J. VERMEULEN, Archivarius der Provincie Utrecht, ten jare 1842, naar een vermoedelijk Zuid-Brabandsch handschrift uit de XV eeuw, is in het licht gegeven, en waarvan ook, gelijk ik ter aangehaalde bladzijde zeide, een klein fragment, onder den titel *van ons Heren kijnshede*, in mijn meermalen genoemd Zutphensch manuscript van MAERLANT's *Rijmbijbel* enz. voorkomt. Het gemelde rijmwerk, uit 4937 verzen en een tweeregelig toeschrift bestaande, bevat eenige wat opgesmukte, geidealiseerde en geidylliseerde tafereelen uit 's Verlossers leven, en is, als wij naar de echt oud-Nederlandsche taal van hetzelve oordeelen, zeker niet jonger dan de schriften van MAERLANT. Men zou soms wanen, dat men er dien dichter in herkende. — Hooren wij, hoe de boetvaardige MARIA MAGDALENA sprekend wordt ingevoerd. Vs. 1405.

Doen si tons heren voeten quam,
Eene busse dat sie nam,
In die busse was salve soete;
Sie bat van haren sonden boete,
Sie droghese na met haren hare,

dere dat haar voorafging, beginnende, en met zijne hemelvaart eindigende. In of achter sommige kapittels treft men opheldernde glossen of aanteekeningen aan. Aldus luidt het acht-en-

---

Van haren sonden was sie in vare.
Sie riep: „God, ghehore my!
Hoer mine sonden, ic segse dy,
Ic ben een besondichste wijf,
Die nie ter werelt ontfinc lijf." —
Sie beweende hare sonden sere,
Sie riep: „Genade, gheweldich here!
Ghenade, ghenade, God ende man,
Dune ghehors mi, wat salic dan!"
Sie dwoech met tranen ons heren voete,
Vele minlic ende soete;
„Ghenade, ghenade, gheweldich here,
Mine sonden rouwen mi sere;
Het en was nie man gheboren,
Mochtic, hine ware met mi verloren,
Ic nie dien man met oghen ne sach,
Mochtic volbringhen, hine met mi lach.
Ghenade, ghenade, geweldich here,
Mine sonden rouwen mi sere!
Ic was behaghel, ongemate, fier,
In mi was prijs, roem ende dangier,
Ic hadde onwert oemoedichede,
In mi was alle ledichede.
Ghenade, ghenade, geweldich here,
Mine sonden rouwen mi sere!
Inne horde misse no getide,
Ic was in ledicheden blide,
Ic hadde onwert dijn gebot
Ende dijn gewerke, al waerstu God.
Ghenade, ghenade, geweldich here,
Mine sonden rouwen mi sere!
Here, mine sonden rouwen mi,
Ic wilre afstaen, dat seggic di,
Inne mochte di geseggen niet
Algader dat mi de werelt riet;
Ghenade, ghenade, geweldich here,
Mine sonden rouwen mi sere!
Du seits, het en es niemen in die mesdaet,
Maer staet hijs af ende suect raet,

negentigste hoofdstuk. (Wij voegen er zinteekenen in.)

Hoe datten tvolc van den lande, daer hi was op gheuoedt, woude werpen van den hoghen berghe, omme dat hi hadde ghesegt: ende engheen prophete en es gheert in sinen lande, ende andere wort.

Ende alse Jhs dat uernam, so gaf hi din volke antwerde ende sprac aldus: Ghi mogt segghen te mi, alse men plegt te segghene: »Ersetre, gansse di seluen! Also uele alse wi horen segghen, dattu hefs ghewarcht in Kapharnaum, so werk hyr in dyn lantscap." — Ouerwaer segghic u, dat engheen pro-

---

Hine si quite, comt hi te di,
Of dit waer es, ghehore mi!

Wel wat gerekt, maar niet zonder kracht! De herhaalde uitroep *Ghenade, ghenade, gheweldich here!* heeft iets pathetieks. Dat MAGDALEEN reeds van missen en getijden gewaagt, stuite ons niet. Zulke anachronismen *ad captum populi* zijn en in dit dichtstuk en in meer andere van dien tijd niets vreemds. — En schoon men, om met HUIGENS in een zijner puntdichten te spreken, in dit rijmwerk veel asch vindt, zoo treft men hier en daar toch ook een kooltje poëtisch vuur aan. Zie b. v. in het verhaal van den Bethlehemitischen kindermoord de vier roerende, schilderachtige regels 730 - 734. En zoo ook vs. 4035 - 4038 uit de beschrijving der hel. De spelling van *sie* voor *si* (zij) is vreemd. — Ik moet nog aanstippen, dat, behalve het hier boven, bl. 104, vermelde fragment *van ons Heren kindskede*, nog twee andere afzonderlijke stukken van mijn Zutphensch handschrift uit dit rijmwerk genomen schijnen, (of het moest omgekeerd zijn), vooreerst het stukje, getiteld: *Sint Anselmus of dit is onser Vrouwen claghe*, waarvan ik bl. 97 gesproken heb, en ten tweede de door mij, bl. 101, aangehaalde Inleiding van het gedicht *de seven Ghetiden*. Het eerste maakt (met wat verandering evenwel) vs. 3267 tot 3712, het andere het slot van dit rijmwerk uit, te beginnen van vs. 4904. Ik heb dit na het schrijven van bl. 104 hier boven, eerst ontdekt. Men zie over die plagiarische zucht om uit grooter gedichten den een' of anderen, eene soort van geheel vormenden brok te nemen en dien als een afzonderlijk klein dichtstuk met een' afzonderlijken titel in andere manuscripten over te schrijven, de aanteekening van den Heer VERMEULEN, bl. 212.

phete en es gheert in sinen lande. — Ende omme die ongheloeuegheid dis volks, so ne warchtte hi daer nit uele mirakelleker werke. Ende lettel sike gansde hi aldaer omme hare ongheloeuegheit. Mar hi berespese uan harre hartheit ende sprac aldus: In den daghen dat Helyas was in Israhel, so waren uele weduen in den lande, alse de hemel ghesloten was drie yaer ende ses maent, ende die grote hongher was in al dat lant. Ende tergheenre uan allen din en was Helyas ghesendt mar buten lands teere weduen, die woende te Sarepten int lant uan Sydomen. Ende vele lazerser liede waren in Isrl in Helyseus tide, ende engheen en wart gheganst uan allen din mar allene Naaman, die uan Sirien was. [Dits also vele te segghene alse of hi seide: Nit te meer dan de propheten wilen hare miraklen en warchtten an dongheloeueghe uan haren lande, mar ane de gheloueghe van andren landen, sone salic mine werke hir toeghen onder u, omme uwe ongheloeuegheit, nit om mine onmoghentheit.) Ende alse Jhs dit ghesproken hadde, so worden vergramt ende vererrt alle, die dat hoerden. Ende stonden op alghemeinlec ende namen Jhesum ende leiddene uter stat, op dat hanghende uan den berghe, dar hare stat op stont ghefondeert. Aldar wouden sine nederwerpen uan din berghe. Mar Jhs leet dor hen ende ontghinc hen, so dat si nin wisten, waer sine uerloren. [In somen staden es ghescreuen, dat die berch ontploec ende makde hem stat dore te lidene; mar want dis de ewangelisten nin scriuen, so late wi dat al ongheconfirmeert.]

b). Uit den Clerck uit de Laege Landen bij der Zee (*).

Een klein staaltje uit deze Kronijk in proza. Zie hier, bl. 163, het verhaal, hoe Graaf FLORIS

(*) Deze Kronijk, door den geleerden PETRUS SCRIVERIUS en later in 1740 door F. VAN MIERIS uitgegeven, is van een' onbekend Schrijver, vermoedelijk uit Noord-Holland of West-Friesland. Zij loopt over Hollands oude geschiedenis tot aan 1313 en werd, blijkens hare opdragt aan den Hertog-Graaf WILLEM V *van Holland* enz.

de Vijfde een aantal Huislieden tot Edelen maakte, en op wat wijze hierop een dier nieuwbakken Ridders zijn varken toesprak. Even als alle andere Kronijkschrijvers, zoo doorspekt toch ook deze Klerk gaarne zijn ernstig geschiedverhaal met legenden en anecdoten. Wij laten intusschen de geheele of gedeeltelijke waarheid van dit sprookje in het midden.

Ende om zyn Ridderscip te meeren, soe ontboet hy, op eenen Heiligen Kersdach, by hem ten Hove te comen veertich die ryckste ende oirbaerste Huysluden, die hy in den Lande van Hollant bevinden conde, die wel gegoet waren Riddersstaet te houden. Mit dese XL. goede Mannen hilt hy hoeghen Hof, ende in 't eynde vander maeltyt zoe sloech hyse al Ridder, ende gaf hem wapen, ende beval hem voirt aen Ridderscap te oeffenen, ende wel te doen ende varen elcs heers weeghes. In 't lesen van deser Historien, zoe zal ick u hier scryven van eenen van desen nuwen Ridderen, geheeten Heer Anssem van Vueer, ende woende tot Vuercappel. Als hy ten hove aldus geweest hadde ende hy des anderen daechs Ridder t'huys quam, soe

---

in het midden der veertiende eeuw vervaardigd. Over hare historische waarde raadplege men den Heer DE WIND in het eerste deel, bl. 55, zijner nuttige *Bibliotheek der Nederl. Historieschrijvers.* Voor de taal is zij belangrijk, daar men er uit ziet, welk een zeer verstaanbaar proza in dien tijd reeds geschreven werd. Zij bevat al weinig in onbruik geraakte woorden meer en verschilt in dat opzigt b. v. hemelsbreed van het *Leven van Jezus*, hetwelk daardoor zijn' hoogeren ouderdom ten toon spreidt. Vergelijk hier boven bl. 238. Als iets karakteristieks heb ik in haar opgemerkt, dat zij meermalen conjugeerwijzen heeft, als *du hebste, du sulste, du gaetste, du regneerste, du moegeste* enz., die bij andere Schrijvers van dien of van wat vroeger tijd zelden of niet voorkomen, daar men regelmatig conjugeerde: *du heves* of *hebbes, du gaets, du regneeres, du moeges* enz. Bij de beschouwing van het nu volgende oud-Nederlandsche prozaschrift hierover nog een woord nader.

sach hy, daer hy voir zyn Molkenhuys ginck wanderen, dat zyn suege geraect was tot eenre mouwe mit roeme, ende drancker of. Doe docht hem, dat hy daer te goet toe was die Zuege wech te jagen ende sprack: »Verzuge! Verzuge! waer ick nu als ick gister was, gy en sout die room nyet drincken." — Aldus zoe eerde dese eedele Grave zyn goede luden, die eerbaer ende duegende waren van weldaden ende van rycheeden, ende en sach die coemst nyet an; maer hy meerde zyn Ridderscap ende zyn eedel lude, daer hy hem zelven ende zyn lant mede eerde; wantet immer eerlick is, dat veel Ridders in eenen Lant zyn. Hier om ende om dat hy syn goede Huysluden alzoe dueen te bescermen plach ende Lief hadde, soe haddens die oude Ridderscip sommigen groten nyt, ende plagen dese Grave te heeten der Keerlen God enz.

c). Uit den Delftschen Bijbel van 1477 (*).

Uit deze onze oudste gedrukte Bijbelvertaling in proza, die, ofschoon eerst in 1477 gedrukt,

(*) Eene naauwkeurige beschrijving van dezen Bijbel, die evenwel slechts het Oude Testament (ja, in sommige drukken maar een gedeelte van hetzelve) en met eene andere volgorde der boeken dan in onzen Statenbijbel, alsmede zonder Psalmen, bevat en die uit het Latijn vertaald is, zie men bij LE LONG, *Boekzael der Nederduitsche Bijbels*, bladz. 365 en volg., en vroeger bl. 229. Ook van dit merkwaardig oud-Nederlandsch geschrift moet men de duidelijkheid en zuiverheid van taal bewonderen. De zoo even genoemde, in *den Klerk van de Lage Landen* soms voorkomende wijze van conjugatie des werkwoords kan men ook in dezen Bijbel opmerken. Het is telkens: *du hebste, du keerste, du quaemste, du segste* voor het gebruikelijke oudere *du hebbes, du keeres, du quames, du segges*. Men vindt intusschen die conjugatie ook in de *Tien geboden*, die in het boek *Somme le Roy* staan, dat door Broeder JAN VAN RODE, ten jare 1308, uit het Fransch vertaald is, en welke *Tien geboden* ons door LE LONG, *Boekzaal enz.*, bl. 224, uit het oorspronkelijk handschrift medegedeeld worden. Zoo vind ik van 's gelijken die grammaticale eigenaardigheid in den *Souter* of het Psalmboek, waarvan, naar een manuscript van het jaar 1300, LE LONG, bl. 126 en volgende, mel-

zeker veel vroeger en denkelijk wel reeds in het begin der veertiende eeuw gemaakt is, geven wij hier het begin van het *eerste boek van Samuel*, dat echter in dien Bijbel *het eerste boek der Koningen* heet, want men telt in denzelven *vier boeken der Koningen.* (Ik behoude de interpunctie, de kleine beginletters der eigen namen enz.

Het was een man van ramathaim sophin. van ephrayms berge: ende sinen naem was helchana. iheroboams soen. heliu soen. thut soen. euph soen. van effrata: ende hi hadde twee wiue: der eenre naem was anna: ende der ander naem fenenna. Ende van fenenne waren kinderen: mer annen en waren ne ghene kinderen. Ende die man ghinc op van sijnre steden ten ghesetten dage: dat hi aenbeden ende sacrificeren soude den here vanden heeren in sylo. Ende daer waren sheren papen twe hely sonen: ofny ende phinees. Dus quam die dach ende helchana offerde: ende hi gaf fenennen sinen wiue ende al haer sonen ende dochteren delen. Mer hi gaf der serigher annen een deel. want hi minnede annen. Mer die here had besloten haer vroulicheid. Ende haer benidersche quelledese ende moeydese

---

ding maakt. Bijna op dezelfde wijze staat in de Gebeden, die in mijn Zutphensch handschrift den *Rijmbijbel* voorafgaan, *du lerest, du gelovest* enz., gelijk ik in het aangevangen verslag over dit handschrift, (een verslag, aan het Instituut gegeven en in het Tijdschrift van hetzelve, N°. 2, 1843, geplaatst), heb opgemerkt. De slotsom van dit hier aangestipte is: *Niet altijd* gaat in het oud-Nederlandsch der dertiende of ten minste der veertiende eeuw de tweede persoon des enkelvouds op *s*, maar soms ook, meer op zijn Hoogduitsch, op *st* of *ste*, uit. — De druk van den Delftschen Bijbel heeft nog het merkwaardige, dat de verschillende boeken sierlijk geteekende en met allerlei krullen versierde beginletters hebben, even als men in onze oude manuscripten aantreft. Ook beginnen de kapittels, ten minste in het exemplaar, dat ik hier voor mij heb, met eene roode of blaauwe letter. Scheiteekenen heeft men niet dan hier en daar een punt, dubbelpunt en vraagteeken. Ik heb er geene andere voor in plaats gesteld.

anxtelike: also sere dat si haer verweet datti here hare vroulicheit besloten had. Ende aldus deden si elcs iaers. als die tijt om quam dat si sheren tempel opginghen: ende aldus vergramde sijse. Mer anna weende ende nam gheen spijse. Helchana annen man seide tot haer. Anna waer om weentstu. ende waer om en etes du niet: ende om wat dinghen wort dijn hart ghequellet? Ende bin ic die niet betere dan tien kinderen? Ende anna stont op: na dat si gegeten ende ghedroncken hadde in sylo. Ende daer hely sat op enen stuele voerden post vandes heren tempel. om dat anna bitter was van moede. so bat si den here scriyende mildelijc: ende sij beloefde een belofte ende seide. Here van den heeren ist dattu aenscouwetste ende aensietste dijn ioncwijfs verdriet. ende ghedencstu mijns ende en vergeetstu dijnre deernen niet. ende gheeftstu dinen ioncwiue eens mans maecsele so sal icken den here geuen al die daghe sijns leuens: ende ne gene scheermes en sal op sijn hooft comen. Ende het gheschiede doe si haer bedinghe menichfoudichde voerden here: dat hely haren mont wachte. Mer anna sprac in haer herte: ende allene ruerden haer lippen: ende men hoerde haer stemme albedalle niet. Hier waende hely dat si droncken had geweest: ende hi seide haer. Hoe langhe sultstu droncken wesen? Verlaet den wijn een luttel daer du mede ghedranct biste. Anna antwoerde: en is also niet here mijn. Want ic bin een alte onsaligen wijf: wijn ende al dat droncken maken mach en heb ic niet ghedroncken. mer ic heb mijn ziel wtghestort in sheren aenscouwen. En achte dijn ioncwiue niet als een van belyals dochteren: want vter menichte van rouwen ende van sericheden heb ic gesproken tot in deser tijt. Doe seide hely tot haer. Ganc in paeyse: ende de here god van israhel moeti die bede gheuen die du hem gebeden hebtste enz.

Ik kan mij niet onthouden van uit deze merkwaardige Bijbelvertaling ook nog *de Tien Geboden* te geven, die in haar den aanvang van het twintigste kapittel van *Exodus* uitmaken.

Ende die here sprack alle dese woerden. Ic bin die here dijn god: die di gheleit heb vten lande van egipten: ende van den huse des dienstes. Du en sultste gene vreemde goden hebben voer mij. Du en sulste dij gheen beelde maken: noch gene ghelikenisse die bouen is in den hemel. ende in die aerde beneden: noch van die onder die aerde sijn in die watere. En sultstu niet aenbeden noch oeffenen. Want ic bin die here dijn God starc ende benediende: ende ic visiteer der vadere quaetheit inden kinderen: in die derde ende in die vierde gheslachte der gheenre die mi haten: ende doe ontfarmherticheit in vele dusenden den ghenen die minen naem minnen ende mijn gheboden bewaren. Du en sulste niet an nemen ydelijc den name des heren dijns gods. Want die here en sal hem niet hebben onnosel: die te vergheefs annemet den name des heren sijns gods. Ghedencke dattu den satturdach heylighes. Ses daghen sulstu wercken: ende doen al dijn wercken. Mer inden seuenden dage soe ist des heren dijns gods saterdach. Du en svlste gheen werc doen: du noch dijn soon. noch dijn dochter. noch dijn knaep. noch dijn ioncwijf. noch dijn beesten. noch dijn toecomeling: die binnen dijnen poorten is. Want in ses daghen maecte god hemel ende aerde ende die zee ende alle dat daer in is: ende hi ruste inden seuenden daghe. Hier om benedide hi den saturdach: ende heylichden. Eer dijn vader ende dijn moeder: op dattu lange leuen moghes op dat lant dat die heer dijn god dij gheuen sal. Du en sulste niet doden. Du en sulste gheen onkuysheit doen. Du en sulste niet stelen. Du en sulste ieghen dijnen euen kersten (*) gheen valch ghetuych gheuen of oerkontscap. Du en sulste dijns euen kersten huys niet begheren. Du en sulste niet begheren sijn vijf: noch sijn knaep. noch sijn ioncwijf. noch sijn osse. noch sijn esele: noch enich dinc dat sijn is.

(*) d. i. *medechristen*. Eene meermalen bij onze oude Schrijvers op eene zonderling anachronistische wijze ook van Joden en Heidenen gebruikte uitdrukking. Vergel. de *missen en getijden* van MARIA MAGDALENA hier boven, bl. 240.

d). Tafel *van het eerste Boek des Lekenspieghels.*

Ik heb hier boven, bl. 150, met een enkel woord van *der Leken spieghel* gesproken en gezegd, dat ik uit denzelven geene proeve geven zoude, daar dit werk slechts in handschrift bestond. Nadat dit echter door mij geschreven en gedrukt was, is thans het eerste boek van den *Lekenspieghel* reeds in het licht verschenen, uitgegeven namelijk door de *Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche Letterkunde* (*Leyden* 1844). Tevens is er alle hoop en verwachting, dat ook de drie overige boeken binnen den loop van een paar jaren volgen zullen. Dit doet ons besluiten om aan het slot dezer Proeven toch iets uit dat zeer belangrijke dichtstuk (of verkiest men rijmwerk?) over te nemen, en daar wij ons hier nu in het laatst met prozaschriften onledig hebben gehouden, zoo willen wij in die rubriek blijven, en wij geven hier dus den inhoud van het gemelde eerste boek, zoo als die inhoud in ongebonden stijl, onder den titel van *hier beghint die tafle vanden eersten boec*, voor hetzelve gedrukt is. Men ziet dan, waarover *der Leken spieghel* al zoo loopt. Ook uit een taalkundig oogpunt is die inhoud merkwaardig, wijl wij hier onophoudelijk die zelfde op *n* uitgaande *genitivi* (of wil men *dativi* of *ablativi*?) in het enkelvoud der vrouwelijke substantieven aantreffen, die ook in de *Dietsche Doctrinael*, met name in de opschriften harer kapittels, zoo in het oog vallend zijn en waarvan wij hier boven,

bl. 146, gesproken hebben, gelijk wij in de Aanstippingen dit punt nog even aanroeren zullen. Meer anders grammatikaal-karakteristieks, waarbij een Onderwijzer de aandacht zijner leerlingen bepalen kan, heeft deze *tafle* (*).

Cap. I. Vanden beghinne hemelrijcs ende aertrijcs. II. Van Gods wesene. III. Van drien hemelen. IV. Van neghen choren der ynghelen ende vander ynghelen valle. V. Wat die quade ynghelen sijn. VI. Vanden ynghelen die ons hoeden. VII. Wat die quade ynghelen sijn ende wies si pleghen. VIII. Vanden firmamente. IX. Vander zonnen ende vander manen. X. Vanden andren planeten. XI. Vander rontheit aertrijcs. XII. Vanden vagheviere. XIII. Vanden tormenten der hellen (†). XIV. Waer omme

(*) Daar de Inleiding des Uitgevers (den Heer M DE VRIES) eerst aan het slot des werks zal komen, kunnen wij daaruit niets over deszelfs vermoedelijken Schrijver (den trouwens ons van hier boven, bl. 134 en 145, reeds bekenden JAN DECKERS of JAN DE CLERC) enz. overnemen. Ook moeten wij ons bij gebrek aan ruimte telkens meer inkrimpen. Wij verwijzen intusschen tot hetgeen over denzelven, over het werk zelf, deszelfs handschriften enz. vroeger reeds gezegd is door CLIGNETT, *Voorrede voor den Teuthonista*, WILLEMS, *Verhand. over de Nederl. Dichtk. in Belgie*, bl. 186, en zijne Inl. voor *de Brab. Yeesten*, BILDERDIJK, *Taal- en Dichtk. Yersch.* I. D. bl. 133, JONCKBLOET, *Inl. voor de Dietsche Doctrinael*, HOFFMANN, *Horae Belg.* I. p. 98 en anderen.

(†) In dit hoofdstuk wordt ook al weer de Hel op de ijselijkste wijze beschreven. Negen soorten van tormenten voor de verdoemden worden er opgenoemd, als 1) die van het allerschrikkelijkste vuur; (2) die van de allervreeselijkste koude; 3) die van de draken, serpenten en wormen, die zich om de halzen der zielen winden; 4) die van den onuitstaanbaren hellestank; 5) die van de duivelen, welke de zielen op aanbeelden smeden, dat ze zoo plat worden als een blad; 6) die van het ijsselijk gehuil der serpenten, draken, het tandengeknars enz.; 7) die van de pikdonkere duisternis; 8) dat elk de zonden ook van ieder' ander verdoemde weet; 9) dat er in alle eeuwigheid geene verzachting of einde aan al die tormenten komt. — Barbaarsche tijd, waarin men den Algoede niet tot een' *vaderlijken regter*, neen, tot een' beul zijner schepselen maakte en door zoodanige Godonteerende voorstellingen de hardvochtige gemoederen van het kwaad meende te moeten af-

die tormenten sijn. XV. Vanden wesene der menscheit. XVI. Vander naturen des lichamen. XVII. Vanden wesene der zielen. XVIII. Noch vander zielen. XIX. Wat machte die ziele heeft. XX. Hoe die ziele henen sceedt. XXI. Hoe God Adaem maecte, ende vanden aertsche paradyse. XXII. Hoe Adaem tghebot brac, ende des wijfs bedrieghenisse. XXIII. Hoe Adaem ruumde tparadijs, ende wat ons daer of quam. XXIV. Hoe Adaem leefde, doe hi was uten paradise. XXV. Vanden maghedoeme ende vanden huwelike. XXVI. Van Adaems kindren ende vander tienden. XXVII. Hoe Chaym Abel doot sloech, ende van nidicheden. XVIII. Van ghiericheden. XXIX. Van Adaems kindren ende van Seths gheslachte. XXX. Van Noe ende van sinen kindren ende van Gods wraken. XXXI. Hoe teerste volc te levene plach, ende van maten te houdene. XXXII. Van stercheden ende des wijns nature. XXXIII. Van Noes kindren, ende datmen vader ende moeder eren sal. XXXIV. Hoemen een stat of lantscap regieren sal. XXXV. Hoe lantshere eerst wert ghemaect. XXXVI. Van Abraham ende vander Joden archeit. XXXVII. Van gheboorsaemheden. XXXVIII. Van onsen vadren, ende wat telken dusent jaren ghesciede. XXXIX. Dat voorspellen der heiligher kerken, ende vanden Joodschen gheslachte. XL. Vanden riken die begonsten, ende van Moyses ende die tien gheboden. XLI. Vanden groten riken die wilen waren. XLII. Vanden beghinne van Romen, ende hoe Eneas daer quam. XLIII. Hoe Remus ende Romulus gheboren werden, ende hoe Romulus coninc wart. XLIV. Vanden coninghen die na Romulus waren te Romen. XLV. Van Moyses ende die tien ghebode. XLVI. Vanden coninc David. XLVII. Van Salomoen ende van sinen eersten vonnesse. XLVIII. Vanden Joden ende van haren wesene.

---

schrikken! Met het verbranden, het radbraken, het vierendeelen, de pijnbank en soortgelijke tijdelijke strafoefeningen der middeleeuwen, is ook die theologische onzin over de toekomstige, bij verstandigen ten minste, thans gelukkig verdwenen. Vergelijk het hier boven, bl. 225, door mij aangestipte over *Tondalus visioen*, van welk vizioen ook in dezen *Lekenspieghel*, bl. 55, wordt gewag gemaakt.

De aangehaalde *Proeven* zullen, vertrouwen wij, voldoende zijn om jongelieden en min geoefenden een denkbeeld te geven van onze letterkunde in de dertiende en veertiende eeuw. Wij herhalen hetgeen wij hier boven, bl. 12, gezegd hebben, dat ons voornemen was die Proeven, op eene enkele uitzondering na, slechts uit schriften te nemen, die en reeds in het licht gegeven, en meer of min volledig waren, en tevens dat wij ons dan nog volstrekt niet gebonden rekenden om van alle onder die rubriek behoorende schriften staaltjes bij te brengen. Van vele bloot in manuscript bestaande of slechts fragmentsgewijze bekend gemaakte werken hebben wij dus geheel gezwegen, vertrouwende, dat het den gezegden jongen lieden en minkundigen aangenamer zijn zoude hunne aandacht bij lettervoortbrengselen bepaald te zien, die zij verder, zoo zij het verkozen, koopen en in hun geheel lezen konden, dan bij dezulke, die, nog ongedrukt of slechts stukswijze gedrukt zijnde, toch buiten hun bereik lagen (*). Wij laten nu, voor dat wij eene op-

(*) Wij hebben dus niets aangehaald, noch uit den *Spieghel van Sonden* of *Nieuwe Doctrinael* van JAN DE WEERT (zie hier boven, bl. 151); noch uit de *Natuurcunde van theelal*, met regt of onregt aan broeder GHERAERT VAN LIENHOUT toegeschreven, en waarvan men bij BILDERDIJK, *Taal- en Dichtk. Verscheidenh.* IV. D. bl. 71 en volg.; het eene en andere vinden kan, noch uit de *Cracht der Mane* van HEINRIC VAN HOLLANT, waaruit VAN WIJN, *Hist. Avondst.* I. bl. 307, iets mededeelt; noch uit de *Bediedenis van der Missen*, in handschrift bij de *Maatsch. van Nederl. Letterk.* te *Leyden* berustende; noch uit *der Minnen loep* (misschien evenwel reeds uit de vijftiende eeuw), waarvan men, schoon onzeker, zekeren CLAES WILLEMS als Schrijver aanziet en

helderende woordenlijst geven, eenige taalkundige Aanstippingen volgen. Aanstippingen zeggen wij, dat is nog minder dan men in het Latijn *primae lineae* zoude heeten. Het schrijven toch eener maar eenigzins volledige Spraakleer onzer oude taal zouden wij ons, bij den nog onzekeren toestand van vele punten, niet durven vermeten, al mogt daarvoor ook hier plaats wezen. Men zoeke hier dus niets anders dan eenige verstrooide en zonder veel zamenhang op het papier gebragte Opmerkingen en Wenken over het Nederlandsch en den Nederlandschen stijl in de gezegde dertiende en veertiende eeuw, en *wel blootelijk, voor zoo veel die taal en schrijftrant van de tegenwoordige verschillen.*

BILDERDIJK, naar een Leydsch handschrift, in het vierde deel der *Taal- en Dichtk. Versch.*, bl. 99, den brief van *Hero* aan *Leander* heeft medegedeeld, dien ik, bl. 18, ten onregt eene soort van romance heb genoemd, daar het toch eer eene *heroïde* mag heeten; — noch uit den *Grimbergschen Oorloch;* noch uit zoodanige onvolledige riddergedichten, of berijmde ridderromans, waarvan BILDERDIJK, CLARISSE, MEIJER, HARDERWIJCK, DE VRIES en anderen hier en daar fragmenten gevonden en uitgegeven hebben. (Vergelijk hier boven, bl. 160); noch uit verschillende *geestelijke liederen*, zoo als b. v. die, waarvan ik spreek bl. 16; noch, op een enkel lied na, uit onze oude *Volksliederen*, waarvan de Heer LE JEUNE, en voorts HOFFMANN in het tweede Deeltje zijner *Horae Belgicae*, fraaije verzamelingen hebben uitgegeven (zie bl. 233); noch..... maar waartoe verder opgeteld, wat wij niet aangehaald hebben, omdat het met het plan van ons werkje niet strookte en dit laatste tevens veel te veel uitgedijd zijn zoude, indien wij op al die grootere of kleinere velden bloemen hadden willen plukken? Wij wilden in de eerste plaats iets voor onze Voorlezingen hebben, om daaruit bij tijd en wijle eens een stuk te doen verklaren, en tot dat einde, gelijk misschien tot meer andere, zal, vertrouwen wij, dit boek bruikbaar wezen.

TAALKUNDIGE AANSTIPPINGEN (*).

a). Iets over de spelling in onze oude taal.

De spelling in de dertiende en veertiende eeuw, — voor zoo veel wij ze, bij al het uiteenloopende, dat ze, hetzij door de slordigheid der afschrijvers, hetzij door het verschil van het vroegere of latere der manuscripten, dikwerf heeft, tot vaste regelen kunnen brengen, — verschilt aanmerkelijk van de tegenwoordige. Zij is echter soms daarom niet slechter, ja, voor vele der gezegde regelen zijn even goede gronden aan te voeren, als voor die onzer hedendaagsche orthographie. — De letterteekenen zijn nagenoeg dezelfde; *c*, *q*, *x* en de zoogenaamde *y-grec* worden echter veel meer gebruikt dan thans. Wat de vokalen *a*, *e*, *i*, *o*, *u* en *y-grec* betreft, het onderscheid tusschen de zoogenaamde hard- en zachtlange *e* en *o* wordt *over het algemeen* niet in acht genomen. Zoowel dit verschil, als de langere klank van eene vokaal in het algemeen, wordt dus slechts aangeduid, als die vokaal op eene consonant stuit, b. v. men schrijft wel *waert*, *claer*, *daet*, *leet*, *hoort* of *hoert*, *zijn*, *duurt* of *duert* enz., maar zelden *waeren*, *claere*, *daeden*, *heeren*, *hooren*, *duuren*, *zijne*, *mijne*, voor welk laatste men *sine*, *mine*, even als voor *mij* en *zij*, meest *mi* en *zi* schrijft. Een onderscheid dus, als wij b. v. tegenwoordig maken tusschen *hopen* (*sperare*) en *hoopen* (*acervi*), *steenen* (*lapides*) en *stenen* (*gemere*) enz., kennen in den regel onze Ouden niet, schoon in de handschriften echter wel eens zulke scherplange e^s en o^s worden aangetroffen en men daar eene dubbele, in stêe van eene enkele vokaal, schrijft, waar dit niet noodig is. Voorbeelden als *waenen*, *heeren*, *loopen*, *dueren* of *duuren*, *muere* enz. zijn niet ongewoon. Zoo blijft vooral de *oe*, wanneer ze in plaats van *oo* staat, somtijds zoo geschreven, al stuit ze niet op de consonant, *coemen* b. v. voor *comen*. Vergel., wat bepaaldelijk *e* en *o* betreft, HINLOPEN's Aant. achter het derde deel van HUIDECOPER's *Proeven*.

De *a*, op een consonant stuitend en toch verlengd moetende worden, doet dit niet met zich zelve (*aa*), maar met *e* (*ae*). Dus schrijft men *gaet*, *daet*, *raet*, niet *daat*, *raat*, *gaat*. De *e* verlengt zich zelve (*ee*), b. v. *keert*, *weert*, *leert*. Ook de *i* (tevens wel voor *ie* dienend), en zij wordt dan, als nu nog, met een' staart aan de

(*) Zie de vorige bladzijde. — Hier en daar is duidelijkheidshalve tusschen twee haakjes in het Latijn of Hollandsch de beteekenis der woorden er bij gevoegd.

tweede *i* (*ij*) geschreven, b. v. *mijn*, *zijn* (waarvoor ook wel met *y-grec*, *myn*, *zyn*); de *o*, als ze lang van klank is, herhaalt zich zelf (*oo*), of wel ze neemt eene *e* aan (*oe*), b. v. onze Ouden schrijven *voort* of *voert*, *boom* of *boem*, *droom* of *droem*; de *u* heeft of *e* (*ue*), of gebruikelijker *u* (*uu*), b. v. *ghemuert*, *versuert*, *muur*, *bruut*, *uut*, dit *uu* altijd als de lange *u* in plaats van ons tegenwoordig *ui* staat. Soms wordt bij de stuitende lange *a*, *e*, *o* en *u* ook wel de *i* als verlengingsmiddel gebruikt, vooral vóór de *r*, b. v. *jair*, *keirke*, *voirt*, *muir*. Men houdt deze spelling meer voor Geldersch en Kleefsch. Ze komt echter ook genoeg hier en daar in woorden van Vlaamsche en Hollandsche handschriften voor. Zie bl. 82. Zelfs schrijft, twee of drie eeuwen later, JANUS DOUZA, in zijn vers aan SPIEGHEL voor zijne uitgaaf van HELIS STOKE, meermalen *daichs*, *raiken*, *maiken*; *voirt*, *oic*, *wair*, *uyr* enz. voor *daechs*, *raken*, *maken*, *voort*, *ooc*, *waer*, *uer* enz. *De Klerk der lage landen* heeft telkens *voir*.

In sommige woorden, waarin het lange der vokaal thans in de spelling altijd moet worden aangeduid, wordt ze ook wel zonder verlengingsteeken geschreven; zoo b. v. leest men *ic wet*, *ic et*, *hi sprect*, *hastelike*, *hat*, *mar*, *twe*, *Her* (*), *wort* enz. met eene enkele *e*, *a* of *o* voor *ic weet*, *ic eet*, *hij spreect*, *haestelike*, *haet*, *maer*, *twee*, *woort*. In het tweede couplet der *Disp. van onze Vrouwe en den Cruce* staat *toehorde*, *verdorde*, *becorde*, *worde*, voor *toehoorde*, *verdoorde*, *becoorde*, *woorde*. Zie ook 't couplet, bl. 85 aangehaald. *Het Leven van Jezus* en meer andere schriften hebben veel zulk schrijven van eene thans lange vokaal zonder bewijs van verlenging. — Omgekeerd zal men de *a* voor de *r* soms verlengd, dat is *ae* geschreven, vinden, waar we ze thans kort gebruiken, b. v. *aerm* voor ons *arm*, *aerch* voor ons *arg*.

De *y-grec* wordt niet alleen in vreemde woorden, maar ook veel voor de kortere of langere *i* gebruikt, b. v. *wy*, *zy*, *ysere*, *beyden*, *scheyden* enz. voor *wi*, *zi*, *isere*, *beiden*, *scheiden*.

Wat de twee- en drieklanken betreft, als daar zijn *ai*, *aei*, *au*, *aeu*, *ei*, *eu*, *eeu*, *ie*, *ieu*, *oe*, *oi* of *oy* (dat is *ooi*), *oei*, *ou* en *ui*, van dezelve wordt *ai* in vreemde woorden, als *pais*, *pallais*, *vraye* (d. i. ware), enkel ook in echte, b. v. bl. 57, *ghesayt*, *ghemayt* (d. i. *gezaaid*, *gemaaid*) gebezigd; *aei* staat voor ons tegenwoordig *aai*, in *fraei*, *draei* enz.; *au* en *ou* vervangen elkâar soms, b. v. men vindt *scaut* en *scout* (d. i. schold), *aut* en *out* (oud); — *aeu* is ons *aau*, b. v. *claeuwe*, *graeuwe*

(*) Dit *Her* voor *Heer* komt vaak in den *Troj. Oorloch* voor. Zie hier boven bl. 187. GRIMM's zeggen (I. 473): *das mittelhochdeutsche Herre heisst stets here oder hêre*, geldt dus, als ik het wel versta, slechts van de handschriften, die hij toen kende. VELTHEM heeft ook telkens *her* voor *heer*. Ook HELU en meer anderen.

(*klaauw*, *graauw*); *ei* of *ey* verschilt niet van het tegenwoordige; zoo ook niet *eeu* of *eeuw*, waarvoor dikwerf echter de lange *e* geschreven wordt, b. v. *snee* voor *sneeu*, *lewen* voor *leeuwen*, *ewig* voor *eeuwig*; — het Franschachtige *eu* wisselt met *ue* en met *o* af, dus b. v. *in stukken sceuren*, *scueren*, *scoeren* of *scoren* (*discerpere*), *dueghet*, *deughet* en *doghet* (*virtus*); — *ie* (met de enkele *i* wel wisselend) schijnt als het tegenwoordige; — *ieu* komt schier niet voor dan in *nieu*, *nieuwe*, waarvoor veel *nuwe* of *niewe* gebruikt wordt. (In de *Dietsche Doctrinael* vind ik meermalen *te nieute* voor *te niete*, bl. 7, 10 enz. Ook in den *Lekensp.*); — *oe* heeft of den klank van onzen tweeklank *oe*, of het staat voor *oo*. Zie hier een paar dichtregelen uit den *Lande van Overzee*, (waarover bl. 88) waarin dit tweederlei verwarrend gebruik van *oe* sterk uitkomt.

Scalcheit heeft de provende groet,
Diviniteit gaet om haer broet,
Dit ziet men nu alle daghe.
Kerke! clach, du heves noet,
Dune vynds in desen wederstoet
Niewer ghenen vrient noch maghe.
Elc ondoet wel sinen scoet
Ieghen dyn rente, mer si zijn bloet
Te wederstaen die slaghe.
Al storte Jhesus zijn bloet roet
Noch ene werf daer hyt wilen goet,
Die doghet is overal so traghe,
Men vonde cume, die der waert zaghe.

Hier staat *groet*, *broet*, *noet*, *scoet*, *bloet*, *roet* en *groet* in het rijm telkens in plaats van *groot*, *noot*, *scoot*, *bloot*, *root* en *goot*. *Ondoet* integendeel, en *bloet* zijn en blijven *ondoet* (d. i. *opent*) en *bloet* (*sanguis*). — *Oi* of *oy* drukt in vreemde woorden het Fransche *oi* uit, b. v. in *te pointe* (d. i. punctueel), of wel het staat in stêe van ons hedendaagsch *ooi*, welk laatste door onze Ouden weinig geschreven wordt, want ze schrijven *hoi* of *hoy*, *moye*, *oit* of *oint*, *noit* in plaats van ons *hooi*, *mooije*, *ooit*, *nooit*; — *oei* is aan ons *oei* gelijk, maar bij eene volgende vokaal schrijft men niet met eene ingelaschte *j*, *bloeijen*, *vloeijen*, maar zonder haar *bloeien*, *vloeien*, of wel *bloejen*, *vloejen*. — Van 't wisselen van *ou* en *au* is gesproken. *Ou* staat met Franschen klank ook wel in plaats van *oe*, b. v. *drouch*, *bouc*, *souken*, voor *droech*, *boec*, *soeken*. *Ui* eindelijk komt bijna zoo goed als nooit voor, want daarvoor zeide men (gelijk nog het volk doet) *uu*, b. v. *muus*, *huus*, *buten*, *uut* of *ut*, voor *muis*, *huis*, *buiten*, *uit* enz. *De Klerk der lage landen* heeft evenwel soms *huys*, *uyt* enz. Ook de *Delftsche Bijbel*, de *Spieg. Hist.*, *'t leven van Jezus* en mijn Zutphensch manuscript. —

Ue drukt verlenging van *u* uit in *avontuere*, *mucre* enz., of het wordt, gelijk wij zeiden, voor ons *eu* gebruikt, b. v. in *dueghet* (*deugd*), of wel somtijds vindt men het voor *oe*, b. v. in ACKERSDIJK *fragm. v. d. Troj. Oorl.*, vs. 600: *Ene jonfere, die daer stuet, hilt enen spiegel diere ende guet*; waar *stuet* voor *stoet* (d. i. stond) en *guet* voor *goet* staat. En zoo in dat zelfde fragment, vs. 173, *sueken* voor *soeken*, en vs. 356, *duet* voor *doet*. Ook elders staat dit *ue* of wel bloot *u* in plaats van *oe* (*).

In het gebruik der consonanten is het een vrij algemeene regel, dat op het einde der woorden slechts de scherpere verwantschapte consonanten *ch*, *f*, *t* en *s*, en niet de zachtere *g*, *v*, *d* en *z* gebezigd worden. Dus *mach*, *dach*, *graf*, *staf*, *broot* of *broet*, *doot*, *boos*, *loos*, niet *mag*, *dag*, *grav*, *stav*, *brood*, *dood*, *booz*, *looz*; gelijk wij ten aanzien der *d* en *z* ook thans dien regel nog volgen. Zoo zelfs verandert binnen in de woorden, of wel als twee woorden (gelijk bij onze oude Schrijvers telkens plaats heeft) aaneengetrokken worden, de zachtere consonant vaak in eene hardere, en men schrijft *ontfangen* of *ontfaen*, *mesful*, *mesfaren*, *tfolc*, *mettien*, *optien*, *nochtan* (ons tegenwoordig *nogtans*) *tstadt*, *entie*, *entaer*, *metter*, *tfensterkijn* enz. voor *ontvangen*, *ontvaen*, *mestval*, *mesvaren* (misvaren), *'t volk*, *met dien*, *op dien*, *noch dan*, *de stad*, *ende die*, *ende daer*, *met der*, *'t venstertje*. Deze wijze van spelling is op de uitspraak gebouwd, die in zulke gevallen een' scherperen klank hooren doet. In MAERLANT'S *Heimelicheit der Heimelicheden* (waarover bl. 39 hier boven), wordt echter dikwerf tegen dezen regel gezondigd, wat de sluitende *t* betreft, en voorts wordt in alle handschriften en bijna altijd het woord *God* met eene *d* gesloten. — De *c* speelt in het oud-Nederlandsch eene groote rol en vervangt duizendmalen de *k*, want de *k* wordt in den regel aan het begin of in het midden der woorden slechts als zij staat vóór *e*, vóór *i* en vóór *ei* of *y*, gebruikt, b. v. *kennen*, *kint*, *spreken*, *vogelkyn*, *donker*, in welk laatste en soortgelijke woorden enkel ook wel *ck* voorkomt, b. v. *doncker*. Vóór de overige vokalen en diphthongen staat in plaats van *k* doorgaans *c*; b. v. *camer*, *commer*, *becomst*, en zoo ook op het

(*) B. v. *vuren* voor *voeren*, *bruder* voor *broeder* enz. Zie vooral *'t Leven van Jezus*. Hieruit zou men soms opmaken, dat de *u* oudtijds bij ons op zijn Hoogduitsch als *oe* werd uitgesproken, dat echter niet denkelijk is. De uitspraak der vokalen en diphthongen bij onze Ouden is nog vrij duister. B. v. heeft de *oo*, als zij zoo dikwerf *oe* geschreven wordt, in dat geval als ons *oe* geklonken? Men zou het soms wanen. Over het algemeen geloof ik het echter niet. Misschien heeft in enkele dialekten de lange *o* of *oo* de uitspraak van *oe* gehad, en van daar die ingeslopene schrijfwijze van *groet*, *boem*, *coes* enz. voor *groot*, *boom*, *coos*.

einde, *brac*, *dac*, *ic*, *stuc*, *stoc*, *boec*, *luuc* (*) enz. Wel wordt door de slordigheid der afschrijvers tegen deze regels van *c* en *k* gezondigd, doch die regels daardoor niet omvergeworpen. — Dat sluitend *ch* in plaats van *g* komt, hebben wij reeds gezegd, b. v. *mach*, *dach*, *lach* enz. voor *mag*, *dag*, *lag*. En zoo ook schrijft men *claechde*, *berchs* syncopisch in plaats van *klaghede*, *berghes;* — *ng* wordt sluitend *nc* en *ngt* wordt *nct*, b. v. *lanc*, *hanct* voor *lang*, *hangt*. — *gt* luidt *cht*, b. v. *licht*, *gezicht*, geen *ligt*, *gezigt;* — *gch*, zoo als wij Siegenbekiaansch *ligchaam*, *kagchel* schrijven, is in deze en soortgelijke woorden onbekend. Het is *lichaem* of *lachaem*. — Dat *cg* soms voor *gg*, b. v. *secghen* voor *segghen*, en *cgh* in plaats van *gh*, b. v. *conincghinne* voor *coninghinne* staat, zijn verbasterde spellingen. Zie HUIDECOPER op STOKE I. 4. — *g* voorts neemt openend en midden in de woorden, vóór de *e*, de *i* en de *ei* of *y*, in de oudste en beste handschriften veel *h* achter zich, b. v. *gheluc*, *ghi*, *moghen*, *ghene*. Intusschen wordt wat later, en zelfs reeds in vrij oude handschriften die regel weifelend, ja, ook in dezelfde manuscripten deels gevolgd, deels nagelaten. — *Qu* bekleedt doorgaans de plaats van onze *kw*, b. v. *quam*, *quellen*, *quael*, *quic* voor *kwam*, *kwellen*, *kwaal*, *kwik*. — In plaats van *v* zien wij dikwijls het letterteeken *u* en omgekeerd *v* voor *u*, b. v. *ouer*, *vut* of *vt* voor *over*, *uut*. En zoo staat *w* wel in stêe van *u*, b. v. *ws* voor *uws*. — De *s* bekleedt openend en in de woorden (*an-* en *inlautend* noemen het de Hoogd.) zeer veel tevens de plaats van *z*, welke laatste letter veel minder dan tegenwoordig gebruikt wordt. Dus lezen wij *sijn*, *soet*, *dese* voor *zijn*, *zoet*, *deze* enz. Meermalen echter ziet men in de handschriften ook *z* bezigen, ja, in mijn Zutphensch handschrift van 1339 is de *z* allergemeenzaamst. Vergelijk de hier boven aangehaalde plaatsen bl. 35 en volg. GRIMM's zeggen over de *z* moet dus eenigzins beperkt worden. — Openend staat in steê van *sch* (uitzonderingen evenwel genoeg zijn op al die regels, zie b. v. *'t Leven van Jezus*) *sc*, b. v. *scoon*, *scric*, *scande* enz. Ook binnen in de woorden, b. v. *mensce*, *tuscen;* sluitend wisselt *sc* vaak met *sch* af, b. v. men schrijft *mensc*, of *mensch*. Soms vindt men

---

(†) In vreemde woorden staat *c* dikwerf in stêe van *s*, b. v. *prince* (ook wel *prinche*), *ceder*, *cepter* enz. Zoo ook wordt *sieren* (tooijen) tevens *cieren* en *chieren* geschreven, welk *chieren* 't zij meer of min op zijn Fransch als *sjieren*, 't zij op zijn Hoogd. als *tsieren* schijnt te zijn uitgesproken. MAERLANT heeft vaak *verchieren*, b. v. *Spieg. Hist.* I. 256.

Hieromme biddic, meester goede!
Dattu mine aermoede
Ontfaen wilt in goede manieren
Ende so eerlike verchieren.

voor *sc* en *sch* binnen in en aan het slot der woorden *ssc*, b. v. *assce*, *cussc* (kuisch), en in sommige gedichten van mijn Zutphensch handschrift ook wel *ssch*, b. v. *mensschelic*. — De *w* is over het algemeen niet sluitend. Dus *ru*, *sneeu*, *u*, *dau*, *claeu*, geen *ruw*, *sneeuw*, *uw*, *dauw*, *claeuw*. In de tooneelstukjes van HOFFMANN echter (waarvan hier boven bl. 228) lezen wij veel *uw*. — De *x* dient voor *cs* of *ks*, b. v. *blixem*, *scrix*, *coninx*, voor *blicsem*, *scrics* enz. Wij herhalen, de *x*, de *c*, de *q* en de *y-grec* worden veel meer dan tegenwoordig gebruikt, vooral de *c*, die, behalven voor *e*, *i*, *y*, *ei* en soortgelijke verwantschapte diphthongen, voor alle overige vokalen, diphthongen en consonanten openend, sluitend en binnen in de woorden de *k* vervangt, b. v. *cout*, *cat*, *cume*, *cnap*, *cnaep*, *climmen*, *crimpen* enz. — Niets, voor het overige, is bij onze oude Schrijvers gewoner dan allerlei soort van letterwisseling (*literarum permutatio*), zoo wat vokalen en diph- of triphthongen, als ook wat enkele consonanten, vooral vóór sommige letters, betreft. Men heeft dit uit het aangestipte reeds zien kunnen. Wij willen zulks echter nog wat meer in het licht stellen. Zoo wisselen tallooze malen *a* en *e*, ('t zij lang, 't zij kort) b. v. *harde* en *herde* (*zeer*), *aerde* en *erde*, *geslagen* en *geslegen*, *gescapen* en *gescepen*, *hi dade* en *hi dede*, *hi gaet* en *hi geet*, *paert* of *part* en *peert*; *a* met *o* en omgekeerd, b. v. *zacht* en *zocht*, *swam* en *swom* (*natabam*), *bracht* en *brocht*, *dacht* en *docht*; *e* met *a*, b. v. *wel* en *wale* (*bene*), *begeert* en *begaert*; *ee* met *ei*, b. v. *beden* en *beiden* (*ambo*), *clene* en *cleine*, *waerhede* en *waerheide*, *allene* en *alleine*, gelijk MAERLANT dus rijmt: » *dat wi zegghen*, *dat is cleine*, *want ghi zijt naest Gode alleine*;" *scheiden* en *scheden*, *heilich* en *helech*; *ee* soms met *ie*, b. v. *eerst* en *ierst*, *cleen* of *clein* en *clien*; *e* met *o*, b. v. *wech* en *woch* (*via*); *e* duizendmalen met *i*, b. v. *kennen* en *kinnen*, *schenken* en *schinken*, *es* en *is*; *oo* telkens met *oe*, b. v. *groot* en *groet*, *scoot* en *scoet*; *o* met *oo*, b. v. *wort* of *worden* en *woorden* (*verba*); *oo* met *eu* en *ue*, b. v. *doghet* en *deughet* of *dueghet* (*virtus*); *u* en *o*, b. v. *vullen* en *vollen* (*implere*), *dul* en *dol*, *vruchten* en *vrochten* (*timere*); *u* met *i*, b. v. *dunne* en *dinne* (*tenuis*), *put* en *pit* (*puteus*), *stuc* en *stic*, *ridder* en *rudder*; *u* soms met *e*, b. v. *sullen* en *selen* (gelijk *ic sal* en *ic sel*, *gi sult* en *gi selt*); *au* met *ou*, b. v. *dau* en *dou* (*ros*), *hauden* en *houden*, *scaut* en *scout* (*vituperabat*); *ein* met *en*, b. v. *peinsen* en *pensen*, *venster* en *veinster*; *eu* met *oo* en met *ue*, waarvan op *o* gesproken is, en ten gevolge waarvan men voor *deure* (*porta*) ook *dore* en *duere* vindt); *eu* met *e*, b. v. soms *neuse* en *nese*, *reuse* en *rese* (*gigas*) (*);

(*) Zoo in *Ferguut*, vs. 3486:

Alsi (d. i. als hi) den castele naket,
So vant hi enen rese staende.

ie met *uu*, b. v. *vier* en *vuur*, *dier* en *duur*, *dietsc* en *duutsc*, *lieden* en *luden* (thans *luiden*, *homines*); *ie* met *ee*, b. v. *dien* en *deen* (*illum*), vaak bij STOKE; *oe* met *oo*, b. v. *noemen* en *nomen*, *bloeme* en *blome*, *boec* en *booc* (welk *booc* echter meer Platduitsch is) *roemen* en *romen;* of wel *oe* met *ou*, b. v. *droech* en *drouch*, *boec* en *bouc*, *roepen* en *roupen* (dat echter gebrekkige spellingen zijn); of soms *oe* met *ue*, b. v. *goet* en *guet*, *doet* en *duet;* *oei* soms met *oy* (dat is *ooi*) b. v. in het *Priëel van Trojen*, *ghebloyt* voor *ghebloeit*, voor welk *ghebloeit* elders in dat gedicht *ghebloet* staat (*). Enz. Enz. Enz.

Wat de consonanten betreft, behalve de verwisseling, gelijk wij zagen, die soms tusschen *c* en *k*, *s* en *z*, *sc* en *sch*, *v* en *u*, *v* en *w*, *x* en *cs* enz. plaats heeft, en die minder onder de rubriek van de eigenlijke letterwisseling gebragt kan worden, komt vooral de permutatie van *ch* en *f* in aanmerking. Volgens haar lezen wij *oft* en *ocht*, *echter* en *efter*, *cracht* en *craft*, *gracht* en *graft*, *gicht* en *gift* (*donum*), *zacht* en *zaft*, *achter* en *after* enz., waarvan sommige voorbeelden ook nog thans niet geheel vreemd zijn. *l* en *t* permuteren in *tegen* en *jeghen;* *s* en *t* in *das*, hetwelk op zijn Hoogd. wel voor *dat* geschreven wordt; b. v. dikwerf staat *nadas* voor *nadat*, bij VAN VELTHEM; *w* voor *v* in *bewulen* voor *bevulen* (*bevuilen*); over welk woord CLIGNETT *Bijdr.*, bl. 15 (†). *M* en *n* wisselen in *hem* en *hen*, *ic bem* en *ic*

Zie de plaats hier boven, bl. 138, en daar onophoudelijk *rese* voor *reus*. In *Reinaert*, vs. 793, wordt met dezelfde letterwisseling *nese* voor *neus* gebruikt:

Ludmoer metter langer nese
Droech enen loodwapper an een pese.

d. i. LUDMOER met den langen neus had een pees of bullepees, die met een slingerend of wapperend stuk loods aan het einde voorzien was. Deze langneuzige LUDMOER, Lezer! was een der dorpelingen, die den snoepzieken, op honig belusten *Bruin den Beer* (waarvan hier boven, bl. 197) zoo deerlijk aftouwden.

(*) Vs. 450: Daer was een boem, die menigen swijch
Hadde ghebloit scone ende goet.
en vs. 316: . . . . . in midden soe stont
Ene clare fonteine scoene ende goet,
Een rijckelec boem daer op ghebloet,
Soe groet ghewassen, dat hi scade
Gaf met meneghen groenen blade.

Swijch is *tak* of *twijg* (Hoogd. *zweig*), *scade* is *schaduw* (Hoogd. *schatten*, in Gelderland wel *schadde*).

(†) Het woord *bewulen* (oud-Hoogd. *bewillen*, in het particip. *bewollen*) komt voor in de hier boven, bl. 153, uit *Esopet* aangehaalde fabel van den wolf en het lam:

ben, in het voorvoegseltje *om* en *on*, en in enkele andere woorden. Vergelijk WILLEM's *Inl.* voor *Reinaert*, bl. LVIII. Al die letterwisselingen, voor het overige, of verschillende schrijfwijzen der woorden schijnen aan de verschillende dialekten onzer oude taal toegeschreven te moeten worden, die zich nog niet in ééne, bepaald alleenheerschende hadden opgelost, terwijl tevens die wislingen in het rijm zeer te stade kwamen. Zoo toch schreef men b. v. *senden*, als men op *wenden*, maar *sinden*, als men op *vinden* rijmen moest; *ghemeen* spelde men om op *steen*, maar *ghemein* om op *fontein* te rijmen. »*Werrelt*," schrijft HAERLANT hier boven, bl. 56, »*sol men die werelt nomen*" (d. i. *warplaats moet men de wereld noemen*), en met dat *nomen*, gelijk men misschien hier en daar in plaats van ons *noemen* zeide, rijmt hij op den voorafgaanden regel: »*Daerbi is haer die name comen*" (dat is *gecomen*). En zoo vindt men, naar dat het te pas komt, *hi gaet*, *hi geit* of *hi geet* geschreven.

Laat mij hier nog aanstippen, dat of het voorvoegen, of wel het weglaten der *h* aan het begin der woorden iets zeer gewoons is bij onze and-Nederl. schrijvers en afschrijvers, vooral bij hen, die uit de Vlaamsche, Zeeuwsche en daar in de buurt liggende streken afkomstig zijn; want bij de Hollanders, gelijk b. v. bij HELIS STOKE, zal men het zeldzamer aantreffen. Zoo leest men dikwerf *hu* voor *u*, *hoever* voor *oever*, *ic adde* voor *ic hadde*, *ic ebbe* voor *ic hebbe*. Zie andere voorbeelden in mijne aanhaling uit de *Rijmkronijk van Vlaanderen*, bl. 142 hier boven. De tegenwoordige Zeeuwen doen deze eigenaardigheid in hunne dagelijksche gesprekken nog telkens hooren. En dat zij hier ook in Groningerland niet vreemd is, kan men zien uit de bij onze Letterk. Faculteit bekroonde prijsverh. van den Heer SWAAGMAN: *De Dialecto Groningana etc.*

b). Iets over Voor- en Achtervoegselen van derivatie en compositie in onze oude taal.

De Voorvoegselen en Achtervoegselen (Prae- en Sufflixen), tot het derivéren en componéren van woorden dienende, zijn in de dertiende en veertiende eeuw dezelfde al als heden. Zij worden echter niet allen op gelijke wijze en even veel, of even weinig, als thans,

---

Du seide die wolf: »du bewulst mi al
Dwater, dat ic drinken sal.

(*Dwater* staat hier voor *twater*, dat is, *dat water;* want de *t*, verkorting van *dat*, aan een volgend woord getrokken wordende (gelijk onze oude Schrijvers telkens doen), verandert vóór de *w* veeltijds in *d*). Ook in de elfde fabel van *Esopet* over den ezel en het wild zwijn komt dit *bewulen* voor. Het is evenwel mogelijk wat gewaagd van mij het als eene letterwisseling van *bevulen* (*bevuilen*) aan te zien.

gebruikt. Van de voorvoegselen *ge-*, *be-*, *ver-*, *er-*, *her*, *on-*, *ont-*, *mis-* of *mes-*, *wan-*, *ant-*, wordt b. v. *ge-* soms aangehecht, waar wij zulks thans niet doen. Dus heb ik opgeteekend, dat men vindt *gheloven*, *gegripen*, *geriden*, *gedriven*, *ghelezen*, *ghedienen*, *gheweten*, *gestaen*, *ghedragen*, *ghehelpen*, *ghesien*, *ghesach*, *ghenoemen*, *ghemaken* enz. voor *leven*, *gripen*, *riden*, *driven*, *lezen*, *dienen*, *weten*, *staen*, *draghen*, *helpen*, *zien* en *zach*, *noemen*, *maken* enz. Soms echter komt *ge-* wêer niet voor, waar wij het tegenwoordig bezigen. Vooral geldt dit, wat het augment *ge-* in deze en gene participiën betreft. Zoo vindt men *bleven* schier altijd in plaats van *ghebleven*, *vonden* dikwerf voor *ghevonden*, *comen* meest voor *ghecomen* (dat ook in het Hoogd. tot in LUTHER's tijd heeft voortgeduurd), *brocht* vaak voor *ghebrocht*, *geten* dikwerf voor *ghegeten* (*), *leden* voor *gheleden* en meer andere. Soms vervangt *ge-*, op zijn Geldersch, het voorvoegseltje *be*. Zoo b. v. staat *ghelooft* voor *belooft* bij VAN VELTHEM, bl. 34, en *ghetrouwen* voor *vertrouwen* in de *Doctrinael*, bl. 28. Voor *ontbrac* lees ik in den *Wap. Mart.*, coupl. 55, *ghebrac*, gelijk dit *ghebreken* voor *ontbreken* gansch niet ongewoon is en wij nog *het gebrek* zeggen, voor hetgeen eigenlijk *het ontbrek* is. Omgekeerd vind ik *bedwonghen* voor *ghedwonghen* bij STOKE II. 351, en *verleghen* voor *gheleghen* (dat is, in de kraam gekomen) hier boven in *Reinaert*, bl. 205. Zoo ziet men ook dikwerf *te*, in plaats van *ge-* of wel van *ver-*, in uitdrukkingen als *te blouwen* voor *gheblouwen* (d. i. *geslagen*)(†)(b. v. *Disp. van den Cruce*, c. 13), *te broken*

(*) Dit *geten* voor *ghegeten* komt telkens voor. Zoo b. v. in *Esopet*, Fab. XLI, bl. 209:

Een wesel vinc ene muus,
Doe vinc die here van den huus
Dat wesel ende quetset (d. i. kwetst het) sere.
» Ghenade," seit hi: » lieve here!
Ic hebbe al uwe muse geten,
Met rechte soudys mi danc weten."

Soudys is zaamgetrokken uit de drie woorden *sout i des*, d. i. *zoudt* (in den Hoogd. zin van *moest*) *gij deswege*. Zie over dat *geten* daar CLIGNETT, die ook nog andere voorbeelden der weglating van *ge-* in het participium bijbrengt.

(†) In dat couplet der *Disp. van den Cruce*, welk gedicht door den Heer VAN DEN BERGH naar het Zutphensch handschrift uitgegeven is (zie hier boven bl. 83), zegt het kruis:

Ens niemen, dies genieten sal,
Hi ne moet te mi, en trouwen,
Zugen die quale, die hi qual
An minen telge, oft niet een bal
En doech hem huer berouwen,
Si ne moeten sijn te blouwen.

voor *ghebroken* of *verbroken*, *te storen* voor *verstoord* enz. — *Ver-* wordt wel eens voorgevoegd, waar wij het thans niet doen, b. v. men vindt soms *versien* en *verhooren* (*) voor *zien* en *hooren*, schoon er dan evenwel het denkbeeld van iets aanvankelijk zien of hooren misschien mêe gepaard mag gaan. Zie verschillende voorbeelden bij CLIGNETT, *Bijdr.*, bl. 129 en 130. — *Verstelen* voor *stelen* staat *Esop.* 344, en *verminnen* voor *minnen*, *beminnen*, of wel bepaaldelijk *aanstonds beminnen* in MAERL. *Rijmb.* Men verg. HUIDEC. op STOKE III. vs. 1418. Menigmalen vindt men den uitroep: *Vergave God!* voor *gave God!* — Omgekeerd met weglating van *ver-* vind ik *dween* voor *verdween* in de *Disp. van den Cruce*, waarvan hier

---

dat is: Niemand is er, die genot zal hebben van CHRISTUS, of voorwaar, hij moet tot mij komen en de smarten en kwalen zuigen en smaken, die Hij aan mijn hout leed; anders toch, en zoo ze niet geheel als met hem verslagen (*te blouwen*) zijn, baat hun berouw hun voor geen' penning. De Heer VAN DEN BERGH heeft, mijns inziens, verkeerd den regel: *Hi ne moet te mi en trouwen*, tegen het handschrift aan, veranderd in: *Hi ne moet te mien trouwen*, als of het woordje *en* aan *mi* (waar het geen' zin oplevert), en niet aan *trouwen* behoorde te worden getrokken. *Entrouwen* of *introuwen* is het adverbium *voorwaar*, *trouwens*, in het Fransch *ma foi!* gelijk dit *entrouwen* b. v. in het spel van *Esmoreit*, waarvan hier boven, bl. 227, meermalen voorkomt; dan is de versregel zeer duidelijk en de lezing van mijn handschrift correct.

(*) Zoo b. v. in *Reinaert*, vs. 1328, *versach* voor *zag:*

Alse die Coninc dit versach,
Dat hi hadde dat oog verloren enz.

dat is: toen Koning *Nobel* of de *Leeuw* zag, dat *Tiebaart de Kater* door de booze streken van *Reintje de Vos* zijn oog verloren had. — En in de plaats, aangehaald hier boven, bl. 198, uit hetzelfde gedicht, waar *Bruin de Beer* den *Vos* in deszelfs kasteel *Maupertuus* komt opzoeken, lezen wij *verhooren* voor *hooren:*

Dit verhoorde alnu Reinaert.

namelijk wat *Bruun* hem toeriep: »Sidi in huus, Reinaert? Ic bem Bruun, des Coninx bode." Andere voorbeelden zie men in CLIGNETT'S *Bijdr.*, bl 129 en 130. De door CLIGNETT aangehaalde regels uit MAERLANT'S *Rijmbijbel*, waarin *verminnen* voor *minnen* geldt, luiden in mijn Zutphensch handschrift aldus: (er wordt van ISAAC gesproken, die REBECCA voor het eerst ziet en bemint)

Ende Ysaac nam ze bi hande,
Ende truwetze ende dede haer ere;
Ook verminde hi se sere,
Dat hi doer huer die trouwe groet
Vergat van zijnre moeder doet.

waar *trouwe* intusschen (*proh dolor!*) verkeerd voor *rouwe* staat.

boven, bl. 83, gesproken is. Niet zelden toch worden indiervoege simplicia in stêe van derivata of composita gebruikt. Zoo b. v. lezen wij *garen* of *geeren* voor *begharen* of *begheeren*, *Esop.* bl. 150: »*Dus siet men, dat dieghene varen, Die emmer nieu heerscap garen.*" Een aantal andere zulke simplicia, die de plaats van derivata of composita bekleeden, kan men vinden opgenoemd in 's Heeren CLARISSE's doorwrochte aant. op de *Heimel. der Heimel.*, bl. 255, 256. — *Wan-* wordt soms gebruikt in woorden, waar men het tegenwoordig niet kent, b. v. *wanhagen* voor *mishagen*, *wanconnen* voor iemand kwaadwillig zijn, hem iets ten kwade duiden, in het Hoogd. *verüblen* (*); *wantroosten* voor *ontmoedigen* bij MAERLANT, *wanzede* voor *slechte zeden Heimel. der Heimel.* en daar CLARISSE 485. — *On-*, *om-* en *ont-* wisselen, als voorvoegsels, elkâar soms af, dat wil zeggen, *on* wordt soms voor *ont* gebezigd, b. v. in de *Disp. v. d. Cruce*, *onsaken* voor *ontsaken* (dat is, *verzaken* of *verloochenen*); *ontekent* voor *onttekent* in hetzelfde gedicht; zoo dikwerf *ondoen* voor *ontdoen*, in den zin van *ontbinden*, *open-* of *losmaken* (in het Engelsch *to undo*), welk *ontdoen* evenwel ook gebruikt wordt. Zie b. v. *Reinaert*, bl. 27. In *ontwee*, een woord honderdmaal voorkomende, staat dit *ontwee* voor *onttwee* (Hoogd. *entzwey*, dat is, *in stukken*, b. v. *ontwee* of *onttwee breken* (*entzwey brechen*). De Hoogd. hebben van hun *entzwey* het werkwoord *entzweyen*, dat is, tweedragtig worden, en het substant. *Entzweyung*. Dat, voor het overige, *on-* zelfs tegenwoordig nog wel voor *ont-* voorkomt, zien wij in ons *onstuimig*, hetwelk eigenlijk *ontstuimig*

(*) Zie b. v. *Reinaert*, vs. 1924, waar *Tiebaert de Kater* tot den *Wolf* zegt:

Doe sprac die cater, here Tibeert:
»Here Isengrijn, u es verseert
U harte, ine wancans (voor *wancan des*) u niet.

d. i. uw harte is u bedroefd; ik duid u zulks niet ten kwade, (in het Hoogd. *ich verüble oder verarge es euch nicht.*) Vs. 905 beteekent *wanconst* 't zelfde als *wancost*, dat bij KILIAAN *suspicio*, *zelotypia*, of ons tegenwoordig *afgunst*, *wangunst*, *misgunst*, *achterdocht*, *kwaadwilligheid* te kennen geeft. — Het Maerlantsche *wantroosten* of *wantroesten* komt in den *Spiegh. Hist.* I. bl. 403 en elders voor:

Na dit gheluc van desen doene
Van Valerius, van Cypioene,
Waren de Romeine blide,
Maer Hanibal an dander side,
Ne liet hem wantroesten niet enz.

d. i. de Romeinen verheugden zich om dezen voorspoed der daden van VALERIUS en SCIPIO, maar HANNIBAL van den anderen kant liet zich niet ontmoedigen of van troost berooven, mistroostig worden enz.

zijn moest. *Onstuimig* toch is zoo veel als *ontstoomend*, dat is, in *stuim* of *stoom* losbrekend, gelijk *ontvlammend* in *vlam* overgaand aanduidt. — Vóór sommige letters, vooral vóór de *b*, wordt *on-* in *om-* veranderd, b. v. *omberaden*, *ombecant*, *ombesmet* voor *onberaden*, *onbecant*, *onbesmet*. *Ombéren* (*carere*) staat in de *Disp. v. d. Cruce* en elders voor *ontberen*. Met dat al wordt *ont-* ook dikwerf gebruikt, en aardig soms. B. v. zoo komt *ontorsen*, zijnde hetzelfde als of wij tegenwoordig zeiden *ontpaarden* of *ontrossen*, bij HELU, vs. 6616, voor, in den zin van: van het paard doen stijgen, of ook wel van het paard berooven of beroofd worden. (*) *Onthopen* staat wel voor *wanhopen*, en *ontscricken* voor *ontspringen*. Zie *Reinaert*, vs. 3152, uit welk woord men ziet, dat de eerste beteekenis van *schrik*, zoo veel als *sprong* of *terugsprong* is, gelijk men, bij ontsteltenis, pleegt te doen.

Doch genoeg van deze maar voetstoots opgegrepene aant. over deze en gene onzer Voorvoegselen. — Wat onze Achtervoegsels betreft, als daar zijn: *er*, *el*, *ster*, *es*, *in*, *ling*, *lijk*, *ier* en een groot aantal andere, die door TER KATE, gelijk men weet, in drie hoofdklassen verdeeld worden, ze zijn, even als de Voorvoegselen, ook nagenoeg dezelfde als onze tegenwoordige, slechts met wat verschil soms in hun meer of minder gebruik, hun' vorm en soort van beteekenis. Zoo b. v. wordt voor het van de Franschen ontleende *es* of *esse* nog dikwerf de meer echt Germaansche terminatie *se* of *sche* gebruikt, b. v. *sonderse* voor *zondares* (zie de noot, bl. 103), *benidersche* voor *benijderes* of *benijdster* enz. Dit *se* hangt met het Platduitsche *sche* of *sk* zamen, waarvan men in Groningen nog *meesterske*, *dominéske*, *majoorske*, voor de vrouw van den meester, den dominé enz. heeft. In plaats van den vervrouwelijkenden uitgang *in* (dien ik bl. 156 hier boven in *Esopet* zelfs in *vossin*, het wijfje van een' vos, gebruikt vind, heeft men

---

(*) Van *ors* (in het Eng. *horse*), dat onze oude Schrijvers honderdmalen voor *ros* of *paard* gebruiken. De plaats bij JAN VAN HELU, over wien bl. 116 hier gesproken is, luidt:

Dus bracht hine uter porsen
En dedene haestelike ontorsen.

d. i. zoo voerde hij hem (namelijk den Graaf van Gelderland, niet den Hertog, gelijk ik bl. 118 verkeerd gezegd heb) uit den drang, of letterlijk uit de opeenpersing der vechtenden, en deed hem schielijk van zijn paard stijgen, of, zoo als onze Ouden het wel noemen, *beten*. Vergelijk over dit woord *ontorsen* CLIGNETT, *Bijdr.* 153, 154, die daar een paar plaatsen uit VAN VELTHEM heeft, waarin het van het paard berooven of beroofd worden beteekent, en die tevens verschillende voorbeelden van het gebruik van *ont-* bij onze oude Schrijvers aanvoert; voorbeelden, die nog met eene menigte andere vermeerderd zouden kunnen worden.

enkel *ede*, b. v. bij STOKE II. 184, 186, *gravenede* of *graefnede* voor *gravin*, voor welk *graefnede* men met een' nutteloozen staart ook wel *graefnedinne* heeft. Insgelijks treffen wij *gezelnede* voor *gezellin* of *echtgenoote* en *swaechnede* of *swaefnede* voor *schoonzuster* aan (*). In *Reinaert*, vs. 804, heeft men de ongewone vervrouwelijkende terminatie *igge* in het woord *houtmakigge* voor *houtmaakster*, zoo als wij ook in *Ferguut*, bl. 74, *scepsterigge* voor *schepster* lezen. »*Hens* (d. i. Het en is) *nieman*, *diet* (d. i. die het) *volprisen mochte*, *jegen die scepsterigge*, *diet wrochte*," wordt daar van de vervaardigster van een' kostbaren mantelzoom gezegd, welk *scepsterigge* ook bij STOKE I. 72 voorkomt, waar het insgelijks maakster beteekent, terwijl *schepper* in zekere door HUIDEC. aangeh. plaats bepaaldelijk een' maker van schoenen aanduidt. *Scheppen* toch beteekende oudtijds in het algemeen *maken*. Zie HUIDECOPER op STOKE, II. 586. — Voor den uitgang *te* in *grootte*, *breedte* enz. staat, op zijn Hoogd., dikwerf de bloote adjectivale vorm. Dus b. v. lezen wij *die lange*, *die breede* (*die Länge*, *die Breite*) voor *de lengte*, *de breedte* in het 35ste couplet der *Clausulen van der Biblen*, in hetwelk men voorts *diephede* en *hoechhede* voor *hoogte* en *diepte* vinden kan (†). — De laatstgemelde terminatie *heid* of *hede* komt tallooze malen voor en ook, gelijk men uit dat *ghenadichheit*, *hoechheit*, *diephede* en eene menigte soortgelijke woorden, als *starchede* (*sterkte*), *siecheit* (*ziekte*), *couthede* (*koude*) enz. enz. zien kan, achter substantiva en adjectiva, bij welke wij het tegenwoordig niet eens bezigen. In het enkelvoud schijnt *hede* soms al zoo gewoon als *heit*, b. v. *oetmoedichede*, *goedertierenhede*, *zalichede*, *kerstenhede*

(*) STOKE zegt ter aangehaalde plaatse:

Van Henegouwen was si *Graefnede*.

dat is *Gravin*. Vergelijk over die plaats HUIDECOPER, die meer voorbeelden van dit *ede* heeft. Bij MAERLANT vind ik *gheburnede*, *gheselnede*. Hoe GRIMM dit *ede* poogt uit te leggen, zie men *Deuts. Gramm.* II. 247. — Wat het uit *Reinaert* aangehaalde *houtmakigge* betreft, WILLEMS zegt, dat in Vlaanderen *igge* voor het Brabandsche *esse* gebezigd wordt en dus *makerigge* voor *maekster* of *makerse*. Vergel. ons Holl. *dievegge* of *dievigge* (vrouwelijke dief.)

(*) Zie over dat gedicht, uit mijn Zutphensch handschrift, ter eere van de Heilige Maagd, hier boven, bl. 92. De regels uit couplet 35, die ik bedoel, luiden:

Wie mochte die lange ende die brede,
Die hoecheit ende die diephede
Van hare ghenadicheit ghegronden?

d. i. *doorgronden?* — Dat sommige onzer subst. op *te* of *de*, b. v. *de liefde*, *de grootte* enz. uit adjectiva gesproten zijn en oudtijds *de lieve*, *de groote*, *de breede* enz. geschreven werden, (gelijk wij nog *de koude* zeggen) is door KLUIT, HUIDECOPER, BILDERDIJK enz. opgemerkt.

(*Christenheit*), *zuverhede*, *dorperhede*, zijnde dit laatste hetzelfde als *dorpernie*, en zooveel als *boerscheid*, *lompheid*, of ook wel *onkuischheid* beteekenende, gelijk *dorper* een dorpsbewoner of gemeene boer, in het oud-Fransch *un vilain*, is. *Heit* echter komt insgelijks niet zelden voor en het meervoud kan dus *hede* of *heden* en *heiden* zijn, welk *heden* en *heiden* echter ook dikwerf een singularis is. Zie hier boven bl. 146. Soms staat *heit* of *hede* in plaats van *scap*; *wetenheit* b. v. voor *wetenscap*. Dit *scap* of *scepe* wordt vaak op eene thans ons vreemd schijnende wijze gebezigd. Zoo heeft men *nutscap*, *liefscap*, *heidinscap*, *heerscap*, *echtscap*, *haetscap*, *werscap*, *juedscap* enz. voor *liefde*, *heidendom*, *heirleger*, *echtverbindtenis*, *haat*, *gastmaal*, *jodendom* enz. Men zie bewijsplaatsen bij CLIGNETT, *Bijdr.* 237, vergelijke KLUIT's aant. op *priesterschap* in HOOGSTRATEN's *Geslachtl.* en raadplege over de terminatie *schap*, door alle Germaansche talen heen, GRIMM's reuzenwerk. Doorgaans werden deze woorden op *scap* oudtijds bij ons vrouwelijk gebruikt, gelijk men dus *die* (dat is, *de*) *graescap* of *graefscepe* zeide in plaats van ons *het graafschap*; naar welk oud taalgebruik men in mijne Zutphensch-Geldersche geboortestreken nog van *de Graafschap Zutphen* spreekt en de Hoogd. ook nog altijd niet *das*, maar *die Grafschaft* zeggen. — Voor het schaarsche *dom* of *doem* staat veel *heid*, of *scap*. Zoo *edelheit*, *rijcheit*, *heidijnscap* (*adel-*, *rijkdom*, *heidendom*.) *Ouderdom* heet *oude*. — *Zaam* luidt *saem* of *sam*; *baar*, minder in gebruik dan thans, is *bare*. *Nis* is op zijn Engelsch veelal *nes* of *nesse*, b. v. *verrisenesse*, *verdoemenesse*. Omgekeerd is *en* dikwerf *ijn*, in 't meervoud *ine*, b. v. *stalijn*, *zilverijn*, *muerberijn*, *guldine*, *stenine* voor *stalen*, *zilveren*, *marmeren*, *gulden*, *steenen*. Zie *Sp. Hist.* bl. 133. — *Lijc* is veel *like* en *lec* en wordt ook gebezigd, waar wij het thans niet hebben. — *Ig* luidt *ich* en *ech*, b. v. *heilich* of *heilech*, *krachtich* en *krachtech* of wel *kraftech*. — *Loos* wordt veel *loes* gespeld. — *Linc* is, even als *lijc*, eene zeer gemeenzame terminatie van subst. en adject.; de daarmede gevormde adverbia nemen echter, even als die op *ing*, geen *s*, maar meest *e* aan, b. v. *onderlinghe*, *galinghe*, *niewelinghe* (d. i., *onlangs*), waarvoor ook *nieuwinghe* gezegd werdt (*). De sluitende

(*) *Galinghe* is, even als *varinghe* (*met der vaart*), een van die menigvuldige woorden, waarmede onze Ouden ons *spoedig*, *schielijk*, *ijlings* uitdrukken, en waarvan wij hier boven, bl. 128, gesproken hebben. Het komt van een oud adjectief *gah* of *gäh*, dat bij de Hoogd. nog gebruikelijk is, die het echter thans doorgaans *jähe* schrijven, en deels voor *steil*, deels voor *ras*, *snel opvliegend* bezigen. Hun subst. *jähe* of *gähe* beteekent dus 1) *steilte*, 2) *plotselijkheid*. Van dat *jähe* stamt hun compositum *jähzorn* voor een' hevigen, plotselijk opvliegenden toorn, af, gelijk

a toch is ook in adverbia zeer geliefd bij onze Ouden, b. v. *openbare*, *harde* (*zeer*), *sciere*, *dapperlike*, *cortelike* enz. — Weinig zal men *haftig* en *achtig* aantreffen; *waarachtig God* b. v. luidt *ghewaerlic* of *ghewarech God* (*). — Van de bastaardachtervoegselen *ier* enz., die in de derde klasse van TEN KATE te huis behooren en die zich in de elfde, twaalfde en dertiende eeuw in de Duitsche talen beginnen te vertoonen, kan ik mij ons tegenwoordig *aadje*, b. v. *vrijaadje*, *boschaadje*, niet herinneren achter echt-Duitsche woorden aangetroffen te hebben, gelijk de Hoogd. haar tot op den huidigen dag achter dezulke nog niet kennen. Wel vind ik het bastaardwoord *pelgrimagie* in *Esopet*. — Zoo is ons *je* als diminutiefvorm onzen Ouden vreemd. Zij gebruiken soms *ken*, maar meest

---

bij onze Ouden het woord *gadoot* een' onverwachten, plotselijken dood beteekent. Ons *gaauw* (*snel*, *vlug*) hangt met het oude *ga*, *gäh* of *jäh* vermoedelijk zamen. — *Jähling* en het adverb. *Jählings* is bij de Hoogd. *plotselijk* en dus volkomen ons oud *galinghe*.

(*) Deze terminatiën *haftig* en *achtig* (b. v. *manhaftig*, *zoetachtig*) schijnen later eerst meer in gebruik te komen. Men vindt ze echter. Zoo herinner ik mij *dogentachtig* (*deugdachtig*, *deugdzaam*) in het substantief *dogentachtighede* (*deugdzaamheid*), dat MAERLANT in den *Wapene Martijn* gebruikt, als hij in de op bl. 76 aangehaalde plaats van den braven man zingt:

Al vercoft men zulken man,
Nieman en gherovene can
Sijnre dogentachtighede.

d. i. al verkocht men zulk een' braven man tot slaaf, niemand kan hem toch van zijne braafheid berooven. *Gherovene* staat hier bij zamentrekking voor *berooven hem*, zoo als *ge-*, gelijk wij bl. 260 zeiden, dikwerf voor *be-* gebruikt wordt. En zoo lezen wij in couplet 44 *naerachtig*, *erachtig* en *wareftig:*

Wes naerechtig, minne niet dat gout,
Wes erachtig menigfout,
– – – – – – – –
Wes wareftich ende stout.

d. i. wees naarstig of ijverig, bemin niet het geld, wees op velerlei wijze eerlijk of eerzaam en wees waarachtig en koen. »Dit zijn de drie punten," zegt hij: »die gij betrachten moet, zoo gij tot den waren adel wilt geraken, *oftu climmen wout ter edelheit.*" Over het woord *naerechtig* leze men de juiste aanmerking van den Heer SIEGENBEEK, die het van *neere*, *nering* afleidt. Ik voeg er bij, dat het met *naarstig* of *neerstig* zamenhangt, welk laatste men van *ernst* (oulings, zegt WEILAND, *aernst*, *neerst* of *neerenst* enz. geschreven) doet stammen, schoon, mijns inziens, het Hoogd. *nähren* (*voeden*) en daarvan ons *generen*, b. v. »zich *generen* van enkel aardappelen," als stamhuis vrij wat digter bij ligt.

kijn, in het meervoud *kine*, b. v. *hondekijn*, *paerdekijn* (*), *boeckijn*, *hoeckijn* (*bokje*), *minnekijn* (*liefje*, waarover HUIDEC. op STOKE II. 437) enz. enz. Enkel komt ook *lijn* voor, b. v. *vingerlijn* (*ringetje*), *cnapelijn* (*Lekensp.* bl. 99). Later gaat *kijn*, *kine* geheel in *ken* over, b. v. *manneken*, *hondeken* enz., uit welk *ken*, of, gelijk men in sommige dialekten ook zegt, *gen*, bij verzachting en met

(*) Zoo bij MAERLANT *husekijn* voor *huisje* (*Sp. Hist.* I. bl. 106, waar wij van den *Maerscalc* (d. i. *Veldheer*) SISERA lezen:

Ende hi waende te voet ontgaen
Ende vloe in een husekijn slupen.

Vloe slupen beteekent hier letterlijk *vlood sluipen*, want gelijk wij thans nog wel zeggen: hij ging wandelen, hij ging loopen, hij ging sluipen, doen onze oude Schrijvers dit ook met andere woorden dan met *gaan*. Zoo b. v. lezen wij in *Esopet*, bl. 128, *varen jagen* voor *gaan jagen*, en in *Reinaert*, bl. 35, *hi croop ligghen* voor *hij ging al kruipend liggen*. — De diminutief-uitgang *kijn* komt tallooze malen, vooral ook in *Ferguut*, voor, (over welk riddergedicht hier boven, bl. 178). — *Lijn* is zeldzamer dan *kijn*; *ke* of *ken* vertoont zich bij afwisseling van *kijn*, doch wordt in later tijd meer heerschend. Vergelijk mijn stukje over de diminutieven, vóór lange jaren eens in den *Recens. ook der Recens.* geplaatst. — In *scepelkijn* voor *scheepje* bij MAERLANT, I. bl. 106, vereenigt zich de diminutiefvorm op *l* met dien op *k* (*scep-el-kijn*), welke twee letterén den grondslag der vormen van afleiding voor diminutieven of verkleinwoorden in de Duitsche talen uitmaken. Zie GRIMM, die het hoofdstuk der diminutieven in die talen met eene allerverwonderlijkste geleerdheid en tevens scherpzinnigheid behandeld heeft. Teregt merkt hij op, dat *lijn* bij onze oudste Schrijvers zeldzaam is, waarbij hij uit *Reinaert*, vs. 1416, het diminutief *gaerdeline*, dat is, de uitstekende haren aan den bek van een' vos, aanhaalt, welk *gaerdeline* ik liefst voor eene verbastering of wel eene omzetting van *graneline*, verkleinwoord van *grane* (lange baardharen), houden en niet met WILLEMS van *gaerde* of *kaerde*, in den zin van *prikkel*, afleiden zoude. GRIMM zegt intusschen wat al te sterk, dat het nieuw-Neerlandsch geheel geene voorbeelden van *lijn* oplevert. Wij hebben toch nog *vogelijn*, *maagdelijn*, en wat vroeger bij HOOFT, POOT enz. *slotelijn*, *Prinselijn*, *nimfelijn* enz. En is ook ons *freule* niet eene verkorte uitspraak van *fraulijn* of *vrouwlijn* (d. i. *kleine vrouw*, *vrouwtje* of *jonkvrouw*)? — Laat mij nog aanstippen, dat de thans verouderde terminatie *kijn* enkel nog wel bij VONDEL wordt aangetroffen, b. v. in den aanvang van het allerliefste versje, hetwelk *Wiltzang* getiteld en in zijne *Gezangen* te vinden is:

Wat zongh het vrolijck vogelkijn,
Dat in den boomgaert zat? enz.

eene Fransche uitspraak der *g* vóór de *e*, ons tegenwoordig *jen* of *je* (b. v. *hondje*, *paardje*) allernatuurlijkst en zonder dat wij met TEN KATE, II. 74, daarin een' afzonderlijken vleiklank zoeken, ontstaan is. — *Lei*, *hande*.... — Maar reeds te veel aanstippingen over onze Voor- en Achtervoegsels van afleiding en compositie. Wij herhalen duizendwerf, dat wij hier geene volledige grammatica onzer oude taal schrijven. — Wat de Composita bij onze vroegere Schrijvers betreft, ze worden in de handschriften dikwerf gescheiden geschreven, b. v. *molen steen*, en zijn ook niet zoo menigvuldig als tegenwoordig. Als regel toch in de Duitsche talen geldt, dat de Derivatie af-, de Compositie toeneemt. Wat men dus b. v. *Decomposita* noemt, dat is zamenstellingen van drie of meer woorden, gelijk latere dichters, inzonderheid BILDERDIJK, ze veel vormen, b. v. *bergsneeuw-leeuw*, *strandrots-den*, *vogelenzangkoor* en soortgelijke, zal men zelden bij onze oude Schrijvers aantreffen. Voor het overige zijn hunne compositien over het algemeen al op dezelfde leest geschoeid als de tegenwoordige. Enkel komt wel eens eene afwijking voor van den regel, dat het omschrijvende woord vóór, het omschrevene achter aan staat. Zoo b. v. herinner ik mij op dit oogenblik uit MAERLANT's *Wapene Martijn* de uitdrukking *gadergout* (*) voor *goutgaderer*, dat is, *goudverzamelaar* of *geldzuchtige*; een woord, op dezelfde wijze zamengesteld, als ons *brekespel*, *bedilal*, *roer-de-pot*, *brekebeen* enz. voor *spelbreker*, *albediller*, *potroerder*, *beenbreker* en enkele soortgelijke, waartoe misschien ook ons *dwingeland* voor *landdwinger* behoort. Sommigen evenwel zien dit *dwingeland* als een participium

(*) MAERLANT gebruikt dit schilderachtig compositum in couplet 60, waar *Martijn*, van de geld- en schraapzucht in alle standen sprekende, tot zijn' vriend *Jacob* zegt:

Eest monic, clerc, ionc of out,
Het dunct mi wesen gadergout,
Al staet na den goede.

dat is: het zij monnik, geestelijke of geleerde, het zij jongen of ouden, allen schijnen mij toe geld- of goudverzamelaars (of goudvergaderenden) te zijn; alles streeft naar geld en goed. — Het ontbreekt MAERLANT meermalen niet aan gelukkige compositien. Zoo bezigt hij, coup. 63, (en ook *Sp. Hist.* bl. 5) van CHRISTUS de zamenstelling *evengheweldich* voor *gelijk in magt aan God den Vader:*

Die Gods zoene (d. i. de zone Gods) thoget ons dat,
Die euengheweldich zit ende zat
Den vader in den rike.

Thoget is *toont*, want ons tegenwoordig *toonen* (weinig nog in de dertiende en veertiende eeuw in zwang) is zooveel als uit *togenen*, van *togen*, *vertogen*, *betogen* (in het Hoogd. *zeigen*) zaamgetrokken. In coup. 7 gebruikt evenwel MAERLANT *ghetonen* voor *toghen*.

van een denkbeeldig werkwoord *dwingelen* (van *dwingen*) aan, en leggen het dus als *dwingelend*, dat is, *de dwingelende* of *dwingende*, uit, even als onbetwistbaar *heiland*, *de heelende* (Hoogd. *heilende*) of *genezende*, *vijand de vijende* of *veeënde*, dat is, *hatende*, *vriend*, *de vriënde* of *vrijende*, dat is, *beminnende*, is. Het zij mij vergund over zulke van participien gevormde substantieven minkundigen te verwijzen tot mijne *Gronden van Nederlandsche Woordafleiding* (*of liever Woordvorming*), bl. 31 vergel. met bl. 230.

c). Iets over onze Substantiva, de vorming van hun meervoud en hunne verdere declinatie, hunne geslachtsbepaling enz.

De Substantieven uit de dertiende en veertiende eeuw verschillen, in deze opzigten vooral, van de hedendaagsche 1) dat zij meer dan tegenwoordig in den singularis op *e* uitgaan; 2) dat hun meervoud niet alleen door *n* of *s*, zoo als nu, maar ook wel door *e* gevormd wordt; 3) dat sommigen in sommige casus van het meervoud aan het enkelvoud gelijk blijven; 4) dat de vrouwelijke substantieven in hunnen genitivus en wat men of dativus of abativus moge heeten, veel *en* hebben; 5) dat over het algemeen de declinatie der substantieven naauwkeuriger het onderscheid der naamvallen aanwijst. — Wat het eerste punt betreft, gelijk men tegenwoordig doorgaans *de zondaar*, *de spiegel*, *de prediker*, *de zoon*, *de heer*, *de eer*, *de keel*, *de neus*, *de zaak*, *de taal*, *de graaf*, *de haan*, *het rijk*, *de zon*, *de maan* enz. zegt en slechts in den zeer deftigen stijl zich eene aanhechting der *e* bij enkele dier woorden veroorlooft, zeide men bij onze Ouden zeer veel *die* (d. i. *de*) *zondare*, *die spiegle*, *die predicare*, *die zone*, *die here*, *die kele*, *die neuze* of *nese*, *trike* (*het rijk*), *die mane*, *die zonne* enz., en liet de *e* in die woorden slechts weg, wanneer versmaat of iets dergelijks zulks vorderde. Vooral geldt dit gebruik der *e*, wat reeds den nominativus, en nog veel meer den dativus singularis, betreft, in feminina, ook in vele masculina, minder in neutra, die echter met alle mannelijke in den dativ. sing. regelmatig die *e* aannemen, b. v. *den kinde*, *van den wive*, *uten* (d. i. *uit den*) *lande* enz. Het tweede nog veel grooter onderscheid tusschen onze oude en hedendaagsche substantieven is veler pluralis op *e*, een meervoud, wel nog bij de Hoogduitschers, doch bij ons tegenwoordig geheel niet meer bekend. Zoo zeiden onze oude Schrijvers *die* (d. i. *de*) *visce*, *die honde*, *die berghe*, *die jonghelinghe*, *die ingele*, *die duvele*, *die ganse*, *die muse*, *die dade*, *die vate*, *die voghelkine* (*vogeltjes*) enz. enz. voor *de visschen*, *de honden*, *de bergen* enz., en dáár, waar in dergelijke woorden, (wier classificatie ons te ver heen zoude voeren) uitgenomen in den dativus de pluralis op *en* gevonden wordt, is zulks eene afwijking van de regelmaat en een verloop

van de zoogenaamde sterkere in de zwakke declinatie (*). Op *er* en *ere* of op *áer* en *are*, in den nominativus van het enkelvoud uitgaande substantieven hadden soms en *e*, en *s*, en *n*, b. v: *leser*, in plur. *lesere*, *leseren* en *lesers*, *loghenaer*, in plur. *loghenare*, *loghenaren* en *loghenaers*. Enkel vertoont zich de pluralis ook wel, als of zij op *r* uitginge, gelijk in het tegenwoordige Hoogduitsch die vorm des meervouds een zeer gewone is, b. v. *die Bücher*, *Väter*, *Weiber* enz. Zoo vindt men wel *de kinder* (†),

(*) Als hetzij het meervoud van een substantief in alle casus op *n* uitgaat, of die *n* ook in den tweeden of derden naamval des enkelvouds wordt aangetroffen, noemt men zulks zwakke declinatie; anders sterke. Zoo is *die hond*, *des hondes* of *honds*, in het meervoud *die honde*, een zoogenaamd sterk, *die ape*, *des apen*, integendeel, in het meervoud *die apen*, een zwak substantief. Sommigen zijn half sterk, half zwak, en tallooze malen verloopt zich de declinatie der sterkere substantieven in die der zwakkeren. Dit geheele onderscheid dus, dat in de Duitsche talen, voor het overige, zeer gegrond moge zijn en waarover men GRIMM's reuzenwerk raadplege, is reeds in de dertiende en veertiende eeuw *bij ons* van eene zeer dobberende toepassing, en tegenwoordig, nu wij nooit meer een' pluralis op *e* maken, zoo goed als geheel weg. Wij kunnen er in dit voor min geoefenden geschreven werkje niet langer bij stil staan, en verwijzen, voor het overige, wat het geheele vaak nog nevelachtige onderwerp onzer oude declinatie betreft, behalve tot GRIMM, tot een stukje van den kundigen L. PH. C. VAN DEN BERGH, (in het tweede deel van DE JAGERS *Taalk. Mag.*, bl. 297), met wien ik mij echter niet in alles vereenige. — Ik geloof intusschen, dat de paradigma's, die men van onze oude declinatie geeft en volgens welke zij in verschillende soorten of klassen verdeeld wordt, voor veel vereenvoudiging vatbaar zijn, en tevens dat bij de meerdere kennis, in den laatsten tijd aan meer oud-Nederlandsche Schrijvers gekregen, veel in die paradigma's nog veranderd of gewijzigd kan worden. Dit zij in geenen deele gezegd om GRIMM's groote verdiensten, ook omtrent *onze* oude taal, (hoe weinig hij er over sommige punten van zegge) te verkleinen. JACOB GRIMM, ὁ πανυ, is en blijft door geleerdheid, scherpzinnigheid, genie en bovenmenschelijke werkzaamheid de onvergelijkelijke misschien onder alle Germaansche taalkenners van vroeger en later tijd.

(†) Zie dien pluralis *kinder*, b. v. in *Reinaert* vs. 6681, waar de apin (van welke hier boven, bl. 204, gesproken is) den op hare jongen schimpenden wolf *Isegrim*, die, in plaats van *aap*, *aap*, *wat hebje mooije jongen* te spelen, haar toeduwt: »*gaet*, *drenct se* (*verdrinkt ze*)! *qualic moeten* (d. i. *mogen*) *se varen!* *ic en sach nie so lelike worme*" (d. i. *lintwormen* of *monsters*), antwoordt:

jonger, *calver*, *eijer* en eenige andere soortgelijke neutra, die dan echter ook *kindere* en *kinderen* hebben, welk laatste ons tegenwoordig meervoud in die woorden is; een meervoud, welks oorsprong altijd eenigzins duister blijft en waarvan men verschillende uitleggingen poogt te geven. — In de derde plaats hadden, zeiden wij, als iets afwijkends van het tegenwoordig gebruik, sommige oud-Nederlandsche substantieven hunnen nominativus en accusativus pluralis gelijkvormig aan dien van hun enkelvoud. Dit geldt vooral van verschillende sterke neutra, als daar zijn: *woort*, *paert*, *scaep*, *jaer*, *been*, *wijf*, *dier*, *lant* en meer

---

Heer Isegrim, wat mach ic des? (d. i. wat kan ik daar
Het sijn emmer (d. i. altijd) die kinder mijn, tegen?)
Ende ic moet haer moeder sijn.
Wat hebdi daer mede te doen,
Weder si lelic sijn ofte scoen?

(*Weder* in den laatsten regel is het Hoogduitsche *entweder*. In die taal zou men zeggen: *was geht's euch an*, *entweder ob sie hässlich*, *oder ob sie schön sind*. Zie over dat *weder* hier onder.) En zoo vindt men in dat zelfde verhaal nog driemalen telkens *kinder*; namelijk vs. 6538: *Haer drie kinder*, *lelike jonge*; vs. 6561, waar het zelfs (hetgeen ik echter voor een schrijffout houde) in den dat. plur. voor *kinderen* staat, *ende uwen kinder*, en vs. 6590, waar *die scone kinder* als accus. plur. gelezen wordt. In dezelfde apenhistorie komt ook *jonger* voor *jongen* of *jongeren* voor, als de slimme *Reinaert*, voor de klaauwen en tanden der apin bang, maar wenscht zoo ras mogelijk weer uit haar hol te zijn, vs. 6600:

Ic seide: »Moei! u ende (u) jonger
Moet (d. i. moge) God altoos behoeden!
Ic wil thuuswaert gaen spoeden,
Mijn wijf sal na mi verlangen."

Ik zeg: die pluralis op *r*, als *kinder*, *jonger* enz. heeft iets duisters. Eigenlijk toch moest van *kind* in het meervoud *kinde* of *kinden* komen. En werkelijk vindt men ook dien regelmatigen pluralis (dien men geenszins als schrijffout moet aanzien) zelfs nog weer in de apenhistorie, vs. 6648 enz., waar de vos den hongerigen wolf aanspoert om in het hol der apin te gaan.

Ic seide: »Oom, gereet so treet
Int hol, gi selt genoech daer vinden;
Daer leit mijn moei met haren kinden."

(Vergelijk ook de plaats uit MELIS STOKE, welke ik hier boven, bl. 111, aangehaald heb en waarin wij van Graaf FLORIS V lezen: *Ende hi leet* (d. i. *hij reed*) *de straten mitten* (d. i. *met den*) *twee kinden*, *diene bede gader minden* (d. i. *die beiden gezamenlijk hem beminden*). En zoo heeft ons tegenwoordig *jong* doorgaans *jongen*, *rad* heeft *raden* en *raderen*, *blad bladen* en *bladeren* enz.

andere, waarvan wij dikwerf den plur. *die paert, die scaep, die jaer, die wijf* enz. voor *die paerde, die scape, die jare* enz. vinden (*). In den tweeden en derden naamval des meervouds verliest zich echter die onverbuiglijkheid, die voor het overige ook wel in den eersten en vierden naamval door den pluralis op *e* of op *n* vervangen wordt. Want zoo lezen wij b. v. bij MELIS STOKE in de hier boven, bl. 111, aangehaalde plaats: *de Grave de hiet* (d. i. *die gelastte*) *sonder sparen*, (d. i. *zonder verwijl*) *dat men sadelde al de paert*, terwijl onmiddellijk daarop gezegd wordt, dat 's Graven neef, JAN *van Henegouwen, tgone* (d. i. *dat* of *dutgene*) *vernam, ende liet sine perden sadelen alle.* Zoo in den *Lekensp.* wel *die scape.* Enkele sporen van dien onverbogen pluralis, vinden wij nog in onze tegenwoordige taal, gelijk uit de spreekwijzen *op de been* (voor *op de beenen*) *brengen, onder de voet* (voor *onder de voeten*) *werpen* enz. blijken kan. Zoo zeggen wij ook *twee jaar geleden, vier el lang* enz. Verg. de Aant. op mijne *Kakographie*, bl. 138, waar over TEN KATE's spitsvondigheid in dezen.

Dat een aantal vrouwelijke substantieven (met name vooral die in den nominatief op *e* uitgaan, b. v. *de zonne, de ere, de vrouwe* enz.) in den genitief of wel datief of ablatief des enkelvouds *n* aannemen, noemden wij in de vierde plaats als iets op, dat onze oude substantieven van de tegenwoordige onderscheidt. Dus

---

(*) Zoo lezen wij *Esopet*, bl. 183:

Die hert quam metten wolf ghegaen,
Daer hi vele scaep sach staen;
Van ghenen scapen bat hi enen,
Dat hi hem terwe soude lenen.

Men ziet hier den accusat. *vele scaep*, maar den genit. (of eigenlijk dativ. of ablat.) *van ghenen* ('t zelfde als het Hoogd. *von jenen*) *scapen.* Ofschoon die onverbogene pluralis zich vooral in neutra openbaart, weshalve GRIMM hem als een' der twee vormen zijner eerste zoogenaamde sterke declinatie onzer neutra opgeeft, vindt men denzelven enkel ook wel in masculina en feminina. Zoo b. v. *die vrient, die man, die ridder, die voet, die hant, die verrader* voor *die* (d. i. *de*) *vrienden, mannen* enz. Zie CLIGNETT, *Bijdragen*, bl. 183, die echter door HUIDEC., *Proeven van Taal- en Dichtk.*, B. VI, en vooral door KLUIT in de Voorr. voor HOOGSTRATEN's *Geslachtl.*, bl. 104, reeds was voorgegaan. Vergel. ook CLARISSE op *Heimel. der Heimel.*, bl. 454. Geen hunner echter heeft, voor zoo veel ik weet, behoorlijk tusschen den meervoudigen nomin. of accusat. en de overige naamvallen onderscheiden. Het zoo even gemelde *die scaep* voor *die scape* vind ik ook telkens in het merkwaardige *Leven van Jezus.* Zie b. v. cap. 204 de allegorie van *die schaep* en *die hukenen* (*de schapen* en *de bokken*) *in den lesten ordele*, dat is, op den laatsten oordeelsdag.

vinden wij b. v. *die doghet onzer vrouwen*, *die tormenten der hellen*, *uter zielen*, *mids* (door middel) *der zielen* (*Lekensp.*), *met eren*, *van leringhen* (*), *van ghehoersaemheden*, *dor ghenaden*, voor *der helle of hel*, *uter ziele*, *onzer vrouwe*, *met ere*, *van leringhe*, enz. Wij hebben hier boven bl. 147 daar over reeds gesproken en gezegd, dat die verbuiging in de *Dietsche Doctrinael* enz. bijzonder in het oog valt. Zij is echter telkens bij alle onze oude schrijvers aan te treffen, en ook zij maakt het dikwerf moeijelijk het enkelvoud van het meervoud bij hen te onderscheiden, eene moeijelijkheid, die ook wel ten gevolge van hunnen soms op *e* uitgaanden mannelijken pluralis, waarvan wij zoo even spraken, aanwezig is. Is b. v. het kapittelopschrift: *van ghehoorsaemheden* (zie *tafle van den Lekensp.* h. b., bl. 248) singularis of pluralis? Is *spiegle*, dat zoowel voor onzen singularis *spiegel* (gelijk b. v. MAERLANT zegt *spiegle historiale*) als soms voor onzen plur. *spiegels* kan staan, enkel- of meervoud? De zin, de aard des woords (zoo als dat *gehoorsaamheden*) en deszelfs geslacht kunnen op zulke vragen dikwerf alleen antwoord geven en niet zelden hebben alle drie mij in steek gelaten. — Welke woorden tot die de *n* of het kenmerk der zwakke declinatie aan-

(*) In de *Dietsche Doctrinael* lezen wij dus b. v. bl. 5 *van leringhen*, en zoo ook in het *Leven van Jezus*, bl. 197, 202, alsmede bl. 208 telkens. Bl. 205 echter, 206, 207, 209, 210 enz. van dit laatste voor onze oude taal belangrijk geschrift vind ik een keer of tien in de opschriften der kapittels: *Van Jhesus leringhe*, terwijl intusschen uit den zin blijkt, dat zoowel *leringhen* als *leringhe* enkelvoudig zijn. Zoo staat bl. 200: *Met groter begherten heb ic beghert dit pascha met u te etene*, en op dezelfde bl.: *Ende also dicke alse ghi dit doet, so doett* (d. i. *doet het*) *in ghedinckenessen mijns*, waar *begherten* voor *begherte* en *ghedinckenessen* voor *ghedinckenesse* staat, schoon beide woorden in het enkelvoud staan en onder de sterke feminina (die den genit. niet op *n* heeten te hebben) door sommigen gerangschikt worden. Zoo heet JUDAS, bl. 215, *sone der verdumnessen*. De *Prologhe* of Voorafspraak van *der Leken spieghel* begint:

Omme dat ic niet en wille leiden
In onnutter ledicheiden
Den tijt enz.

waar wij den singularis *ledicheiden* voor *ledicheit* aantreffen, want de zin is: omdat ik den tijd niet in nuttelooze ledigheid slijten wil. — Wat verder in die *Prologhe* staat echter weer: *ende van der Joden quaethede*, en niet *quaetheden*. Dan weer bl. 34: *Van der zonnen* ende *van der manen* (van zon en maan). Doch genoeg, wij zouden ligt vervelend worden. GRIMM zelf, de groote, heeft dat weifelende zijns onderscheids tusschen de zoogenaamde sterke en zwakke declinatie, wat onze oude taal betreft, reeds genoeg gevoeld.

nemende vrouwelijke substantieven al zoo behooren, is moeijelijk juist te bepalen, want in dezen is bij onze Ouden een onophoudelijk gedobber tusschen sterke en zwakke declinatie, zoodat men b. v. dan eens *met ere*, dan *met eren*, dan *met ghenade*, dan *met ghenaden* zal vinden, dan *zijner siele*, dan *zijner zielen*. Zie dit laatste enkelvoudige *zielen* b. v. telkens in de hier boven bl. 248 aangehaalde *tafle* en bl. 67 en 68 *van den Lekenspieghel*. Het geheele onderscheid dus, dat men tusschen de eerste sterke en zwakke declinatie der feminina wil gemaakt hebben en dat trouwens in hun meervoud al verdwenen is, wordt hierdoor op losse schroeven gesteld, en het zeggen des kundigen v. D. BERGH'S in DE JAGER'S *Mag.* II. 304, dat men in woorden, als *ziele*, *helle*, *tale*, *leringhe* en een aantal soortgelijke, door hem opgenoemde zoogenaamde sterke vrouwelijke substantieven, den op *n* voorkomenden genitief en datief als taalfouten moet beschouwen, houdt volstrekt geen streek. Eer vaak zou men het omgekeerde denken en in hen, b. v. in *ziele* of *siele*, den zwakken naamval op *n* als regel aanzien. Ten slotte zij gezegd, dat wij nog in enkele spreekwijzen tegenwoordig dien *n*-vorm in den singularis aantreffen. Zoo b. v. in ons *van ganschen harten* voor *harte*, *van stonden aan* enz. NB. *hart* en *stond* waren oudtijds veel vrouwelijk.

Wij zeiden in de vijfde plaats, dat de oude declinatie onzer substantieven in het algemeen naauwkeuriger vormen had dan de tegenwoordige. Zoo zullen wij toch b. v., om het even of de nominat. pluralis op *e*, op *n*, of waarop anders uitga, in den regel den dativus des meervouds zoowel in hetgeen men sterke als zwakke verbuiging gelieft te heeten, op *n* zien eindigen, en dien dativus nog veel zonder voorzetsel zien uitdrukken, b. v. *ik gaf het den honden*, *den coninghinnen*, *den zielen*, *den mordenaren*, *den paerden* enz. enz. Zoo declineren ook de neutra geregeld op de volgende wijze: *dat wijf* of *twijf*, *des wives*, *den wive*, *twijf*, *van den wive*, en b. v. te zeggen: *ik heb het van* DAT, d. i. *het wijf*, *van het kind ontvangen*, (gelijk wij thans schier altijd doen) in plaats van: *ik heb het van* DEN *wive*, *van* DEN *kinde ontvangen* (*), is iets dat men over het algemeen zelden bij

(*) Indiervoege nemen zelfs woorden, als *het leven*, *het wezen* (of gelijk onze Ouden zeiden, *dat leven*, *tleven* of *dleven*, *dat wezen* of *twezen*) en soortgelijke, in den enkelvoudigen datief, of wat men in het Latijn ablatief zou noemen, vaak eene *e* aan; b. v. *van Gods wesene*, *Lekensp.* bl. 15, *van den wesene der zielen* (dat is, der ziel). Vergelijk hier boven de *tafle van den Lekenspieghel*, bl. 248. — En CHRISTUS wordt in couplet 46 der *Disputacie van onzer Vrouwen* enz. (waarvan bl. 83) aangesproken met de woorden: *Appel van levene des Paradijs* (levensappel uit het Paradijs.) Zoo ook heet de hier boven bl. 238

onze Ouden zal aantreffen, even min als men in het tegenwoordige Hoogduitsch zou mogen zeggen: *Ich habe es von* DAS *Weib, von* DAS *Kind, bekommen*, voor *von* DEM *Weibe, von* DEM *Kinde.* Zoo begint de vierde Fabel uit *Esopet*, waarin verhaald wordt, hoe het schaap, op eene valsche aanklagt van den hond en op de logenachtige getuigenissen van den wolf, de wouw en den havik, veroordeeld werd om met zijne wol het brood, dat de hond, zeide men, aan hetzelve geleend had, te betalen, met die regelmatige declinatie aldus:

Tote EEN scape tere stont
Quam .i. (d. i. *een*) herde pijnlijc hont.

---

vermelde levensgeschiedenis van CHRISTUS: *Van* DEN *leven*E *ons heren.* Ten gevolge dier naauwkeurige declinatie, eindigen ook onze infinitieven, als zij achter *te*, *om* en soortgelijke praepositiën staan en dus meer of min als gedeclineerde substantieven, of wat men in het Latijn *gerundia* of *supina* heet, beschouwd kunnen worden, doorgaans op *e*; b. v. in de zoo even genoemde *Disputacie: hi pliet* (dat is, *hij pleegt* of *plagt*) *te geven*E; *om van leven*E; *mat te bescermen*E (dat is, flaauw om te beschermen), *mint te drinken*E; *in merken*E *vast* (dat is, standvastig in op te merken) en duizend soortgelijke. — Over het algemeen declineren dus de subst. masculina, feminina en neutra, gelijk men in al de proeven van dit ons boek zal kunnen opmerken, telkens vrij regelmatig, en ook met de Adjectieven en Artikelen is zulks, als wij straks zien zullen, het geval. Enkel blijft wel eens een naamvalteeken in den loop. Zoo zijn er, volgens HUIDECOPER op STOKE I. 158, vijf substantiva, namelijk *vader*, *moeder*, *broeder*, *zuster*, *dochter*, die geene *s* in den genitivus singularis aannemen. In hoe ver dit uit alle, ook uit bij HUIDECOPER nog niet bekende oud-Nederl. schrijvers bevestigd kan worden, durf ik niet beslissen. Tevens niet, of het niet *in zekere mate* van nog meer woorden geldt, gelijk ik ten minste mij herinner meer dan eens *des conine* voor *des conin*x hier en daar te hebben aangetroffen. Dit heb ik echter zoo goed als altijd bevestigd gevonden, dat *vader* in den genitief onverbogen blijft en dat men, op enkele uitzonderingen na, in de dertiende en veertiende eeuw altijd zal vinden b. v. *de liefde des vader*, niet *des vaders*. Vergelijk onder anderen het voorbeeld uit MAERL. *Rijmb.* hier boven, bl. 43. En in het *Leven van Jezus*, waarin de naauwkeurige oude declinatie al bijzonder uitblinkt, vindt men ook onophoudelijk *vader* zonder *s*. Zoo lezen wij b. v. bl. 208: *Houddi* (houdt gij) *mine ghebode, so seldi bliven in mire minnen*, (dat is, in mijne liefde) *also ghelike alsic hebbe ghehouden de ghebode mijns vader*, *ende in sire minnen bleven ben.* Op de overige door HUIDECOPER genoemde woorden heb ik minder bepaald mijne aandacht gevestigd.

d. i. tot een schaap kwam eens (letterlijk: te eener stonde) een zeer kwaadaardige hond. Wat verder zegt de wolf: *Ic ben, seide hi: wel seker das* (d. i. deswege, daarvan), *dat dbroet* (het brood) DEN *scapE gheleent was.* En vs. 15 treedt ook *mijnheer de havik* te voorschijn: *Doe quam mijn here die havech uoert, Ende seide* TEN *scapE dese woert* (d. i. deze woorden), zoodat van alles het gevolg is: *doe moeste* TSCAEP *sijn vlies vercopen.* Naauwkeurig gedeclineerd staat hier in den eersten naamval *scaep*, maar in den derden of dativus *scapE*, waarmede zich de juiste verbuiging van de onzijdige lidwoorden *een* en *dat*, of bij verkorting *t*, in *eenEN*, DEN en TEN (d. i. tot den) *scape* vereenigt. In dit en in andere dergelijke opzigten komt het oud-Neêrlandsch meer dan het tegenwoordige met het Hoogd. overeen, want thans heeft alles bij ons, even als bij de Engelschen, hoewel bij deze laatsten in veel hooger mate, eene Fransche plooi van verbuigingloosheid aangenomen en ook de omschrijving door praepositiën is menigvuldiger. Spreekwijzen b. v. als AAN *zijnE vrienden, leerlingen* enz. *iets geven, iets antwoorden* (*donner, répondre* à *ses amis,* à *ses disciples*) in plaats van (zonder dat voorzetsel *aan*) *zijnEN vrienden, zijnEN leerlingen*, zijn tegenwoordig veel gemeenzamer dan oudtijds. Zie b. v., hoe zelden gij in de opgaaf des inhouds van de 245 kapittelen uit het *Leven van Jezus* zulk eene omschrijving van den derden naamval door *aan* of *voor* zult aantreffen. Neen, het is telkens: *hoe hi sinEN jongherEN seide, hoe hi sinEN jongherEN ontbant de parable* (d. i. voor zijne discipelen de gelijkenis verklaarde), *hoe dat hi antwerde* DEN *volkE*, DEN *JoedEN*, DEN *PhariseusE* (d. i. den Pharizeeuw) enz. enz., juist als de Hoogduitschers nog schier altijd doen en ook wij in den deftigen stijl, des verkiezende, nog doen kunnen. Die oude declinatie strekte zich zelfs tot de eigen namen uit. Wij zeggen b. v. *Adam, Salomo* enz., onverschillig in welken casus het woord sta, maar onze Ouden, ofschoon in den nominatief dit ook doende, voegen in de zijdelingsche naamvallen er dikwerf (evenwel niet altijd) eene *e* bij en zeggen *AdamE*, *SalomonE*. Zoo b. v. wordt in den *Prologhe* van *der Leken spieghel* gezegd dat wij lezen zullen »*van Davite ende van Salomoene.*" Zoo luidt het in die *Clausule van der Bible:* »*Dor die vrese van Faraone, dor den stouten Gedeone*" (d. i. Gideon). »*Ghi sijt Jahel, die Sisaroene* (d. i. Sisara) *versloech ende Lucifere* (d. i. Lucifer) *verwonde.*" »*Abisach, die den coninc Davite in sire grote oude* (hoogen ouderdom) *diende*" — »*gheboren van Adame;*" »*men leest in Janne Damascene.*" — »*MarieN soene*" (d. i. de zoon van Maria) enz. enz. Indiervoege wordt de naam van onzen JAKOB VAN MAERLANT in de verbogene naamvallen soms *Jacoppe*, b. v. op het slot van MAERLANT's *Leven van den Heiligen Franciscus* (Voorr. voor *Sp. Hist.* bl. XLV):

Bidt vor Jacoppe, diet dichte,
Ende over Janne, diet screef, mede.

(*Over* is hier *voor*. JAN heette vermoedelijk de kopiïst van het werk.)

De Geslachtsbepaling onzer substantieven uit de dertiende en veertiende eeuw is nog al vrij gelijk aan die der hedendaagsche, hetgeen reeds door onzen wakkeren TEN KATE is opgemerkt. Er zijn echter deze en gene afwijkingen. Een paar voorbeelden! *Tijd*, *stond* en *uur*, thans doorgaans mannelijk, werden meest (niet altijd) vrouwelijk gebezigd, even als nog bij de Hoogd. *die Zeit*, *die Stunde*, en wij in enkele spreekwijzen, b. v. *in* DER *tijd*, *te* DIER *tijd*, *te kwaden ure*, *te* DIER *stond*, TER *stond* nog dat vrouwel. geslacht behouden hebben. Ook *hart*, thans HET *hart*, komt veel vrouwelijk voor, waarvan nog ons *van goeder harte* of *harten*, *van ganscher harte* of *harten* (vergel. over die sluitende *n* in *hart* bl. 273) voor *van ganschen*, *van goeden harte*, ons *ter harte nemen* enz. overig zijn. Onze Ouden gebruiken het woord evenwel ook onzijdig, zoo als b. v. in den *Wapene Martijn*, coupl. 53, ter plaats, waar hart en oog met elkaâr twisten, wie van hen beiden aan 's menschen verliefde dwaasheden het meest schuld hebbe, telkens van *thert* (HET hart) gesproken wordt. Zoo ook van *toghe* (HET oog), dat anders ook wel eens vrouwelijk DIE *oghe* luidt, waarvan nog ons *ziender ooge* in stêe van *ziendes ooges*. Eveneens is het met *dat* en *die ore* gelegen, welk woord, even als *oog*, onze Statenbijbelvertalers onverschillig in beiderlei geslacht gebruiken. Het vrouwelijk geslacht en *van hart* en *van oog* vindt men *Wap. Mart.*, coupl. 52, waar van *der herten ende der oghen virtuut* (d. i. vermogen) gesproken wordt en die beide woorden daar, schoon niet c. 53, enkelvoudige zwakke genitieven op *n* zouden kunnen zijn (waarover bl. 273), even als zulks het geval is, bl. 43 van het *Leven van Jezus*, waar wij van den geveinsde lezen: *Ypocrite! doch terst* (d. i. doe het eerst) *den bloc ut dire oghen*, *so maghstu dat kaf don ut dijns evenkerstens* (d. i. 's naastens) *oghen*. Verg. over *hart* HUIDEC., *Pr. van Tael- en Dichtk.*, oude uitg., bl. 273. — *Dood* is gewoonlijk vrouwelijk, in welk geslacht BILDERDIJK het ook nog bezigt en wij zulks nog in de spreekwijzen *ter dood*, niet *ten dood* veroordeelen. — *Boek*, thans altijd van het onzijdige, is bij de Ouden ook zeer veel, ja, meest van het mannelijke geslacht, dat men echter niet uit spreekwijzen als *van desen boeke* meenen moet te kunnen bewijzen, want *van desen* kan, naar het op bl. 274 gezegde over de declinatie der neutra, zoowel op een onzijdig, als op een mannelijk woord slaan. Het mannelijk geslacht is echter buiten kijf, als wij nu hier, dan daar lezen: *Hier beghinnet* DIE (d. i. de) *ierste*, DIE *tweede*, DIE *derde boec* enz. — *Bible* (bijbel) is gewoonlijk vrouwelijk, b. v. *die Clausule van* DER *Bible*, (zie hier boven bl. 92) waarvoor wij thans *van* DEN *bijbel* zouden zeggen. — Wij zeggen thans *het ding*, maar onze Ouden zoowel

die of *de dinc* als *dat dinc*. Houd echter daarbij in het oog, dat DE *dinc*, volgens bl. 271, ook voor het meervoud *de dingen* kan staan, en vergelijk den geleerden en schranderen KLUIT op dit woord. — *Nacht*, thans doorgaans, schoon, mijns inziens, oneigenaardig genoeg, mannelijk genomen, (want wat schilder stelt ze met haren starrensluijer niet als vrouw voor?) wordt bij onze Ouden ook nog veel vrouwelijk gebruikt, zoodat zij soms in éénen adem *in DER nacht* en *in DEN nacht* zullen zeggen. Zie KLUIT. Den Hoogduitscheren zou het mannelijk geslacht een gruwel zijn. — MELIS STOKE, zeggende, B. IV. *Wilstu DER quaden name ontfaen*, en MAERLANT (*Sp. Hist.* bl. 11) van *Jezus Christus metten zalegen namen* (d. i. met den zaligen naam) sprekende, toonen, dat *naam* ook wel vrouwelijk, hoezeer, even als thans, meer en meest mannelijk luidde. — Voor *dat* (d. i. het) *beest*, zeide men in de dertiende en veertiende eeuw liefst DIE *beeste* (d. i. de beest) en in den tweeden naamval *DER beest*. Dus zegt de schrijver van den hier boven, bl. 51, genoemden *Esopet* in zijne Prologhe:

Ic wille u, in die ere ons heren,
Bi beesten ende bi voghelen leren,
Wisen ende wel bedieden (*beduiden*)
Die nature van den lieden;
Elke beeste heeft hare manieren,
Dene soe es (*de eene zij is*) fel, dander goedertieren,
Dus sijn die man, (*de menschen*) maar die quade
Verwinnen die goede, dat es scade (*dat is jammer*),
Die ene beeste drivet gerne
Dander, daer si mach, te scerne; (*ter bespotting, of wel ten ondergang*),
Dus es elc man op andren fel,
Bedi (*daarom*) slachten (*gelijken*) si den beesten wel.

Even als DIE *beest*, zeide men ook DIE (d. i. *de*) *feest*, b. v. *Leven van Jezus*, bl. 101: *De Yoden hadden ENE feeste ende Jhesus ghinc te dire* (d. i. *te dien*) *feesten*. — *Stric* vind ik dikwerf onzijdig. Zie b. v. de plaats, bl. 110 hier boven, uit STOKE, waar van een' verrader gezegd wordt, dat hoe meer volk hij in den strik brengt, dat is, in zijne plannen verstrikt, des te meer helpers hij heeft, die met hem in het pik zijner zwarte daad zitten. *Sô hi meer volcs brenghet int* (d. i. in het) *stric, so hi meer helpen hevet int pic, de* (d. i. welke) *mede besmit* (besmet) *zijn in de daet*. En zoo meermalen bij STOKE en ook in *Reinaert*. — In den gemelden *Reineke de Vos*, gelijk ook in het riddergedicht *Reinout*, vind ik wel van DIE *casteel* voor DAT *casteel* gesproken. Zie de plaatsen hier boven bl. 198 en 176. Ook in *Ferguut*, hier boven bl. 173, staat *sach hi enen herde* (d. i. zeer) *vasten casteel*. STOKE bezigt het woord *casteel* insgelijks niet zelden mannelijk. — En om nog een paar zulke ter loops door mij opgeteekende afwijkingen van de tegenwoordige geslachtsbepaling op te

noemen, zoo vind ik herhaalde malen in *Reinaert* uitdrukkingen als *vhonich, desen crommen pat, ene eke, uten eken* (d. i. eikenboom) enz., (zie hier boven bl. 200, 201) welk laatste thans mannelijke, schoon bij VONDEL ook wel eens, als er eene *e* aangehecht wordt, vrouwelijke woord *eik*, mede in de plaats hier boven, bl. 184, uit *Ferguut*, vrouwelijk is, want de reus, daar genoemd, voert tot knods *ene wouteyke*, zoo groot, dat naauwelijks twee paarden *dat boemkijn* (d. i. het boompje) zouden kunnen van de plaats trekken. — *Speer* (*luncea*) wordt in de *Claus. van der Bibl.*, c. 17, en zoo ook in het dichtst. *van der Drievoudich.*, c. 25, onzijdig gebruikt, b. v. *bloet, dat uut zire* (zijner) *ziden ran* (vloeide) *an tspere*. — Voor ons tegenwoordig onzijdig *uw nest* staat in de fabel uit den *Esopet*, hier boven bl. 152 aangehaald, *harten, uwen nest*, over welk mannelijk geslacht men CLIGNETT *Bijdr.*, bl. 63, en KLUIT op het woord *nest* zie. — In eene andere fabel van *Esopet* (de twintigste), waarin van het paard, dat het hert haatte, gehandeld wordt, wordt het gemelde woord *hert* telkens mannelijk gebruikt, b. v. *Die man sat op ende versach* (d. i. zag, zie bl. 261) *den hert al staphans* (d. i. al aanstonds) *daer hi lach*. En voorts DIE *hert was dapper ende snel, ende ontliep den parde* (*) *wel*, eene geslachtsbepaling, die, schoon ook nog in de zeventiende eeuw soms aan te treffen, thans vreemd luidt. Dat vele thans onzijdige woorden op *schap*, b. v. *het graafschap*, oudtijds vrouwelijk waren, is hier boven, bl. 265, reeds aangestipt.... doch het wordt tijd dat wij afbreken. Ik herhaal: de geslachten zijn zich tot op den huidigen dag vrij gelijk gebleven en van afwijkingen zijn ook thans zelfs nog sommige niet geheel buiten zwang.

d). Iets over onze oude Adjectieven, hunne declinatie, comparatie enz.

Hetgeen van onze oude Substantieven geldt, geldt ook van onze vroegere Adjectieven. Zij hebben eenigzins naauwkeuriger vormen van declinatie dan de tegenwoordige, en komen in dat opzigt veel meer nog met die der Hoogduitschers overeen. Vooral in de volgende punten verschilt soms hunne declinatie van de hedendaagsche: 1) dat de genitivus in het enkelvoud des mannelijken en onzijd. adjectiefs niet alleen op *n*, maar somtijds ook op *s* uitgaat; 2) dat de genitivus en dativus (onder welken laatsten men ook den ons ontbrekenden ablativus verstaan moet) van het vrouwelijke adjectief, sluitend,

(*) Dit *parde* is de dativus van *paert*, welks oude declinatie is: *dat paert* of *tpaert*, *des paerdes* of *paerts*, *den paerde*, en in accusat. *dat* of *tpaert* (in het Hoogd. *das pferd*, *des pferdes*, *dem pferde*, *das pferd*.) DEN *parde ontloopen* is *ontloopen aan het paard* (*dem Pferde entlaufen*). Men ziet hier die regelmatige declinatie des neutrums, waarvan bl. 275, en overig in ons *uit* DIEN *hoofde*, *uit* DEN *lande* enz.

regelmatig veelal *r* of *er*, of bij omzetting ook wel *re* heeft, en zulks, wat den genitivus betreft, zoowel in het meer- als in het enkelvoud; 3) dat de dativus pluralis in alle geslachten doorgaans *n* aanneemt, welke verbuiging wij dus ook tallooze malen achter de praepositiën *van*, *met*, *aan*, *in* en soortgelijke, die in het Latijn een' ablativus heeten te regeren, aantreffen; 4) dat het adjectief, in den zin van een substantief genomen wordende, evenwel als adjectief verbogen blijft. — Wat het eerste punt betreft, wij zullen thans zeggen b. v. »des goeden of braven Abrahams huwelijk," »eens schranderen of vroeden heren wijsheid," onze Ouden zeiden echter ook *des goeds*, *eens vroeds*, b. v. in den *Lekensp.*, bl. 96: *Sulc prijst meer salichlijc des goeds Abrahams huwelijc*, dat is, sommigen roemen het huwelijk des goeden Abrahams als gelukkiger, en in MAERLANT's *Heimel. der Heimel.*, vs. 1687, wordt van *eens vroeds heren wijshede* gesproken (*). Men kan dit *sterke* declinatie noemen, die ook in dit punt thans verdwenen is, met uitzondering, dat zij nog in enkele genitivi absoluti, als daar zijn b. v. *bloots hoofds*, *droogs voets*, *eensklaps* en soortgelijke, wordt aangetroffen. De Hoogduitschers hebben haar nog iets meer behouden. — Wat het tweede onderscheid aangaat, wij zeggen thans *van groote waarde*, *der heilige kerk* enz., *met eene vreemde*, *nieuwe spijs* enz. MAERLANT echter zegt, *Sp. Hist.* I, bl. 8, *van groter werde*, en in de *Claus. v. d. Bibl.* staat c. 4. *in der eersten ure*. Zoo lezen wij in 't dichtstuk *Van ons Heren wonden: Spiegel der groten ootmoet*, in den *Lekensp.* bl. 80, *vier leeraren der heiligen kerken* (d. i. kerk),

(*) Niet zelden nog treft men die verbuiging des mannelijken en onzijdigen adjectiefs bij onze oude Schrijvers aan. Zie hier nog eenige andere door mij opgeteekende voorbeelden. *Dat was des zalichs Josefs moeder* (*Claus. van der Bible*, coupl. 10), *van des hoverdighes*, *verkeerds menschen vrienscap te scuwene* (*Dietsc. Doctr.* bl. 323). *Des stouts Cypioens* (d. i. SCIPIO's) *doot* (*Sp. Hist.* I, bl. 414). *Des onreins viants net* (*V. Vrouden*, coupl. 5). *Des quaets Herodes sone* (*Rijmbijbel*, door mij aangehaald in mijn Verslag aan het Instituut over mijn Zutphensch handschrift). *Bi des heilichs geests gifte* (door de gifte des heiligen Geestes) (*Lekensp.* bl. 80). *In eens wilds ossen ghedane* (in de gedaante eens wilden os) (*Sp. Hist.* I, bl. 91). *Opherstannesse des eeulecs levens ende der eeuliken verdoemnessen* (opstanding des eeuwigen levens en der eeuwige verdoemenis) (*Leven van Jezus*, bl. 104. Zie ook bl. 99 enz. enz.). Meest, voor het overige, ziet men dien adjectivalen genitivus op *s* bij zoogenaamde inversiën, d. i. als de genitivus, gelijk in de aangehaalde voorbeelden het geval is, vóór den nominativus of welken anderen naamval staat. Hij komt, voor het overige, zoowel voor achter den bepaalden als onbepaalden artikel, en ook als er geen artikel voorafgaat.

bij v. VELTHEM bl. 478, *van der eweliken, overster stede* (van de eeuwige, opperste plaats), in den *Lekensp.* bl. 70, *elken zielen op aertrike* (aan elke ziel op aarde), en bl. 103, *Dat dat der heiligen kerken is* (dat zulks van de heilige kerk is), in *Rein.* bl. 23, *Met eene* (d. i. met eenen) *vremden, niewen spise*, in de *Claus. van der Bibl.*, coupl. 41, *toter blinden scare* (tot de blijde schaar), en coupl. 41, *van der scoenne vrouwen* (van de schoone vrouw). — Kortom, in deze en in honderd, ja, in duizend andere voorbeelden, gaan de genitivus en dativus sing. van het vrouwelijke adjectief op *r* uit. En dat dit ook, wat den genitivus belangt, in het meervoud het geval is, moge MAERLANT in zijn *Sp. Hist.* I, bl. 39, ons leeren; als hij van gewesten spreekt *vol wilderne esele* (vol van wilde ezels), en bl. 41, *vul serpente ende wilden diere*, of bl. 38 een *lant* opnoemt van *vele groten woestinen.* Zoo lezen wij ook in den *Lekensp.*, bl. 109, *der ghierigen quaetheit is so groot*, en in den *Sp. Hist.*, bl. 115, *alse* (d. i. als) *der goeden sal sijn berste* (d. i. als er aan goede menschen gebrek zal zijn). *Reinaert* heeft bl. 24 *commer hebben verschen honichraten* (d. i. verdriet wegens versche honigraten). In de *Claus. van der Bible*, coup. 40, wordt van MARIA MAGDALENA gezegd, *scoenst* (o schoonste) *der hemelscen pylaren!* Ook van deze voormalige sterke declinatie des vrouwelijken adjectiefs zijn thans alleen nog maar sporen overig in uitdrukkingen als *loffelijken gedachtenisse, stormenden hand, te goeden ure, te kwaden trouwe, op heeten daad* en soortgelijke, waarin *loffelijken enz.* geenszins, zoo als onze HOOFT in zijn' tijd waande, comparatieven, maar adjectivale genitivi en dativi van het vrouwelijke geslacht zijn. De Hoogduitschers hebben haar nog altijd, als zij het vrouwel. adjectief zonder lidwoord gebruiken, b. v. *es ist eine Eigenschaft poetischen Naturen* (het is eene eigenschap van poëtische naturen), *süssen Freude* en in 't meerv. *Freuden voll* (vol zoete vreugde of vreugden), *eine Frau von seltenen Schönheit* (eene vrouw van zeldzame schoonheid), voor welk ons tegenwoordig *zeldzame* ook onze Ouden, met bijgevoegde *r*, *zeldzamen* zouden hebben mogen zeggen (*). Slechts onze articuli en sommige pronomina hebben nog regelmatig den vrouwelijken genitivus en dativus op *r*, gelijk zij den mannelijken genitivus op *s* hebben; b. v. *den, eenen, onzen, uwen, mijnen, dezen moeder liefde; eens, uws* enz. *vaders braafheid* enz. enz. Vergelijk hierbij den genit. plur. op *r* in *allen, velen, sommigen* enz. — Dat 3) oudtijds de dativus pluralis in de adjectieven van alle geslachten doorgaans, even als nog in het Hoogduitsch, op *n* uitging, kunnen ons uit-

(*) Zoo lezen wij in de *Claus. van der Bible*, coupl. 34, »dat Maria in *groten joyen* (d. i. groote blijdschap) *was*," op dezelfde wijze als men nog in het Hoogd. zegt: *in grossen*, niet *in grosse* of *grossen Freude seyn.* Komt er echter een articulus bij, zoo wordt het *grossen*, b. v. *in einen grossen Freude verkehren.*

drukkingen, als b. v. in MAERLANT's *Sp. Hist.* I, bl. 2, *van allen Roemschen Keyseren mede; van vraijen* (d. i. ware) *ende van valschen Profeten;* bl. 3, *in sconen worden ende in lichten;* bl. 13, *van allen quaden menschen thovet* (het hoofd); MELIS STOKE III, 8, *somme* (sommige) *doot van groten wonden;* VELTHEM, bl. 478, *den heiligen zielen niet en weget* (het weegt niet zwaar voor de heilige zielen); MELIS STOKE II, 22, *metten twee jongen Jonfrouwen* (met de twee jonge juffers), en honderd soortgelijke bewijzen, waarin men, uit kracht der praepositiën *van, in* enz., dat *Roemschen, vraijen, valschen, sconen, lichten, quaden, allen, groten,* hetzij als dativi, hetzij, gelijk men ze in het Latijn noemen zou, ablatieven heeft aan te zien, even of men b. v. in het Latijn zeide: *ex* of *de omnibus Romanis Imperatoribus, ex* of *de veris et falsis Prophetis etc. etc.* Ook het tegenwoordige Hoogduitsch doet alle dergelijke dativi of ablativi plurales op *n* uitgaan, want men zegt in die taal niet (gelijk wij thans in de onze doen): »ik zal u van ware en valsche Profeten verhalen" *Ich werde euch erzählen von wahre und falsche Propheten,* maar *von wahren und falschen.* Thans is die dativus of ablat. pluralis op *n* bij ons alleen nog maar gebruikelijk in uitdrukkingen, als b. v. *ik heb het den braven mannen gezegd* en soortgelijke uit den deftigen stijl. Zoo ras er eene praepositie bij komt, valt hij weg en het wordt *aan de, van de, met de brave mannen.* — Wij zeiden 4) dat het adjectief, in de plaats van het substantief tredend, toch zijne adjectivale declinatie behouden blijft. Men kan dit uit de twee zoo even aangehaalde voorbeelden, *der gierighen quaetheit is so groot,* en *alse der goeden sal sijn berste,* reeds zien, waar toch anders *der gierige, der goede* (d. i. gierigen of goeden) zoude moeten staan. En zoo spreken onze Ouden dan ook meestal in nomin. en accus. plur. niet, ja, niet eens deden het nog onze Statenbijbelvertalers, van *de wijzen, de braven, de geleerden* (gelijk wij thans zeggen), maar van *de wijze, de brave, de geleerde* (*). Veel minder nog zouden zij in den singularis het adjectief als substantief verbogen hebben, iets, dat thans hoe langs hoe meer plaats grijpt, b. v. *ik zag een' Geleerde* voor *Geleerden.* Verg. de Aant. op mijne *Kakographie,* bl. 150.

Meer zal ik hier thans over de oude Declinatie onzer adjectieven niet aanstippen. Dat men op het daarover aangestipte of door

---

(*) *Lekensp.* bl. 107: *Hets eerlike utermaten den goeden, datten die quade* (niet, zoo als nu, *quaden*) *haten* (het strekt den goeden tot groote eer, dat de kwaden hem haten); *Lekensp.* bl. 53: *Omdat si in haren daghen die arme* (niet *armen*) *so node saghen. Lekensp.* bl. 75: *Donsalige keytive* (de onzalige boozen). *Sp. Hist.* bl. 101: *Hier binnen storven alle doude* (niet *de ouden*). *Leven van Jezus,* bl. 98: *Hi doet de doeve hoeren ende de stomme spreken.* — *Sp. Hist.* bl. 4, staat evenwel: *alse ons die heilegen leeren.*

taalverloop, of door de slordigheid der schrijvers en afschrijvers wel uitzonderingen vindt, spreekt van zelve. Wij spreken hier slechts van hetgeen over het algemeen plaats heeft. 's Grooten GRIMM's paradigma van de declinatie onzer adjectieven is niet overal bewijsbaar, ten minste niet, geloof ik, wat betreft hetgeen hij de zwakke declinatie van dezelve noemt. Trouwens hij zelf erkent dit reeds I, 751, van den genit. plur. der laatste en veel meer IV, 547. Zijn Hoogduitsch had hem te veel voor den geest gezweefd.

Ten aanzien van de Comparatie der adjectiva heb ik niets bijzonders op te merken. De comparativus gaat, als nog tegenwoordig, op *er*, of bij omzetting op *re* uit, de superlativus op *est* of *st* (*scoon*, *sconer* of *scoonre*, *sconest*). Na den comparativus volgt doorgaans *dan;* b. v. *Claus. van der Bible*, coupl. 26, lezen wij van MARIA: *Haer haer was scoenre dan gouddrade*, en coupl. 28, *hur hals was witter dan die zwane.* Het gebruik van *als*, b. v. *schooner als*, is meerendeels van later tijd.

e). Iets over onze Lidwoorden of Articuli in de dertiende en veertiende eeuw.

Onze oude Lidwoorden verschillen hoofdzakelijk daarin van de tegenwoordige, dat 1) *de* of de bepaalde articulus, welke met het aanwijzend Voornaamwoord *die* één hetzelfde is, in den nominativus singularis van het enkelvoud des mannelijken en vrouwelijken geslachts doorgaans *die* (in het oud-Friesch *thie*, *thiu*) heeft, b. v. *die man*, *die vrouw*, in plaats van *de man*, *de vrouw;* 2) dat dit op zijn Hoogd. ook geldt van den nominativus en accusativus pluralis in alle geslachten, b. v. *die mannen*, *die vrouwen*, *die kinder* of *kindere.* Men treft evenwel in beide gevallen ook menigmalen *de* aan (wat GRIMM I, 793 onbegrijpelijker wijze ontkent), vooral bij den Hollander MELIS STOKE; wat minder bij MAERLANT, VAN HEELU, in de *Doctrinael*, *den Lekenspieghel* en in andere Vlaamsche schriften. In den dativ. en accusat. singularis van het mannelijke geslacht wordt *die* in *den*, soms ook wel in *dien* (*) veranderd, b. v. *hi leerdem* (leerde hem) DEN *dienst ons Heeren*, luidt het bij MAERLANT van DAVID, zijn' zoon SALOMO onderwijzende. In het vrouwelijke geslacht blijft de enkelvoudige accusativus *die*, enkel *de* — 3) Een derde punt van onderscheid tusschen de oude en heden-

(*) De verbuiging is dus in sing. voor het mannelijke: *die* of *de*, *des*, *den*, *den* of *dien.* De genit. *dies* komt echter bloot voor, als *die* strict demonstratief of relatief in den zin van het Lat. *ejus* en *cujus* is, b. v. *dies ghelovet* (gelooft dit of hetwelk). *Dien* echter wordt wel voor *den* gebruikt, b. v. *Sp. Hist.* I. bl. 8: *Up dien vierden dach*, en 14: *Maer* DIEN *Spiegle Historiale willic volghen altemale.* Zie ook HELU hier b., bl. 125, *dien hoghen name.* Men moet dus niet met den Heer v. D. BERGH alleen *den*, maar soms ook *dien* stellen. STOKE heeft ook wel *deen*, b. v. II, 285.

daagsche artikelen is, dat het neutrum van *die* of *de* in den eersten en vierden casus niet HET, maar DAT (genit. *des*, dativ. *den*) is, b. v. *Des anders daghes nam scade groet* DAT *Juedsche diet* ('s anderendaags leed HET Joodsche volk groote schade) zegt MAERLANT, *Sp. Hist.* I, bl. 127, op dezelfde wijze als men in het Hoogd. DAS *Jüdische Volk* zeggen zoude. Trouwens voor *dat*, inzonderheid wanneer het als pronomen gebezigd wordt, vindt men om des rijms wille ook wel dit Hoogd. *das* gebezigd, zoo als b. v. VAN VELTHEM meermalen *na das*, *op das* enz. voor *na dat*, *op dat* heeft. Ook STOKE enz. De articulus *dat* verkort zich meest echter tot eene enkele *t*, welke dan, niet als ons tegenwoordig *'t*, afzonderlijk staat en een afkortingsteeken aanneemt, maar zich zonder teeken aan de voorgaande praepositie of aan 't volgende woord sluit. Zoo lezen wij VAN DAVID bij MAERLANT, *Sp. Hist.*, bl. 127, *So dat hi moeste rumen tlant* (in plaats van *dat* (dat is, *het*) land). En bl. 5, *Die int ghelove wille wanderen* (wandelen) voor *die in dat* enz (*). Voor het overige worden onze oude artikelen zoo al op dezelfde wijze als de tegenwoordige gedeclineerd, of het moest zijn dat er eenig verschil in stake, dat de dativus pluralis van *die* of *de*, *dat* in alle geslachten doorgaans DEN is, waarvoor tegenwoordig sommige taalkenners (niet BILDERDIJK evenwel) in het vrouwelijke geslacht DER willen gebezigd hebben, b. v. *ik heb het* DER *vrouwen gegeven*. Dat in het vrouwelijke oudtijds *den* gezegd werd, kunnen plaatsen bewijzen als b. v. in de *Lekensp.*, bl. 49, waar van de hel gesproken wordt: *Ende die serpenten winden* DEN *zielen daer om den hals*, of *Wap. Mart.*, couplt. 68, *In* DEN *zonden sneven*, of VAN VELTHEM, bl. 478, DEN *heiligen zielen*, of STOKE II, bl. 22, *mettten* (d. i. *met den*) *twee jonghen Jonfrouwen*, of *Esop.* hier boven, bl. 278, DEN *beesten slachten* (d. i. gelijk zijn), en soortgelijke. En zoo is het nog tegenwoordig bij de Hoogd. *In* DEN *Sünden sterben; es ist* DEN *frommen heiligen Seelen eigen; mit* DEN *zwey jungen Jungfrauen kam er* enz. Vergel. mijne Aant. op de *Kakographie*, bl. 146. — Over het algemeen voorts geeft men bij onze oude Schrijvers aan onze artikelen, na sommmige praepositiën, meer dan thans oblique casusteekenen. Zoo b. v. zegt MAERLANT, *Sp. Hist.* I, 1, niet *bi* (d. i. *om* of *door*) DE, maar *bi* DER *misdaet van Adame;* bl. 3 niet *ut* DE, maar *ut*ER (d. i. *uit* DER) *Biblen die heimlichede;* ibid. niet *dichten* (d. i. *opstellen*) *ut* DAT *latijn*, maar *ut*EN (d. i. *uit* DEN) *latine;* bl. 21 niet *van*

(*) Waar in gedrukte uitgaven *t* met een afkortingsteeken en gescheiden staat, is dit of slordigheid of willekeur der Uitgevers. Voor het overige, vindt men in de manuscripten het woordje *het* dikwerf wel voluit en op zich zelf staande geschreven, b. v. bij STOKE II, 236, *Het is nu also vergaen*, maar dan is dit *het* geen articulus, maar het pronomen *hi*, *si*, *het*.

EENE, maar *van* ERE (d. i. bij zamentrekking *van eener* of *eenere*) *vrouwen;* bl. 27 niet *die ons loste ut* DAT *zeer*, maar *ut* DEN *zere* (d. i. uit het hartzeer of de droefheid); bl. 29 niet *van* EEN *bosch*, maar *van* ENEN *bosschE*, bl. 42 niet *nu hort* (d. i. *hoort nu*) *van* DE *eilanden van* DE *zee*, maar *van* DEN *eilanden van* DER *zee*. Men ziet, dit alles is nog naar den tegenwoordigen Hoogduitschen trant, waarin men ook stêevast zegt: *aus* DER *Stadt*, *aus* DEM *Lateinischen*, *von einer Geschichte*, *aus* DEM *Holze*, *von* DEN *Inseln* enz. enz. Ik moet er echter bijvoegen, dat op verre na niet altijd die declinatie der lidwoorden na de praepositiën bij onze oude Schrijvers in acht wordt genomen. Vaak is 't als thans. — Men weet voorts, dat onze spreekwijzen *in* DER *daad*, *in* DER *ijl*, *met*TER (d. i. *met der*) *tijd*, *van* DER *jeugd aan*, TER *dood* (d. i. *tot der dood*) *toe* en soortgelijke er nog eerwaardige overblijfselen van zijn. Dwaas gaan betweters daarvoor het onwelluidende *in de daad*, *in de ijl*, *met de tijd* enz. in de plaats zetten. — Tusschenbeiden vindt men bij onze Ouden den artikel ook wel daar weggelaten, waar hij door ons gebruikt wordt; want hoe hooger men in de Duitsche talen opklimt, des te minder artikelen. In het oudste in schrift bekende Duitsch, het Gothisch, heeft men, zoo min als in het Grieksch, het lidwoord *een*, en ook *de* is veel schaarscher. — Zoo lezen wij dus b. v. in MAERLANT, *Sp. Hist.* I, bl. 130:

Salamoen was, na den vader,
Coninc van Israel algader,
En drouch crone .X.L. jaer.
Josephus spreect overwaer,
Dat hi .LXXX. jaer drouch crone enz.

waar *crone draghen* voor *die* of *de crone draghen* staat. Zie dezelfde spreekwijze *Sp. Hist.* I, bl. 420, 443, 445 en op meer plaatsen, schoon de artikel er evenwel ook wel bij komt. — En zoo *wijf* voor *die wijf* of *die wive* (de vrouwen) bl. 135.

Salamoen was sonder gelike,
Maer wijf verkeerden sine zede,
So dat hi afgode anebede.
Wijf haddi CCCwaerven sevene,
CCC amien tsinen levene.

dat is, hij had in zijn leven 300 maal zeven vrouwen en 300 *amien* of bijzitten. Zeker een respectabel getal, Lezer! waarmede de wijze Koning het druk genoeg zal gehad hebben. MAERLANT laat er evenwel ook niet af, want *Koning*. I. kap. XI. staat slechts van 700 vrouwen. — Dit zij voor 's hands genoeg over de artikelen of lidwoorden. Het onbepaalde *een* wordt als tegenwoordig verbogen. Zijn vrouwelijke genit. *eener* of *eenre* wordt wel tot *ere* zamengetrokken, b. v. in *Reinaert*, *met* ERE *vremder*, *niewer spise* (met eene vreemde nieuwe spijs). Zoo wordt *geener* vaak *gere*. Ik herhaal, dat de bepaalde

artikel *die* of *de*, *dat* in de dertiende en veertiende eeuw nog geheel één in vorm met ons pronomen *die*, *dat*, en dat het onderscheid, hetwelk wij thans tusschen de verbuiging van dit laatste en tusschen die van den artikel maken, grootendeels eerst van later tijd stamt. Men moet uit den zin beslissen, of b. v. bij onze Ouden: *die man zeide* beteekene ons tegenwoordig: *de man zeide* (*homo dicebat*), dan wel DIE, dat is, *de gemelde man zeide* (*homo ille dicebat*).

f). Iets over onze Pronomina of Voornaamwoorden in de dertiende en veertiende eeuw.

Onze oude persoonlijke, bezittelijke, wederkeerige, aantoonende, betrekkelijke en andere Voornaamwoorden verschillen van de tegenwoordige voornamelijk in de volgende punten. Wat de persoonlijke *ic*, *wi*, *du*, *gi*, *hi*, *zi* en *het* betreft, *ic* en zijn meervoud *wi* zijn als het tegenwoordige, behalve dat voor *ons* enkel wel *us* of *uus* staat, gelijk *use* voor het bezittel. *onze*, waarover CLIGNETT *Bijdr.* bl. 72. *Gi* (gij) heeft nog den thans in onze beschaafde taal, helaas, geheel verloren geganen singularis *du*, die, als de rede tot één' persoon gerigt is, gebruikt, maar waarvoor echter ook veel uit beleefdheid, vooral tot hoogeren, of *gi*, of wel *i* (*) genomen wordt, Het gezegde *du* heeft in den genit. *dijns* of *van di*, en in de overige naamvallen *di*. B. v. in de *Disputacie* tusschen MARIA en het Kruis (waarover bl. 83) zegt de Moedermaagd, coupl. 2, *Cruce! dijns beclagic mi. Twi es*, (d. i. waarom is het) *dat ic vinde an di die vrucht, die mi toehorde?* en zij behoudt dit *du*, *dijns*, *di* het geheele vers door. Het Kruis antwoordt vaak beleefd met *gi* en *u*, b. v. c. 6: *In* (voor *ic en*) *hebbe, Vrouwen! eren niet een ort, hens* (voor: *het en is*) *mi al van u comen* (dat is, ik heb, o vrouwe, niet voor een oortjen aan eere, of het is mij alles van u gekomen), en verder: *al dragedi* (voor: *al draget i*) *rouwe omme dese mort*

(*) Dit *i*, hetwelk *achter* (niet *vóór* de werkwoorden) vaak in plaats van *gi* gebruikt en als een zoogenaamd encliticum aan het verbum gehecht wordt, is van Frieschen oorsprong, ten minste onzen oud-Hollandschen Schrijveren met de oud-Friezen gemeen. Immers in RASK'S *Friesche Spraakleer* door HETTEMA wordt het, bl. 59, als de nominativus pluralis van het pronomen *thu* opgegeven. Nog in Gelderland is het altijd gebruikelijk b. v. *wil i dat doen? Wil i mee gâan?* enz. — *Iu* voor *u*, waarvan ik op de volgende bladz. spreek, is ook oud-Friesch. RASK-HETTEMA declineert *i*, *juwe*, *ju*, *ju*. Wij zeiden, dat voor *u* enkel ook *hu* staat. GRIMM geeft evenwel dit te sterk als een' bepaalden vorm op. 't Is meer eene bastaarduitzondering. — Vergel. hier voorts VAN DEN BERGH in DE JAGER'S *Magazijn* II. 388. Wij zijn (*proh pudor!*) 't eenigst volk in Europa, dat *du* geheel heeft afgeschaft.

enz. (d. i. al draagt gij rouw om dezen dood van CHRISTUS). Vergel. *Esop.* hierboven, bl. 153, waar de wolf *du*, het lam *i* zegt. De *Esopet* heeft veel *du*. Ook MAERLANT meer dan MELIS STOKE, die meest *gi* heeft, of er moet schimpender wijze bij hem gesproken worden, gelijk b. v. II, 266 en 267, in de aanspraak tot HERMAN *van Woerden: Ai, Herman! bi wat zaken, wilstu der quader name ontfaew enz.*, waar *du* op dezelfde honende wijze als in *Reinaert*, vs. 6428 en 7310, voorkomt: *Waen* (d. i. wat dan) *Reinaert, fel quaet cockijn! Niemen* (niemand) *en can hem* (d. i. *zich*) *hoeden voor* MI, DU *const dijn loosheit so brengen bi enz.* Zie ook *Ferguut* bl. 112. Dat men toch uit verachting vaak den singul. *du* bezigde, leert ons MAERLANT in het merkwaardige couplet uit den *Wap. Mart.*, bl. 75 hierb. aangehaald. In *Reinaert* is het anders doorgaans *gi*, zelfs al spreekt Koning *Nobel* de *Leeuw* tot een der overige dieren. Ook in het ridderg. *Renout*, en in *Karel en Elegast.* En ditzelfde geldt van vele andere schriften, zoodat men zien kan, dat in de dertiende en veertiende eeuw *du* reeds begon te kwijnen. Dat die verflaauwing van levenskracht vervolgens meer en meer toenam, tot dat eindelijk in de zeventiende eeuw, toen ook onze Statenbijbelvertalers besloten altijd het meervoud *gij*, al sprak men tot een' enkelen persoon, te bezigen, het arme *du* in den beschaafden stijl den laatsten snik gaf, staat breedvoeriger in mijne Aant. op de *Kakographie*, bl. 156, werwaarts ik over hetgeen men in het Hoogd. *duzen*, (Fransch *tutoyer*) *irzen*, *siezen*, *wirzen*, *manzen* enz., dat is, iemand met *du*, *ihr*, *wir*, *sie*, *man* enz. aanspreken, noemt, de vrijheid neem te verwijzen. Gelijk men bij onze Ouden het persoonlijke *du*, *di* nog gebruikte, zoo had men ook het bezittelijke voornaamwoord *dijn*, *dijne*, want tot één' persoon zeide men b. v. *dijne*, tot meer *uwe liefde*, even als de Hoogd., des verkiezende, dit nog altijd doen kunnen, en tot God b. v. altijd doen. Ook in plaats van dit *dijn*, *dijne* staat in de dertiende eeuw echter reeds veel *uwe*. — Voor het persoonlijke en soms ook voor het bezittel. *u* lezen wij wel *ju*, (enkel *jou*, en met Vlaamsche voorvoeging der *h*, *hu*). *Ju* heb ik inzonderheid veel in de *Heimel. der Heimel.* gevonden, b. v. vs. 1736:

Ic hebbe onder iv (ju) ghewonnen
Goet, dies ic iv wille ionnen,
Dat willic vor iv ute legghen
Ende diesne suldi niet ontsegghen,
Behoude iv ere ende iv lijf,
Sone magic niet wesen keytijf.

Ten aanzien van het mannelijke voornaamw. des derden persoons *hi* valt op te merken, dat, krachtens de wisseling van *m* en *n*, waarvan bl. 258, de dativus en accus. pluralis zoowel, ja, meer schier, *hem* dan *hen* is, terwijl omgekeerd enkel wel eens *hen* in singulari voorkomt, b. v. *Dietsch. Doctr.*,

bl. 270, waar wij van den gulzigaard lezen: *Want soe hi was in meer van goede*, *Soe* HEN *swaerre is te moede* (Hoe veel meer goed hij heeft, hoe zwaarder het hem te moede is), en zoo ook bl. 314. Vergel. JONCKBLOET, Inl. bl. 50 en HUIDEC. op ST. I. 98. Voor den singul. *hem* staat ook wel *heme*. HUIDEC. op ST. II. 351 (*). Het onderscheid tusschen *hun* en *hen* ('t eerste als datief, het tweede als accusatief des meerv.) is onzen Ouden onbekend. — De genitivus pluralis in alle geslachten schijnt niet *harer*, nog minder *hunner*, maar *haer* of *huer* of *hore* of soms *hem* (†). Het overige is grootendeels zoo als het nog is. — Ook met het vrouwelijke *si* is dit het geval, behalve dat daarvoor ook veel *soe* (oud-Hoogd. *siu*) geschreven wordt, vooral door de Vlamingen. Zie b. v. de plaats uit MAERLANT's *Sp. Hist.* hier onder in de noot. Men verwarre dit *soe* of *so* (zij) niet met het adverb. *soe* (zoo, indien). — De vrouwel. accus. is, behalve *haer*, enclitisch ook *ze* of *se*, even als dat *se* zeer veel accus. plur. in alle geslachten is. Verg. hier mijn geschermutsel in de Aant. op de *Kakographie*, bl. 154, tegen hen, die ons dat vloeijende *ze* (b. v. *ik zie ze*, *ik gaf ze*) uit de taal zouden willen bannen. — Het onzijdige pronomen *het*, niet te verwarren met onzen tegenwoordigen articulus *het*, voor welken, gelijk wij bl. 284 zeiden, onze Ouden *dat* gebruikten, wordt in den tweeden en derden naamval

(*) *Hem* wordt enclitisch veel aan het enkel- of meervoudige verbum, pronomen of conjunctie enz., waar het staat, getrokken en luidt dan *en* of *em* of *ene*, of *ne*. B. v. *Sp. Hist.* I. bl. 441, wordt van ANTIOCHUS gezegd: *Maer sijn moeder nauwe dochte*, *Hoe dat soe*NE (d. i. *zij hem*) *ontliven* (d. i. dooden) *mochte*, *ende soe* (zij) *vrouwe* (meesteresse) *bleve van den goede enz.* Indiervoege staat *sloegh*ENE, *vinck*ENE, *sag*EN of *sachem* voor *sloeg* of *sloegen hem*, *ving hem*, *zag hem enz.* Verg. HUIDEC. op ST. I. 471, 481. Het behoort tot het hoofdstuk der duizend en één aan- en zamentrekkingen bij onze oude Schrijvers, waarover hier onder nader. Men verwarre dit aangehechte *ne* of *en* voor *hem* niet met het aangehechte ontkenningspartikeltje *en* of *ne*, b. v. *Sp. Hist.* I. 1: *Hi*NE *was al in dole niet* (Hij EN was geheel niet in dwaling.

(†) Zoo b. v. *Disput. v. o. V.* etc., coupl. 39: *Of welc* HORE *sullen wi vleen* (of wie hunner zullen wij smeeken), en coupl. 38: *Wie salmi dies maken vroet*, *welc* HORE *dat ik heiten moet?* (Wie zal mij daarvan kundig maken, wien hunner ik noemen moet?). Ook c. 39 *welc huer* en c. 43 *hur* (d. i. *haer*) *engeen* (geen hunner). Dit ook *Sp. Hist.* III, 333. Zie ook *Floris en Blancheft.*, vs. 645, waar wij *welc* HARE lezen en HOFFMANN BILDERDIJK gispt, dat hij elders voor *hare negheen* (d. i. geen hunner) wil gelezen hebben *hare*R *negheen*. STOKE heeft I. 369 *haerre*, d. i. *harer*. Maar de lezing is onzeker. *Drievoud.* c. 22 lees ik het merkwaardige HEM *somen* voor sommigen hunner. Ook in *Reinaert* vs. 1898. En vs. 980 *van hem somen*.

des enkelvouds even als *hi* verbogen. Het meervoud is aan dat van *hi* en *si* gelijk. Van het gebruik van *lieden* bij de Pronomina vind ik slechts één voorbeeld in *Flor. en Blancefl.* vs. 3778, waar *hemlieden* staat. — Wat *zich* betreft, het is geheel onbekend, ja, onze Statenbijbelvertalers gebruiken het vaak nog niet eens. Men zeide er *hem* of *haer* voor. Dus lezen wij *Sp. Hist.* I. bl. 219: *Hi es in dobbele misdaet, Die* HEM (d. i. die zich) *beroemt, als hi doet quaet.* En zoo staat *hem* of *hen*, en *haer* ook wel in stêe van *elcander*, b. v. in de inhoudsopgaaf van den *Sp. Hist.* wordt van JOSEPH en ASSENECH gezegd, *hoe si* HEM *onder saghen* (d. i. elkander zagen) (*). — Onder de possessiva *mijn*, *mine*, *onze*, *dine*, *uwe*, *hore* staat voor *onze* wel *use*, gelijk voor het persoonl. *ons* wel *uus*, waarover CLIGNETT *Bijdr.*, bl. 72, die tevens bl. 3 en 4 te regt opmerkt, dat doorgaans in den genit. bij afkorting *ons* voor *onses* gebruikt wordt. Zoo toch b. v. lezen wij schier altijd *die gheboerte ons Heren* voor *onzes* of *van onzen Here* (JEZUS CHRISTUS). Ten aanzien van het gebruik des bezittel. *dine*, (b. v. *dine liefde*, in 't meervoud *uwe* of *juwe*, of enkel *huwe* en *jouwe*) valt hetzelfde op te merken, wat over het enkelv. *du* en het meerv. *gi* bl. 286 gezegd is. Beleefdheid doet al veel, ook tot een' enkelen persoon, *uwe* gebruiken. — Van het onderscheid tusschen ons meervoudig *hunne* en *hare* weten onze Ouden niets. Zoo zegt MAERLANT, *Sp. Hist.*, bl. 2, zoowel van het mannelijke woord de Koningen »*hoe si* HORE (hetzelfde als *hare*) *dinc vulbrochten*," als hij en wij dit *hore* (of wel *hare*, *huere*, *heure*) van vrouwelijke woorden gebruiken zullen. En zoo deden zelfs de Statenbijbelvertalers nog meest in de zeventiende eeuw. Zie Aant. op de *Kakographie*, bl. 158. Niet overal, voor het overige, is de declinatie van het oude bezittel. *haer* nog even uitgemaakt. De genitivi of dativi feminini *miner*, *diner*, *siner* enz. b. v. luiden vaak bij letterverzetting *mijnre*, *dijnre*, *sijnre*, of bij zamentrekking *mire*, *dire*, *sire* enz. Zoo b. v. in de *Claus. van der Bible*, c. 23: »*Een man ghenas van* SIRE (d. i. *siner*) *pine*" (een man herstelde van zijne kwaal). *Haer* wordt door die verzetting wel *haer*RE. — Onder de indicatieve Pronomina wordt *die*, *die*, *dat* juist als de artikel *die*, ons tegenw. *de*, gedeclineerd (zie bl. 283), met dat onderscheid, dat de genitivus, in den zin van 't Lat. *ejus* en *cujus* genomen, niet *diens* maar *dies* is.

(*) Veel wordt *onder* in zulk een geval bij het verbum gevoegd, b. v. *hen* of *hem ondersien*, *hen ondercussen* enz. Men kan daaruit ons woord *ondertrouwen*, *in ondertrouw opnemen* verklaren. Het is elkâar trouwen, of trouw beloven, even als *ondercussen* (b. v. in *Floris* en *Blancefleur*) elkâar kussen is. Vergel. ook ons *onderhandelen* en het Hoogd. *unterreden* (met elkâar spreken). — Dat intusschen *elcander* of *mallic ander* ook wel gebruikt wordt, b. v. *elc ander cussen*, daarvan hier onder een woord.

Vandaar nog ons *dies-* of *deswege* (d. i. van wege dit of dat). Zelfs staat dit *dies* ook wel als vrouwelijke genitivus, even als *wies*, dat onze Ouden voor ons *wiens* bezigen, tevens vrouwelijk genomen wordt. Zie voorbeelden van beiden bij HUIDEC. op STOKE I. bl. 118. Meermalen toch dient een mannelijk pronomen tevens als vrouwelijk en omgekeerd. Wij zagen dit laatste in het bezittel. meervoudige *hare*, dat zoowel *hunne* als *hare* kan beteekenen. — Voor *dies* of *des* staat soms *das*, b. v. *Flor. en Blancefl.*, vs 3958, en daar HOFFM. — Het indicatieve pronomen *dese* (in het onzijd. *dit* of *ditte*) wordt, gelijk nog tegenwoordig, verbogen. In stêe van het indicatieve *ghene* (Hoogd. *jene*), dat met het ontkennende *ghene* of eigenlijk *neghene*, *enghene* (Hoogd. *keine*, in het Latijn *nullus*) niet te verwarren en nog in ons *deze en gene* (Hoogd. *dieser und jener*) en in *degene*, *hetyene* overig is, wordt veel *gone*, *de gone*, *tgone* geschreven. Zoo zegt MAERLANT, *Sp. Hist.* I. 3, tot Graaf FLORIS V *van Holland: Ghi waert de gone*, *die mi dit werc dede ane vaen* (aanvangen). En in 't riddergedicht *Renout* staat hier boven bl. 176: *gone hoghe casteel*, *die ginder staat*, *daer gone muer al omme gaet*, *met gonen groten grachten*. Voor dat *de gone*, *tgone* (d. i. *dat gone*, ons hetgene) zegt het volk nog wel hier en daar *tgunt*, *de gunne* of *de gonne*. — *Gene* of *degene* of *degone* heeft in den vrouwelijken genit. en dativ. *gener* of *goner*, hetwelk dikwerf tot *gere*, *gore* wordt zamengetrokken, b. v. *op dezere en gere maniere* (op deze en gene wijze), *dergore tale* (diergener taal). — Onze uitdrukking *deze-gene*, b. v. *deze* zeggen dit, *gene* dat, wordt bij onze Ouden ook veel aangeduid door *selc-selc* of *sulc-sulc*. Zie b. v. den *Wop. Mart.*, coupl. 39, waar over den oorsprong der lijfeigenschap eerst gezegd wordt: ZULC *waent*, *dat volc eyghijn comen is van den quaden Cayn* (DEZE wanen, dat lijfeigenen van den kwaden CAÏN afstammen), en dan weer coupl. 41: ZULC *waent*, *dat van den quaden Cam — eighendoeme quam* (GENE wanen, dat van den kwaden CHAM de lijfeigenschap kwam enz.). Dit *sulc* of *selc* (gelijk de laatste spelling in *'t Leven van Jezus* doorgaans voorkomt), hetwelk hier in het enkelvoud gebruikt wordt) laat zich ook door *sommigen* omschrijven, voor welk *sommigen* onze Ouden *som*, *some*, *someghen* of *de some* of *de someghen* zeiden, en dat zij mede wel in den singularis bezigden. Zie hier onder bl. 295. — De vragende Pronomina *wie*, *wat*, *welke* (*), die, even als

(*) De kundigen V. D. BERGH brengt in DE JAGER'S *Taalk. Magazijn* II. 393, ook nog zeker woord *weder* tot onze vragende Voornaamw. in den zin van *wie van beiden* (in 't Latijn *uter*, *utra*, *utrum*). Dit *weder* (met de Engelsche Pronomina en Adverbia *either*, *neither* en *whether* zamenhangende) is echter in de dertiende en veertiende eeuw bijna geheel tot een adverbium geworden en komt doorgaans bloot als het Latijnsche adverbiale *utrum* voor. In dien

die, *dat*, ook relatief gebruikt worden, hebben weinig afwijkends van de tegenwoordige declinatie. Dat *wie* en *wat* in genit. *wies* en niet *wiens* heeft, is reeds gezegd. Het heeft ook wel *wes*, dat de Hoogd. nog in hun *wessen*, bij verkorting *wess*, b. v. *wessen ist das Buch?* (van wien is dat boek?), en wij nog in ons *weshalve*, hetwelk met de vragende *w* tegen *des-* of *dies-* of

---

zin, of wel als het Latijnsche *nec-nec*, of ook wel *sive-sive*, hebben de Hoogduitschers het nog in hun *weder* en *entweder*, b. v. *Ich weiss nicht, wer es gethan hat,* ENTWEDER *er*, *oder ein anderer* (d. i. OF hij OF een ander; in het Engelsch *whether he or another;* in het Latijn *utrum ille*, *an alius*); *Es ist* WEDER *schön noch gut* (NOCH schoon NOCH goed; in 't Latijn *nec pulcrum*, *nec bonum*). In de meeste voorbeelden (een paar uitgezonderd) die HUIDECOPER op STOKE I. 24, van dit *weder* bijbrengt en die vermeerderd zouden kunnen worden, heeft het bloot die adverbiale kracht. Verg. ook de regels uit *Reinaert* hier boven, bl. 271, WEDER *si lelic sijn ofte scoen.* Het *weder-no*, hetwelk de Heer v. D. BERGH in DE JAGER'S *Mag.* uit de *Clausule van der Bible*, in de plaats WEDER *werende* NO *vliende*, als pronomen bijbrengt, is weer louter adverbiaal *noch-noch* (*nec se defendens*, *nec fugiens*). Zuiver pronominaal is de uitdrukking *haer* NEWEDER (d. i. geen van hen beiden, in 't Lat. *neuter eorum*, in 't Engelsch *neither of them*), die ik in *Floris en Blancefl.* vs. 3698 vinde. En zoo ook het *weder*, dat in den *Wap. Mart.* c. 60 voorkomt. Men zeide, als men *weder* voor 't Lat. *utrum-an* gebruikte, of *weder-of*, of wel *weder-so*, b. v. *weder lelic* OFTE *scoen*, of *weder lelic* so *scoen*, of ook wel, met weglating van *weder*, alleen *so-so;* dit laatste b. v. bij STOKE I. bl. 69:

Al hadden wi anders gheen orconde,
Wanen onse Graefscap begonde,
So van edelen vrien conne,
So van dorpers in den begonne,
So makets (d. i. maket des) ons dese taefle vroet.

(dat is, al hadden wij ook geene andere oorkonde er van, van waar onze Graafschap zijn" oorsprong name, *of* van een edel vrij geslacht, *of* van dorpelingen (lijfeigene boeren), zoo maakt daarvan ons deze tafel kundig). Uit het *Leven van Jezus* zal ik andere voorb. van dit *so-so* en van *weder* hier onder bij de conjunctien aanhalen. Laat mij nog aanstippen, dat ons *ieder* (Hoogd. *jeder*, *jedweder*) met het oud-pronominale *weder* zamenhangt. *Ieder* is eene verkorting van *ie* of *je weder*, en oorspronkelijk zoo veel als »elk van beiden" (*uterque*). Het partikeltje *ie* of *je*, in de meeste oud-Duitsche talen te vinden en daarin *aiv*, *eo*, *io*, *ae*, *ie* enz. luidende, is hetzelfde, dat wij in ons *ie-mand*, *ie-gelijk*, *ie-ts* (oud-Hoogd. *io-wiht*) hebben. Ons *niet* schijnt zoo uit de ontkenningspartikel *ne*, uit het gezegde *ie* en uit *t*,

derhalve overstaat, overig hebben (*). *Wes* lees ik in *Rein.* bl. 246: *Moei, lijf ende goet staet tuwen ghebode*, WES *ic vermach* (d. i. in alles, WAARVAN, d. i. waarover, ik maar magt heb). Zie ook vs. 3741 en 6065. — Voor het relatieve *welke* of *die* vindt men ook wel eens het oud-Gothische *so*, even als de Hoogd. nog wel zeggen *der Mann* (of *die Frau* of *das Kind*), so *mir gesagt hat*, voor DER *of* WELCHER *mir gesagt hat.* Dus lezen wij dit *so* b. v. hier boven bl. 49 in de plaats uit den *Rijmb.*: *Nu hore* WIE SO (d. i. letterlijk: wie die) *wil daer naer* (in het Latijn *nunc audiat quicunque* of *quisquis velit* of *vult.* En zoo *Sp. Hist.* I. bl. 13: *Van allen quaden menscen thovet* so *es Caym*, waar *so*, geloof ik, voor *dat* staat: *dat is Cain.* Verg. hier ook *wien so* in coupl. 28 van *Wap. Mart.* Indiervoege meen ik ook het *so wat so*, d. i. *al wat ook*, te kunnen uitleggen, dat bij STOKE I, bl. 45, voorkomt, en waarover men HUIDEC. zie, die meer voorbeelden heeft, doch den aard van dit *so* niet regt begrepen schijnt te hebben (†). Des te beter GRIMM. Hij graaft deszelfs diepste wortels in een aantal dial. op. Allergemeenzaamst is die uitdrukking *so wie so* voor *al wie* in het *Leven van Jezus*, b. v. bl. 46: So WIE SO *hoert mine leringhen* enz. Ook in *Flor. en Blancefl.* — Voor *die*, relatief genomen, staat bij STOKE wel *de.* Zoo b. v. hier boven bl. 112: *Als deghene*, DE *begheerden hem te werne*

---

verkorting van *wiht* (een ding), zamengetrokken; van welk *niet* de genit. *niet-s* thans als substantief voor het Latijnsche *nihil* genomen wordt. Soms echter is *niet* bloot zamentrekking van *ni-wiht.* Verg. hier GRIMM III, 51, 67, 735, die met eene allerverwonderlijkste geleerdheid en scherpzinnigheid soortgelijke pronominale vormen in de Duitsche talen van de oudste tijden aan heeft nagegaan. *Vir incomparabilis doctrinae summique atque fere divini acuminis ingenii!* Over *ni-wiht* zie men hem III. 64, en over *niets*, dat eene verkorting van *niets-niet* schijnt, III. 68, waar HUIDECOPER wordt aangehaald.

(*) Dit *des* in deshalve is niet eene verkorting van *dezes*, gelijk de verdienstelijke CLIGNETT *Bijdr.* 412 meent, maar de mannel. en onzijd. genitivus van het pronomen en den articulus *die*, *die*, *dat.*

(†) Ik geloof, dat dit *so wat so* letterlijk is *al wat*, *dat*, wat men in het Latijn zou kunnen uitdrukken door *quidquid*, of wel door *quodcunque*, b. v. in *Ferguut:* So WAT SO *hem quam te voren* (*quidquid* of *quodcunque illi obveniret*). In dien zin schijnt HUIDECOPER het ook te verstaan, doch hij zegt niet wat dit tweederlei *so* eigenlijk is, namelijk half en half een oud adverbium en pronomen. Even eens is 't met *so wie so* (*quicunque*). Voor *so wie so* en *so wat so* zei men ook bloot *so wie*, en *so wat* of *so welc*; of wel *wie so* en *wat so.* Het *so wie* komt nog telkens in onzen Statenbijbel voor, b. v. Lev. I. XV. *So wie die dinghen aenroert sal onreyn sijn.*

enz. (d. i. als degene, DIE of WELKE begeerden zich te weren). Zoo ook op dezelfde bl.: *Daer quam oec mede menich man*, DE *ic ghenoemen niet en can*, en op vele andere plaatsen.

Dit zij *tot een klein staultje* hier genoeg over onze Pronomina. Hoe de zoogenaamde numerale en onbepaalde onder dezelve, als b. v. *eenige*, *sommige*, *menige*, *beide*, *geene*, *zoodanige*, *iegelijk*, *vele*, *alle*, *velerlei*, *allerhande*, *enkele*, *andere*, *elkander enz.* oudtijds waren, zullen wij in de volgende afsnijding, waarin wij iets over onze Numeralia of Telwoorden zeggen, even aanroeren. Men kan dergelijke Onbepaalde Voornaamwoorden toch evenzeer Pronominale of wel Onbepaalde Telwoorden noemen. Laat mij hier nog aanstippen, dat het woord *zelf*, *zelve*, oudtijds, even als thans, dikwerf bij sommige Pronomina gevoegd werd, b. v. *ic self*, *hi self*, *die-* of *deselve* enz. Ons onderscheid echter tusschen *dezelve* en *dezelfde* is onbekend. Het eerste moet voor beiden dienen, b. v. *Sp. Hist.* I. 9: *God maecte des selves dages* (d. i. op denzelfden dag). Tevens wordt dat laatste *die-* of *dezelve* niet zoo veel gebruikt als thans, en vooral zullen onze Ouden niet zoo geheel buiten noodzaak *deszelfs* of *derzelver* voor *zijn* en *haar* bezigen als tegenwoordig wel geschiedt, en waarover men mijne Aant. op de *Kakographie*, bl. 153, vergelijke. Van den anderen kant echter komt na de bezittelijke Voornaamwoorden *zijn*, *mijn*, *uw*, *haar* enz. doorgaans *zelf* voor, waar wij thans *eigen* zeggen. B. v. in plaats van ons *zijn eigen hof*, *zijn eigen leven*, *haar eigen land* enz. zeggen MAERLANT en anderen *sin* of *sins* SELVES *hof* of *huus*, *sins* SELFS *lif*, *haer* SELFS *lant*, en in *Reinout*, bl. 56, *sijns* SELVES *coninerike*. Enkel wordt echter ook *eigen* wel gebruikt, b. v. *Sp. Hist.* II. bl. 223: *hare eighine kint*.

g). Iets over onze oude Telwoorden of Numeralia en over onze numerale en onbepaalde Pronomina.

Ten aanzien van onze Numeralia cardinalia, ordinalia, distributiva, adverbialia en multiplicativa uit de dertiende en veertiende eeuw valt weinig bijzonders op te merken, daar zij nagenoeg van denzelfden aard waren als nog tegenwoordig. *Een*, *twee*, *drie* enz. werden misschien soms wat meer gedeclineerd, b. v. *met hem tienen* (met hun tien) bij STOKE, schoon wij ook nu nog die declinatie wel aantreffen in uitdrukkingen, als b. v. *met zich twee*EN, *met ons tien*EN, *een wagen van zess*EN (zwakken genitivus of dativus van *zes*, en waarvoor BILDERDIJK ergens verkeerd *van zess*E wil geschreven hebben), *driërlei wijn* (d. i. wijn van drie soorten), *kwart voor acht*EN enz. Soms plaatste men oudtijds het substantief, dat bij het cardinale telwoord behoorde, in den tweeden naamval, en dan vóór hetzelve. Zoo

b. v. zegt in *Reinaert*, bl. 14, de Haan *Cantecleer* tot Koning *Nobel* den Leeuw: *Ic hadde jongen sonen achte ende jongen dochtren sevene*, in welke twee regels men dat *jongen* niet als een' comparativus, maar als den regelmatigen adjectivalen genit. plur. (waarvan hier boven, bl. 280) aan moet zien (*). In plaats van de ordinaalgetallen *de vijfde*, *de zesde* vindt men veel *de vijfte*, of ook wel *vijchte* of *vichte*, *de zeste* (b. v. *Sp. Hist.* I. 9: *des vijfts daghes*, (d. i. op den vijfden dag). Ook staat voor *zevende*, *negende* enz. vaak *zevenste*, *neyenste*, *tienste*, *elefste*, gelijk wij trouwens nog *de achtste*, *de twintigste*, en niet *de achte*, *de twintigde* zeggen. *De tweede* (HUIDEC. op ST. III. 462 heeft eene plaats, waarin *de tweeste* staat) wordt in het oud-Nederl., even als in de meeste oud-Duitsche dialekten en in het Latijn, dikwerf door *de andere* uitgedrukt. Zoo lezen wij in de inhoudsopgaaf van den *Sp. Hist.*, bl. 5: *die ander bouc* voor het tweede boek, en bl. 7: *Gods werc up ten anderen dach*. Laat mij hier ook aanstippen, dat volgens CLIGNETT, *Teuthon.*, bl. 81, onze Ouden niet, gelijk wij, *twee* AAN *twee*, maar *twee* EN *twee*, b. v. twee en twee eten, dansen enz. zeggen, gebruikende zij voorts het telwoord *beide* of *bede* niet bloot van twee, maar ook van meer personen of zaken. B. v. in de plaats hier boven, bl. 39, uit den *Rijmbijbel*, zegt JACOB tot JOZEF: *Zal ic ende dine broedren* BEIDE *ende dijn moeder di anebeden?* (d. i. u aanbidden). Hier slaat *beide* op twaalf personen. Tevens wordt bij dat *beide*, en zoo ook bij *alle*, dikwerf het adverb. *gader* gevoegd. Zie b. v. MELIS STOKE hier boven bl. 271: *Twee kinden*, *diene* BEDE GADER *minden* (d. i. die beiden te gader hem beminden. Dit *beide gader* zoude tegenwoordig vreemd klinken, schoon *allegader* of *allegâar* (waarvan ons een *allegâartje spelen*) nog niet onbekend is. Zoowel dit *alle* en *beide*, als ook *vele*, *eenige*, *sommige* en al dergelijke Onbepaalde Tel- of Voornaamwoorden of wel Pronominale Adjectieven, hebben nog tot op den huidigen

(*) Op dezelfde wijze lezen wij in de plaats hier boven, bl. 124, uit JAN van HEELU aangehaald: *Dus bleven daer* DIRE (d. i. dier) *bruedere viere* (d. i. dus sneuvelden daar die vier broeders). Vergelijk over die genitivale constructie GRIMM IV. 745, die echter van onze taal zwijgt en wiens voorbeelden ook meer tot partitieve constructien betrekking hebben. In dit geval toch zullen wij ook nog den tweeden naamval bezigen b. v.: *Twee haren broeders* (d. i. *twee onder hare broeders*). Integendeel onze Ouden zeggen vaak: *Twee hare broeders*, gelijk HELU t. a. p.: *twee hare broeder bastaerde*, en V. VELTHEM, bl. 131 hier boven: *Som sine cnape* voor sommigen zijner knapen. Zelfs HOOFT, *Nederl. Hist.*, spreekt nog wel zoo, gelijk mijn voorm. leerling Dr. W. HECKER in zijne voortreffelijke uitgaave van dit werk II, bl. 375, leert.

dag toe den zoogenaamden sterken genitivus op *r* (waarover hier boven, bl. 280) behouden, want wij kunnen zeggen *allen menschen liefde*, *beiden vrouwen schoonheid* enz. enz. Hieruit volgt, dat men dus strikt genomen ook in nominat. plur. zou moeten schrijven, niet: *allen dachten*, *velen meenden*, maar *alle dachten*, *vele meenden*, schoon het gebruik in dezen, even als in andere substantivisch genomene adjectiva, de *n* heeft ingevoerd. Vergelijk bl. 282. — Voor de uitgangen *hande* en *lei*, b. v. *allerlei*, *velerhande*, die tegenwoordig dikwerf aan de zoo even gemelde Telwoorden *alle*, *beide*, *vele* enz. gehecht worden, en die ook, (met name de eerste) onzen Ouden niet vreemd zijn, gebruiken zij bij die telwoorden en andere adjectieven dikwerf *tiere*, *slachte* en *konne*. Zoo b. v. bij STOKE, VELTHEM enz. *alretiere spise* (allerhande spijs), *menighertiere minne* (menigerlei liefde), *menigher conne sin* (menigerlei zin); *enigherslachte wisen* (op eenigerlei wijze) enz. enz., waarover HUIDEC. op ST. II. 564. II. 37. III. 229 enz. Het oudtijds vooral sterk in zwang zijnde *tiere*, dat eigenlijk zoo veel als *van tier* (d. i. van aard) beteekent en met het werkwoord *tieren* (b. v. de boom wil niet *tieren*, niet aarden) zamenhangt, hebben wij thans nog maar overig in ons *goedertieren* (d. i. van goeden aard, goedaardig), waartegen het nu verouderde *quadertieren* overstond. *Konne* en *slachte* zijn ons *kunne* en *geslacht*. Dat ook ons *hande*, gelijk wij zeiden, onzen Ouden niet vreemd is, blijkt onder anderen uit hun *erande*, *gerande*, zamengetrokken uit *enerhande*, *ghenerhande*, waarover HUIDEC. op ST. I, 120 en elders. Wat men voor die achtervoegselen in de overige oudere en nieuwere Duitsche talen zoo al gebruikte, kan men bij GRIMM lezen. — Doch springen wij op andere Numeralia en Pronomina indefinita en adjectivalia, of hoe men ze noemen wil, over! — *Enighe* (*nonnulli*) is als het tegenwoordige. *Ettelijke* (*aliquot*) heb ik niet of zelden aangetroffen. Van *sommige*, in 't Lat. *quidam*, *nonnulli*, is bl. 290 reeds met een woord gesproken. Men had er *som*, *some*, *somen*, of het met het achtervoegsel *ig* gevormde *somech* voor, en gebruikte het, even als *sulc* of *selc* (*talis*), ook in singulari, b. v. *Sp. Hist.* I: 9, *beesten van someghen aerde*. Dikwerf, gelijk b. v. in *'t Leven van Jezus*, zeide men voor *somighe* ook met den artikel DE *somighe*, welk DE *somighe*, even als DE *dese*, men zelfs nog enkel wel in onzen Statenbijbel vindt. Verg. over *som*, *some* hier CLIGN. *Bijdr.*, HUIDEC. op ST., HOFFM. op *Flor. en Blancefl.* enz. enz. — Of *enkele* (Platduitsch *enteln*, in het Hoogd. *einzeln*) bij onze Ouden voorkome, is mij niet levendig. Ons *geen*, *gene* (in 't Lat. *nullus*) luidt dikwerf met de ontkenningspartikel EN*geen* of NE*geen* of soms NIENE*geen*, b. v. *'t Lev. v. Jez.*, bl. 4: *Mar sine* (d. i. *si en*) *hadden* EN*gheen kint*, en bl. 100: *harre* NIENE*gheen* (hunner geene). Trouwens ons oud en tegenwoordig *geen* (niet te verwarren met *gene* in *deze en gene*, waarvan bl. 290) is oorspronke-

lijk eene verkorting, niet zoo zeer van *ne-een* (dat is, niet een), als van *nech-een* (oud-Hoogd. *nech-ein*, *nich-ein*, *ne-hein*, waaruit ook in die taal, bij afkorting, *chein* en het tegenwoordige *kein* (ons geen) gesproten is). Later schijnt dat oude ontkennende *neck* (Goth *nih*) met de ontkenningspartikel *ne* vermengd, gelijk GRIMM met uitstekende scherpzinnigheid door een aantal oud-Duitsche talen en dialekten heen ontwikkeld heeft. — *Geen* (*nullus*) herinnert mij *niemand* (*nemo*). Onze Ouden schrijven daarvoor doorgaans *nieman* of *niemen*, b. v. *Sp. Hist.* I, 1: *Nieman en wane no en peinse* (niemand wane noch denke). En te regt, want *nieman* (STOKE heeft ook *man* alleen) is uit *ne-* *ie-* en *man* zamengesteld en dus zoo veel als niet eenig man. *Ie* te weten is een oude partikel, die wij in het oudere IE-*gelijk*, het nieuwere IK-*der* (*) enz. ook nog hebben. Het gezegde *iegelijc*, *yegelijc* of *jegelijc*, (in *'t Lev. v. Jez.* vind ik bl. 105 en elders den merkwaardigen Angelsaks. vorm *ighwelc*) het Latijnsche *quisque*, *unusquisque* uitdrukkende, is niet zoo menigvuldig bij onze Ouden als *elc*, dat dezelfde beteekenis heeft en waarvoor STOKE I, 21, *elcman* heeft in den regel: *dat mach elcman proeven wale.* Bij

(*) Zoo ook, gelijk ik hier boven bl. 291 zeide, in ons *iets* (in 't Lat. *aliquid*), dat, volgens GRIMM III. 51, 67, 735, uit dit *ie* (Goth. *aiv*) en uit het oud-Duitsche *wiht*, Goth. *vaihts*, (d. i. een ding) is zamengetrokken, en in de dialekten hier *eowiht*, daar *iowiht*, ginds *iawiht* enz. en vervolgens *ieht*; *iet* luidde, gelijk ons *niets* oudtijds *neowiht* was. Onze Ouden schrijven doorgaans *iet* zonder *s*, van welk *iet* het thans meer gebruikelijk *iets* eigenlijk de genitivus is, even als in 't Latijn *nihili* van *nihil*. Zoo schreef men ook *niet* in plaats van *niets*. B. v. *Floris en Blancefl.*, vs. 1318: *Si levet, daer es* niet *int graf* (zij leeft, daar is niet*s* in het graf). Zie vele andere voorbeelden bij HOFFMANN in zijne uitgaaf van dat riddergedicht. Ons *iets* heet in de dertiende en veertiende eeuw en later ook wel *ietwat*, of wel *iewet* (*Reinaert* bl. 5), op dezelfde wijze als de Hoogduitschers tegenwoordig voor iets ETW*as* zeggen, in welk woord de syllabe *et* echter niet van denzelfden oorsprong schijnt als ons *iet* in IETW*at*. Ook ons *niets* wordt in *Floris en Blancefl.*, vs. 823 en 3165, door *niewet* (hetzelfde als *nietwat*) uitgedrukt, b. v. *van rouwen mach si* NIEWET *spreken* (van droefheid kan zij niets spreken). In *'t Leven van Jezus* vind ik wel *niwents* en *niewens*. Over de zonderlinge spreekwijze *iets iet* en *niets niet* zie men HUDEC. op ST. III, 462. Hij legt het laatste door *geenzins*, het eerste door *eenigzins* uit. Trouwens in dien zin wordt *iet* alleen ook wel genomen, b. v. bij STOKE III, 379 en II, 270, en bij meer anderen. Nog zeggen wij wel *ik ben* IETS *ongesteld*. Zie over dat *iets iet* en *niets niet* in andere dialekten GRIMM en SCHMELLER, *Bayer. Wörterb.*

denzelfden Schrijver II, 246, lezen wij ook *elkerlijc* in den zin van elk hunner of elk van hen beiden. De plaats luidt: *Maer si scieden met goeden vreden Ende* ELKERLIJC *voer te lande enz.* Zie ook *Sp. Hist.* II, 180. In die beteekenissen wordt echter meer *huerlijc* of *haerghelijc* gebruikt, van welk woord HUIDEC. op STOKE II, 189, voorbeelden bijbrengt, die met een aantal dergelijke vermeerderd zouden kunnen worden. Vooral heb ik HAERLIJC veel in *Floris en Blancefl.* gevonden, b. v. vs. 2702: *Hondert bisanten* (zekere munt) *sette* HAERLIJC (d. i. elk hunner). *Si setten haer spel ende begonsten* HAERGHELIJC *te spelen, als si wel consten.* Vs. 3498 staat *uwerlijc* voor elk uwer. Voor *elk* of *elkeen* zeide men ook veel *manlijc*, of bij zamentrekking *mallijc*, *mallic*, *malc*. Zoo b. v. in *Bedied. v. d. Misse*, bij HUIDEC. op ST. III, 62: *Dat dit elker* MANLIJC (elkeen) *seit*, en in *Walewein* ibid.: *Dat siere* MANLIJC ANDREN *custen* (waar » manlijk anderen" voor ons tegenwoordig *malkander* staat). Bij STOKE zelven III, 62 lezen wij: MALLIC (d. i. elk) *kent hem zelven wale*, en in *Reinaert* vs. 1578: *Ende die gebure quamen uut ende maecten grote niemare* MANLIC ANDREN, *dat daer ware in 's papen spiker een wulf gevaen* (dat is, en de geburen liepen uit en maakten malkander de groote nieuwmaar of tijding bekend, dat een wolf in 's Priesters spijskamer, voorraadzolder (Hoogd. *Speicher*) gevangen was). En zoo op vijftig andere plaatsen. In al soortgel. woorden op *lijc* heeft de terminatie *lijc* den zin van *ieder*, gelijk GRIMM II. 569 aantoont. HUIDECOPER heeft dus uit *manlijc*, *manlic* of *mallic*, gevoegd bij *ander*, volkomen naar waarheid ons *malkander*, hetzelfde als *elkander*, afgeleid. Hoe de Hoogl. VISSCHER op *Ferg.* 261 hier aan twijfelen kunne, begrijp ik niet. GRIMM III, 34, zij scheidsman. — Merkwaardig is hierbij, dat onze Ouden dit *ander* dan veel nog afgescheiden van *malc* en *elc* en met het verbum, (naar dat de zin vereischt) of in het enkel-, of in het meervoud schrijven, b. v. bij HELU, hier boven bl. 122: *Daer* ELC ANDREN *van hen sochte* (dat is, daar elk hunner den anderen zocht, waarvoor wij thans zeggen zouden: daar zij elkander zochten). En zoo in *Walewein* bij HUIDEC. op ST. III, 63: *Want si scoten menich quareel* (pijl, schicht) MALLIC *op* ANDEREN (dat is, op malkander). Zie hier boven ook bl. 176 in *Renout:* MALLIJC *verbinde* ANDREN *sine wonden* (dat is, men verbinde malkâar de wonden). Juist ter snede zijn ook de volgende verzen, die HUIDEC. t. a. p. uit het onuitgegeven riddergedicht *Walewein* aanhaalt en ik hier ter helft meedeel: *Elc clagede sere van hem beden* (dat is, van hen beiden) *dat si* MALLING *andren niet vertroesten mochten in dat verdriet.* ELC *clagede* ANDREN *meer dan hem selven* (welk laatste beteekent: zij beklaagden elkâar meer dan zich-zelve). Men ziet, hoe veel licht het lezen onzer oude Schrijvers over den oorsprong van vele woorden verspreiden kan. Zien wij dit in *elkander* en *malkander*, wij

zien het ook in *zoodanig*, *dusdanig*, dat, even als ons *zulk*, *zulke*, of oudtijds veel ook *selc*, *selke* (waarvan reeds hier boven bl. 290), en als ons *dergelijke*, het Latijnsche *talis* of *ejusmodi*, uitdrukt, gelijk wij met *hoedanig* en met *welk* het Latijnsche *qualis* of *cujusmodi* aanduiden, (b. v. *qualis* of *cujusmodi vir est*, welk een man is hij?). Dit *zoodanig*, *dusdanig*, *hoedanig* staat namelijk voor *zoegedaan*, *dusgedaan*, *hoegedaan*. Doorgaans worden die woorden aldus door onze Ouden geschreven. Zie b. v. *Flor. en Blancefl.* vs. 627, waar van een' gouden drinkkop gezegd wordt: *Die nu* ZOOGHEDANEN *maken soude* (dat is, wie nu zoodanig een maken zoude), en in dat zelfde riddergedicht op negen andere plaatsen. Zoo haalt HUIDEC. op ST. III, 462, uit eene vertaling van BOETIUS de woorden aan: *Niemant*, HOE GHEDAEN *hi margen werdt*, *heden wel gheweten can* (d. i. niemand kan heden weten, hoedanig hij morgen worden zal). Zie ook II, 261. Voor *dusdanich* heeft STOKE II, 379, *dustaen*, en III, 465, *duschedaen*. In de *Heimel. der Heimel.* vind ik vs. 2105 *dusghedaneghe* en in *'t Leven van Jezus* het echt oud-Duitsche *sosghedaen* en *aldosghedaen*, gelijk men er ook *aldosten* en *alsosten* voor *zulkeen* in aantreft. Ook *sos vele*. Dit SOS leeft nog in ons: *De een wil 't* SUS, *de ander zoo*. Wij zien, voor het overige, dat de groote HUIDEC. op ST. II, 261, teregt *danig* met *gedane*, hetwelk onze Ouden voor *gedaante* zeiden, in verband brengt, en dat *hoedanig* b. v. dus eigenlijk beteekent: van wat gedaante, hoe gedaan of gemaakt iets is. De stam is het werkwoord *doen*.

Meer ware hier over onze onbepaalde Pronomina en Numeralia aan te stippen, maar hoe ik mij ook, als in een rijglijf, gelijk Pruissische Officieren, inpers, en slechts het gewigtigste *extremo digito* aanroer, nog dijen deze Aant. veel te veel uit. Gaan wij tot de Verba over.

h). Iets over onze Verba of Werkwoorden in de dertiende en veertiende eeuw.

Dat men oudtijds vele Verba simplicia of enkelvoudige Werkwoorden bezigde, waarvoor wij thans afgeleide of zamengestelde (*derivata et composita*) gebruiken, is hier boven bl. 262 reeds aangestipt. Ook dat sommige Voorvoegselen aan de verba dikwerf eene andere beteekenis hadden. Ten aanzien verder onzer oude verba, in onderscheiding van de tegenwoordige, valt op te merken de meerdere ongelijkvloeijendheid (gelijk TEN KATE, of het meer sterke, gelijk GRIMM het noemt) hunner conjugatie. Wij zien daardoor het gevoelen van beide deze uitmuntende taalkenners bevestigd, dat de ongelijkvl. of sterke vorm van conjugéren de oudste in de Duitsche talen is. Zoo zeggen onze oud-Nederl. Schrijvers nog of vaak of soms *ic loech*, *ic dwoech*, *ic run*, *ic stan*, *ic wrac*, *ic sieu*, *ic hal*, *ic lac*, *ic seep*, *ic spien*, *ic qual*, *ic woet*, *ic riec*, *ic waf*, *ic wiec*, *ic*

schiet, *ic moel*, *ic loet*, *ic begar*, *ic balch*, *ic dorsch*, *ic kiet*, *ic ghewoech*, *ic biec*, *ic stiep*, *ic besief*, *ic waf*, *ic bolch*, *ic claf*, *ic miel*, *ic bien*, *ic rieu* (*) enz. voor *ik lachte*, *ik dweilde* of *waschte* (van *dwaghen*), *ik rende*, *ik steende*, *ik wreckte*, *ik zaaide*, *ik heelde* (d. i. verborg), *ik leekte* of *lekte*, *ik sijpte*, *sijpelde*, *ik spande*, *ik kweelde* (d. i. kwijnde), *ik waadde*, *ik raakte*, *ik weefde*, *ik waakte*, *ik scheidde*, *ik maalde*, *ik laadde*,

---

(*) Het is niet noodig bewijsplaatsen aan te voeren; men kan ze overal bij onze oude Schrijvers vinden, en vergelijke (behalve over sommigen in 't bijzonder den doorschranderen HUIDECOPER, CLIGNETT enz.) over het geheel der verba TEN KATE den grooten, en GRIMM den nog grooteren, schoon TEN KATE altijd de eerste geweest is, die op de aloudheid der ongelijkvl. conjugatie in alle Duitsche talen opmerkzaam heeft gemaakt. GRIMM intusschen, dat wonder van onzen tijd, heeft met duizelingwekkende geleerdheid en scherpzinnigheid dit alles nog meer ontwikkeld. — Een paar plaatsen slechts als voorbeelden der voormalige ongelijkvl. conjugatie! Zoo zegt in *Wap. Mart.*, c. 55, het oog tot het met hetzelve twistende hart:

Therte sweech, ende toghe sprac:
Mi dunct, dat u zins gebrac, (dat is, *dat het u ontbrak aan zin*)
Vrouwe coninghinne!
Dat ghi mi tyet (*aantijgt*) u onghemac,
Want noyt van mi tuwart LAC (*naar u toevloeide*)
Een stof (*een stofje*), al quaemt mi inne enz.

Hier staat *lac* voor leekte, vloeide. En in *Floris en Blancefl.*, vs. 2973, lezen wij van een meisje, dat de groote vriendin van een ander was: *Si was ooc so wel haer ghespele* (speelnoot), *dat dene der ander niet en* HAL (dat is, dat de eene niets verborg of verheelde voor de andere). HAL staat hier voor *heelde*, en van daar de oude spreekwijs *in hale* of *in der hale* voor in 't geheim. — In de plaats uit de *Disp. v. onzer Vr.*, hier boven bl. 260 in de noot aangehaald, staat *qualen*, *die hi* QUAL. *Qual* is hier het imperf. van het onzijd. werkw. *quelen*, *qual*, *gecwolen*, in den zin van kwijnen, ziek zijn en dat door VONDEL nog wel gebruikt wordt, die dan echter niet *ick kwal*, maar *ick kweelde* zegt. Van het oude imperf. *qual* komt ons subst. *kwaal* (ziekte, ongemak) en ons gelijkvl. werkw. *kwellen*, *kwelde*, *gekweld*, in den zin van iemand *doen kwelen* of kwalen *doen* lijden. De Belgen bezigen het partic. *gekwolen* nog wel, dat beter te verdedigen is dan hun in een letterk. blad door mij aangetroffen *prak* voor *preekte* of *predikte*. Zie Aant. op de *Kakogr.*, bl. 159. — *Spien* voor *spande* staat in *Ferguut*, vs. 1082, 1084; ook bij HELU, in *'t Leven van Jezus* en elders. In 't laatste is ook *bien* voor *bande* (*exsulabam*). Over *sieu* voor *zaaide* zie men CLIGNETT *Bijdr.* — *Sed haec suffecerint!*

ik begeerde, *ik belgde*, *ik dorschte*, *ik heette*, *ik gewaagde*, *ik bakte*, *ik stapte*, *ik beseefte*, *ik weefde*, *ik belgde*, *ik kleefde*, *ik maalde* (schilderde), *ik bande*, *ik rouwde*. De participia, als ze in gebruik zijn, zijn dan ook doorgaans ongelijkvl., gelijk sommige dier participia die ongelijkvl. nog behouden hebben; b. v. wij zeggen wel *ik lachte*, *ik maalde*, in plaats van *ic loech*, *ic moel*, maar nog altijd niet *ik heb gelachT*, *gemaalD*, maar *gelagchEN*, *gemalEN*, b. v. ik heb koffij gemalen. Zoo ook wel *ik bakte* in plaats van *ic biec*, *ik wreekte* voor *ic wrac*, maar niet *ik heb gebakT*, *gewreekT*, maar *gebakkEN*, *gewrokEN*. Hier en daar is de vokaalwisseling (*ablaut* noemen haar de Hoogduitschers) in de praeterita der ongelijkvl. verba ook iets anders dan thans, b. v. voor ons *ik stiERf*, *wiERf*, *wiERp* enz., van *sterven*, *werven*, *werpen*, staat *ic staERf*, *waERf*, *waERp*; voor *ik dronk*, *ik sprong*, *ic dranc*, *ic spranc* enz. enz. — Met dat al, men treft ook enkele verba aan, die, schoon thans ongelijkvl., door onze Ouden gelijkvl. gebruikt worden. Dit geldt van het misschien niet echt-Duitsche *prijzen*, alsmede van *wijzen*, dat *ic prijsde*, *wijsde*, *geprijst*, *gewijst* voor ons *ik prees*, *geprezen* heeft, b. v. *Heimel. der Heimel.*, vs. 2101: *So werdt* (d. i. wordt) *die Heere daaromme* GHEPRIJST, *dat hi lieden so wel* GHEWIJST *heeft te siere heimelichede* (dat is letterlijk: zoo wordt de Heer of Vorst daarom geprezen, dat hij de lieden zoo wel gewezen heeft naar zijne verborgenheid). Zie *wijsde* ook *Wap. Mart.*, c. 3, *ghewijst* c. 15, *volprijsde* (voor volprezen) c. 27. Ook van *zenden* vindt men vaak *ic zendde* of *zende* in plaats van *ic zond*, b. v. bij STOKE II. 350: *De Grave* SENDE (d. i. zond), en zoo bij HELU en elders dikwerf. Vergel. CLIGNETT *Bijdr.* — *Treckeden* voor *trokken* komt insgelijks veel bij STOKE voor, b. v. II, 283: *De verraders* TRECKEDEN *te samen*. Hij heeft echter ook wel het ongelijkvl. *si traken* (d. i. *trokken*). — Dat de participia van sommige ongelijkvl. en van enkele onregelmatige verba hun voorvoegsel *ge* vaak wegwerpen, is hier boven, bl. 260, reeds gezegd. Zoo doorgaans, of veel, of soms, *comen*, *vonden*, *geten*, *bleven*, *worden*, *brocht* voor *gecomen*, *gevonden*, *gegeten*, *gebrocht*. Het substantivale en hulpwerkwoord *zijn* heeft, behalve *geweest* of *gewesen*, in het participium ook veel *ghesijn*, bij verkorting *sijn*, en wordt op zijn Fransch en Engelsch met *hebben*, niet op zijn Hoogd. en Italiaansch, en gelijk nu bij ons, met *zijn* geconjugeerd. Dus lezen wij bij STOKE II, 284: *Dat si te Romen* HADDEN GHESIJN (dat zij te Rome geweest waren). Voor den subjunctivus *dat hi si*, *dat si sijn*, vindt men ook wel *dat hi wese*, *dat si wesen*. Zie HUIDEC. op ST. II, 285. Voor *is* wordt, met de gewone permutatie van *i* en *e* (zie bl. 257), zeer veel *es* gelezen. De eerste persoon van het enkelvoud van *sijn* heeft dikwerf *ic bem* voor *ic ben*, de tweede is *du best* of *du bist*. In het *Leven van Jezus* echter, bl. 166, vind ik: *Du* SIJS *sijn yongre* (gij zijt zijn discipel).

Ook in de *Cl. v. d. Bibl.* c. 40. Het meeste overige in *zijn* is als tegenwoordig. *Hebben* heeft *ic heb*, *du heves* of *heefs*, soms *du hebbes* en *hebste*, het laatste b. v. in *Reinaert* vs. 7341: *Du* HEBSTE *mi mijn huut doorwont*, en vs. 7321: *Al dattu hier* HEBSTE *geseit* (*). De derde persoon is *hi hevet* of *heeft*. In het overige is weinig of geen verschil met de conjugatie van onzen tegenwoordigen tijd, behalve dat alle tijden in dit *hebben* en in alle overige verba nog den tweeden persoon des enkelvouds bezitten, die met het pronomen *du* thans verloren is (vergelijk bl. 286). Zoo conjugeerde men b. v. regelmatig *ic hadde*, *du hadDES*, *hi hadde* of *had*, of (bij STOKE ook wel *hadT*) *wi hadden*, *ghi haddET*, *si hadden*; *ic gave*, *du gaves* enz., *ic hore*, *du hores*, *ic lese*, *du leses* enz. Soms, gelijk ik in de noot zeg, heeft men in den tweeden pers. des enkelv. ook *st*. — Doch om tot de hulp- en onregelmatige werkwoorden, waarop ons *zijn* en *hebben* ons gebragt heeft, terug te keeren, tot hen behoort ook *zullen*, waarmede wij 't Futurum vormen. Veel schrijft men daarvoor ook *sulen* of *selen* (dit laatste, en ook wel *solen* telkens in *'t Leven van Jezus*), gelijk *ik sel* voor *ic sal*. Het imperf. is *solde* of meest *soude* en *sou*. *Sullen* heeft soms wel de beteekenis van het Hoogd. *sollen*, in den zin van *moeten*, b. v. *Heimel. der Heimel.*, vs. 637, staat: *Heren* SULLEN *sijn in der hoede*, dat door onzen geleerden CLARISSE te regt verklaard wordt door: Heeren *moeten* zich wachten, die daarbij opmerkt, dat omgekeerd ook *moeten* wel voor *zullen* wordt genomen. Nog meer echter wordt het laatstgemelde *moeten* bij onze Ouden in den zin van *mogen* (welks particip. soms *ghemoghen* is) gebruikt, om daarmede, even als met dat *mogen*, den

(*) Zoo ook *Leven van Jezus*, bl. 15: *troest*, *din du gereet hefST* (de troost, dien gij bereid hebt). Vergelijk hier boven, bl. 242 de noot over den tweeden enkelvoudigen persoon onzer verba, en dat die niet altijd alleen op *s*, gelijk de paradigma's luiden, maar somtijds ook op zijn Hoogd. op *st* uitgaat. — Van *sullen* maakt men veel *du sult*, *du sout* en *du wilt*. Zie b. v. *Leven van Jezus*, *Wap. Mart.* 44 en *Disp. v. d. Cr.* c. 21, waar de Heer V. D. BERGH de lezing van mijn Zutph. handschrift: *du ne souT mijn aenscijn niet besien* noodeloos in *du ne souTS* enz. veranderd heeft. In dat coupl. staat ook *wilTU* voor *wilSTU*, gelijk in *Renout*, bl. 77: *WilTU di*, *puterkind!* (hoerekind). Zoo staat *du wouT*, *Wap. Mart.* 60: *Bericht mi Jacob*, *oftu wouT* (d. i. zoo gij wildet). — Dat voor *hij* of *zij wil* door onze Ouden zeer veel *hi* of *si wilT* gezegd werd, zij hier in 't voorbijgaan aangestipt. Zelfs in onzen Statenbijbel wordt I Kor. XII: 12 nog: *gelijkerwijze hij wilT* aangetroffen. Zie CLARISSE op de *Heimel. der Heimel.*, bl. 269, en de daar aangehaalde *Proeve van Taal- en Dichtk.* I, 80. *SalT* staat ook voor *sal*, b. v. in den *Ferguut* vs. 1527 en daar den Hoogl. V.

Optativus te vormen, b. v. *Reinaert* vs. 6600: *Moei! u ende u jonger* MOET (dat is, moge) *God altoos behoeden!* En zoo op honderd andere plaatsen. Omgekeerd drukt *mogen* ook wel eene *moeten* uit. Voorh. bij CLARISSE, bl. 117, 118, die daar over verschillende beteekenissen van *mogen* handelt. Het hulpwerkwoord *worden* luidt veel op zijn Hoogd. *werden*, en het imperf. is dan *ic wart* of *waert*, welk *wart* door verwisseling van *a* en *o* ook wel weer *ic wort* luidt, zoo als ik mij herinner het wel in het *Leven van Jezus* te hebben aangetroffen. In den zin van *worden* als hulpwerkwoord wordt hier en daar op zijn Deensch ook *bliven* (*blijven*) gevonden. Zie b. v. *Floris en Blanceft.* vs. 3196, 1932, 3226, 2332, en vergel. GRIMM. — Onder de onregelmatige en tevens meer of min tot aanduiding van iets subjunctiefs in den zin dienende hulpwerkwoorden kan men ook *derven* brengen, dat wel op zijn Hoogd. voor *behoeven* gebezigd wordt, b. v. *Diets. Doctrin.*: *Die weldoet, ne derf nergen vlien* (dat is, behoeft niet te vlugten), even als men in het Hoogd. zeggen zou *dürft* of *braucht gar nicht zu fliehn.* Dit *derven* had in imperf. *ik dorst* (HUIDEC. op ST. III, 429) en moet in beteekenis niet verward worden met *dorren*, *derren* of *dueren* ('t laatste in Groningen nog gebruikelijk), hetwelk ons tegenwoordig *durven* (in 't Latijn *audere*) is, en dat in het praesens *ic dar* of *ic dor*, in het imperf. *ic darde* had, welk imperf. HOOFT nog wel in zijne Minnezangen gebruikt, b. v. *'t boefje* DARDE *niet.* Dit *derren* (Eng. *to dare*) is misschien etymologisch evenwel met *derven* van éénen oorsprong, daar men zoowel in Gelderland nog zegt *ik dorst* voor *ik durfde*, als onze Ouden hun *ic dorst* beide voor ons *ik derfde* en *ik durfde* (*carebam et audebam*) soms namen. En ook *Reinaert* vs. 5791 staat *wi dorren*, in den zin van wij behoeven, voor *wi derven.* Wij lezen er: *wi en* DORREN *jagers noch honden duchten.* — Het onregelmatige *doen*, dat voor *ic deet* in imperf. oudtijds ook veel *ic daet* had, wordt naar Engelschen trant enkel wel als hulpwerkw. gebezigd, b. v. bij STOKE III. 421 *doet vonnessen!!* voor *vonnis!* Later evenwel komt dit meer in zwang. — Van andere onregelmatige verba als *gaen*, *staen*, *sien*, *connen*, *dunken*, *denken*, *brenghen* enz. zij ter loops nog aangestipt, dat *gaen* in den imperatief veel *ganc* voor *ga* heeft, gelijk in den infinit. en in het participium soms *gangen* en *gegungen*, b. v. bij STOKE III, 347: *te voet wech ganghen*, en daar HUIDEC. Ook *staen* heeft in den imperatief wel *stant!* b. v. in *'t Lev. v. Jez.* lezen wij *stant op!* In het imperf. heeft het op zijn Eng. veel *stoet* voor *stont.* ST. II, 80. De infinit. is soms *standen*, b. v. *Hem dorste niemand standen vore* (niemand durfde hem staan of weerstaan), ST. III, 35. Voor *standen* zegt men nu altijd *staan*, gelijk wij omgekeerd *vangen*, *ontvangen* zeggen, waarvoor onze Ouden *vaen*, *ontfaen*, *bevaen* enz. zeiden. Ons *zien*, dat uit *sichen* zamengetrokken is, blijkens *ik zag*,

heeft in den imperatief vaak *sich!* voor *zie!* Zoo b. v. in *'t Leven van Jezus*, cap. 203, 27, 183, *sigh hir!* (zie hier!), en *siegs* of *sighs!* voor *zie het!* Ook wel in *Rein.* In *'t Leven van Jezus* staat ook *doch!* voor *doe!* — *Connen* maakt het imperf. wel *conste* (waarvan ons subst. *kunst*) voor *conde*, gelijk zoo ook voor *begen* veel *begonste* en ook wel *begonde* staat (HUIDEC. op ST.), en voor *onde*, imperf. van *onnen* of *annen*, waarvoor wij thans *gunnen* of *gonnen* (*favere*) zeggen, *onste*. *Brenghen* heeft veel *ic brocht*, gelijk *werken wrocht*, het thans verouderde, maar voorheen veel in zwang zijnde *roeken* (dat is, zorgen, ter harte gaan, waarvan *roekeloos* voor zonder zorg of nadenken), *ic rocht*, en het oude *vruchten* (dat is, vreezen, nog in *godsvrucht* over) *ic vrocht* maakt. Zoo kan *ic docht* nu eens een imperf. van *denken* of *dinken* (in 't Lat. *cogitare* of *meditari*), dan van *dunken* (*videri*), dan van *duchten* (*timere*), dan van *doghen*, thans *deugen* (*valere*), en daardoor vrij dubbelzinnig zijn (HUIDEC. op ST. III, 379). In al die woorden wisselen veel *a* en *o*, b. v. *wracht* en *wrocht*, *ducht* en *docht* enz. — Verdere irreguliere of anomale verba laten wij rusten (*). *C'est tout comme aujourd'hui.* — Ten aanzien der geslachten onzer oude verba roeren wij even aan, dat vele tegenwoordige neutra soms actief genomen worden, en zoo ook omgekeerd. Wij moeten kortheidshalve het aanhalen van voorbeelden thans achterwege laten. Zie intusschen den Heer CLAR. op *Heim. der Heim.*, bl. 332. Ook media en reciproca, waarbij niet het pronomen *zich*, maar *hem* of *haar* gebruikt wordt (zie hier boven bl. 289), staan wel in stêe van activa en passiva of omgekeerd. Voorbeelden bij eene andere gelegenheid. Hier ter loops — schoon 't wat verder behoorde — eenige voorbeelden slechts, dat impersonalia soms personalia vervangen. Zoo lezen wij *Wap. Mart.*, c. 8: HABR *ontfermt dinghe en gene* voor ZIJ ontfermt zich over geen ding, en *Leven van Jezus*, bl. 105: MI *ontfarmt dis volks* (dat is, IK heb medelijden of erbarmen met dit volk, (want *barmen* en *varmen*, waarvan *ontfarmen* voor *ontvarmen*, is eigenlijk het zelfde woord, gelijk in het *Leven van*

(*) Men mag hier echter *plegen* nog wel aanhalen, een woord, dat oneindig veel keeren bij onze oude Schrijvers in allerlei beteekenissen, en doorgaans met een' genitivus of wel met een' obliquen infinitivus voorkomt, en dikwerf tot *plien*, *ic plie*, *hi pliet* wordt zamengetrokken. Zoo b. v. *Floris en Blancefl.*, vs. 1940, *als men noch* PLIET, d. i. gelijk men nog pleegt te doen of nog doet. Het imperf. was *plach* en *ploech*, of *ploe* (HUIDEC. op ST. III, 297); het particip. *geploghen* of *geploen*, b. v. *si hadden* DER *minnen* GEPLOGHEN (minnehandel gedreven), waarin *der minnen* een genit. sing. is. Zie bl. 272 en vergel. over *plien* en deszelfs derivata, behalve HUIDEC., CLIGNETT *Bijdr.* 31, en anderen, de breedvoerige Aant. van den Hoogleeraar CLARISSE op *Heimel. der Heimel.*, bl. 118-124.

Jezus telkens te zien is). *Disp. van onzer Vr.*, c. 1, staat van MARIA: *omme sterven mochte* HUER *langen* voor ZIJ verlangde schier te sterven, in welken regel ook het gebruik van *mogen* in dat woord *mochte* opmerking verdient. STOKE heeft II, 283: HEM *begonste slapens lusten* voor HIJ begon lust tot slapen te krijgen, of letterlijk: *begon* TE *lusten des slapens*, want *beginnen* nam veeltijds geen *te* na zich. In *Fl.* en *Bl.* staat 2490 *Het vaect* HEM voor hij krijgt slaap. Ook *twijfelen* is wel eens onpersoonlijk. In het *Leven van Jezus* toch lezen wij cap. 244, *so twifelde hen* SOMEN, letterlijk zoo *twijfelde hunner sommigen*, voor sommigen hunner twijfelden. Men behoeft hier met den Heer MEIJER niet de mogelijkheid eener schrijffout te veronderstellen, want MAERLANT gebruikt (volgens den Heer SIEGENBEEK) *Sp. Hist.* III, bl. 105 en 256, *twifelen* ook wel zoo, en over *hem somen* (d. i. hunner sommigen) zie men hier boven mijne Aant., bl. 288. — De Modi of Wijzen onzer oude verba zijn dezelfde als heden. Geen onderscheid *in vorm, over het algemeen*, tusschen Indicativus en Conjunctivus, want de sluitende *e*, waarmede men dat onderscheid in onzen tijd (in WEILAND's *Spraakl.* b. v.) wel heeft willen, doch niet kunnen aanduiden, even als of *ik had, ik lees* Indicativus, *ik had*DE, *ik lez*E Conjunctivus ware, komt in de meeste gevallen in beide modi evenzeer voor. Niet minder toch schrijven onze Ouden in den Indicativus *ic hebb*E, *ic les*E, *ic hor*E, *hi minn*ET, *hi had*DE, *hi hev*ET, *hi broch*TE, dan *ic heb, ic hat, ic lees* enz. Zij doen het eerste veel meer dan wij thans, want zij beminnen grootelijks in allerlei woorden de sluitende *e*. Vergelijk hier boven bl. 266, 269, en denk aan *ut*E, *av*E, *omm*E, *tot*E, *dor*E, *an*E enz., dat zij zoo dikwerf voor *uit, af, om, tot, door, aan* schrijven. Ook HOOFT doet dit nog wel. Zie HECKER II. 427. Zoo gaat bij hen de Infinitivus ook doorgaans op *e* uit, als hij datgene is, hetwelk men obliquus noemt en uit moet drukken, wat een gerundium of supinum in het Latijn heet. Dit is dus zeer veel het geval als de praepositiën *te, van, in* en soortgelijke, vooral de eerste, hem voorafgaan. Zoo *Reinaert*, bl. 3, *hadde* TE *clagen*E, bl. 5, *hebbe* TE *wroegen*E (aan te klagen), bl. 6, *gelovede* TE *leern*E (beloofde te leeren), bl. 15, *brocht* TE *lesen*E; *Disp. van onzer Vr.*, c. 37, *pliet* TE *geven*E (pleegt te geven), c. 7, IN *merken*E *vast*, c. 10, *die gewout uwes kints moeder* TE *sin*E (het vermogen om de moeder van uw kind te zijn), c. 21, *met mi* TE *leven*E, c. 39, *om* VAN *leven*E (om van te leven), c. 35, *gaen* MET *dregen*E *naer* (met dreigen nagaan of vervolgen), c. 37, *daer men nie ne weet* VAN *sneven*E (daar men nooit of niet weet van sterven). En daarom staat er ook in dat laatstgem. couplet IN *sinen leven*E, wijl *het leven*, even als *het wandelen, het dansen, het zingen*, oorspronkelijk de infinitivus van een verbum en geen primitief substantief is, want het substantief voor *leven* is bij onze Ouden eigenlijk *het lijf* (Eng. *the life*), gelijk wij dat nog hebben

in de spreekwijze *hij heeft er het lijf* (d. i. het leven) *bij ingeschoten.* — Niet altijd echter (wel in *'t Lev. v. Jez.*) nemen zulke gerundieve Infinitieven die trouwens thans geheel verdwenen *e* aan, zelfs blijft die *e* wel weg, als vóór den infinitivus de praepositie *om* zonder een bijgevoegd *te* komt te staan, iets, dat bij onze Ouden niet zeldzaam is. Zoo lezen wij *Claus. van der Bibl.*, c. 2: *Nadien ic wille waken* OM *dichten ende* OM *maken* (niet *om* TE *dichtene*, *om* TE *makene*). Zoo ook *Rein.* vs. 1832: *Tibaert di cater — om stelen ginc* (ging om te stelen). Tegenwoordig zouden wij in zulk een geval zeggen OM TE *dichten en* OM TE *maken*, doch dit OM TE is bij onze Ouden wel soms, maar niet dikwerf in gebruik. Zij bezigen toch voor den obliquen, praepositionélen of gerundieven infinitivus, op deze en gene uitzonderingen na, of *te*, of *om* alleen. Soms ook wel alleen *in*, *door* of soortgelijke praepositien, b. v. in dat zoo even aangehaalde *in merkene vast.* Zelfs hebben zij wel den geheel zuiveren infinitivus, waar wij tegenwoordig altijd of *te* of *om te* voor denzelven plaatsen (*). Zoo b. v. komt zelden of nooit achter *wanen* (*putare*) dit woordje *te* voor, b. v. *Wap. Mart.*, c. 20: *Jacob, menich proeft ende coert* (d. i. smaakt. Verg. KIL.) *der heiligher schrifturen* (verg. hier boven bl. 273, 280) *woert*, (d. i. woorden, verg. bl. 271) *ende* WAENT *sé ghegronden*

(*) GRIMM heeft met verwonderlijke geleerdheid en scherpzinnigheid door alle oud- en nieuw-Duitsche talen den loop nagespoord, dien het gebruik van den infinitivus rectus en obliquus genomen heeft. In het oudste ons in geschrifte bekende Duitsch, het Gothisch, komt de infinitivus met *te* (Gothisch *du*) veel zeldzamer voor dan tegenwoordig, doch men merkt dan, dat van eeuw tot eeuw het gebruik van *te* toeneemt. Eindelijk treedt ook het eenigzins pleonastische *om te* (Hoogd. *um zu*, Engelsch *for at*) te voorschijn, maar daarentegen verdwijnt de aanstaarting der *e* aan den infinitivus na *te*, of de dativisch-gerundieve vorm deszelven, (die trouwens in het Gothisch en oud-Noordsch niet wordt aangetroffen) meer en meer, gelijk die *e* in het Hoogd., Holl., enz. nu geheel weg is. Dat men het vroegere *te levene*, *te horene* of *hoorne*, *te telle*NE of *tele*NE meer of min vormen van oude gerundia (en ook wel van oude supina) kan heeten, blijkt daaruit, dat wij dezelve door het Latijnsche gerundium en supinum kunnen overbrengen, b. v. *met mi te levene* (*mecum vivendo*) *ghelegenheit te leerne* (*occasio discendi*), *van spraken en tonghen te bedwinghene* (*Diets. Doctr.* hier boven, bl. 147), *de sermonem linguamque compescendo*, of liever met het partic. futur. passiv. de *sermone linguaque compescendis — ic come te horene* (*venio auditum*), *scandelijc te segghene* (*turpe dictu*). De Franschen plaatsen in zulke gevallen hunne praepositiën *à*, *de* of *pour* voor den zuiveren infinitivus, b. v. *occasion* D'*apprendre*, *triste* à *dire*, *je viens* POUR *voir*.

(d. i. *waant ze* TE *doorgronden*). En zoo c. 21: WANEN *zi die woerde ghegronden saen* (d. i. wanen zij de woorden spoedig TE doorgronden), *daer die wortele ane staen, gheplant in hemelrike?* in welke versregels de Hoogl. SIEGENBEEK de woorden *ane staen* (d. i. aan hangen, aan gehecht zijn) min gepast in *ave staen* veranderd wil hebben. Dit *ane* of *an staen* komt toch juist schier ook zóó voor in de *Disp. v. d. Cruce*, c. 40 en 22. — *Dunken* (*videri*) neemt insgelijks zelden *te* na zich, b. v. *Wap. Mart.*, c. 70, *die dunken mi misdoene*, voor TE *misdoene*, c. 60, *het dunct mi wesen*, voor TE *wesene*, gelijk *het dochte huer wonder wesen* in de *Claus. v. d. Bibl.* c. 8. — *Beginnen* heeft enkel *te*, maar veelal niet. Zoo niet in *Esopet.* Zoo niet in *Reinaert*, vs. 693: *Hi began briesschen ende dulen* (dat is, hij begon TE snuiven, TE tieren en zich als dol aan te stellen). STOKE I, 41, heeft *begonste stichten* (begon TE stichten). Bij dien kronijkschrijver lezen wij ook, II, 286 en 287, *hiet sadelen* voor *hiet* (d. i. gelastte) TE *sadelene*. — *Bevelen*..... Maar genoeg. Langer kunnen wij ons bij den Infinitivus met en zonder *te* niet ophouden. Ook het weinige, dat verder over de Modi (de Participiën daaronder begrepen) *in onderscheiding der tegenwoordige*, aan te stippen zou vallen, moeten wij overstappen. Deze aanstippingen groeijen mij al lang over het hoofd. Ik wil slechts nog ééne merkwaardige spreekwijze aanroeren, waarmede, behalve met *laet ons* en soortgelijke, onze Ouden wel eens den Conjunctivus uitdrukken. Het is die van *weten*, waarvan de doorgeleerde HUIDEC. op ST. II, 330, een viertal voorbeelden bijbrengt, b. v. uit den *Walewein:* WETEN *vechten! het es wel tijt* (d. i. laat ons vechten! 't is wel tijd). En zoo WETEN *gaen!* voor laat ons gaan! in 't Lat. *age, eamus!* HUIDEC. zegt niets tot opheldering dezer duistere en mij elders nooit voorgekomene uitdrukkingen. Men vergelijke echter wat GRIMM, *ὁ πανυ*, IV, bl. 89, over het Angelsaksische en oud-Saksische *vuton, vutun, wita*, (d. i. weten) zegt, en zij zal duidelijk genoeg worden. — De Tijden onzer werkwoorden worden in de dertiende en veertiende eeuw grootendeels op dezelfde wijze gebruikt als tegenwoordig. Het Praesens vervangt echter wel eens op eene zeer naieve en tegenwoordig schaars *zóó* voorkomende wijze het Praeteritum, waarvan GRIMM een aantal voorbeelden bijbrengt, b. v. in *Reinaert*, vs. 495, waar, als eerst in den vorm des praeteritums verteld is, hoe *Bruin de Beer* de boodschap van Koning *Nobel* aan den *Vos* op zich heeft genomen, de Dichter dan eensklaps in het praesens volgen laat: *Nu neemt hi orlof* (afscheid) *ende hi sal naken, Daer hi sere sal misraken* (d. i. kwalijk zal varen). En verder: *Nu es Brune op die vaert ende hevet in siere herten onwaert.* Zoo vind ik ook bij V. VELTHEM den aanhef van Cap. 26, B. II: *Nu es die Coninc een blide man* enz. juist in dien trant. — Dat het Perfectum wel met *hebben* gemaakt werd, waar wij thans *zijn* gebruiken,

of omgekeerd, kan het *ic* HEB of *ic* HAD *ghesijn*, in plaats van ons *ik* BEN of *ik* WAS *geweest* bewijzen, hetwelk doorgaans bij onze oude Schrijvers voorkomt en waarvan wij, bl. 300, reeds gesproken hebben. Wat Getal en Personen in onze oude verba betreft, doordien *du*, gelijk wij hier boven, bl. 280, zeiden, nog niet verouderd was, had men ook een' tweeden, ons thans ontbrekenden persoon in het enkelvoud, en de regelmatige conjugatie was *ic geve*, *du geves* (of soms ook, volgens bl. 244, *gevest*, *geveste*), *hi gevet*, *wi geven*, *gi gevet* (of, bij naplaatsing van *ghi* of *gi* en verkorting tot *i*, *gevet-i*, *geefdi*), *si geven*. Men conjugeerde ook wel, zonder de ingevoegde *e*, *du geefs*, *hi geeft* enz., terwijl voorts in de praeterita der gelijkvloeijende of zwakke verba de gemelde *e* na sommige consonanten uitgeworpen werd, na andere, of niet, of onverschillig. Zoo zeide men b. v. *ic maen*DE, niet *ic man*EDE, maar *ic vraech*DE en *vragh*EDE, *ic maec*TE en *mak*EDE beide. Naauwkeuriger laat zich dat *hier* niet uiteen zetten. — In stêe onzer verdubbeling der *t* en *d* in imperfecta, als daar zijn b. v. *ic vas*TTE (*jejunabam*), *ic rus*TTE (*quiescebam*), *ic mel*DDE (*nuntiabam*), wordt doorgaans de enkele consonant geschreven, *ic vaste*, *ic melde* enz. Voor *gaen wi*, *hebben wi*, *slaen wi*, *sijn wi* en soortgelijke Subjunctieven vindt men vaak bij afkorting en dan aaneen *gawi*, *sla wi*, *heb wi*, *si wi* enz. Zie HUIDEC. op ST. III, 164, en verscheiden andere voorb. in de *Disput. v. o. V.* In *Renout* vind ik ook wel *voersi*, *reitsi* voor *voeren si*, *reiten si* enz. — Het *Lev. v. Jez.* heeft wel *hi hee*TT, *hi se*TT enz. voor *hi hee*TET, *hi sett*ET. Zie den Hoogl. MEIJER, bl. 280. De Imperativus neemt in den tweeden persoon geene sluitende *t* aan, als *du*, maar wel, als *gi* voorafgaat, om het even of dat *gi* tot één', dan tot meer personen betrekking hebbe. Dus b. v. in de aanspraak van STOKE tot Graaf WILLEM *van Holland*, hier boven bl. 116 aangehaald, lezen wij telkens *pense*T, *ghève*T, *wees*T, *doe*T, *loen*T! enz., waar wij thans, zonder sluitende *t*, *peins*, *geef*, *wees*, *doe*, *loon!* zouden zeggen, en onze Ouden zulks ook doen, als zij één' enkelen persoon met *du* aanspreken; b. v. in MAERLANT's dichtst. van den *lande van Overzee*, hier boven bl. 91: *Kerstenman!* (Christenman!) *wats* DI *gesciet? slaeps*TU? en dan daarop *peins!* niet *peins*T! enz. In den grond is dit eigenaardiger dan ons tegenwoordig gebruik, gelijk dan ook onze Statenbijbelvertalers na *gij*, om het even tot één' of tot meer personen, altijd den meervoudigen imperatief, d. i. met aangehechte *t*, hebben. Zoo ook de Hoogd., Franschen enz. Voor het overige laten onze Ouden niet alleen (gelijk wij doen) in den imperatief, maar ook in andere modi, het persoonlijk pronomen wel eens bij het verbum weg. Verg. HUIDEC. op ST. III, 220 en elders. Met name vind ik zulks, als zij zeggen, hoe iemand geheeten is, in welk geval het luidt: *hiet* (d. i. *heette*), in plaats van HI *hiet*, b. v. *Reinaert* vs. 602: *Een dorper*, HIET *Lamfroit*, *woont hier*

bi (Een boer, hij heette Lamfroit, d. i. Lamfroit geheeten, woont hier in de buurt). Zoo bij STOKE I, 53: *Dideric* enz. *hadde enen broeder,* NIET *Walgher,* en bl. 63: *Dese Dideric goet ende waert, had een wijf,* NIET *Hildegaert.* Hierbij houde men in het oog, dat hoe hooger men in de Duitsche talen opklimt, hoe meer men soms het pronomen bij het werkwoord zal vinden weggelaten. Het oudste in schrift bekende Duitsch, het Gothisch, gaat hierin schier als het Latijn en Grieksch te werk. Meer durven wij in deze *primae lineae* thans van onze verba niets aanstippen. Over hun veelvuldig regeren des tweeden naamvals of genitivus in het vervolg nog een woord.

i). Iets over onze oude Adverbia of Bijwoorden, in onderscheiding der tegenwoordige.

Onze Adverbia in de dertiende en veertiende eeuw, welke met de Conjunctiën (waarover wij echter nog afzonderlijk een woord zeggen zullen) dikwerf ineen smelten, zijn voor een deel dezelfde als tegenwoordig. Hier en daar vertoonen zij zich echter onder een' wat anderen vorm of beteekenis, of worden door anderen vervangen. — Onder de Adverbia van tijd, waarvan sommigen, even als velen van plaats, in de Duitsche en andere talen uit pronomina zich laten afleiden, wordt *ie* en *nie* op zijn Hoogd. veel voor *ooit* en *nooit* gebruikt, waarbij op te merken valt, dat *nie* ook wel bevestigend voor *ie* genomen wordt, b. v. *Fl. en Bl.,* vs. 521: *Altoos was hem die ghedane* (gedaante) *te voren, boven alle, die hi* NIE *gesach* (d. i. die hij *ooit* zag). *Ooit* en *nooit* is ook in zwang, maar luidt veel *oint* en *noint,* welk laatste *noint* of *noit,* even als *nie,* mede soms affirmatief voorkomt, b. v. *Fl. en Bl.: Die twe ghelieven leden onderlinghe — dat scoonste lijf* (leven), *dat* NOIT (d. i. dat *ooit*) *hadde man ochte* (d. i. of) *wijf.* — Men heeft voorts *emmer, emmeer,* ook *emmertoe* in *'t Lev. v. Jez.,* waartegen *nemmer, nemmeer* of *nemmermee,* soms *nemme* over staat. Hierbij is *altijt* en *altoos,* uit *altoyes* (middel-Hoogd. *alzoges*) zaamgetrokken, ook niet ongebruikelijk, b. v. in *Fl. en Bl.* — *'t Lev. v. Jez.* heeft ook *alghedads.* — Voor ons *toen* (*tunc*) schreven onze Ouden — en nog deden het onze Statenbijbelvertalers — juister *doe* of *doen,* gelijk deszelfs afkomst van het demonstratief pronomen, alsmede het middel-Hoogd. *do* medebrengt. Het met *doe* zamengestelde *noch doe, noch toe,* legt HUIDEC. op ST. I, 139, uit door: tot daar toe, gelijk *tote noch* door: tot hier toe. — Ons *thans* (*nunc, jam*) luidt *te hant* of *te hants,* waaruit *thans* zamengetrokken is, want ons *thans* beteekent, als 't Fransch MAIN*tenant,* oorspronkelijk zoo veel als hetgeen met opzigt tot den tijd ter of bij de hand of voor 's hands, d. i. op het oogenblik aanwezig is of zal zijn. Zoo heeft STOKE III, bl.

281: *Doet was gheseghet ende ghedaen, hiet hi* TE HANTS *eten gaen* (beval hij straks of thans te gaan eten). Verg. HUIDEC. op ST. II, 208. Daarom beteekent *toter hant* wel *tot nu toe*, b. v. *Rein.* vs. 1540: *Hi wast gewent al* TOTER HANT. — Voor *te hants* zeide men ook wel *staphans*, gelijk in de zoo even aangehaalde plaats uit ST. III, 281, de overige manuscripten *staphans* hebben, welk *staphans*, met bijvoeging soms van *up der stat* (d. i. op de plaats zelve), ook voorkomt bij STOKE III, 32: *De Porters, de vernamen dat ende vielen* STAPHANS UP DER STAT *te weren* (d. i. de burgers, die vernamen dat en stelden zich oogenblikkelijk te weer). — Ook *altehant* beteekent in *Fl. en Blanceft.*, vs. 193, in *'t Lev. v. Jez.*, enz., het Hoogd. *so gleich, so bald.* In steê van ons *thans* of *nu* vind ik in het *Lev. v. Jez.*, bl. 173, het oude, merkwaardige *itoe*, dat wel het Hoogd. *itzt* of *jetzt*, *jetzo* zal zijn. — Voorts wordt *mettien* (nog overig in ons *zoo met een*), *met staden* (zie *Renout* en daar HOFFM.), *op der stat* (Hoogd. *auf der Stelle*), *op de stonde*, beide bij STOKE, ook wel voor *te hant* genomen. — *Eer iet lanc* beteekent bij v. VELTHEM vaak *brevi* of *non multo post.* — Voor *daarna* (*postea*) wordt veel *echt*, *echter* of *efter* gebruikt, b. v. in *Fl. en Bl.*, vs. 3742 enz. Ook bij STOKE lezen wij *nu ende echt* voor nu en daarna. Tevens beteekent *echter* wel ons *weder*, *wederom*, *voorts*, b. v. *Fl. en Bl.* vs. 582: *Doe pijnde haer* ECHTER *de vrouwe das* (toen matte zich weer de vrouw daarover af). Tegenwoordig wordt *echter*, dat etymologisch hetzelfde woord als onze praepositie *achter* is, voor *evenwel* (*tamen*) genomen. — *Daarna* heet ook wel *nades* (d. i. nadat) bij onze Ouden. Het gezegde *daarna* herinnert mij ons *sedert* of *sinds*, waarvoor onze Ouden *sident*, *sidert*, *sint*, *seder*, *sit* enz. zeggen. *Sidermeer* beteekent in het *Lev. v. Jez.* en elders *sinds dat*, en voorts *nadien* of *dewijl*, even als wij in ons *nademaal* (dat letterlijk na dien tijd, maar thans het Lat. *quoniam* beteekent), en zoo ook in ons gezegde *dewijl* voor *omdat*, denzelfden gang der gedachten kunnen opmerken. Denk ook aan het Hoogd. *sintemal.* Bij *sidermeer* valt mij *hedemeer* in, zamengetrokken *hemer*, dat in de Tooneelsp., waarvan bl. 227, *heden* of *van daag* beteekent. — Sommige tot den tijd betrekking hebbende adverbia worden met *ing* en *ling* (*inc* en *linc*) gemaakt, die dan echter in plaats van, zoo als tegenwoordig, eene *s*, vaak eene *e* op het einde aannemen, b. v. *niewinghe* en *nieuwelinghe* voor ons *onlangs*, in het Latijn *nuper*, in het Hoogd. *neulings.* Zoo *cortelinghe*, thans *kortelings*, waarvan het tegenovergestelde *langleden* (d. i. lang geleden, in den zin van lang reeds, of van 't Lat. *jamdiu*, *jamdudum*) in *Reinaert*, vs. 1936, voorkomt. De Wolf zegt daar van den Vos: *Ne gebrake ons een strop*, LANGELEDEN *wiste sijn crop, wat sijn achterende mochte wegen* (d. i. ontbrak ons een strop niet, reeds lang zou zijn hals weten, hoe zwaar zijn achterste wel wegen moge).

Eenige regels vroeger, vs. 1916, komt daar in *Reinaert* de zeldzamere uitdrukking *tjaermeer* voor. Er staat *Hine wert gevangen tjaermeer*, dat de kundige WILLEMS door: in geen jaar meer uitlegt, doch hetwelk mij eer hetzelfde schijnt als het door hem uit het *Lev. v. Jez.*, bl. 209, aangehaalde *tsar meer*, dat daar in de woorden: TSARMEER *en sal ic u nit heeten knecht*, ons *voortaan*, het Latijnsche *deinceps*, schijnt te beteekenen. Verg. mijn' geëerden Ambtgenoot MEIJER, Aant. op *'t Lev. v. Jez.*, bl. 379. — Ons *dikwijls* (*saepe*) luidt nog vaak *dicke* of *dicken*, ook wel *dicwilen*, welk *wilen* (zoo veel als *temporis mora*, *vel vices*) voor *eer*, *eertijds* (*prius*, *antea*, *olim*) gebruikt wordt, gelijk wij trouwens nog *wijlen Burgemeester* voor weleer, eertijds, in der tijd Burgemeester zeggen. — Door *onthier ende* drukte men soms het denkbeeld van tot dien tijd toe of tot dat, in 't Latijn *donec*, *eo usque*, uit, b. v, in *Fl. en Bl.*, vs. 1082: *Doe en wilde hijs* (d. i. *hi des*) *niet gheloven hare*, ONTHIER ENDE *sijt hem swoer*, d. i. tot dat zij 't hem zwoer. Verg. HUIDEC., GRIMM, HOFFMANN enz. — *Tilic* of *tilike* (uit *tidelike* zaamgetr.) is ons tegenwoordig *tijdig*, *in tijds*. — Genoeg van Tijdsadverbia. Ik heb slechts dit en dat, hetwelk van het huidige verschilt, opgenoemd. — Onder de adverbia van plaats verdienen *ieweren*, *nieweren*, *niewers*, *niewerinc*, *niewerincs* opmerking, waarmede het Latijnsche *usquam*, *nusquam*, ons *ergens* en *nergens* wel wordt uitgedrukt. In STOKE vind ik dat *ieweren* enz. niet. Ook niet in *Reinaert*, maar WILLEMS heeft, bl. 287, uit eene oude fabel *niegerinc* voor nergens. Somwijlen komt er *el* of *els*, ons tegenwoordig *elders*, bij, b. v. *els ieweren* (elders ergens), *nieweren el* (nergens elders, in 't Latijn *alicubi* en *nullibi*); het eerste b. v. in de, bl. 56, aangehaalde Prol. van den *Sp. Hist.*: *Hier vint hijs meer in rechten ware*, *dan* ELS IEWEREN *openbare*. — In onze volkstaal leven die *iewers* en *niewers* nog. *'t Lev. v. Jez.* heeft *iewent* voor *niewent*, ook *irghen* en *nirghen*, welk laatste (als nog bij 't volk ons *nergens*) ook wel voor *niets* genomen wordt. *El* of *else*, zeiden wij, beteekende *elders*; het beteekent ook *anders* (even als nog in het Engelsch *else*), b. v. EL *ne ghene* (anders geen), EL *dan* (anders dan). Zie HOFFM. op *Fl. en Bl.* Dit *el* of *else* hangt door het Gothisch *alis* (een ander) met het Latijnsche *al-ius*, *al-ias*, het Fransche *ailleurs* en soortgel. woorden zamen. Voor *el*, in den zin van *elders*, staat bij MAERLANT ook wel *elswaer*, en in *Fl. en Bl. elre*. Zie ook *'t Lev. v. Jez.*, dat tevens wel voor elders *itwer* heeft. Het oude *el* is nog in ons EL-*lendig* overig, dat *elderslandig* en daarom voorheen in ballingschap beteekende. — Voor *hier* (in 't Lat. *hic*), mede in den zin van *naar hier* (in 't Lat. *huc*), zeide men in het oud-Holl. veel *her*, *here*, *haer* of *hare*. Zoo b. v. *haerwaert* in *Rein.* voor ons *her-*, dat is, hierwaarts; want dit *waert* (het Lat. *versus*) gebruiken onze Ouden, vooral HELU, VAN VELTHEM en anderen, achter

duizenden van woorden, b. v. *hinderwaert* (achterwaarts), *tafelwaert* (tafelwaarts), *toewaert* — in *Fl. en Bl.* — voor toekomstig (Hoogd. *künftig*, Eng. *toward*). En in *Ferguut* staat *te watrewaert*, *te Ferguutwaert*, *te hemwaert*, *ten ridderwaert*, *ten cnapewaert* enz. — Maar om tot *haer* voor *hier* terug te keeren, 't staat ook in *harentare* (d. i. hier en daar), hetwelk telkens bij STOKE voorkomt en zamengetrokken is uit *haer ende daer* (hier en daar), gelijk *dorentore* uit *door ende door*. Zoo zeide men ook wel *haer ende geins*, letterlijk *hier en ginds*, b. v. *Fl. en Bl.*, vs. 1650: *Si loeghen* (lachten) *ende spraken* HAER ENDE GHEINS, welk *gheins* hetzelfde is als *ghinder* of *ghindre*, dat van het pronominale *gene* in ons *deze en gene* afstamt en dus zoo veel als »naar GENE (in het Hoogd. *nach* JENER) plaats" beteekent. *Ginds* en *gene* hangen toch op dezelfde wijze zamen, als in het Lat. het adv. *illic* met de Pron. *illic* en *ille*, in het Grieksch *ἐκεῖ* met *ἐκεῖνος*. Dat *haer ende gheins* luidde ook wel *weder ende ghens*, waarvoor KILIAAN *weder ende weynt* (*ultro citroque*) heeft. Over *weder ende voort* zie men HUIDEC. op ST. II, 209. — Voor ons *van daar* (*illinc*, *inde*) zeide men wel *danen*, b. v. *Rein.* vs. 272: *Dat seide, die gistren* DANEN *quam*. Wij hebben dat *danen* nog in ons *van daan*, Hoogd. *von dannen*; overig, dat misschien hetzelfde als *van daar* is, gelijk HUIDEC. in zijne *Pr.*, meen ik, heeft aangetoond. Zoo staat het oude *wanen* voor *van waar*, of voor hetgeen de Hoogd. tegenwoordig *von wannen* noemen. Zie b. v. *Fl. en Bl.*, vs. 2117. STOKE heeft voor *wanen* het verkorte *wan*, I, bl. 60: *Want icker anderé niet of vernam*, WAN *hi was of* WAN *hi quam*. Dit *wan* beteekent ook wel *waarom*, *waarom niet?* doch dan is het zamentrekking van *wat en*, of *watten?* en gelijk aan het Latijnsche *quid? quidni?* — Al die adverbia van plaats *waar*, *daar*, *wanen* enz. zijn van pronominalen oorsprong en worden daardoor ook zoo dikwerf als pronomina gebruikt, b. v. »de menschen, *waarvan* ik u gesproken heb," dat is, »*van welke*," even als in het Latijn soms *unde* voor *de quibus* of *a quibus* staat. Zie VOSSIUS. — Eene adverbiale uitdrukking van plaats is nog het *op hore* of *op hoer*, bij STOKE III, 296, in *'t Lev. v. Jez.*, c. 116, bij v. HELU en elders, dat mijn Ambtgenoot MEIJER beter dan HUIDEC. door: ter zijde, afzonderlijk uitlegt. *'t Lev. v. Jez.* heeft *van henen* voor van hier. — Ten aanzien der Tel-Adverbia zij aangestipt, dat in plaats van *maal* of *malen*, b. v. *tweemaal*, *driemaal* enz., waarmede wij even als met *keer* en *reis* (*één keer*, *twee keer*, *één reis* enz.) (*),

(*) Welke woorden, als b. v. *sinth*, *sit*, *stunt*, *gang*, *time* (d. i. tijd, in 't Engelsch), *gebot*, *bot*, *schlag*, *ritt*, *strich*, *rung*, *fahrt*, *buff*, *pees*, *skoff* enz., in andere oud- en nieuw-Duitsche talen en dialekten zoo al gebezigd worden, om dat denkbeeld van *hoeveelmaal?* (*quoties?*) uit te drukken, heeft GRIMM III, 230 en volg.,

tegenwoordig het Latijnsche *bis*, *ter*, *quater*, *quinquies*, *sexties etc.* uitdrukken (want van *één* kunnen wij met bijvoeging van *s eens*, d. i. éénmaal (*semel*), maar niet van *twee* en *drie* ook *twees* en *dries*, d. i. twee- en driemaal, maken), onze Ouden doorgaans *waerf* of *waerven* gebruiken, b. v. *anderwaerven*, *driewaerven*, *vierwaerven* enz. Dit *werf* is evenwel, vooral in den deftigen stijl, ook thans nog niet ongebruikelijk, b. v. »*honderdwerf*, *duizendwerf* heb ik u gebeden en gesmeekt."

Onder de Vragende Adverbia (*adverbia interrogandi*) wordt voor ons *hoe* ook wel eens op zijn Hoogd. *wie* gebruikt, b. v. *Fl. en Bl.*, vs. 552: »*Vrouwe! seit hi: en wetti*, WIE *ic ben dus wonderlike comen an dese dinc* (weet gij niet, *hoe* ik zoo wonderlijk aan dat ding gekomen ben). Andere voorbeelden bij CLIGNETT, Voorr. voor den *Teuth.*, bl. 38. — *Hoe* of *op welke wijze?* heet ook wel *welcsins* (zie *Fl. en Bl.*); want met dit *sins* maken onze Ouden vele composita. — Dat *wan* (uit *wat en* zaamgetrokken) soms *waarom niet*, *ei waarom*, *wat dan*, *hoe nu*, beteekent, is reeds gezegd. In *Reinaert* staat er wel *wattan?* (d. i. wat dan) voor, b. v. vs. 245: WATTAN? *soe was sciere genesen* (Hoe nu, of wel nu, zij was spoedig genezen, of wel bevallen. — Ons *waarom?* (*cur*, *quare*) wordt ook door *twi* (Eng. *why*) uitgedrukt, b. v. meer dan eens in de *Disp. v. onz. Vr.*: TWI *moet dat leven doet ontfaen?* (waarom moet het leven den dood ontvangen? Eng. WHY *ought life to receive death?*). Vaak vindt men 't ook in *Reinaert* en elders. Dit *twi* is uit *te wie* (middel-Hoogd. *z-wiu*) zamengetrokken. — Onder de Adverbia van Ontkenning hebben wij van *niet* hier boven met een woord gesproken. Van de ontkenningspartikel *en* of *ne*, die in den stijl onzer oude Schrijvers zulk eene groote rol speelt, een woord straks afzonderlijk. Bij *neen*, uit *ne* en *een* zamengesteld, voegen onze Ouden gaarne een pronomen, b. v. hebt gij gewandeld? *neen* IK; een zegstrant, welken wij nog zelfs in de vragen en antwoorden van onzen Heidelbergschen Catechismus aantreffen. Zoo is het bevestigende *ja* veel *ja* IC, *ja* WI enz., welk *ja ic* tot *jaic* dan wel zamensmelt, b. v. *Fl. en Bl.* 1340: *Vrouwe! seit hi:* »*sechdi mi waer?*" »JAIC," *seit si*, *al sonder vaer* (vrees). Indiervoege wordt *ja het*, *neen het* tot *jaet*, *neent*. Zie *Wap. Mart.* en *van onzer Vrouwen droefh.*, en verg. HOFFMANN, GRIMM en anderen. Ook HUIDEC. op ST. II, 519, die daar voorbeelden van *neens*, *jaes* en *jay* voor *neen si*, *ja si* en *ja hi* heeft; het laatste b. v. uit *Limborch*: »*Es die man*

---

met verwonderlijke geleerdheid nagespoord, waarbij hij tevens van het Fransche *fois* (uit het Lat. *vice* gesproten), b. v. in *deux fois*, *trois fois*, alsmede van het Ital. *volta*, *volte*, van het Poolsche en Russische *raz*, *razij* enz. ter loops melding maakt. Men vergelijke ook SCHMELLER, *Bayer. Wörterb.* II, 562.

verwoet? ic wane in trouwen, JAY (ik geloof waarlijk, ja ic). — Over *niet niets* voor geenszins, gelijk over *iet iets* voor eenigzins is hier boven bl. 296 gesproken. Van *no* en *noch* (in 't Lat. *nec*) hier onder bij de conjunctien. Voor *toch* wordt steeds *doch* gevonden.

Laat ons nog enkele staaltjes van zulke Hoegrootheids- en Hoedanigheids-adverbien bijbrengen, als thans niet of op eene wat andere wijze in zwang zijn. Merkwaardig is het veelvuldig gebruik van *harde*, *haerde* of *herde* voor ons tegenwoordig *zeer*. Zoo zeide men *harde wale* voor zeer wel, en in het begin van *Reinaert*, luidende: D WILLEM, *die vele boeken maecte*, *Daer hi dicke omme waecte*, *Hem vernoide* SO HAERDE ENZ., staan deze laatste woorden voor ons tegenwoordig: hem verdroot zoo ZEER. Men vindt ook *harde sere* voor veel of heel zeer. Dit *haerde* wordt dus op dezelfde wijze gebruikt als der Franschen *fort*, dat insgelijks sterk of hard beteekent, en even als het Latijnsche *valde*, hetwelk uit *valide* (d. i. sterk, krachtiglijk) gesproten is. HARDE *wise* (thans zeer wijs) is in het Fransch FORT *sage*, in het Latijn VALDE *sapiens*. — Een ander niet zelden, evenwel niet overal, voorkomend adverbium is *cume*, dat ons *naauwelijks*, in 't Latijn *vix*, beteekent, b. v. *Rein.* 768: *Sulc quene* (zulk eene vrouw), *die van ouden* (ouderdom) CUME *enen tant hadde behouden*. De Hoogd. zouden zeggen: *die* KAUM *noch einen Zahn behalten hatte*, want dit *cume* leeft nog in het Hoogd. *kaum*. — Zoo leeft nog in het Engelsche *soon* (d. i. dra, spoedig, Hoogd. *bald*) het adverb. *saen*, dat wij met die beteekenis van *ras* of *aanstonds* meermalen in onze schriften der dertiende en veertiende eeuw ontmoeten, b. v. *Lev. v. Jez.*, bl. 86, waar de dochter van HERODIAS tot HERODES zegt: *Ic wille*, *dattu mi nu* SAEN *ghefs Van Baptists hoeft in enen platele* (schotel), en zoo bl. 148: *also* SAEN *alse*, voor: zoodra als. Dit *saen* is dus een van die menigvuldige adverbia en adverbiale uitdrukkingen, waarmede onze Ouden het denkbeeld van spoed aanduiden en waarvan wij er, bl. 128, een aantal hebben opgenoemd. — *Geheel*, *geheelenal* (*omnino*) wordt veel door *al*, *almetal* of ook *albedal* (waartegen ons nog levend *nietmetal*, *niemendal* over staat) en tevens wel bij STOKE door *al rene*, dat zoo veel als ons *schoon op* zegt, gelijk voorts door *als ende als* (zooveel als *alles en alles*) uitgedrukt. Het laatste heeft b. v. STOKE I, 34, waar van de lijfeigene Friezen gezegd wordt: *Waren si so eighin* ALS ENDE ALS, *Dat si strop droeghen om den hals*; (d. i. waren zij *zoo geheel* lijfeigenen, dat zij stroppen om den hals droegen). Vergel. HUIDEC. op ST. II, 557. — Voor *bijkans* vind ik in *Reinaert* wel *volna*, en in *'t Lev. v. Jez.* het woord *welna*. Van *bet* voor beter en van *mee* voor meer in het dikwerf voorkomende *min no mee* (min noch meer) behoeven wij niet te spreken. In *machscien* of *machgescien*, (HUIDEC.

op ST. II, 380) of *maschien* (*Lev. v. Jez.*) zien wij den waren oorsprong van ons *misschien*, dat daaruit verbasterd en dus letterlijk zooveel is als: het mag of kan geschieden, het is mogelijk. De Franschen zeggen nagenoeg op dezelfde wijze *peut-être*, dat is, *il peut être*. In plaats van *machscien* hebben MAERLANT (*Sp. Hist.* II, 150), DIDERIK VAN ASSENEDE en anderen ook wel *machlichte* (d. i. het kan of mag ligt gebeuren). En zoo drukken andere Duitsche dialekten het op soortgelijke wijzen uit. — De Hoegrootheids- en Hoedanigheidsadverbia, die door middel der uitgangen *lijc*, *inc* en *linc* gemaakt worden, hebben, even als soortgelijke Tijdsadverbia (waarvan reeds gesproken is) en sommige adverbiaal genomene adjectieven, veel de sluitende *e*, b. v. *galinghe* of *varinghe* (spoedig), *goetlike* (lieflijk, bevallig, waarvan ons *goelijk*), *ghenendelike* (dapper), *oghelinge* (met eigen oogen, b. v. in *Fl. en Bl.* vs. 1342: *Ic salt di doen sien* OGHELINGHE). En zoo *qualike*, *sekerlike*, *ghenadelike*, *openbare*, *sochte* (zachtjes), *zere* (zeer), *schiere* (schielijk), *stille* of *stillekine* (stilletjes), *al scoenkine*, zijnde dit 't zelfde als *bi* of *met liever lade*, denkelijk ons *van liever lede*, en bij STOKE III, 138 te vinden). Voeg hierbij *lise*, d. i. zachtjes, Hoogd. *leise*, en waarvan HOOFT in den *Gerard v. Velsen liselijn* voor zoetjes heeft; voorts *dankelike* (dankbaar) enz. enz. In *Ferguut* wordt die sluitende *e* van zulke adverbia ook wel op zijn middel-Hoogd. *en*, b. v. *verbolgeliken*, *vreseliken*, *dapperliken*, *pisselingen* (druipelings). — Bevestigenderwijze gebruiken onze oude Schrijvers zeer veel adverbiale uitdrukkingen, als daar zijn, *trouwen*, *introuwen*, *entrouwen*, *te waren* of *twaer* of *waren* of *das waer* of *wareit*, (zie *Wap. Mart.*) *semmi* enz., waarbij men *sonder waen* of *sonder wanc*, *sonder saghe* enz. enz. voegen kan, die ons thans zeer stopwoordachtig voorkomen, destijds het echter minder waren en uit de zucht dier Schrijvers voortsproten om toch hunne verhalen van verdichte fabelen te doen onderscheiden. Vergelijk HOFFMANN, *Hor. Belg.* VI, 205, en zie hier boven bl. 160. *Trouwen*, *introuwen* of *entrouwen!* (waarvan bl. 261), in het middel-Hoogd. *entriuwen*, in het Fransch *ma foi!* hebben wij nog in ons *trouwens* overig, gelijk de Hoogd. in hun *traun!* welke laatstgemelde taalbroeders zoo ook uit hun oud *se wahr*, bij ons *te waren*, en zamengetrokken, als b. v. in *Reinaert*, wel *twaer* luidende, hun *zwar* gemaakt hebben, b. v.: *Sie ist sehr hübsch*; ZWAR, *man wird sagen*, *sie hat zu grosse Füsse und abscheuliche Zähne* (Zij is zeer mooi; 't *is waar*, of, *wel is waar*, men zal zeggen, zij heeft te groote voeten en allerleelijkste tanden). — *Semmi* of *sem!* is eene vloekende of liever biddende bevestiging, die men vooral b. v. in *Ferguut*, *Renout* en soortgelijke riddergedichten bloot soms als stopwoord aantreft, b. v. in *Renout*, vs. 1727: *Ic sal u vier deniers* (penningen) *geven*, *elcs daghes*, SEMMEIN LEVEN! Zie ook

1054, 1166, 1507, 1734. Dit *semmi* schijnt volgens HUIDEC. op ST. II, 470, waarbij men GRIMM (*) en anderen vergelijken kan, uit *so help mi God!* verbasterd te zijn. Immers, voor *so help mi God!* (of de Heiligen, of het Heilige graf, of MARIA) vindt men ook wel *selp mi God!* En dit *selp mi* schijnt vervolgens nog weer tot *semmi* ingekrompen, want zoo vindt men *semmi theylich graf! Semmi die goede Meije* (MARIA)! enz. Eindelijk gebruikte men *semmi*, ja zelfs *sem* geheel alleen. Voor *so helpe mi God!* vindt men ook wel *verghave* (d. i. gave) *God!* Invoegsels, Lezer! al zoo stichtelijk als het *Goddem!* dat de Engelschen steeds in den mond hebben en ons gemeen hen in zijn *Godd*-- napraat. — Maar het wordt hoog tijd, dat wij de Adverbia laten varen. Wij hebben er ons al weer veel langer bij opgehouden, dan de titel *Taalkundige* AANSTIPPINGEN noodig maakte. Thans een paar woorden over deze en gene onzer oude Conjunctiën, een taaldeel, dat met de Adverbiën en Praepositiën soms zeer ineenvloeit.

k). Iets over deze en gene oude, thans of niet gebruikelijke, of wat anders gebruikte Conjunctiën (Voeg- of Koppelwoorden).

Tot die Conjunctiën, wier beteekenis, gelijk wij daar zoo even zeiden, ook adverbiaal soms is, behoort ons *maar*, dat, als conjunctie, voor het Latijnsche *sed*, als adverbium, voor het Latijnsche *tantum*, (ons *slechts*, het Hoogd. *nur*) genomen wordt. Onze Ouden, schoon *maar* veel gebruikende, schreven in plaats van hetzelve ook wel *neware*, b. v. *Ferguut: Hi zere vliet*, NEWAER *mijn Heer Pertseval volchde heme al overal* (Hij vlugt zeer, *maar* enz.). Zie meer andere plaatsen bij HUIDEC. op ST. I, 371 en III, 27. Uit dit *newaer* schijnt *maer* verbasterd. Met wisseling toch van *w* in *m*, werd voor dat *newaer* ook wel *nemaer* gezet, gelijk b. v. in denzelfden *Ferguut* en bij *Reinaert* vs. 447 (en zoo ook vs. 3740): NEMARE *het ware ons te lanc* (d. i. MAAR het zoude ons te lang zijn) en dit *newaer* en *nemaer* werd vervolgens tot *waer* en *maer* afgekort, waarvan echter alleen het laatste in gebruik is gebleven (†). Dat men het eerste wel gezegd heeft

(*) Behalve in zijne *Deutsche Grammatik*, handelt JAKOB GRIMM bepaaldelijk ook in het tweede zijner drie reuzenwerken, namelijk in de *Deutsche Rechtsalterthümer*, bl. 895, over de uit de oud-Germaansche regtsformulieren gesprotene uitdrukkingen *sammir, selmir, slemmir, semmir Got!* allen verkortingen van *so mir Got helfe!* Zie ook HOFFM. op het ridderged. *Renout* bl. 109.

(†) Dikwerf komt echter dat *neware*, *nemare*, *waer* niet voor. In verscheiden schriften heb ik het geheel niet gevonden. STOKE, meen ik, heeft het niet. Ook niet *Fl. en Bl.* Ook niet het *Lev.*

kunnen plaatsen bewijzen als b. v. uit *Ferguut: Hi ware bleven doot ter stede*, WAER (d. i. maar) *die scilt dedene verbouden* (deed hem zich verstouten of verharden). Vergel. HUIDEC. op ST. III, 27 enz. Bij het aangestipte over *maer*, *mar* of *mer* zij hier gevoegd, dat bepaaldelijk door de uitdrukking *maer dat* onze Ouden dikwerf *behalve dat*, of, zoo als zij ook zeiden, *sonder dat*, en voorts ook wel *ten zij dat* of *ten zij* te kennen geven, waarvan HUIDEC. op ST. I, 505, een' vloed van voorbeelden bijbrengt. Ik voege er uit de *Claus. v. d. Bibl.*, c. 12, bij: *Alle waren wi verloren*,

---

v. Jez. Intusschen, het staat mij voor, dat ik het zelfs bij onzen grooten TEN KATE in de achttiende eeuw nog enkel heb aangetroffen. De plaats is mij ontschoten. Dat *neware* uit de aloude negatiepartikel *ne* of *en* en het imperfect *ware* bestaat, en het zelfde is als ons tegenwoordig *ten ware*, hetwelk uit *het en*, of *het ne ware* is zamengetrokken, en zoo veel als: *ware het niet* beteekent, weet men. Het daaruit verbasterde *maar* laat zich in de zinsnede b. v. »ik wilde wel, MAAR ik kan niet" dus omschrijven: »ik wilde wel, NE WARE, d. i. WARE HET NIET, dat ik niet kan of konde." Men heeft andere afleidingen van *maar* beproefd, maar deze van den schranderen HUIDEC. en die door BILDERDIJK en GRIMM ook aangenomen is, is zeker de ware. De groote GRIMM bedriegt zich, voor het overige, als hij III, 280 schijnt te meenen, dat wij alleen *maar* hebben om het Latijnsche *sed*, *verum*, *vero* enz. uit te drukken. Wij hebben ook *doch*, vroeger *edoch*, (in *'t Lev. v. Jez.* *idoch*, Hoogd. *jedoch*). Dit tegenwoordige *doch* echter, (niet met het tegenw. *toch* te verwarren) benevens onze conjunctie *maar*, kunnen wij alleen aan het begin van een' zin, niet tevens *in* denzelven plaatsen. Wij missen dus eigenlijk eene partikel om volkomen juist het Latijnsche *autem* en *vero* uit te drukken. De Hoogduitschers zijn in dat opzigt rijker, daar zij hun *aber* op tweederlei wijze, namelijk *en* vooraan, *en* in een' zin, gebruiken kunnen. ABER *er sagte* (SED *dicebat*), *er* ABER *sagte* (*dicebat* AUTEM of VERO). Evenwel dient in zulk een geval *echter* ons tot een goed surrogaat, b. v. *Hij* ECHTER *zeide*. De Engelschen zijn het armst. Zij hebben voor ons *maar* en *doch* alleen hun *but*. — Behalve *aber* — en voeg er het door GRIMM verzwegen *jedoch* bij — hebben de Hoogduitschers ook nog *allein* en *sondern*, welk *sondern*, in den zin van *maar*, enkel ook wel bij onze Ouden schijnt voor te komen. Zie een bewijsplaats bij HUIDEC. op ST. I, 536, die echter meer Platduitsch dan Hollandsch is. *Maar* vind ik in plaats van *dan* of *behalve*, *Lev. v. Jezus*, bl. 84, gebruikt: *Ende engheen en wart geganst van allen*, MAR *allene Naaman*. Hier laat het zich ook weer in *ten ware* oplossen, en tevens ziet men, hoe ons adverbium *maar* in den zin van *slechts* uit de conjunctie *maar* voortspruit. »Niemand werd genezen, SLECHTS alleen Naaman."

MER DAT *God wilde te storen in deser vrouwen di viande* (d. i. *ten zij*, of *zoo niet* God in of door die vrouw de vijanden wilde of had willen vernietigen). En uit *Fl. en Bl.* vs. 783: *Hi es van so hoghen geslechte, dat ic sijns werdech niet en bem*, MAER DAT *hi mi meint ende ic hem.* Zie ook vs. 2123, 2418. — Als adverbium in den zin van *slechts* (in 't Latijn *tantum*, Hoogd. *nur*) vind ik *maer* bij onze Ouden niet veel gebezigd, schoon men er evenwel niet te sterk op drukken moet, als GRIMM het in die beteekenis alleen als Nieuw-Nederl. schijnt te beschouwen. In een paar plaatsen onder anderen uit *Fl. en Bl.* namelijk, vs. 829 en 3587, heeft het kennelijk dien zin en wordt ook door HOFFMANN te regt met het Hoogd. *nur* vertaald. — Onder de redegevende conjunctiën is *want* (in 't Lat. *nam*) in de dertiende en veertiende eeuw reeds in volle fleur, gelijk het de Hoogd. toen ook hadden, die er nu *denn* voor gebruiken. Het Latijnsche *enim* drukken wij door *toch* uit, b. v. *Hij toch* was van oordeel (*Ille* ENIM *judicabat*), welk *toch*, in wat beteekenis ook genomen, bij onze Voorvaderen, zelfs nog in den Statenbijbel, altijd *doch* luidde, gelijk zij ook geen onderscheid tusschen ons *nog* (*adhuc*) en *noch* (*nec*) maakten. *Want* heeft ook wel eens de beteekenis van *dewijl* of *omdat*, in welk geval er vaak *ende* voor gevoegd wordt, b. v. *Lev. v. Jez.* bl. 12, waar van JOZEF, den man van MARIA, gezegd wordt: ENDE WANT *hi een gherecht mensche was, so ne woude hise nit in syne gheselscapen ontfaen* (EN OMDAT hij enz.). Zoo staat *mar want* voor maar omdat bl. 80, en bl. 110 *want* alleen: WANT *wi dine glorie hebben ghesien, wat es dan dat?* enz. (OMDAT of nademaal wij uwe glorie gezien hebben, hoe komt het dan, dat enz.). Zie ook STOKE II, 108 en 558. Het zoo even gemelde *ende want* komt veel voor in den *Clerc van de lage landen*, waarover bl. 241 hier boven. Gelijk *want* wel in plaats van *omdat* bij onze Ouden genomen wordt, zoo neemt *opdat* soms bij hen de beteekenis van *indien*, of wel van *mits* aan, b. v. *Heim. der Heim.* vs. 1395: *Reghenwater* — UPDAT *ment reine mach ontfaen*, (d. i. INDIEN of MITS men het zuiver mag bekomen) — *dat es ghesomt sonder waen* (is buiten kijf gezond). Zie ook vs. 1395, 1401, 2017 en vergel. den Heer CLARISSE, gelijk ook HUIDEC. op ST. I, 55, 56; III, 108. Die beteekenis van *opdat* voor *indien* kan ons wel eens oude schriften bij de eerste lezing duister maken. Dit *opdat* voor *indien* komt ook bij herhaling voor in *Wap. Mart.* Zoo ook in 't *Lev. v. Jez.*, b. v. bl. 109: *Ghi syt mine vrint*, OPDAT (d. i. indien of zoo) *ghi doet, dat ic u ghebiede* enz., waar het, geloof ik, min gepast door *omdat* uitgelegd wordt. — Ons *noch*, in 't Lat. *nec*, oud-D. *noh*, Angels. *ne, no*, Goth. *nih*, luidt bij onze Ouden veel *no*, b. v. in de Prol. van den *Sp. Hist.*: *Nieman en wane*, NO *en peinse* (Niemand wane, *noch* denke). Vergel. het Eng. *no* in den zin van *neen* of *niet*, het Fransche *ni* enz. Voor ons zoo even gezegde *indien* bezigen

onze oude Schrijvers nog veel *of*, of *ofte*, of wel *ocht* of *ochte*. Het laatste vinden wij vooral in het *Lev. v. Jez.*, hetzij in de gewone beteekenis van ons *of*, in den zin van het Lat. *vel* en *aut*, hetzij als *indien*; b. v. in de Inl.: *Ende* OCHTIC (d. i. INDIEN ik) *in enegher stat* (plaats) *mesgripe in te vele te segghene*, OCHTE (d. i. OF) *te lettel*, OCHTE (d. i. OF) *in anders te segghene, dan ic soude* (d. i. behoorde of moest), OCHTE (d. i. OF) *dan der edelheit van der materien wel betaemde, dat biddic, dat ghi mi vergheft.* Zie een' vloed van voorb. uit anderen bij HOFFM. op *Fl. en Bl.* De beteekenis van *of* voor *indien* hebben wij nog, als wij zeggen: *och* OF voor *och indien*, en in spreekwijzen als: OF *het mogelijk ware*, voor INDIEN *het mogelijk ware*. Voorts hebben in plaats van *of-of*, genomen in de disjunctieve beteekenis van het Lat. *aut* en *vel*, onze Ouden soms *so-so*. Vergelijk de plaats uit STOKE hier boven bl. 291 aangehaald. Zoo lezen we ook in *Fl. en Bl.*, vs. 267: *Welc si hadde meest ghemint*, SO *haer dochter*, SO *des Coninx sone* (OF haar dochter, OF enz., in 't Hoogd. ENTWEDER *ihre Tochter*, ODER *den Sohn des Königs*, in 't Lat. UTRUM *filiam*, AN *Regis filium*). Ook in het *Lev. v. Jez.*, bl. 31, wordt in de woorden: *Welc beter ware*, SO *Jhesus doepsel*, SO *Yan Baptists*, dat *so-so* door den Heer MEIJER te regt uitgelegd *of-of*. Zie ook in dat geschrift bl. 75 en 226 (*) en verg. HUIDEC. op ST. — Met het adjectief *schoon*, bij *of* gevoegd in *ofschoon*, vertalen wij thans wel het Latijnsche *quoniam*, *quamvis*. Dit *ofschoon*, zoo als

(*) Fraai is ook nog de volgende plaats, bl. 75, uit dat door rijkdom van oude vormen hoogst merkwaardige boek: *Doe sprac Jhesus totin phariseusen, ic vraghe u*, WEDER *ghorloft es op den saturdach*, SO *goet te doene*, SO *quaet*, SO *des menschen lijf te behoudene*, SO *te verdervene* (ik vraag u WAT VAN BEIDEN geoorloofd is op den zaturdag, OF goed te doen, OF kwaad, OF 's menschen leven te behouden, OF te verderven). Hier hebben wij nu juist *weder* als pronomen, in den zin van 't Latijnsche *uter*, *ra*, *rum*, het Engelsch *whether*, waarvan hier boven bl. 290 gesproken is en voor welk *weder* wij thans *wat van beiden* moeten zeggen; terwijl het volg. *so-so* ons *of-of* is. Als adverbium of liever conjunctie, gelijk het Hoogd. *entweder*, staat *weder* bl. 126: *Es iemen, die na sinen wille leven welt, die sal kennen van mire lertinghen*, WEDER *si van Gode si, ende* OCHTE *ute mi selven spreke* (Is er iemand, die naar zijn (d. i. Gods) wil leven wil, die zal van mijne leer weten, OF zij van Gode zij, dan OF ik uit mij zelven spreke. En zoo bl. 150: *Yan Baptists doepsel*, WEDER *waest van den hemele*, OCHTE *quaemt van den mensche?* (De doop van JOHANNES den Dooper kwam dezelve OF van God, OF van den mensch?). In MAERLANT'S *Rijmb.* vindt men ook wel voor *of-of* en *ochte-ochte* de uitdrukking *jof-jof*. Verg. den Hoogl. MEIJER op *'t Lev. v. Jez.*, bl. 295.

ook *alschoon*, *alhoewel* enz., geloof ik niet, dat men bij onze Ouden nog veel aan zal treffen, wel *al* alleen, zoo als wij dat thans ook nog wel bezigen; b. v. *Lev. v. Jez.*, bl. 186: *Ende* AL *hadde hi also vele mirakelleker werke ghewarcht* (d. i. gewrocht), *nochtan sone gheloefden si nit ane hem*, in welke zinsnede men het woordje *nochtan* opmerke, dat men oudtijds voor ons tegenwoordig *nogtans* bezigde, en waarover de Heeren BILDERDIJK en SIEGENBEEK *gepennestreden* hebben. Zie HUIDEC. op ST. en verg. hem op *no dan*, *noch dan*, *nochtien* enz. Ook HOFFM. op *Fl. en Bl.* vs. 2095. — Veel wordt ook de vragende woordschikking gebruikt, om ons *ofschoon* enz. uit te drukken. Soms heet het *nochtan dat* in *'t Lev. v. Jez.* — Ons *tenzij* (in 't Lat. *nisi*) luidt *het en si*, bij zamentrekking *hen si*, b. v. *Lev. v. Jez.* bl. 38: HENSI *dat uwe gheregtechheit meerre si dan der phariseuse*, *ghi ne selt nit comen ten rike Gods* (d. i. TENZIJ dat enz., in 't Lat. *nisi* of *nisi si*). Zoo op vele andere plaatsen. — Van andere conjunctiën, b. v. van *alse*, *also* (ons tegenw. *als*); van *also ghelike als*, hetzelfde als ons *even als*, (zie *Lev. v. Jez.* bl. 185); van *wanneer*, dat weinig, maar toch in *'t Lev. v. Jez.* voorkomt, en waarvoor ook *weltijt* gezegd werd; van *noch* of *no*, in den zin van 't Lat. *nec*, en waar doorgaans *niet* of het ontkennende *ne* of *en* bijkomt, b. v. *Lev. v. Jez.* bl. 183: *Ende* NOCH *ghi comt er* NIT *in*, NOCH *ghi* EN *laet andre daer in comen*; — van *dan*, van *nu*, van *sodat*, van *omdat*, soms *ommedat dat* (STOKE III, 71) en ook wel eens voor *opdat* genomen (HUIDEC. op ST. I, 46 en *Lev. v. Jez.* bl. 103 en op meer plaatsen); van *al die wile* (terwijl), *Lev. v. Jez.*, waarin ook *onderwilen*, bl. 1 en 2, herhaalde malen voor *somwijle* genomen wordt, gelijk *die wile* voor ons *terwijl*; — van *nadat*, bij STOKE ook wel *nadien dat*, enz. enz. reppen wij niet, zoo kortheidshalve, als omdat haar gebruik nagenoeg gelijk het hedendaagsche is, of wel omdat wij van enkele onder dezelve nog wel bij de ontkenningspartikel *en* of *ne* een woord zeggen zullen. Laat mij alleen nog aanstippen, dat voor ons soms adverbiaal, soms conjunctioneel genomen *daarom*, *deswege*, *nademaal*, *want*, wel *bedi* of *bideen* gebruikt wordt, b. v. in de hier boven bl. 278 aangehaalde plaats uit *Esopet: Dus es eloman op andren fel*, BEDI *slachten si den beesten wel* (d. i. dus zijn de menschen fel jegens elkander, weshalve, of, en daarom gelijken zij wel naar de beesten). Zie een aantal andere plaatsen bij HUIDEC. op STOKE I, bl. 227, en vergel. HOFFM. op *Fl. en Bl.* en anderen. Vrij vaak komt dat *bedi* in *Ferguut* en in *Reinaert* voor. In *'t Lev. v. Jez.* heet het *bidi*; doch in STOKE schijnt het maar eens voor te komen, want eene tweede plaats is corrupt. Dit *bedi* is niets anders dan *bij dien*, dat is, *doordien* of *doordat*, en eene oude soort van ablativus van het Pronomen en Artikel *die*, *die*, *dat*, welks neutrum *dat* in den genit. en dativ. op dezelfde wijze als het mannelijke *die* verbogen wordt, gelijk dit ten aanzien van alle neutra in onze oude taal

het geval is. — Ten slotte: dat men in de dertiende en veertiende eeuw nooit het koppelwoordje *en*, maar altijd *ende* gebruikte, is te bekend, dan dat wij er van behoeven te spreken. Als onze Ouden *en* bezigen, is het bij hen steeds de ontkennings-partikel *en* of *ne*. Het koppelwoord *ende* wordt dikwerf met den volgenden artikel zamengetrokken en luidt dan *entie*, *ente*, *enten* enz. (d. i. *ende die*, *ende de* enz.).

l). Iets over onze oude Praepositiën of Voorzetsels.

Deze, 't zij oorspronkelijk, afgeleid of zamengesteld, zijn in vorm nagenoeg gelijk aan de tegenwoordige, behalve dat sommigen niet zelden eene sluitende *e* aannemen, b. v. *ute* (uit), *ave* (af), *omme* (om), *tote* (tot), *inne*, *dore*, *ane*, *vore*, en dat anderen of niet, of in andere beteekenissen soms gebruikt worden. Het laatste is evenwel gemakkelijker te bewijzen dan het eerste. Bepalen wij ons tot het geven van eenige staaltjes van 't laatste. *Deur* of *door* staat zeer vaak in stêe van *om*, b. v. *Disp. v. o. Vr.*, coupl. 7: DOR *u dede hijs niet enen bast*, *Maer* DOR *die werelt gemene* (om, of voor, of ten behoeve van u, o vrouw! deed hij (CHRISTUS) het niet in het minste, maar om heel de wereld). *Bi* (bij) integendeel is weer zeer veel *door* of *met*. Zoo b. v. STOKE I, 53: *In sinen tiden eist* (is het) *gesciet*, *dat Sinte Aelbrecht was vonden* BI *ere Nonnen;* (dat is, door eene Non). Verg. HUIDEC., die KLAAS KOLIJN's domheid daar aardig aan de kaak zet. Zoo lezen wij ook bij STOKE II, 284 *daerbi* voor daardoor of daarom, gelijk *waerbi* in *'t Lev. v. Jez.* Denk ook aan *bedi* op de vorige bl. Dat de Engelschen hun *by* telkens voor *door* gebruiken, weet men. Wij hebben het nog in ons BIJ *monde*, BIJ *geschrifte*. — Omgekeerd wordt *door*, even als in 't Lat. *per*, wel voor *bij* of *om* genomen, b. v. in *Reinaert*, vs. 65, waar de Wolf tot Koning *Nobel* den Leeuw zegt: *Coninc here*, DOR *u edelheit ende* DOR *u ere*, *Ende* DOR *recht ende* DOR *genaden ontfermt u!* enz. (in 't Lat. PER *nobilitatem etc. te oro*, *miserere!*). — *Aen*, *an*, *ane* beteekent veel *tot*, b. v. in *Claus. v. d. Bibl.*, c. 2: *Zijn oetmoet* (d. i. genade), AEN *mi keren* (d. i. TOT mij wenden). Nog meer echter wordt *aen* of *an* voor *tegen* gebruikt, waarvan HUIDEC. op ST. II, 222, eene wolk van voorbeelden bijbrengt, b. v. uit JAN VAN HELU: *Dat moesten si* AEN *horen danc laten*, *om deser twee bedwanc*, waar *aen horen danc* tegen hun wil of dank, of *ondanks* beteekent. Dikwerf laat zich dat *aen*, *ane* dan ook wel door het Hoogd. *ohne* verklaren, in welken zin ik het nog later bij SPIEGHEL wel vind. — *Aen* beteekent ook wel *tegen*. Zoo *hi reet hem* ANE bij STOKE II, 288, voor hij reed hem tegen, of op hem toe. In den zin van *bij* staat *aen* in de *Disp. v. o. Vr.*, c. 40: AN *welken es onse toeverlaat* (d. i. bij welken). Zoo ook c. 14: *Ghi soect* AN *mi mijn kint*. En

in hetzelfde gedicht, c. 46, beteekent *an* ons *te: Moedermaget! staet ons* AN *staden* (d. i. kom ons *te stade*), welk *an staden* of ook wel *in staden* veel door onze oude Schrijvers gebruikt wordt. — *Aen* voor *omstreeks* heeft STOKE III, 357: *Hi voer up* AN *den avond* (d. i. omstreeks of tegen den avond), terwijl het voor *in* wel genomen wordt in de gebruikelijke uitdrukking AEN *scine*, die, even als IN *scine*, niet moet uitgelegd worden door ons tegenwoordig *in schijn* of *schijnbaar*, maar door ons: blijkbaar of zigtbaar. Zoo b. v. *Wap. Mart.*, bl. 23: *God is gerechtigheiden fijn ende genadicheiden; dats* AEN SCIJN (d. i. zulks is klaar en duidelijk). Vergel. ook c. 39 en STOKE's *an scine* III, 480 voor: op het uiterlijke, in het voorkomen. — In den zin van ons *van* zien wij *aen* hier boven, bl. 221, in de plaats uit *Beatrijs*: *Ic ben, die troest* ANE *u begheert*, en voorts: *constic wel* ANE *u verwerven* (d. i. *van* u verwerven). — Ook voor *om* staat in de *Disp. v. o. Vr.*, c. 13, *aen*, want wij lezen er: OM *dijn kint* (d. i. aan of tot uw kind) *Jezus bidden si*, *groet ende smal* (d. i. grooten en kleinen). — *Aan* en *bij* wisselen wel eens weêr met *op*. Zoo b. v. in *Ferguut*, bl. 9, OP *die see* voor AAN of BIJ *de zee*; in *Renout*, bl. 74, OP *sinen voet nighen* voor AAN zijn' voet buigen of knielen, en OP *de Geronde* voor AAN of BIJ de rivier de Gironde. Ook in *'t Lev. v. Jez.*, bl. 172, lezen wij: *so vil si* OP (d. i. viel zij aan) *sine voete*. — Omgekeerd staat *aan* voor *op* in de telkens voorkomende spreekwijze AEN *den mont cussen* voor *op* den mond. En zoo ook wel AEN *de* of AEN *der heide* voor *op* de heide. — Het laatstgemelde voorzetsel *op* wordt bij onze Ouden ook veel gebruikt in spreekwijzen, als OP *minne*, OP *ghenade bidden*; b. v. bij STOKE II, 513, waar van zekere Gravin gezegd wordt: *Ende bat den luden* OP *ghenaden*, *dat si haer stonden in staden* (d. i. en zij bad de lieden om genades wil, dat zij haar te stade, dat is, te hulp mogten komen). Vergel. daar HUIDEC. en de door hem aangehaalde plaatsen uit HELU en anderen. Dikwerf vind ik dat *op minne*, *op ghenade*, *op hovescheit* enz. in de oude riddergedichten. — In plaats van *op* lezen wij soms *over*, b. v. in *Reinaert*, vs. 823, waar van *Bruin den Beer* gezegd wordt: *Doe ginc hi voor die barbecane* (d. i. voormuur des slots) *sitten* OVER *sinen staert* (d. i. OP zijn' staart). *Over* is ook *gedurende*, b. v. *Lev. v. Jez.*, bl. 200: OVER *etene*, d. i. gedurende of onder 't eten. — Meer evenwel nog *voor*, b. v. in de beruchte plaats uit STOKE II, 288, waar van Graaf FLORIS V gezegd wordt: *Ende die Grave hilt* OVER *spel* (d. i. hield het zeggen van den Edelman HERMAN *van Woerden* VOOR spel of jokkernij), terwijl men vroeger daaruit heeft willen verklaren, dat de Graaf overspel had begaan. Zie VERWER, *Idea Ling. Belg.*, p. 55, en vergel. de aant. op *Sp. Hist.*, I, bl. 8. — Dikwerf beteekent *over* ook *boven*. Zoo zegt MAERL. in zijn *Prol.*: *Hi houde desen Spiegle Historiale* OVER *die truffen van Lenvale*

(d. i. *boven* de beuzelingen (Eng. *triffles*) van den ridderroman *Lenval*). En de kater *Tibaert* zegt tot *Reinaert*, die hem vraagt, of hij wel muizen lust, vs. 1136: *Ic minne muse* VOOR *alle saken; weetti niet, dat muse smaken bet dan enich venisoen* (wildbraad)? — *Voor* vind ik voor *om* of *tot* in c. 6 van de *V. Bloemen* (over welk dichtstukje bl. 95 hier boven), waar MARIA's hulp wordt ingeroepen: *Omdat* (d. i. opdat) *het mi keytive sta te staden* VOER *des viants wederstoet* (d. i. opdat het mij boozen of ongelukkigen te stade kome om of tot wederstand des duivels). — *Naast*, dat eigenlijk een superlatief van onze praepositie *na*, gelijk *naar* (uit *nader* zamengetrokken) een comparatief van dezelve is, wordt wel voor *bij* genomen. B. v. in de Prologhe van den *Sp. Hist.* zegt MAERLANT, op MARIA doelende: *Haer biddic, diet al vermach*, NAEST *Gode, die in hare lach;* (d. i. die alles vermag BIJ God, van wien zij eens zwanger ging). Voor dit *naest* staat in de *Claus. v. d. Bibl.*, c. 39, *beneven*. Wij lezen er: *voer si haren zoon* BENEVEN (d. i. voer zij (MARIA) op naar den hemel bij haar' zoon). Zie ook c. 40. Het gezegde *naast* voor *bij* hebben wij nog in ons NAAST *iemand zitten* voor BIJ *iemand*. Bekend voorts is het, dat onze Ouden onverschillig *na* of *naer* schreven. — Ons *af* wordt wel voor *van* genomen, b. v. in *Reinaert*, vs. 21: *Si maken sulke rime valsch, daer si niet meer* AF *en weten, dan ic doe*, en vs. 5317: *So wie se heeft, en scict daer niet* AVE (d. i. al wie ze heeft, scheidde er niet van). Nog zegt het volk *ik weet daar niet* AF. — Wat het voorzetsel *achter* betreft, niet vreemd nog luidt het voor ons, als wij in *Fl. en Bl.*, vs. 1125, lezen: *van rouwen wart hi so ontdaen, dat hi driewerf beswalt* (flaauw viel) ACHTER EEN (d. i. na elkander), maar vreemder, als wij *achter* of *after* voor *door* gebezigd vinden, b. v. bij STOKE II, bl. 20: ACHTER *Vrieslant haer en tare* (d. i. DOOR Friesland hier en daar). En zoo *Lev. v. Jez.*, bl. 66: *Sine ginghen* ACHTER *lande* (d. i. door het land), *en makden dat kundech in al dat lant*. Zie andere plaatsen in CLIGN. *Bijdr.*, 364. Zoo vindt men ook ACHTER *straten* voor *door* of *over* straat. Zelfs in HOOFT's *Nederl. Hist.* wordt *achter* in die beteekenis nog wel gebruikt, waarover men HECKER's ophelderende uitgaaf vergel. I, 472. — *Jeghen* is ons *tegen*, b. v. *Sp. Hist.* I, 15: JEGHEN *der nature ghebode vielen si in overspele*. Verg. CLAR. op *Heim. d. Heim.*, bl. 343. Dat het soms voor *met* genomen wordt, toont CLIGNETT in zijne *Bijdr.*, bl. 109. *Jeghen* is ook wel *van*, b. v. *Hor. Belg.* VI, bl. 251, *copen iet* JEGHEN *enen* (d. i. iets *van* iemand koopen). Ook *te gemoet*, b. v. *Lev. v. Jez.*, bl. 57: *Alse si saghen Jhesum van verre comen, so liepen si* JEGHEN *hem*. Dit heldert ons *iemand bejegenen* op. — *Omtrent* is soms *rondom*, b. v. bij STOKE III, 56: *Hi bernde* (d. i. brandde) OMTRENT *de stat* (namelijk rondom Utrecht). Mij valt bij dat woord *stat* de uitdrukking *buter stat* in, die bij STOKE,

III, 246, buiten de stad beteekent, want *buten* en *binnen* worden wel verkort tot *buut* en *bin*, vooral meermalen in *Renout.* Het laatstgemelde *binnen* voorts staat wel voor *gedurende*, b. v. *Claus. v. d. Bib.* c. 13: *Ghi zijt manna van zoeter smake*, *dies* (d. i. waarvan) *die Joden ghene brake* (gebrek) *hadden* BINNEN XL *jare;* (d. i. gedurende 40 jaren in de woestijn). — Ten aanzien van *onder* valt het menigvuldig gebruik daarvan voor *onderling* in zamengestelde werkwoorden op te merken, b. v. *ondercussen*, *ondermoeten*, *onderhelsen*, *onderspreken* enz. voor elkâar kussen, ontmoeten, omhelzen, spreken; doch hiervan is, bl. 289, reeds met een woord gerept. Over andere beteekenissen van *onder* in composita zie men HUIDEC. op ST. I, 92 enz. — De praepositie *zonder* wordt zeer veel, op dezelfde wijze als tegenwoordig nog, in den zin van het Latijnsche *sine* gebruikt, b. v. in al de verzekeringen, die onze Ouden telkens geven, dat zij de waarheid schrijven, als daar zijn: *sonder waen*, *sonder wane* (d. i. zonder aarzelen of wankelen), *sonder saghe*, *sonder hale* (d. i. zonder iets te verhelen of te verbergen), *sonder scop* (d. i. boert, jokkernij, vergel. het Eng. *to scoff*), *sonder gilen* (d. i. bedrog, verg. het Eng. *guile*) enz. enz. Maar behalve in die gewone beteekenis, komt *sonder* oudtijds ook niet zelden voor in die van ons *behalve*, *uitgenomen*, *uitgezonderd* (in 't Lat. *praeter*, *praeterquam*). Zoo b. v. in *'t Lev. v. Jez: Wie mach die sunden vergheven*, SONDER *allene God?* (behalve of dan alleen God), en in *Fl. en Bl.*, vs. 1653: *Hine hadde bliscap no joie ghene*, SONDER *om Blancefloere allene;* (d. i. hij had vreugd noch blijdschap DAN enz.). Andere voorb. zoeke men bij HUIDEC. op ST. II, 251, III, 171 en II, 342, op welke laatste plaats men zien kan, dat men dit *sonder*, in den zin van *behalve* of *dan*, ook wel met een' nominatief gebruikte, b. v. *sonder* HI of SI d. i. *behalve* HEM of HAAR, en waar HUIDEC. tevens een paar aanhalingen heeft ten betooge, dat de laatstgem. uitdrukking *sonder si* enkel wel eens beteekent: *zekerlijk*. In dit geval evenwel is *si* niet ons Holl. *zij*, maar de Fransche conjunctie *si*, d. i. *indien;* en *sonder si* wil zooveel zeggen als iets, waarbij men geen *maar* en *als* (gelijk wij 't wel noemen), of zoo als de Franschen het uitdrukken, geene *mais* en *si*, geene zwarigheden of bedenkingen heeft. — Onder onze oude praepositiën bekleedt vooral ook *te*, in 't Hoogd. van dien tijd *ze*, *zuo*, in het Platd. enz. *to*, *toe*, eene voorname plaats. Duizenden van malen gebruiken de Schrijvers uit de dertiende en veertiende eeuw dit *te* en het daarvan gevormde *tote*, *tot* bij allerlei woorden en tot allerhande adverbiale uitdrukkingen. Zoo b. v. *te waren* (waarlijk), *te mate*, (waarover HUIDEC. en CLIGNETT verschillen) matig, naar de juiste maat, b. v. in *Reinaert*, vs. 666, waar de Vos tot den gulzigen Beer zegt: *Etet te seden ende* TE MATEN, (d. i. eet zedig en matig), en in de *Claus. v. d. Bibl.*, c. 28, waar het van

MARIA's sneeuwwitten hals luidt, dat hij *te lanc no te cort, mer* TE MATEN was, d. i. dat hij noch te lang, noch te kort, maar juist naar de maat was. Zoo staat in dat zelfde gedicht, c. 27, van MARIA's *nese* of neus: *noijt en maecte die nature nese, bat gheset* TER CURE, welk *ter cure* of *ter core* (d. i. TE DER *cure* of TE DER *core*) ons keurig, juist naar de keur uitgekozen beteekent; men meent dus een' neus, die niet beter geplaatst kon zijn. In dat zelfde couplet staat ook: *zoeter no zuligher creature en waert* (d. i. werd) *niet moeder* TE ZURE, gelijk dit *te zure* ook c. 4, en meermalen in *Fl. en Bl.* enz. voorkomt. Hier beteekent het in de zure barensweën, maar in het algemeen, op eene zure wijze. — Met *te* wordt ook de spreekwijze *te berghe* voor omhoog, *te dale* voor omlaag gevormd, welk omhoog en omlaag onze Ouden ook wel door *op ende dale* of *op en tale* uitdrukten. Zie STOKE op verschillende plaatsen. Men kan nog tegenwoordig aan den Rijn de schippers het opvaren der rivier *ze* of *zu Berg*, het afvaren *zu* of *ze Thal fahren* hooren noemen. — En om nog eenige spreekwijzen door *te* gevormd aan te halen, zoo beteekende *te neven* benevens; *te ongemake* tot last; *te hant* (waarvan ons *thans*) dadelijk; *ter stat* aanstonds of het Hoogd. *auf der Stelle; te stride* om strijd (Lat. *certatim*); *te jaren* ten vorigen jare (zie *Fl. en Bl.*, vs. 1884; (*te pointe* punktelijk, *bien à point;* gelijk *nit te pointe* in *Wap. Mart.* niet een stip); *te moude* ter aarde; *ter lieden* in 't voorbijgaan; *te size* te pas (zie *Claus. v. d. Bibl.*) enz. enz. Dat men *te blouwen, te stoort, te broken, te reten, te vallen, te gaen* enz. voor in stuk geslagen, verstoord, in stuk gereten, gebroken, vervallen zeide, is hier boven, bl. 260, reeds vermeld. Voorts staat *te mi, te u* (zaamgetrokken *tu*), *te hem, te ons* (zaamgetr. *tons*) enz. voor tot mij, tot u, tot hem, terwijl men niet alleen *te eener, te der, te den, te dien* en soortgelijke verbindingen van *te* met articuli en pronomina tot *tener, ter, ten, tien* enz. zamentrok, maar ook van *te des* de contractie *tes* maakte, 't zij om daarmée *tot des*, 't zij *tot dat* (in den zin van 't Latijnsche *donec, usque eo*) uit te drukken. Zoo zien wij het eerste b. v. in *Reinaert*, vs. 1833: *Of hi ute om stelen ginc* TES *papen;* (d. i. indien hij uit stelen ging TOT of naar DES Priesters huis), waar dat *tes Papen* op zijn Deensch en Platduitsch voor *tes Papen huus* schijnt te staan. Het tweede *tes* voor *tot dat* of *tot den tijd dat* lezen wij in hetzelfde allervernuftigst gedicht, vs. 1665: *Dus liep hi henen sinen pas,* TES *hi quam te Maupertuus* (d. i. zoo spoedde hij zijne schreden, *tot dat* hij te Maupertuus kwam; (in 't Latijn: *donec Maupertusam veniret*). In dit laatste *tes* voor *te des*, is *des* hetzelfde als *dies*, de onzijdige genitief van het demonstratief *die, die, dat* (waarvan hier boven bl. 290). Andere voorbeelden van *tes* voor *te des* of *tot des* zie men bij HUIDEC. op ST. III, 177. — Van al die zamentrekkingen, voor het overige,

van *te* met een volgend woord zijn ons alleen *ten en ter* overgebleven, b. v. *ten dage, ter dood.* Uit *te*, verdubbeld door *to*, hetwelk dezelfde praepositie, doch meer Platduitsch en Engelsch is, ontstond *tote*, bij afkorting *tot*, dat ook reeds zeer in zwang gaat bij onze Ouden, maar tegenwoordig nog meer, en nu vaak in stêe van het vroegere *te* voorkomt. Wij zullen toch niet meer *te hem gaan, te u spreken*, maar wel *tot hem, tot u* gaan of spreken zeggen. Onze Ouden zeiden 't beide. En zoo zouden STOKE's woorden (II, bl. 17) *men ghinc roven ende bernen* (d. i. branden of blaken), *alomme ende om*, TE *Leiden toe*, tegenwoordig TOT *Leiden toe* luiden, even als dit *tot-toe* bij STOKE zelven reeds voorkomt, II, bl. 197: *die Vrezen* (Friezen) *volgheden sonder ducht van haren live* (d. i. zonder vrees voor hun leven) TOTE *Alcmaer toe, ende voort* TOTE *bi Heilichloe.* — Soms is *te* en *tot* eenvoudig *naar*, b. v. STOKE III, 161, *si ghinghen* TE *Waelwijc*, en elders: *de Coninc voer* TOTE *Alcmaer;* in welke laatste plaats *varen* blootelijk zich begeven, en niet ons tegenwoordig te scheep varen beteekent. — Dat *tote noch* wel voor ons: tot hier toe, en *noch doe* of *noch toe* voor ons: tot daar toe (in 't Latijn *huc usque* en *eo usque*) genomen wordt, is hier boven bl. 308, reeds aangestipt. Zie HUIDEC. op ST. I, 139. — *Middels, vermiddels, midden in* luidt veel *mids*, b. v. in het begin des Evang. van Joh., hier boven bl. 47 uit mijn Zutph. manuscript aangehaald, waar wij lezen: *die werelt is* OVERMITS *hem ghemaect* (d. i. middels of door middel van hem), en bij ST. I, 399: *Si streken* MIDS *onder de Vriezen*, (d. i. zij wierpen zich midden onder, of midden in of midden tusschen de Friezen). Dit laatstgemelde *tusschen* en 't adverb. *ondertusschen*, *intusschen*, hetwelk van *twee* afkomstig en eigenlijk zoo veel als het Lat. *inter binos* beteekent, heb ik, dunkt mij, zelden aangetroffen, ofschoon het in 't oud- en middel-Hoogd. in zwang zij. Het behoort met *wegens*, *krachtens* enz. misschien tot wat later opgekomene praepositiën. Ik herhaal »misschien," want ik kan mij daarin ook wel bedriegen. Het is toch zeer gewaagd apodictisch te zeggen: dit of dat woord is bij onze Ouden volstrekt niet in gebruik geweest. — En hiermede neme men het, *blootelijk als met een staaltje*, over onze oude Praepositiën, in onderscheiding der hedendaagsche, voor lief. Geleerderen mogen dit weinige uitbreiden en verbeteren. Zulks geldt van al deze *Aanstippingen.* Ik zeg: *ex punctis et lineolis fiat pictura!* — Dat onze oude Praepositiën veel nog den genitivus en dativus, in stêe van, zoo als tegenwoordig doorgaans, den accusativus, regeren, is hier boven bl. 284 aangetoond. Bij *in* (ook wel voor *tot* gebruikt) merke men nog de dikwerf voorkomende adverbiale spreekwijze op: *in inne maken*, of *in inne worden*, in den zin van bekend maken, bekend worden, b. v. *Wap. Mart.*, c. 51: *Maec mi dies* (d. i. daarvan) IN INNE! en verg. er den Hoogl. SIEGENE. Ik vind voor *in*

inne ook wel *aen inne* of *an inne*, b. v. *Claus. v. d. Bibl.*, c. 31: *dies worde ic harde wel* AN INNE, (d. i. dat bevroede ik zeer wel); en in *Drievoud.*, c. 18: *Subtielre woerde* —, *dan du mi hier maecs* AEN INNE enz. (scherpzinniger woorden, dan gij mij hier bekend maakt). Zoo ook c. 35: *Hi is, die der Propheten sinne leerde, ende maecte* AEN INNE *des Gods sones menslijcheit* (d. i. Hij is het, die der Profeten verstand onderrigtte en hen van de menschheid of menschwording van Gods zoon onderrigtte).

m). Iets over de ontkenningspartikel *ne* of *en* in onze oude taal, en over de woorden, tot versterking der ontkenning gebezigd.

Eene groote rol speelt het woordje *ne*, bij omzetting of afkorting *en*, (het eerste is het oudste, en enclitisch het meest in zwang, het tweede later en afzonderlijk het meest gebruikelijk), bij onze vroegere Schrijvers, schoon zij dit *en* niet voor ons tegenwoordig koppelwoord *en* (in 't Hoogd. *und*, Eng. *and*), waarvoor altijd bij hen *ende* staat, maar als negatiepartikel (*particula negandi*) bezigen. Immers de woordjes *ne*, *ni*, of hoe ze verder vroeger en later luiden mogen, en welker grondslag in de kracht der letter *n* schijnt te liggen, drukken in een aantal talen het begrip van ontkenning uit. Even als de Franschen dus altijd zeggen: *Je* NE *peux pas; personne* NE *m'a dit; aucun* NE *m'en a accusé; jamais je* NE *le ferai* enz., zeiden onze Ouden meestal (uitzonderingen zijn zeldzaam): *Ic* EN *can niet*, of *ic*NE, of bij zamentr. INE *can niet; nieman* EN *heeft mi ghezegt;* NE*gheen hevet* of *heeft mi des ghewroghet; nie*NE of *nie* EN *sal ict doen* enz. De ware ontkenning in *ic* NE *can* NIET was dus niet in het woordje *niet*, maar in *en* of oudere *ne* gelegen. Daarom ook wordt dit *en* of *ne* in de dertiende en veertiende eeuw nog meermalen zonder bijvoeging van *niet* aangetroffen. Zoo b. v. in de bekende plaats (c. 43) uit den *Wap. Mart.* over den waren adel: *Mi*NE *roect, wiene droech of wan, daer wijsheit ende doecht is an;* (d. i. mij bekommert het niet, wie hem baarde of teelde, die wijsheid en deugd bezit), in welke regels *mi*NE *roect* staat voor *mi* NE of *mi* EN *roect* NIET. — *Niet* diende dus bloot tot versterking der negatie (*), b. v. *ic* EN *can* NIET beteekende letterlijk zoo veel als: *ik* EN *kan*, NE *iet* (d. i.

(*) Zoo zijn in het Fransche *je* NE *peux* PAS *aller*, *je* NE *veux* POINT *voir* de woordjes *pas* en *point* bloot versterkingswoorden der negatie *ne*, en beteekenen oorspronkelijk: *Je* NE *peux aller*, UN PAS (d. i. ik kan niet gaan, zelfs niet een' enkelen *schred* of pas). *Je* NE *peux voir*, UN POINT (d. i. ik kan niet zien, zelfs niet een *stip* of *punt*); dit laatste op dezelfde wijze als men wel zegt: *Je* NE *vois* GOUTTE (d. i. ik zie geen *drup*). Vergel. ons *te pointe nit* op bl. 328. — Later is

ik kan niet, zelfs niet iets). Later echter, bij het verdwijnen van *ne* of *en*, welk tweede intusschen nog doorgaans in onzen Statenbijbel, en enkel ook nog bij den grooten VONDEL en anderen van dien tijd wordt aangetroffen, is alleen de versterking *niet* gebleven. In een aantal woorden, voor het overige, ligt het ontkennende *ne*, of daaruit voortgesproten *en*, versmolten, b. v. in ons *niemand, nergens, nooit, niets, neen* enz., dat, even als in 't Latijn *nemo* enz., zamentrekkingen zijn van *ne icmand, ne ergens, ne ooit, ne iets, ne een*. Daarom zeide men ook ondtijds voor ons *geen* (*nullus*) veel *negeen* of *engeen* (vergel. hier boven bl. 295), en onze conjunctie *maar* (*sed*) is uit *ne waer, ne maer* ontsproten. Zie bl. 315. Het negatieve *en* of *ne* werd voorts ook veel in voorwaardelijk ontkennende woordschikkingen gebruikt, om ons *zoo niet* of *indien niet* uit te drukken; b. v. in de hier boven, bl. 150, aangehaalde fraaije plaats uit de *Dietsche Doctrinael:* EN *hadt conste ghedaen*, EN *soude kerke, huus, no borch staen*, d. i. Zoo *de kunst het* NIET *gedaan had*, (of hadde de kunst of wetenschap het niet gedaan) zoo zou er geen kerk, huis of burg aanwezig zijn. Het eerste woordje *en* is daar voorwaardelijk, het tweede stellig ontkennend. Zie daar verder een maal of zes dat eerste EN telkens voorwaardelijk ontkennend voor *zoo niet* gebruikt, op dezelfde wijze als men in het Fransch wel zegt: *N'eût* (d. i. NE *eût*) *il évité le coup, il aurait été tué sur la place* (d. i. *zoo hij niet*, of *hadde hij niet* den slag ontweken, ware hij oogenblikkelijk gedood geworden). Indiervoege is ons tegenwoordig *ten zij, ten ware*, zaamgetrokken uit *het* (of *'t*) EN *zij, het* (of *'t*) EN *ware*, (d. i. zoo

---

dat *pas* en *point*, hetwelk vermoedelijk in den beginne alleen bij woorden, als *gaan, zien* enz., waar het begrip van *schred* of *stip* bij te pas kwam, gebruikt werd, bij alle negatiën gebleven, en men zegt nu b. v. zoowel *Je* NE *dis* PAS, als *je* NE *vais* PAS. De Franschen hebben echter het ware negatiewoordje *ne* zelve niet laten varen, gelijk wij gedaan hebben. — GRIMM, *docti stupor orbis*, heeft ook het stuk der ontkenning in alle Duitsche en meer andere talen uitstekend behandeld. Van den geleerden WACKERNAGEL is er een afzonderlijk stukje over. Zie voorts BILDERDIJK enz. Over het Fransch en andere Romanische talen kan men ROQUEFORT, RAYNOUARD, DIEZ en anderen vergelijken. Dat de Franschen enkel wel de negatie *ne* zonder bijvoeging van *pas* of *point* gebruiken, blijkt uit spreekwijzen, als *Hélas! jamais je* NE *pourrai le faire*, (niet PAS *le faire*) en soortgelijke. Omgekeerd staat enkel wel eens *pas* en *point* elliptisch voor NE *pas*, NE *point*; b. v. *le croijez-vous?* PAS *du tout!* POINT *du tout!* (In 't minste niet) d. i. *ne pas* of *non pas du tout*. En dit is ook het geval met *rien*, hetwelk de Franschen voor ons *niets* gebruiken, en dat insgelijks oorspronkelijk een versterkingswoordje is (zie de noot op bl. 320).

het niet is of ware, of ware het niet). — Telkens, voor het overige, sluit zich het ontkenningspartikeltje *en* of *ne* aan allerlei woorden aan, want zoo wordt *hi* EN tot *hine*, *si* EN tot *sine*, *nie* EN (d. i. nooit en, of niet en) tot *niene* enz. Men ziet dus, dat het pleonastisch ook bij woorden gebruikt wordt, waarin het reeds versmolten ligt, gelijk dit b. v. met *niemand*, *niet*, *noch* enz. het geval is. Zoo heeft STOKE III, 320, *niemene* wiste (d. i. niemand wist, zijnde zoo veel als NE-*ieman*-NE of EN wist). Zelfs in eene plaats, die HUIDEC. op ST. I, 66, aanhaalt, wordt van zekere stad gezegd: NOCH *sone mach* NIET *sijn ghewonnen* (d. i. letterlijk: NOCH *zij* EN *kan* NIET *gewonnen zijn* of *worden*); in welken regel wij in de woorden *noch*, *ne* en *niet* eene driedubbelde negatie hebben. In dat opzigt geldt bij onze Ouden de Grieksche regel, dat dubbele ontkenningen nog meer ontkennen. Onze oude Schrijvers voorts bezigen bij ontkenningen, 't zij ze 1) door *ne* of *en* alleen, of 2) door *en niet* of *ne niet*, of 3) bloot door *niet* worden uitgedrukt, een aantal woorden van versterking. Gelijk men namelijk in 't Latijn wel zegt: *ne γου quidem*; FLOCCI *pendo* (d. i. niet een *grimmeltje* zelfs; ik tel het maar een *haar* of een *vlokje*); gelijk het Latijnsche *nihil* (verkorting van *nihilum*) uit *ne hilum* ontstaan schijnt, en b. v. *scire nihil* of *nihilum* oorspronkelijk zoo veel zegt als *scire ne hilum quidem* (d. i. letterlijk: niet zelfs een spiertje of vezeltje van een erwt of boon weten); gelijk, al verder, ook wij nog in den gemeenzamen omgang wel zeggen: *ik weet er niet* EEN ZIER, *niet* EEN SPIER, *niet* EEN DRUP, *niet* EEN KRUIMEL, *niet* EEN AASJE *van*. *Hij deugt niet* EEN HAAR. *Het is niet* EEN OORTJE *waard* enz. enz., en gelijk eindelijk de Franschen uit een aantal soortgelijke versterkingswoorden in het oud-Fransch, hun *pas* en *point* regelmatig en zoowel in den deftigsten als in den eenvoudigsten stijl overgehouden hebben, zoo bezigde men bij ons in de dertiende en veertiende eeuw (even als bij de Hoogd. Dichters van dien tijd) eene menigte uitdrukkingen om het denkbeeld van negatie des te meer te doen uitkomen. Zie er hier een aantal onderscheidene, die ik heb opgeteekend (*); b. v. uit den *Wap. Mart.*, *te pointe nit* (niet een

(*) Een paar derzelve zal ik in haar verband aanhalen. Zoo lezen wij *Disp. v. o. Vr.*, c. 3, van CHRISTUS: *Die tleven gevet*, *moet hier haen* (d. i. hangen aan 't kruis), *ende dies* (d. i. die des voor ons *die dat*) *noijt verbuerde een* TRAEN, *drinct van dinen venine*; waarin *traen* op zijn Deensch voor *drop* staat en de zin is: hij, die zulks nooit *een druppel* verdiende, drinkt van uw vergift. Zoo in 't zelfde gedicht, c. 7: *Dor u dede hijs niet* ENEN BAST (d. i. om u zou hij het geen *peulschil*, gelijk wij thans zouden zeggen, doen). Zie *niet een bal* in de plaats, hier boven bl. 260 in de noot aangehaald. — Het *niet een vere* uit *Reinaert* staat vs. 4025, waar de slimme Vos tot de bedriegelijke Merric, die

stip of punt), *niet een oort, niet een blat, niet een caf, niet eens oghen winc, niet een zant, niet een stof;* in *Verk. Mart. niet een spaen.* In de *Disp. v. o. Vr. niet een traen, niet een ort, niet een bast, niet een bal, niet een blat.* Uit *Ferg. niet een riet, niet meer dan een vel, niet twee sleen* (*sleedorens*) enz. Uit *Esop. niet ere blasen waert.* Uit den *Oorloch van Troje niet twee carstaingen.* Uit *Karel en Eleg. niet twee peren* (ook bij STOKE wel voorkomende), *niet een haer.* Uit *Renout: van enen baste niet, niet een pere, niet een bies, niet een bottoen,* welk *bottoen* ook in den *lande v.*

---

hem hetgeen op haar hoef, zoo 't heet, geschreven staat, wil laten lezen, zegt: *Ver* (d. i. Vrouw) *Merrie! het mocht mi rouwen. Ic en can lesen niet* EEN VERE (d. i. ik kan geen *veertje*, geen *zier* of *spier* lezen). In MAERLANT'S *Drievoud.* wordt van het onbegrijpelijke wezen der Godheid, c. 3, gezegd: *Alle creaturen, hoe ment poghe, en doghen niet* EEN CAF, *dat dit enich te vollen toghe* (d. i. alle schepselen, wat ze ook pogen, vermogen niet zoo veel als een *korenstofje,* dat een hunner zulks volkomen uitlegge); ja, c. 34, lezen wij *rijcheit* (rijkdom), *die Coninc heeft of Grave, en is niet* HET TIENDEDEEL VAN EEN CAVE (d. i. is niet het tiendedeel van een korenstofje). Zoo staat c. 17: *Wi, die niet doghen* EEN BONE. — In het ridderged. *Renout,* vs. 725, wordt van zeker kasteel gezegd: *Al quame Caerl daer voren met al sinen here, hine mochte u niet deren* EEN PERE, *binnen hondert jaren* enz. (d. i. al kwame ook KAREL *de Groote,* met zijn heir voor hetzelve, hij zou u in honderd jaar nog *geen peer* of *voor geen peer* letsel doen). En vs. 819: *Ine* (voor *ic en*) *ontsie u niet* EEN BIES (d. i. ik ben *geen bies* bang voor u). In *Ferguut* lezen wij, vs. 1325: *Hens* (voor *het en is*) *Ridder in die werelt gheen, die name heeft jeghen hem* TWEE SLEËN (d. i. er is geen Ridder ter wereld, die voor *twee sleedorens,* of *wilde pruimen,* of *rozebottels* naam, in vergelijking van hem heeft). — De woorden: *hi en derf sijn lijf niet* TWEE CARSTAINGEN *prisen,* voorkomende in den *Oorloch van Troje,* vs. 1484, willen zeggen: hij behoeft zijn leven geen *twee kastanjes* waard te rekenen. *Sed rivos claudamus!* Ik herhaal: zelfs ons woordje *niet,* waarmede wij thans, nu *ne* of *en* buiten gebruik is geraakt, alleen de ontkenning uitdrukken, is oorspronkelijk niets anders dan een versterkingsmiddel van dat negatieve *ne* of *en. Niet* namelijk is, zoo als wij bl. 290 in de noot zagen, eigenlijk *ne-iet,* welk *ne-iet* uit *ne-io-wiht* of wel uit *ni-wiht* is zamengetrokken en *niet een ding* beteekent. Het zeggen dus: *Ic* NE *can* NIET, laat zich omschrijven door *ic ne can* NE IET, d. i. ik kan niet, zelfs niet *iet,* zelfs niet het minste; kortom, het is meer of min zoo wat, als of men in het Latijn zeide: *non possum, ne vel hilum, ne hilum quidem;* gelijk toch, zoo als wij reeds zeiden, het Latijnsche *nihil* en *nihilum* uit *ne-* of *ni hilum*

Overzee voorkomt en waarvoor v. WIJN noodeloos *moutoen* voorslaat. Zie hier boven bl. 90 (*). Uit *Reinaert: niet een vere, niet een loof.* Uit *Theophilus niet een ei.* Uit *Drievoud. niet een caf* en *niet een tiende deel van een cave, niet een winc, niet een bast,*

(niet een spiertje of vezeltje) ontstaan is, en *nihil boni, nihil mali* letterlijk zoo veel is als: niet een vezeltje goeds, niet een spiertje kwaads. Dus laat zich dan het zeggen van zekeren oud-Duitschen Schrijver uit de negende of tiende eeuw: NI *fand ih in iu* WIHT *guates*, (ik vond in u niets goeds) dat bij ons in de dertiende of veertiende *ic* EN *vand in u* IET *goeds* zou hebben kunnen luiden, in het Latijn vertalen door *inveni in vobis* NIHIL *boni*, d. i. NON (of etymologisch *ne* of *ni*) *inveni in vobis* HILUM *boni.* Vergelijk hier het Fransche *rien*, dat uit het Lat. *res* (een ding) is gesproten en dus oorspronkelijk in beteekenis volkomen aan het oud-Duitsche *wiht* of *io-wiht*, Goth. *vaihts*, ons *iet*, of later *iets*, gelijk is. *Ce* N'*est* RIEN, bij voorbeeld, is letterlijk ons oud: *het* NE *is* NIET (d. i. *ne iet*), thans ons: *het is* NIETS, in het Engelsch *it is* NOTHING, welk *nothing* even zoo uit *no thing, not a thing* (d. i. geen ding) zamengetrokken is. Voorts behoort hiertoe het Fransche *guères*, als b. v. *Je* N'*en sais* GUÈRES, welk *guère* of *guères* van Provençaalsch-Franschen oorsprong schijnt en ook al een stuk, brok of zoo iets beteekent. — Doch om tot onze eigene taal terug te keeren, het versterkingsmiddel *niet* heeft later bij ons de ware, fraaije negatie *ne* of *en* zelve des te gereeder verdrongen, daar *en* ook voor *ende* in plaats trad, en in *niet* toch reeds het ontkennende *ne* lag opgesloten, omgekeerd als zulks in het Fransche *pas* of *point* het geval is, in welke woorden de negatie niet is bevat en die derhalve zonder bijgevoegd *ne* geen' zin zouden opleveren. Zoo voorts is het ontkennende *ne* ook verdwenen in ons *geen* (*nullus*), dat, gelijk wij bl. 295 zagen, eigenlijk NE*geen* of EN*geen* is, alsmede in de Hoogd. conjunctie *weder*, in den zin van *noch* (*nec*), waarover bl. 290, en die in het oud-Hoogd. *ni wedar* luidde.

(*) *Bottoen* is het zelfde, wat in *Renout*, vs. 818, *botte* heet, en zoo veel als knop van een blad of bloem beduidt. Het kan dus ook een zoogenaamde slee of sleedorenvrucht (in het Hoogd. *Hambutte*) beteekenen en met de hier onder vermelde uitdrukking *niet twee sleën* zamenhangen. *Bottoen* is, blijkens de terminatie *oen*, naar het Fransch *bouton*, dat en voor knop en voor knoop genomen wordt, gemaakt, doch dit *bouton* stamt weer van ons substantief *bot* (de spits van iets) en van het werkwoord *uitbotten*, dat in spitsche knoppen uitschieten beteekent. — *Bottoen* en *botte* vindt men beiden in *Renout*, 't eerste vs. 1247: *Bi Gode ic seggu, Her Ogier! dat ic niet geve omme sijn doen, alse goet als* EEN BOTTOEN (d. i. dat ik om al wat hij doet niet zoo veel als een knop of knoop geve). Verg. HOFFMANN.

niet een bone, niet een pointe. Vooral ook komt de uitdrukking *niet een twint* veel bij onze oude Schrijvers voor, welk *twint* nog van een eenigzins onzekeren oorsprong is. Verg. HUIDECOPER, GRIMM en anderen, (als b. v. laatstelijk ook den Hoogl. CLARISSE, *Heimel. der Heimel.*, bl. 125-129) er over. Ik vind dit *twint* ook wel positief gebruikt; b. v. in de *Disp. v. o. Vr.*, c. 12, zegt het kruis, aan hetwelk CHRISTUS geleden heeft, tot MARIA: *Du bist wijnguert, die druve dijn kint; wat es orbaerliker* TWINT, *dan tpersoer ten wine?* welk laatste letterlijk beteekent: wat is er *iets*, of wat is er een *spiertje*, of *vezeltje*, of *ziertje* nuttiger, dan de wijnpers (in het Fransch *le pressoir*) voor den wijn, gevolgelijk dan ik voor CHRISTUS, die de druif was, die voor het menschdom geperst moest worden? In plaats van *twint* vindt men ook wel *twinc.* Zie *Diets. Doct.* en daar JONGELOET bl. 367.

Dit zal over de wijze, waarop onze oude Schrijvers de ontkenning uitdrukten, in deze *Aanstippingen* wel meer dan genoeg zijn. Er ware eene fraaije, dikke verhandeling over te schrijven, indien zulke fraaije, dikke verhandelingen in ons duodecimo-land (met de *airs* en pretensiën soms van een' in folio) wat aftrek konden vinden. Dat beginnenden, bij het lezen onzer vroegere schriften, het ontkennende *en* of *ne* ligt met ons tegenwoordig koppelwoordje *en* (hetwelk oudtijds altijd *ende* of met een afkortingsteeken *en̄* geschreven werd), alsmede met het enclitische of aangehechte *ne*, in plaats van *hem*, verwarren kunnen, gevoelt elkeen. Zoo is in het zeggen, hetwelk ik hier met eene kleine verandering uit MAERLANT's *Wap. Mart.* (verg. hier boven bl. 76) ontleen: *Mine roect*, *wiene droech* EN̄ *wan enz.* (d. i. mij ligt er niet aan, wie hem baarde en teelde), het eerste *ne* de ontkenningspartikel, het tweede *ne* (in *wiene*) is eene verkorting van *hem*, en het derde *en̄*, bij afkorting voor *ende* staande, zou ons tegenwoordig *en*, in het Latijn *et*, zijn. — Het gemelde koppelwoord *ende* (dit hier nog in 't voorbijgaan) moet men bij onze Ouden soms wel eens door *want*, soms ook wel eens door *welke* vertalen. Het eerste is het geval b. v. in het begin der *Borchgravinne van Vergi* (waarover bl. 211), als, vs. 10, tot minnaars gezegd wordt: *Laet u herte niet verstaen*, ENDE *het ware sere misdaen, ochte ghi gheswighen niet en cont ende ghehouden uwen mont* (d. i. legt uw hart voor anderen niet open, WANT het zou zeer slecht zijn, indien gij niet kont zwijgen en den mond houden). Het met kapitale letters gedrukte *ende* kan hier niets anders dan *want* beteekenen. Zoo is het ook een paar keeren met het *ende* gelegen, dat hier boven, bl. 44, in de plaats uit den *Rijmbijbel* voorkomt. Over *ende*, in den zin van *wie* en *welke*, of in dien van een weggelaten *hij*, zie men CLIGNETT, *Teuth.* 76. In de plaats uit *Beatrijs*, hier boven bl. 221, 222: *Constic wel ane u verwerven*, ENDE *ghi dabijt wout nederleggen* enz., moet *ende* door *dat* uitgelegd of *dat* er onder verstaan worden, want

de zin is: »konde ik van u wel erlangen, dat gij uw nonnengewaad afleggen wildet." — Dat *ende want* in het *Lev. v. Jez.*, in den *Clerc van de lage Landen* (waarover bl. 241) enz. enz. doorgaans *en omdat* beteekent, is bl. 317 aangestipt. In de plaats, die ik uit het gemelde *Lev. v. Jez.*, in de noot, bl. 318 hier boven, aangehaald heb: *weder si van Gode si*, ENDE *ochtic ute mi* [illegible]*ven spreke*, schijnt ENDE *ocht* zoo veel als DAN *of* te beteekenen. Maar genoeg, zullen sommigen zeggen, van die *nugae* en *quisquiliae*, genoeg van dat *geën* en *geënde!* *Sat prata biberunt.*

n). Iets over onze oude Interjectiën.

Vele dier Tusschenwerpsels zijn nog in gebruik, anderen verouderd. Een woord hier over de laatsten. Wij kennen niet meer den oud-Hollandschen (schoon ook in andere Duitsche dialekten zeer bekenden) uitroep *wapen* of *wapene!* dat eigenlijk een krijgsgeschrei en zoo veel als *te wapen!* zijnde, vervolgens in het algemeen voor een' uitroep van wee (*interjectio dolentis*), gelijk ons *helaas!* gebruikt werd, zoo als b. v. MAERLANT's bekend dichtstuk *Wapene Martijn* — waar over hier boven bl. 74 — aldus heet naar de beginwoorden: WAPENE, *Martijn! hoe salt gaen* (d. i. helaas, o Martijn! hoe zal het toch gaan?). Vergel. over dien uitroep *Wapen!* HUIDEC. op ST., II, 116. BONDAM, *Charterboek van Gelre*, bl. 576. YPEIJ, *Bekn. Gesch. der Nederl. Taal*, GRIMM (dezen laatsten ook in zijn tweede kolossale werk *Rechtsalterth.*, bl. 876) en anderen. Een andere uitroep van klagt was *och arm!* zoo veel als *och mij armen!* waarvan, zoo niet van *wacharm*, dat hetzelfde uitdrukt, de Franschen hun *vacarme*, b. v. *faire beaucoup de* VACARME (d. i. veel getier, veel gejammer maken, veel *ocharm* of *wacharm* roepen) ontleend hebben. Voor *och arm* lezen wij bij MAERLANT, *Sp. Hist.* III, bl. 87: *o wi! lacen!* (*) (d. i. o wee, helaas), als hij, van

(*) Dit *lacen*, ons *eilaas*, *helaas* (in 't Fransch *hélas*) schijnt van vreemden oorsprong en uit het Provençaalsche *ailas! halas!* dat weer van het Latijnsche *lassus* (d. i. mat, vermoeid van ligchaam of ziel) komt, afkomstig te zijn. *Ei laas*, *ai laas*, *ach laas!* is dus eigenlijk: o mij vermoeiden, o mij door ellende afgematten! en iets soortgelijks als *o mij armen! och armen! och arm!* — De woorden *verdoemt sac* in de aangeh. plaats uit MAERLANT, laten zich ophelderen door het oud gebruik, dat men vaak verachtenderwijze van *zak* voor *ligchaam* maakte, als een zak, die de ziel besluit. Zoo lezen wij in de *Boetpsalmen*, door mijn' geëerden Ambtgenoot MEIJER uitgegeven, *den armen* SAC *aendoen* (*induere miserum corpus humanum*). En in den *Wap. Mart.*, c. 55, zegt het oog tot het met hetzelve twistende hart: *Als men mi somwile uutstac, wat docht daerna des menschen* ZAC? (d. i. als men mij soms uitstak, wat zou dan 's menschen geheele ligchaam nog meer

een' Priester sprekende, die slechts om tijdelijk voordeel en weelde (*om sijn ghemac*) zulks geworden is, uitroept: *O wi!* LACEN! *verdoemt zac! Wat lone hi vor Gode verliest, die sinen loen hier verkiest!* (O wee! helaas! verdoemd ligchaam! Welk een loon verliest hij bij God, die zijn loon hier op aarde wil hebben!). Het daar zoo even genoemde *o wi!* voor *o wee!* komt dikwerf voor. Zoo b. v. herhaald achtereen in *Reinaert*, vs. 2157 en volg., als de Vos van een' aanslag op Koning *Nobels* leven begint te liegen en de Koningin in angst geraakt: *Die coninghinne wart vervaert, ende sprac:* O WI! *lieve Reinaert!* O WI! *Reinaert,* O WI! O WI! O WI! *Reinaert, wat sechdi?* voor welk eerste *o wi!* in een' anderen tekst *wapen!* het zelfde als het zoo even gemelde *wapen!* staat. — Voor *o we!* of *o wi!* wordt ook wel het nog in later tijd bij HOOFT en VONDEL voorkomende *ô wach!* gebruikt, b. v. bij MAERLANT, 196, waar hij van eene stem vertelt, die te *Toledo* in Spanje riep: *o wi! leider! o wi! wach!* En zoo heeft hij de uitdrukking *no ach, no* WACH (noch ach, noch wee!), in den *Sp. Hist.* III, 295: *Daer en was no ach, no* WACH, *no claghen, no hantgeslach* (handgewring). In het riddergedicht *Ferguut*; vs. 4528, roept zeker meisje, LUNETTE geheeten: *Lunette riep: o wi! o* WACH! *dese Ridder houdt met mi sijn sceren* (gekscheren). Men vindt dus voor *och arm!* ook wel *wach arme!* b. v. in *Ferguut*, vs. 391, waar *Ferguut's* moeder tot den boer, haren man, die zijn' zoon slaan wil, zegt: WACHARME! *ghi doet quaet te minen trouwen!* (d. i. bij mijne trouw, Fr. *ma foi!*), *dat ghi uwen sone wilt blouwen* (d. i. slaan, Eng. *to blow*). In het zelfde voor onze oude taal zeer belangrijke riddergedicht *Ferguut* treffen wij ook een' uitroep aan, dien ik in andere onzer schriften van dien tijd zelden heb gevonden; namelijk vs. 4970 staat: *Artuer antworde: Here,* BI LODE! *ic vergheve u minen moet.* Dit *bi lode* schijnt zoo veel als waarachtig! of welaan! of ei! ei! of kijk! of zoo iets dergelijks te beteekenen, en komt, verkort tot *bijlo!* ook later bij onze Schrijvers niet zelden voor. Zoo heeft b. v. de onsterfelijke HOOFT het nog wel in zijne gezangen. Het schijnt met de oud-Duitsche uitroepingen *la, lo, wala!* het oud-Friesche *eala!* (b. v. in *eala! fria Fresena!*) en soortgelijke, waarover men GRIMM III, 289 en anderen, raadplegen kan, zamen te hangen. Vergelijk ook den Heer VISSCHER op de aangehaalde plaats uit *Ferguut*. De Engelschen hebben nog dien uitroep *lo!* in den zin van hun *look! see!* (zie! kijk!). De Heer BUDDINGH poogt dit *bylo!* in zijne *Verh.*

---

deugen, meer waard zijn?) op welke plaats men den Heer SIEGENBEEK vergel. Zoo wordt ook *vat* wel voor ligchaam genomen,, gelijk de groote VONDEL *zuiver maegdevat* in een' edelen zin van het ligchaam der Heilige Maagd gebruikt. Zie mijne Uitgaaf van eenige zijner kleinere gedichten, Aant. bl. 193, en vergel. HUIDEC. *Proeven.*

over het Westland, met zijn geliefd *loo* voor *water* in verband te brengen. — Van de adverbiale uitroepingen *selp! semmi! sem!* (verkortingen van: zoo helpe mij God, of de Heiligen!) is hier boven reeds gesproken. Telkens worden in de riddergedichten zoo, half uitroepender wijze, de Heiligen aangeroepen of bij de Heiligen gezworen, hetzij dat de Schrijver zelf dit doe, of zijne Helden zulks doen laat; b. v. in *Ferguut*, vs. 2508, lezen wij: *So helpe mi Sente Martijn!* vs. 2656: *Also helpe mi Sente Denijs!* vs. 2830: *Bi Sente Meijen!* (d. i. MARIA). — Voor *so helpe mi!* staat ook dikwerf eenvoudig de uitroep: *Helpe! helpe!* b. v. in *Reinaert*, vs. 375, als *Bruin* de Beer tot den Vos, die kwansuis den honig veracht, zegt: HELPE! *lieve Vos Reinaert! Hebdi honich dus onwaert?* (acht gij honig zoo gering?) waarbij WILLEMS aanteekent, dat men ook wel vindt: *Helpe door die doot!* (d. i. helpe mij God om den dood des Zaligmakers, gelijk aan het Fransche *par la mort-Dieu!*). In het riddergedicht *Renout* komen nog meer zulke bevestigingen en uitroepingen voor, ja, zij dienen den Maker zelven van dit gedicht elk oogenblik tot stoplappen om zijn vers te vullen. 't Is telkens: *Bi Gode, die mi gheboot! wete Kerst! bi Gode van Nazarene! bi Sente Jan!* enz. enz. — Zoo riep men ook wel uit *bi miere wet!* zijnde zoo veel als: bij mijn geloof! gelijk het door BILDERDIJK, GRIMM, HOFFMANN op *Karel en Elegast* enz. uitgelegd wordt. Minder goed verklaart HUIDEC. het door *bij mijn weten!* — Een gewone uitroep in de riddergedichten en ook in andere Schrijvers is die van het Latijnsche *Deus!* (God!). Zoo b. v. in *Ferguut*, vs. 627, zegt Ridder KEIJE spottend tot den jongen FERGUUT: DEUS! *hoe wel sit u dat swert!* (Zie ook vs. 3498, 4849 enz.). In *Reinaert*, vs. 6564, flikflooit de slimme Vos de Apin, met van hare leelijke jongen te zeggen: *Het sijn de scoonste van haren daghen, die ic ghesach voor ofte nabi.* DEUS! *hoe wel behagen si mi!* Ook in STOKE II, bl. 259, lezen wij: DEUS! *Here God! wat hi dochte* enz., schoon de sceptische HUIDEC. zulks voor geen' stijl van STOKE houdt en aan de echtheid der plaats twijfelt, maar evenwel uit andere Schrijvers verscheiden voorbeelden van dat *Deus!* aanhaalt. In v. VELTHEM vind ik hetzelve, bl. 403, tot drie keer toe. Meermalen vindt men ook den uitroep van *Rike God!* gelijk het Opperwezen in het algemeen met dat epitheton van *rike* vaak bestempeld wordt, b. v. in *Ferguut*, vs. 4869: *Des biddic u omme Gode* DEN RIKEN; welk *rike* men intusschen niet door ons *rijk*, maar door magtig moet vertalen. Trouwens, dit denkbeeld van magt of heerschappij ligt ook in ons substantief *rijk* en *koningrijk*, dat met ons adjectief *rijk* van éénen oorsprong is, opgesloten. Vergelijk het Latijnsche *ditio* en *dives*. — Als vloek bezigde men wel den uitroep *Godsat!* zamengetrokken uit *Gods haat!* en dit bij verkorting voor *Gods haat hebbe of treffe u*, waar over men, even als over *Godswoud*,

d. i. als het God woude of wilde, HUIDEC. op ST. II, 350, 548 vergel. Een aantal andere biddende of vloekende uitroepingen tot God, CHRISTUS, de Heilige Maagd, de Santen en Santinnen, den Duivel enz., zoo als die uitroepingen vooral in oude tooneelspelen voorkomen, kan men vinden opgenoemd door den geleerden en ook voor onze oud-Nederl. Letterk. onvermoeid werkzamen Duitscher HOFFMANN *v. Fallersleben*, in de Inl. van het zesde deeltje zijner voortreffelijke *Horae Belgicae*. Men heeft ook een klein stukje van onzen wakkeren (helaas, voormaligen) Zuid-Nederl. landgenoot WILLEMS, *Over eenige oude Nederl. vloeken, eeden en uitroepingen. Gent* 1834. — Met den uitroep van verwondering *avoy!* begint *die Sotternie* of het kluchtspel *Rubben* (*Hor. Belg.* VI): AVOY! *nu es mi wel becant* enz. Dit *avoy*, ook wel *javoy!* en in den *Troj. Oorloch* (waar over hier boven bl. 187), vs. 2706, tot *anoy* verbasterd, is, volgens ROQUEFORT, *Glossaire*, van oud-Franschen oorsprong. In de tooneelspelen uit de *Hor. Belg.* VI vindt men ook herhaalde malen den elders mij niet voorgekomenen verwonderingsuitroep *keren!* b. v. in het kluchtspel *die Buskenblaser* (de Buisjesblazer), vs. 118: KEREN! *hoort, dat u God lone! een wijf vare wel met desen man. Entrouwen! die duvel brachter mi an!* En zoo vs. 166: KEREN! *nu sict dit scoon abijt* (opschik), *dat mijn man heeft ontfaen!* (ontvangen), welken uitroep *keren!* HOFFMANN niet weet uit te leggen. Ik houde hem voor iets soortgelijks als ons *lieve! eilieve!* want *kaar* beteekende vroeger bij ons *vriend*, *vriendin*, *speelnoot*, gelijk het *Hor. Belg.* VI, bl. 34, voorkomt en VONDEL in het lijkdichtje op zijne dochter in dien zin nog het diminutief *kaartje* heeft. *Keren!* (of het moest een bastaardvloek voor *Here! lieve Here!* zijn) drukt dus misschien hetzelfde uit, als waarvoor onze Ouden anders den uitroep *minne!* (afkomstig van *min*, d. i. liefde) bezigden, een' uitroep, allergemeenzaamst in de dertiende en veertiende eeuw, b. v. bij STOKE II, 473: *Alout sprac: nu sict*, MINNE! enz.; verg. daar HUIDEC., gelijk ook Aant. op *Sp. Hist.* II, bl. 114. Thans is dat *minne! soete minne! lieve minne! minnekijn!* waarmede men oorspronkelijk vrouwen, maar vervolgens ook wel andere personen aansprak, of wel dat men bloot als interjectie gebruikte, verouderd en door ons *lieve! eilieve!* hetwelk geheel en al een' soortgelijken oorsprong heeft, vervangen. — Over den uitroep *entrouwen!* in de aangehaalde plaats uit de *Buskenblaser* is hier boven bl. 261 en 314 reeds iets aangestipt. Het is hetzelfde als *introuwen*, middel-Hoogd. *entriuwen!* in het Fransch *ma foi!* in het Latijn *per fidem!* Er staat ook wel *bi rechten trouwen!* dat een genit. of dativus sing. *van rechte trouwe* is; zie bl. 272 en 280. Voor *entrouwen* staat in die aan uitroepingen rijke tooneelstukken uit de *Hor. Belg.* VI, ook wel *ewaerheit!* d. i. in waarheid! of waarlijk! (waarvoor ook in het handschrift *awarijt* en *awarije!* gelezen wordt), b. v. bl. 43: EWAERHEIT! *dats een*

dinc, *dat ic niet en can gheloven van uwen wive!* In MAERLANT's *Wap. Mart.*, c. 45, staat *waereit!* — De reeds vermelde uitroep van *hulpe! hulpe!* vindt men ook veel in de zoo evengemelde tooneelstukjes. Nog een zeldzame uitroep in een derzelve, namelijk die in *Lippijn*, vs. 149, voorkomt, is die van *key!* LIPPIJN's vrouw, op het verzoek van haar buurvrouw: *Wat*, *ghevadere!* (het Fr. *commère* of eigenlijk *compère*, Hoogd. *Gevatterinn*) *en moochdi ons niet inlaten?* antwoordt: *Wat*, KEY! *jaic*, *wie es daer!* hetgeen ik geloof, dat zoo veel zeggen wil als: Ei, waarom niet! ja, ik wil 't wel degelijk; maar wie is daar? HOFFMANN merkt er bij op, dat zoo ook in de gedichten van JUSTUS DE HARDUYN, die door Prof. SCHRANT zijn uitgegeven, wel de uitroep *ké!* voorkomt; hij legt het echter niet uit. Misschien staat *key!* of *ke!* bij afkapping voor *ei!* of wel het is een verbasterd Fransch *que ne*, in den zin van *waarom*, zoodat *wat*, KEY! in de regel uit den *Lippijn* zoo veel zegt als *que ne*, d. i. *pourquoi ne le ferais-je?* in het Latijn *quidni? quidni facerem* of *faciam?* Men heeft echter ook een *key* of *kay*, dat *zot* of *mal* beteekent. Zie v. HASSELT op KIL. *Key!* kon dus *mal!* *malloot!* zijn. — Maar dit zij voor 's hands over eenige onzer oude Interjectiën voldoende. Er ware eene geheele verhandeling over te schrijven, doch het Publiek is meer met romans *etc. etc.*, dan met philologische geleerdheid gediend. *Fuimus Troës!*

o). Iets over onze oude woordenschikking, mitsgaders nog een paar gemengde Syntactische aanmerkingen.

De rangschikking der woorden in de dertiende en veertiende eeuw heeft hier en daar nog al iets onderscheidens van de tegenwoordige, schoon zij over het algemeen gelijksoortig is. Een belangrijk punt van verschil is de plaatsing soms van het attributieve adjectief na, in stêe van vóór het substantief, met of zonder artikel. Wij zeggen b. v. tegenwoordig *lijfeigen volk*, *de diepzinnige bijbel*, *zijn geslacht*, *de felle zondvloed.* Daarvoor lees ik echter in *Wap. Mart.*, c. 39, waar hij over adel en lijfeigenschap spreekt, *volc eyghijn*, *bible fijn*, *geslacht sijn*, *diluvie felle.* De verzen luiden: *Zulc waent*, *dat* VOLC EYGHIJN *comen is van den quaden Cayn*, *die vermoerde Abelle*, *ende die God verdoemt hiet sijn. Dit en is niet waer*, *Martijn! bi redene die ic telle; want al dat* GHESLAECHTE SIJN, *alse ons scrijft die* BIBLE FIJN, *verdranc in* DILUVIE FELLE. (d. i. Sommigen wanen, dat lijfeigen lieden van den kwaden CAIN, die ABEL vermoordde en welken God beval, dat vervloekt zijn zoude, zijn afgestamd, maar zulks, o MARTIJN! is niet waar, om de redenen, die ik u vertellen zal. Immers heel zijn (d. i. *Cains* geslacht) gelijk ons de diepzinnige (of wel fraaije) Bijbel schrijft, verdronk

in den fellen zondvloed). — Zoo in *Reinaert*, vs. 325: *Ende men sach die bloemen staen over al die velde groene*, voor: *over al die groene velde;* en in MAERLANT, *Sp. Hist.*, lezen wij: *pine groot*, *tekene groot*, *plaghen gemene* enz. (*). Meermalen worden ook de Pronomina *mijne*, *zijne* enz. achter het substantief geplaatst. Wij zagen dit reeds in het zoo even aangehaalde *geslachte* ZIJN, voor *zijn geslacht* bij MAERLANT. Wij zien het ook in *Reinaert*, vs. 412, waar de Haan *Cantecleer* van de hem door den Vos ontroofde kinderen zegt: *So vele es tgetal nu mindre, dant gewone was te sine* (te zijn), *dat die XV* KINDEREN MINE *sijn gedegen al tote vieren;* (dat mijne vijftien kinderen tot vier verminderd zijn). En zoo vs. 504: *de pade mine;* alsmede bij MAERLANT, *Sp. Hist.* II, 145, *den lachame* (ligchaam) *sine*, en I, 35, *den tempel sin;* ook in *Fl. en Bl.*, 242, *die moeder sin*, en *o helet vri!* (o edele held!) enz. enz. Meestentijds worden zulke nageplaatste Adjectieven en Pronomina possessiva onverbogen gelaten, b. v. *de helt vri* niet *vri*E. Soms evenwel nemen ze eene sluitende *e* of eenig ander buigingsteeken aan. In *Renout* b. v. lezen wij dus, vs. 256: *Doe seide Adelaert*, *die Ridder goede*, en vs. 840: *Hebbic ghedaen*, *sprac de helt coene* enz. Ook in den vocatief komt wel die *e*, b. v. vs. 234: *Ritsaert sprac: deghen vrome!* En *Cl. v. d. Bib.*, c. 23, lezen wij: *Edel maghet! Vrouwe fine!* terwijl dan echter in *Renout* vs. 220 weer gelezen wordt: *Doe seide Writsaert*, *die deghen snel*, niet *snelle* (de snelle held), en elders *die ridder namecont* (d. i. de van naam bekende ridder, wat ook wel *die ridder mare*, de vermaarde ridder, genoemd wordt). Tegenwoordig is dat gebruik van naplaatsing des attributieven Adjectiefs of Pronomens zoo goed als weg, op enkele uitdrukkingen na, b. v. *Meisje lief!* voor lief Meisje! *Vader onze!* voor onze Vader! *de Staten Generaal* voor de Generale Staten; want praedicatief geplaatste Adjectiva of Pronomina komen hier niet in aanmerking. En zelfs bij onze Ouden zal men die naplaatsing reeds zelden in prozaschriften aantreffen. Uit het *Lev. v. Jez.* b. v. kan ik mij geen voorbeeld er van herinneren. In den *Delftschen Bijbel* (waarover bl. 243) vind ik wel eens het Pronomen achter het Substantief, b. v. hier boven bl. 245: *Anna antwoerdde: en is also niet*, *Here mijn!* voor *mijn Here!* — Veel hield men oudtijds ook van de volgende thans wel niet on-, maar toch min gebruikelijke woordschikkingen, als b. v. *Reinaert*,

(*) GRIMM roemt grootelijks de vrijheid der Hoogd. woordschikking van vroeger tijd, zeggende IV, 542, dat de tegenwoordige zegswijze: *der gute mann* op negenderlei wijze zich zetten liet: 1) *der guote man*, 2) *man der guote*, 3) *der man guote*, 4) *der guoter man*, 5) *man der guoter*, 6) *der man guoter*, 7) *der guot man*, 8) *man der guot*, 9) *der man guot*. — Sommige dier wijzen komen echter zelden, of alleen maar bij Dichters voor.

die Ves, *Tibaert*, *die Cater*, *Grimbert*, *die Das*, *Reinaert*, *die felle man*, *Nobel*, *die Coninc*, *God*, *die rike*, (de magtige) voor: de vos Reinaert, de kater Tibaart, de Koning Nobel enz. — Voorplaatsingen des genitiefs vóór den nominatief zijn ook niet vreemd, zelfs in gevallen, waarin ze tegenwoordig moeijelijk na te volgen zijn. Zoo b. v. in *Reindert*, vs. 297: *Vrouwe Alenten goeden hane* (d. i. de goede haan van Vrouw Alente), welk *Alenten* de genit. sing. op *n* is, waarvan bl. 272; gelijk zulks *Vrouwen Ogernen* is vs. 803, waar wij lezen: *Ende was sone Vrouwen Ogernen* (d. i. hij was de zoon *van* Vrouw Ogerne). Dat toch ook de eigen namen oudtijds gedeclineerd werden, is hier boven bl. 276 gezegd, hebbende bepaaldelijk vrouwennamen, als MARIA enz., telkens *en* of *n* in de gebogen naamvallen. Zie HUMEC. op ST. I, 72, 417. B. v. in *'t Lev. v. Jez.*, bl. 172, lezen wij: *te Marien ende te Marthen; tote Marien; Jesus sach Marien weenen*, terwijl het anders *Maria* is. Van namen sprekende, herhaal ik hier het bl. 307 gezegde, dat ons *geheeten* vaak wordt uitgedrukt door een ingeschoven *hiet*, voor *hi hiet* (hij heette); b. v. in *Reinaert*, vs. 98: *Doe Isengrijn dit hadde gesproken*, *stont op een hondekijn*, HIET *Cortois*, (d. i. Courtois geheeten), *ende claghede den coninc in fransois* (in het Fransch). — Tot de vooraanplaatsing des genitiefs behoort ook de nog al afwijkende zegswijze: *die Gods zone* voor ons *de zoon van God*, of *de zone Gods;* eene woordschikking, die bij MAERLANT, in het *Lev. v. Jez.* en elders niet zeldzaam is. B. v. in *Drievoud.*, c. 24, staat: *Algeheel ende altemale ruste hi in de maghet smale*, DIE GODS SONE, *Gods kint;* in welke regels *die maghet smale* de teedere, of wel geringe Maagd MARIA beteekent, gelijk in de *Claus. v. d. Bib.*, c. 22, en in de *V. Vrouden*, c. 1, MARIA *de scone smale*, of ook wel *de scone fine*, genoemd wordt. *Smal* beteekent, op zijn Engelsch, toch veel klein, teer, gering, zoo als die beteekenis nog in ons *smalle gemeente* (d. i. volk van gering vermogen, in het Eng. *the small ones*, of *small people*) overig is. *Fijn* is fraai, bevallig. Ook al op zijn Engelsch; b. v. *she is a very* FINE *girl.* — Gelijk *die Gods zone*, zoo vindt men ook in het *Lev. v. Jez.*, bl. 179, *den Gods name*, in stêe van *den name Gods*, bl. 31, *de Gods abolge* (d. i. Gods toorn); bl. 34, *de Gods cracht*, en bl. 53, *de Gods sant* (d. i. gezant). — Woordschikkingen, als de volgende, zijn ook bij onze Ouden zeer gemeen: *Daer saten neven* (d. i. aan) *sine side van Assche mijn her Robbrecht* voor: mijn heer Robbrecht van Assche; (zie hier boven bl. 138). Zoo mede: *Oec so wasser van Orsmale die here fier* (ibid.); *Dit sach Godevaert*, *die sone sijn*, voor *dit sach sijn sone Godevaert* (ibid.); *Hoe sijn vader*, *die Grave rike* (d. i. magtige) *enz.* (ibid.). Gaarne plaatsen zij ook het woord stad achter den naam, dien zulk eene stad draagt; zeggende b. v. (gelijk MAERLANT doet, *Sp. Hist.* I, 142): *Te Lacedemone*, *in die* [illegible]

en elders: *Te Jeruzalem*, *in die stede*, of *Te Antwerpen*, *in die stede*, in plaats van in de stad Lacedaemon, Jeruzalem enz. Over pleonastische constructiën, als *doe nam hi orlof*, (d. i. afscheid) *Jonker Willem;* of wel: *doen werd hi onthoeft*, *die here* enz., zie men GRIMM IV. 349. Doch er zou eene afzonderlijke verhandeling noodig zijn om deze en andere vormen der oude woordschikking in het licht te stellen. Dit paar voorbeelden zij hier genoeg! — Om nog deze en gene syntactische eigenaardigheden op te noemen, zoo lette men inzonderheid op de menigvuldige Genitivi of tweede naamvallen, die in onze oude schriften achter Werkwoorden, Adjectieven en Voorzetsels voorkomen, en waarvoor wij thans meest Accusatieven met of zonder praepositie gebruiken. In dat opzigt heeft onze oude taal, en hebben de oud-Duitsche talen (van het Gothisch af te beginnen) in het algemeen, geheel eene Grieksche geaardheid. Immers het Grieksch is ongemeen rijk in Genitief-constructiën. Men neme het eerste het beste stuk uit de dertiende en veertiende eeuw maar op, om overal die tweede naamvallen te bejegenen. Zoo vind ik b. v. in de 75 coupletten van MAERLANT'S *Wapene Martijn* de volgende tegenwoordig meer of minder vreemd luidende constructiën met den genitief, c. 4. DES *ontgaen* (voor *dat* ontgaan); c. 9. *ghewagen* DAS (gewagen *daar van*); c. 9. DES *lands verdreven sijn* (verdreven zijn *uit het* land); c. 10. *berichten* DIES (berigten *over dat*) c. 11. *besien en ghien* DES (*dat* bezien en belijden); c. 15. *verseert werden* DES (smarte lijden *over dat*); c. 16 en 24. *ne weten* DES of DIES (niet weten *dat* of *daar van*); c. 20. *verstaen* DES (verstaan *daar van*); c. 23. *sijns selves eighijn* (lijfeigen *van* zich zelven); c. 24. *seker sijn* DIES (zeker zijn *daar van*); c. 43. *sijn*RE *doechdachticheden* (*) *gheroven* (berooven *van* zijne deugdzaamheid); c. 53. *mijns vermijden* (*mij* vermijden); c. 55. *dat u zins gebrac* (dat het u ontbrak *aan* zin); c. 70. DER *waerheit ghien* (*de* waarheid belijden); c. 71. *te vele* DES *wijns* enz. enz. In de *Disp. v. d. Cruce* vind ik zoo DIJNS *beclage ic mi.* — *o wee* MIJNS *lichaems!* — *aller misdaet om-*

(*) *Zijn*RE *dochachticheden* is hier weer de vrouwelijke genitivus sing. op *n* in het substantief, en op *r* in het pronominale adjectief, waarover bl. 273 en 280 gesproken is, en die in dit couplet ook nog in het woord *der edelheden* en in *ute reinre herten* (uit het reine hart, vergel. bl. 277) voorkomen, gelijk de geheele *Wap. Mart.* er vol van is. Zie onder anderen ook c. 45, waarin *vol rechter waerheiden*, *van ouder rijcheiden*, *in sijn*RE *miltheden* alle genitivi singulares zijn. Ik houde die zoogenaamde zwakke declinatie voor veel meer in zwang bij onze oude Schrijvers dan de sterke. Vergelijk het aangestipte op bl. 273 en 274. Men kan schier als regel stellen, dat de vrouwelijke genit. en dativ. in de adjectiva uitgaat op *r*, en in de meeste vrouwel. substantieven op *n*.

besmet. — *weldoens verget.* — DIES *beroemen.* — MINS *ende der werelt plegen.* — DIES *beraden.* — *etet der spisen* (eet *van* de spijs) enz. Zoo vindt men *gelooven*, *loochenen*, *belijden*, *zien* dikwerf met genitivi. Ook *genezen* wordt wel met een genit. gebruikt, gelijk onze Ouden toch EENS KINDS *genesen* zeiden voor: bevallen van een kind (Lat. *parere infantem*), hetwelk zij ook wel door: *gheliggen* EENS KINDES (in de kraam liggen van een kind) uitdrukken. Ja, in het *Lev. v. Jez.*, bl. 6, heet het *bliven* ENS KINDS, want wij lezen er, dat tot MARIA door den Engel gezegd wordt: *Du sout* (gij zult) *ontfaen ene vrocht in dinen lichame, ende sout* (d. i. zult) BLIVEN ENS KINDS, *ende des kinds name souttu* (d. i. zult gij) *heten Jezus.* En bl. 99 van den *Lekensp.* wordt het *ontladen* EENS KINDS genoemd. Want van EVA wordt gezegd, dat *si* DES KINDS *wert* ONTLADEN, nadat zij, gelijk op de voorgaande bladzijde staat, *met kinde gaende bleef*, dat wil zeggen, gaande of zwanger werd van een kind, want *blijven* kan hier op zijn Deensch de beteekenis van *worden* hebben, gelijk het die, naar het hier boven bl. 302 gezegde, meermalen heeft. Daarom heet bl. 100 van den *Lekensp.* in de kraam komen eenvoudig *worden*: *Hierna* WORT *Yeve* (EVA) *also wel van enen zone, hiet Abel.* — Doch om niet af te dwalen, ook achter een aantal Adjectieven komen constructiën met den genitivus voor. Onmogelijk is het ze hier allen op te noemen. Men vergel. GRIMM's vierde Deel, waarin hetgeen hij van het oud-Hoogd. over dit geheele onderwerp zegt, voor een groot deel ook op onze taal toepasselijk is. Zie ook den Hoogl CLARISSE op *Heim. der Heim.*, bl. 177. Zelfs meen ik wel eens een' genitivus te zien, waar anderen hem niet zoeken zullen. Zoo staat achter het adjectief en adverbium *veel*, *vele* meermalen op eene vreemde wijs den genit. B. v. in den regel uit de *Prol.* van den *Sp. Hist.*, hier boven bl. 57, lezen wij: *Dien dan die boerde van den Grale, die loghene van Perchevale, ende andere vele valscher sagen vernoijen enz.*, (d. i. wien derhalve de jokachtige verhalen van den *Heiligen Graal*, de leugens in de riddergedichten over *Percival* en vele andere valsche sprookjes vervelen enz.). Hier houde ik de woorden *valscher sagen* voor een' meerv. genitivus, zooveel zeggende als: »en andere vele *der* valsche verhalen." Zoo toch lezen wij ook in *Wap. Mart.*, c. 34, waar van de zeldzaamheid van trouwe minnaars gesproken wordt: *ic waen, mer* (d. i. men er) *also vele vint, minre in trouwen gehint, als men doet swarter swanen* (d. i.: ik geloof, dat men even zoo vele minnaren, die in trouw geënt of geworteld zijn, vindt, als men doet, dat is, als men vindt, vele zwarte zwanen. *Swarter swanen* is hier een genitivus pluralis en zooveel als *vele* DER *zwarte zwanen*, anders kon *swart* geene sluitende *r* hebben (zie hier boven bl. 281). Zoo lezen wij ook in *'t Lev. v. Jez.*, bl. 60: *Ende alse Jhesus in dat hus comen was, so waren ghinder vele*

ghemeinder liede ende sunderen vergedert. Hier is *ghemeinder liede* ook weer genit. plur. Insgelijks bl. 55, *vele quader geeste*, en bl. 69, *ganssene vele siker liede enz.* (d. i. te genezen vele *der* zieke lieden). Ook bl. 84 staat: *vele lazersen* (d. i. melaatsche) *liede waren.* — Hoe men achter de Praepositiën dikwerf een' genitivus of dativus vindt, waar thans een accusativus gebezigd wordt, is bl. 284 reeds gezegd. En zoo worden Substantiva, Pronomina en Numeralia soms met nu ongebruikelijke genitivi verbonden. Uit dien hoofde ook moet de zoo dikwerf aan de woorden getrokkene *s*, b. v. *sijtS gewes* (wees daarvan zeker), *doedijS niet* (doet gij het niet) enz. niet als eene verkorting van *es*, d. i. *het*, (welk *es* geen Hollandsch, maar Hoogd. zijn zoude) neen, als eene verkorting van *des*, genitivus van *die*, *'die*, *dat* (waarover bl. 289 en vroeger) aangezien worden. B. v. als wij in den *Lekensp.*, bl. 81, van EVA lezen: *Ende plukte enen appel metter hant, ende aets ende gaefs Adame, ende bat hem, dat hijs name enz.*, zoo is dat *aets*, *gaefs*, *hijs*, niet *aet* (d. i. at) ES, *gaf*ES, *hi* ES (in het Hoogd. *ass* ES, *gab* ES, *er* ES, of op zijn tegenw. Holl. *at* HET, *gaf* HET, *name hij* HET), maar het is verkort uit *at* DES, *gaf* DES, *name hi* DES (in het Hoogd. *ass* DESSEN of *dess*, *gab* DESSEN of DESS enz., in het tegenw. Holl. *at* DAARVAN, *gaf* DAARVAN, *name hij* DAARVAN. — Zoo is ook het woordje *das*, hetwelk wij wel bij onze oude Schrijvers aantreffen, te beschouwen als staande (bij letterwisseling van *e* in *a*) in plaats van *des*, en niet, als op zijn Hoogd., in plaats van *dat*, hetgeen ik bl. 284 verkeerd gezegd heb. In STOKE's zeggen dus: *Dideric nu, sijt seker das, de* (d. i. die) *deerste Grave van Hollant was enz.*, staat *sijt seker* DAS voor *sijt seker* DES (wees daarvan zeker). — Voor het overige gedoogt slechts een deftige stijl bij ons nog enkele dier oude genitief-constructiën. In den gemeenzamen trant zijn zij, als gezegd, allen door accusativische met of zonder praepositiën verdrongen. Verg. hier het aangestipte op bl. 276 en 284. — Men kan dus begrijpen, dat ook zoogenaamde genitivi absoluti, gelijk wij die nog hebben in *stormender hand, roekeloozer wijze, onverrigter zake, bloots hoofds* en meer andere (zie *Kakographie*, bl. 147) bij onze Ouden niet zeldzaam zijn. En werkelijk vinden wij er stoute. B. v. bij STOKE II, bl. 352, lezen wij, in de beschrijving van den moord van Graaf FLORIS, van GERARD V. VELZEN: *Gheraert sat ave*, GHETRECKTS SWEERTS, *ende ghinkene* (ging hem) *slaen*; (d. i. GERARD steeg van het paard *met getrokken zwaard* en ging den Graaf slaan), dat men nog letterlijk in het tegenw. Hoogd. door *gezogenen* of *gezogenes Schwertes*, maar moeijelijk bij ons thans zoo kort zou kunnen vertalen. Dezelfde kronijkschrijver heeft II, 399: *Ende bleven daer*, WERENDER HANDE, *alle doot onder de viande*; (d. i. stierven met verwerende hand of zich verwerende). Vergel. ons

nog gebruikelijk *gewapender hand*, en zie ook bij STOKE II, 503, *vechtender hant*. Hier boven, bl. 166, in de plaats uit *Renout* staat *idelre hande* (d. i. met ledige handen). In MAERLANT, *Sp. Hist.* II, 225, wordt van zekere vrouw gezegd: *Aldus moeste soe sceden dane*, GHESLETENS HAERS, *latende trane*; (d. i. dus moest zij van daar scheiden *met uitgerukt hair*, of terwijl zij zich van droefheid de haren uittrok, (in 't Lat. *scissis crinibus*) en tranen vergoot. *Haer sliten* is het hair zich uitrukken, scheuren, gelijk het in de *Disp. v. o. Vr.*, c. 1, van MARIA luidt: *Dus moeste si claghen overwaer, wringen hande*, SLITEN HAER. Vergelijk het Engelsche *to slit*, splitsen, scheuren. — CLIGNETT haalt in zijne *Bijdr.*, 246, de absolute genitieven *levens lijfs, ghesonts lijfs* aan, dat ook wel door *behouden onsen live* (dat is, behoudens ons leven, of bij leven en gezondheid) wordt uitgedrukt. Zie HOFFM. op *Fl. en Bl.*, bl. 127. Den genitivus absolutus *vuls buucs* (d. i. met vollen buik) herinner ik mij uit de *Heimel. der Heimel.*, vs. 1255, waar we lezen: *Die*, VULS BUUCS, *speelt vrouwen spel*, gelijk een paar regels vroeger: *Die*, BESLOTENS LIVES, *gaet int bat enz.* En zoo staat in het *Lev. van Jez.*, bl. 241: *Doe quam Jezus*, BELOKENDER DOEREN (d. i. met of bij gesloten deure), *en ghinc staen in midden onder hen*, even eens, als MAERLANT zoo ook bij herhaling *belokenre* of *beslotenre dure, beslotenre grave* (d. i. met gesloten graf) enz. heeft. Vergel. CLIGNETT, GRIMM en anderen. GRIMM, die het stuk der absolute naamvallen in de Duitsche talen meesterlijk behandeld heeft, meent ook hier en daar absolute dativi en accusativi te zien. Ik vind zulk een' absoluten dativus pluralis in *'t Lev. v. Jez.*, bl. 59: *toesinde allen denghenen* enz. (*spectantibus omnibus illis*). Bij de uitgangen der adjectieven of participiën op *s* en *r* in de gemelde absolute genitieven, b. v. *ghetrects, ghesonts, beslotener* of *beslotenre*, herinnere men zich al wêer het aangestipte over de oude declinatie onzer Adjectiva, bl. 280, en dat de mannelijke genitivus doorgaans *s*, de vrouwelijke meest *r* had. Dat onze groote HOOFT in zijn tijd nog menigen stouten genit. absolutus bezigde, kan men door HECKER in zijne tot goed verstand van HOOFT uitstekende banduitgaaf der *Nederl. Hist.* hier en daar vinden opgeteekend. Zie b. v. II, bl. 455. Ook op andere genitiefconstructiën bij HOOFT maakt hij ons opmerkzaam. — Datieven zonder praepositie vinden wij wel in uitdrukkingen, als er b. v. eene in het dichtstukje: *Van ons Heren wonden*, coupl. 2, voorkomt: *Di nighic* (d. i. ik nijg of buk *voor* u). Verg. BILDERD. *over de Gesl.* 194, en JONCKBLOET, *Diets. Doct.*, bl. 354. — Hoe naauwkeurig onze Ouden over het algemeen ook in de declinatie hunner woorden zijn, maken zij echter geene zwarigheid om soms eens den nominativus *die* voor den accusat. *dien* te bezigen; b. v. *Sp. Hist.* I, 4, wordt van God gezegd: *Hi es*, DIE *wi niet verliesen mogen, en si*, (d. i. ten zij) *dat wi sijn bedroghen; Hi es*, DIE *niemen* (d.

i. niemand) *souken can*, *hi ne si* (d. i. ten zij hij is) *vermaent daer an; Hi es*, DIE *niemene vint*, *dats waer*, *hi ne si reine ende claer*. Telkens zien wij hier *die* voor *dien*. Andere voorb. heeft CLIGNETT, *Bijdr.*, 93. Dat *vader*, *broeder* en nog een paar woorden meest zonder *s* in den genitivus gebruikt worden, is hier boven, bl. 275, aangestipt. Hier en daar heb ik ook wel eens een' zoodanigen accusativus in plaats van een' nominativus ontmoet, die ons aan den door BILDERDIJK gedroomden *casus emphaticus* zoude kunnen doen denken; b. v. in *Reinaert*, vs. 80: *Het was so verre comen*, *datter* ENEN *dach af was genomen*, waar *enen* voor *een* staat. En *Lekensp.*, bl. 100: *Sinen quaden broeder was*. — Ook over de afwijkingen in de geslachten is met een woord bl. 277 gesproken. Men kan bij de voorbeelden, daar bijgebragt, ook nog DE *geloove*, DE *gewelt*, DES *seewes*, voor HET *geloof*, HET *geweld*, DER *zee* voegen. Zie RUIDEC. op ST. III, 150. — Dikwerf voorts vind ik achter neutra het mannelijke of vrouwelijke pronomen *hi* en *si*, *hem* en *haer* op eene thans ons wat al te stout voorkomende wijze gebezigd; b. v. *Disp. v. o. Vr.*, waar 't kruis tot MARIA zegt: *Tlijc*, *dat gi brocht maget vort*, *mi es* HI *geseilt an mijn bort* (d. i. het ligchaam of lijk, dat gij als maagd baardet, HIJ, d. i. hetzelve, is mij aan mijn boord gezeild), in welke regels men ook op het weglaten van *als* voor het woord maagd, (dat zoo meermalen gebeurt) en op den scheepsterm *aan mijn boord zeilen* lette. — Omgekeerd zien wij het onzijdige *dat* naar Engelschen trant wel eens op een mannelijk en vrouwelijk substantief slaan, b. v. in *Wap. Mart.*, c. 43, *dat is*, voor *die is*, en *Beatrijs*, bl. 11: *Hets u vrient*, DAT *ghi hier siet enz.*, waar men JONCKBLOET vergelijke. — Het onzijdige pronomen *het* — laat mij dit hier, daar wij toch van neutra spreken, aanroeren — wordt telkens bij onze Ouden voor het tegenwoordig *er* gebruikt in spreekwijzen *er is*, *er zijn* enz.; b. v. *Sp. Hist.* II, 94: HET *es menich*, *die niet en acht der vroetscap*; (d. i. ER is menig een, die de wijsheid niet acht). En in het *Lev. v. Jez.*, bl. 48: HEN (d. i. HET *en*) *es enghene dinc so verborgen*, *sine sele vertoecht werden*; (d. i. ER is geen ding zoo verborgen, of het zal vertoond, d. i. geopenbaard worden). Vergel. ook hier boven, bl. 244, den aanvang van I Sam. I uit den *Delftschen Bijbel*, luidende: HET *was een man van Ramathaim Sophin enz.* voor ER *was enz.* En zoo op een aantal andere plaatsen bij onze oude Schrijvers. Dat dit *het* met het onzijdige Hoogd. pronomen *es* in beteekenis overeenstemt, en dat dus ons vroeger HET IS hetzelfde is als in het Hoogd. ES IST, ES GIEBT, behoeft geene herinnering. Zoo gebruiken het dan ook onze Ouden op zijn Hoogd. zelfs wel dáár, waar wij thans deszelfs surrogaat *er* bij het verbum niet zetten zouden; b. v. *Lev. v. Jez.*, bl. 46, waar van het huis, hetwelk op een steenrots gesticht is, gezegd wordt: HET *vil de regen*; HET *quamen*

de vloede; HET *waiden de winde ende stiten alle op dat huus, ende hen* (d. i. het en) *vil nit.* Dit zou in ons tegenwoordig Hollandsch, waarin wij ongelukkig zulk een gebruik van *het* missen, moeten luiden: »De regen viel, de vloeden kwamen, de winden waaiden enz.," maar in het Hoogd. zou men met een voorgevoegd *es* juist nog zoo schrijven kunnen: Es *fiel der Regen,* ES *kamen die Fluthen,* ES *wehten die Winde und stiessen alle auf das Haus, und es fiel nicht.* Zoo lezen wij ook bij MAERLANT, in *Wap. Mart.,* c. 35: HET *zeghet al, eest heer, eest knecht, dat enz.* (d. i. Alles of allen zeggen, hetzij heer, hetzij knecht; in het Hoogd. Es *sagen alle etc.*). Nog in den tijd van HOOFT was dit gebruik van *het* voor *er* niet ongewoon, gelijk men in het *Uitlegk. Weordenb.* van het Instituut op HOOFT's werken en bij HECKER zien kan. Vergel. voorts HUIDEC. op ST. II. 8. en in zijne *Proeven.* — Ons Pronomen *het* herinnert mij het Pronomen en den Articulus *dat*, welk *dat*, even als later *die* bij VONDEL, CATS enz. (waarover HUIDEC. *Proev.* II, 78, 446), soms schijnbaar overtollig en op eene nog al vreemde wijze gebruikt werd; b. v. *Sp. Hist.* II, bl. 374: *Omme dese dinc was seer onvro* (d. i. treurig) *dat paescap* (priesterschap) *van Epheso; groten rouwe* DAT *si dreven.* Hier is dit laatste *dat* schijnbaar geheel nutteloos. Zoo ook I, 381, wordt van REGULUS, tegen de Carthagers vechtende, gezegd: *Jegen desen* DAT *hi vacht*, voor *jegen desen vocht hi.* En zoo elders: *Ut sire cellen* DAT *hi quam* — *drie daghe* DAT *hi dranc noch en at.* GRIMM IV, 444, heeft een aantal andere plaatsen, ook uit het Hoogd. der dertiende en veertiende eeuw bijgebragt, weet echter dit taalgebruik niet goed uit te leggen. Men verwarre het niet met den gewonen Pleonasmus van *dat*, waarover HUIDEC. I, 24, en CLARISSE op *Heim. d. Heim.*, 500, die daar minder juist 't woordje *so* in *wie so* (het Lat. *quicunque*) pleonastisch noemt. Vergelijk hier boven bl. 292. Misschien is het gezegde *dat* half Fransche nabootsing, half versstoplap. Zesmalen achter een vind ik het hier boven, bl. 235, in het fraaije volkslied: *Het daget uit den Oosten;* b. v. c. 12: *Met haren gelen haren* DAT *sijder* (d. i. zij er) *tbloet afvreef* voor *vreef sijder tbloet af.* — Dat het Pronomen en Articulus *dat*, op den accusativus na, geheel als het masculinum *die* gedeclineerd wordt, is ter loops aangeroerd. Zoo staat dus ook in de *Dietsche Doctr.*, bl. 6: *Die andren wilt leren van* DIEN, *dat hi selve nien can* (d. i. die anderen wil leeren van dat of datgene, dat hij zelf niet kan), waarin *van dien* een onzijdige dativus (in 't Lat. ablativus) van den nominatief *dat* is, zoowel als het elders de dativus van het mannelijk *die* zijn kan. Van daar nog ons *door*DIEN voor *doordat; in*DIEN voor *in dat; bijal*DIEN voor *bij aldat* enz. enz., dat allen zoowel onzijdige als mannelijke derde naamvallen zijn, en zulks uit kracht der voorzetsels *van, in, door, bij* enz., die voorheen zoo dikwerf den genit. en dativ. regeerden; b. v. in het

Lev. v. Jez., bl. 136, *van* DEN *watre*, 147, *van* DEN *wive*, bl. 148, *toten* (d. i. tot DEN) *wive*, bl. 177, *op minen lichame*; en in den *Lekensp.*, *van* DEN *wesene*, *van* DER *naturen*, *uten zonden* enz. enz. Vergel. bl. 284. Wijl, voor het overige, de Articulus en het Pronomen *die*, *die*, *dat* oudtijds, even als nog in het Hoogd., één waren en beiden dus ligt verward konden worden, (zie bl. 286), gebruikte men duidelijkheidshalve vaak *degene* of *diegene* of *degone*, *datgene* of *datgone*, als men bepaaldelijk *die*, *die*, *dat* als Pronomen bezigde. Vooral wordt dat *degene* en voor ons *die*, en tevens tallooze malen voor ons *deze*, in het *Lev. v. Jez.* gebruikt; b. v. bl. 60, waar van den *Vorste*, d. i. den *Voorste* (*), den *Overste*, den *Hoghen man* of Hoofdman, wiens kind ziek was, gesproken wordt: *Ende Jhesus antwerdde hem: ganc!* (d. i. ga!) *dijn kint is ghenesen!* DEGHENE (d. i. en die of deze Hoofdman) *ghelovede den worden* (d. i. aan de woorden) enz. Zoo ook lezen we bl. 58, van den mensche, die lam was *van den fledercine* (d. i. van de jicht): *Ende alse* DEGHENE (d. i. en als die of deze) *toten huse quam*, *dar Jhesus in was enz.* En bl. 66 staat van den blinde: DENGENEN *gansde Jhesus altehant* (d. i. dien of dezen genas Jezus dadelijk). Ook bl. 37: *Du en sout* (d. i. zult) *enghenen kefsdom* (d. i. overspel) *don*, *mar ic segghu*, *so wi een wijf anesiet met quader begherten*, DEGENE *heftse gekefscht in sijn herte.* N. B. *quader begherten* is hier wêer een singularis, gelijk daar wat verder het vrouwelijke *met ere ogen* (d. i. met *één oog*) zulks ook is. Verg. bl. 273, en over het vrouwel. geslacht van *oog* bl. 277 hier boven. — Merkwaardig — ik spring in deze rhapsodische Syntactische aanmerkingen van den hak op den tak, Lezer! — is de wijze, waarop soms Pronomina possessiva na het tel- en lidwoord *een* of *één* gebruikt

(*) In het *Lev. v. Jez.* wordt dikwerf *Vorst* of *Prinche* (d. i. Prins) voor Overste gebruikt. Zoo bl. 64 *Prinche van der Synagoghen.* Zoo bl. 59 *des Vorsten sone* voor 's Oversten of 's Hoofdmans zoon, voor welk hoofdman ook wel *hoghe man* staat, b. v. bl. 52, *des hoghes mans knechte.* Dit tot bevestiging, dat ons woord *Vorst* oorspronkelijk niets dan *de voorste*, de eerste (in het Engelsch *the first*) in vergelijking van anderen beteekent, even als het Latijnsche *princeps*, waarvan ons bastaardwoord *Prins*, uit *primiceps*, dat is, *primum capiens locum* (de eerste plaats houdende of nemende) zamengetrokken is. Gelijk *Vorst* letterlijk *de voorste* is, zoo is *Koning*, van *kunnen*, oorspronkelijk *de konnende of kunnende*, de over anderen vermogen of gezag hebbende. Zoo had men *Wapenkoningen*, *Zeekoningen* (de oude scheepsbevelhebbers der Noormannen) enz., waar over de beroemde THIERRIJ in zijne schriften over de vroegere Fransche Hist. fraaije aanmerkingen heeft. Thans is *Koning* de Oppervorst van een land.

worden. Zoo lezen wij in *Wap. Mart.*, c. 64, waar van het nut van armoede en onthouding gesproken wordt: *Wiltu wesen* EEN ZIJN LIT, *magherlike drinc ende et* (d. i. wilt gij zijn een der leden van CHRISTUS, zoo eet en drink sober). Hier staat *een zijn lit* voor *een zijner leden.* En in de Inl. voor het *Lev. v. Jez.* lezen wij: *Enstijds* (d. i. eens) *so bat mi* EEN MIJN LIEVE VRINT, voor: een mijner lieve vrienden, of wel iemand, die een lief vriend van mij was. Men vindt deze eigenaardige woordvoeging meermalen. Zij is ook in het Hoogd. van dien tijd zeer gebruikelijk, en komt meer of min overeen met het ouderwetsch Fransche: UN SIEN AMI, UN MIEN FRÈRE *etc.* Wij zagen reeds bl. 294, dat men indiervoege bij onze Ouden ook wel zeide: *Som* SINE CNAPEN voor sommigen zijner knapen. Zoo ook in *'t Lev. v. Jez.* SOME DIE *phariseuse* voor sommige der Phariseeuwen. Zelfs vind ik zoo *some* SI voor sommigen *van hen*, wat anders ook door HEM *somen* wel wordt uitgedrukt; (vergel. bl. 288). In *Fl. en Bl.*, vs. 1622, lezen wij: SOME *gaen* SI *ter marct* (d. i. sommigen hunner gaan ter markt. Ook in het *Lev. v. Jez.*, bl. 185, staat: *Ende* DIE *seldi* SUM *doeden*, SUM *crucen* (d. i. En *van* diegene zult gij sommigen dooden, sommigen kruisigen). Van 's gelijken vinden we in de plaats uit *den Clerc van de lage landen*, hier boven bl. 243 aangehaald: *Soe haddens* (d. i. hadden deswege) DIE OUDE RIDDERSCIP SOMMIGEN *groten nijt*, voor: sommigen der oude Ridderschap. Deze merkwaardige taalvormen zijn in de zeventiende eeuw bij HOOFT nog wel aan te treffen. Vergelijk HECKER's belangrijke uitgaaf der *Nederl. Hist.*, II, 375, en I, 463. — Het gebruik van Comparatief en Superlatief had niet veel verschillends van het tegenwoordige, gelijk wij bl. 283 zeiden. Enkel vindt men wel eens den Positieven trap in stêe van den Superlatieven gebezigd, (b. v. *stouten* voor *stoutsten*), dat door WILLEMS op JAN VAN HELU, bl. 220, aangeteekend is. In plaats van den comparatief *beter* staat veel *bet* of *bat*; voor *erger* heeft het *Lev. v. Jez.* wel (als in 't Eng. *worse*) *wers*, dat GRIMM dus niet alleen in het Middel-Hoogd., waarin het *wirs* luidt, zoeken moet. Voor *meer*, hetwelk ook al naar Engelschen trant wel eens door *beter* of *bet* wordt uitgedrukt — gelijk ik toch zoo bij WALTER SCOTT lees: *for three days and the better*, d. i. voor drie of meer dagen) — voor *meer*, herhaal ik, en verzoek verschooning voor den langen zin — gebruiken onze Ouden wel *mee*, met name in spreekwijzen als *no min*, *no mee* (noch min, noch meer) enz. In het voorbijgaan zij hier gezegd, dat de adjectiva *meerdere* en *meeste* niet zelden *grootere* en *grootste* beteekenen; b. v. hier boven, bl. 42, worden de Philistijnen gezegd blij te zijn wegens SIMSON: *dat si hadden ghevaen haren viant, den* ALLERMEESTEN (d. i. dat zij haren *allergrootsten* vijand gevangen hadden). En *Lekensp.*, bl. 91, staat: *Adaem was die wijste man, die scoonste, die* MEESTE, *die ye lijf wan;* (d. i. ADAM was de wijsste, de schoonste, de

grootste man, die ooit leefde). Vele andere voorbeelden hebben CLIGNETT en anderen. Omgekeerd wordt *groot* ook wel weer voor *veel* (den positieven trap van *meer* en *meest*) genomen, b. v. in *'t Lev. v. Jez.*, bl. 29, vind ik: *Ende een* GROET *volc quam te* (d. i. tot) *hem om te hoerne dwart* (d. i. het woord) *Gods;* voor welk *groet volc* (d. i. veel volk) MAERLANT, in den *Sp. Hist.*, wel *mekel diet* bezigt, zijnde dit *mekel* of *mikel* een overoud Duitsch woord, hetwelk het zelfde als ons *groot* beteekent en waarvan de Engelschen nog hun *much* (Schotsch *muckle*) in den zin van *veel* hebben. *Diet* is volk, en daarvan het Fransche *diette* voor volks- of rijksvergadering. — Maar om nog even tot *meer*, *minder* enz. terug te keeren, in het *Lev. v. Jez.* vind ik *meerer*, of *meerre* en *minder*, ook wel in den zin van *ouder* en *jonger* gebruikt, even als in het Latijn *major* en *minor*. Zoo staat bl. 232: *Maria, des* MYNDERS *Yacobs moeder*, (d. i. de moeder van den jongeren JACOBUS), waarin dat *mynder*S weer dien adjectivalen genitiv. op *s*, in plaats van onzen tegenwoordigen op *n* heeft, waarvan hier boven bl. 280 gesproken is. Denk voorts bij dat *meerder* en *minder*, in de beteekenis van ouder en jonger, aan ons *meerder-* en *minderjarig* (*). —

(*) Men ziet, hoe in de dertiende en veertiende eeuw de beteekenis van vele woorden soms verschilde van die, welke zij tegenwoordig hebben. Dit geeft dikwerf aanleiding tot misverstand onzer oude Schrijvers. Een paar voorbeelden hier nog van. *Pijn*, oudtijds *pine*, beteekent tegenwoordig smart, zoo van ziel, als vooral van ligchaam; b. v. *zielspijn*, *ligchaamspijn*. Bij onze Ouden integendeel, wordt het zeer veel bloot voor *arbeid* of *moeite* genomen. Zoo zegt MELIS STOKE in de opdragt van zijn eerste boek aan Graaf FLORIS V van Holland, I, 7: *Dese* PINE *ende dit ghepens sendic u, Heer Grave Florens!* (d. i. ik zende u dezen arbeid en de vrucht mijner overpeinzingen). En zoo beteekent zelfs het woord *Piner* in het ridderged. RENOUT en elders eenvoudig soms een arbeider, want de metselaars of andere arbeiders, die aan den Dom te Keulen werkten, worden vs. 1704 en 1791 *pincrs* geheeten; b. v. *die* PINERS *hadden groten toren, dat hem Renout so dede te voren;* (d. i. de arbeiders hadden er groote ergernis van, dat RENOUT hun zoo de loef afstak). RENOUT, te weten, had bij hun' meester mede dienst genomen, en *ghinc* (gelijk vs. 1742 staat) PINEN (d. i. arbeiden) *so sere*, dat hij alleen een' steen droeg, die ze met hun vijven, wat ze ook deden, niet dragen konden; (*die si vijf, wats geschiet, ne consten ghedragen niet*). Kluchtig genoeg heeft, meen ik, LE LONG, Uitgever van V. VELTHEM'S *Sp. Hist.*, (waarover bl. 129) een in andere opzigten zeer verdienstelijk man, maar berucht door de bokken, die hij in het uitleggen onzer Ouden geschoten heeft, een soortgelijk *piners* in den hedendaagschen zin van *pijniyers* verstaan, en door *beulen* of *villers* vertaald. Voor het overige

Zeer beminnen onze Ouden omschrijvingen met participiën, b. v. *bleef liggende, quam ghevaren, ghelopen* enz. voor bleef liggen, kwam varen enz. Zie b. v. hier boven bl. 40 en 213, en HUIDEC. op ST. III, 94, 99. Ook impersonalia voor personalia, gelijk bl. 308 even is aangestipt, en die ook zelfs bij HOOFT nog geliefd zijn. Vergel. HECKER I, 431..... doch *deest tempus alia commemorandi.* Hiermede steken wij dus een speldje bij deze rhapsodische Aanm. Ter gelegenheid meer.

---

hebben wij nog een enkel spoor der beteekenis van het oude *pine* in ons *het is* DE of DER PIJN *niet waard*, voor: het is de moeite of den omslag niet waard. *Pijnlic* beteekent bij onze Ouden ook wel kwaadaardig. Zie *pijnlic hont* bl. 275 en vergel. CLIGN. *Bijdr.*, bl. 21. — Wij hadden daar zóo even ook in dien versregel uit *Renout* de uitdrukking *toren*, of, gelijk wij thans schrijven, *toorn.* Ook dat woord zou men zeer misverstaan kunnen, indien men het, zoo als tegenwoordig, steeds voor *gramschap* nam. Het beteekent in onze vroegere taal allerlei onaangename gemoedsaandoeningen, en dus zeer dikwerf ook smart of droefheid. Zoo b. v. in *Fl. en Bl.*, vs. 30: *Blancefloer en Florijs, twee scone kinder, worden gheboren, die in haren live menigen* TOREN *hadden van minnen ende rouwen vele* (d. i. die in haar leven menigerlei droefheid of leed hadden van veel liefde en rouwe. En zoo vs. 45: *Hoe menigen rouwen, hoe menigen* TOREN *si ghewonnen.* Zie voorts vs. 419, 754, 2753, 3205, 3538, en vergel. HOFFMANN, CLIGNETT en anderen. Zoo is *gram* (thans grimmig, vergramd) wel droevig. Zie HUIDEC. op ST. II, 466, III, 264. — *Smid* is tegenwoordig een werkman in grover of fijner metalen; in het *Lev. v. Jez.*, bl. 83, echter beteekent het *timmerman*, waar we van JOSEPH, den pleegvader van CHRISTUS, lezen. (Er wordt van JEZUS gesproken.) *Ende es dit nit Josephs,* DES SMEDS, *zone?* waarbij mijn geëerde Ambtgenoot MEIJER juist ter snede eene plaats uit MAERL. *Sp. Hist.* II, bl. 115, aanhaalt, luidende: .... *een smeets sone. Want Joseph, die sijn vader hiet, was een smet van houtinen werken, ende luut alleene onder die clerke* (de Geleerden) *temmerman ende smet also wale; dies seghet men smede in Dietscer tale.* Men moet bij deze regels uit MAERLANT de Aant. der Uitgevers vergelijken en de daar door hen bijgebragte woorden uit de vertaling van den *Sp. Hist.* in onrijm: »*Want si spraken, dat si Jesum wel kenden, en dat hi eens smits of timmermans sone was, ende na dat Latijn so wort een smit ghenaemt een* WERCMAN VAN IJSERE OFT VAN HOUT." Houd hierbij in het oog, Lezer! dat ook in het Latijn *faber* een werkman of arbeider, 't zij in hout, 't zij in metaal, 't zij in steen, beteekent, wordende hij in het eerste geval *faber lignarius*, in het tweede *faber ferrarius* geheeten. Bepaaldelijk heeft *smid* thans bij ons den zin van werkman in ijzer, want werkt hij in

p). Over het gebruik van bastaard- en stopwoorden bij onze oud-Nederlandsche Schrijvers.

Schoon onze oude Schrijvers — de een evenwel veel meer of veel minder dan de andere — over het algemeen vrij zuiver van taal zijn, en aan het euvel van Fransche bastaardwoorden nog op verre na niet zoo kreupel gaan, als de meeste Rederijkers van wat later tijd, zijn zij echter van alle besmetting en mankheid in dezen niet vrij te pleiten. Trouwens, dit kon niet anders, daar de taal aan de grenzen der Nederlandsche gewesten geheel in het Fransch versmolt, of liever daar in een gedeelte der Zuid-Nederl. gewesten het Fransch werkelijk de landtaal was, en wijl tevens, gelijk hier boven, bl. 18, is aangestipt, onze oudste letterkunde zich naar de Fransche vormde en voor een deel uit vertalingen en navolgingen van Walsche schriften (gelijk men ze noemde) zamengesteld was. Het Fransch heeft dus altijd een' grooten invloed op onze taal geoefend, en men kan, zoo als ik elders gezegd heb, na het Engelsch het Nederlandsch wel als de meest geromaniseerde onder de Germaansche talen aanzien (*). Zie hier, tot staaltje, *eenige* der Fransche of soms Latijnsch-Fransche en Fransch-Latijnsche woorden, die ik in onze schriften der dertiende en veertiende eeuw heb aangetroffen. Sommige komen meer, andere minder dikwerf voor. Ik bepaal mij bij zoodanige, die niet het burgerregt hebben gekregen, want er zijn er een aantal, als b. v. *rivier*, *flambouw* enz. (in de Aant. op de *Kakogr.*, bl. 173, opgenoemd), die in onze taal geheel zijn ingelijfd en tot op den huidigen dag toe, ook in den deftigsten stijl, *les grandes et les petites entrées* hebben. — *Vite* (Latijn *vitae*, Fransch *vies*) levens, levensberigten; *yeesten* of *jeesten* (oud-Fr. *gestes*, Lat. *gesta*) daden, gebeurtenissen); *pusoen*

---

goud, zoo dient men er, om verstaan te worden, bij te voegen: *goud-* of *zilversmid.* — Dit hier tot een enkel staaltje van de veranderde beteekenis der woorden. Ik zou er honderd andere voorbeelden van kunnen aanhalen, b. v. dat *weldaet* in *Wap. Mart.* niet *beneficium*, maar *actio bona* beteekent, dat *overdaet* wel voor euveldaad genomen wordt, dat *smeken* ons tegenwoordig vleijen, *gedoghen* vaak ons lijden of dulden is, dat . . . . doch genoeg. Zie vooral ook het gezegde over de conjunctiën en voorzetsels bl. 315 en 320.

(*) Het zij mij vergund te verwijzen tot mijne in vroeger jaren geschrevene *Schets van een Overzigt der Duitsche taal of der Germaansche tongvallen*, bl. 128 en volg., alsmede tot mijne Aant. op de *Kakographie*, bl. 173. De invloed van het Fransch op het Hollandsch ware een fraai onderwerp voor eene afzonderlijke verhandeling.

(Fransch *poison* en *boisson*) vergift, drank; *torsioen* (Fr. *torsion*) krimping in de ingewanden, zie *Heim. der Heim.*; — *pute*, *putanier*, *putersone*, *putertieren* enz. (Fr. *putain*, *putier*, Middel-Lat. *puttierus*, *puttanierus*, zie Aant. op *Sp. Hist.* II, 140) hoer, hoerejager, hoerenzoon, hoerachtig, zeer gebruikelijke schimpwoorden in de middeleeuwen, en waarover, gelijk over meer soortgelijke, men GRIMM's *D. Rechtsalterth.*, bl. 475, 476, 643, 644 enz. kan raadplegen; — *vergier* (Fr. *verger*) boomgaard, zie *Beatrijs*, *Heim. der Heim.* enz.; — *messagiere* (Fr. *messager*) bode, ibid.; *naan* (Fr. *nain*) dwerg; *ordineren* (Fr. *ordiner*, *ordonner*) schikken, bevelen, zie *Heim. der Heim.*; — *reimeren* of *remeren* (Lat. *redimere*, zie *Heim. der Heim.* vs. 1727, en daar CLARISSE) vrijkoopen; — *faelgiren* (Fr. *faillir*) bezwijken, wankelen, zoo als in den *Lande van Overzee*, hier boven bl. 88, terwijl in *'t Lev. v. Jez.*, bl. 170, *faillyren* zich bedriegen of vergissen beteekent; — *preciose* (Fr. *précieux*) kostbaar; *sacriste*, *sacristye*, *sacristijn* (Fr. *sacristain*, *sacristie*) priester, priesterschap, geestelijkheid, priesterkamer enz., zie *van ons Her. wond.*, *Disput. v. o. Vr.* en andere ged.; — *grongieren* (*)

(*) Het zal wel niet noodig zijn bewijsplaatsen met boek en bladz. aan te halen. Ik kan er anders meè dienen. Ter verlevendiging slechts een paar citaten. *Grongieren*, in den zin van brullen, lezen wij *Claus. v. d. Bibl.*, c. 6: *Daer die Duvele zullen* GRONGIEREN, *ghelijc den leuwen enten stieren.* — Voor vriend en vriendin komt *Amie* en *Amys* voor in de *Disp. v. o. Vr.*, c. 46, waar tot CHRISTUS en MARIA gezegd wordt: *Soete* AMIE! *soete* AMYS! *ons en helpt in alre wijs*, *u cruce*, *wi syn verraden* (d. i. wij zijn verraden, zoo ons op alle wijze uw kruis niet helpt). Dat *amie* ook wel bijslaap of bijwijf beteekent, blijkt uit de driehonderd *amien*, die MAERLANT aan Koning SALOMO toekent en van welke hier boven, bl. 285, gesproken is. — *Delite* voor vermaak, vreugd, genoegen, wordt in de *Claus. v. d. Bib.*, c. 21, gebezigd, als MARIA bij ABISACH, de Sunamitische, vergeleken wordt, die den verkleumden Koning DAVID in zijn' ouderdom koesteren en verwarmen moest:

Dits Abisach Sunamite,
Die wilen (d. i. *oudtijds*) den Coninc Dauite
In zire grote (lees *groter*) ouden diende;
Bi hur sliep hi met DELITE,
Nochtan bleef zi zijns lives quite.

(d. i. hij sliep met groot genoegen (*avec plaisir*, *avec délices*) bij haar, schoon zij evenwel *zijns lijfs kwijt*, met andere woorden, van hem ongerept bleef. — *Joye* komt in dat zelfde dichtstuk, c. 31, voor, waar het van de Moedermaagd (dat ideaal der Middeleeuwen! vergel. bl. 217 hier boven), luidt: *Bi haer wart ghemaect die minne*, *tonzer* IOYEN, *tonzen ghewinne*, *tusghen*

(Fr. *grogner*, *gronder*) brullen, grommen, knorren, zie *Cl. v. d. Bibl.*; — *amie*, vriendin, geliefde, bijslaap; *delite* (Fr. *délices*, *délicieux*, Lat. *deliciae*) vreugde, weelde; *yoye* (Fr. *joie*) blijdschap; *gevenijnt* (Fr. *envenimé*) vergiftigd; *dangier* (oud-Fr. *dangier*) bezwaar en in meer andere beteekenissen; *brancke* (Fr. *branche*) tak, CLIGN. *Bijdr.*, 371, 't hangt met *rank*, *ranken* zamen in *wijngaard-ranken* enz.; — *garsoen* (Fr. *garçon*) knaap, knecht, voetbode, komt ook in het *Nibelungenl.* wel voor; *fijn* (Fr. *fin*) einde, gelijk *fynen* (*Diets. Doctr.*) eindigen beteekent, en *een*

---

den mensch ende onzen Here (d. i. door haar werd het liefdeverbond tot onze vreugde en gewin gesticht tusschen enz.). — *Dangier* staat onder anderen in het dichtst. *Van ons Heren kinshede*, waarover bl. 104 en bl. 238 hier boven. In hetzelve toch wordt van CHRISTUS, als knaap, gezegd: *Hi diende zire moeder zonder* DANGIER: *Hi haelde hout*, *hi maecte vier*. Zie op die plaats den Heer V. D. BERGH, die oordeelt dat *zonder* DANGIER (welk *dangier* volgens ROQUEFORT, *Gloss. de la langue Romane*, in het Fransch oudtijds een woord van zeer verschillende beteekenissen was) hier *zonder tegenspraak* beteekent. Men zou het ook kunnen opnemen in den zin van: zonder zwarigheid of bezwaar, in het Lat. *sine molestia*, *sine difficultate*, zonder difficulteit. Vergel. ook den Heer VERMEULEN op: *Van den levene ons Heren*, bl. 221 — *Baelgie*, in den zin van bestuur in 't algemeen en niet alleen in dien van hetgeen men *baljuwschap* noemde, gebruikt MAERL. in *Wap. Mart.*, c. 2, waar van den brave gezegd wordt: *Recht man delvet onderspit; hine heeft te pointe niet gehit in enghene* BAELGYE; (d. i. de brave man moet het onderspit delven. Hij heeft niet voor een stipje in eenig bestuur te zeggen). *Ghehit* is hier met *heeten*, in den zin van *gebieden*, *bevelen*, gelijk dat b. v. c. 30 en 39 voorkomt, in verband te brengen. *Heeten* namelijk heeft in het imperfect. *ic hiet*, dat ook wel *ic hit* gespeld wordt, b. v. in *'t Lev. v. Jez.*, bl. 165: *Deghene*, *die J. C. heett* (d. i. heetet), *leide mi goer* (d. i. speeksel) *op mine oghen*, *ende* HIT (d. i. beval het) *mi ave dwaen* (d. i. af te wasschen). Men kan bij het Maerlantsche *gehit* ook het Engelsche *to hit* (treffen, slagen enz.) vergelijken. — *Menestraudie* lezen wij *Wap. Mart.*, c. 30: *Onder der idelre glorien cleet*, *daer* MENESTRAUDIE *mede ommegheet*. Het is daar het oud-Fransche *menestraudie*, een woord, dat in de Fransch-Vlaamsche oude Keuren en Verordeningen meermalen voorkomt en het beroep of de werkzaamheid, of wel het gilde (want die lieden maakten bepaaldelijk een gilde uit) van *Menestreel*, of speelman, versopsnijder enz., beteekent. Zoo b. v. lezen wij in eene plaats, aangehaald door WARNKÖNIG in de oorkonden op zijne *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte* I, 1, 182: *Nus menestreus ne vienge plus avant faisant se* MENE-

quade fijn vaak voor een kwaad einde voorkomt; zie HUIDEC. op ST. I, 57; — *baelgie* (Fr. *baillie*) bestuur, regering, zie *Wap. Mart.*; — *viliaert* (Fr. *vieillard*) grijsaard, zie *Esmoreit*; — *ypocrite*, huichelaar, telkens voorkomende; *aventure*, toeval, fortuin, noodlot. Zoo b. v. *blinder* AVENTURE voor: van 't blinde lot, in *Wap. Mart.*, c. 11, 12; — *parlementen* (Fr. *parlementer*, van *parler*) spreken, onderhandelen; zie *Disp. v. o. Vr.*, *Wap. Mart.* enz.; — *menestraudie*, gilde der menestrelen of der *menestriers*; *diluvie* (Fr. *déluge*, Lat. *diluvium*) *zond-*, d. i. *groote* vloed, niet zonden-vloed, gelijk het later verkeerd verstaan is; — *loy* (*loi*) wet, regt; *vertuut* (Fr. *vertu*, Lat. *virtus*) kracht, deugd; *ocsun*, telkens in *'t Lev. v. Jez.* voor 't Fr. *occasion*, b. v. bl. 37: *So wie sijn wijf luett*, (d. i. varen laat) *hen si* (ten zij) *dat se kefsche* (hoerére, Hoogd. *kebsthum treibe*) *met andre manne*, *hi es* OKSUN (aanleiding) *van haren valle*;

STRAUDIE *devant noeches etc.* (d. i. geen menestreel kome voortaan op bruiloften zijne *menestraudie* uitoefenen enz.). Vergelijk over de *Menestrelen*, (oud-Fr. *menestreus*, *menestreiles*) de *jongleurs* of *gokelaers* en soortgelijk volkje bij ons VAN WIJN, *Hist. Avondst.*, HOFFMANN, *Hor. Belg.* VI enz., om van andere buitenlanders niet te spreken. Het woord komt van het Middeleeuwsch-Latijnsche *ministellus*, uitoefenaar van een *ministerium*, dat is, handwerk of kunst. Zoo is *engine*, een woord, hetwelk MAERLANT ook in den *Wap. Mart.*, c. 62, gebruikt, insgelijks een kunst of wel kunstwerktuig, van het Middeleeuwsch-Latijnsche *engeina* of *engina*, dat ook wel een met kunst uitgedacht stormtuig beteekent en oorspronkelijk van het Latijnsche *ingenium*, verstand, vernuft, afstamt. Men weet, dat de *Ingenieurs* (Eng. *engineers*) hun naam van dat Middeleeuwsch *engina*, oud-Fransch *engin*, in het tegenwoordig Engelsch nog *engine*, d. i. werktuig, oorlogswerktuig, ook wel kunstgreep enz., ontleend hebben, en dat dit onzen grooten HOOFT, in eene vlaag van purismus, op het wonderlijk denkbeeld schijnt gebragt te hebben, om voor *Ingenieur* het woord *vernufteling* te gebruiken, daarbij de afleiding van het Latijnsche *ingenium* in aanmerking nemende. In het aangehaalde twee-en-zestigste couplet van *Wap. Mart.*, waar van het gering getal van hen, die zich, door hooger geest gedreven, vrijwillig armoede getroosten, gesproken wordt, en dat luidt: *Al zijn zi zelsiene* (d. i. zeldzaam), *die den aerdschen goede ontgaen ende die de aermoede ontfaen bi der heiligher* ENGINE, schijnt *heilige engine*, gelijk de Hoogl. SIEGENBEEK oordeelt, heilige geestdrift of aanblazing te beteekenen, met welke meening ik mij wel vereenigen kan. Het zal dus zijn, als of men in het Latijn zeide: *quamvis rariores sint, qui divino ingenio, divina mente impulsi*, of *spiritu divino afflati, bonis evadant terrestribus*, of *bona effugiant terrae, paupertatemque accipiant.* En dit levert een' goeden zin op.

— *engine* (oud-Fr. *engin*) werktuig, stormtuig, ook wel werking of aanblazing; *keitijf*, *keitive* (Fr. *chetif*, Ital. *cattivo*, Lat. *captivus*) ellendig, ondeugend; komt ieder oogenblik voor. Het primitief begrip is in het Lat. *captivus*, d. i. *gevangen*, gelegen. Van daar ongelukkig (als een gevangene is), vervolgens ook slecht, ellendig, miserabel, nietig. Vergelijk ons *ellendig*, dat oorspronkelijk zoo veel als *el-* of *elderslandig*, d. i. in ballingschap aanduidende, nu rampzalig. (gelijk ballingen meestal zijn) beteekent; — *luxurie* (Fr. *luxure*, een woord, in de *Mystères de Paris* geliefd) onkuischheid; *minéren* (Fr. *diminuer*) minderen; zie *Rein.* vs. 704; — *paiment* (Fr. *payement*) betaling; *pinoos* (Fr. *épineux*) netelig; zie *Sandrijn en Lancelot*; — *laidingiren of laidingriden*, in het *Lev. v. Jez.*, bl. 153: *Ende dandre vingen sine knechte ende* LAIDIN GRIDENSE *ende doeddense*; welk *laidingiren* of, bij verzetting der *r*, *laidingriden*, het oud-Fransche *laidangier*, d. i. mishandelen, schijnt te zijn. Zie *Nalez. op het Lev. v. Jez.*, bl. 19, waar deze *crux philclogica*, aan welke aanvankelijk menig taalkundige bloedde, uit den weg wordt geruimd. Een soortgelijk woord is *losengieren*, d. i. verschalken, van het oud-Fr. *losengier*; zie WILLEMS op *Rein.*, bl. 125; — *tisike* (tering) Fr. *phitisie*; *coverture*, dekkleed; *roche*, *rootse* (Fr. *roche*) thans rots, welk woord toch van Franschen oorsprong is, want de Hoogd. hebben er *Felsen* voor en glimlagchen om ons *rots*, daar zij er bij aan hun *hotz*, d. i. *snot*, denken, en een' *snotjonge* of *un morveux*, gelijk de Franschen zeggen, *ein Rotzbube* noemen; — *sorcors* (Fr. *secours*) bijstand, gelijk *te sorcoersene* (Fr. *secourir*) bijstand bieden; zie *Renout*, vs. 862 en 997; — zie ook in hem *payiene* (Fr. *payens*) heidenen; *assaut* (Fr. *assaut*) aanval; *deniers* (Fr. *deniers*, Ital. *denari*) penningen; *conquerèren* (Fr. *conquerir*) veroveren; *bovier* (Fr. *bouvier*) ossedrijver; *pedrier* (Fr. *pierrier*) oorlogswerktuig om steenen meê te werpen, even als met een *mangheneel*, Middel-Lat. *manganellus etc.* Zie HOFFM. op *Renout*, vs. 1542, en vergel. wat HUIDEC. op STOKE I, 528; II, 8, 9; III, 194, 290, 311, 329 enz. over soortgelijk wapen- en oorlogstuig der middeleeuwen heeft; — *tavernier* (Fr. *tavernier*) kroeghouder, zoo als nog in onzen Statenbijbel, Hand. XXVIII, vs. 15, *taberne* voor herberg voorkomt; *loy* (wet)..... doch het zou vervelend zijn hier meer zulke Fransche woorden op te noemen. Wij zwijgen tevens van woorden met Fransch klinkende achtervoegselen, als b. v. van *scampie*, (schamperlijkheid, zie *Rein.*); van *meestrie* (kunstmeesterschap, kunstvolle wijs) in *Fl. en Bl.*, vs. 935 enz.; van *quadie*, (hetzelfde als *een quaed*) d. i. booswicht en hetwelk, als men van eene vrouw spreekt, *quaderse* luidt, waarover HUIDEC. op ST. I, 425. Enz. Enz. Houd er bij in 't oog, dat, hoe digter bij de Fransche grenzen, hoe meer verfransching. STOKE, de Noord-Nederlander, is zuiverder dan MAERLANT, de Vlaming. Enkele dier woorden vindt men ook bij oud-Hoogd. Schrijvers. — Thans meer Hoog-

duitsch schijnende woorden of uitdrukkingen zijn ook bij onze oude Schrijvers niet zeldzaam. Natuurlijk! Beide talen vloeiden uit ééne bron, en hoe digter bij die bron, des te meer gelijkheid van water. In mijne Aant. op de *Kakographie*, bl. 177, heb ik er eenige opgegeven. Wil men nog een paar andere, zoo neme men uit *Karel en Elegast*, vs. 766, het woord *bilen*, in den zin van blaffen of bassen, dat ons het Hoogd. *bellen*, b. v. *Hündegebell*, herinnert. Zoo ook *ghesinde*, vs. 1174, dat, hetzelfde als het Romanische *maisniede* is en voor het: geheel der huisgenooten, de *familia* bij de Romeinen, Hoogd. *das Gesinde*, bij ons thans *gezin*, gebruikt wordt. In *Renout*, bl. 87, staat *ghetelt*, voor de gezamenlijke tenten, Hoogd. *das Gezelt*, en in de *Heim. d. Heim.*, bl. 67, lezen wij *bewandt* voor gelegen, Hoogd. *bewandt;* (b. v. *es ist damit so bewandt*). Neem voorts het Maerlantsche *wanderen* voor ons gaan of wandelen, Hoogd. *wandern*, in welke taal het echter meer in 't algemeen gaan, reizen, veranderen van plaats beteekent, daar voor ons dagelijksch *wandelen*, dat eigenlijk zich heen en weêr wenden is en met het Engelsche *I went* (ik ging) zamenhangt, het bastaardwoord *spazieren* (van het middeleeuwsch-Lat. *spatiari*), ons *spancéren*, gebruikt wordt; — *anden*, leed gevoelen, ter harte nemen, wreken, Hoogd. *ahnden*, hetwelk, even als het Hoogd. *ahnen* (een voorgevoel hebben) met het Deensche *aand* (ziel, gemoed) zamenhangt. Noch HUIDEC. op ST. II, 451, noch STEENWINKEL, Aant. op *Sp. Hist.* III, 49, noch BILDERDIJK aldaar, hebben op dit Deensche *aand* gelet en daardoor den oorsprong van ons oud *anden*, het Hoogd. *ahnden* en *ahnen*, goed begrepen; — *wallen* voor koken, zieden, opbruisen, zie *Sp. Hist.*, Aant. II, 82, waarbij ik aan SCHILLER's woorden uit zijne door mij vertaalde en honderdmalen gedeclameerde heerlijke Ballade *der Taucher* denk: *Es wallet und brauset undt siedet und zischt, wie wenn Wasser mit Feuer sich mengt*, en men de fraaije aanmerk. over *wielewalen* in 's Heeren DE JAGER's *Verscheidenh.*, bl. 181, vergelijken kan; — *ro*, raauw, ruw, Hoogd. *roh;* — *rasten*, rusten, Hoogd. *ruhen*, *rasten;* — *volleest*, volvoering, voltooijing, Hoogd. *Leistung*, *Volleistung;* — het dikwerf voorkomende *smeken*, in den zin van vleijen of *flatéren* (gelijk STOKE heeft), Hoogd. *schmeicheln*, en ook in onzen Statenbijbel nog niet vreemd; — het evenzeer bij MAERL. vaak te vinden *vleen* voor bidden, smeeken, Hoogd. *flehn;* — *je lanc so meer*, in *Wap. Mart.*, c. 6, en dat in *'t Lev. v. Jez.* wel *i lanc so meer* luidt, Hoogd. *je länger*, *je mehr;* — *ongehiere* (monsters of wel ijsselijkheden), b. v. *van der hellen ongehiere* in den *Lekensp.*, bl. 5, d. i. in 't Hoogd. *von den Ungeheuern der Hölle;* — *druut*, in den zin van lief, dierbaar, Hoogd. *traut*. Wij hebben er nog ons *troetelen* voor liefkozen van; *borde* (last) Hoogd. *Bürde;* — *beerkine*, *Disp. v. o. Vr.*, c. 12, voor kleine druiven, gelijk de Hoogd. wijndruiven wel *Weinbeeren* heeten, wat in de *Heim. der Heim. wijnbe-*

ziën luidt, terwijl *beeren* in het algemeen beziën of bessen zijn; — *door*, dikwerf voorkomende voor dwaas, Hoogd. *thor*, *thöricht*. In de *Disp. v. o. Vr.*, c. 2, schijnt dus *verdoorde* zoo veel als verdwaasde, dwaas maakte, het Hoogd. *bethörte*, te beteekenen. Van ADAM wordt namelijk gezegd, *dien die viant verdorde*, (*den der Feind bethörte*), in welken regel *viant*, naar middeleeuwsch taalgebruik, waarvan men, meen ik, nog de sporen in onzen Statenbijbel aantreft, *de Duivel* beteekent; — *warnen*, waarschuwen, zie *Diets. Doct.* en *Lev. v. Jez.*, Hoogd. *warnen*; — *neselokken*, neusgaten, *Ferg.* vs. 2226, Hoogd. *naselöcher*; — *bispel*, voorbeeld, Hoogd. *Beispiel*; komt onder anderen in *Esopet* wel voor; — *gemidde* voor het Hoogd. *gemiethet*, d. i. gehuurd, *Lev. v. Jez.*, bl. 168, ook *D. Doct.* enz.; — *stegereep* (stijgbeugel), Hoogd. *Stegereif*. — Waartoe er meer opgenoemd, of nog van verschillende woorden gesproken, die in Hoogd. beteekenissen soms genomen, of wel op Hoogd. manier geschreven worden? b. v. *mogen*, *zullen* (in den zin van 't Hoogd. *mögen*, *sollen*), *stat* (plaats, Hoogd. *stätte*), *hi geet*, *hi steet* (hij gaat, hij staat) Hoogd. *er geht*, *er steht*; *hi daad* (Hoogd. *er that*) voor *hi deed*; *werden* voor *worden* en soortgelijke, waarbij men ook het veelvuldig schrijven van *ei* voor *ee* brengen kan, b. v. *vleisch*, *ghemein*, *allein* enz. voor *vleesch*, *gemeen*, *alleen* enz. Zie hierb. bl. 257. — Men kan evenzeer in de Hoogd. Schrijvers der twaalfde, dertiende en veertiende eeuw verschillende voorbeelden van uitdrukkingen, die veel meer Hollandsch dan Hoogd. schijnen (*), aantreffen. — Aan het Engelsch denkt men bij woorden als *wers* (erger), Eng. *worse*; *stoet* (stond), Eng. *stood*; *sercoet* (kleed, overkleed), Eng. *surcoat*; *moude* (aarde, mul, stof), Eng. *mould*; *lijf*, *live* (leven) Eng. *life*; *ondoen* (losmaken, openen), Eng. *to undo*; *Fisisien* (Geneesheer), Eng. *Physician* (oud-Fr. *Physicien*), gelijk in *Van ons Heren wonden*, c. 4, het woord *visike* een geneesmiddel schijnt te beteekenen;

(*) Neem b. v. eens het woord *oorlog*, dat vroeger in het Hoogd., waarin het *urlouc*, *urliuge* luidde (GRIMM III, 790, I, 353), geheel niet vreemd was, doch waarbij onkundige Duitschers thans meesmuilen, als zij het uit onzen mond hooren, wijl zij het niet meer kennen, en bij hetzelve aan hun *Ohrloch*, dat is, een gat in het oor, denken. Men heeft voorts ook nog verscheidene woorden, die in de dertiende en veertiende eeuw zoowel in het Hoogd. als in het Nederl. voorkomen, doch die thans in beide talen verouderd zijn; b. v. *vreeschen* of *vreischen*, in den zin van vernemen, en *gomen*, of *gome* of *goem nemen* voor acht geven, bemerken, beide bij MAERLANT, v. VELTHEM en anderen zeer geliefde uitdrukkingen, maar die men in het *Nibelungenlied* en in andere Middel-Hoogd. gedichten, waarin ze *vreischen* of *gevreischen* en *goumen* luiden, even zeer kan aantreffen; — *wijch*, *wigant*, *volkewighen*: dit in 't *Lev. v. Jez.* (krijg, krijgsman, oorlogen) *degen* (held) en vele andere.

hiden (bergen) Eng. *to hide; blanden* (mengen) Eng. *to blend* (zie *Rein.*); — *deemsterhede* (duisternis), Eng. *dimness; quene* (vrouw), Eng. *queen*, dat vrouw eens Konings en ook de vrouw in 't kaartspel beteekent; *herk!* (hoor! zie *Drievoud.*, c. 7 (*)), en denk aan den Engelschen parlementsroep *hark! hark!* — *scoppen* (Eng. *to scoff*), bespotten, vaak in *Ferguut* voorkomende en van waar in den *Leken Spieghel*, meen ik, de uitdrukking *sonder scop*, (Eng. *without scoff*) dat is, in goeden ernst, voorkomt. Het voor dat *sonder scop* ook wel gebezigde *sonder gilen* herinnert ons het Engelsche substantief *guile*, bedrog, geveinsdheid, of wat

(*) De plaats luidt:

God is boven alle sine ghewerke,
Ende onder alle sine dinc,
Noch is hi buten al, nu HERKE!
Ende binnen al, dit hout wel sterke enz.

waarvan de pantheïstisch-theologische zin is, » dat God zoo wel boven als beneden alle zijne werken, zoowel in als buiten alles is." *Herk!* (dat is, let daar wel op) en houd dat *sterk* of vast, voegt de Dichter er bij. — Het hier boven gemelde woord *visike* voor geneesmiddel in de plaats uit het dichtstukje: *Van ons Heren wonden*, welke luidt: *Di suchtic ende anebede, ende bidde ene* VISIKE *mede*, (d. i. tot u zucht ik aanbiddend, en bid om een geneesmiddel), komt ook bij MAERL., *Sp. Hist.* II, bl. 289, voor, op welke bladz. het meer dan eens *en* voor medicijn *en* voor geneeskunst in het algemeen, te lezen staat. De geneeskunst toch heette in het middeleeuwsch Latijn wel *physica* en de geneesheeren *physici*, van waar dan de bastaardwoorden *fisisien*, *visiker* (of wel bij Broeder THOMAS of hoe hij heeten moge, *fisijn*) in den zin van geneesheer, afstammen. Vergelijk DUCANGE, ROQUEFORT en anderen, en voorts de noot op *Sp. Hist.* III, bl. 252. Ook het *Lev. v. Jez.* heeft, bl. 60, *phisicin*, want wij lezen er: *Die ghesont sijn en behoeven des* PHISICINS *niet, mar die sik syn.* In de *Heim. der Heim.* weet ik niet, of *visike* wel voorkomen, iets dat vreemd luidt, zoo dit werk van MAERLANT is. Het is doorgaans *medicine*. Bladz. 67 vind ik evenwel *fisisiene* voor Doctoren De Engelschen noemen nog meermalen de Geneeskunst *the Physic*, met welk woord zij ook een geneesmiddel wel bestempelen. *A Physician* heet bij hen een Geneesheer of Arts, zijnde dit ons arts eene verbastering van het Middeleeuwsch-Latijnsche *artista*, dat wêer van het Lat. *ars*, kunst of wetenschap in het algemeen, komt. Bij onze Ouden wordt zulk een arts ook wel *arsater* (verbastering van het Grieksche *archiater*) genoemd. Zie HUIDEC. op ST. II, 187. Voor artsenij zeide men *arsedie* of wel *ersetrie* (*Lev. v. Jez.*), terwijl *arsatrie* ook kunst of handwerk beteekende. Verg. *Dicts. Doct.*, bl. 335.

men aan gene zijde van het Kanaal anders gewoon is *fraud* en *deceit* te noemen; — *gere* (kleeding, tuigaadje, zie *Diets. Doct.*), Eng. *gear* of *gears* (*); — *meskief* (ongeval), Eng. *mischief*; *veteren* (ketenen, *Lev. v. Jez.*); Eng. *fetters*; *fine smale* (fraaije kleine; zie hier boven bl. 338), Eng. *fine and small*; *scerne* (bespotting, verachting; zie *te scerne* bl. 278), Eng. *scorn*; *breken* (bruisen, branden van de zee; zie hier boven in de *Heim. der Heim.*, bl.

(*) In de *Diets. Doct.*, bl. 197, staat: *tGheleerds mans leven sul wezen peinsen, studéren ende lesen, Ander staf, scilt no spere en sal sijn in sinen* GHERE. De Heer JONCKBLOET legt dit *ghere* door begeerte uit. Eigenaardiger is het echter hier aan iets soortgelijks als het Engelsche *gear*, *gears*, dat soms in het algemeen kleeding, tuigaadje beteekent, te denken. Vermoedelijk, ten minste, beteekent *ghere* zoo iets in de plaats uit *Walewein*, die de Heer JONCKBLOET bijbrengt, en waarin de woorden *an sinen ghere* met geene mogelijkheid *naar zijne begeerte* kunnen beteekenen, gelijk J. vragenderwijze voorstelt. HUIDEC. op ST. I, 103, schijnt bij die plaats uit *Walewein* ook gewaad, rusting of iets dergelijks op het oog te hebben, schoon hij 't niet uitdrukkelijk zegt. Met het zoo even gemelde *ghere* in de *Diets. Doct.*, waarbij HUIDECOPER die woorden uit *Walewein*, als mogelijk ter opheldering dienen kunnende, aanhaalt, weet deze groote man geen' weg, ten klaren bewijze, dat hij er niet begeerte door verstond. Immers moest *gere* in die laatste beteekenis hem bekend genoeg zijn, gelijk hij zelf toch het bij STOKE, I, 98 voorkomende *gere* nagenoeg zoo verklaart. — Ik leg die versregels uit de *Diets. Doctr.* dus uit, dat een geleerd man tot — want *in* wordt ook wel voor *tot* genomen, zie b. v. *in sijn helpe* bij STOKE II, 430 — tot, herhaal ik, *sinen ghere* (Eng. *to his gear*) d. i. tot den geheelen toestel van zijne kleedij of wapenrusting geen anderen staf, schild of speer (Eng. *spear*)) zal hebben, dan wetenschap of wetenschappelijke oefening. Bij *ghere*, in dien zin genomen, vergel. men dan het *gegaren*, dat hier boven, bl. 93, in de *Claus. v. d. Bibl.* voorkomt, en hetwelk daar ook kleeding in het algemeen schijnt te beteekenen (niet zoo zeer juweelen of halssieraden, gelijk de Heer V. D. BERGH wil, want die heeft MARIA wel niet gedragen). Dit *gegaren* mag voorts wel wêer met *garwe*, *gerwe*, (Eng. *garb* en waarvan *gerfkamer*) in verband staan, woorden, waarover men de breedvoerige Aant. op MAERL. *Sp. Hist.* III, 22 en elders raadplege. — Intusschen *ghere* beteekent, als meermalen in het *Nibelungenlied*, ook wel speer, spies of soortgelijk aanvallend wapentuig, gelijk CLIGNETT daarover op den *Sp. Hist.* II, 103 - 107 veel waters vuil gemaakt heeft; en in dien zin zou in de plaats uit *Walewein* en uit de *Diets. Doct.* het woord *gere* misschien ook al kunnen verklaard worden. *Viderint acutiores et doctiores!*

65), Eng. *to break* en *a breaker* (brandingsgolf). Dat ook de uitdrukkingen *smite* voor slaan en *dragen* of *dregen* voor trekken, die men meermalen in *Ferguut* aantreft, in zin naar het Engelsche *to smite* en *to draw* zweemen, is hier boven, bl. 180, aangestipt. Zoo werd ook *sliten*, bl. 342, met het Eng. *to slit* vergeleken. — Ook van het oude *saen*, dat als nog in 't Eng. *soon*, weldra, ras, beteekende, is hier boven, bl. 313, gesproken. Kortom, ziet het, ook tegenwoordig nog, gelijk men 't noemt, deuren en vensters uit, dat het Engelsch, (die vleeschelijke dochter van het Angel-Saksisch) oorspronkelijk eene Duitsche en bepaaldelijk eene Nederduitsche, schoon later geweldig geromaniseerde en tot een regt *woordenhutspot* misvormde taal is, waarvan de minder verknoeide en minder bont aaneengelapte Nederlandsche, zich eene nicht, vooral door het Friesch, mag heeten, nog duidelijker valt dit in de dertiende en veertiende eeuw in het oog. Men vergunne mij minkundigen te verwijzen tot mijne *Schets van een Overzigt der Duitsche taal of der Germaansche taaltakken*, in vroeger jaren bij OOMKENS uitgegeven.

Bij de blaam der veelvuldige stopwoorden en stopzinsneden, die men onzen Schrijveren uit de dertiende en veertiende eeuw aanwrijft, als b. v. het meerder of minder vaak ingelaschte *sonder saghe, sonder waen, sonder hale* (d. i. verberging; zie bl. 229), *sonder wanc* (aarzeling, weifeling), *sonder winken* (d. i. ophouden; zie *Diets. Doct.*), *sonder blijf* (toeven; zie *Diets. Doct.*), *sonder sparen* (tijdsparing, dus traagheid), *sonder viere* (d. i. rust, rusten; zie STOKE), *dans* (d. i. dat en is) *gheen sage, das waer, dies ghelovet, alse men ons maect wijs* (d. i. gelijk men ons verzekert, en niet het tegenwoordige: gelijk men ons op de mouw spelt), *es bekent, hebt gheloof, merket wel, alse wi lesen, alse wijt vinden, alse wijt horen, alse wi ghetrouwen* (d. i. vertrouwen), *des sijt ghewis, openbare, al bloet* en eene menigte anderen, houde men wel in het oog 1), dat niet alle Schrijvers aan dat euvel even zeer mank gaan. MELIS STOKE b. v. en JAN VAN HELU minder dan MAERLANT, MAERLANT ook weêr veel minder in zijne Lyrische gedichten, dan in zijn' *Sp. Hist.* en in andere zijner grootere werken; het eene riddergedicht veel minder dan het andere, b. v. *Floris en Blanceflor* veel minder dan *Renout* en *Ferguut* enz. enz.; — 2) dat men die stopwoorden slechts in de berijmde, niet in de Prozastukken vinden zal. In het *Leven van Jezus* toch heb ik ze geheel niet, of op zijn hoogst zeer enkel aangetroffen; 3) dat verscheiden dier uitdrukkingen, gelijk hier boven reeds met een woord werd aangestipt, oorspronkelijk uit de zucht onzer oude Schrijvers voortspruiten, om hunne verhalen als waar te doen beschouwen en ze van de *sagen* en sprookjes hunner tijdgenooten te doen onderscheiden. Vergel. bl. 19. Van daar vooral telkens dat Maerlantsche *sonder saghe, te waren, das waer, overwaer, openbare* enz. enz.,

zegswijzen, die hem evenwel, eerlijk gezegd, dan tevens zeer tot rijm- en versmaatkrukken te stade komen; — 4) dat enkele uitdrukkingen ook wel eens meer stopwoordachtig schijnen, dan zij het inderdaad zijn, als men het taalgebruik van dien tijd in aanmerking neemt. MAERLANT zegt b. v. in den *Sp. Hist.* I, bl. 4, van God sprekende:

Dese God, elc man besie,
Es één God, in personen drie.

Hier klinkt dat: *elc man besie* vrij stopwoordachtig en plat tevens. MAERLANT wil echter niets anders zeggen, dan hetgeen tegenwoordig, nu men voor *elc man* (waar over bl. 296, en zie het ook bl. 278) *elkeen*, en voor *bezien* in het oog houden zegt, luiden zoude: »Elkeen houde wel in het oog, dat deze God één God is, schoon uit drie personen bestaande." — Is dit nu stopwoordachtig of onedel? Maar ik herhaal, zoo ook al MAERLANT's woordenkleedij in zijne grootere historische en didactische werken met vrij wat nutteloose lappen bestoken moge zijn, men zal die in zijne kleinere gedichten, ten minste in verscheiden derzelve, weinig aantreffen, hoezeer de hoog kunstige en moeijelijke rijmtrant dier verzen ze verschoonlijk genoeg zoude maken. Zie eens, of gij b. v. in de *Wapene Martijn* wel een half dozijn stopwoorden, in den vollen zin des woords, tellen kunt.

q). Iets over de Prosodie of Versmaat-leer in de dertiende en veertiende eeuw.

Een woord hier over de Prosodische regels, door onze oude Schrijvers gevolgd. Veel daarvan schuilt echter nog in het duister, ondanks hetgeen BORMANS, MONE, JONCKBLOET en anderen er op eene niet altijd even heldere en met elkâar strookende wijze over aangestipt hebben. Wat mij meer of min zeker schijnt, is het volgende. De versmaten onzer Ouden hebben of tot verhalende en didactische, of tot meer Lyrisch behandelde onderwerpen betrekking. Tot de verhalende, of, wil men, tot de historische en epische stoffen, zoo als b. v. die onzer Rijmkronijken, die onzer oude Historiespiegels en Riddergedichten; gelijk mede tot de leerkundige of didactische onderwerpen, als b. v. die van de *Dietsche Doctrinael*, van *der Leken spieghel*, van *den Esopet* enz., gebruiken ze eene en dezelfde korte, regel aan regel rijmende versmaat. Deze versmaat bestaat doorgaans uit vier afsnijdingen of voeten, elk van twee, soms echter maar van ééne syllabe, en die zich over het algemeen het liefst als zoogenaamde trochaeën (— *v*), voor zoo veel men daarvan bij ons spreken kan, scandéren laten. Hierbij moet men echter met MONE (*Uebersicht*, bl. 30) wel in het oog houden, dat er dikwerf meer syllaben, dan noodig schijnt, in den versregel voorkomen, wijl men of aan

het begin der versregels eene of een paar niet mêe te rekenen syllaben, als eene soort van voorslag (gelijk b. v. de Hoogd. Dichter KLEIST die in zijne Hexameters heeft) plaatste, of ook de buigings- en afleidingsdeelen der woorden vaak niet mede telde, of soms een voor zamentrekking meer of min vatbaar woord als zaamgetrokken uitsprak, en tevens de sluitende *e* met eene volgende vokaal of met de *h* versmelten deed. Ook schijnt *ende* meermalen éénlettergrepig als *en* of *end* geteld te hebben, waaruit zich te eer verklaren laat, hoe later bij ons *ende* geheel tot *en* geworden is. Verg. hier boven bl. 330. — Door dit eene en andere, (waarvan ik echter beken de volkomen vaste wetten nog niet gevonden te hebben), heerscht er bij den eersten oogopslag eene groote willekeurigheid en onregelmatigheid in die versmaat, en dezelve schijnt, naar de regelen onzer tegenwoordige Prosodie, hoogst gebrekkig; te meer, daar de afschrijvers der manuscripten dikwerf nog de maat, of door inlasschingen, of door weglatingen van syllaben, bedorven hebben. Hoe dit zij, men kan echter op de bovengemelde wijze de verzen onzer oude Schrijvers *eenigermate* scandéren, en hoort als grondtoon altijd die maat van vier voeten of liever afsnijdingen doorklinken, van welke afsnijdingen, voor het overige, in de niet Lyrische versmaten, de laatste onverschillig of op een' zoogenaamden staanden, of op een' slependen rijmklank, en daardoor of monosyllabisch, of bissyllabisch, eindigen kan (*). B. v. het begin der *Prologhe* van den *Spieg. Hist.*, dat wij hier boven, bl. 56, hebben medegedeeld, laat zich op de volgende wijze scandéren. De syllaben of letters, die men niet uitspreken, of liever niet mede tellen moet, zijn met kapitale letters gedrukt.

Die de | werelt 1) eerst | werrelt | biet, |

(*) MONE schijnt te meenen, dat men ook het slepend rijm als staand uitgesproken hebbe. Ook GRIMM. Voor dit gevoelen zie ik echter geene reden. Integendeel, men kan uit de meer Lyrische versmaten onzer oude Schrijvers (waarover straks een woord nader) duidelijk zien, dat zij wel degelijk onderscheid maakten tusschen staand en slepend rijm. Immers naar eene geregelde en in alle coupletten telkens terugkeerende afwisseling hebben die Lyrische vermaten nu het eerste, dan het laatste. Waarom zou men deze vaste regelmaat in acht genomen en bepaaldelijk *in elk couplet in dezelfde regels*, of het staand, of het slepend rijm gebezigd hebben, als er geen onderscheid in de uitspraak van beiden geweest ware?

1) *Werrelt* (Hoogd. *Welt*) kan hier zamengetrokken als *werlt* uitgesproken worden, gelijk VONDEL nog wel *weerlijk* voor *wereldlijk* heeft. Zie mijne uitgaaf van eenige zijner kleine ged., bl. 110. Ook het tweede *wereld* kan verkort.

Hi 2) ne was | al in | dole | niet; |
Hi gaf hare 3) bi na | rechten | name; |
Want | bi der | mesdaet | van A | dame, |
Daer hi | Gode om 4) | me ver | errede
Entie | werelt | al ver | werrede,
So es | haer die | name | comen;
Werrelt mach | men de | werelt | nomen;
Want je | sidert | alle | jare
Hevet soe | sijn ghe | werret in | hare.
Wie dan | we | ten be | gaert,
Hoe | swaerli | ke en hoe | hinderwaert
Soe hevet ghe | sijn ge | werret | dan,
Sidert | dat die | eerste | man
Ghemaket was | van der | erden | lime,
Hi come en | lese | minen | rime;
Hier | vint hijs | meer in | rechten | ware,
Dan els | iewefen | open | bare.

Ik herhaal: veel willekeurigs schijnt hier te heerschen; men hoort echter den viervoetigen grondtoon, en alles zou duidelijker zijn, indien wij de regte uitspraak en accentuéring der woorden van dien tijd wat naauwkeuriger wisten. Voor het overige zouden die rijmen

---

2) *Hi* moet als eene soort van voorslag worden aangezien, die niet medetelt. Zoo ook *want, hoe, soe, ghe-* en *hi*, waarmêe eenige der volgende regels beginnen. *Rechten* kan ook *recht* zijn.

3) Dit *hare* moet *haer* worden uitgesproken.

4) *Gode om* smelt zamen. Misschien sprak men *omme* als *ommé* uit, waardoor het voor ons oor nu stuitende der verdere scansie van dien regel wordt weggenomen; of wel men moet zoo scandéren: *Daer hi | Gode | omme ver | erde*, en beschouwen Gode als afsnijding van maar *ééne* syllabe, zoodat *e*, en dan ook het daarop volgende *me*, niet mêetelt; even als of er stond: *Daer hi | God | om ver | erde. Vererrede en verwerrede* klonken zeker drielettergrepig, als *vererde* en *verwerde*, of als *vererret* en *verwerret*. In den achtsten regel: *werrelt mach men de werelt nomen*, moet men *wer* in *werelt* als een niet meêtellenden voorslag nemen, en dan is de scansie: wer*relt mach | men de | werelt | nomen*, of wel men moet *werrelt* gecontraheerd als *werlt* uitspreken. In den regel: *Hevet soe sijn ghewerret in hare*, is zeker de uitspraak en daarnaar het scandéren geweest: *Heeft soe | sijn ghe | wert in | hare.* — In *wie dan | we | ten begaert* hebben wij eene afsnijding van slechts ééne syllabe. Misschien echter is het woordje *hier* of zoo iets weggebleven. In: *Hoe swaerlike ende hoe hinderwaert* is *hoe* weer voorslag; *like* wordt, met versmelting in de volgende beginsyllabe *en*, tot *liken*, en *de* in *ende* telt niet mede. — Men kan in de overige versregels sommige buigingsdeelen nog meer verstommen doen.

van MAERLANT gemakkelijk op de volgende wijze naar onze tegenwoordige Prosodie geschoeid kunnen worden:

Die de werelt werrelt hiet,
En was al in dole niet,
Gaf haer bina rechten name. —
Bi der mesdaet van Adame,
Daer hi God ee om vererde
Entie werelt al verwerde,
So es haer die name comen;
Werelt mach men werrelt nomen. —
Wie so weten dan begaert,
Hoe soe swaer en hinderwaert
Heeft ghesijn ghewerret dan,
Sidert dat die ierste man
Maect was van der erden lime,
Come lesen minen rime;
Hier es meer in rechten ware,
Dan els iewers openbare.

Men neme andere stukken uit de *Doctrinael*, uit HELU, uit STOKE, uit *Floris en Blancefloer* enz. enz., en zie, of men niet overal meer of min de versmaat tot die vier afsnijdingen kan terugbrengen. Enkele stukken, zoo als b. v. de *Reis van Sint Brandaen*, (waarover bl. 222) die sommigen uit dien hoofde mede, te regt of onregt, als eene vertaling uit het Hoogd. beschouwd willen hebben, zijn wat korter nog van maat en moeten soms tot drie afsnijdingen gebragt worden, gelijk de zoodanige ook hier en daar onder die der andere gedichten doorloopen. — Men zal intusschen misschien zeggen: waarom niet in onze oud-Hollandsche verzen de syllaben, even als in de Fransche, blootelijk geteld, zonder op de quantiteit te letten? Waarom die plaats uit MAERLANT b. v. niet liever, meer als of het Jamben waren, aldus gescandeerd?

Die de | werrelt | eerst wer | relt hiet,
Hine | was al | in do | le niet;
Hi gaf | haer bi | na rech | ten na | me;
Want bi | der mes | daet van | Ada | me,
Daer hi | Gode om | me ver | erre | de
Entie | werelt | al ver | werre | de. enz.

Enz. Enz. Komt men dan met de syllaben niet beter uit? Is er dan niet meer eenparigheid, minder willekeur? Hier tegen heb ik echter de bedenking, dat men indiervoege moet veronderstellen, dat onze Voorvaderen geen het minste gevoel van quantiteit zouden gehad en de woorden zouden uitgesproken hebben geheel tegen de accentplaatsing in onze en in de Duitsche talen over het algemeen aan, (want nooit zeker heeft men *werelt* gezegd) terwijl zij zich zouden geregeld hebben naar de Romanische accentuéring,

die deels geene vaste, deels van de onze geheel verschillende regelen van accentzetting volgt. Ook komt men toch met die Jambische scansie niet eens overal uit, en krijgt op verre na niet in elken regel hetzelfde getal syllaben, al moge dat nu daarmede in de bovenstaande versregels uit MAERLANT nog al redelijk gaan. — Doch genoeg van dit vrij duister onderwerp! Laat ons nog iets van de meer Lyrische of strophische versmaten onzer oude Schrijvers zeggen. Wij vinden, die voornamelijk in de aan MAERLANT toegeschrevene kleinere gedichten, als *Wapene Martijn* en eenige der overige, die hier boven, bl. 69 en volg. opgenoemd en allen in mijn Zutphensch handschrift te vinden zijn. VAN VELTHEM heeft echter in zijn' *Spieghel* ook hier en daar een Lyrisch invlechtsel. Tevens heeft mijn geëerde Ambtgenoot MEIJER in het VI. D. II. St. der werken van de tweede klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut, nog eenige Lyrische dichtstukjes, als: *Dit syn de seven bloemen; Dit syn onzer Vrouwen droefheiden* en andere uitgegeven, waarop hier boven, bl. 94, 96 enz., in de noten gedoeld is. Wat nu de gezegde kleinere, meer Lyrische gedichten van MAERLANT en anderen betreft, ze zijn in coupletten geschreven, sommige van dertien, andere van twaalf regels, elk van welke coupletten of strophen slechts over twee of drie rijmklanken loopt, die soms onmiddellijk, soms kruiselings, of, gelijk MAERLANT het ergens noemt, *overslagend* rijmen. Men kan de voorbeelden hier boven vinden. Van het eerste couplet b. v. van den *Wap. Mart.* zijn de rijmklanken als volgt: *aen – aen – ove – aen – aen – ove – aen – aen – ove – aen – aen – ove – ove*. De maat der regels laat zich al dikwerf op dezelfde wijze, als die der gewone historische en didactische *metra* afmeten. Het zijn ook meest afsnijdingen van trochaïsche voeten, vermengd met syllaben, die niet moeten medegeteld en uitgesproken worden, en afgewisseld hier en daar door korter, meer drieledig schijnende versregels. Op de volgende wijze laat zich b. v. het, op bl. 73 aangehaalde, eerste couplet uit den *Wap. Martijn* meer of min scandéren. De kapitaal gedrukte syllaben moeten verzwegen worden.

Wapene | Martijn | hoe salt | gaen?
Zal dese | werelt | iet langhe | staen |
In dus | cranken | love? |
So sal | mijn Vrouwe | eere | saen (*)

(*) Dit vers zou men aldus kunnen scandéren: Zoo zal | mijn Vrouwe |) eer | saen, sprekende namelijk de *e* ook in *eere* niet uit, en dit *eer* als eene afsnijding van ééne syllabe beschouwende, gelijk ik gezegd heb, dat men soms deze of gene derzelve doen moest. Ook andere syllaben konden nog verzwegen. Men ziet dat staande en slepende rijmen (in het Hoogd. *stumpfe und klingende*, in het Fr. *des rimes masculines et féminines*) elkaar afwisselen, en deze af-

Zonder | twivel | ende | waen
Rumen | heren | hove.
Ic sie den | valschen | wel ont | faen,
Die de | heren | connen | dwaen
Ende | plucken | van den | stove;
En ic | sie den | rechten | slaen,
Beide be | scatten | ende | vaen
Alse meese | in die | clove.
Recht of hen | God ver | scrove.

De *Disputacie van onzer Vrouwen ende van den Cruce*, bl. 83, heeft dezelfde maat en rijm. De rijmklanken b. v. van het eerste zijn als volgt: *aer – aer – angen – aer – aer – angen – aer – aer – angen – aer – aer – angen – angen.* — In dien trant is ook maerlant's fraai dichtstuk *Van don Lande van Overzee*, waarover bl. 88 hier boven. — Dat van *der Drievoudichede* (bl. 78) verschilt in zoo ver, dat elk couplet met twee slepende rijmen begonnen en ook met twee slepende geëindigd wordt. Het stukje *Van den V. Vrouden* of *Bloemen* (bl. 95) bestaat uit coupletten van twaalf regels, die over drie rijmklanken loopen, b. v. *oren – oren – int – oren – oren – int* || *ale – ale – int – ale – ale – int.* De maat is echter ook al weer trochaïsch en meerendeels tot vier afsnijdingen te brengen. Dit geldt ook *Van ons Heren wonden*, welks strophen twaalf regels hebben en mede over drie rijmklanken loopen; op de volgende wijze b. v. in 't eerste couplet, *ieren – ieren – al – ieren – ieren – al – oede – oede – al – oede – oede – al.* Zie bl. 104. *Die Clausule van der Bible* integendeels, heeft weêr dertienregelige coupletten en in elk derzelve twee rijmklanken, die allen vrouwelijk of slepend zijn. Zie hier die van het eerste: *onde – onde – ede – onde – onde – ede – onde – onde – ede – onde – onde – ede – ede* (*). Ook hier heeft men echter weêr trochaïsche viervoeters. Al

---

wisseling heeft in alle coupletten van den *Wap. Mart.* op dezelfde geregelde wijze plaats. Hoe grimm, *D. G.*, derde uitgaaf, I, 267, dus zeggen kunne: Maerlant's *Wapene Martîn lehrt auf dem ersten Blick, dass gar kein regelmässiger Wechsel stumpfer und klingender Reime beobachtet würde*, begrijp ik niet.

(*) In v. veltheim, Boek I, c. XXIII, heeft men een hymne, of, gelijk het daar heet, *Saluut*, van Broeder albert *den Grooten* aan de Heilige Maagd, die uit vier coupletten of stukken bestaat en ook met dertien regels over twee rijmklanken loopt; de rijmen van c. 2 zijn als volgt: *oren – oren – aen – oren – oren – aen – oren – oren – aen – oren – aen – aen.* De gezegde coupletten laten zich al zeer regelmatig scandéren. V. veltheim, over het algemeen, is een goed, en ook hier en daar gansch niet ondichterlijk rijmer. Hij verdient in dat opzigt meer op prijs gesteld te worden, dan wel geschiedt. Van hem zelven heeft men in het laatste kapittel van zijn' *Sp. Hist.* ook nog een' lofzang op maria, die kennelijk

deze Lyrische stukjes zijn inderdaad al zeer kunstig van rijm. Men zal in de Hoogd. poëzij der dertiende en veertiende eeuw geene fraaijer en kunstiger vinden. Aan enkele valsche of schijnbaar valsche accentplaatsingen in het rijm, b. v. *Wap. Mart.*, c. 10, *duvel* op *zel* (*erit*) rijmend voor *duvel*; in *Driev.*, c. 2, *biechtinghe* voor *biechtinghe*, store men zich niet. Zij komen ook in de gewone gedichten wel voor. Vergel. hier boven, bl. 36, *dachcortinghe*. — Van het Rijm verder in het algemeen, bij onze Ouden, valt niet veel bijzonders te zeggen, daar hetzelve weinig van het tegenwoordige verschilt. Enkel rijmen wel eens syllaben, die zulks tegenwoordig niet doen mogen, en dat meer zoogenaamde *assonancen*, gelijk de Spanjaarden ze in hunne Poëzij veel hebben, dan rijmen zijn. Bij HUIDEC. op STOKE II, 266, en bij HOFFMANN, *Inl.* voor *Flor. en Blancefl.*, bl. XXIV, kan men er uit STOKE, *Ferguut*, *Walewein*, *Reinaert* en anderen een aantal vinden opgenoemd. Zoo b. v. lezen wij bij STOKE II, 265: *Te minen wille moet ic* LEVEN, || *Ende dede als noch de quade* PLEGHEN. In *Ferguut*, vs. 605: *Mijnheer Keye mocht niet* GHESWIGEN, || *Hine wilde*

---

naar de *Clausule van der Bible* op vele plaatsen gevolgd en insgelijks in eene Lyrische versmaat geschreven is, wier vijf eerste dertienregelige coupletten voor een deel met die van de *Clausule* geheel overeenkomen, terwijl echter de volgende in een' verschillenden en zich ook niet gelijk blijvenden, ja, op het laatst wat metrisch-verwarden trant gedicht zijn. Het eerste dier volgende luidt b. v.:

Welbesneden van allen leden
Sidi, Maget rene!
U soete beden, met reinicheden
Gaf u vele te lene.
U goede sate, u karitate
Brachten u in goeden lof,
U goede mate van allen state
Sach men in des Coninx hof.

Men ziet hier al meer of min de rijmkunstjes, die later bij de Rederijkers (gelijk ook bij de Hoogd. *Meistersänger*, ja ook reeds eenigzins bij de vroegere *Minnesänger*) tot in het buitensporige toe gedreven werden, en waarvan MATTHIJS DE CASTELEYN in zijne *Const van Rhetoriken* met hetgeen hij daarin van *Baladen*, *Refereinen*, *Rondeelen*, *Dobbelsteerten*, *Ketendichten*, *Dobbletten*, *Simpletten* enz. enz. vertelt, ons berigt geeft. De gezegde hymne van V. VELTHEM heeft ten opschrift *Van onser soeter Vrouwen love*, bij welken Genitief of Datief *Vrouwen* men zich wêer herinnere, wat hier boven, bl. 274, 282 en 275, over de regelmatige declinatie onzer oude vrouwelijke Substantieven en Adjectieven en hunne terminatiën op *n* en *r* in den tweeden en derden naamval enz. enz. gezegd is.

niet achter laten BLIVEN. In *Reinaert*, vs. 105: *Ende hem Reinaert, die felle* MAN, || *Die selve worst stal ende* NAM. En zoo vindt men *ladet* wel op *versadet*, *graf* op *was*, *swinghen* op *vingheren*, *verslanc* op *vant*, *jeghen* op *mede*, *stoten* op *lopen*, *uut* op *ghebruuc* enz. enz. gerijmd. Ook om des rijms wil wordt wel eens *mie* voor *mi* (mij) gespeld. Vergel. HUIDEC. op ST. III, 128. Zoo *die* voor *di* (u), b. v. *Disp. v. o. Vr.*, c. 17. Deels moet men dit als slordigheden, deels ook als oudtijds geoorloofde *licentiae poeticae* aanzien. Tot dit laatste behoort misschien ook het wel voorkomende rijm van de sluitende *f* op de sluitende *ch*; b. v. *staf* op *slach*, dat om de wisseling dier letteren (zie hier boven bl. 258) niet vreemd kan schijnen. Rijmen wij zoo niet nog wel om diezelfde voorheen bestaande reden, *werd* op *hart*, *ontfermen* op *erbarmen* enz.? Juist, voor het overige, wordt bij onze Ouden door de veelvuldige letterwisseling, die bij hen plaats heeft en waarover bl. 257 gesproken is, het rijmen nog al gemakkelijk gemaakt. Moesten zij b. v. op *wenden* rijmen, schreven zij *senden*, terwijl zij hetzelfde woord *senden* met eene *i*, en dus *sinden* schreven, als zij op *vinden* of *winden*, of op een dergelijk woord rijmen wilden. Vergel. bl. 259. Ten gevolge mogelijk van zulke permutatiën vindt men dus zelfs enkel wel eens *groot* (dat men vaak ook *groet* schreef en misschien hier en daar ook wel eens zoo uitsprak), op *moet*, *gomen* op *noemen*, *ooc* op *boec* rijmend. Zie bewijsplaatsen bij HOFFMANN, bl. XVIII, en vergelijk het door mij aangestipte over *o* en *oe*, hier boven bl. 254. Men ontziet zich bij wijlen ook niet om een woord zonder sluitende *n* op een ander, hetwelk die slot-*n* heeft, te doen rijmen; b. v. in *Flor. en Blancefl.*, vs. 1156: *So vroet negheen is, die can gheschriven || te rechte die scoonheit van dinen live.* Dit riddergedicht, hoewel anders zeer zuiver van rijm, heeft meermalen zulke woorden zonder finale *n*, die op in *n* uitgaande rijmen. — In de dertiende en veertiende eeuw vindt men reeds enkele voorbeelden van zoogenaamde *monorimes* of *éénrijmen*. Zie het aangehaalde couplet uit het slot der *Clausule van der Bible*, hier boven bl. 94, bij hetwelk men ook de voorgaande of één-en-veertigste strophe, die insgelijks monoteleutisch is, voegen kan. Vergel. voorts den Heer JONCKBLOET, Inl. voor de *Diets. Doctr.*, bl. 54, die daar nog op een paar andere voorb. wijst, onder anderen op een uit L. V. VELTHEM, dat ik echter niet vinden kan. In de gewone historische versmaat bij dezen V. VELTHEM en anderen rijmen soms wel eens in plaats van twee, drie en vier regels op elkâar. Zie b. v. I. B. XX cap. vs. 3, 4, 5 en 6, en vergel. hier boven bl. 366, waar ook vier of zes regels achter een gelijk rijmen.

r). Over de Aansluitingen, Aan- of Zamentrekkingen van woorden bij onze Schrijvers uit de dertiende en veertiende eeuw.

Bij de eerste lezing zijn de Engelsche Dichters, (met name (SHAKESPEAR) en voor een deel ook de Engelsche Prozaschrijvers, wel eens moeijelijk te verstaan, door de veelvuldige Aansluitingen, Versmeltingen, Zamentrekkingen, of hoe men soortgelijke metaplasmen heeten wil, van het eene woord met het andere. Hetzelfde geldt nog in hoogere mate van onze oud-Nederlandsche Schrijvers, zoowel in dicht of rijm als in ondicht. Hunne werken wemelen van allerlei Aansluitingen, of, gelijk de Hoogduitschers ze noemen, *Anlehnungen* of *Inclinationen*, (*Enclises* in het Grieksch-Latijn) ja, in geene der vroegere Duitsche dialekten worden ze zoo menigvuldig als in het oud-Nederl. aangetroffen. Misschien heeft het oud-Friesch, hetwelk insgelijks vol zulke metaplasmen steekt, daartoe het zijne bijgedragen. Laat ons van de voornaamste soorten van Aansluitingen en Zamentrekkingen eenige voorbeelden bijbrengen! Wij verwijzen verder tot de lijsten van Aansluitingen, die men, b. v. uit *Floris en Blancefloer*, vinden kan achter de uitgaaf van dit riddergedicht door HOFFMANN, en uit *Ferguut* achter dien berijmden ridderroman, door den Hoogl. VISSCHER uitgegeven. En zoo, wat de Aansluitingen uit STOKE, uit *Reinaert*, uit J. V. HELU, uit het *Leven van Jezus* enz. betreft, tot de registers, welke bij die werken behooren. — De Aansluiting oefent vooral haren invloed uit 1) op de persoonlijke Voornaamwoorden *ic, du, di, hi, wi, ghi, u, si, hem* en *het*; 2) op den Articulus en demonstratief Pronomen *die, die, dat*, gelijk mede op deszelfs oblique of zijdelingsche naamvallen *des, der, dier, den, dien*, en de van hetzelve afgeleide Conjunctie *dat*; 3) op het negatieve *ne* of *en*; en 4) op het Adverbium *daar*. Deze verschillende soorten van woorden worden vaak gehecht aan voorafgaande, soms ook wel aan volgende, zoodat er uit twee, ja, wel eens uit drie woorden, slechts één ontstaat, en dat soms het zich aansluitende tweede, soms het eerste woord, hetwelk de aansluiting ontvangt, soms beiden, eenigzins verkort of veranderd wordt. Zoo wordt b. v., wat N°. 1 betreft, *dat ie, dat du, dat hi* tot *dattic, dattu* (RUDEG. op ST. I. 7), *datti; geef mi* luidt wel *gemmi* (zie *Diets. Doctr.* III, 433); *gaen wi, hebben wi* wordt soms *gawi, hebwi* (zie hier boven bl. 307); *haddese* wordt *hatse; moghet ghi, segghet ghi* wordt tot *moochdi, sechdi; te u, te ons*, (d. i. ons tegenwoordig *tot u, tot ons*) wordt wel *tu, tons*, b. v. in *'t Lev. v. Jez.*, dat ook *tus* en *turen* voor *tot uws, tot uwer* heeft; *segghe hem, sach hem, decte hem, dede hem* worden vaak tot *seghem, sachem, dectem, dedem; si hem, hi hem* gaan in *sinc,*

hine, *dat hem* in *dattem*, *dattene* of *datten*, *tot hem* in *toten* soms over. Van die persoonlijke Pronomina wordt evenwel *haar*, voor zoo veel ik weet, niet aangesloten, gelijk ook niet de pluralis *hem* of *hen*, zie bl. 287) — (*), wijl in plaats van *haar* en van het meervoud *hem* en *hen*, enclitisch meest *se* wordt geschreven, b. v. *Fl. en Bl.*, vs. 1910: *Nu en weet ic, waer icse vinden sal* (d. i. nu weet ik niet, waarik HAAR (*illam*) zal vinden), en STOKE III, 266: *Ende drevense uten scepe daer* (d. i. En zij dreven HEN (*illos*) daar uit het schip). De aansluiting en zamensmelting van *hem* met een voorafgaand woord geldt dus vooral den accusativus singularis *hem*. Het persoonlijke onzijdige pronomen *het* (niet met den onzijdigen Artikel *dat* te verwarren, vergel. bl. 284) wordt, bij aansluiting, *t*. Zoo b. v. *secht* voor *segghe het*, *waest* voor *was het*, *oft* voor *of het*. Voor *dat het* staat meermalen bloot *dat*, voor *had het*, *hadt*, *heetet het* enz. luidt wel eens

---

(*) Het enkelvoud *hem*, dat ook wel eens *hen* luidde, (vergelijk bl. 288) verkort zich, bij die aansluiting aan een voorafgaand enkel- of meervoudig Pronomen, verbum of conjunctie, tot *ene*, *en* (of in den Dativ. *em*), of *ne*, hetgeen voor aanvankelijke beoefenaars onzer oude Schrijvers wel niet altijd, maar soms iets duisters heeft. Zie hier boven bl. 288. In vs. 3420 uit *Fl. en Bl.* b. v.: *ic* SEGGHEM *over waer ende over plecht*, zal elk wel dadelijk zien, dat *ic segghem* hier voor *ic segghe hem* staat, maar min spoedig zal een aanvanger begrijpen, dat in vs. 3846 *hi* DEDEN *sitten neven sire side*, ook dit *deden* voor *deed hem* geschreven is; en nog minder, dat in vs. 3597, *Alle*, *die waren in die sale*, *en* MOCHTEN *niet ghenoech bescouwen*, dat *mochten* zoo veel als *mochten hem* beteekent. Ook *si sloeghen ende si blouwen*, hier boven bl. 158, in *Esopet*, is *sloeghen hem*, *blouwden hem*. Zoo staat *hadden*, *souden*, wel voor *had hem*, *soude hem*; *spraken* voor *sprac hem*. Bepaaldelijk van de afkorting van *hem* tot *ene* achter een verbum in het enkelvoud, haalt HUIDEC. op ST. I, 471, drie voorbeelden aan, die op één blad van MAERLANT'S *Rijmbijbel* voorkomen: *Samuel*, *die* SCALTENE *sere* — *Maer Saul* HILTENE *bi den cleeden* — *Ende* HIETENE *al te sticken slaen*; waar *scalt*ENE, *hilt*ENE, *hiet*ENE voor *schold hem*, *hield hem*, *hiet* (d. i. *heette*, in den zin van *beval*) *hem* staat. In *'t Lev. v. Jez.*, bl. 160, staat *wanten* voor *want* HEM in de woorden: *Ende* WANTEN *David in den gheeste Here heet*, *hoe mach hi dan sijn sone sijn?* welk *wanten* of *want hem* hier *omdat hem* beteekent. In de plaats hier boven uit de *Diets. Doct.*, bl. 150: *En* HADT *conste ghedaen enz.* staat dit *hadt* telkens voor *had het*. *Men hem* krimpt meermalen tot een bloot *men* in, b. v., ST. I, 482: *Daer* GROEFMEN (d. i. begroef men *hem*) *bi sinen maghen*, op welke plaats HUIDEC. *Onss*, *huss* in het *Lev. v. Jez.* is *onzes*, *huzes*.

heeit, welk *heett* voorts ook wel voor *heetet* staat; zie hier boven bl. 307. — *Hitt* in het *Lev. v. Jez.* beteekent soms *hiet het*, en *eist* wordt tallooze malen bij al onze oude Schrijvers voor *is het* genomen, b. v. *Lev. v. Jez.*, bl. 6: *Ende nu* EIST *in de seste maent, dat si dat kint ontfinc*; (d. i. dat ze van het kind zwanger werd). Over *hens* of *ens* voor *het en is* spreken wij straks bij de negatie *en* of *ne*. *Vort* staat wel in steê van *voor het*. *Want* voor *want het*. — Wat No. 2 aangaat, van de Aansluiting des Artikels en Telwoords *een*, voor zoo veel dat *een* zelf dan inkrimping ondergaat, (ik spreek hier toch niet b. v. van *deen* voor *de een*, van *altenen* voor *al te enen*, d. i. dadelijk), herinner ik mij geene voorbeelden, want het *sone* in vs. 3127 van *Ferguut*, dat door *so een* wordt uitgelegd, schijnt daar eer zamentrekking van *sone* of *soene*, d. i. *zij en*. Verg. hier boven bl. 288. Ook *selken man* in het zelfde gedicht, vs. 1408, staat, geloof ik, niet VOOR ZULK EENEN, maar VOOR ZULKEN *man*. Zoo ook *selken vare*, vs. 1381. Des te meer sluit zich de bepaalde Artikel en Pronomen *die*, *die*, *dat* met al zijne naamvallen aan. Zoo staat *dattie*, *mettien*, *tien*, *metter*, *besider* (d. i. bezijden der, ST. III, 151), *besuder* (d. i. bezuiden der, ibid.), *buter* (buiten der) (*), *int*, *opt* enz. voor *dat* DIE, *met* DIEN, *te* DIEN (gelijk *teser* wel voor *te deser*), *met* DER, *in* DAT, *op* DAT (in den zin van ons tegenwoordig IN HET, *op* HET) enz. *Door des* wordt bij ST. II, 543, tot *dors*. Er staat: *Dit dede hi als* DORS *neven lieve* (d. i. dit alles deed hij om of ter liefde des neefs), over welk *dor* of *door* voor *om* men hier boven bl. 320 vergel. Vooral evenwel geldt die Aansluiting den genitivus *des* in den zin van *daarvan*, die, daar onze oude verba zoo tallooze malen den genitief regeren, telkens aan het voorafgaande verbum of pronomen gesloten en tot *es* of *s* ingeperst wordt. Zoo staat *sijs*, *bens*, *begherens*, *saels*, *pleghes*, *warens*, *ghewinnes* enz. voor *sijt des*, *ben des*, *begheren des*, *sal des*, *pleghe des*, *waren des*, *ghewinne des* enz. *Hi des*, *si des*, *ghi des* wordt vaak *hijs*, *sijs*, *ghijs*. — *Dan des* krimpt soms zaam tot *dans*; *ghevics* staat voor *gheve ic des*. Enz. Enz. — Dat men die afkorting *es* of *s* niet door *es* moet uitleggen, als of b. v. het gezegde *ghevics* letterlijk het Hoogd. *gebe ich*, ES (geef ik *het*) ware, heb ik hier boven, bl. 341, reeds doen opmerken. Wij hebben toch geen *es*, in den zin van *het*, in onze

(*) Bij de Aansluitingen van *die*, *der*, *den* enz. aan eene voorafgaande praepositie ziet men, dat, na de praepositie MET, de *d* in *t* verandert, of wat men noemt zich aan de voorgaande *t* assimileert, b. v. *metter*, *metten*, *metrien* voor *met* DER, *met* DEN, *met* DIEN enz. Verg. hier boven bl. 255. Achter UT (ons *uit*) integendeel, en zoo ook achter het daarvan afkomstige *buut*, *buten* (buiten) wordt de *d* van *der* of *den* geheel weggeworpen; dus *uter*, *buter* voor *ut* DER, *but* DER; *uter stat* b. v. (uit de stad).

taal. Dat zou Hoogduitsch zijn, en dáár, waar de aangeslotene *s* volstrekt niet anders dan door dit Hoogd. *es* verklaard kan worden, moet men een' Germanismus veronderstellen. Misschien is dit een' enkelen keer in het *Lev. v. Jez.* het geval, doch ook de vreemdste genitieven moeten ons in onze oude taal niet verwonderen, gelijk er b. v. zonderlinge bij HUIDEC. op ST. I, 479, voorkomen. — Ik herhaal dus, in de Aansluitingen staat *es* of *s* voor *des*, hetwelk meestal de beteekenis van ons tegenwoordig *daarvan* heeft, en dat in het Hoogd. van onzen tijd *dessen*, bij verkorting *dess*, (met twee *ss*), luidt. B. v. in *Fl. en Bl.*, vs. 1381, waar wij lezen: *Noch biddic, Here! beide u ende mire* (zamentrekking van *miner*, mijner) *moeder*, *dat* GHIJS *mi noch maect vroeder*, beteekent deze laatste zinsnede: »dat gij mij *des*, dat is, *daarvan*, nog vroeder maakt, of *daarvan* nog naauwkeuriger berigt geeft." In het tegenwoordige Hoogd. nu zou men daarvoor kunnen zeggen: *dass ihr mich* DESSEN, *oder davon*, *noch besser unterrichtet.* — Somtijds voorts sluit de Articulus *des* zich ook wel aan een volgend woord en krimpt daarbij tot *s* in, b. v. *savonds* (*Lev. v. Jez.*) voor *des avonds.* Hiertoe behoort ook het vreemdklinkende *seren* voor *des heren*, waarvan HUIDEC. op ST. II, 150, verscheiden voorbeelden bijbrengt, gelijk hij ook doet van *deer* en *der*, voor *de heer* of *de her* (*dominus*). Voeg bij *seren* in plaats van DES *heren*, ook *tser*, in de *Diets. Doct.*, bl. 317, waar van *des tseests paus*, TSER *Clements* (d. i. des zesden Pausen, des Heeren CLEMENS) gesproken wordt (*). Ook de Articulus en het Pronomen *dat* verkrimpt wel tot eene *t*, soms ook wel tot eene *d*, (dit laatste als er eene liquida of labialis volgt) en koppelt zich dan aan het volgende woord, *tlant* b. v. (of ook wel *dlant*), *tbeste* en *dbeste*, *tweder* en *dweder* (HUIDEC. op ST. III, 150), *dlam* en *tlam*, *twater* of *dwater*, *tgoet*, *tpaert* enz. voor DAT *lant*, DAT *water*, DAT *goet*, DAT *paert.* Zoo staat bl. 49 hier boven: *Dware behouden ende* DLIEGEN *ghewacht.* Zelfs vindt men *tin*, *torp*, *terde* voor *dat tin*, *dat dorp*, *dat derde*, terwijl wij bl. 122 hier boven *dinde* voor *dat inde* of *einde* lezen, gelijk bl. 138 *dander hilden enz.* voor DAT *andere hielden enz.* — *V* wordt bij die Aansluitingen *f*, b. v. TFOLC voor TVOLK. Zie bl. 255. — Uit die inkrimping van den gemelden Articulus *dat* tot *t* is later onze tegenwoordige Articulus *het*, (b. v. *het* land, *het* paard enz.), of bij afkorting *'t* met eene apostrophe,

(*) Deze aansluiting van *s*, d. i. *des*, aan een volgend woord, paart zich in de gemelde *Diets. Doct.* wel met die van den Articulus *t* voor *dat*, of ons tegenwoordig *het.* B. v. hier boven bl. 149: T*smenschen leven sonder lere es als een beelde, dat es doet*, (*Vita hominis sine doctrina mortuae imagini similis*) waarin dat *tsmenschen leven* zoo veel schijnt te zijn als DAT *leven* DES *menschen.* Of is dat *ts* bloot eene verscherpte verkorting van *des?*

ontstaan, welk *het* men toch bij onze oude Schrijvers, voor zoo veel ik mij ten minste herinneren kan, niet zal aantreffen; namelijk *het* niet als Articulus, wel als onzijdig Pronomen van *hij*, *zij*, *het*. Vergel. bl. 376. Zoo b. v. gebruikt HELIS STOKE I, 13, dit laatste *het*, als hij, van den naam Vriezen sprekende, dien van het verbum *vriezen* (*frigere*, *gelari*) afleidt: *De name wanic dat ierst vant Rome, want* HETS (het is) *een cout lant.* Hier is *het* geen artikel, maar het pronomen *het* of *hetzelve*, in 't Latijn *illud*, in 't Hoogd. *es*. Even echter als de artikel *dat*, zoo sluit ook dit pronominale *het*, gelijk wij reeds zeiden, zich wel aan een vorig of volgend woord, b. v. 't *Lev. v. Jez.*, bl. 200: *Ende over* (d. i. onder) *etene so nam Jhesus een broet* (brood), *ende benediet*, *ende braekt*, *ende gaeft sinen jongeren*, waar *benediet*, *braekt* enz. voor *benediede* HET (d. i. zegende het), *brak* HET enz. staat. Men zou in het Latijn zeggen: *Et inter coenandum Jesus panem cepit*, *et benedicens fregit* ILLUM, *et dedit* ILLUM *discipulis*. — NB. bij dat *etene* met eene sluitende *e* vergel. men de noot op bl. 274, en voorts bl. 304 onder aan. — *Neist* kan zoo voor *en es het*, of *en is het* staan. — *Dis* of *de* hechten zich, even als *des* en *dat*, ook wel aan een volgend woord, met wegwerping van hun *ie* of *e*, b. v. *deen*, *doghen*, *dander* voor *de* of *die een*, *de oghen*, *de ander*, welk *dander* evenwel soms ook *dat andere* beteekent. — Wat N°. 3, of de Aansluiting van het negatieve *ne* of *en* (waar over hier boven bl. 326) betreft, dezelve heeft vooral achter Pronomina en Conjunctiën plaats. Doorgaans luidt het dan *ne* en niet *en*. Dus b. v. *hine*, *sine*, *mine*, *gine* voor *hi* EN, *si* EN, *mi* EN, *ghi* EN. *Nin* staat in 't *Lev. v. Jez.* telkens voor *nie* (d. i. niet) EN. — *Dan* beteekent in hetzelve en elders wel *dat* EN, b. v. bl. 201: *Ende Jhesus antwerdde — dat ic doe*, DAN *wetstu nit*; (d. i. hetgeen ik doe, *dat en* weet gij niet). *Ic en* of *ic ne* wordt tot *icne* of *icken*, of, bij zamentrekking, tot INNE of INE, b. v. *Lev. v. Jez.*, bl. 204: *Ende Peter antwerdde weder aldus: ende al soudic sterven metti* (d. i. *met di*, met u) INE *sal dijns nit loeghenen*; (d. i. *ik en* zal u niet verloochenen). Zelfs krimpt dit *inc* of *inne*, wel wêer in tot *in*, b. v. in de *Disput. v. o. Vrouw.*, c. 6: IN *hebbe*, *Vrouwe! eren niet een ort*, *hens mi al van u comen*; (d. i. IK EN heb, o Vrouwe! voor geen oortje *aan* eer, of het is mij van u gekomen); in welke woorden men ook de zamentrekking van het voorwaardelijke negatieve *en*, met het Pronomen *het* en met het werkwoord *is* of *es*, in het woordje HENS (ook wel *ens* geschreven) opmerke. Immers dat *hens* staat hier voor *het* EN *is*, en heeft de beteekenis van *of het is*, of van *zoo het niet is* (*).

(*) Dat *hen* voor *het en* verschraalt zich ook wel tot een bloot EN, gelijk b. v. dikwerf in *Flor. en Blancefl.* Neem eens vs. 305: *Soete here! seit hi:* EN *mach niet wesen*; IN *sal moghen scriven*

Voor het overige wordt in stêe der zamentrekking *in*, voor *ic en*, ook wel, bij letterwisseling van *i* in *e*, (zie bl. 257) *en* gevonden; ten minste mijn Zutphensch manuscript heeft in couplet 19 der gemelde *Disp.* de woorden: *Waenstu*, EN *hore menigen eet?* hetwelk beteekent: Waant gij, dat *ik* menigen eed *niet en* hoore? in welke plaats men ook de weglating des pronomens voor het verbum opmerke, waarover bl. 307. Vergel. voorts HUIDEC. op ST. I, 56. — Maar genoeg van de Aansluiting van het negatieve *en* of *ne*. — Wat die van *daer* (als adverbium genomen) of N°. 4 betreft, dat *daer* gaat in *er* of, omgezet, *re* bij zulk eene aanhechting over. Zoo wordt *dat* DAER, *ghi* DAER, *hi* DAER, *ic* DAER, *wi* DAER, *die* DAER, *men* DAER, *of* DAER, *stont* DAER, *was* DAER, *so* DAER enz. tot *datter*, *ghire*, *hire*, *icker*, *wire*, *diere*, *menre* of soms *mer*,

---

no lesen, *no der leringhen niet verstaen*, *ghi en doet Blancefloer met mi gaen.* (d. i. Lieve heer! *het en* mag niet zoo zijn; *ik en* zal toch *niet* kunnen schrijven noch lezen, noch iets verstaan van hetgeen men mij leert, zoo gij niet, of ten zij gij niet, Blancefloer met mij ter schole doet gaan). — Somtijds, voor het overige, hecht zich *ne* of *en* ook wel aan het begin van een volgend woord, b. v. in NES voor NE *es* of EN *es*, gelijk in *Reinaert*, vs. 1437, waar de Vos wil, dat hem zijn neef *Grimbaert*, de das, de biecht afneme: *Lieve neve! ic wille gaen — in biechten hier te di* (d. i. tot of bij u); *Hier* NES *ander pape bi;* (d. i. hier *en is* geen ander Priester bij de hand). En zoo ook vs. 565, waar hetzelfde looze *Reintje* tot *Bruin* den Beer, kwansuis klagend, zegt, dat hij zich met honig, in plaats van andere spijs, heeft moeten behelpen: *Here Bruun! ic at cranke have; Arem man dan* NES *geen Grave* (d. i. Heer Bruin! ik at slecht tüig, maar (hoe zou ik anders?) een arm man, dat *en is* immers geen Graaf of groot Heer); in welke regels ook *dan* voor *dat en* schijnt te staan en hier dus pleonastisch tweemalen *en* of *ne* voorkomt. Die contractie van *nes* voor *ne* (of *n'*) *es* of *is*, komt in meer andere Duitsche dialecten voor, 't zij ze daar *nist* of *neist*, of hoe anders luide. Vergel. GRIMM III, 711. In haar schijnt de grondslag te liggen des overgangs van het negatieve oudere *ne* in het wat latere negatieve *en*, want, zoo als bl. 329 gezegd is, dit laatste *en* is uit het eerste *ne* voortgesproten, schoon, als er geene aansluiting plaats heeft, dit *en* reeds in de dertiende en veertiende eeuw het gebruikelijkste is en in vervolg van tijd ook schier alleen in zwang blijft In onzen Statenbijbel b. v. uit de zeventiende eeuw is het altijd *en*, geen *ne* meer. Ook VONDEL, die enkele keeren nog wel eens de ontkennings-partikel bezigt, heeft dan geen *ne*, maar *en*. Zie b. v. in zijne *Poëzij* I. 452, 18, 50, 59; II. 63, 213, 165, 205, 120, en vergel. mijne met Aanteekeningen en Inleidingen voorziene uitgaaf van eenige zijner kleinere gedichten, bl. 38.

ofter, *stonter*, *wasser*, *sore*. *Ende* BAER wordt *entaer*, gelijk *ende* DOOR tot *entoor* versmelt, waaruit zich het *harentare* en *derentore* voor *hier ende daar*, *door ende door* bij STOKE verklaren laat. Zie hier boven bl. 311. — Vooral de gemelde vier soorten van woorden — men kan er de Aansluiting soms van *is*, of van het schier gebruikelijker *es*, (zie bl. 300), b. v. *hets*, *dats*, *dits* enz. voor *het is*, *dat is*, *dit is*, bijvoegen — sluiten zich aan voorafgaande, (of, gelijk wij gezien hebben, ook wel eens aan volgende) woorden, en ondergaan daarbij meerendeels eenige verandering van gedaante. Dat sommige dier Aansluitingen zeer verstaanbaar, anderen minder in het oog vallend en meer duister zijn, ziet men tevens. Duister kunnen ze inzonderheid zijn, als *a*) het uit twee woorden door Aansluiting gevormde woord volkomen de gedaante van dit of dat enkele woord, hetwelk eene geheel andere beteekenis heeft, erlangt. B. v. *dat en* wordt bij Aansluiting *dan*. Hoe dit nu van ons gewone *dan* (*igitur*, *tunc* enz.) te onderscheiden? De zin kan het slechts leeren; b. v. in *Fl. en Bl.*, vs. 1288: *Here seit si:* DAN *mach niet wesen; Van den rouwe sal hi cume genesen, en si dat hi sterve;* (d. i. Heer! zeide zij: *dat en* mag zoo niet gebeuren. Hij zal niet ligt van die droefheid bekomen, tenzij hij sterve). Hier staat *dan* voor *dat en*, over welke Aansluiting men HUIDEC. op ST. II, 276 enz., en CLIGNETT *Bijdr.*, bl. 68, vergel. Tot haar behoort STOKE's *dans* voor *dat en is*, II, 120, welk *dans* elders ook wel voor *dan des* staat. *Dan* voorts beteekent wel DAN DAT; b. v. ST. heeft I, 50; *dan hi* voor DAN DAT *hi*. Wij lezen er toch: *Weet wel, dat ic noyt en las, wie anders dese Grave was* — DAN *hi* (d. i. dan dat hij) *gheboren was — van den gheslachte van Vrancrike*. Verg. daar vooral HUIDEC. ὁ παγν. — Is *dan* verkeerd te verstaan, duister is soms ook de vermelde contractie van *in* voor *ic en*, die ligt voor de praepositie *in* kan worden aangezien en waarover men de Voorrede voor den *Teuthonista*, bl. 68, vergelijke. Nog duisterder is wel eens *dat* voor *dat het*, gelijk zulk een *dat* zeer dikwerf voorkomt; b. v. bij STOKE III, bl. 420, waar de schrijver Graaf WILLEM III *van Holland* aanspoort zijnen goeden naam te bewaren en zegt: *Wacht, dat niet verloren blive, de name, de ghi hebt nu; Ende dorvijs nu, dat seg ic u,* DAT *quader wort dan te voren;* in welke woorden *blive* zoo veel als *worde* beteekent, (zie hier boven bl. 302), *dorvijs* voor *dorvet ghi des*, in de beteekenis van »derft of mist gij denzelven," staat, en DAT voor *dat het* geschreven is. De zin is dus: waak, dat de goede naam, dien gij nu hebt, niet verloren worde of verloren ga, want raakt gij dien nu kwijt, zoo zeg ik u, dat het erger zal worden dan voorheen. Zie van het gemelde *dat* voor *dat het* een aantal andere voorbeelden in *Fl. en Bl.*, als vs. 409, 915, 1169, 1294, 1879 enz. enz. In *'t Lev. v. Jez.* wordt het soms *datt* gespeld, b. v. bl. 35, waar

wij van het licht lezen: *Mar op den candelere so setT ment* (d. i. zettET men het), *omdat*T (d. i. opDAT HET) *lichten sole allen denghenen, die int hus sijn.* Vergelijk hierbij het bl. 368 genoemde *hadT*, hetwelk soms voor *had het*, *liet*, hetwelk voor *liet het* staat, waarvan HUIDEC. op ST. III, 32, 33 fraaije voorbeelden heeft. Vele Zamentrekkingen van een' soortgelijken aard kan men ook in het *Lev. v. Jez.* vinden. Zoo staat onder anderen *want* met eenige duisterheid wel voor *want het*, b. v. hier boven, bl. 109, in de plaats uit STOKE, II, 282: *Want een Hoghe avont was*, d. i. *want het*, (voor *omdat het*) de dag vóór een' feestdag was. — Ook *b*) als tweederlei soort van Aansluitingen dezelfde gedaante hebben, kunnen zij duisterheid en dubbelzinnigheid veroorzaken. B. v. *hine* kan *hi hem*, en het kan tevens *hi ne* of *hi en* beteekenen, daar wij toch bl. 368 gezien hebben, dat ook *hem*, zich aan een voorafgaand verbum of pronomen hechtende, tot *ne* of *ene* inkrimpt. Ja, zelfs krimpt het wel in tot eene bloote *n*, want indiervoege wordt *hine* tot *hijn* en *sine* tot *sijn*, b. v. bij STOKE I, bl. 120: *Dies so stac* HIJN *uten lande* (d. i. deswege stiet *hij hem* uit het land), en II, bl. 379: *Ende visieren onder hem suen, dat* SIJN *te here willen ontfaen* (d. i. En zij beramen spoedig onder elkâar, dat *zij hem* tot Heer ontvangen willen). — *Wildi* kan ook dubbelzinnig wezen; immers het kan even zeer *wilde* HI, als *wilt* GHI of I te kennen geven. Zie ST. I, 369. Ook *sone* of *soene* kan staan voor 1) *zij* EN, 2) *zij* HEM, 3) *zoo* EN, en 4) *zoo* HEM. Wij hebben toch gezien, dat *so* of *soe* niet alleen ons *zoo*, maar ook soms hetzelfde als *si*, (ons *zij*) beteekent. — *Datti* kan *dat hi*, *dat ghi*, of *dat di*, of soms *dat die* zijn. — *Datten* is soms *dat* HEM, soms *dat* DEN. Zie ST. I, 374. *Deder* kan DIE *daer*, DEED *daer* en DEDEN *daer* aanduiden, (ST. II, 207 en I, 49), gelijk *deet* niet alleen een imperfect van *doen*, maar ook *die het* (ST. III, 198), en *deen* zoo wel *de een*, als *die hem*, (ST. III, 13) kan zijn. Zoo is bij STOKE *diene* dikwerf *die* HEM, enkel *dien* HI, zie III, 130. *Dies*, (waarover bl. 289) staat wel voor ons DIENS, voor ons *die* DES, en voor ons *dien* DES. Zulke en een aantal andere soortgelijke Aansluitingen van denzelfden vorm, maar van verschillende beteekenis, zouden groote moeijelijkheid baren, kwam de zin niet meestal den Lezer te hulp. — Kortheid en welluidendheid worden door al die Aan- en Zamentrekkingen dikwerf bevorderd. Vooral kortheid, daar men toch, gelijk wij reeds hebben kunnen zien, zelfs drie woorden aaneentrok, b. v. *haddijs*, *hadten*, *deedsise*, *dattuse*, *ghevicken*, *hebbicken*, *seldine*, *lietsire*, *lietsise*, *harentare* enz. enz. voor *had hij des*, *had het hem*, *deden zij hen*, *dat du se*, *geef ik hem*, *heb ik hem*, *zult gij hem*, *lieten zij daar*, *lieten zij ze* (HUIDEC. op ST. III, 32), *hier en daar* enz. enz. Intusschen zijn al die Aansluitingen en de daardoor veroorzaakte Afkortingen later grootendeels uit onzen beschaaf-

den schrijfstijl verdwenen. Wij hebben slechts ons 'T voor *het* of het oude *dat*, ons 's voor *des*, ons ER (of, gelijk sommigen schrijven, *'er*) voor *daar*, ons TEN en TER voor *te den*, *te der*, en misschien een paar anderen overgehouden. Éene afkorting hebben wij echter gekregen, die ik mij uit onze oude Schrijvers niet herinneren kan, en die ik ergens in zeker op zijn oud-Hollandsch door mij zamengeknutseld rijmpje verkeerd gebruikt heb, namelijk 'K voor *ik*, b. v. *'k ben* voor *ik ben*. Hare hardheid heeft hen zeker gestuit. — Over andere Metaplasmen in de schriften der dertiende en veertiende eeuw zullen wij thans kortheidshalve maar niet spreken, b. v. niet van Aphaereses, als *sciede*, *boorte*, *steente* enz. bij STOKE en anderen, voor *ghesciede*, *gheboorte*, *ghesteente* enz.; niet van de ook reeds ter loops genoemde Crases *siere* (*), *miere* (in *Reinaert* b. v., *in 't Lev. v. Jez. enz.*), *ere*, *gere*, *gore*, *ure*, *derre* voor ons *zijner*, *mijner*, *eener*, *geener* of *gener* of *geenre* of *goner* of *goonre*, (verg. bl. 290) *uwer*, *dezer*; — of wel van *boef*, *boeven*, *bendich*, *boort*, *boosten*, *gent*, *bagel* (DE JAGER, *Versch.*, bl. 229) enz., die bij STOKE en anderen wel voor *behoef*, *behoeven*, *behendich*, *behoort*, *beoosten*, *geënt* (d. i. geëindigd), *behaghel* voorkomen. Ook niet van de Apocope's *buut*, *bin* enz. voor *buten*, *binnen*, noch van de Metatheses of *r*-verzettingen, *ors*, *verde*, *kersten*, *gars*, *tart*, *trossen*, *cocodril*, *scerden*, *ghewarchte*, *vorst* of *verst*, *stort*, *kerstal*, *bornen*, *barnen*, *cornike*, *born enz.* voor *ros* (*equus*), *vrede* (*pax*), *christen*, *gras* (*gramen*), *trad* (*incedebat*), *torschen* (*sarcinam imponere aut ferre*, *onerari*), *krokodil*, *schreden*, *gewrocht*, het Hoogd. *Frist*, (*temporis spatium aut prolatio*), *strot* (*gula*), *kristal*, *branden*, *kronijk*, *bron* enz. enz.; noch van Paragoge's der *n* op het slot der rijmen; noch van de Diaereses als *arem*, *warem*, *storem*, *scerem* en soortgelijke woorden op *rm* of *rn* uitgaande, voor ons *arm*, *warm*, *storm*, *scherm*; noch van Verkortingen van imperfecta, als daar zijn: *hi leefde*, *maecte*, *toonde*, *gesciede*, *loofde*, *dancte* en anderen, tot *hi leve*, *make*, *tone*, *gescie*, *love*,

(*) Dit *siere* of *sire* (d. i. zijner) vind ik soms merkwaardiger wijze in het *Lev. v. Jez.* voor het Latijnsche *ejus* of ons *deszelfs* gebruikt. B. v. bl. 17 lezen wij van de Wijzen in het Oosten: *Si vonden dat kint — ende Marien*, SIRE *moeder* (*infantem* EJUSQUE *matrem*). Bl. 18 zegt de Engel tot JOZEF: *Nem dat kint ende* SIRE *moeder*. Zoo ook weêr bl. 19: *Dat kint ende* SIRE *moeder*. Misschien heeft de Schrijver, door dat *sire moeder*, in plaats van *sine moeder*, te gebruiken, eenige dubbelzinnigheid — of wat anders? — gepoogd voor te komen, gelijk wij wel eens *deszelfs* voor *zijn* seggen. Men moet *sire* hier namelijk beschouwen als eene soort van surrogaat-genitivus van *hi*, en als of er stond: dat kind en *zijn*ER of *zijn*s moeder.

danke enz., waarover HUIDEC. op ST. I, 115; noch van Geminatiën en Assimilatiën, die men in vele Aansluitingen heeft kunnen opmerken, en volgens welke b. v. de *d* in *du*, *dien*, *der enz.* tot *t* wordt in *datru*, *metrien*, *metrer enz.* Verg. de noot op bl. 369. Integendeel, wij willen deze *Aanstippingen*, die, hoe ineengeperst, nog veel meer uitgedijd zijn, dan wij aanvankelijk bedoelden, hiermede besluiten, verzoekende alle deskundigen, dat zij ze beschouwen, als hoofdzakelijk voor minder geoefenden geschreven, en als voor meer ervarenen slechts dienen moetende, om deze laatsten in de gelegenheid te stellen uit deze stippen en lijnen verder een naauwkeurig tafereel van het zamenstel onzer oude taal te vervaardigen. Men vrage dus niet, wat er al meer had kunnen gezegd worden, maar of het gezegde streek houdt, versta ons hier of daar niet verkeerd, (zoo als, ten gevolge der kortheid van uitdrukking, ligt mogelijk zou kunnen zijn), en houde ook wel in het oog, dat, wanneer wij uit deze of gene Schrijvers plaatsen ten bewijze aanhalen, wij daarmede volstrekt niet zeggen willen, dat *en* uit die Schrijvers, *en* uit anderen niet in de meeste gevallen een aantal soortgelijke voorbeelden zouden kunnen worden bijgebragt. Over het algemeen hebben wij ons met eene zekere omzigtigheid uitgedrukt, en zelfs over hetgeen men voor vrij uitgemaakt kan houden, toch vaak nog in een' half twijfelachtigen toon gesproken, daar er altijd nog schriften kunnen ontdekt worden, die dezen of genen thans, zoo het schijnt, vast staanden Grammatikalen regel wêer eenigzins op waggelende voeten stellen. Neem eens b. v. hetgene wij over de zoogenaamde sterkere en zwakkere declinatie onzer Substantiva en Adjectiva, (dat bij *onze* oude Schrijvers hoogst weifelend punt), over onze Pronomina en wat dies meer zij gezegd hebben (*). Even zoo kunnen

(*) Ten gevolge van die omzigtigheid, heb ik b. v. niet zoo stellig en uitsluitend, bl. 280, de *s*, als den uitgang des mannelijken, en de *r*, als dien des vrouwelijken enkelvoudigen genitiefs onzer Adjectiva, opgegeven, als misschien wel vereischt werd. Want inderdaad, in het *Lev. v. Jez.*, dat grammatikaal keurig geschrift der dertiende eeuw, en hetwelk, daar het Proza is, des te meer gezags verdient, zal men de genitieven zelden anders dan met die zoogenaamde sterke declinatie aantreffen. Zelfs het mannelijke Adjectief behoudt die *s*, wanneer het als Substantief genomen wordt, b. v. bl. 23: *stemme des roepends*; bl. 170: *kinder des Hoogsts*; bl. 173: *des blinds ogen* enz. voor *stemme des roependEN*, *kinder des HoogstEN*, *des blindEN ogen*. Omgekeerd hebben de meeste vrouwelijke Substantieven, ten minste die op *e* uitgaan, in dat boek den zwakken genitivus op *n*, hetwelk tot bewijs strekt van hetgeen ik daarover bl. 272, bl. 339. en op meer plaatsen gezegd heb. De genitivus pluralis van het Adjectief is in het *Lev. v. Jez.* doorgaans

nieuw ontdekte schriften ons dit of dat woord doen kennen, hetwelk men nu waant, dat onzen Ouden onbekend was. Vergelijk het gezegde op bl. 325, waar (in parenthese gezegd) het door mij over de praepositie *tusschen* aangestipte zeer onjuist is. Zie hier achter de Verbeteringen. Ten slotte zeggen wij met de woorden op het einde van MAERLANT's *Rijmbijbel* (naar ons zoogenaamd Zutphensch handschrift, waarvan bl. 34):

Voort zo wil ic hem (d. i. hen) *vermanen*,
Die Clerke (d. i. geletterd) *zijn ende hystorien kinnen*,
Of (d. i. indien) *zi iet vinden hier binnen* (d. i. hierin)
Te verbetren, *of* (d. i. indien) *zijt connen*,
Dat zijt doen! Ens (d. i. er is niet) *onder der zonnen*
Menscelic werc, — *dat wet al bloet* — (d. i. geloof zulks zeker of
En (d. i. of hetzelve) *heeft wel verbeterens noet.* volkomen) (*)

---

r, ook zelfs alwêer, als het Adjectief den zin van een Substantief heeft, b. v. bl. 35: *So wie dan dat brekt een der minster ghebode van der wet, ende leert den volke also te doene, hi sul heeten een* DER MINSTER *in hemelrike.* Wij zouden thans zeggen een der *minsten.* Nog in onzen Statenbijbel, voor het overige, is, gelijk ik elders wel eens heb opgemerkt, de genitivus op *r* in het vrouwelijke adjectief niet geheel in onbruik. Want wij lezen b. v. *der gantsche aêrde, der lieflicker reucke, eener steyler plaetse, der grooter volckeren, der Griekscher vrouwen* enz. enz. Zie Gen. XIX, 31. Levit. VIII, 21. Hoogl. II, 14. Jes. XVII, 12. Hand. XVII, 12, en DE JAGER's *Taalkundige Handleiding tot de Staten-overzetting* enz., bl. 139.

(*) Bij die uitdrukking *al bloet* (d. i. geheel bloot) zou men misschien het latere stopwoord *gans bloet!* kunnen vergelijken, ten zij men dit met BILDERDIJK van *Jans* (d. i. *Johannes*) *bloed* afleide.

KLEIN GLOSSARIUM,

OF

VERKLARING VAN MOEIJELIJKE WOORDEN (*) IN DE AANGEHAALDE STUKKEN.

A.

Achte, 203, voor *hachte* of *hafte*, (Hoogd. *haft*) hechtenis, gevangenschap. Verg. over de *h* bl. 259.

Achtende, 51, achtste. Verg. bl. 294.

Achterst, 183, ten laatste.

Achterwaren, 177, bewaren, verzorgen.

Aelmangen, 124, Duitschland.

Aen, 206, van; b. v. *orlof aen*, afscheid van. Verg. bl. 320.

Aenlach, 49, in lag, in gelegen was, van *aenligghen*.

Aerste, 67, een harst, osseharst. Over de weglating der *h* zie bl. 259.

Afsmeet, 186, afhieuw, van *afsmiten*. Verg. bl. 358.

Al (*passim*), geheel, geheelenal. Verg. bl. 313, en over dat gebruik in VONDEL's tijd mijne uitgaaf van *eenige zijner kleinere Gedichten*, bl. 109

Al te male (*passim*), geheelenal. Zie over *al te* (d. i. zeer) DE JAGER's *Versch.*, bl. 225.

(*) Men houde bij dit Woordenboekje der min verstaanbare oud-Nederl. woorden in de aangehaalde plaatsen van dit Handboek op het oog, dat, deels om de kortheid te betrachten, deels om jongelieden zelve den zin wat te laten gissen, deels om den Onderwijzeren gelegenheid tot verder onderrigt te geven, 1) slechts de moeijelijkste woorden in hetzelve zijn opgenomen, — 2) die woorden zoo beknopt mogelijk en meest zonder eenige bijvoeging van etymologie enz. uitgelegd zijn, schoon daarbij tot de bladzijden der *Taalk. Aanstippingen* verwezen is, waar iets over dezelve mogt zijn gezegd, — 3) dat slechts enkele zoogenaamde Aansluitingen vermeld zijn, daar men over haar genoeg opheldering, bl. 367 en volg., kan vinden, — 4) dat van woorden, die bloot iets vreemds hebben door letterwisseling of wat dies meer zij, b. v. *rint*, *kint*, *es*, *mes*, *bede*, *doet*, *gheboeten*, voor *rent*, *kent*, *is*, *mis*, *beide*, *dood*, *boeten* enz. weinig aanteekening is gemaakt, als gevende bl. 257 enz. daarover genoegzame inlichting, — en eindelijk 5) dat de bladzijden, waarop de woorden staan, niet buiten noodzaak vermeld zijn.

Al bloet, 50, volkomen, geheel openlijk, zeker. Verg. bl. 313 en 377.

Alhornende, 157, heel brandend. Verg. bl. 375.

Alfsgedrocht, 231, alfsgebroed, tooverschepsel.

Alhedalle, 245, geheelenal. Verg. bl. 313.

Al met allen, 173, geheelenal. Verg. bl. 313.

Alommetrent, 44, geheel rondom. Verg. bl. 322.

Ameide, 41, hamei, grendelboom aan eene poort.

Amie, 169, 214, 173, geliefde, vriendin. Verg. bl. 350.

Amijs, 169, 213, geliefde, minnaar, vriend. Verg. bl. 350.

An, 76, gun, of zou gunnen (van *onnen* of *annen*). Verg. bl. 303.

Anden, 112, smarten, ter harte gaan, leed doen. Verg. bl. 354.

Anderwaerven, 58, anderwerf, meermauls. Verg. bl. 312.

Anegaen, 67, aanvangen.

Aneghelijc, 169, gelijk.

Aneginne, 47, begin.

Ane lach (*daer*), 42, op plaats had, gevierd werd.

Ane staen, 172, op staan.

Anevaen, 58 (*et passim*), aanvangen. Verg. bl. 302.

Ange, 120, enge opeenpersing.

An quam, 130, ontmoette, tot hem kwam, tegen kwam.

An sinen mond, 157, op zijn' mond. Verg. bl. 321.

Anxtelic, 166, hevig, grimmig (Eng. *angry*). Verg. over Eng. woorden bl. 355.

Aren, 45, 156, adelaar, arend.

Ave (*passim*) voor af en van. Verg. bl. 320, 322, 304.

Avonture, 186, geluk.

B.

Baelgie, 74, Baljuwschap, geregt, bestuur. Verg. bl. 351.

Baerde, bijl.

Bajaert, 123, beroemd paard der vier Heemskinderen.

Bakumijn, 204, ook wel *baubijn* geheeten en dit te vergelijken met het Engelsche *baboon*, (ons *baviaan*, groote aap). Niet bloot een schrikbeeld dus, gelijk de kundige WILLEMS het uitlegt. Ons *bieuwbaauw*, *bietebaauw*, waarover DE JAGER, *Versch.*, bl. 135, schijnt nog iets anders.

Balsemier, 171, balsemboom.

Bander, 215, misschien het zelfde als *vander* (*van der*). Ik vind het woord ook in het tweede deel der oud-Vlaams. Gedicht., bl. 20, waar insgelijks *bander side* staat, waarvoor de vroegere editie van dat verhaal *vander side* heeft.

Barbecane, 198, voormuur eens slots, Eng. *barbacan* (wachttoren, schietgat).

Baren, 171, openbaren.

Bast, 85, bast of schil, in den zin van een zier. Verg. over zulke woorden bl. 329.

Bat of *bet*, 65 *et passim*, beter, liever. Ook wel meer. Zie *bet* en verg. bl. 346.

Bate, 113, geluk, gelukkige uitkomst.

Bedaget, 121, opgedaagd, verschenen.

Bedarf, 39, overleed, stierf, (schoon 't slecht met *Genes.* 35, vs. 19 overeenkomt) van *bederven* voor *verderven*.

Beden, 124, *bede gader*, 176, beiden. Verg. bl. 294.

Bederven, 190, te loor, te niete gaan.
Bedi, 176, 182, 184, omdat, dewijl, want. Verg. bl. 319.
Bedinghe, 245, gebed.
Bedorste, 37, behoefde, van *bederven*. Verg. bl. 302.
Bedraghet, 92, toekent, betrekt, uitbeeldt, afschildert.
Bedriven, 62, besturen, in orde houden.
Beduut, 156, (is een drukfout) lees: *deduut*, genoegen, en zie *duut*.
Begaeren, 35, 44, begeeren. Verg. bl. 257.
Begort, 85, omgord, bewonden, van *begorden*.
Begheven lude, 117, kloosterlingen.
Begripen, 38, 58 (*et passim*), bevitten, bedillen, dat ook wel *capen ende kipen* heet. Zie *Lekensp.* bl. 4.
Begroetene (*te*), 130, te onderhouden, op het kapittel te brengen (?).
Behagel, 177, forsch, kloek, krachtig (zamengetr. *bagel*). Verg. bl. 375.
Behagel, 239, behaagziek, coquet.
Beheten, 13, bevolen, bepaald, van *beheten*, in 't imperf. *behiet*.
Behoeft, 184, heeft noodig, mag wel oppassen.
Behoet, 77, behoedzaam.
Beide (*sonder*), 185, zonder draling. Verg. *sonder blijf*, 358.
Bejaghen, 58, 92, verwerven, erlangen.
Belabbert, 204, vuil beklonterd; bemorst en zwadderig.
(*ic*) *Bem* (*passim*) voor *ik ben*. Verg. bl. 300.
Benedien, 246, zegenen.
Beneven, 91, daarenboven. Verg. voorts bl. 322.
Bequame, 201, aangenaam, welgevallig, naar den zin.
Beraden (*sijn*), 52, genegen zijn, voornemens zijn, op bepaald zijn.
Beraden, 65, 200, verzorgen, van het noodige voorzien, verschaffen.
Berechten, 61, besturen, regeren.
Berechten, 210, berigten, berigt geven.
Bereet, 121, gereed. Verg. over *ge*, *be* en dergel. voorvoegs. bl. 260.
Berrende, 224, (van *berren* of *bernen*) brandende. Verg. bl. 375.
Berichten, 43, regten, regter zijn.
Berichten, 81, verklaren, uitleggen.
Bericolen, 172, berillen, zeker edelgesteente.
Bescatten, 74, beboeten, in boete slaan.
Beseven, 91, beseft, bespeurd, van *beseffen*, *besief*, *beseven*. Verg. bl. 299.
Besich, 132, druk, drukte, werk.
Besiën, 132, druiven. Verg. bl. 354. *'t Lev. v. Jez.* heeft *wijnbeeren*.
Besich! 227, bezie! Imperat. van *besien*. Verg. bl. 302.
Besmit, 110, besmet.
Besneden, 76, net afgepast, versierd, getemperd.
Besniden, 78, in paal en perk houden, betoomen.
Besoeken, 41, onderzoeken.
Besondichst, 239, allerzondigst.
Bestane, 46, aanvang. Verg. *bestaen*, 51.

Bestont, 205, vermaagschapt was.

Bet, 199, meer. Verg. bl. 346 en mijne Uitgave van eenige kleine Ged. van VONDEL, bl. 114.

Betam, 66, betamelijk, gepast.

Beten, 176, 192, afstijgen.

Betoghen, 74, aanwijzen, aantoonen, voorstellen.

Bevaen, 172, 213, omringd, omvangen. Verg. bl. 302.

Bevinc, 130, van *bevanghen* of liever *bevaen*, innam, belas, overreedde.

Bevinden, 41, uitvinden, te weten komen.

Bevoer, 173, bejegende, aantrof, ontmoette, van *bevaren*.

Bewaert, 155, voorzien, verzorgd.

Bewent, van *bewenden*, 222, gegaan, te regt gekomen. Verg. over 't Eng. *went* bl. 354.

Beweven, 91, verworven, ingelegd.

Beworpen, 169, afgezet, uitgesneden, doorwerkt; (komt nog in den Statenbijbel voor).

Bewract, 204, bedorven, of wel doorpekeld, doorzult of doorzilt.

Bewulst (*du*), 153, gij maakt vuil of troebel, van *bewulen*. Verg. bl. 259.

Bi (*passim*) door. Verg. bl. 320.

Bi, 176, op.

Bijlo! 224, waarachtig! Verg. bl. 333. Misschien, dacht ik, is deze uitroep zamengesteld uit *bij* of *bei* (d. i. *beid*, *verbeid*, *wacht*) en uit *lo* (kijk!). *Bei* heeft HOOFT nog wel in zijne zangen, b. v.: BEI, *liever zou ik schennen, zei zij, mijn rozenhoed*. HALBERTSMA (*Naoogst*, bl. 33) leidt het beter van den Heiligen ELOY af.

Bin, 176, binnen, in verloop van. Verg. bl. 323.

Binnen, 182, in.

Bispel, 155, voorbeeld. Verg. bl. 355.

Blinkten, 204, blonken. Verg. over zulke imperf. bl. 300.

Blye, 221, kleur, verw.

Bliven, 43, 112, 116, 131, 202, worden, (als in het Deensch(*)). *Doet* of *doot bleven*, 182, gestorven.

Bloemelkijn, 209, bloempjes. Een dergelijke dubbele diminutiefvorm is *scepelkijn*, bl. 267, en in het *Lev. v. Jez.* *knepelkine* (knaapjes), *dukelkene* (doekjes).

Blouwen, 158, afkloppen. Verg. bl. 333.

Boerde, 36, jokkernij.

Boetoene, 91, knop, knoop (zier of spier). Verg. bl. 330.

Bonen, 224. Een mij onverstaanbaar woord. Er schijnt *ane*, *anen* of zoo iets te moeten staan, dat op het voorgaande *danen* rijmt. Anders verg. men 't Engelsch *boon* en *bane*, zoo 't baat.

Bordene, 182, lasten. Verg. b. 354.

Bornen, 157, branden, blaken. Verg. bl. 375.

Boucrane, 93, fijn lijnwaad.

Boude, 132, fluks, flusjes, schielijk. Verg. bl. 128; 't is 't Hoogd. *bald*.

(*) Dat bij onze Ouden telkens voorkomende auxiliaire *bliven* voor *worden* is bij ons door weinigen opgemerkt. Verg. bl. 302, 340, 373.

Boudewijn, 157. Naam des ezels.
Bout, 76, fier, of wel, zeker.
Braken, 120, losbreken. Verg. *doorbraken*, 124.
Breke, 226, gebrek, mangel. Verg. *gebreken*.
Breken, 65, bruisen, branden, schuimen, barsten. Verg. bl. 358.
Breken, 198, radbraken.
Buter, 109, buiten de. Verg. bl. 322 en 369.
Buuc, 186, romp. Verg. HUIDEC. op ST. III, 284, 294, 469.

C. zie op K.

D.

Dade, 44 (*et passim*), deed, van *doen*. Verg. bl. 355.
Daerbi (*passim*), daarom. Verg. bl. 320.
Dale of *te dale*, 131, 177, naar beneden, omlaag. Verg. bl. 324.
Dan, 114, 119, soms dat en. Zie het Hoofdst. over de Aansluit. bl. 367 enz.
Dander, 128, het andere. Verg. over de Aansluit. bl. 363.
Dangier, 239, laatdunkendheid, verwaandheid. Verg. bl. 351.
Das, 53, bij letterwisseling voor ons *des* (niet, zoo als in mijne *Taalk: Aanst.* bl. 284 en 258 verkeerd staat, voor 't Hoogd. *das*). Verg. bl. 341.
Dat, 116 (*et passim*), dat het. Verg. over de Aansluitingen.
Date, 138, dagteekening, geboortetijd.
Datten (*passim*), dat hem. Verg. over de Aansluitingen.
De, 109 (*et passim*), die, welke. Verg. bl. 292.
Deduut, 156 (waar de drukfout *beduut* staat), vermaak, genoegen. (Verg. 't Fr. *deduict*.)
Deen, 110, den, dien. Verg. bl. 283.
Deer, 124, moet zijn *daer* (drukfout).
Deghen, 175, held, krijgsman (dapper). Verg. bl. 355.
Delijt, 227, vermaak. Verg. bl. 350.
Dene, 112, die hem. Zie de Aansluit. bl. 374, en zie *de*.
Deren, 76, benadeelen, vijandig zijn.
Ders, 192 (d. i. *der des* of *dar des*), durf het. Verg. bl. 302.
Deus! 125, 183, 205, 213, (uitroeping) God! Verg. bl. 334.
Dicke, *dic*, 140, 214, dikwijls. Verg. bl. 310.
Dieden, 37, beduiden. Verg. over *ie* en *u* bl. 258.
Diere, *dier*, 125 (*et passim*), duur, kostbaar.
Diere of *dire*, 44 (*et passim*), dezer, dier, van die. Verg. bl. 294; 't heet ook wel *derre*. Zie bl. 375.
Diet, 51, 91, volk. Verg. bl. 347.
Dietse of *Duutse* (*passim*). Verg. bl. 8.
Dijen, 67, uitdijen, zich verlengen.
Dinde, 122, 't einde. Verg. het Hoofdst. over de Aansl.
Dinghen, 201, pleiten.
Doe (*passim*), toen. Verg. bl. 308.
Doech, 74, deugt, baat, helpt, van *doeghen* of *doghen*.

Doechdachtighede, 76, deugdzaamheid. Verg. bl. 266.
Doeght, 76, deugd. Verg. bl. 254.
Doedijs, 116, doet gij het. Verg. bl. 341, en zie over de Aansluitingen.
Doene, 46, het doen, daden, handelingen.
Doene, 42, 91, benoodigdheid, goed, goederen, belang.
Doghe, 81, kracht, mate.
Doghen, 46, 81 (*et passim*), lijden, dulden, doorstaan.
Doghet, 51, deugd, kracht. Verg. over *o* en *eu* bl. 257 en 254.
Dole, 56, doling, dwaling.
Domen, 85, doemèn, veroordeelen.
Dompheid, 38, domheid.
Dor, *door*, 85 (*et passim*), om. Verg. bl. 320.
Dorde, 75, derde.
Dordoene, 176, Dordogne; rivier in Frankrijk.
Dorpast, 85, doorschreden, doorgegaan, van *dorpassen* (of het moest voor *doorpassiet* staan).
Dorpenliken, 184, grof, lomp, onbewimpeld. Verg. bl. 314.
Dorper, 75, 200, boer, lijfeigene. Verg. bl. 291.
Dorvijs (d. i. *dorvet ghi des*), 116, mist gij dien (van *derven*). Verg. bl. 302 en 373.
Draghen, 186, trekken. Verg. bl. 358.
Dretsore, 133, aanregttafel. (Fr. *dressoir*.)
Droemt, 81, dringt, verstoot, perst, van *droemen*.
Dulen, 203, als een dolle tieren.
Dure, 155, deur. Verg. over *eu* en *u* bl. 257.
Dusdaen, 181, zoodanig, zulk een. Verg. bl. 268.
Dusgedaen, 184, zoodanig. Verg. bl. 268, en HALBERTSMA, *Naoogst*, bl. 164.
Duutsce (of *Dietsce*), 35, Nederduitsche. Verg. bl. 8.
Duut, 156, vermaak. Zie *deduut*.
Dwael, 224, doek, handdoek.
Dwaen, 74, 132, zamengetr. uit *dwaghen*, wasschen, schoonmaken, (imperf. *ic dweech*). Verg. bl. 299.
Dwanc, van *dwinghen*, 182, velde, drilde of slingerde.
Dwinghen (*toe*), 213, toeklemmen, vastklemmen.
Dwoech, 134, wiesch, waschte, van *dwaen*. Verg. bl. 298.

E.

Ebenus, 170, ebbenhoutboom.
Echt, 48, 186, daarna, hierop; *nu ende echt*, nu en vervolgens. Verg. bl. 309.
Ecle, 155, eikel.
Edelhede, 76, adel, adeldom. Verg. bl. 265.
Ee, 120, vroeger, te voren. (Hoogd. *eh*, *ehe*).
Eeke, 202, eik. Verg. bl. 279.
Eénwijch, 120, tweegevecht, van *wijch*. Verg. bl. 355.
Eer iet lanc, 132, 143, eerlang, spoedig. Verg. bl. 309.
Eerlic, 168, deftig, aanzienlijk (gelijk nog wel in den Statenbijbel).
Eernst, 101, ernst, of wel naarstigheid, welke begrippen in dat woord bij onze Ouden wisselen.
Eest, 74, is het. Zie over de Aansluitingen, bl. 367 en volg.
Egghen, 165, de scherpe kanten van zwaarden.

Eighen, 75, lijfeigen. Verg. bl. 336.
Eist, 57 (*et passim*), is het. Verg. over de Aansluitingen.
El, 172, anders. Verg. bl. 310.
Elc man, 49. Verg. bl. 297 en bl. 359.
Elc den anderen, 124 (*et passim*), elkander. Verg. bl. 297.
Els ieweren, ergens, elders. Verg. bl. 310.
Elvinne, 231, alfswijf, elfenwijf.
En bij voorwaardelijke negatien *zoo niet*. Zie b. v. bl. 150 en verg. bl. 327.
En, 50, of, of het, na eene negatie. Verg. bl. 327, 371.
Engeen of *negeen* (*passim*), geen. Verg. bl. 295.
Ens of *hens*, 50, er is niet. Verg. bl. 371 en over *het* voor *er* bl. 343.
En si of *hensi* (*passim*), ten zij. Verg. bl. 327.
Entaer, 210, en daar. Verg. bl. 320 en 372.
Erachtig, 76, eerlijk, eerzaam, eerlievend. Verg. bl. 266.
Ere, 138, ééner. Verg. bl. 285 en 375.
Erstre, 240, arts, geneesheer. Verg. bl. 356.
Erspranc, 185, sprong op, van *erspringhen*. Hoogd. vorm. Elders *ontspranc* (CLIGN.).
Erste, 191, ernst.
Ertscen, 45, aardschen.
Espeye, 193, zwaard. (Fr. *épée*.)
Evenkersten (even- of medechristen), 246, evenmensch, naaste.

F.

Faitijs, 213, getrouw.
Faliren, 90, bezwijken. Verg. bl. 350.
Faelghien, 165, breken, bezwijken. Verg. bl. 350.
Faloerde, 36, bedrog, valschheid. Verg. bl. 159.
Favelkijn, 157, vertelseltje, fabeltje. Verg. over *kijn* bl. 267.
Fi, 75, foei! fij!
Fier, 239, trotsch, hoogmoedig.
Fijn, *fine*, 45, 213, schoon, fraai. Verg. bl. 338 en 357. Ook wel in 't Friesch. Zie HALE.
Flatéren, 116, vleijen. Verg. bl. 354.
Foreesten, 67, 183, bosschen, wouden. (Fr. *forêts*.)

G.

Galenteye, 193, eigennaam van een paard.
Ganc! 75, ga! Verg. bl. 302 en hier achter de Toevoegsels.
Gangen, 200, gaan. Verg. bl. 302.
Ganser, 154, genit. sing. van *gansch*. Verg. bl. 280.
Ganssen, 240, genezen.
Garen, 213, begeeren. Zie *begaeren* en verg. bl. 262.
Gast, 85, man, mensch, persoon.
Ghebare, 44, houding, gedaante (*).
Ghebaren, 182, razen, tieren, gebaar maken.

(*) Zie over het Voorvoegsel *ge* een woord bl. 260. Het is hier maar telkens met eene *h* (*ghe*) er in geschreven, schoon die *h* dikwerf weggelaten wordt. Verg. bl. 256.

Gheberde, van *gheberen* of *ghebaren*, 112, maakte gebaar of vertooning. Nib. Lied *gebaren*.

Ghebreken (*passim*), ontbreken. Verg. bl. 260. (Ook nog vaak in den Statenbijbel.) Nib. Lied *gebresten*, dat ook wij wel.

Ghecri, 75, geroep, toejuiching.

Ghedane, 46, gedaante. Verg. bl. 264.

Ghederen, 38, deren, schaden.

Ghederen, 227, verzamelen.

Ghedien, 74, gedijen.

Ghedoghe, 74, ik duld, verbeid. Zie *doghen* enz.

Ghedogen, 132, 145, verdragen. Zie *doghen* enz.

Gheducht, 205, achting, eerbied, ontzag.

Gheduren, 190, bezwaren, hard vallen. (Fr. *être dur*.)

Gheens, 155, (Hoogd. *jenes*). Neutrum van *geen*, *gene*. Verg. bl. 290.

Gheetsmelc, 64, geitenmelk. Zie over *ee* en *ei* bl. 257.

Ghegade, 93, weêrgâ.

Ghegaren, versierselen, tooi, kleedij. Verg. bl. 357.

Ghehier, 63, liefelijk, aangenaam (ruischend). Het tegenovergest. is *ongehier*, (Hoogd. *ungeheuer*, hetwelk zoowel een monster, als ijsselijk, monsterachtig, geweldig beteekenent, b. v. *ungeheuer gross*). Verg. bl. 354 en zie de noot bl. 63.

Ghehit, 74, gezag, invloed, het welslagen in iets, de tref. Verg. bl. 351.

Ghelaet, 122, uiterlijk voorkomen.

Gheliden, 77, verdragen. Zie *liden*.

Gheliggen, 154, bevallen, in de kraam komen. Verg. bl. 340.

Ghelike, 143, aanstonds. Verg. bl. 128. Nib. Lied *geliche*.

Gheloeft, 131, belooft.

Ghelout, 186, gestraft, geslagen.

Ghelovert, 132, bebladerd.

Ghelu, 169, geel (als *calu* kaal).

Ghemaken, 112, maken. Verg. over zulke voorvoegingen van *ghe* een woord, bl. 260.

Ghemanc, 87, te zamen, tevens.

Ghemict, 204. Zie *micken*.

Ghemene, 85, geheel, algemeen.

Ghemmen, 169, edele of gesneden steenen. (Lat. *gemmae*.)

Ghemoet (*in sijn*), 177, hem tegen, te gemoet.

Ghenendicheit, 120, stoutmoedigheid. Halb. *Naoogst* 26.

Ghename, 172, aangenaam. (Hoogd. *genehm*).

Ghenas, 155, beviel, van *ghenesen*, in de kraam komen. Verg. bl. 340. Nib. L. *genas*.

Ghenouget u, 58, behaagt, vergenoegt het u.

Ghepassijt was, 49, lijden of passie onderging (*passus est*).

Ghepijnt, 50, gearbeid. Zie *pinen*.

Gheprant (van *gheprenden*, Fr. *prendre*), 112, greep.

Gheradich, 217, met raad behulpzaam (Zwits. *räthig*).

Gheraecte, 124, raakte. Hoogd. *gerieth*.

Gheraecte, 37, voltooide, volmaakte.

Gheraect, 215, 218, schrander, deugdzaam, voortreffelijk enz. Verg. 't Hoogd. *ungerathen*.

Gherden (*Sint*) *minne*, 110, zekere afscheidsdronk. Zie bl. 208.

Ghere, 56, begeerte. Verg. bl. 357. Nib. L. *ger.*, dat ook *speer* is.

Ghere, 93, geener. Verg. bl. 290 en 375.

Ghere, 131, gener, eeniger.

Gherecht, 132, aangerigt.

Gherechte, 171, 178, echte, juiste. (Hoogd. *gerechte, gerade.*)

Ghereet, 130, 134, 186, op handen, aanstonds, fluks, straks. Verg. bl. 128.
Ghereit, 148.

Ghereide, 120, 185, zadel, zadeltuig. Nib. L. *gereite.*

Ghereiden, 131, 173, bereiden. Verg. over *ghe* en *be* bl. 260.

Gheren, (*ye*) 131. Zie *yegeren.*

Gheroven, 76, 142, berooven.

Gherust, 38, uitgerust.

Ghescepen, 39, gemaakt. Verg. bl. 264.

Ghescroven, 88, geschroefd, d. i. verstooten, (van *scruiven*). Zie *verscrove.*

Ghesijn, 56 (*et passim*), geweest. Verg. bl. 300.

Ghesayt, 57, gezaaid. Verg. over *ai* bl. 253.

Ghesonde, 57, gezondheid. Verg. over den uitgang *te* en *de* bl. 264.

Ghestade, 93, 117, kalm, bedaard, vriendelijk, helder, of wel steeds dezelfde.

Ghestade, 117, 201, standvastig, gestadig.

Ghestaden, 143, toestaan, bewilligen. H. D. *gestatten.*

Ghetidich, 64, op zijn' tijd, te juister tijd. Zie *tidich.*

Ghetraget, 93, vertraagd, tragelijk of flaauw gedaan.

Ghetrect, 123, getrokken. Verg. bl. 300.

Ghevaen, 42, gevangen. Nib. Lied *gefahen.*

Ghevisieren, 93, uitdenken, verzinnen. Verg. bl. 37.

Ghevel, 206, te beurt viel, van *ghevallen.*

Ghevoegh, 202, wat regt past of dienstig is. Verg. in 't Nib. L. *ungefuoch.*

Ghewaer, 47, waar, waarachtig. Verg. bl. 266. Nib. Lied *gewäre.*

Ghewarcht, 240, gewrocht. Verg. bl. 375. Nib. L. *gewohrt.*

Ghewelt, 47, magt. Zoo *gheweldich*, 239, magtig. Verg. *evenghewaldich*, bl. 268.

Ghewout, 123, 200, magt, kracht, als in 't Hoogd. *Gewalt.*

Ghien, 77, belijden, zeggen. Nib. L. *jehen*, (in 't Praes. *ich gihe*).

Ghine, d. i. *gi ne.* Zie Aansl.

Gygante, 122, reuzen (*gigantes*).

Gods hat hebb! 113, (*Godsat!*) Gods haat hebbe! Verg. bl. 334, en DE JAGER, *Versch.* 293.

Goet (*passim*), dapper, gelijk *vroom*, *braaf*, ook vaak is.

Goedertieren, 153, zachtzinnig, goedaardig. Verg. bl. 295.

Goem of *goom nemen*, 50, 202, acht geven, opmerken. Verg. bl. 355.

Gone (*de*), 58, 176 *et passim*, degene, gene, of de gindsche, of ook wel de andere, gelijk bl. 156. Verg. bl. 290.

Gonste, 93, gunde. Verg. bl. 303.

Gracie, 35, 45, 47, gunst, genade, bevalligheid, smaak.

Grale, 57, zekere fabelachtige beker. Zie HALE. *Nao.* bl. 9.

Gram, 156, droevig. Verg. bl. 348, en 't Hoogd. *Gram* (hartzeer).

Grunen, 139, baardharen. Verg. bl. 267.

Groter, *wijzer* enz. (*passim*), genit. en dativ. voor grote, wijze enz. Zie het gezegde

over de declinatie der adject. bl. 280, 295, 376 enz.

Groots, *goeds* enz. (*passim*), als mannel. genit. voor *grooten*, *goeden* enz. Zie bl. 280, 376.

H.

Haerghelijc, 169, elk, ieder. Verg. bl. 297.

Haex, 203, soort van bijl, Hoogd. *axt*, Fr. *hache*.

Hagedochte, 199, boschhol. De Heer DE JAGER, *Versch.*, bl. 247, brengt met *dochte* min juist *meentucht* in verband. ZiedeBijv.

Halsberch, 165, hals- en borstharnas, Fr. *haubert*.

Hameide, 185, groote stok, als een hamei of grendelboom.

Hameidekine, 184, diminutief daarvan. Verg. bl. 267.

Harde of *herde* (*passim*), zeer. Verg. bl. 313. Nib. L. *hart*.

Hare, 155, hier. Verg. bl. 310.

Harentare, 64, hier en daar, her- en derwaarts. Verg. bl. 311, 372.

Hat, 113, haat. (Hoogd. *Hass*.) Verg. bl. 253.

Haude of *houde*, 143, fluks, schielijk, dadelijk. Verg. bl. 128. en N. L. *halt* (slechts).

Have, 114, 156, goed, geld en goed; *cranke have*, 199, slecht tuig.

Heest, 75, *eischt*. Verg. over de *h* bl. 259.

Heimelichede, 58, geheim, verborgenheden. N. L. *heimeliche*.

Helpe! (helpe God!) 200, uitroep. Verg. bl. 334.

Helpen, 110, helpers. (Eng. *helpmates*.)

Hem (*passim*) voor *hen*, *hun*. Verg. bl. 287.

Hem lieden, 143, hen lieden. Dit tot verbetering van bl. 289.

Her (*passim*), heer (*dominus*). Verg. bl. 253.

Herde. Zie *harde*.

Herdreghen, 185, hertrokken. Zie *dragen*.

Here, 56, heirleger.

Het quam, 98, Hoogd. *es kam*. Verg. bl. 343.

Het was, 47, 217 enz., er was. Verg. bl. 343.

Hiet, (van *heeten*) 110, gelastte, beval. Verg. bl. 299 en 351.

Hinderwaert, 56, achterwaarts. (Hoogd. *hinterwärts*). Verg. bl. 311.

Hoechtide, 138, feestdag. Nib. L. *hohgezit*.

Hoghe Avont, 109, de dag vóór een' heiligendag of feestdag.

Houde, 115. Zie *haude*.

Hout, 200, genegen. Hoogd. *hold*.

Heut, 81, houd het. Zie over de Aansluitingen, bl. 367.

Hove, 202, hof, hoeve.

Hoverden (*met*), 177, met fierheid en praal. Nib. Lied *hohfertich*.

Hovesch, 48, hoofsch, heusch, hupsch, beleefd, galant. (Fr. (*courtois*.) Zoo *hoveschede*, 215.

Hoveschede (*op*), 156, beleefdheidshalve, (*par courtoisie*). Verg. bl. 321.

Hulde, 200, gunst, genegenheid. Zie *hout*.

Huut, 154, huid.

I.

Jamerhede, 110, 215, rampzaligheid, ellende. N. L. *jamer*.

Jaspen, 172, jaspissen; zeker marmergesteente.

Idel, 133, 166, ledig, (als soms 't Eng. *idle*). Verg. bl. 342.
Je, 56, ooit, altijd. Verg. bl. 308.
Jeeste, 35, gebeurtenis, geschiedenis, historie, handeling. Verg. bl. 349.
Jeghen, 157, met. Verg. bl. 322.
Jeghen, 123, over, langs.
Jeghenode, 183, landstreek, oord.
Je lanc so meer, 173, hoe langs hoe meer. Verg. bl. 354.
Ierst, 186, 221, eerst, d. i. spoedig, als in ons *ten eersten*.
Iet, 200 (*et passim*), eenigzins, een weinigje, soms. Zie bl. 296.
Iet langhe, 73, een poos, een wijl nog.
Ieweren, 56, ergens. Verg. bl. 310.
In, 85 (*et passim*), *ic en*, d. i. ik niet. Verg. over de Aansl. bl. 371.
In (*dat orconde*), 47, tot (het getuigenis). Zoo *in behoud*, 114, *in mijn hulpe*, 46. Verg. bl. 325.
Inde (*passim*), einde.
In inne (*worden*), 177, ontwaar worden. Verg. bl. 325, en over *herinneren* tegen den Heer DE JAGER de Bijvoegs. hier achter.
Insel, 149, einde.
Jocanten, 172, zeker edelgesteente.
Joesten, 163, slagen, stooten in een steekspel of tweegevecht, (Fr. *joûte*).
Joghet, 51, jonkvrouw, maagd.
Joghet, 56, jeugd. Verg. bl. 257.
Jogonten, 172, zeker edelgesteente.
Joye, 156, vreugde. Verg. bl. 350.
Jonchera, 222, jongeling.
Joncwijf, 245, 246, dienstmaagd, die ook wel *cameriere* geheeten wordt.

K en C.

Caf, 31, korenstofje, kafje. Verg. bl. 329.
Calcedone, 172, zeker edelgesteente.
Callen, 43, verhalen, zeggen.
Can, 130, konde, kende.
Kanebeen, 184, lees kakebeen.
Caritate, 93, liefdadigheid (*caritas*, *charité*).
Castijen, 38, 67, gispen, berispen, tuchtigen, teisteren.
Keerl, 272, gemeene boer.
Keitive, 50, snooden, boozen, ellendigen. Verg. bl. 352.
Kerstal, 168, kristal. Verg. bl 375 over de *r*-verzetting.
Kerstijn (*passim*), Christen. Verg. bl. 375.
Kerstijnheit, 57 (*et passim*), Christenheid.
Kiekine, 64, kiekens.
Kint, 111, 172, jongeling, jong edelman, als in 't oud-Eng. *child*, (diminut. van het oud-D. *chindel* of *chindelin*).
Kint ende kinne, 172, kind en kunne, d. i. heel het huisgezin. Zie HOFFMANN.
Cisterne, 40, put, regenbak. (Fr. *citerne*).
Clergie, 57, 150, geestelijkheid, kerkelijke zaken.
Clerc, 116, schrijver, klerk, geestelijke. Verg. bl. 100.
Clien, 209, klein, gering. Verg. bl. 257.
Clove, 74, klaauw, kluif.
Coemst, 243, afkomst.
Conforteert, 221, versterkt. Verg. 't Eng. *to comfort*.

Cout, 40, kil, levenloos.
Corts, 206, spoedig (Lat. *brevi*).
Covent, 57, convent, klooster.
Cranc, 44, 182, 199, gebrekkig, zwak, slecht. Zie *have*.
Crisine, 171, zekere olie of balsem, eene soort van *Chrisam* of *Chrisma*.
Crisivier, 171, chrisamboom.
Crisoliten, 172, zeker edelgesteente.
Crudekine, 65, kruiden, kruidekens. Verg. over *kijn* bl. 267.
Cume, 36, naauwelijks. Verg. bl. 313.
Cuwe, 65, kaauwen.

L.

Lachter of *laster* (*passim*), smaad, schande. Ook in 't N. L.
Lacen! 214, helaas.
Lacy! 91, 91, helaas. Verg. bl. 332.
Lamfroit, 200, eigen naam. *Tot Lamfroits*. Aan de behuizing van Lamfroit. Verg. *tes papen*, bl. 324.
Laserscepe, 57, (*Lev. v. Jez. laserie*) melaatschheid. Verg. bl. 265.
Laserse liede, 240, melaatschen. Heeten ook *packers*. DE JAGER *Versch.* 219.
Ledechede, 239, ijdelheid. Verg. over *hede* bl. 264.
Leden, 66, (van *liden*) gegaan, vergaan; ook wel zij gingen.
Leet, 111, toog. Verg. *liden*.
Leider (van *leid*, *leide*), 229, droevig, onaangenaam.
Lelik, 204, kwaadaardig. Groningsch *lelk*.
Lenval, 57, held van zeker ridderged. Verg. bl. 160.
Lette, 177, draling, vertraging. Zoo *sonder letten*. Verg. hier bl. 128 en bl. 358.
Lichtheit, 37, ligtzinnigheid.
Licht wijf, 41, ligtekooi.
Liden, 145 (*et passim*), gaan (*).
Liden, 166, belijden, zeggen (zaamgetrokken *lien*).
Liden, 205, lijden, uitstaan, dulden.
Liebarde, 169, leeuwen. Ook *lyoene*, (Fr. *lions*).
Lien, 172, belijden, zeggen.
Lien, 204, mèepraten, ééne lijn trekken (*hurler avec les loups*).
Lier, 156, 193, wang, wangen.
Lieve, 220, liefde. Verg. over den uitg. *de* bl. 264.
Lijf, *life*, 101 (*et passim*), leven. Verg. bl. 304. N. L. *lip*.
Lime, 56, klei, leem.
Lyoen, 193, leeuw. Zie ook *liebaart*.
List, 169, kunst. Ook in 't N. L.
Live, dativus van *lijf* (*passim*), leven. Verg. bl. 304 en 269.
Loech, van *lachen* (*passim*), lachte, uitlachte. Verg. bl. 299.
Loende, van *loenen*, 87, leunde. Zie over *o* of *oe* en *eu* bl. 257.
Love, 73, dativus van lof; *van goeden love*, 109, 202, van goeden naam. Verg. bl. 269.
Loven, 170, 171, bladeren krijgen of hebben (Hoogd. *sich belauben*).
Lovet, 131, belooft.
Luchter, 171, 186, linker (Eng. *left*).
Lude, 38, lieden.

(*) Zoo dit *liden* (*ire*), als *liden* of *lien* (*fateri*, *dicere*), en *liden* (*pati*, *ferre*) hebben in imperf. *leet*, in partic. *leden*. *Lien* ook *lide*.

Luttelkijn, 138, een klein weinigje. Eng. *little*. Verg. bl. 267.
Lyen, 74, 191. Zie *lien*.

M.

Mach, 205, in staat is. Verg. over *mogen* bl. 302.
Magherre, 38, voor magerer of magerder. Verg. bl. 283, en bl. 375 over de metathesis.
Maecsele (*mans*), 245, een kind van het mannelijk geslacht.
Maelghien, 165, maliën (Fr. *mailles*).
Maer. N. B. Beteekent soms: integendeel, neen, b. v. bl. 40: *maer worp wine* enz., bl. 215: *maer u trouwe* enz. Zie over de etymol. van *maer* bl. 316.
Maer mocht ic, 190, of mogt ik.
Maghedoem, 249, ongehuwde staat. Nib. L. *magetum*.
Mayt, 57, maait. Verg. over *ai* bl. 253.
Mallyc — andren, 176, malkander. Verg. bl. 297.
Mamet, 204, eigenlijk *Mahomet*, maar voorts een booze geest, een duivel.
Mar (d.i. *maer*), 241, dan, tenware. Verg. bl. 316 en HALB. *Nao*. 54.
Mare, 56, 201, bekend, ruchtbaar, vermaard. (Nib. L. *märe*.) Zie ook *ommare*.
Mare, 64, murw, malsch. Verg. 't Fransche *mur*, het Deensche *mör*.
Mast, 85, mastboom, masthout.
Maten (*so*), 103, zoo middelmatig of slecht. Verg. bl. 323.
Mee, 67 (*et passim*), meer. Verg. bl. 313. Ook in 't N. L.
Meeste, 36, 42, 122, grootste. Zoo ook *meerre*, grooter, *minder*, kleiner, bl. 204. Verg. bl. 346.
Meesters, 177, heelmeesters.
Meestrie, 169, meesterlijke kunst. Verg. over *ie* bl. 358.
Menderlike, 181, naauwkeurig (?) met bevreemding (?).
Menigen (DEN), 35, menigeen. Zoo DE *sommighe*. Verg. bl. 295.
Meniger tieren, 132, 176, menigerlei. Verg. bl. 295.
Menne (*passim*), men hem. Verg. bl. 288 en over de Aansl.
Merghen, 155, verlustigen. Zie *omme merghen*.
Mer dat, 47, behalve dat (*praeterquam quod*). Verg. bl. 317.
Merren, 183, 221, marren, vertoeven, dralen.
Merschen, 64, weiden, beemden.
Mesbieden, 157, verongelijken, mishandelen (door CLIGNETT niet gemeld. Nib. L. *missebieten* (*).
Mesdaet (van *mesdoen*), 215, misdeed.
Meskief, 165, ongeluk, onheil. (Fr. *mésaventure*, oud - Fr. *meschief*.) Verg. bl. 357.
Mese, 74, mees (vogel).
Messcieden, 113, leed wedervaren (Lat. *male evenire*).
Messeidic? 191, zeide ik iets verkeerd of kwaads?
Mesvaren, 154, kwalijk varen.
Met, 155, bij.
Metsen, 184, metselen.
Mettien, 40, 155, daarop, straks, zoo met een, *al tenen*. Verg. bl. 309. (In den Statenbijbel wel *met dat*).

(*) Men zie een woord over de Voorvoegsels *mes-* of *mis-* en *wan-* bl. 262. Veel gebruikte men de eersten naar Fr. trant.

Micken, 86, 184 enz., doelen, op het oog hebben, streven, acht op geven, op letten.

Mickes (*mikt des*), 185. Verg. over *es* voor *des* bl. 341 en 369

Mids, 183, 184, midden. Elders *door middel*. Verg. bl. 325.

Minéren, 203, verminderen, *vaste gaet mineren*, eet vast wat minder (Fr. *diminuer*).

Minnekijn, 234, liefste. Verg. bl. 335, en over *kijn* 267.

Miraude, 172, smaragden, zeker edelgesteente. (Fr. *émeraude*.)

Mire, 36, mijner. Verg. bl. 289 en bl. 375 over de crasis.

Misscien, 77, 113. Zie *messcieden*.

Misquame, 202, slecht bekwam.

Mitoer (d. i. *met haer* of *hore*), met hen, bij hen. Verg. bl. 288.

Moede, 192, toorn, wrevel. (Hoogd. *Unmuth*.)

Moer, 185, moeras, grond. (Hoogd. *Moor*.)

Moet, 35, 192, gemoed, zin, voornemen.

Moete, *moet*, 58 (*et passim*), moge of mag. Verg. bl. 301.

Moeti, 36, (Aansl.) moet gij.

Mogentlike, 138, met magt of heerschappij. Verg. bl. 314.

Molkenhuys, 243, melkerij, melkhuis.

Monster, 161, kerk (als nog het Straatsburger *Münster*). Zie ook 't Nib. Lied.

Mort, 85, dood (*la mort*), niet zoo zeer moord; gelijk *moordbrand*, volgens YPEIJ, eene brandstichting is, waar de dood op staat. *Mort* is ook wel schanddaad, b. v. *Sp. Hist.* III. 122.

Mouwe, 243, kuip, vat.

Muul, 203, muil, bek. Over *u* voor *ui* verg. bl. 254.

N.

Na, 46, bij (b. v. na den osse). Zie ook *naast*, 58. Verg. bl. 322.

Na af, 204, bijna, bijkans. Verg. bl. 313.

Na das, 130, (voor *na des* (*)) daarna. Verg. bl. 309.

Na dat, 130, daarna, daarop.

Naerechtig, 76, ijverig, naarstig, arbeidzaam. Verg. bl. 266.

Namecont, 178, beroemd, vermaard. Verg. bl. 337.

Nameliken (*den*), 110, den genoemden, denzelfden (Hoogd. *nemlichen*).

Nappe, 144, tafellinnen (Fr. *nappe*).

Ne, ontkenningspartikel, als *en*. Verg. bl. 326. Staat ook veel voor *of* na negatiën. Zie *en*.

Nederste, 44, onderste, benedenste, laagste. Hoogd. *niedrigste*.

Nemmeer, 201, niet meer, nimmer. Verg. bl. 308.

Nergent, 206, nergens; of wel, volstrekt niet. Verg. bl. 310. Nib. L. *ninder*, *nirgen*.

Nese, 93 (*et passim*), neus. Verg. bl. 257, 258.

Nete, 138, riviernaam in België.

Nide, 165, grimmigheid. Van daar *nijdspel*, of, bij verkorting *spel* (gevecht).

(*) *Das* staat om des rijms wille voor *des*, niet voor het Hoogd. *das*, gelijk bl. 284 onjuist door mij gezegd is. Verg. bl. 341.

Nidicheden (*vele der*), 39. Over zulk een genitivus achter *veel* verg. men bl. 340.

Nie (*passim*), niet of nooit, *niene* (niet en). Verg. bl. 308. Nib. Lied *nie*.

Niemen, *nieman* (*passim*), niemand. Verg. bl. 296.

Niet (*passim*), niets, als *iet* iets. Verg. bl. 296. Nib. L. *niht*.

Nieutte (*te*), 148, te niet. Verg. bl. 254.

Nighen (nijgen, buigen) met een' Dativus, bl. 39. Verg. bl. 342.

No (*passim*), noch. Verg. bl. 317.

Nochtan (*passim*), nogtans, evenwel; soms ook *daarenboven*. Verg. bl. 319.

Node, 183, ongaarne, ongewillig. Verg. *ode*.

Nomen, 56, noemen. Verg. over *o* en *oe* bl. 259.

Noweder, 171, geen van beiden (Lat. *neuter*). Verg. bl. 291, 318.

Nuwe, 65, nieuw, krachtig van werking (als voor 't eerst in het jaar gebezigd). Verg. over *u* en *ieu* bl. 254.

Nye of *nie*. Zie *nie*.

O.

Occusoen, 154, gelegenheid. Verg. bl. 353.

Ochte, 122 (*et passim*), of. Verg. bl. 318 en 258.

Ode, 112, (het tegenovergestelde van *node*) ligtelijk, gemakkelijk.

Oeffenen, 246, vereeren, dienen (Lat. *colere*).

Oercontschap, 246, getuigenis. Zie *orconde*.

Of, 50 (*et passim*), indien. (Eng. *if*.) Verg. bl. 318. Nib. Lied *ob*, *obe*.

Ofte, *ochte* (*passim*), of.

Oint of *oit*, 56 (*et passim*), ooit, altijd. Verg. bl. 308.

Ombiden, verbeiden, wachten.

Ombiten, 201, opeten. Verg. over *on-*, *om-*, *ont-* bl. 262.

Ommare hebben, 57, wars zijn van iets, haten, verfoeijen. Nib. L. *unmäre*. Verg. *mare*.

Ommate, 191, onbetamelijkheid. Zie ook *onghemate*.

Ommedat, 40, daarom. Verg. bl. 319.

Ommekeren, 123, verdraaijen, verwringen.

Omme merghen, 155, om (zich) te vermaken. Of is het, gelijk de geleerde CLIGNETT wil, tot morgen? Verg. over *sich merghen* HOFFMANN op *Fl. en Bl.* en DE JAGER'S *Versch.* bl. 337.

Omoede, 156, barmhartigheid, genade.

Omtrent, 181, (in den Statenbijbel wel *ontrent*), bij, om, als veel bij CATS. Verg. bl. 322.

Onbequame, 67, lastig, ongemakkelijk, schadelijk (Hoogd. *unbequem*).

Onbeten, 176, namen een ontbijt, van *onbiten*. Nib. Lied *inbissen*.

Onboot, 113, gelastte, van *onbieden*, (Hoogd. *entbiethen*).

Ondaen, 93, (van *ondoen*) geopend. Verg. bl. 262 en zie ook *ontdoen*.

Ondercussen, 171, 121, elkander kussen. Verg. bl. 289.

Onderloeghen, 70, elkâar aanlachten, van *onderlachen*. Verg. bl. 289.

Ondiere (*met rade*), 218, niet duur met raad.

Ondoen of *ontdoen* (*passim*), openen, ontsluiten (ook nog in den Statenbijb.). Verg. bl. 355.

Onghemate, 239, ligtzinnig, onordelijk. Verg. *ommate*.

Onghespuert, 155, onverwijld. Verg. *sonder sparen*, bl. 128; (oud-Fr. *sans delaier*)'t heet ook wel *ongheviert*. Verg. bl. 358.

Onghevoech, 121, onregt, onbehoorlijke daad. Nib. Lied *ungefuoge*. Verg. *ghevoech*.

Onkeert, 91, omkeert, verwart.

Onlange, 150, kort. Nib. Lied *unlange*.

Onnen, (*annen*) 192, gunnen. Verg. bl. 303.

Onneren, 75, veronneeren.

Onneren (adject.), 51, eerloos.

Onnozel, 246, onschuldig.

Onsalich (*al te*), 245, zeer ongelukkig. Zie *al te*.

Onsoechter, 173, heviger, luider.

Onstich, 103, gunstig. Verg. *onnen*.

Ontame, 75, onbetamelijk. Verg. *betam*.

Ontbijt (van *ontbiden*), 164, vertoef! verbeid!

Ontbinden, 35, 210, uitleggen.

Ontbroken, 186, losgebroken.

Onterichten, 121, ontwringen, frequentatief van *onterighen*.

Ontdaen, 194, 202, geopend, opengespleten. Zie *ondaen*.

Ontfaet, 58 (*et passim*), ontvangen, van *ontfaen*. Zie *vaen*, *bevaen*, en verg. b. 302.

Ontfinc, 156, drukf., lees *ontsie*.

Ontginnen, 185 (meer of min 't Fr. *entamer*, H. D. *aufritzen*).

Onthier ende, 173, tot dat. Verg. bl. 310. Nib. Lied *unz*. H. D. *bis*. In 't Gron. Stadsb. van 1425 *al want ter tijd*.

Onthout, 175, verblijf.

Ontien, 77, onttrekken, ontrukken. Zie *tiden*, *tyen*, *tyt*.

Ontmoet, 122, krijgsbejegening, Fr. *encontre*.

Ontoes, 123, verbitterd, schaamrood. Verg. 't Fr. *honteux*, en 't oud-Fr. *hontoyer*.

Ontploce (van *ontpluken*), 241, zich opende, als 't ware ontlook.

Ontraden, 120, van kracht berooven, schadeloos maken (*).

Ontsinnen, 113, zich bezinnen (?) een' aanslag beramen (?)

Ontstac (van *ontsteken*), 143, stiet weg. Zie *steken*, *stac*.

Ontwee, 41, 183, 202, in stukken, het Lat. *dis-*. Verg. bl. 262 (komt ook wel voor in den Statenbijbel).

Ontwinken, 186, ontglippen, ontzwenken. HELU heeft *winken*.

Onverduldechede, 214, onduldbare droefheid.

Onvroet, 202, dwaas, onverstandig. Zie *vroet*.

Onwaert hebben, 200, 213, min achten, niet lief hebben. Zie *ommare*.

Onwerde, 182, verachtelijk.

Oorlof, 206 *et passim*, afscheid.

Op, 176, aan. Verg. bl. 321, en 't Fransche *sur*, b. v. in *Chalons sur Saone*.

Opdat, 50 (*et passim*), indien, zoo, mits. Verg. bl. 317.

Openbare (*passim*), openlijk, zeker; dikwerf als stopwoord. Verg. bl. 358.

Opgheduen, 109, afgenomen (de tafel).

Op Gode, 186, tot God. Verg. over *op* bl. 321. Voor tegen staat het bl. 193.

(*) Met de uitlegging, die de kundige WILLEMS op HELU van dit woord en het voorafgaande *ange* geeft, kan ik mij niet wel vereenigen.

Optie (*op die*), 176, aan de. Verg. bl. 255 en 369.
Opzien, 77, oogopslag, aanblik.
Orbare, 44, nut. Nog in den Statenb.
Orconde, 47, getuigenis. Zie *oercontscap*.
Ors, 123 (*et passim*), paard. Verg. bl. 263, 375.
Ort, 85, oortje. Verg. bl. 328.
Oude, 138, ouderdom. Verg. bl. 264 en 265.
Oude, 62, ouderdom, ten zij het hier voor *houde*, hulde, huldiging sta.
Ouder, 87, ouderdom. Hoogd. *Alter*.
Overdadelike, 191, buitensporige.
Overdaet, 215, misdaad. Verg. bl. 348. (Oud-Fr. *surfait*.)
Over doot, 123, voor of als dood. Verg. bl. 321.
Over dranc, 65, overmatig drinken. V. 't oud-Fr. *surben*, *oultre-beu*.
Over een, 74, te zamen, b. v. zingen, spreken enz.
Over eten, 130, onder het eten. Verg. bl. 371. Zoo nog in Statenb.
Overghepayt, 156, meer dan betaald, (Fr. *plus que payé*).
Over haer been, 165, op hun beenen. Verg. bl. 321.
Over hate (d. i. *ate*), 65, onmatig spijsgebruik. Zoo *over ate*, *over dranc* in *'t Lev. v. Jez.*
Overlanc, 199, eindelijk.
Overliden, 57 (*et passim*), verhalen.
Overmids, 47, door middel van. Verg. bl. 325. Nog in Statenb.
Over sinen staert, 198, op zijn' staart. Verg. bl. 321.
Over spel, 112, voor spel, of als spel of boert. Verg. bl. 321.
Over voet, 131, op staande voet.
Over waar, 49, voor waar, als waarheid. Verg. bl. 321.
Over zee (*land van*), oud-Fr. *oultremer*, 88. Verg. de noot bl. 217.

P.

Paeys, 245, vrede. Verg. bl. 253.
Paepscap, 58, priesterschap. Verg. bl. 265.
Papen, 46 etc., priesters. Nib. Lied *Pfaffen*.
Parêren, 64, opschikken (*se parer*).
Parlement, 232, onderhandeling, oud-Fr. *parlement*. V. bl. 188.
Pelse, 186, huid, oud-Fr. *pel*.
Penset, 116, denkt (van *pensen*, Fr. *penser*). Verg. bl. 257.
Percheval, 57, de held van zeker riddergedicht. Verg. bl. 160 en LA RUE, ROQUEFORT enz.
Philistee (*die Baroene van*), 41, de Vorsten of Hoofden der Philistijnen. Zoo Graaf, Prins, Baron, Hertog enz. bij onze Ouden voor Hoofd, Opperste. Verg. bl. 345.
Pic, zwartigheid, pik, 110.
Pijnde, 115, moeite deed, trachtte (van *pinen*, oud-Fr. *pêner* of *painer*). Verg. bl. 347.
Pine, 36 (*et passim*), arbeid.
Pinen, 66, 157, arbeiden, zich vermoeijen. Verg. bl. 347.
Pit, 40, 74, put. Verg. bl. 257 en het Eng. *pit*, oud-Fr. *put*.
Plade, 93, zilver. Verg. *nappen van plade* in de Bijl. op HELU, 338. Ook 't later Lat. *plata*, 't Eng. *plate*. Zie voorts BILDERD. op *Sp. Hist.* III.
Plechten, *pleghen*, 61, 133, doen, plegen. Zie *plien*.
Pliet (van *plien* of *pleghen*, 68, pleegt, oefent. *Plien*, 77. Verg. bl. 303 en het Eng. *to ply*.
Plucken, 74, afvegen, afpluizen.

Porde (van *porren*, Fr. *presser*), 122, drong, perste.

Porpoint, 182, wapenrok, wambes (oud-Fr. *porpoint*).

Porse, 123, drang, opeenpersing in een gevecht (Fr. *le fort de la mêlée*). Zie *ange*.

Portmuus, 145, stadsmuis. Zoo in onze oude Handvesten telkens *Poort*, *Poorters*, *Poortmeesters* voor Stad, Burgers, Burgemeesters enz.

Predicare, 56, prediker, predikheer. Verg. bl. 270.

Prien of *prighen*, 158, wedijveren, afgunstig strijden om iets, van waar *te prighe*, *te stride* (*certatim*). Verg. bl. 324.

Prisen, 166, schatten, oud-Fr. *prisier*, b. v. *ne pas un oignon* (niet een ui). Verg. bl. 329.

Proy, 204, prij, verrot aas of kreng, vuile boel. Verg. 't Fr. *proie*, Eng. *prey* en in mijne uitg. van VONDEL's *Kl. Ged.*, bl. 105, 't met *pourri* in verband (?)

Pulment, 65, toekost, pap, gebak enz. (*pulmentum*).

Pumegh naten (d. i. *pumeghernaten* of *pumegrenaten*), 66, granaatappels. Fraai uitgelegd door CLARISSE.

Pusoene, 66, drankjes, medicijnen, oud-Fr. *poisons*. Verg. bl. 349.

Puut, 154, kikvorsch, bij CATS *puit*. (Oud-Fr. *raine*.)

Q.

Quene, 67, vrouw, oude vrouw. Verg. bl. 313 en 356.

Quiten, 94, bevrijden, oud-Fr. *quitier*.

R.

Raden, 198, raderen, radbraken.

Raet hebben, 199 (van *beraden*).

Rampinéren, 208, bespotten, oud-Fr. *ramponer*.

Resen, 122, reuzen. Verg. bl. 258. Zie ook *gigante*.

Ridder, 41, krijgslieden in 't gemeen. Telkens in 't *Lev. v. Jez.* Later zoo *Ruiters*. Zie WAGEN., *Besch. v. Amst.* III, 181.

Rijchede, 243, rijkdom. Verg. bl. 265. Zoo *de Rijcheit der Stede* in de oude Handvesten, even als men van *de Wijsheit*, *Eerbaerheit*, *Vroetscap* sprak.

Rike, *rijk*, 157, 138, 177, magtig. Verg. bl. 334. Zoo oud-Fr. *riche homme* voor Baron.

Rikelik, 176, sterk, magtig.

Rivier, 209, kan rivier en ook oever (oud-Fr. *rivier*) beteek. Verg. HALB. *Naoogst*, bl. 70.

(*en*) *Roect*, 50, 76 etc., bekommert het niet.

Roeke, 206, kraai (Eng. *rook*).

Roetsen (*der*), 176, der rots. Verg. bl. 353. (Oud-Fr. *rocier*.)

S en Z.

tSaecken, 183, ('t zelfde als SACKEN bij KIL.) afstroopen (*depraedari*) en voorts afloopen, doorkruisen. Verg. HALB. *Naoogst.*, bl. 73, en 't oud-Fr. *sacquer*.

Saen (*passim*), ras, spoedig. Verg. bl. 313. (Oud-Fr. *sliumo*).

Saghen, 57, verdichte verhalen. Verg. bl. 159 en 't oud-Fr. *dit*, *ditié*, *dité* in goeden zin.

Sake, 132, 210, oorzaak, reden.

Salven, 206, smullen.

Samijt, 178, fluweel. Nib. Lied *samit*. Hoogd. *Sammt*, *Sammet*.

Sardonen, 172, *Sardoniksen*; edelgesteente, oud-Fr. *sardines*.

Saterdach, 246, sabbathdag.

Scacht, 182, speer. Nib. Lied *schaft*.

Scauten, 39, schold hem, berispte hem. Verg. bl. 247.
Scalc, 76, booze, slechtaard.
Scame, 75, schaamte, schande, H. D. *Scham*. Verg. bl. 264.
Sceden, 124, scheiden (van *sceiden*). Verg. bl. 257.
Scenden, 56, teisterden, vernielden. Zoo nog bij VONDEL. Conjugatie zwak. Verg. bl. 300.
Sceppenesse, 184, maaksel, gedaante. Verg. bl. 264.
Scerde, 184, schreden. Verg. bl. 375.
Sceren, 76, 173, spotternij, gekschering.
Scerne of *sceerne*, 155, 199, bespotting, uitjouwing. Verg. bl. 278 en 357.
Sciere, 124 (*et passim*), schielijk. Verg. bl. 128. Nib. Lied *schier*.
Sciet, 91, stortte, vergoot van *sceiden*. Verg. bl. 299.
Scoe, 182, scheede.
Scoert, 154, verscheurt het. Verg. over *oe* en *eu* bl. 254, 257 en over de aansl. der *t* bl. 368.
Scordem, 182, scheurde hem, reet hem in stukken (van *scoren*). Over de aansl. bl. 368.
Scole, 66, schaar, vlugt.
Scricte (van *scricken*), 185, schreed, stapte. Van daar *schrik* (eigenlijk terugschred, terugdeinzing). Verg. 't Eng. *to shrink*.
Seder, 138, sedert, vervolgens. Verg. bl. 399.
Seer, 139, 213, droefheid. *Serich*, 244, bedroefd. Nib. Lied *ser*.
Sekerde, 201, verzekerde, beloofde.
Seldine, 130. Zie over de Aansl. bl. 371.
Self voor eigen *passim*. Verg. bl. 293.
Sent-Anselmus, 97. Verg. de noot bl. 240.
Sercoet, 222, overkleed, oud-Fr. *sercot*. Verg. voorts bl. 355.
Seriant, 123, krijgsman, oud-Fr. *sergeant*.
Set, 204, achterste, aars, zitlid (Fr. *séant*).
Sewes (*des*), 169, der zee. Verg. bl. 343. 't Hoogd. *See* (*meir*), is ook mannelijk.
Siden, 40, sedert. Verg. bl. 309.
Sident, 42, sedert, sinds.
Sider, 109, sedert. Nib. Lied *sit*, *sider*.
Sider meer dat, 131, ver van daan dat. Verg. bl. 309.
Sin (*passim*), lust, zin, gemoed, verstand, gedachte enz.
Sindale, 182, tafferas of taffetas.
Sinnen, 210, gedachten.
Sire of beter *siere* (*passim*), zijner. Verg. bl. 289 en 375.
Sire (*passim*), zij er. Verg. bl. 372.
Slaghe (van *slach*), 66, 184, keer, maal, reis. Verg. bl. 311 en 't Fr. *tout d'un coup*.
Slecht, 93, glad, effen. Hoogd. *schlicht*.
Slicht, 184, gemakkelijk, ligt.
Sloech, 123, sloeg of drong zich door (van *sluen*).
Slume, 36, groene buitenbast van eene noot.
Smeker, 38, vleijer (*Schmeichler*). Nog in Statenb. Verg. bl. 348.
Soe (*passim*), zoo. Verg. over *oe* en *oo* bl. 254.
Soe (*passim*), zij. Verg. bl. 288.
Sofiere, 172, saffieren.
Soghedanen, 170, zoodanigen. Verg. bl. 290.
Som, 131, sommige (Eng. *some*). Verg. bl. 290, 295 en 346.

Sonder, 43, 76 etc., behalve, uitgenomen. Verg. bl. 323.
Sonderlinghe (*passim*), inzonderheid. Nib. Lied *sunderliche*.
Sonderse, 193, zondares. Verg. bl. 263. (Zoo *overspeelderse*, *sangerse*, *inwoondersse*, *herderse* enz. in den Statenbijbel.)
Sonder sparen, 51, 122, zonder verwijl, spoedig. Verg. bl. 128 en *onghespaert*. Over *sonder hale*, *sonder saghe*. *sonder wanc*, *sonder winken*, *sonder blijf* (oud-Fr. *sans sejor*) enz. zie bl. 358, 323.
So wie, *so wie so*, (elders *so wie die*), al wie, wie ook. Zoo *so waer*, *so wilc* (*swilc*), *so wat* enz. bij onze Ouden. Verg. er over bl. 292. — In 't Nib. Lied *swas*, *swi*, *swen*, *swer*, *swoder*, *swessen*, *swelcher* enz.
Spazieren, 209, wandelen, als in 't Hoogd. Verg. bl. 354.
Spel (*sonder*), 193, in ernst. Verg. bl. 323 en zie *over spel* en *te spele*.
Spele, 123, gevecht. Verg. HALE. *Naoogst*, bl. 38.
Spelen, 42, dansen. Dit tot bevestiging van YPEIJ. Statenb. 107.
Spellycheit, 130, grap, tooverpots. Verg. 't Eng. *a spell*.
Sperwaer, 112, sperwer.
Spien, 77, bespieden, begluren.
Spiet, 91, spies. Ook bij HELU.
Spoene, 91, bond (imperf. van *spannen*). Anders *ic spien*, bl. 299, gelijk in 't Nib. Lied.
Spoet, 78, voorspoed, geluk.
Staden (*staen in*), 212, bijstaan.
Stacken (d. i. *stac hem*), 42, stiet of stootte hem (van *steken*). Verg. de Aanel. bl. 368.
Stake, 157, stuk hout.
Staline, 193, stalen. Verg. bl. 265.
Stan (van *stenen*), 87, steende. Verg. bl. 298.
Staphans ter stede, 113, dadelijk, op stip en sprong. Verg. bl. 309.
Stat, 122, stand, vaste plaats.
Stat, *stede*, 130 (*et passim*), plaats, stede, H. D. *Statt*, *Stätte*. Over *up der stat*, bl. 309.
Stegereep, 183, stijgbeugel. (H. D. *stegereif*, Eng. *stirup*). Verg. bl. 355.
Steken (*passim*), stooten.
Sterven. Hier zij aanget. dat dit tallooze malen door *doot bliven* wordt uitgedrukt. *Bliven* is op zijn Deensch en Zweedsch (*blive*, *blifwa*) worden. Zie *bliven*.
Stoeden, 132, stonden (van *staen*). Verg. bl. 302 en 355.
Stoent, 87, stond. Verg. bl. 302.
Storten (*binnen der*), in de strot. Verg. bl. 375.
Stout, 76, vrijmoedig, onbeschroomd, Fr. *hardi*.
Stove, 74 (Dativus van *stof*), stof. Verg. bl. 274 en 269.
Strael, 221, pijl. Nib. Lied *strale*.
Strate, 40, 183, weg. *Sijnre straten varen*, zijns weegs gaan. Verg. bl. 325.
t Stric, 110, de strik, het net. Verg. bl. 278.
Sueghe, 243, wijfjes varken (oudt. *truy*). H. D. *Sau*, Fr. *truie*.
Zulc, 77, sommigen, zulk een. Verg. bl. 290.
Suver, 218, kuisch, rein. Zoo bij HOOFT *zuiverlijk beeld*.
Swaer gaen, 154, zwanger zijn. Verg. bl. 340.
Swighe, 170, takken. Verg. bl. 258.

Zye, 74. Dit van bekwame mannen niet verstane woord is door den Heer DRESSELHUIS (*Leyds. Maats.* D. V. St. I. bl. 289) zeer goed uitgelegd door *zeef* (oudtijds *sighe*, *sijhe*). De woorden *Hets ghetrouwe als die zye* beteekenen toch ironiek: er is zoo veel getrouwheid of trouw, als er trouw in eene zeef is, die alle vocht door laat *zijgen*. Over *het* voor *er* zie bl. 343. *Getrouwe* kan ook adjectief zijn.

T.

Taelde, 77, neigde, overhelde. Verg. naar iets talen.

Talre (*passim*), te aller. Verg. bl. 324.

Tander, misschien te lezen voor *bander*, 215. Zie *bander*.

Tart, 184, 199, trad (van *terden* of *treden*). Verg. bl. 375.

Tavernière, 154, (o.-Fr. *taverniers*) kroeghouders. Verg. bl. 253.

Te dien, 192, bij dat, of bij datgene. Verg. *van dien* bl. 344.

Te gaet, 66, vergaat.

Tegen, 111, te gemoet.

Te gemake, 155, op zijn gemak, Eng. *comfortably*. Verg. *tonghemake*.

Te genaden (*comen*) (*), 190, om genade bidden.

Te hant (*passim*), straks, dadelijk (oud-Fr. *main à main*). *Thant* 124, *te handen*, 43. V. bl. 308.

Teiken, 165, het teeken. Verg. bl. 257 over *ee* en *ei*.

Telge, 75, takken.

Telt, 173, vertelt (van *tellen*).

Te maten, 93, naar de maat, en voorts zeer, als in 't Lat. *admodum* (dat eigenl. *secundum modum* is). Zoo *te mael* bij KIL. Verg. *al te mael* en bl. 323.

Te maten, 203, met mate.

Ten eersten woorde, 205, bij het eerste woord.

Te pointe nit, 74, in het minst niet, niet een zier. Verg. bl. 328. Anders is *te pointe* of *tepoente* het Fr. *à point* (te pas).

Te quiste, 91, verloren, verkwist.

Ter curen, 76, uitstekend, uitgekozen, uitgelezen.

Ter vaert, 121, 132, ijlings, fluks. Verg. bl. 128.

Te spele, 192, in spel, in scherts. Zie *spel*.

Tessi (d. i. *te des si*), 156, tot dat zij. Verg. bl. 324.

Te stukken, 48, 154, in stukken. Verg. *ontwee* en het gezegde over *te*, in plaats van *ge-* of *ver-*, of het Hoogd. *zer-* (†), bl. 260.

Te zure, 74, op eene zure wijze.

Tfi! 166, behoort tot de interjectiën. Verg. bl. 332.

Tharnassche, 109, geheel gewapend.

Thinius, 56 (o.-Fr. *Tunes*), Tunis.

Tidelike, 131, vroeg, vroegtijdig.

Tidich. Zie *ghetidick*.

(*) Zie over de spreekwijzen met *te* bl. 323, 324.

(†) Zie over dat *zer-* (in *zerbrechen*, *zerstören* enz.), dat wij in onze taal thans missen, maar dat oudtijds door *te* werd uitgedrukt, GRIMM II, 723, 861, die echter van ons oud-Hollandsch *te* daar niets spreekt. Men zie over dat *te* onder anderen CLARISSE op *Heim. der Heim.*, bl. 167. Ook *'t Magaz.* van DE JAGER enz.

Tiden, 78, trekken, overhellen.
Tieghens, 210, tegen, aan. Zie over de letterwiss. bl. 257.
Tien, 143, te dien. Zie Aansl. bl. 369.
Tijen, 62, betichten, schuld geven.
Tiersten (d. i. *ten iersten*), 40, ten eersten, zoodra.
Tilike, 41, dadelijk. Verg. bl. 310.
Tyrebijn, 170, terpentijnboom.
Tijt, 66, trekt, helt, van *tijen*.
To, 205, *te* (d. i. over). Verg. bl. 323.
Toecomelinc, 246, aangekomen gast, vreemdeling.
Toe tiden, 205, toenemen, voortgaan in voorspoed. Verg. *tiden*.
Togen, 64, 81, toonen. Verg. bl. 268 en GRIMM op *Reinh.*
To mi, 205, over mij.
Tonghemake, 156, slecht in zijn' schik, bedrukt. Zie *te gemake*.
Toren, 139, 124, droefheid, verdriet. Verg. bl. 347.
Torne, 182, toren, burg, oud-Fr. *tor*. Zie over *o* en *oq* bl. 253.
Traen, 78, vocht, drank. Verg. bl. 328.
Troen of *troon*, 37 (*et passim*), hemel.
Troest, 34, vertrouwen.
Trouwen, 183, waarlijk! op mijn eer! Verg. bl. 314, 335.
Trufe, 36, beuzeling (Eng. *triffle*); *truffen*, 57 (oud-Fr. *truffes*, gelijk *boerde* oud-Fr. *bourde*, *faloerde* 't oud-Fr. *falour*, *falorde* is. Vele der Eng. woorden bl. 355 zijn oud-Fr., b. v. *guile*, oud-Fr. *gile*.
Tusschen. Zie mijn zeer verkeerd gezegde bl. 325 daarover, verbeterd bl. 377.
Twaren (d. i. *te waren*) 45 enz., in waarheid. Verg. bl. 314.
Twi, 74 (*et passim*), waarom. Verg. bl. 312.
Twint, 61, een zier (een *boy*). Verg. bl. 331 en de Bijvoegsels.

U.

Ummer, 38, altijd.
Update, 67, indien, of zoo. Verg. bl. 317.
Urijn, 204, piswater.
Use, 155, onze, het onze. Verg. bl. 286.
Utterste, 226, meest noodwendige.

V.

Vaen, 74 (*et passim*), vangen. Verg. bl. 302. Nib. Lied *fahen*.
Vaer, 40, begeef, ga! Verg. 325.
Vaer, 58 (*et passim*), vrees, angst, b. v. *in vare* (Eng. *fear*).
Vane, 112, vangen. Zie *vaen*.
Vanden, 205, een kraambezoek afleggen. — 221 bezoeken (zoo niet omhelzen). Zie voorts *verlegen*.
Vardighe, 67, zuiveren, purgéren.
Varewe, 65, verw, kleur.
Vedelen, 78, op de viool spelen. Oud-Fr. *vieler*, H. D. *fiedeln*.
Vederspele (*met*), met valken, of ter valkenjagt. Hoogd. *Federspiel*, *Falkenbeize*.
Veel (*passim*), zeer (oud-Fr. *mult*, *moult*.)
Ver, 243, vrouw, en verg. bl. 73 over *vrouw*.
Verbeet (van *verbiten* (*)), 40,

(*) Over het voorvoegseltje *ver-* zie een enkel woord bl. 260.

in stukken beet, dood beet.
Verblent, 183, verblind.
Verboert, 154, verbeurd.
Verbouden, 182, moed en stoutheid behouden, zich verstouten, verharden.
Verdaghet, 93, te voorschijn geroepen, opgedaagd.
Verde, 184, vrede. Verg. bl. 375.
Verdoene, 91, hetgeen verdaan, of wel onnut verdaan wordt.
Verdoren, 202, bedriegen, voor den gek houden. Verg. bl. 355.
Verdort, 132, verbijsterd, verdwaasd (Hoogd. *bethört*).
Verdraghen, 143, vrijlaten, vrijstellen.
Verdroevede, 138, bedroefd werd (v. *verdroeven*), o.-Fr. *contrister*.
Verdult, 50, verbijstert, verdwaast, dom maakt (van *verdullen*. Verg. 't Eng. *to dull*.
Verduwen, 38, verdrijven, afweren.
Vererrede, 56, vertoornde (van *vererren*. Oud-Fr. *ire* (toorn).
Vererrent, 182, 241, vertoornd, verbolgen. Oud-Fr. *iré*, *irié*.
Vergave God! 201, gave God! Verg. bl. 261 en 315.
Vergier, 222, boomgaard. Oud-Fr. *vergier*. Verg. bl. 349.
Vergramen, 75, toorn of leed gevoelen. Zie *gram* bl. 348.
Vergramde, 245, bedroefde.
Verhoghen, 221, verheugen. Zoo *in hoghe sijn* (blij zijn).
Verhord, 131, vernomen, gehoord. Verg. bl. 261.
Verhoorde, 199, vernam (van *verhoren*). Verg. bl. 261.
Verladen, 67, overladen.
Verlaet, 245, laat afloopen, braak uit. 't Groninger *verlaat* is eene soort van sluis.
Verlaten, 164, vrijlaten.
Verleghen, 206, (van *verligghen* en 't zelfde als *ghelegen*) in de kraam gekomen (*). Verg. bl. 340.
Verliet, 143, liet hij vrij.
Verlucht, 47, verlicht. Hoogd. *erleuchtet*. Verg. over *u* en *i* bl. 257.
Vermanen, 139, 140, aan iets denken, zich in het hoofd zetten, gewag maken.
Verminnen, 41. Verg. bl. 261.
Vermoene, 91, vermane, onder het oog brenge. Oud-Fr. *semoner*.
Vernoy, 191, verdriet (Fr. *ennui*, oud-Fr. *anoi*, Eng. *annoy*).
Vernoijen, 57, vervelen. Verg. Fr. *ennuyer*. Oud-Fr. *anoyer*.
Versaect, 204, geloochend.
Versaemde, 56, verzamelde.
Versaemden, 164, werden handgemeen; in *Ferguut* heet het wel *te gadere comen*.
Verscrove, 74, (van *verscruiven*). Verg. *ghescroven*.
Versien, 41, gezien, in het oog gekregen. Verg. bl. 261.
Versochte (van *versoeken*), 131, 221, onderzocht, beproefde.
Verst, 130, uitstel. H. D. *Frist*. Verg. bl. 375 en zie *vorste*.
Vertien, 204, van gedachte veranderen, het opgeven. Zie *tien*.

(*) In de door den Heer WILLEMS aangehaalde Proza van *Reinaert* staat ook *gelegen*. Deszelfs beteekenis is uit den zin duidelijk en uit het volgende *vanden*, dat bepaaldelijk wel een kraambezoek afleggen beteekent. Zie WEILAND op *vanden*.

Vertyen, 38, veranderen, bekeeren. Verg. 't Hoogd. *verziehen.*

Vertoghet, 65, vertoont (van *vertoghen*). Zie *togen.*

Vertrac, 133, verhaalde (van *vertrecken*).

Vervaluen, 221, valuw worden, verwelken. Hoogd. *falb oder fahl werden.*

Vervoerden, 50, van de waarheid afvoerden. Hoogd. *verführten.*

Verwandelt, 133, veranderd.

Verwoet, 78, dol, razend.

Viant, 231, duivel. Verg. bl. 355. Zoo in 't oud-Fr. *anemi.*

Vierdach, 42, feestdag. Hoogd. *Feyertag*, oud-Fr. *festival.*

Vigilie, 235, nachtwaak, lijkmis. (Lat. *vigiliae*, oud-Fr. *vegille.*)

Viliaert, 229, grijsaard. Verg. bl. 352. Oud-Fr. *viliart.*

Vincent, 57 (eigen naam). Lat. VINCENTIUS. Zie bl. 54.

Vindire, 62, vindt gij er. Zie over de Aansluitingen bl. 372.

Vingen (*ten*), 165, grepen naar enz. (van *vangen*).

Visierde, 37, 62, versierde, uitdacht, uitvond, verzon enz.

Visieren, 45, aanduiden. Verg. over *visieren* mijne aanm. in het *Taalk. Mag.* IV. bl. 619.

Vleen, 74, smeeken, als in 't Hoogd. *flehn.* Verg. bl. 354.

Vlegghen, 165, scheuren, deuken. (Zelden voorkomend.)

Vloecstu? 153, heet gij 't mij liegen? gelijk *loochenen* zoo in 't Groninger Stadsboek van 1425. *V-loeken* hangt welligt met *loochenen* (dat van *liegen* komt) zaam, als *f-laauw* met *laauw* enz. Zie over die *f* of *v*, verkort uit *be-*, mijne *Grond. v. Nederd. Woordafleidk.*, bl. 193.

Voer, *of si enz.*, 42, gedroeg zich, of zij enz. Hoogd. *verfuhr ob sie* (van *varen*).

(*der*) *Voere driven*, 112, dien gang (Fr. *train*) gaan. Verg. *Strate.*

Volleest, 35, halp, voltooijing. Verg. bl. 354.

Vollike, 132, ras. Verg. bl. 128.

Voor alle, 191, 200, boven allen. Verg. bl. 321. Zoo wordt in 't oud-Fr. wel *devant* gebruikt.

Vorders, 139, voorvaders, Hoogd. *Vorfahren.* (Veel in onze oude wetten.)

Voren, 109, 110, 131, vooruit.

Vorste, 37, uitstel. Zie *verst.*

Vorwaert, 134, werwaarts. Zie *warewaert.*

Vossin, 156, wijfjes-vos (Hoogd. *Fächsinn*). Verg. bl. 362.

Vray, 57, waar. Oud-Fr. *voir*, *voire*, *vaire*, *veirs*, *vroy etc.*

Vrame, 113, 220, nut, voordeel, geluk. Nib. Lied *frum*, *frun.* Zie *vromen*, *vroem.*

Vreesam, 193, vreeselijk. (Zoo, met dat *zaam*, *verachtsaem* voor verachtelijk in den Statenbijb.)

Vreeschden, 114, vernamen. Nib. L. *gevreischen.* Verg. bl. 355.

Vri, 133, 214, edel, aanzienlijk. O.-Fr. *franc*, b. v. *franc Roi!*

Vro (*passim*), vrolijk, als in 't Hoogd. *froh.*

Vroede, 68, schranderen, wijzen, verstandigen. Oud-Fr. *prud*, *prud'hom*, *prudom* enz.

Vroedste, 36, schranderste.

Vroem, 74, baat, nut. Zoo ook *vrome*, 201, en verg. *vrame.*

Vroemen, 40, baten, helpen. Hoogd. *frommen.*

Vroemste, 125, dapperste, als later nog bij HOOFT enz. Nib. Lied *frum.*

Vromich, 120, dapper.

Vroude, 232, vreugde. N. L. *froude*. Zoo in *vroude* of *hoghe sijn*.

Vrouliceheit, 245, baarmoeder (Lat. *uterus*).

Vrouwen, *eren* enz. (*passim*), als zoogen. zwakke vrouwelijke Genit. en Dativ. voor *vrouwe*, *eere* enz. Zie over die Declin. der Subst. bl. 272, 239, 376 enz. Zie ook bl. 146.

Vruchte (*ic*), 91, ik vrees. Hoogd. *ich fürchte*.

W.

Wacht! 116, waakt. Hoogd. *wachet!*

Wachten (*tliegen*), 49, zich wachten voor liegen.

Wachten, 245, bewaken, gadeslaan. (wordt ook nog wel in den Statenbijbel zoo gebruikt.) Oud-Fr. *waiter*.

Wacheit, 68, vochtigheid.

Wacke, 66, week, sappig.

Wael of *wale* (*passim*), wel.

Waerderebbe, 213, kleedkamer, Fr. *garderobe*.

Waken, 65, week of sappig zijn.

Wan, 76, teelde (van *winnen*).

Wanconnen, 190, wangunstig of kwaadwillend zijn. Verg. bl. 262.

Wandert, 205, verkeert, wandelt. Hoogd. *wanderst*, *wandelst oder wallest*.

Wanen beteekent vaak: ik zou of zou kunnen; b. v. bl. 191: *ic waende er bi ontspringhen*.

Wanne, *wane*, 74, van waar. Verg. bl. 311. Nib. L. *wannen*.

Want, 51 (*et passim*), omdat, en dan met de bij *omdat* behoorende woordenschikking. Verg. bl. 317. (Komt in dien zin ook nog veel in den Statenbijbel voor.)

Wapene! 73, wee! helaas! Verg. bl. 332. Nib. L. *waffen!*

Warchte, 241, werkte, wrocht (van *werken*, *warken*. Nib. Lied *wurchen*). Zie *wrochte* en *ghewarcht*.

Wareftig, 76, waarachtig, opregt. Verg. over *haftig* bl. 266.

Warewaert, 175, werwaarts. Verg. bl. 310 over *waert*, en zie *vorwaert*.

Wat helpt? (met een partic.) waartoe? b. v. 92, *wat helpt ghevraget?* Zeer gebruikel. taalvorm.

Wat so, 65, al wat. Verg. bl. 292 en zie *so wie*.

Weder, zie *noweder*.

Weder-vort, 131, her- en derwaarts, overal. Verg. bl. 311.

Wederin-vleesch, 67, schapenvleesch. Hoogd. *Widder* (ram).

Ween, *wene*, 85, droefheid, verdriet. Zoo *in wene sijn*.

Weerliker, 38, wereldlijker. Verg. bl. 360 en Nib. L. *werlt*.

Weken, 157, zwakken. Niet armen (*pauperes*), gelijk de kundige CLIGNETT vermoedt, die het voorafgaande *riken* verkeerd in den zin van ons rijken genomen heeft, terwijl het magtigen of sterken beteekent. Verg. *rike*, en bl. 334 der Aanstippingen.

Welctijt, wanneer. Verg. bl. 319.

Welctijt so, 170, wanneer ook (*quandocunque*). Zie over dat *so* bl. 292 en verg. bl. 319, waar voor *welctijt weltijt* staat.

Weldaet, 76, deugdzame daad. Verg. bl. 348. In 't o.-Fr. wordt *bien-fet* ook wel zoo genomen.

Wene, 85, droefheid, leed.

Were, 91, weerstand, verdedigingskrijg. Verg. 't Eng. *war*, oud-Fr. *werre*, (thans *guerre*).

Werscap, 48, 225, feest, bruiloftsfeest. In 't Gron. Stadsboek van 1425 heet het *warschap*, *warschop*.

Wert (*passim*) voor *wordt*, als in 't Hoogd. *werden*. Verg. bl. 302 en mijne Uitg. van eenige *Kl. Ged.* van VONDEL, bl. 115.

Wes, 91, 205, Genit. van *wie*, *wat*. (Hoogd. *wess*, *wessen*.) Verg. bl. 291.

Wetecree! 184, eene soort van stopwoord-vloek, zeer vermoedelijk uit het in het ridderged. *Renout* en elders wel voorkomende *wete Kerst!*, in het N. Lied vs. 421 *wisse Christ!* (d. i. weet Christus, of Christus weet!) verbasterd en gelijk aan ons: *God-weet-het!* Behalve in *Ferguut*, waarin men het een keer of drie vindt, heb ik dit *wetecree* nergens anders aangetroffen. Het in *Theophilus* voorkomende *wetekey* schijnt intusschen hetzelfde. *Key* staat daar voor *Kerst* (Christus), gelijk *Meye* vaak voor *Maria*. Prof. V's. uitlegging van *wetecree* door „weet niet" komt mij min gegrond voor (*).

Wie so wil, 49, al wie wil, wie die maar wil (Lat. *quisquis* of *quicunque vult* of *velit*). Verg. bl. 292 en *so wie*.

Wies (*passim*), voor ons *wiens* of *wier*. Verg. bl. 290 en mijne Uitg. van *eenige Kl. Ged.* van VONDEL, bl. 114.

Wigant, 175, 229, oorlogsman, oud-Fr. *warrier*, Eng. *warrior*. Verg. bl. 355.

Wighen (ook wel *volewighen*, als in *'t Lev. v. Jez.*), 155, oorlogen.

Wych, 120, strijd, gevecht. Zie ook *eenwych* (oud-Fr. *monomachie*) en verg. bl. 355. In 't Gron. Stadsboek van 1425 komt dit laatste *eenwich* wel voor, en noemde men in Groningerl. kasteelen *wichhusen*.

Wile (*die*), 138, onderwijl.

Wilen, 74 (*et passim*), weleer, voorheen, Verg. bl. 310. Zoo *toter wilen*, tot dien tijd toe.

Wijle, 235, sluijer, nonnesluijer, waarvan *sich wilen* voor den sluijer nemen. ('t Oud-Fr. is *veille*, thans *voile*, bij ons *falie*). Verg. 't Lat. *velum*.

Wijnbezien, 66, druiven. Hoogd. *Weinbeeren*. Verg. bl. 354.

Wijs maken, 88, onderrigten, hetzelfde als *wittich* maken.

Wine (*passim*), wij-hem. Zie bl. 367 over de Aansluitingen.

Wrac, 51, wreekte (van *wreken*). Verg. over de ongelijkvloeijende of sterke werkwoorden bl. 298.

Wrochte, 87, arbeidde. Zie *warchte* en bl. 375.

Wuwe, 154, wouw (roofvogel).

Y.

Ye of *je* (*passim*), ooit (oud-Fr. *oncques*, van 't Lat. *unquam*). Verg. over de Adv. bl. 308.

Yeeste ('t zelfde als *jeeste*, oud-Fr. *geste*), 122 (*et passim*), bedrijf, daad, gebeurtenis. Verg. bl. 349.

(*) Ik heb later gezien, dat de doorgeleerde HALBERTSMA in zijn *Letterkundige Naoogst*, bl. 52, *wetecree* als ik uitleg.

Ye geren, 131, ergens (?) 't Hoogd. *irgendwo?* Misschien is dat *ye geren* (lees *yegeren*) eene primitieve vorm van YEGERINC of *iegerinc*, hetwelk in den zin van ergens wel voorkomt. Men heeft ten minste *niegerinc* voor nergens. Verg. bl. 310. In de plaats bij VAN VELTHEM zou het volkomen strooken.

Z.

Zeer, 98, leed, ongeval, ongeluk. Zie op *seer*.

Zerich, 99, bedroefd, bedrukt.

Zo waer zo, 101, waar ook; (Lat. *ubicunque*). Zie *so wie so* enz. (*).

(*) Ik heb mij niet kunnen onthouden van in het laatste gedeelte van dit klein Glossarium eenige oud-Fransche woorden, 't zij nu van dezelfde maagschap, 't zij van meer of min dezelfde beteekenis, ter vergelijking aan te halen. Zie er hier nog de volgende bij, die tot vroegere letters van het Glossarium betrekking hebben, of wel tot de over het algemeen meer nieuw-Fransche woorden, welke bl. 349 opgenoemd zijn. Het strekke tot een' wenk, hoe veel nog te weinig opgemerkt licht uit het oud-Fransch, welks letterkunde in de dertiende en veertiende eeuw, naar hetgeen hier boven bl. 18 gezegd is, zoo veel, en meer invloed dan de oud-Hoogd., op de onze oefende, voor onze vroegere taal te scheppen zij. — Bij BENEDIEN dus vergelijke men het oud-Fr. *benesir*, *benesistre* enz. (alles van 't Lat. *benedicere*); bij BERIGOLEN *bericle*, (Lat. *beryllus*); bij BOUT *baut*, *bau*, *baulde* enz. (d. i. vrolijk, stout), gelijk bij VERROUDEN *baudir;* bij BOERDE *bourde*, *borde*, *border* (d. i. babbelen) enz., even als bij FALOERDE *falorde*, *faloerde* (d. i. bedrog); bij GILE *gile* en daarvan *degiler* (d. i. bedriegen) enz.; bij DELIET *deleit*, *delit*, *deleitance* (d. i. vermaak) enz.; bij DIETSC of DUUTSC *Thiois*, *Tiesche*, *Tiex*, *Texhe* (verg. bl. 9); bij DORPENLIKE, DORPER enz. de beteekenissen, die *villain*, *villanie*, *villener*, *villonie* enz. — alles van *villa* (dorp) — hebben; bij DRETSORE *dressi* (uit het middeleeuwsch Lat. *dressorium*); bij DRUUT (verg. bl. 354) *dru*, *drud*, *drueric* (vriend, minnaar, vriendschap) enz.; bij DUUT, DEDUUT *deduict*, *deduire*, *duire* (d. i. zich vermaken) enz.; bij HARDE voor zeer, *forment*, *durement;* bij ALREDAL *trèstout*, gelijk bij *al bloet*, *al openbare* enz. *tout fine* en soortgelijke uitdrukkingen; bij SONDER BELIF *sans demorer*, *sans sejor*, *sans delayer;* bij DE MINDERE, MINDERSTE (voor jongere, jongste, verg. bl. 347) *moins-né*, gelijk *graindre* (grooter) voor ouder; bij ESPEYE *espaie*, *espée;* bij FAITEIS (verkeerd als trouw door mij op het Glossarium vertaald, of 't van 't Lat. *fides* kwame), *faiteis*, *faitis*, hetwelk fraai, welgemaakt beteekent en van 't werkwoord *faire*, in 't Lat. *facere*, stamt; bij FAELGHIREN, FAELGHIEN *faler*, *failer*, *falir* (d. i. bezwijken) enz.; bij FAVELKIN *favello*, *favelle*, *flaveau;* bij FIJNEN (eindigen, verg. bl. 351) *finer;* bij FINE (fraai) *fin;* bij

LIME *limon*, (leem, slijk) gelijk men b. v. *komme de limon* bij LA RUE II. 273 leest, juist als MAERL. zegt, dat de mensch gemaakt is *uit der erden lime;* zie bl. 56; — bij MEESTRIE *maistrie;* bij MONSTER (kerk) *moustier;* bij BAELGHIE *baillie;* bij MESCHIEDEN *mesadvenir;* bij MAHET *Mahomet* voor afgod, afgodsbeeld, gelijk ons oud *mommerie* (afgoderij) daarvan is; bij LAGY, LAAS, HELAAS (verg. bl. 322) *las*, *lasse* (ongelukkig); bij PRIGHE *briga* (strijd, twist); bij KEYTIEF *caitif*, *caiptif*, *cetif* enz.; bij COUDE of CAUDE, hetwelk niet alleen koude, maar ook wel hitte bij onze oude Schrijvers beteekent, *caud* (Lat. *calidus*, Ital. *caldo*, nieuw-Fr. *chaud*). Dit tot bevestiging van 's Heeren SIEGENBEEK's gezegde over ons *coud* op *Wap. Mart.*, bl. 164; schoon ik evenwel waarschuwen moet om de uitdrukking *helsche coude* (gelijk b. v. in *die Clausule van der Bibles* voorkomt) niet overal door helsche hitte uit te leggen. Het kan toch evenzeer helsche koude zijn, daar naar de barbaarsche en fantastische voorstellingen der dertiende en veertiende eeuw de verdoemden zoo wel door ijs als door vuur gepijnigd werden. Vergelijk het aangestipte op bl. 81, 248 enz.; — bij BARBECAAN *barbecanse* (slotvoorburg enz.), gelijk bij BOUCRAEN *boucaran*, welk laatste woord evenwel meer grof dan juist fijn lijnwaad beteekent; bij BOKTOEN *boton*, *bouton* (knoop, en ook vrucht van den wilden rozelaar, pruim of sleedoorn), waarvan de oud-Fr. uitdrukking *ne pas priser un bouton* komt, die te vergelijken is met het gezegde op bl. 330; — bij BAKUKLIN, BAUMIN *babouin* (groote aap); bij KNOE 't werkwoord *aiger* (benaauwen, persen); bij AMIJS (vriend) *amei;* bij GHEPRANT van PRANDEN *panre*, *prenre* (grijpen); bij AELMANGEN *Alemaigne;* bij SLAGH, in den zin van reis of keer, het oud-Fr. *à cel coup* (voor dit maal); bij RIDDERS (voor krijgsknechten in het algemeen) *chivalers* of *chevaliers*, dat ook door de oud-Franschen bloot wel voor krijgsman, zelfs te voet, genomen wordt; b. v. in eene oud-Fr. bijbelvertaling leest men, Joh. 19, 1: *Denques pur ceo Pilates prist Jhesum et le flaella, et li* CHEVALIERS, *pliaunts une corone des espines, la mistrent al chief de luy* (d. i.: „Toen nam derhalve PILATUS JEZUS en geeselde hem, en de *krijgsknechten*, vlechtende eene kroon van doornen, zetteden haar op het hoofd van hem." ROQUEFORT zegt dan ook, dat alle oude vertalers het Latijnsche woord *miles* en *militia* steeds door *chevalier* en *chevalerie* vertaald hebben; waarbij ik voeg, dat omgekeerd *ridder* in het middel-eeuwsch Latijn doorgaans *miles* heet. Dit alles strekt zeer tot opheldering van het gebruik van *ridder* eenvoudig voor krijgsman, bij MAERLANT, in *'t Lev. v. Jez.* en elders; — bij FORREST *forest* (Hoogd. *Forst*, Middel-Lat. *foresta*); — bij TE DALE (omlaag, zie bl. 324) *à val;* bij GAST *gast*, in den zin van Heer, dat in de *Disp. van den Cruce*, bl. 85 hier boven, goed passen zou; — bij GHEGHE *cris*, *cri*; *criar* enz.; bij GHELIGGHEN (in de kreum komen) *accoulcier*,

accoucher, waarin dezelfde metaphora heerscht; — bij HELPE! HELPE GOD! het oud-Fr. *ce m'ait Diex!* of *maiedieu!* (Lat. *sic me Deus adjuvet!*), waaruit een aantal oud-Fr. bastaardvloeken gesproten zijn; — bij WAREN, TE WAREN, WAREIT, (waarover bl. 314) *voir*, *voire*, *voirs*, *voir est*, *voirement*, *veirs* enz., uitdrukkingen, die soms even stopwoordachtig in de oud-Fransche rijmen gebruikt worden als bij ons; — bij GRACIE *graice*, *grace*; bij GRAM, VERGRAMEN (voor droevig, droevig zijn) *grams*, *graims*, *gramenter*, *gramoyer* enz.; bij HAEX *hace*, *hasche* (bijl); bij TIGEN, TIEN, VERTIEN enz. soortgelijke beteekenissen, die *trère*, *traire* (Lat. *trahere*) heeft; — bij HALSBERCH *halberc*, *haultbert* enz., over wier afleiding (als over *heaume*, *heberge*, *meschine* enz.) de Fransche Etymologen allerlei gevoelens opperen, terwijl zij uit onkunde der Germaansche talen de dood eenvoudige (*halsberging*, *helm*, *herberg*, *meisje* of *meisien*) over het hoofd zien. Trouwens, dat is met een aantal andere oud-Fransche uitdrukkingen het geval, die met de Franken enz. uit de oud-Duitsche dialekten in het middeleeuwsche Latijn, het oud-Fransch en andere Romanische talen zijn overgegaan, waaruit zij dan soms wat gefranciseerd of geromaniseerd in de twaalfde, dertiende en veertiende eeuw tot ons en andere Duitsche Volkeren zijn terug gekomen. Tot voorbeeld diene het woord *bres*, waarvan ik in mijne Aant. op de *Kakographie*, bl. 173, gesproken heb, *boschaadje* enz.; — bij HOVESCH enz., als gezegd is, *cortois*, *cortoisie*, welke Fransche woorden echter niet in die slechte beteekenissen genomen worden, waarin wij ons *hovaardig*, middel-Hoogd. *hochfertich*, nemen; hetgeen ten bewijze strekt, dat dit *hovaardig* niet *hof-aardig*, maar *hoogvaardig*, d. i. *hoch und stolz von Verfahren*, of wel hoog en trotsch varend, (in den ouden zin van gaand of zich bewegend) is, schoon *hof* (Fr. *cour*) met *hoog* zamenhangt, en eigenlijk eene hooge plaats beteekent; — bij JONCHERE en KINT *josne*, *jouene*, *jouvencel*, *varlet*, *damoisel*, *damoiseau*, de twee laatsten diminutieven van *Dam*, *Dame*, dat, van het Lat. *dominus*, *domina* afkomstig, in 't oud-Fransch zoo wel Heer als Dame beteekent, wordende toch God zelf dikwerf *Dame Deu* of *Diex*, geheeten (*), en hebbende men dit *Dame* ook nog in den Fran-

(*) B. v. in een dichtstuk, *Roman de Charité* getiteld:

Chis sert à Deu, chis sert au monde,
Et chil s'ordoie, et chil s'esmonde;
Chis aime pais, chil aime noise;
Chis est cois et plain de vergonde,
Chil tempeste come mer parfonde,
Qui nus fors DAME DIEX *n'acoise.*

hetwelk ik stijf letterlijk in proza aldus in nieuw-Fransch overbreng: *Celui-ci sert Dieu, celui-là le monde. Et celui-ci se couvre*

schen titel *Vidame* (Vice-dominus); — bij JOESTEN *joste*, *jouste* enz.; bij CLERGIE *clergie*, *clergise*, in den zin wel van wetenschap, theologische wetenschap, in welke laatste beteekenis het woord juist bij MAERL. in de plaats hier boven, bl. 57, voorkomt; — bij CONFORTÉREN *conforter*, *confort* enz.; bij TE GEMAKE *à son aaise* en voorts *aisié*, *aisier*, *mesaaise* (thans *malaise*) enz.; — bij CARITATE *cariteiz*, *carité;* bij COVENT *covent* (thans *couvent*); bij LASERIE (melaatschheid), LASERSCEPE, LASERSE LIEDE *ladrerie*, *ladre etc.*, uit *Lazare* verbasterd; — bij MESSCIEDEN, *mesadvenir* (Lat. *male advenire*), *mesarriver*, *meschaoir* en soortgelijke met *mes-* in 't oud-Fr. zamengestelde woorden, die dat *mes-* uit ons *mis-* oorspronkelijk ontleend hebben; — bij OCCUSOEN *occoison*, *ochison*, *achoison* en hoe het tegenwoordige Fransche *occasion* oudtijds al meer geschreven werd; — bij GRONGIEREN (grommen, tieren, bl. 350) *grongnier*, *groigner*, *groignier* enz.; bij PUTIER, PUTERTIERE *putenier*, *puterie* en veel dergelijke woorden, die van *put*, *putage* (vuil, vuile ontucht) enz. afkomstig zijn; — bij REIMEREN *reimbrer* (losgeld eischen of betalen); bij PUSOEN *poison*, *poëson* (drankje, Lat. *potio*), thans in 't Fr. voor vergift gebruikt, als φαρμακον en vergift en medicijn in 't Grieksch beteekent, en *poison* met *boisson* zamenhangt; — bij SAMIJT (fluweel of soortgelijke stof) *sami*, *samit;* bij FISISIEN (zie bl. 356) *physicien*, d. i. geneesheer, die in 't oud-Fr. ook wel *mire* heet; bij EL, ELSE *el* (anders); bij ONTWINKEN (ontduiken) *descliner* . . . . Doch genoeg; men ziet hoe veel punten van vergelijking het oud-Fransch met ons oud-Hollandsch, hetzij in de etymologie, hetzij in de wijze van gebruik van vele woorden aanbiedt, en men mag hiervan nog wel meer partij trekken. Had men b. v. maar even eenige oud-Fransche schriften opgeslagen, zoo had men naar het *laidingriden* in het *Lev. v. Jez.* (zie bl. 354 hier boven) niet behoeven te zoeken (*).

---

d'ordure, *et celui-là s'émonde. Celui-ci aime la paix*, *celui-là cherche noise à tous. Celui-ci est tranquille et plein de pudeur*, (*vergogne*) *celui-là tempête comme la profonde mer*, *que nul*, *hormis le Seigneur Dieu*, *ne peut calmer.* — Uit het Lat. *dominus*, *domina* zijn in het oud-Fransch, Spaansch, Italiaansch enz. al zulke woorden, als *Domne*, *Dom*, *Don*, *Donna*, *Dame*, benevens de verkleiningen *Damoiseau*, *Damoisel*, *Damoiselle* enz. enz. gesproten.

(*) *Laidanger*, *laidangier*, *ledanger* enz. enz. (beleedigen of mishandelen, hetzij door daden, hetzij door woorden) komt ieder oogenblik in de oud-Fr. *fabliaux* voor. In het kluchtig verhaal b. v. bij BARBAZAN van den Heiligen *Petrus* en den Goochelaar of Minstreel (*Jongleur*, oud-Fr. *Jongleor*), zegt de laatste tot den Sint, die met hem om zielen dobbelen wil:

Sire, *fet-il*, *je n'oseroie*,
Car se une seule en perdoie,

En zoo wordt ook de beteekenis, die wij aan vele onzer oude praepositiën enz. geven, uit het oud- en nieuw-Fr. opgehelderd. Ons *onder* b. v., in *ondercussen*, *onderspreken* enz. voor elkander kussen (verg. bl. 323), treffen wij ook in *s'entrebaiser*, *s'entrecombattre* en eene menigte zulke zamenstellingen aan. Over *op* voor *dan* zie ons Glossarium. Zoo ook over *avant* voor *boven*, als ons *voor* voor *boven*. Bij *maar* verg. men *mais*, *ne mais*. In 't oud-Fransch vindt men ook een aantal soortgelijke Aansluitingen van woorden, als wij, bl. 367 en volg., hebben opgenoemd, b. v. *mame*, *saultrement*, *sanuit*, *ges*, *iail* enz. voor *mon ame*, *si aultrement*, *si avant la nuit*, *je les*, *i-a-il*, d. i. *y a-t-il?* De monorimes, waarvan wij bl. 366 spraken, zijn allergemeenzaamst in de oud-Fr. poëzij. Ook twaalfregelige coupl., over een paar rijmen loopende. Geen mangel aan stopwoorden, als *sans gas* (zonder spotternij), *c'est vertes* ('t is waar) enz., waarmêe men de onze bl. 358 vergelijken kan. Kortom, er is veel, dat ten bewijze strekt, welk een' invloed het oud-Fransch op onze taal moest oefenen en hetwelk het bl. 18 en 346 aangestipte bevestigt. En zoo zijn ook vele der bl. 355, 356 enz. opgenoemde Engelsche woorden te beschouwen, als uit het Fransch in Engeland door WILLEM *van Normandijen* (anno 1066) overgebragt en als Anglo-Noormansch. Verg. het Glossarium op *trufe*. Telkens voorts komen bij Ontkenningen zulke Versterkingswoorden voor, als waarvan bl. 326 en volg. gesproken is. De oud-Franschen hebben toch hun *mie*, b. v. *ge* of *si n'en sès mie* (ik weet er geen *kruimel* van), niet minder vaak in den mond, dan onze Ouden hun *twint* of *twinc* (*). Zie bl. 331. — *Het oud-Fr. en het oud-Nederl. in hunnen wederkeerigen invloed*, ware dus het fraaije onderwerp eener Verhandeling. Ik heb er hier half en half eene schets van gegeven.

Mon mestre me LEDENGEROIT,
Trestout vif me mengeroit.

dat ik in nieuw-Fransch zou vertalen: *Seigneur! fit-il, je n'oserais* (*le faire*), *car si je perdais une seule* (*de ces ames*), *mon maître* (*le Diable*) *me maltraiterait et me mangerait tout vif.*

(*) Zoo lezen wij in het *fabliau de Gombert et des Deux Clers* (Studenten) bij BARBAZAN:

Quant la gent se fust endormie,
Li Clers ne s'entroublia MIE:
Au lit la pucele s'en vint;
Oiez, coment il le avint etc.

Men zou in nieuw-Fransch proza kunnen zeggen: *Quand la famille se fut endormie, l'étudiant ne tarda guères. Il vint au lit de la jeune fille. Aprenez, ce qui lui arriva.* — *Podersam*, in *'t Lev. v. Jez.*, bl. 2, is 't oud-Fr. *poderous*, (zwaar, magtig).

OPGAVE VAN EENIGE VERBETERINGEN EN TOEVOEGSELS.

Bladz. 16. — Tot gedeeltelijke wijziging van het aangestipte over de Dramatische Poëzij vergelijke men bl. 227 en volg. Bij het op bl. 17 aangemerkte voege men nog, dat de buitensporige dartelheid der oud-Fransche *fabliaux* en andere soortgelijke verhalen over het algemeen in onze Letterkunde der dertiende en veertiende eeuw niet te huis is. — Dat het diehtstuk *Hero aan Leander* (waarvan bl. 18 gesproken wordt) niet eene Romance, maar een Heldinnenbrief is te noemen, heb ik reeds op bl. 251 verbeterd. Bl. 21, voor de woorden: »Spaansche en andere bronnen" enz., leze men liever: »oud-Brittannische of Armorische en andere Keltische bronnen enz." — Door de Hoogd. Riddergedichten uit de twaalfde en dertiende eeuw (beter ware, geloof ik, dertiende en veertiende) versta ik natuurlijk geene gedichten, als b. v. het *Nibelungenlied*, hetwelk zeker niet van Romanischen oorsprong is, al mogen er, volgens den Heer SNELLAERT en anderen, eenige gronden voor deszelfs Nederduitsche afstamming aangevoerd kunnen worden.

Bladz. 33. — Bij het gezegde over den *Rijmbijbel* van MAERLANT houde men in het oog, dat onder de Historische boeken van het Oude Testament bij COMESTOR, (die door MAERLANT gevolgd is) ook de Apocryphe voorkomen. COMESTOR heeft niet de Geschiedenis van 't Nieuwe Testament. Zie LE LONG, *Boekz. der Nederd. Bijbels*, bl. 134.

Bladz. 49. — De geopperde vraag over *so* in *wie so wil* wordt later door mij beantwoord in de *Taalkundige Aanstippingen*, bl. 202. Zie ook het Glossarium op *so wie*.

Bl. 59. — In de aanhalingen uit de *Hemelyckhede der Hemelycheit* heb ik een paar malen bij het koppelwoordje *en*: „lees *ende*" gevoegd, wijl dit *en* vermoedelijk eene schrijffeil in het manuscript is. Of zou *en* voor *ende* destijds reeds soms in gebruik geweest zijn? GRIMM zegt, meen ik, ergens, dat het belangrijk kon zijn na te gaan, wanneer zich ons tegenwoordig *en*, in stêe van het oude *ende*, het eerst begint te vertoonen. — In 't voorbijgaan zij hier aangestipt, dat de oud-Fransche vertaler der *Hemelycheit* (van wien de Hoogl. CLARISSE, bl. XI zijner doorwrochte

Inleiding, spreekt) niet PIERRE DU VERNON, maar PIERRE D'ABERNON heette. LA RUE bewijst zulks in zijne *Essais Historiques sur les Bardes, les Jongleurs et les Trouvères Normands et Anglo-Normands*, II, p. 357.

Bladz. 85. — Bij het in de Noot gezegde over *begoren* (d. i. bezoedelen) voege men, dat *goor* bij KILIAAN slijk beteekent, gelijk het in dien zin ook in het *Lev. v. Jez.*, bl. 164, voorkomt, waar wij van de genezing des blinden lezen: *Alse hi dit ghesproken hadde, so spau* (d. i. spoog) *hi op derde, ende makde* GOER (d. i. slijk) *van sire* (d. i. zijn) *speeklen ende van der erden, ende dat* GOER *streec hi op desgheens oghen enz.*

Bladz. 86 wordt in de noot van een' druk van 1400 gesproken. Men leze 1480.

Bladz. 93 staat *bedragbet*, lees *bedraghet*.

Bladz. 93 staat *te lane*, lees *te lanc*.

Bladz. 114 staat: *allehant*, lees: *altehant*.

Bladz. 118 staat: REINOUT, *Hertog van Gelderland*. Het moet zijn: *Graaf van Gelderland*. Eerst in 1339 werd Gelderland tot een Hertogdom verheven. Studenten kunnen mijn *Overzigt van de Gesch. der Nederl.* nazien, I. bl. 209.

Bladz. 120 staat: *ben beiden*, lees: *hen beiden*.

Bladz. 124 staat: *wonden*, lees: *wouden*.

Bladz. 124 staat: *deer*, lees: *der*.

Bladz. 138 staat: *Ende van der Neten toter Scelt.*
(*Doen en was nemmeer in sijn ghewelt* enz.
Plaats achter *Scelt* geen punt, en breng het parenthese-haakje reeds vóór de woorden: „*ende van der Neten enz.*" zoodat men leze:
(*Ende van der Neten toter Scelt*
Doen en was enz.

Bladz. 141. — Bij het gezegde over de *Denkmäler alt-Niederl. Liter.* van KAUSLER zij opgemerkt, dat ik uit het tweede deel van dit werk niets aangehaald heb, wijl het nog niet in het licht was.

Bladz. 156 staat: „*ic en* ONTFING *ghene sake*," lees: „*ic en* ONTSIE enz." *Beduut*, vier regels vroeger, moet zijn *deduut*. Verg. 't Gloss.

Bladz. 157 staat: *borne*, lees: *bornen*.

Bladz. 159 staat dat de oud-Fransche Dichter GUILLAUME DE NORMANDIE op het einde der dertiende en in het begin der veertiende eeuw bloeide. Lees: „der twaalfde en in 't begin der dertiende," gelijk door den Hoogl. VISSCHER in zijne Inl. voor *Ferguut* ook zeer duidelijk gezegd is, en vergelijk over dien GUILLAUME den aangeh. LA RUE, dien men ook over de Schrijfster MARIE DE FRANCE (bl. 152), over BENOÎT DE ST. MORE (bl. 188) en anderen raadplege.

Bladz. 165 staat: *Vol scaerden enz.*, lees: *vol van scaerden*.

Bladz. 169. — Mijne conjectuur *zwerke* voor *werke* schrappe men door. Het daarop volgende *men* moet *man* zijn.

Bladz. 171 staat: *van hovesce*, lees: *van hovesc*.

Bladz. 182 staat: *Bedi het scordem altemale;*
Halsberch ende porpoint van sindale.
laat het semi-colon achter *altemale* weg.

Bladz. 219. — Op de *Sproke* of legende *Beatrijs* schijnen later nog een paar Nalezingen van den Heer JONCKBLOET gekomen te zijn. Schoon besteld, zijn ze mij niet geworden.

Bladz. 237. — Bij het aangestipte over het merkwaardige en voor onze oude taal hoogst belangrijke, ja, bl. 237 door mij te flaauw geroemde *Leven van Jezus*, heb ik nog vergeten te melden, dat een ander manuscript van dit werk door den Heer Archivarius KAUSLER (over wien bl. 141) in de Comburgsche boekerij ontdekt is, van welk handschrift mijn geachte Ambtgenoot MEIJER in zijne *Nalezingen op het Lev. v. Jez.* eenig verslag heeft gegeven.

Bladz. 252. — Men zou breed kunnen aantoonen, hoezeer onze oude taal en spelling op welluidendheid gegrond zijn.

Bladz. 253. — In mijn gezegde, dat de *i* als verlengingsvokaal niet bloot in Geldersche en Kleefsche, maar ook genoeg in bepaaldelijk oud-Hollandsche schriften voorkomt, ben ik zeer bevestigd door *de Handvesten van Dordrecht* (door Mr. P. H. V. D. WALL uitgegeven), die in de vijftiende eeuw, ja reeds vroeger, telkens die spelling vertoonen.

Bladz. 254. — Als ik zeg, dat *oe* veel voor *oo* staat, versta ik daardoor de lange *o*, 't zij ze al of niet op eene conso-

nant stuite. — *Ui* komt enkel ook bij STOKE voor; zie II, 427, en ik vind het ook reeds vroeg in Holl. en Gelders. Charters.

Bladz. 255 staat: »gelijk wij ten aanzien der *d* en *z* ook thans nog dien regel volgen." — *d* is hier eene drukfout voor *v*, die op het einde der woorden altijd in *f* overgaat. — Bij mijn daarop eenige regels verder voorkomend zeggen over zoogenaamde Assimilatiën: »Deze wijze van spelling is op de uitspraak gebouwd" enz., vergel. men, wat dat assimiléren van klanken ook nog in onze tegenwoordige uitspraak betreft, het welgeschreven stukje van den Heer J. F. BOSDIJK, *Korte uitspraakleer der Nederd. taal*, bl. 40.

Bladz. 264 staat verkeerd *hoechheit*, *genadichheit* voor *hoecheit* enz. zonder dubbele *h*. *Dogentachtigheden*, bl. 266, moet *doechdachticheden* zijn. Men vitte in een boek van zoo veel letters niet op zulke verschrijvingen of drukfeilen, en leze mijne Voorrede.

Bladz. 265 staat: »*loos* wordt veel *loes* gespeld," lees: »wordt wel *loes* gespeld." Zoo ook „-*baar* is *baer* of *bare*." — *Graescap* moet zijn *Graefscap*.

Bladz. 279 staat, dat de mannel. Genitivus singul. der Adjectiva niet alleen op *n*, maar ook op *s* uitgaat, b. v. *des goedS mans*. Dit is te zwak uitgedrukt, gelijk dit ook geldt van het op bl. 280 gezegde, dat die Genitivus meest bij inversiën voorkomt. Hij gaat — ik herhaal dit — niet soms, maar zeer dikwerf, en zoo wel bij als buiten inversiën, op *s* uit, ja, de zwakke terminatie op *n* is veel zeldzamer, dan de sterkere op *s*. Men zal de laatste schier altijd b. v. in de zeer oude taal van het *Leven van Jezus* aantreffen. Verg. bl. 376. — Voor het overige is in het onderscheid tusschen de sterke en zwakke Declinatie veel weifelends bij onze Ouden. Vooral geldt dit van de Substantiva, gelijk ik bl. 274 gezegd heb. Vreemd daarbij is het, dat de Substantiva feminina, in den tweeden en derden naamval des enkelvouds, van den zwakken *n*-vorm (b. v. *eener vrouwen*) tot den sterkeren thans zijn teruggekeerd. Ook in 't Hoogd., waarin evenwel die *n*-vorm enkel nog voorkomt, b. v. *auf ErdeN*, *aus GnadeN*, *seiner FrauEN Vater* etc. Wij zeggen nog wel *van harteN*, *van ganscher harteN*, waarbij men over *hart* bl. 277 vergelijke.

Bladz. 286 staat, dat de pluralis van het persoonlijke voornaamwoord *du*, behalve *ghi*, ook wel *i* is, en dat dit de oud-Friesche Nominativus plural. is. Of in den grond echter dit *i* niet uit *ghi* verkort zij, laat ik aan de HALBERTSMA's, de HETTEMA's en andere Friesche taalgeleerden ter beslissing over.

Bladz. 288. — Van den door mij half in twijfel getrokken Genit. pluralis *harer* (in 't Lat. *illorum*, *illarum*) heb ik later toch nog al voorbeelden ontmoet, b. v. in *'t Lev. v. Jez.*, bl. 114: *welke* HARRE (metathesis voor *harer*) wie hunner? Ook bl. 100: HARRE *nienegeen*, geen hunner, en bl. 119: *in* HARRE *drire mont* (*in ore illorum trium*), gelijk ook *in* HARRE *tweere* (*duorum*). En zoo ook hier boven, bl. 143, uit de *Vlaemsche Rijmkronijk:* HAERRE *lieder* (d. i. harer lieden), op welke bladz. ook tweemaal het woord *lieden* bij het Pronomen voorkomt, van welk vroeg gebruik van *lieden* ik, bl. 289, meende, dat maar alleen in *Floris en Blancefl.* een voorbeeld te vinden was. — Voor het overige staat in plaats van den meervoudigen genitivus *harer* in het *Lev. v. Jez.* ook wel *hors* en *hars*, b. v. bl. 155: *welo* HORS? (*quis* of eigenl. *cujus eorum?*) en bl. 14: *Jhesum ontfarmde* HARS (*miseruit Jesum eorum*).

Bladz. 289. — Het gezegde over het Pronomen *die*, *die*, *dat* is misschien niet overal even duidelijk. Als Pronomen heeft *die* in den Genit. en *des*, en *dies*, niet echter *diens*, gelijk tegenwoordig. Als Artikel is, geloof ik, de Genit. doorgaans alleen *des*, schoon *'t Lev. v. Jez.* ook wel *dis* (d. i. dies) heeft. Ik herhaal echter, dat het dikwerf moeijelijk is te bepalen, of *die*, *die*, *dat* bij onze Ouden als Artikel, dan als Pronomen genomen wordt. Vergel. bl. 283 Het gezegde voorts van het zamentrekken van *miner*, *siner*, *diner* tot *miere* (of wel *mire*), *siere*, *diere* geldt vooral van de twee eerste; want *diere* staat meer voor dezer, dier.

Bladz. 290 staat: *de kundigen* V. D. BERGH, lees: *de kundige.* Over het daar aangehaalde *weder-of*, of *weder-so* zie men ook nog CLARISSE op *Heimel. d. Heimel.*, bl. 238.

Bladz. 300. — Bij de Conjugatie van *zijn* merke men nog op, dat voor den Subjunctivus *hi si*, *laet ons sijn* enz. ook wel *hi wese*, *wesen wi* (in 't Latijn *sit*, *simus*) gevonden wordt. Voorbeelden bij HUIDEC. op ST. II. 285.

Bladz. 301. — In de noot staat: »Van *sullen* maakt men veel *du sult*, *du sout* en *du wilt*," lees: »*van sullen* EN VAN WILLEN enz." — *Du sout* wordt (wat nu zijne beteekenis betreft) in het *Lev. v. Jez.* op zijn Hoogduitsch-Hollandsch doorgaans voor *du sult* (d. i. gij *zult*, niet gij *zoudt*) genomen, b. v. bl. 25 zegt CHRISTUS tot *Satan: hets yhescreven: du en* SOUT *dinen Here ende dinen Got* (*sic*) *nit bekoren*, d. i. gij ZULT den Heere, uwen God niet in verzoeking brengen (even als men in 't Hoogd. zeggen zou: *du* SOLLST *deinen Herrn und Gott nicht versuchen*). En bl. 137: *Mar alse du ghefs ene etentyt* (d. i. een' maaltijd), *so doch* (d. i. zoo doe) *comen*, *die arm syn*, *die cranc syn*, *die manc syn*, *ende*

die blint syn, ende dan SOUTTU *salegh sijn,* (Hoogd. *und dann* SOLLST *oder wirst du selig seyn*). De Pluralis in *'t Lev. v. Jez.* is echter *ghi selt* of *seelt.* Bij andere Schrijvers wordt voor *du sout,* (in den gewonen zin, meen ik nu, van ons *gij zoudt*) ook veel regelmatig *du souts* of *souds* geschreven. Vergelijk voorb. bij den Heer VERMEULEN, *Van den Lev. ons Heren,* bl. 245, en zie over andere vormen van *sullen* denzelven bl. 243. — *Solde* is zeldzaam. — *Werden* (thans *worden*) luidt in imperf. *wart*, *waert* of *wort*, later *wiert*, *gheworden.*

Bladz. 302. — Bij het door mij aangestipte over de Imperatieven *gaenc*, *sich* enz. vergelijke men een stukje van den Heer DE JAGER: *Over de oude vorming van de gebiedende wijs bij sommige onzer werkwoorden,* in zijne onlangs uitgekomene *Verscheidenheden uit het gebied der Nederduitsche Taalkunde,* bl. 195. Het spellen toch met eene enkele, in plaats van met eene dubbelde vokaal, (waarvan ik bl. 253 spreek) heeft veel ook in Imperatieven plaats. Ik voeg echter bij 's Heeren DE J. opmerkingen, dat de verkorting der vokaal in Imperatieven, b. v. *wet*, *et*, *gef*, *drach* enz. (voor *weet*, *eet*, *geef*, *draag*) doorgaans slechts plaats heeft in verba, waarin de wortelklinker blootelijk lang of zachtlang is, en dat men niet of zelden dus b. v. *del*, *vres*, *wen* enz. voor *deel*, *vrees*, *ween* aan zal treffen. Van verba, die tot wortelklinker de lange *o* (onverschillig zacht- of scherplang) hebben, schijnt het ook weinig te gelden. Ook van de verkorting der *u* in Imperatieven vind ik bij den Heer DE J. geene voorbeelden. Het schijnt zich tot *e* en *a*, en enkel tot *i* en *oe* bepalen, en in de primitieve kortheid dier vokalen zijn' oorsprong te hebben. En nog blijft het de vraag, of men die met verkorten klank geschrevene Imperatieven ook zoo hebbe uitgesproken. Dikwerf toch komt ook buiten den Imperatief een enkele *e*, *a*, *o*, *u* enz. voor, die (ten minste naar thans te rekenen) als lang, of als *aa*, *ee*, *oo*, *uu* moet worden uitgesproken. Zie bl. 253. *'t Lev. v. Jez.* is er vol van.

Bladz. 303. — Dat ook bij HOOFT nog dikwerf onpersoonlijke voor persoonlijke verba voorkomen, zie men in HECKER's belangrijke Uitgaaf der *Nederl. Hist.* I. bl. 431. Onder anderen *mij twijfelt* voor *ik twijfel,* waarvan ook JONCKBLOET voorbeelden heeft *Diets. Doct.*, bl. 368.

Bladz. 307. — Ten aanzien der Imperfecta van onze gelijkvloeijende verba verdienen nog opmerking de vormen des derden enkelv. persoons: *make*, *leve*, *love*, *voere*, *tone*, *danke* enz., die men wel in stêe van *maecte* of *makede*, *leefde*, *loofde*, *voerde*, *toonde*, *dancte* enz. aantreft, en waarvan de groote HUIDEC. op ST. I. bl. 115, en voorts II. bl. 110, voorbeelden bijbrengt. Dit tot uitbreiding van 't gezegde onderaan bl. 375.

Bladz. 307. — Het persoonlijke pronomen wordt bij het verbum niet zelden weggelaten, vooral na een voorafgaand *ende*, b. v. hier boven, bl. 49, in de verzen van het slot des *Rijmbijbels:* „*Ende wilde wel, dat elcman kinde,*" voor „*ende* IC *wilde wel*" enz. En zoo bl. 46: *De vierde* (Euangelist) *dat was Lucas, ende hevet eens ossen ghedane* (d. i. gedaante, figuur), voor *ende* HI *hevet* enz. Men zou *ende* in zulke plaatsen soms door *hij*, of door *welke* kunnen vertalen, gelijk CLIGNETT doet in de Voorrede van den *Teuthon.*, bl. 76, en de daar aangeh. ALEWIJN. Vergel. hier boven bl. 331. *Notabene:* De weglating der Pronomina voor het verbum is ook allergemeenzaamst in het oud-Fransch.

Bl. 310 staat: »'*t Lev. v. Jez.* heeft *iewent* voor *niewent*, ook *irghen* en *nirghen*," lees: »heeft voor *iewent* en *niewent* ook *irghen enz.*" Van *iegerinc* voorts voor *ergens* (verg. 't Gloss. op *yegheren*) heeft men voorb. in de *Diets. Doct.* en in MAERLANT'S *drie Gaerden* (over welk geschrift bl. 86).

Bladz. 313 staat: „over *niet niet*S voor geenszins, gelijk over *iet iet*S voor eenigzins enz.," lees: „over *niet*S *niet* — *iet*S *iet* enz. —" (gelijk dit bl. 296 te regt zoo staat).

Bladz. 315. — Bij de Conjunctiën (of wil men Adverbiën?) zij hier ook nog melding gemaakt van het merkwaardige *bore* of eigenl. *ne bore*, in den zin van *niet veel*, dat bij STOKE en anderen voorkomt, b. v. *bore groot, bore out, bore wat*, d. i. niet of niet zeer groot, niet oud, niet wat of niets, en waarover HUIDEC. op STOKE. Zie voorts ook den Heer DE JAGER in zijne zoo even aangehaalde *Verscheidenheden* enz., bl. 227. — Meer andere oude, of in oudere beteekenissen genomene Conjunctiën of Adverbiën zou ik kunnen aanvoeren. Ik kan echter niet genoeg aan alle deskundigen inprenten — instampen had ik bijna gezegd — dat ik in mijne *Taalk. Aanstipp.* slechts staaltjes, en, om het zoo te noemen, maar het geraamte tot eene Grammatica onzer oude taal geve, hetwelk anderen later geheel met vleesch en huid overtrekken mogen. Verg. bl. 251, 325, 376 en elders.

Bladz. 320 staat: „*aen* beteekent ook wel *tegen.*" Voeg er bij: „in een' anderen zin." — Lees voorts op bl. 321 in plaats van: „Voor *om* staat *aen*, aldus: „Voor *aen* of *tot* staat *om* enz." — Op bl. 322, heel boven aan, achter de woorden: „ridderroman *Lenval*," gelieve men in te lasschen: „In stêe van dit *over* vindt men ook wel *voor*, want de kater enz."

Bladz. 323. — Van het half Hollandsche, half Fransche *sonder* SI, in de beteekenis van *zonder maar*, d. i. zonder beden-

king of voorzeker, kan men ook nog een paar voorbeelden bijgebragt vinden door den Heer JONCKBLOET, *Diets. Doct.*, bl. 364.

Bladz. 325. — *Ik* heb waarlijk verstandig gedaan van niet apodictisch te verklaren, dat de praepositie *tusschen* bij onze Ouden weinig of geheel niet gebruikelijk was. Men kan toch *tusschen* in dit boek zelf, hier boven bl. 42 en 44, in de uit MAERLANT aangehaalde plaatsen aantreffen, namelijk *tuschen twe colummen*, en *tusgen die .ij.* (d. i. twee molensteenen). Ook komt het telkens elders voor. Hoe kon ik zoo dom zijn er aan te twijfelen?

Bladz. 327. — Het voorwaardelijk ontkennende *het en had, hi en had* enz. (voor ons tegenwoordig *ten zij het had, ten zij hij had* enz.) vindt men ook nog wel in de *Nederl. Hist.* van onzen grooten HOOFT. Zie voorbeelden bij HECKER I. 518. — Van mijn zeggen voorts op bl. 328, dat de dubbele negatiën bij onze oude Schrijvers nog meer ontkennen, en niet, gelijk in 't Latijn, bevestigen, kunnen ook de woorden uit V. VELTHEM, hier boven bl. 133, ten bewijze strekken: *noch spise, no gherechte, no niet* (d. i. noch *niets*, voor noch *iets*). In het oud-Fransch zijn die affirmatieve dubbele negatiën ook zeer in zwang, b. v. in eene oud-Fransche bijbelvertaling lees ik: NE *vous* NE *ardetez point ces choses sur le altier Nostre Seignor* (d. i. letterlijk: NOCH gij zult NIET die dingen branden op het altaar van onzen Heere). — Voorts had door mij nog wat duidelijker kunnen gezegd worden, dat het negatieve *en* na negatiën dikwerf door *of* kan vertaald worden, b. v. in de woorden uit MAERLANT, aangehaald bl. 377: *Ens menscelic werc enz.* — EN *heeft wel verbeterens noet* (d. i. er is geen menschelijk werk, OF het heeft verbetering noodig, of wel, *dat niet* verbetering noodig heeft.

Bladz. 331. — Over den oorsprong van het ontkenningsversterkingwoordje *twint* zie men nu nog weer een uitvoerig stukje in de onlangs uitgekomene *Verscheidenheden enz.* van den Heer DE JAGER, bl. 249, die, naar een' wenk van GRIMM, (III, 738) den spijker, geloof ik, op den kop heeft geslagen.

Bladz. 333 staat: „*blouwen* (d. i. slaan, Eng. *to blow*)," lees: „vergelijk het Engelsch *a blow* (een klap) dat van *to blow* (blazen) kan komen, even als in het Fransch *un soufflet* van *souffler*, en in 't Groningsch een *aanwaaisel* (oorvijg) van *aanwaaijen*." — Ons *blouwen* (Hoogd. *bläuen*) schijnt van 't Gothisch *bliggvan* (slaan) afkomstig. Het van *blaauw* af te leiden en door *blaauw* slaan uit te leggen is meer geestig dan waar.

Bladz. 334. — Bij eenige op die bl. vermelde bastaard-

vloeken (waarvan ook het oud-Fransch vol is) brenge men het *wetecree* uit *Ferguut*, en vergelijke over hetzelve, gelijk nader ook over *bylo!* mijn *Klein Glossarium* op dit Handboek, bl. 403 en 381. Ik voeg er nog bij, dat de uitroep *key!* waarvan ik bl. 336 spreek, ook wel eene verbastering van *Christus* zijn kan, gelijk als het die is in *wetekey!*

Bladz. 349. — Van Latijnsche en middeleeuwsch-Latijnsche bastaardwoorden bij onze oude Schrijvers heb ik niet afzonderlijk gesproken, wijl ze meest reeds in de oud-Fransche begrepen zijn. Bij *fellen man*, bl. 112, (d. i. kwaadaardig, grimmig, in 't Lat. *ferox*, *atrox*) vergelijke men het oud-Fr. *fel*, waarvan wij dit ons woord *fel* hebben en dat juist die beteekenissen heeft.

Bladz. 354. — Bij het ter loops gezegde over het oude *anden* voege men het Substantief *ande*, dat in den zin van een' vurigen ijver in het *Lev. v. Jez.*, bl. 354, voorkomt: *Doe ghedachte sinen yongeren dis wards, dat ghescreven is: Dijns huss* (d. i. *huses*) ANDE *heft mi gheten;* (d. i. Toen herinnerden zich zijne discipelen het woord, dat geschreven staat: *de ijver* uwes huizes of voor uw huis heeft mij verslonden, verteerd, of letterlijk: *opgegeten*, gelijk dit laatste in den oorspronkelijken Griekschen tekst, Joh. II, vs. 17, gevonden wordt: Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με. Dat, voor het overige, het door mij bl. 354 aangehaalde Deensche *aand* (adem, ziel, geest) met het Latijnsche *anima*, Fransch *ame* enz. enz. zamenhangt, en in den Griekschen of liever algemeenen grondklank ἄω (waarvan ons *adem*, *asem* enz.), gelijk *spiritus* (Fr. *esprit*) in het Lat. *spiro*, zijn stoffelijk fundament heeft, zal wel geene herinnering behoeven. Al die woorden voor de onstoffelijke begrippen van ziel, geest, b. v. ψυχή, πνεῦμα, *anima*, *animus*, *spiritus*, ons *ziel*, *geest* enz., zijn oorspronkelijk ontleend van de stoffelijke werkingen van ademen, blazen, zuchten, bewegen enz., zoo als die in de verba ἄειν, πνεῖν, ψυχεῖν, ψυχοῦν, *spirare*, in ons oude *tiën*, *ik toog*, (Hoogd. *ziehen*), d. i. ophalen, optrekken (des adems), waarvan *togt*, *hartstogt*, in ons *gisten*, (in den zin van vluchtig opbruisen, zich verheffen), voorkomen. Geene taal ter wereld toch kan anders dan door zinnelijke beelden het bovenzinnelijke en onstoffelijke uitdrukken. Van daar dan ook, dat vele van die woorden nog *en* stoffelijke *en* onstoffelijke voorwerpen of werkingen *blijven* aanduiden. Wij spreken b. v. van den *geest* des menschen, maar ook van den *geest*, d. i. de vlugtig opbruisende, zich naar boven werkende, omhoog gistende kracht van brandewijn enz.; en ook het aan den kant van het water zich verheffende, als uit het water zich opgewerkt hebbende, als *opgegiste*, *opgeblazene*, (τὸ πνευματούμενον) hoogere land wordt *geest* genoemd. En zoo is *anima* en *spiritus* in het

Latijn zoo wel nog *adem* (*halitus*), als *ziel*, even als dit met πνεῦμα ook het geval is, en het Grieksche ζῆν en ζεῖν, leven, maar tevens gisten, opbruisen (*bullire*) beteekent, terwijl ἐκψυχεῖν, ἀποψυχεῖν, (d. i. uitblazen, wegblazen, kil en koud maken) ook voor sterven genomen wordt. Op gelijke wijze spreken wij zoo wel van *de togt*, d. i. de trekking, de drift (d. i. drijving) des harten, als van *de togt* der lucht; (Hoogd. *die Zugluft*, of, zoo als een kluchtig Franschman denzelven bepaalde: *un certain petit vent dont on a terriblement peur en Hollande et qu'on y appelle* TOGT).

Bladz. 375. — Bij hetgeen hier over het verdwijnen (in onze latere taal) der zoogenaamde *Aansluitingen* enz. gezegd is, houde men echter in het oog, dat onze tegenwoordige Syncopes en Apocopes, als b. v. *blâan*, *dâan*, *Gôon*, *wêer* (voor weder), *liên* (lieden), *broêr* (broeder), *teêr*, *neêr*, *blij* (blijde), *koû* of *kou'* (koude), *moê* en duizend andere, bij onze Ouden zeldzaam of niet voorkomen. *Gescien* toch b. v., dat zij in plaats van *gescieden* gebruiken, (waarvan *gesciente* voor geschiedenis) en welks imperf. *gesciede* luidt, schijnt meer de primitieve vorm, dan eene contractie van ons tegenw. *geschieden*. Even eens is het misschien gelegen met *lien* (*fateri*) en met meer andere dergelijke woorden op *ien* of op *iên*, die wij *naar ons tegenwoordig taalgebruik* voor syncopes of crases zouden houden. Verg. bl. 389. Ten minste GRIMM's aanmerking, I, bl. 296, 297, (Derde Uitgaaf) is alleszins der nadere overweging waardig.

Bladz. 380. — Bij *begheven lude* voor kloosterlingen (d. i. lieden, die de wereld *begeven* of verlaten hebben) zij nog opgemerkt, dat op eene soortgelijke wijze *rendu* en *rendus* in het oud-Fr. wel monnik en non beteekent, (*qui se sont rendus dans un cloître*).

Bladz. 387. — Bij *Hagedochte* heb ik gezegd, dat de Heer DE JAGER, mijns inziens, onjuist met het laatste deel van dit woord, dat is, met *dochte*, het woord *meentucht*, d. i. gemeente, of, gelijk men oudtijds veel bij verkorting zeide, *meente*, d. i. volk, (en over welk *meente*, *sworene meente*, *meenraad* enz. men LEIBNITZ, LAMBECIUS, DE RHOER, IDSINGA, DUMBAR en een aantal andere Schrijvers over oude Stadsregten raadplegen kan) in verband bragt. Te weten, het komt mij met den Heer DE J. niet geheel onwaarschijnlijk voor, dat *dochte* in *hagedochte* oorspronkelijk woning, gebouw of iets dergelijks beteekent. In dien zin misschien vinden wij dit woord b. v. bij MAERLANT, *Sp. Hist.* III. 122: *Ele waser niet an dat dochte, dan wegke* (d. i. Niets was er meer aan of van dat gebouw dan muren) (*). *Hagedochte* (uit het oude *Haag*,

(*) Evenwel — ik moet eerlijk bekennen — *dochte* zou hier ook zeer goed, ja beter, *deugde* (imperf. van *doghen*, *valere*; zie bl.

Hoogd. *Hag*, *Heg* of *Hain*, en uit *dochte*) kan dus primitief boschwoning, boschhol enz. zijn, en niet van *aqueduct* (*aquae ductus*) af te leiden. Zoo kan ook de uitlegging van den Heer DE J. waar zijn, dat *merchtucht* zoo veel is als verlustigingswoning, maar ook *meentucht*, als ware het oorspronkelijk zoo veel als gemeenwoning en voorts volk uit te leggen, gaat volstrekt niet aan. *Tucht* in *meentucht* heeft met *dochte*, (wat dit primitief ook beteekene) niets te maken. *Tucht* is het Hoogd. *zucht* (van *zugen* of *zeugen*, hetwelk een derivaat is van *ziehen*, *ich zog*, ons *tiën* of *tijgen*, waarvan *ik toog*), en beteekent teelt of voortplanting, gelijk men in het Hoogd. van *Pferdezucht*, *Bienenzucht*, *Blumenzucht*, d. i. paardenteelt of paardenfokking, bijenteelt enz. spreekt. 't Oud-Duitsch *zuht* beteekent wel knaap. Zie JUNIUS *ad* WILLERAM., p. 79. Ons telen nu — zamentrekking vermoedelijk van *tegelen*, en dit weer derivaat van *ik teeg* of *toog*, — is *procreare*, *gignere*, *generare*, Gr. *γεννᾶν*, en *meentucht* (dat in het Hoogd. *meinzucht* zou moeten luiden) is de algemeene menschenteelt in een land, en voorts (*causa pro effectu*) het gemeen geteelde of voortgeplante, de volksteelt, het volksgeslacht, de *communis hominum procreatio* of *generatio*, en dien ten gevolge het *hominum commune genus*, de *populi communitas*; of wat men in het Grieksch *κοινογονία*, *κοινογένεσις*, en zoo *κοινόν*, *κοινωνία*, in het Deensch *meenighed*, in het Hoogd. *Gemeinde* zou kunnen heeten, of werkelijk heet. Herinner u, hoe het Latijnsche *genus*, in *genus humanum* b. v. even als het Lat. *gens* (volk, natie), ook van *gigno*, *genui*, *genitum*, d. i. ik teel, komt, en dat ook in het Engelsche *mankind*, d. i. menschdom, dit *kind*, teelt, geslacht, beteekent. Herinner u tevens, dat *meen* of *gemeen* (*munis*, *com-*, dat is *co-* (= aan ons *ge-*) *munis*, van *man* stamt. Mij dunkt, deze afleiding is zoo klaar als de dag, en wij behoeven er voor elk, die begrip van Etymologie in Germaansch, Grieksch en Latijn heeft, geen woord verder over te verliezen. Niet dan met eene allergewrongenste metaphora zou men in al de plaatsen, waarin *meentucht* voorkomt, primitief ooit aan gemeene woning of zoo iets kunnen denken, en *tucht* daartoe van *docht* afleiden. TEN KATE, die *gemeentocht* door *genus* vertaalt, had den Heer DE J. van zelve op het spoor kunnen brengen.

Bij deze gelegenheid heb ik nog een paar aanmerkingen op Etymologien van den Heer DE J. in zijne gemelde *Verscheidenheden*. Het duistere woord *gesces* in zekere plaats uit MAERLANT legt hij, bl. 272, door veilig, zeker uit, als ware hetzelve het oud-Hoogd. adjectief *saeze*, *gesezzen*, dat eigenlijk woonachtig, of letterlijk gezeten beteekent, maar ook wel voor veilig zeker genomen wordt.

---

303) kunnen beteekenen, gelijk de geheele beteekenis van *dochte* voor zetel of woning nog tamelijk problematiek en conjecturaal is. Vergel. GRIMM's *Reinhart Fuchs*, vs. 270.

Hierop merk ik aan, dat dit Hoogd. *saeze*, *gesezzen*, naar ons taaleigen, waarin de Hoogd. *s* (spreek uit *ts*) doorgaans *t* wordt, *geseTen* of *geseT* of *gestT* zoude moeten luiden, en geen *geseS* of *gesceS*. Vergelijk ons *zitten*, *zetten* enz. tegen het Hoogd. *sitzen*, *setzen* *u. s. w.* Ook is, blijkens den zin, *ghesces* bij MAERLANT geen substantief of adjectief, maar, even als het voorafgaande *ghenes* en *gheruste*, de subjunctivus van een verbum. Ik zou dus, bij alle Fransche woorden, die MAERLANT heeft (zie hier boven bl. 349) veeleer hier aan een overgenomen Fransch woord denken, namelijk aan het oud- en nieuw-Fr. *cesse*, dat staking, ophouding, rust beteekent, en waarvan de uitdrukking *sans cesse*, dat is, zonder ophouden, in het Lat. *sine cessatione*, in het Eng. *without ceasing*, elkeen bekend is. Dat dit *cesse* of *ces* bij ons oudtijds toch wel gebruikt werd, blijkt uit de oud-Nederlandsche spraakwijze: *de kerke is in* CES, d. i. letterlijk: de kerk is in staking, waarmede men het middeleeuwsch-Latijnsche *sacristitium* aanduidde, d. i. als in de kerken, uit kracht van een Pauselijk Interdict, alle dienst wegens het eene of andere misdrijf of de eene of andere beroedeling gestaakt werd (*cum a rebus sacris cessaretur*). Vergelijk DU CANGE op *cessus*, ROQUEFORT op het Fransche *cesse*, en meer andere Schrijvers, aangeh. bij VAN DE WALL, *Privil. v. Dordr.*, bl. 779 (*). Zie voorts KILIAAN op *cesse*, die tevens op het woord *sisse* zegt, dat dit vroeger voor *cesse*, en dat het oude *sissen* voor het Lat. *cessare* gebruikt werd. MAERLANT kon dus of uit dat *ces* of van het Fransche verbum *cesser*, met een voorgevoegd *ge-*, (zoo als hij honderd keeren heeft) zeer gemakkelijk een werkwoord *scessen*, *ghescessen* en daarvan den subjunctivus *gesces* maken. Ten minste die afleiding is veel natuurlijker dan van het middel-Hoogd. *saeze*, *gesezzen* enz., want MAERLANT's regels: *therte nemmeer ghenes*, *noch gheruste*, *noch ghesces*, beteekenen dan »nimmer geneze het harte, noch ruste, noch verpooze of sta stil," of wat men in het Latijn zeggen zou: *cor* (*a curis*) *nunquam sanetur*, *neque ab iis quiescat*, *nec cesset*, of *cessetve*. En zoo zou dan zelfs het door den Heer DE JAGER vervolgens uit eene andere plaats van MAERL. aangeh. *gechis* (spreek uit *gesis*), ook niet onaardig door *sacristitium* uitgelegd kunnen worden, en de zin daar zijn: „van dien God *Serapis* hield later de eerdienst op en zijn tempel werd verwoest; (als of ik in het Lat. zeide: *Illius Serapis posteriori tempore factum fuit sacristitium*, *sive a sacris aut sacrorum cessatio*, *ejusque templum diruptum fuit*). Legt men dit *gechis* toch door tempel uit, dan zou MAERLANT slechts herhalen, wat hij vroeger al van den tempel van *Serapis* gezegd had. Dit

(*) De woorden bij V. D. WALL, uit een brief van 1500 ongeveer, luiden: »heeftse gedeclareert in den ban te sijne — en vervordert hem — CES *te stellen* niet alleen in alle kercken enz."

laatste *gechis*, voor het overige, zou in een' modernen stijl ook zeer goed: „voorwerp van uitfluiting of uitsissing" kunnen beteekenen, hetgeen met al wat MAERLANT III, bl. 124, van *Serapis*, dien *ouden sot*, als hij hem noemt, verhaalt, strooken zou, doch dat uitsissing is mij te nieuwerwetsch.

Tot bevestiging van hetgeen de Heer DE J. bl. 222 over onze praepositie *uut* of *ut*, thans *uit*, in den zin van *zeer*, *geheel*, zegt, kan misschien dienen, dat in een' brief van Vrouwe MACHTELT VAN VOORN (uit de veertiende eeuw) aan die van *Dordt*, de woorden „*utlic* vertrouwen," geheel of volkomen vertrouwen beteekenen, en *utlic* daartoe niet, gelijk V. D. WALL wil, als verkorte schrijfwijze van *volcomelike* behoeft te worden aangezien. Zie Mr. P. H. VAN DE WALL, *Handvesten* enz. *der Stad Dordrecht*, bl. 196 (*). In stêe

(*) In deze *Handvesten*, waarvan ik allen, die in de dertiende en veertiende eeuw enz. vallen, doorloopen heb, heb ik alles, wat ik bl. 272, 280, 339, 341, 342, 345, 347, 376 enz. over de zwakke declinatie op *n* van vele Substant. en over de doorgaande sterke op *r* en *s* der Adjectieven volkomen bevestigd gevonden. Zoo ook het gezegde bl. 276 en 388 over de declinatie der eigen namen, waarvoor eene Ordonnantie van 1293, in de woorden: „*Pieter*, *Ver* (d. i. Vrouw) *Dijbberg*EN *sone*, *Tielmanne*, *Ver Machtelde*N *sone* enz. enz.," een fraai bewijs oplevert. In het oog loopend is dan in de vijftiende en zestiende eeuw het allengs verdwijnen der oude naamkeurige taalvormen, het in de spelling meer en meer inkruipen der *i* in plaats van *e*, (b. v. *mair*, *voir* voor *maer*, *voor* of *voer* enz. (zie hier boven bl. 253) en het toenemen der bastaarduitdrukkingen. Van het oude gebruik van *harde* voor *zeer* (even als in het Lat. *valde*, in 't Gr. ἰσχυρῶς), waarover hier boven bl. 313, en dat wij nog in ons *hard regenen* enz. over hebben, vond ik een fraai voorbeeld in een' zoenbrief van 1456, door FILIPS *van Bourgondie* aan die van *Dordt* gezonden, en waarin hun opgelegd wordt, dat eene commissie van vijftig personen de verklaring van hun berouw aan den Hertog, „met bloten hooffden ende alle ontgordet ende up huere knyeden," aldus zullen beginnen: HARDE *hoghe!* HARDE *excellent!* HARDE *mogende Vorst! ende onse* HARDE *genadige Here! uwe* HARDE *onderdanige ondersaten* enz. (als of men in het Fr. zeide FORT *haut*, FORT *excellent etc.*). — Ook in het belangrijk *Groningsch Stadsboek* van 1425, door ons Gron. Genootschap *pro excolendo jure patrio*, ten jare 1828, in hare werken uitgegeven, worden de oude regelen van declinatie en conjugatie over het algemeen trouw gevolgd, behalve dat de oblique infinitivus, (waar over hier boven bl. 304) met uitzondering van in *to slan*E (te slaan) en misschien enkele andere woorden, doorgaans geene sluitende *e* aanneemt. Zoo is uit onze oude Handvesten, Lands- en Stadsregten veel voor onze oude

van het door den Heer DE JAGER aangehaalde oud-Nederl. *ut ende uut*, in den zin van „in alle opzigten," vindt men bij den Hoogd. Dichter OPITZ (over wien hier boven bl. 21) wel *aus und aus*, waarvoor men thans in het Hoogd. *durchaus* (letterlijk: door-uit), zou zeggen). Het *ut slaen* en *ut verdriven* echter, dat de Heer DE J., bl. 223, uit MAERLANT aanhaalt, beteekent niet, gelijk hij het verklaart, zeer of geheel verslaan, maar eenvoudig uit het land slaan, in het Latijn *expellere*, *effugare*, welke twee Lat. woorden VINCENTIUS namelijk bezigt, en die tevens met de verhalen der ware of valsche Historieschrijvers, door dezen VINCENTIUS gevolgd, strooken. Immers, zoo als VINCENTIUS zegt, werden de Sassen en Vriezen telkens uit Brittanje verjaagd, voor dat zij er vasten voet in krijgen konden. — Zoo is ook de regel van MAERLANT: *Doe geboot hi die Cycambriene wt*, niet met den Heer DE J. uit te leggen, „Toen gebood hij de Cycambrienen *zeer*," maar toen noodigde, of wel daagde hij hen uit, of sloeg hun voor, (onder belofte, gelijk volgt, van tien jaren vrijdom van schatting), dat zij de Alanen in de moerassen van den *Palus Maeotis* opzoeken en verslaan zouden. Even als dit *utbieden* bij MAERL., wordt nog in het Hoogd. hier en daar *ausbieten* wel in dien zin, of waarvoor men in hetzelve anders *entbieten* (*mandare*) zegt, genomen. Zie CAMPE. Ook heeft werkelijk VINCENTIUS, wiens *Speculum*, gelijk hier boven bl. 54 gezegd is, door MAERLANT op eene vrije wijze en bij uittreksel gevolgd is, in zijn Latijn *proposuit* (*). Wij kunnen, voor

---

taal te leeren, gelijk ook een speciaal werk over onze oude Regtsgebruiken en Regtsoudheden, in den trant bewerkt van datgene van GRIMM's drie reuzenwerken, hetwelk *Deutsche Rechtsälterthümer* heet en over alle Volkeren van Germaansche stam loopt, een hoogstverdienstelijke arbeid zijn zou. Jonger lieden dan ik ben, mogen er hunne krachten aan beproeven en ook daarmede den ouden geleerden roem onzes kleinen Vaderlands helpen staande houden!

(*) Zijne woorden zijn: *Proposuit Valentinianus, quod, si qua gens has paludes intrare et rebelles Alanos posset conterere, decem annis eos a tributis liberos redderet.* Dit aanbod nu namen de Trojanen, dat wil zeggen, hunne gewaande Afstammelingen de Sicambriërs, aan. NB. Deze Sicambren, zegt VINCENTIUS, werden vervolgens *Franken* geheeten, 't welk men, voegt hij er bij, in het Latijn vertolkt door *feroces*. Inderdaad, eene gansch niet kwade uitlegging, die ook door den beroemden THIERRY in zijne meesterlijke schriften over de oude historie van Frankrijk wordt aangenomen. De benaming van *franc* voor *vrij* tooh schijnt eerst later ontstaan, en wat van Koning FRANCUS, den zoon van HECTOR en zoogenaamden Stamvader der Franken, te gelooven zij, weet elk, *qui emunctae est naris.*

het overige, in ons *uiterst* de door den Heer DE J. geroemde intensieve kracht van het oude *ut* nog opmerken. Ons *uiterst* of *ten uiterste schoon* is het oude *utscone* (uitschoon, door en door schoon, inschoon, overschoon, op en top schoon, in 't Latijn *perpulcher*, Gr. ὑπέρκαλος, περικαλλὴς, πάγκαλος, ζακαλλὴς etc.)

Bladz. 388. — Bij gelegenheid der oude uitdrukking IN INNE of AEN INNE *worden*, IN INNE of AEN INNE *maken* zij iets aangestipt over het gevoelen des Heeren DE JAGER, die in zijne aangehaalde, mij, toen dit geschrift reeds bijna afgedrukt was, toegekomene *Verscheidenheden enz.*, van dit *in inne* ons *herinneren* afleidt, en daaruit, (tegen onze meeste taalbeoefenaars, onder anderen ook tegen mij aan (*)), de geldigheid poogt te staven van het *iemand herinneren* AAN IETS, voor *iets* AAN IEMAND *herinneren*. — Al moge men ook met den Heer DE J. aannemen, dat ons *herinneren* regtstreeks van dat oude IN INNE komt (iets, dat mij nog aan wat bedenking onderhevig schijnt), zoo blijft de spreekwijze *iemand* AAN IETS *herinneren* nog altijd onjuist. Hetzij men toch het werkwoord *innen*, waarvan *herinneren* een afgeleid frequentatief is, door inwendig bekend worden of bekend maken, hetzij door ontvangen of te ontvangen hebben, hetzij door of invorderen of inbeuren, (b. v. geld innen) (†) uitlegge, altijd is het oneigenaardig, dat een persoon inwendig

(*) Zie mijne voor jonge lieden geschreven *Gronden van Nederlandsche Woordafleidkunde of Woordvorming*, bl. 185, (die men, niet tot bijzondere stichting van mijn' Boekdrukker, in België nagedrukt heeft).

(†) Hetgeen de Heer DE JAGER bl. 268 zegt, dat mijn aangehaald voorbeeld »geld *innen* of *inbrengen*" niet »geld *inbeuren*" zou beteekenen, houdt volstrekt geen steek. Zegt de Heer DE JAGER niet zelf, dat de GELD-INNER het geld *inkrijgt*, en is dat *inkrijgen* dan wat anders dan *geld beuren*, of het van den betaler gebragte geld *bij zich in brengen en ontvangen?* Met de woordspeling met *in*, dat de ontvanger het geld *inkrijgt*, maar dat het door den betaler *ingebragt wordt*, zal men wel niemand zand in de oogen strooijen. Accoord! het geld wordt door den betaler bij den ontvanger of beurder *ingebragt*, d. i. aan dezen ter hand gesteld, maar deze ontvanger brengt het dan weer bij zich zelven of in zijne kas in, dat is, deze INT *het dan*. Of zegt iemand ooit: ik ga op het kantoor geld *innen*, als hij er geld betalen moet? En wie is dus de invorderaar en *inner*, (*innen* kan invorderen en inbeuren beteekenen) de ontvanger, de geld *bij zich* inbrenger of geldinbeurder, of de betaler? Maar genoeg! De Heer DE J. heeft van *schromelijke vergissing* gesproken. Heeft hij zelf zich hier niet schromelijk vergist? Met zulke uitdrukkingen dient men wat minder haastig te zijn.

bekend worde of bekend gemaakt worde IN DE ZAAK, en niet de zaak IN DEN PERSOON, of dat de zaak den persoon, en niet de persoon de zaak INKRIJGE, ONTVANGE, INBEURE, of IN TE BEUREN, of IN TE VORDEREN hebbe, of dat niet de ZAAK WORDE INGEBRAGT (het zijn de eigen woorden van den Heer DE JAGER, boven aan op bl. 266) IN ONS, maar WIJ IN DE ZAAK. Kortom, het is oneigenaardig, dat de zaak (of liever haar begrip) de IN-INNE-WORDSTER (*sit venia verbo*), de *recipiens*, en wij het IN IN GEWORDENE, de *res recepta*, zijn zouden; met andere woorden — en om het juist nogmaals door het oude *in inne worden* zelf uit te drukken — dat het begrip IN INNE WERD *des mans*, en niet *de man* IN INNE *des begrips*. Gevolgelijk moet dus ook *zich herinneren* altijd uitdrukken »zich de voorstelling eener zaak of van haar begrip" op nieuw in den geest brengen, of daarvan op nieuw *in inne worden*, en de persoon is de *her-inner*, *her-inneraar*, *her-invorderaar en her-ontvanger*, *her-inbeurer*, *her-in-inne-worder*, *her-bekend-worder*, *her-inbrenger* (de Hemel vergeve mij deze woordenfabrijk!) in zijne ziel der zaak, en niet de zaak die des persoons. Ons *herinneren* AAN IETS is dus, wat ook, herhaal ik, de etymologie zij, altijd onlogisch, en gelijk men niet ligt zeggen zal: (en dit is de proef op de som) ik *herinnerde* MIJ AAN IETS, *herinner u* AAN DIE ZAAK! *herinnert gij u* AAN HEM *nog wel?* DAARAAN *herinner ik mij zeer wel*, (voor *ik herinnerde mij* IETS, *herinner u* DAT, DIE ZAAK! *heriunert gij u* HEM *nog wel?* enz.), moet men ook niet zeggen ik *herinnerde* EEN' ANDER AAN IETS, maar *ik herinnerde iets* AAN EEN' ANDER. Vergelijk het Lat. *recordare* en *recordari*, (letterlijk *herharten*) dat nooit met een' Dativus der zaak gebruikt zal worden. *Meminisse* evenmin. Noch het Grieksche *αναμιμνήσκειν*. Noch het Zweedsche *erinra*. Juist ook de Genitivus, die bij het oude *in inne worden* of *maken* gebruikt werd, duidde aan, dat men zich den persoon als de *in-inne-worder* of de *in-inne-gemaakte* der of met de zaak voorstelde. Want wat is *in inne worden* letterlijk anders dan *inwendig* (*of innig*) *in of bewust worden* — dat is, een inner of inkrijger worden — van iets? *Inne*, zelfs nog veel bij HOOFT gebruikelijk, in het Hoogd. heden nog gemeenzaam en met ons *binnen* (dat is *be-innen*) zamenhangend, staat voor *in*, gelijk oudtijds *ane* voor *aen*, *ute* voor *ut*, *ave* voor *af* enz.

Bladz. 389. — Men voege op het Glossarium in: *laet* (tranen) dat is tranen stort. Zoo *aderlaten* den wijn *verlaten* enz. Vergel. *verlaet*.

NASCHRIFT.

Terwijl men met het laatste vel van dit mijn boek bezig was, ontving ik de Tweede Aflevering der Werken, *uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der Oude Nederl. Letterkunde*, en daarin eene uitgaaf van de *Drie Gaerden* of *Dboec van den Houte* van JACOB VAN MAERLANT (zie hier boven bl. 86). De zeer bekwame Uitgever, de Heer I. TIDEMAN, heeft inderdaad over deze anders nog al vreemde en mystieke oud-Nederlandsche letterspijze door zijne Inleiding, Aanteekeningen en verschillende Bijvoegselen zulk eene sous weten te gieten, dat die spijs, schoon dan ook nog geen delikaat, toch een zeer voedzaam geregt oplevert; met andere woorden — en om deze keuken-metaphora te laten varen —: die uitgaaf met hare ap- en dependentiën is eene belangrijke bijdrage tot de kennis der taal en begrippen van de dertiende en veertiende eeuw. — Ik had alleen gewenscht, dat de Heer T. niet het manuscript uit de Hulthemsche boekerij, maar liever het zoogenaamde Zutphensche Handschrift, (zie hier boven bl. 34) waarvan ik de 1e Longsche kopij voor zijn Ed. met het door mij bezeten oorspronkelijke vergeleken had, en van hetwelk de Heer T. zeer getrouw de varianten heeft medegedeeld, ten grondslage zijner uitgaaf gelegd had. Immers ik geloof, dat dit Zutphensche manuscript zulks meer verdiende. Mijne gronden zijn de volgende: 1) wijl, naar hetgene ik daarover in mijn Verslag aan het Instituut gezegd heb, het Zutphensche manuscript, blijkens den bijgevoegden Calender, ouder schijnt dan het Hulthemsche, dat niet dan gedwongen tot het begin der veertiende eeuw gebragt kan worden; 2) wijl die ouderdom ook blijkt uit het gebruik van oude of in oude beteekenissen genomene woorden, als b. v. *verscroven* (verstooten), *sparen* (dralen), *bieden* (steken), *ontsoef* (besefte, een echt oud Imperf. Verg. GRIMM I. 297. Derde Uitg.), *alomtrent* (rondom), *ghemic* (passend), *mids* (midden in), *eerlike* (deftig), *groot* (veel), *meeste* (grootste), *veriecht* (jichtig), *zegevacht* (zegevierde), *stoent* (stond), woorden, waarvan sommigen ook wel in het Hulthemsche handschrift, maar toch niet zoo veelvuldig voorkomen, zoo als ook met het gebruik van *du* voor *ghi* het geval is; — 3) wijl de Zutphensche tekst volledi-ger is. Wel is waar, de Heer T. wil in dat volledigere schier niets dan interpolatiën zoeken, maar eilieve, zijn regels: b. v. vs. 132:

Die crude gaven enz., nutteloose invlechtsels? Is zulks de schilderachtige regel vs. 48, en het woord *ewelijc* vs. 64? Zijn zulks de regels op bl. 28: *Ende voer den sieken* enz.? Of ziet men niet ten allerduidelijkste, dat hier eene zinstorende gaping bij v. HULTHEM is? Zoo ook ontbreken na vs. 353 vier noodzakelijke regels, die ik in mijn handschrift heb; — 4) wijl alles zamengenomen *en* de oude drukken van dit geschrift, *en* vooral ook de Platduitsche vertaling, het meest met den Zutphenschen tekst en met zijne zoogenaamde interpolatiën overeenstemmen, iets dat toch vreemd zou zijn, indien het Hulthemsche manuscript het echtste en oorspronkelijkste ware; 5) en vooral eindelijk — en dit is mijn hoofdargument — *wijl de Zutphensche tekst verre weg de zuiverste en verstaanbaarste is, ja, van het begin tot het einde schier geen' enkelen regel bevat, die niet een' goeden zin oplevert.* De Hulthemsche integendeel — even als de drukken — heeft alles behalve mangel aan verwarde en onverstaanbare lezingen, zoodat de Heer T. telkens hem of uit den Zutphenschen of door inlassching van woorden heeft moeten te hulp komen. Vergel. vs. 124, 187, 188, 191, 309, 339, 407, 472-74, 602, 741, 742. Ja, in weêrwil van die helpende hand, heeft die tekst ook nu nog in de uitgaaf verscheiden lezingen, die niet al te best te begrijpen zijn. Wat beteekent toch b. v. het *vercocht* vs. 719 voor het duidelijke *berocht* (imperf. van *beroehen*) in het Zutph. manuscript? Wat moeten de woorden vs. 777, *Dat* HEME *daerbi verloesTen souden*, beduiden? Wat is *leidi* in plaats van *leide?* vs. 295. (Of is het eene drukfout?) Wat zegt *met* in vs. 488: *God en wouts met gehingen*, of *want* in vs. 267: *Want ane die drie gherden lack?* Hoe veel verwarring heerscht in de aangeh. vs. 472-475. Kortom, ik herhaal, de Hulthemsche tekst vertoont telkens corrupte lezingen, de Zutphensche heeft er zoo goed als geene, want ook die plaatsen uit denzelven, waarbij de Heer T. een vraag- of uitroepteeken geplaatst heeft, laten zich meest alle goed uitleggen. Vs. 498 b. v.: *Noyt sach men scoenre boem enyheen*, is die dubbele negatie, waarvan ik bl. 328 hier boven spreek. *Put niwe*, vs. 676, is nieuwe put, met transpositie van het Adjectief achter het Substantief (waar over bl. 330), of wel *niwe* is hier een adverbium, bij het volgende verbum *maken* behoorende. De woorden vs. 277: *Ende loegh* (voor *loech*) *als ene warf*, beteekenen: „En lachte als eenmaal vroeger." (Zie over *warf* bl. 312.) *Ende woude enz.*, vs. 406, staat met eene nog thans gebruikelijke ellipsis voor *wilde* of *soude sich begeven.* — *Wel soete minne!* vs. 119, is de bekende vleijende toespraak, waar over in mijne Aanstipp., bl. 335. *Wael naer*, vs. 44, is bijkans. Zie *Aanst.* bl. 313. De regel: DE *brachten God in selken kere*, vs. 534, moet zijn: DOE *brachten enz.*, gelijk in mijn manuscript staat. *Kere* is inkeer van gedachten, of wel lotwissel. Het enkelvoud *hen* voor *hem*, als b. v. vs. 349,

is niet ongebruikelijk. Vergelijk mijne *Taalk. Aanst.*, bl. 288. Ook laten zich juist uit dat gebruik Aansluitingen, als *laten* of *latene*, *segghene* voor *luten hem*, *segghen hem* (zie *Aanst.* bl. 288 en 386), verklaren. *Hent*, vs. 72, is het middel-Hoogd. *unz*, totdat. Boven *me*, vs. 719, is, wel is waar, in mijn handschr. het afkortingsteeken *me̅* vergeten, want het staat voor *men*. Dit is echter eene onnoozele kleinigheid, gelijk ook de vermoedelijke weglating van het woord *comen*, vs. 275. Genoeg, mijn tekst is al zeer zuiver, en ik kan niet regt begrijpen, op welke gronden de Heer T., bl. XX, het Hulthemsche manuscr. *ongetwijfeld het zuiverste en oudste* noemt. Slechts vs. 199 ontbreken in 't Zutph. vijf regels, die echter ook wel gemist kunnen worden. — Of, voor het overige, de dialekt en spelling van het Zutphensche handschrift als Geldersch aangezien moet worden, die vraag zou ik, geboren en getogen Gelderschman, op verre na zoo bevestigend en stellig niet durven beantwoorden, als de geëerde Uitgever gedaan heeft. Waaruit zou dat Geldersche blijken? Uit de verlenging der vokaal met de *i*, *dair* b. v. voor *daer*, *voir* voor *voor* enz.? maar die treft men geheel niet aan, en al kwame zij ook voor, zij is in een aantal Hollandsche manuscripten ook te vinden. Verg. *Aanst.* bl. 253 en bl. 411. Uit *wij*, *zij* soms voor *wi*, *zi?* maar die spelling kan men in de Handvesten van *Dordrecht* op honderd plaatsen aantreffen. Ook klinkt dat alles behalve Geldersch, waar men meest *wi* en *si* zegt, schoon ik het er evenwel voor houde, dat dit oude *wij* en *zij* niet als ons tegenwoordig, maar als *wii*, *zii* (zonder *ei*-klank) moet worden uitgesproken. Zie een Handv. bij v. D. WALL, van 1296, bl. 95. Uit *vijnden*, *kijnt* enz. voor *vinden*, *kint?* maar die spelling is ook meer Zuid- en Noord-Holl. dan Geldersch. Ik vind ze toch ook hier en daar in de Handvesten, en VONDEL heeft nog *kijntje*, *vijnen* enz. Uit de veelvuldige *oe* voor *o*, b: v. *soen* voor *soon* enz.? maar hebben andere manuscripten van MAERLANT dat niet ook op vijfentwintig plaatsen, en staat den geheelen *Ferguut* door die *oe* niet telkens in stêe der op een consonant stuitende *oo?* Uit de *z* voor *s*, b. v. *zijn* voor *sijn?* maar die *z* kunt gij b. v. in Dordsche Charters bij v. D. WALL uit de veertiende eeuw ook reeds tallooze malen aantreffen. Uit Geldersche Provincialismen? Die kan ik er niet in vinden. Of zou *gaerde* of *gerde* voor roede, tak zulks zijn? Maar HULTH. heeft het ook vs. 287, 357, 327 en op vele andere plaatsen. Uit de overeenkomst met oud-Geldersche Charters? maar ik vind daarin dikwerf eene geheel andere taal dan in mijn manuscript. Uit hetgeen men van de geschiedenis van het manuscript weet? maar daarnaar te oordeelen, komt het uit Holland en niet uit Gelderland, want de bezitter, wien men het vroegst gemeld vindt, was Mr. SIMON VAN LEEUWEN, Substituut Griffier van den Hoogen Raad van Holland enz.

Kortom, bij mij is het lang zoo niet uitgemaakt, dat dit manuscript in de Geldersche dialekt geschreven is. Verscheiden woor-

den zijn geheel niet Geldersch van uitspraak. Niet b. v. *einde*, niet *gaet*, (waar HULTH. het veel Gelderscher klinkende *ende*, *geet* heeft). Niet *zou*, *oud* enz. (voor *sol*, *old*). Zoo ook niet *ierste* (eerste), *tieghen* (tegen), *inghel* (engel), *haer* (voor *hoer*, of *hore*, Lat. *ejus*, *suus*) enz. En hoe veel andere niet? Even goed, zoo niet beter, kan het handschrift dus uit de Provincie Holland, en zelfs wel uit Braband of Vlaanderen zijn. Ik wil daar echter niet over strijden (*); maar ik blijf er bij, — misschien een weinig door *Vorliebe* gedreven — dat het meer verdiend had tot grondslag van de uitgaaf gelegd te worden, dan het zoogenaamde Hulthemsche. De bekwame TIDEMAN zal mij deze bescheidene aanmerking wel ten goede houden. In den grond doet het weinig af, welke tekst gekozen zij, daar hij zoo ongemeen trouw de varianten heeft medegedeeld. Eere zij zijner naauwkeurigheid! Nogmaals hebbe hij dank voor zijnen verdienstelijken arbeid, en hij ga voort met even wakker meer ander ouds op te delven en door den druk gemeen te maken! Wordt de vlijt, hieraan besteed, nog maar weinig op prijs gesteld, de dag zal komen, waarop men eindelijk zal begrijpen, dat niet in andere vakken van geleerdheid het heil louter en alleen te zoeken, en dat het nasporen van den oorsprong onzer eigene taal en letterkunde met die der Duitsche talen in het algemeen al ligt even nuttig is, als op den wetenschappelijken dorschvloer honderdmalen gedorschte, herdorschte en uitgedorschte schoven telkens op nieuw over te dorschen, ja, zoo lang door te dorschen, dat op het laatste onder den dorschvlegel der zoogenaamde hoogere kritiek graan, stroo en kaf naar alle vier windhoeken verstuiven. Zoo lang echter het geheele, over zoo vele verschillende onderwerpen loopende vak van Nederl. Letterkunde en Welsprekendheid niet in de verordeningen op het Hooger Onderwijs door Examens in plaats van getuigschriften, enz. met andere vakken nog op een' meer gelijken voet wordt gesteld, zoo lang op Akademische bibliotheken de *supellex literaria* voor hetzelve zoo schraal blijft, zoo lang zoo vele Ouden en Jongen wanen, dat Nederl. taal-, letter- en stijlkennis, kunst van declamatie enz. enz. elkeen reeds aangeboren is, of zonder de minste moeite hem van zelve zoo maar aanwaait, zoo lang publieke stukken er soms de blijken van dragen, hoe weinig men zich over de *uitdrukking* (*elocutio*) bekommert, zoo lang, vrees ik, zullen wij dien dag nog niet zien verrijzen. Heil intusschen hun, die deszelfs morgenrood helpen voorbereiden!

(*) Men kan bij deze gelegenheid zien, hoe belangrijk het zijn zou, dat wij een Overzigt hadden van het karakteristieke van elke onzer Volksdialecten. Verg. GRIMM I. 24 (Derde Uitgave).

Bij den Drukker dezes zijn mede de volgende grooter of kleiner schriften van Mr. B. H. LULOFS gedrukt:

Inwijdings-Redevoering, gehouden bij het aanvaarden van zijn ambt als Hoogleeraar, op den 15 van Slagtmaand 1815, gr. 8vo. . . . . f 0-55.

Schets van een overzigt der Duitsche Taal, of der Germaansche taaltakken, en van derzelver oorsprong en tegenwoordige verdeeling in het Hoogduitsch, Nederlandsch, Zweedsch, Deensch, Engelsch, en andere soortgelijke verwantschapte talen of tongvallen, 1817, gr. 8vo. . . f 1-25.

Over Nederlandsche Spraakkunst, Stijl en Letterkennis, als voorbereiding voor de Redekunst of Welsprekendheidsleer, in hare hoogere beteekenis, gr. 8vo. Tweede, geheel overgeziene en verbeterde druk, 1831. . . . . f 2-00.

Nederlandsche Redekunst, of Grondbeginselen van Stijl en Welsprekendheid voor Nederlanders, gr. 8vo. Tweede, overgeziene druk, 1831 . . . . . f 1-00.

Akademische Voorlezingen over eenige paragrafen der bovengemelde Nederlandsche Redekunst, welke over de Vinding in de Welsprekendheid, (*de Inventione*) naar de denkbeelden der Ouden, handelen, 1822, gr. 8vo. . . f 1-25.

Redevoering over den omvang en de uitgebreidheid van het vak der Nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid, 1821, gr. 8vo. . . . . f 0-55.

Watersnood, een gedicht, 1820, gr. 8vo. . . . . f 0-40.

Avondmijmering, historisch wijsgeerig leerdicht over de vergankelijkheid van den luister der Volkeren, in tegenoverstelling van het onvergankelijke in dien der Natuur, 1822, in carton, gr. 8vo. . . . . f 1-00.
(Dit gedicht is vertaald door G. W. BUKEEN in het Hoogd.)

Welkomstgroet aan Z. M. den Koning, bij Deszelfs komst te *Groningen*, 1823, 4to. . . . . f 0-27½.

Lijkkrans bij den dood van den Hoogl. HERMAN MUNTINGHE, 1825, gr. 8vo. . . . . f 0-25.

Vlugtige woorden over Nederlandsche Taalzuivering en Taalverrijking, inzonderheid ook met opzigt tot hetgene de nieuwe wetboeken daartoe kunnen en zullen bijdragen, 1826, gr. 8vo. . . . . f 0-50.

Gedenkrede, uitgesproken in de Nieuwe Kerk te *Groningen*, op wijlen den Hoogleeraar H. D. GUYOT, stichter van het Instituut voor Doofstommen te *Groningen*, 1828, gr. 8vo, met portret. . . . . f 1-25.

Korte dichtregelen, uitgesproken bij het ontblooten en plegtig inwijden van het Gedenkteeken ter eere des stichters van het Instituut voor Doofstommen te *Groningen*, wijlen den Hoogleeraar H. D. GUYOT, (en Verslag der Commissie), 1829, gr. 8vo. . . . . *f* 0-40.

Eenige toelichtingen en bedenkingen op des geleerden Engelschmans, Dr. JOHN BOWRING's aanmerkingen over sommigen onzer oudere en nieuwere Nederlandsche Dichters, Redenaren en andere Schrijvers, 1829, gr. 8vo. . . . *f* 0-80.

Feestrede, uitgesproken op den 1 Junij 1830, te *Groningen* in de Nieuwe Kerk, toen bijna tweehonderd voormalige Studenten der Groningsche Hoogeschool, uit het tijdperk van 1801-1810, waren zamengekomen, om de gedachtenis hunner Akademiejaren te vieren, gr. 8vo. . . . *f* 0-90.

Drie proeven van opheldering over J. VAN DEN VONDEL, 1830, gr. 8vo. . . . . *f* 0-50.

Dichtregelen, uitgesproken op de Groote Markt te *Groningen*, bij het te velde trekken der Heeren Studenten in 1830. . . . . *f* 0-25.

Dichtregelen, te zelfder plaats uitgesproken bij hunne terugkomst in 1831, na den tiendaagschen veldtogt. . *f* 0-25.

Gronden der Nederlandsche Woordafleidkunde, voor zoo ver dezelve eenigzins zeker is, of woordontleedkundige beschouwing van de wijze, waarop in het Hollandsch de woorden uit elkander voortspruiten en met elkaâr vermaagschapt of verbonden zijn. (*Tot zelfoefening, voor Schoolonderwijzers, enz.*) gr. 8vo. . . . . *f* 1-25.

Gedicht in vijfvoetige rijmlooze jamben, uitgesproken in de Nieuwe Kerk te Groningen, toen het jubelfeest der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* door het Departement dier Maatschappij te genoemder stede, den negentienden van Slagtmaand des jaars 1834, plegtig gevierd werd. (*Met eene voorrede, tot de gekozene versmaat betrekkelijk, en eenige opheldernde aanteekeningen*), gr. 8vo. . . . . *f* 0-30.

Kort overzigt van de geschiedenis der Nederlanden, met name, der Noord-Nederlanden, van den vroegsten tot den tegenwoordigen tijd. (Een leiddraad bij Onderwijs en Zelfoefening). — Dit werk is in twee deelen, waarvan het *eerste deel* de oudere Historie bevat, en in de Voorrede een enkel woord over des Heeren BILDERDIJK's Geschiedenis des Vaderlands. Het *tweede deel* bevat onze nieuwe historie, of het voorgevallene sedert het midden der zestiende eeuw tot omstreeks nu toe, en is voorzien met eene opgaaf van vroegere en latere geschriften, waaruit men zelf zich verder onderrigt verschaffen en de vragen, achter de paragrafen gevoegd, beantwoorden kan. *De twee deelen*, gr. 8vo. . . . . *f* 4-60.

Kakographie of Opstellen met deze en gene feilen in taal en stijl, benevens eenige Taalkundige Aanteekeningen, (*ten gebruike bij Akademische en soortgelijke lessen*), 1841, gr. 8vo. . . . . *f* 2-00.

Lessen over de Redekunst en Fraaije Letteren, of Voorschriften over Taal, Stijl, Welsprekendheid en Dichtkunst, naar het Engelsch van HUGO BLAIR, (met zeer vele er bijgevoegde Aanteekeningen) drie deelen, gr. 8vo. . *f* 10-00.

Nog, (behalve andere kleinere stukjes) zijn bij den drukker dezes de volgende schriften van Mr. B. H. LULOFS te bekomen: Lofrede op Prins WILLEM DEN EERSTEN VAN ORANJE, (door de Holl. Maatsch. van Fr. K. en W. met den gouden eerepenning bekroond) 1826.

Louize, een landelijk gedicht, naar 't Hoogd. van VOSS, 1810, gr. 8vo. Te *Amsterdam* bij *Schonekat*.

Reistogtje, in den zomer van 1826, met de stoomboot naar *Hamburg*, verblijf in die Stad, en terugkeer naar *Groningen*, 1ste deel, gr. 8vo, met platen en vignet, 1827.

Dito 2de en laatste deel, gr. 8vo, m. pl. en vignet, 1828. Te *Amsterdam* bij *de Grebber*.

Reis, in 1833, van Groningen, den Rijn op, naar de badplaats en vallei van *Baden-Baden*, gr. 8vo. Te *Amsterdam* bij *de Grebber*.

J. VAN DEN VONDEL, in eenige zijner kleinere gedichten, *tot beter verstand voor het Algemeen*, in proza omschreven en telkens uit gelijkluidende plaatsen van hem zelven opgehelderd; met het portret des Dichters, een in het K. N. Instituut voorgelezen dichtstuk tot zijn' lof, historische inleidingen voor elk gedicht enz. enz., 1838. Te *Groningen* bij *J. B. Wolters*.

Gelderlands voortreffelijke Dichter, Letter- en Landhuishoudkundige Mr. A. C. W. STARING *van den Wildenborch* in zijn leven enz. geschetst, mitsgaders beschouwing zijner gedichten, 1843. Te *Arnhem* bij *G. van Eldik Thieme*.

JUN 26 1907

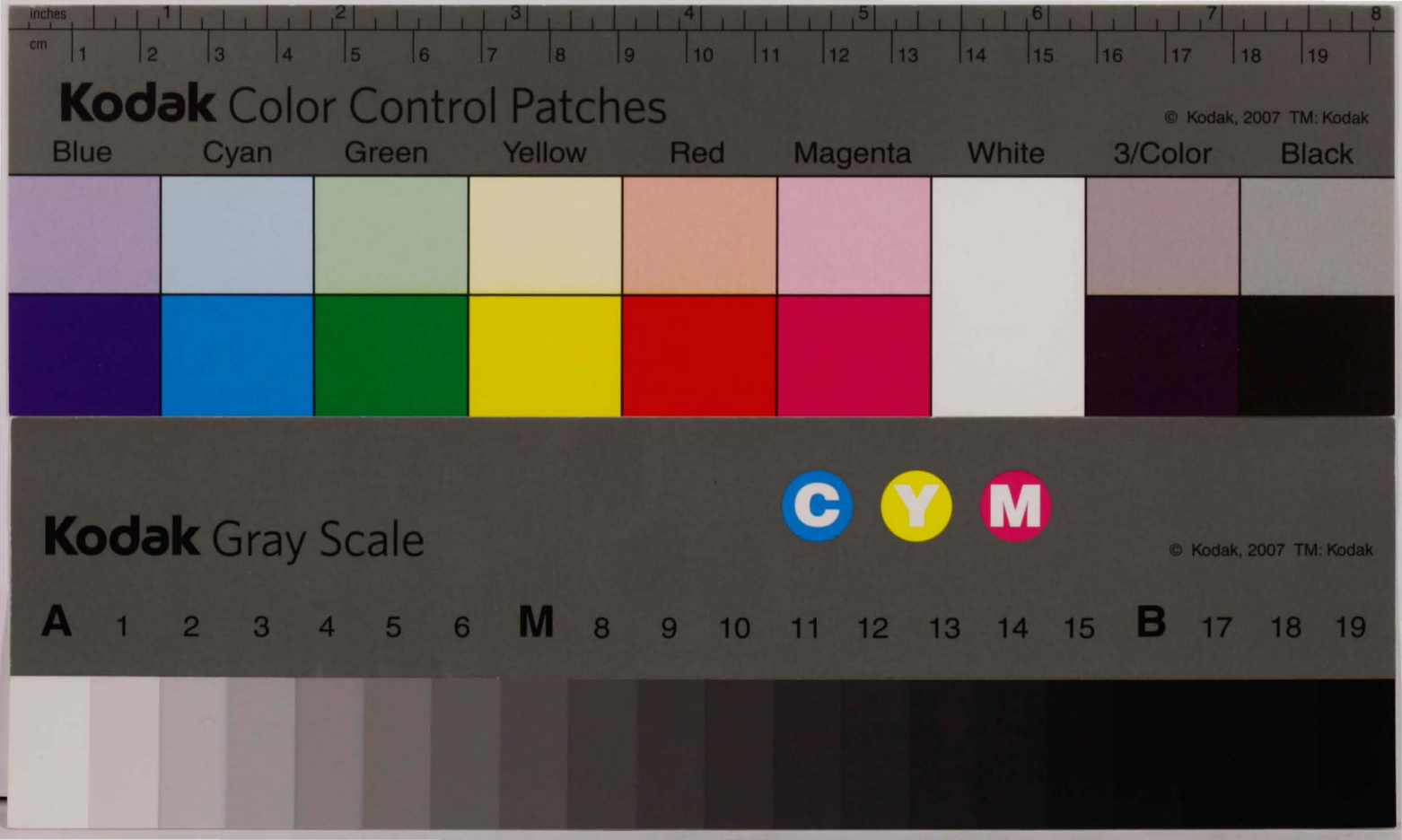
inches
cm
Kodak Color Control Patches
© Kodak, 2007 TM: Kodak
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
Kodak Gray Scale
C
Y
M
© Kodak, 2007 TM: Kodak
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19